Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ

АВТОРИ

І. М. ЖЕЛЄЗНЯК
А. П. КОРЕПАНОВА
Л. Т. МАСЕНКО
О. С. СТРИЖАК

ПІДГОТОВКА ЕЛЕКТРОННОГО ВИДАННЯ:
«ІЗБОРНИК» http://litopys.kiev.ua/
28.VI.2006

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1985

Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі

В словаре собран, исторически, географически и номенклатурно определен, прослежен в развитии и во взаимосвязях с другими образованиями, этимологизирован и оформлен в лексикографических статьях (их свыше 700) топонимикон, зафиксированный до начала XIV в. древнерусскими летописями в южной части Киевской Руси и на смежных территориях (в пределах УССР).

Для исследователей — лингвистов, историков, географов, этнографов, всех, кто интересуется вопросами происхождения собственных географических названий.

У словнику зібрано, історично, географічно і номенклатурно визначено, простежено в розвитку і взаємозв'язках з іншими утвореннями, етимологізовано та оформлено в лексикографічних статтях (їх понад 700) топонімікон, зафіксований до початку XIV ст. давньоруськими літописами у південній частині Київської Русі та на суміжних територіях (в межах УРСР).

Для дослідників — лінгвістів, істориків, географів, етнографів, усіх, хто цікавиться питаннями походження власних географічних назв.

Відповідальний редактор
О. С. Стрижак

Рецензенти
М. Я. Бріцин, М. Ф. Котляр,
О. Б. Ткаченко

Редакція мовознавства

Е $\frac{4602020000-012}{М221(04)-85}$ БЗ-11-22-85

© Видавництво «Наукова думка», 1985

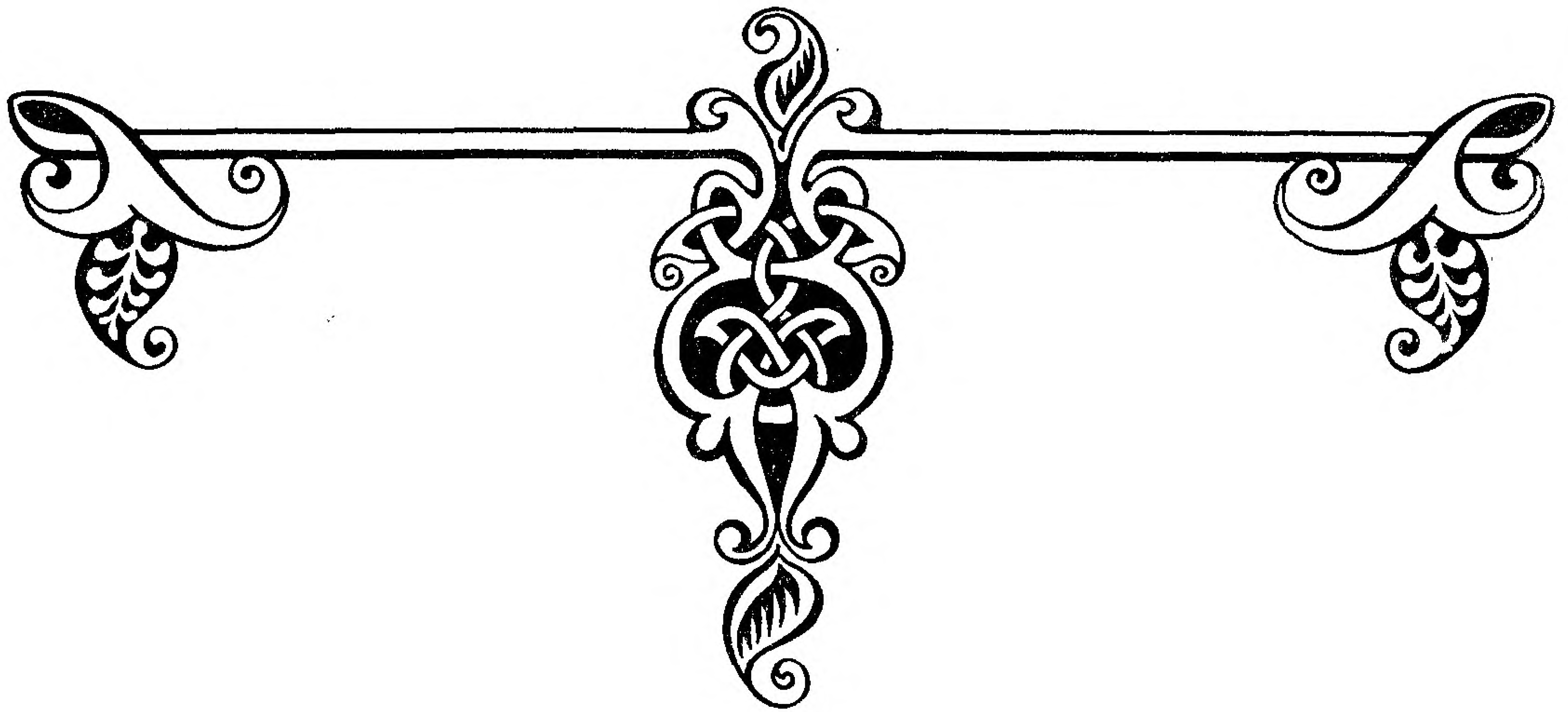

ПЕРЕДМОВА

Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі і суміжних земель (у межах Української РСР) присвячено вивченню походження топонімів, датованих IX—XIII ст., локалізованих на цій території і зафіксованих давньоруськими літописами. Об'єктом етимологічних досліджень, які є одним з найголовніших завдань вітчизняної топоніміки, тут стали, відповідно до прийнятого в радянській науці членування власних географічних найменувань, як на макротопоніми, насамперед, назви значних територій *(Великаꙗ Скȣфь, Воспориꙗ, Задєс(ь)ньє; Кȣманьска[ꙗ], земля; Погорина, Полє, Полѣсьє, Рȣсь, Сармати, Тъмȣторокань, ȣкраина)*, гірських *(Горы)* й лісових *(Голȣбыи)* масивів, морів *(Понт(ь)скоє)*, *Рȣсьскоє, Сȣрожьскоє)* й под., власне топоніми, рідше мезотопоніми, куди відносять назви поселень (пор.: *Бȣжьскъ, Дєрєвичь, Кыєвъ, Новъгородъ Сѣвєрьскыи, Оргощь, Трьполь, Ѩнъчино* і т. ін.), гір *(Болдины, Хорєвицѧ, Щьковицѧ)*, островів *(Варѧжьскыи, Хъртичь)*, річок *(Ал(ь)та, Въръсъкълъ, Дънѣпрь, Калъка, Каꙗлы, Лыбѣдь, Припєть, Сємь, Сюȣрлии, ȣшицѧ* та багато ін.), озер *(Надово)*, боліт *(Дорогожичьскоє, Римьскоє)*, гирл *(Дънѣпрьскоє)*, борів *(Шєлвовъ)*, дібров *(Ратьмирѧ)*, лук *(Хоморьскыи)*, шляхів *(Грьчьскыи)* тощо, так і численні мікротопоніми, у першу чергу назви дрібних об'єктів, зокрема компонентів згаданих вище поселень *(Гора)*, їхніх частин («кінців») *(Копырєвъ)*, торжків *(Бабинъ)*, дворів *(Великыи, Гордѧтинъ, Кънѧжь)*, токів *(Игорєво*, «гȣмьно»); археологічних («городище» *Лȣкомль*), архітектурних (церкви: *Канєвьскаꙗ, Свѧтаꙗ Богородицѧ Дєсѧтиньнаꙗ;* божниці: *Льтьскаꙗ, Тȣрова)*, оборонних (*Объровъ, Половьцьскыи* вал) та ін. (міст *Обрамль;* ворота: *Єпископли, Нѣмьцьскыє*) споруд; внутрішніх комунікацій («ȣвозъ» *Боричєвъ;* перевіз *Кыєвьскыи;* броди: *Витичєвьскыи, Инжирь);* гідрорельєфів (рінь *Перȣнѧ)* та ін. (узгір'я *Выдобычь*, урвища («слȣдвы») Дорогожичьскые, д бугор *Витичєвьскыи;* могили: *Галичина, Дирова, Ольгова*) рельєфів; водних (струмок *Рȣчаи*); спелеооб'єктів (печери: *Варѧжьскаꙗ, Домамирѧ*), мікропросторових (поля: *Перєпєтово, Рожьнє(є);* нива *Нѣжатина*) та ін. (*Боровыи, Звѣриньць* і под.) об'єктів. Словник є безпосереднім продовженням і наслідком тривалої науково-дослідницької роботи ономастів Інституту мовознавства АН УРСР [1], що завершилася виходом у світ «Словника гідронімів України» (К., 1979.— 781 с.), монографії «Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках» (К., 1981.— 260 с.; далі ГУММЗ), а також багатьох інших ономастичних праць і задуманий як перша дискусійно-експериментальна частина серії етимологічних словників, що мають за певними історичними періодами виявити, всебічно описати й сприяти вивченню походження на базі, насамперед, вітчизняної та ін. документації й наукової аргументації комплексу географічних назв УРСР від найдавніших часів до наших днів і стати, таким чином, органічним компонентом повного зводу топонімії Слов'янщини (над підготовкою до його укладання працюють ономасти багатьох європейських країн).

Словник становить лексикографічну працю, де зібрано, географічно й хронологічно прив'язано, простежено в розвитку та взаємозв'язках з іншими аналогічними утвореннями, а також зроблено спробу пояснити чи синтезувати відомі вже версії походження топонімікону південної частини Київської Русі та контактних з нею територій, зафіксованого видатними історико-хронікальними, художньо-науковими, як і по-

---

[1] *Стрыжак А. С.* Этимологический словарь летописных географических наименований Украины.— В кн.: Проблемы восточнославянской топонимики. М., 1979, с. 69—76.

літико-ідеологічними, пам'ятками східних слов'ян — давньоруськими літописами.

Якщо нижня межа реєстру Словника (IX ст.) пояснюється початком датованого викладу подій і фактів вітчизняної історії, зокрема ономастичних, зафіксованих найдавнішими пам'ятками східнослов'янського літописання, виниклого, можливо, у X ст., але збереженого принаймні десь із XI—XII ст., то верхню (XIII ст.) визначено на основі прийнятої в радянському мовознавстві періодизації, за якою в XIII ст. завершується розвиток давньоруської мови, а в наступному (XIV ст.) вже безпосередньо виявляються особливості мов української, російської та білоруської.

Основне завдання цього Словника,— праці не тільки лінгвістичної, а, значною мірою, й історико-географічної,— звести широку фактичну та генетичну інформацію про кожен давньоруський літописний топонім нашої республіки, висвітлити вже тепер осяжні глибини місцевого (а отже, й гідронімного як найтривалішого) розвитку, тісно пов'язаного з розбудовою матеріальної й духовної культури творців цієї системи назв, забезпечити виявлення шляхів і напрямів міграцій її носіїв та з'ясування їхньої ролі у визначенні історичної долі цієї частини Південно-Східної Європи. Хоч «темні» назви й не втрачають функціонального, а інколи й іншого значення, вони є, як правило, лише цінним резервом, який важко ввести в серйозний науково-теоретичний обіг. Тільки виходячи з лексем, про генезис яких зібрано якомога повніший матеріал, можна робити наукові висновки культурно-історичного, антропо-генетичного й мовознавчого, зокрема лексико-семантичного, стратиграфічного, історико-діалектологічного, словотвірно-словозмінного, навіть орфографічного порядку. Відповідно лише на основі зведень таких слів можна створити надійну базу для розв'язання як численних питань суто назвознавчого характеру (напр., із спробами проникнення в корінні закономірності виникнення й формування давньоруського, праслов'янського, індоєвропейського чи, можливо, й ностратичного топонімікону), так і багатьох інших, більш універсальних проблем, етно-, глото- й соціогенезу.

Стратиграфічні горизонти проникнення сучасної етимології в надра топонімії Північного Причорномор'я вже досягли шарів індоарійського [2] розселення, тобто часів, що вимірюються кількома тисячоліттями. Зрозуміло, що за період, який минув відтоді, чимало власних географічних назв під дією тих або інших соціально-історичних чи етно-лінгвістичних причин докорінно змінилося. Розкрити втрачені генетичні зв'язки того чи іншого топоніма й повинні етимологічні студії, що передбачають як підготовчі й технічні, так і науковопошукові процедури, що разом визначають структуру кожної лексикографічної статті та Словника в цілому.

Основою етимологічного словника літописних топонімів Південної Русі, який складається з передмови (виклад основних його принципів, опис найголовніших завдань, будови, обсягу; вказівка на користувачів тощо), системи абеток (української, давньоруської, латинської й грецької), індексів і т. ін.,— є, звичайно, лексикографічна частина. Головний принцип організації цих компонентів абетковий: для списку текстуальних скорочень — український, для лексикографічної частини — давньоруський, для списку бібліографічних скорочень та індексів — зведені алфавітні ряди, створені з різних національних графічних систем, що сформувалися на базі кирилиці, латинського чи грецького алфавітів.

В індекси винесено всі використані в процесі опрацювання варіанти аналізованих топонімів, якщо вони не стали реєстровими словами (заголовками) статей, порівняльний, деривативний (похідний) та ін. матеріал. При кожному такому слові зазначено сторінку, на якій воно вживається.

Лексикографічна частина Словника об'єднує етимологічні статті (їх понад 700), розміщені відповідно до давньоруської азбуки. Вони можуть бути простими, коли розглянуто назву одного географічного об'єкта, і зведеними, якщо під одним і тим же заголовком уміщено дві чи більше простих статей, що, відповідно, охоплюють стільки ж географічних об'єктів. Етимологічна характеристика при цьому може бути спільною, в разі генетичної спорідненості назв, або різною — за умов омонімії чи відмінних особливостей їхнього розвитку. Кожний такий структурний компонент зведеної статті нумерується відповідною римською цифрою. Порядок розміщення структурних одиниць при цьому визначається алфавітом перших літер номенклатурних термінів (**бол.**, **вул.**, **г-ще**, **зат.**, **пр.** і т. ін.; див. список умовних скорочень), а на випадок їхньої однойменності (**мм.**, **сс.**, **рр.** тощо) — вторинними характеристиками географічних об'єктів (вп., л., п.) чи опорних слів локалізаційної частини статті. Пор.:

БОГЪ, рр.: I. вп. в *Дніпро́-Бу́зький* **лим.** Чорного моря; суч. *Півде́нний Буг...;*

II. як (?) л. Дніпра; суч. *Орі́ль...* (див.: **Ѹгълъ, Ѹгъла,** *Єрель* (див.).

До реєстру Словника віднесено літописно засвідчені власні географічні назви вказаної території, позначені датами до 1300 р.

Заголовні (реєстрові) слова подаються в повній лексичній формі без будь-яких скорочень (а, отже, й надрядкових та ін. знаків) чи надлишкової інформації (пор.: *Черниговъ,* а не «Щрниговъ», хоч трапляються й словосполучення ти-

[2] *Трубачев О. Н.* Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье.— В кн.: Славянское языкознание: VIII Междунар. съезд славистов.— М., 1978, с. 386—405; его же: Indoarica в Северном Причерноморье: Источники. Интерпретация. Реконструкция.— СЯ, № 2, 1981, с. 3—21; его же: Языкознание и этногенез славян: Древние славяне по данным этимологии и ономастики.— В кн.: Славянское языкознание: IX Междунар. съезд славистов. Киев, сентябрь, 1983 г. Доклады советской делегации.— М. : Наука, 1983, с. 231—270.

пу «и-Щернигова», тобто «ис Чернигова» < «изъ Чьрнигова»). Усі такі топоніми як реконструйовані з непрямих відмінків та загальноприйнятих у вітчизняному літописанні скорочених слів (найчастіше назв культових споруд і їхніх комплексів, поданих під «титлами»), так і вживані в своєму «повному» вигляді загалом оформлено відповідно до чинної практики давньоруського лексикографування (пор. об'єднання в один абетковий розділ утворень, що починаються, наприклад, на Е, Є, Ꙗ; З, Ѕ, Ꙃ; И, І, Ї; У, Ȣ, ОУ; Ф, Ѳ тощо, як і в «Материалах для словаря древнерусского языка». Спб., 1893—1903.— Т. I—III І.І. Срезневського, але диференційоване вживання букв Ѧ після приголосних, Ꙗ — після голосних і т. ін.).

Після заголовного слова в Словнику наведено номенклатурний термін, який відносить об'єкт називання до певного географічного типу і є нерідко своєрідним сигналом про історичні масштаби функціонування означуваного топоніма (так, макрогідроніми є, звичайно, давнішими за назви поселень і складають разом з ними генетично різнорідну систему). Номенклатурні терміни подано українською мовою у відповідно скороченій формі (за наявності літописних відповідників вони наводяться в дужках і лапках); пор.:

ВЬСЄВОЛОЖЬ: І. м. («городъ»), у Волинськ. землі...

ІІ. м., в Чернігівськ. землі...

ІІІ. м-р («манастырь»), в ур. Видубичі, побл. давн. Києва...

ГАИ, ур. («нѣкоє мѣсто»)... у Волинськ. землі...

ГЪЛТА, р. («рѣка»), л. Псла л. Дніпра, у Переяславськ. землі...

Як видно з наведених прикладів, після номенклатурного терміна (коли це можливо) вказано місце власної географічної назви (точніше, її об'єкта застосування) в топонімному ландшафті (географічній системі) краю. Локалізаційна частина етимологічної статті є не тільки основним елементом обгрунтування причини внесення аналізованої назви до реєстру Словника, але й вказує на той простір, де або поблизу якого (в широкому розумінні) треба шукати ключ до розв'язання відповідної генетичної проблеми.

У Словнику застосування географічного методу здійснено, коли це можливо, в двох (і більше) хронологічних площинах — давньоруській (за землями, басейнами річок, морів чи конкретними поселеннями й под.) і пізнішій, власне українській,— за чинним на той час політико-адміністративним (територіальним) устроєм (поділом) для ойконімів, хоронімів, оронімів і т. ін., а також за так званим гідронімним ланцюжком — для назв проточних вод, коли найменування тієї чи іншої річки доводиться до однієї з основних водойм гідронімійної мережі України (чи суміжних земель); пор.:

ЗȢБРꙖ, р., л. Дністра; Галицьк. земля; суч. *Зýбря*...

ҚАЛЪҚА (-И), р. (рр.), в Половецьк. полі; суч. рр. *Кáльміус* (вп. в Азовське море) і її пр. *Кáльчик*...

У випадку зникнення (або перейменування) об'єкта чи неможливості точного територіального опису в Словнику дано лише гіпотетичну просторову характеристику (-и), що випливає з літописного контексту, або ж така характеристика відсутня взагалі; пор.:

КАМЄНЬЦЬ ИЗѦСЛАВЛЬ, м. («градъ»), у Волинськ. землі..; можливо, суч. *Кáмінь-Қаширський*... Вл... Якщо це не два різн. пос.: *Қамєньць* (див.) та *Изѧславль* (див.)...

Важливого значення надається в Словнику часовій характеристиці використаної інформації, що пояснюється лімітуванням топонімного реєстру давньоруським періодом. Варіанти реєстрових слів подано панхронічно. Тим самим укладачі Словника прагнули простежити, якщо це можливо, реальний характер топонімної динаміки аж до наших днів. У зв'язку з цим тут наведено (в окремих випадках з точністю до століття чи його певних частин — початку, середини, кінця і т. ін.) не тільки дату, під якою подано аналізовану назву у відповідному джерелі, що має відносне значення,— насамперед, для хронологічного впорядкування групи прикладів, узятих з одного джерела,— але й час (один раз у словниковій статті) створення самого джерела, що носить вирішальний і домінуючий характер. Перша дата вживається перед синхронізованим цитованим матеріалом, друга (в дужках) — після нього, перед паспортизацією джерела. Якщо вона приблизна, перед нею ставиться знак ~. Крім того, в паспортизаційній частині після абревіатурного позначення назви джерела може стояти рік його опублікування, якщо таких публікацій було кілька. Скорочений варіант власної назви кожного використаного літопису, його списку або іншого джерела наводиться, звичайно, не більше одного разу в словниковій статті. Окремо,— за певними номенклатурними, структурними та іншими типами,— групуються, а, отже, й датуються похідні, споріднені, допоміжні й подібні лексичні утворення.

Недатований літописний матеріал має відповідну вказівку (б. д.; один раз до синхронного матеріалу) у препозиції; пор.:

ПРИПЄТЬ... б. д., ...рѣки Десна *Припеть*... а друзии сѣдоша межю *Припетью* и Двиною (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 4, 6).

ПЄРЄꙖСЛАВЛЬ (РȢСЬСКЫИ)...907, 945, ...возьмуть мѣсѧчноє... первоє ѿ города Києва... и [ис] ПереꙗславлѦ (т. ж.. 48—49);

в

на Қиєвъ... Черниго... *Переаславль*... (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 31)... к. XIV — поч. XV ст., А се Қіевьскыи гради... *Переяславль*. Руськый (XV ст., НЛСХС. Сп. Археограф. ком., 447)... 907, на Қієвъ.. Чернıговъ.. *Переяславль*.. Полътескъ... Ростовъ.. Любечь (~1425 р., ПСРЛ, ІІ, 1962. Ипат.. лет., 22)...

Похідні: 1089, ... городъ *Переꙗславьскии*... (ПСРЛ, ІІ, 1962, 208—209, 211);... 1149, *Переяславьци* (НЛСХС, 138)...

Залежно від аналізованого матеріалу та завдань конкретного дослідження в словникових

статтях, крім послідовного (основного) способу організації використаного матеріалу, можливе також (як виняток) — його ретроспективне (чи змішане) розміщення; пор.:

АЛ(Ь)ТА, р. («рѣка», «река») ... у давніш. сп. при цьому топонімі відсутній номенклатурн. термін...; пор. (тут датування дж. ретроспективне): 1002, ...на *Алту* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI...); ...1015, на *Алтѣ* (XVI ст., ПСРЛ, XXIII...); на *Льтѣ* (1519 р., ПСРЛ, VIII...); 1002, ... на *Льто* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962...)...

КАЮЛЫ, р. («рѣка»), в Половецьк. полі; тепер не простежується; як р. *Берда,* вп. в Азовське море...

Частина локалізаційного контексту, що починається сполучником «як», означає: «як гадає... (-ють), аналізований об'єкт можна ототожнити з р. Бердою, що впадає в Азовське море».

Із локалізацією тісно пов'язана ідентифікація давньоруської назви з її сучасним лексичним відповідником:

КОЛОМЫЮ ... м. *Коломия* І.-Ф. ...

ЛИСТЪВЬНЪ... пор. ще: *Великий Лйствин,* с. Чрг; *Лйствин,* с. Жт і р., л. Норину л. Ужа...

Якщо для аналізованої назви (чи об'єкта її застосування) в сучасній топонімійній системі України належного відповідника не виявлено, на це також робиться відповідна вказівка; пор.: **ХЫРИЮ, р.** («рѣка»), на Дніпровськ. Лівобережжі... тепер не простежується...

Після локалізаційно-ідентифікаційної частини словникової статті подано виявлені літописні та інші варіанти аналізованої назви, передані за принципом транслітерації й упорядковані відповідно до завдань та особливостей конкретної етимології.

Пріоритет серед джерел віддано найдавнішим літописам (видання 1962 р.), насамперед Лаврентіївському, або, в залежності від характеру першоваріантів, зокрема ступеня їхньої відповідності місцевим протоформам,— Іпатіївському. Інші публікації цих джерел,— давнішим від яких є лише датований XIII — першою половиною XIV ст. Синодальний список Новгородського першого літопису, в якому, на жаль, не збереглася дуже важлива початкова частина «Повісті временних літ» (до 1092 р.) і котрий ще чекає точного видання,— мають значні модернізації, скорочення, реконструкції та інші відступи від оригіналу, що змусило укладачів Словника обмежити їхнє використання або давати наведені в них варіанти в другу чергу; пор.:

МИКѪЛИНЪ... суч. с. *Микýлинці* Теребовлянськ. р-ну Тр; 1144, ... переємъ два города. Оушицю и *Микулинъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 311); ... възворити емоу Всеволодъ Оушицю *Микоулинъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 316); .. 1675, ... Mikulince, Podhayce у Tarnopol... (1776 р., ПСРЛ, XXXII. Лет. Панцырного и Аверки, 202)...

Враховано й відповідно впорядковано також недатовані варіанти, наведені у вступних та інших частинах літописів, у примітках (поданих в дужках), додатках і под., що відбивають, як правило, важливу інформацію, взяту літописцем із книжних, зокрема перекладних, фольклорних та інших матеріалів і характеризуються (мовно) часом їхнього створення; пор.:

МЕОТИ*ю*, **країна** («страна»), суч. *Надазов'я;* б. д., ... страны... *Меωти (меотии)* ... (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, 3); ...*меотіи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 261); *Меоть*... (ПСРЛ, I, 1846, 240); *Меотии* (2-га пол. XVII ст.; ПСРЛ, XXXIII, 10); 1155, *Мети* ... (т. с., ПСРЛ, IX, 204).

Якщо назву не зафіксував жоден із найдавніших списків, зокрема Лаврентіївський (1377 р.) чи Іпатіївський (~1425 р.), то, незважаючи на дату, під якою вона наводиться у будь-якому з інших джерел, віднесення її до давньоруського топонімікону є умовним, бо в такому випадку можлива інтерполяція пізніших компіляторів. Такі назви супроводяться приміткою: «До д.-р. відноситься умовно».

Топоніми, що могли існувати в давньоруський період, але не були згадані жодним із перших літописів чи їх навіть у пізніших списках не позначено датами до 1300 р., не потрапили до реєстру цього Словника, оскільки вимагають спеціальної методики дослідження та викладу його наслідків.

Після літописних подано варіанти, взяті з інших джерел, що конче потрібно як для доведення, коли це можливо, динаміки аналізованої назви до наших днів та обґрунтування запропонованої ідентифікації, так і для цілей, власне, етимологічного порядку.

Відповідно до сучасної методики ономастичних досліджень (застосування закону ряду) огляд варіантів, як і сам процес етимологізування, можуть і повинні, за наявності відповідного матеріалу, супроводжуватися порівняннями чимось споріднених утворень, узятих з різних територій і мов, що здійснюється за допомогою позначки «пор.»:

РОДЬНЬ, м., в Київськ. землі, біля гирла р. *Ръсь*... Пор.: *Роднянівка,* передм. м. Сквири Кв...; с. *Родня* Могильовськ. обл. БРСР; д. *Логъ въ Роднѣ* в кол. Новгородськ. землі... тощо.

Після порівнянь можуть подаватися похідні від аналізованого топоніма; пор.:

РОМЬНЪ, м., ...суч. м. *Ромни*... См.

Похідні: 1552, ...уходы *Ромъковъщизна* (...помилк., зам. **Ромъновъщизна*); 1638, волость *Руменскую* (1730 р., Величко, IV, 272), *Роменскій* пов. (т. ж., 136), .. 1644, держава *Руменъская*..; 1649, Гаврыло *Роменець*.., Макаръ *Роменский*... сотня *Ромонская*...; XVIII ст., *Роменщина;* XIX ст., х. *Роменчикъ* у Полтавськ. губ.; суч... *ро'мен'ц'і*...

Укладачі Словника, розробляючи ту чи іншу частину лексикографічної статті, виходили з того, що дуже важливим фактором як у посиленні інформативності, так і в забезпеченні переконливості пропонованих версій є оперування максимальним, якомога чисельнішим матеріалом. Ця настанова стосується й тієї частини лексикографічної статті, в якій міститься хоч би й короткий огляд спроб пояснити походження аналізованого топоніма.

Принагідно зазначимо, що початкове «Як від (із)» оглядово-етимологічних частин лексикографічної статті означає: «Як гадає (-ють деякі) дослідник(и), аналізована назва може походити від (із)» або (без прийменників), що вона є певним утворенням, походження якого пояснюється далі.

Давньоруська літописна інтерпретація походження назв, як і всяка інша тогочасна інформація, що спирається на доступні літописцям писемні та усні матеріали, як правило, знаходить своє місце в тій частині словникової статті, яку присвячено подачі варіантів. Що ж до іншої, звичайно, пізнішої, донаукової чи, власне, наукової етимології, то вона подається наприкінці кожної такої статті. Характер, а отже, й обсяг етимологічної розробки в кожному конкретному випадку залежить від мовної належності, ступеня затемненості, структури, характеру розвитку та ін. особливостей аналізованої назви, а також інформації про неї.

Безпосереднє завдання такої розробки — виявити та мовно прив'язати етимон, тобто слово чи групу слів, які було покладено в основу заголовної назви, незалежно від того, був це апелятив (загальне слово) чи якась власна назва — осіб (антропонім), мешканців (катойконім), народів (етнонім), міфічних осіб (міфонім), географічних об'єктів (топонім) і т. ін. Етимологізування самих же етимонів не входило в обов'язки укладачів Словника, вони належать до компетенції спеціальних праць. Тому в Словнику є немало лаконічних, структурно-словотвірних етимологічних побудов типу:

БОБРЪКА, р. ... Іменник на **-ък(а)** від д.-р. *бобръ* «бобер»...

ВАСИЛЬКОВЪ, двір («дворъ») ...Посесив на **-ов-** від д.-р. християнського імені **Васил(ь)ко...**

ГОРОДЪ, м... Семантичним способом від д.-р. *городъ* (<*gord) «укріплене поселення, фортеця»... тощо.

Пояснювальна частина тут указує, що аналізована назва є іменником, присвійним прикметником — «посесивом» (можливі також «релятиви» — відносні прикметники, «ад'єктиви» — тут «якісні прикметники», вони ж «квалітативи» тощо), утвореним за допомогою певних афіксів або семантичним способом, тобто шляхом перетворення апелятива у власну назву або однієї власної назви в іншу (походження вихідних слів у такому випадку треба шукати у відповідних словниках, як про це вже зазначалося).

Однак не «структурно-словотвірні» етимології визначають обличчя Словника: вимога подавати етимон, особливо темний, мовно визначеним спричиняється нерідко до ширших генетичнопошукових операцій із залученням значного порівняльного, деривативного, реконструктивного та ін. матеріалу, належного до історії питання. Назви, які продовжують і далі викликати сумніви, вагання, суперечки або залишаються непоясненими, супроводжуються відповідними вказівками; пор.:

БАКОТА, м. .. Назва темна. Зважаючи на хитання в вокалізмі (*Бакота, Бекота,* Bokota,... *Бакут, Бокутъ, Бѫкѫта*), ...ст.-укр. *боуката* (з молд. *букатэ* «шматок»)... білор. *букóта* «гора округлої форми».

КРЫРОВЪ, р. ... Назву, очевидно, перекручено; із **Крылов(о)?*

РЪСЬ, р. ... Назва темна...

Наведену в Словнику інформацію, зокрема номенклатурну атрибутацію об'єктів, їхню географічну локалізацію та ідентифікацію, хронологію і характер варіантів, допоміжний, порівняльний та інший матеріал, гіпотези дослідників-попередників, контроверзи до них, як і все, залучене з якихось джерел, документовано (паспортизовано), тобто підтверджено вказівкою на використані праці (друковані, архівні, експедиційні та інші, зокрема належні Інститутові мовознавства АН УРСР, ЦНБ АН УРСР тощо). При цьому джерела позначено хронологічно, тобто подано не тільки їхню скорочену назву, том, випуск, частину, рік видання як диференційну ознаку, назву літописного списку, сторінку, а й час написання (на початку паспортизації) — рік, століття тощо.

Авторські (редакторські) вставки — примітки до цитат беруться в квадратні дужки [ ] й позначаються відповідними ініціалами (або ремаркою «В. ред.»), варіанти до аналізованих слів — у круглі дужки ( ); перед реконструйованими утвореннями ставиться * («зірочка»); знак // (дві «косих» лінії) вказує на паралелізм у вживанні слів чи їхніх компонентів, а «стрілочка» > (<) — на напрям фонетичних (рідше інших) змін; слова або словосполуки, що розкривають семантику тих чи інших лінгвістичних одиниць, подаються в лапках «»; у транскрибованих назвах (текстах) наголос ставиться перед наголошеним складом, а «знак пом'якшення» (кома) — вгорі після м'якої приголосної; цитати, позначені однією й тією ж датою (або ремаркою б. д.) у препозиції, розділяються звичайно комою, яка ставиться після паспортизації. У всіх інших випадках розділові знаки вживаються відповідно до традиції та нині чинного правопису, а в цитатах зберігаються без змін *.

До Словника додається індекс використаних лексем, який ділиться на три частини: кириличну, латинську й грецьку. В основу розміщення матеріалу, в якому домінує ономастика, покладено зведені алфавітно-транскрипційні ряди, створені за графіко-фонетичним принципом з охопленням тих знаків, що за їхньою допомогою оформлено використаний лексикон.

З метою економії місця в індексі об'єднано ряд близьких за написанням слів, які різняться переважно своєю флексією чи словотвором. Об'єднання здійснено за допомогою дужок: слово читається при цьому як із компонентом, узятим у дужки, так і без нього.

У випадку апелятивно-ономастичних повторень на одній і тій же сторінці до індексу виносяться лише власні назви. Коли ж вони у словниковій статті (джерелі) вживаються лише з

* З технічних причин деякі давньоруські букви замінено українськими.

малої літери, як і апелятиви, то таке ж написання зберігається і в індексі, де спочатку йдуть лексеми, згруповані за давньоруською (латинською, грецькою) графікою, без додаткових над- і підрядкових знаків, а потім усі інші з відповідними ускладненнями.

Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі уклали (в дужках указано території, а також найголовніші топоніми поза ними, необхідну інформацію про які забезпечує відповідний автор; його ініціали подано після кожної написаної ним статті): І. М. Железняк — І. Ж. (Київська земля і м. Київ, без топонімів: *Кыевъ, Хоревица й Щьковица*), А. П. Корепанова — А. К. (територія Полісся, а також назви *Ольшье* та ін.), Л. Т. Масенко — Л. М. (Галицька земля й райони Пониззя), О. С. Стрижак — О. С. (Середньо- й Нижньонаддніпрянське Лівобережжя, Крим, а також топоніми: *Доньць, Дунаи, Дънѣпрь, Дънѣстрь, Кыевъ, Рўсь* тощо). Уклала покажчики й здійснила технічне оформлення Словника О. П. Карпенко; взяла участь у технічному оформленні тексту й перевірила цитати О. А. Поріцька. Підготував принципи побудови Словника й передмову до нього О. С. Стрижак.

Авторський колектив Словника висловлює щиру подяку установам і особам, які взяли участь у збиранні матеріалів, читанні й рецензуванні Словника, у підготовці його до видання.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання до нього на адресу: 252001, Київ 1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або 252601, Київ, вул. Репіна, 3, видавництво «Наукова думка».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

авар.— аварський
авест.— авестійський
австр.— австрійський
адиг.— адигський
адмін.-тер.— адміністративно-територіальний
азерб.— азербайджанський
азійськ.— азійський
акад.— академік
Академич.— Академический
алан.— аланський
Алатирськ.— Алатирський
алб.— албанський
Александро-Невск.— Александро-Невская
алт.— алтайський, алтайські мови
АН — Академія наук
англ.— англійський
англосакс. — англосаксонський
ант.— антський
апр.— апрель
араб.— арабський
арабсько-тур.— арабсько-турецький
арк.— аркуш
Арм ССР — Армянская ССР
арх.— архангельський
Археограф.— Археографическая
Археолог.— Археологический
археолог.— археологічний
Архивн.— Архивный
аф.— афікс
Б.— Большой
б.— берег, бік
бал.— балка
балк.— балканський
балт.— балтійський
балто-іран.— балто-іранський
балто-сл.— балто-слов'янський
БАН — Българската Академия на науките
Баркулабовск.— Баркулабовская
бас.— басейн
башк.— башкирський
бб.— береги
б. д.— без дати
Библиотечн.— Библиотечный
билинн.— билинний
бібл.— біблійний
бібл.-легенд.— біблійно-легендарний
білор.— білоруський
Б-ка — Библиотека
бл.— близько, ближче, близький
б. м.— без місця видання
б. м., б. р.— без місця і року видання
б. н.— без назви
бойк.— бойківський
бол.— болото
болг.— болгарський
болот.— болотяний
бот.— ботанічний
бр.— брід
б. р. вид.— без року видання
брет.— бретонський
БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
брян.— брянський
буд.— будинок
булг.— булгарський (старочуваський)
булг.-сл.— булгарсько-слов'янський
бурят.— бурятський
В.— Великий
в.— вік, век
вар.— варіант(и)
варязьк.— варязький
вв.— віки, века
вдм.— водойма
вдсх.— водосховище
вед.— ведійський
вел.— великий
Верхн.— Верхній
верхн.— верхній
вид.— видання, видав
вин.— виноска
вип.— випуск
відм.— відмінок
візант.— візантійський
вірм.— вірменський
вірм.-половецьк.— вірменсько-половецький
Вл — Волинська область
Владимирск.— Владимирский
власн.— власний
в.-луж.— верхньолужицький
Вн — Вінницька область
водськ.— водський
вол.— волость
волзькобулг.— волзькобулгарський
волинськ.— волинський
вологодск.— вологодский
Вологодско-Пермск.— Вологодско-Пермская
Воронцовск.— Воронцовский
Воскр.— Воскресенская
вост(очн).— восточный
вп.— впадає, впадіння
Врг — Ворошиловградська область
В. ред.— відповідальний редактор
Врем.— Временная
Всесоюзн.— Всесоюзный
ВУАН — Всеукраїнська Академія наук
вул.— вулиця, вулиці
вып.— выпуск
Высш.— Высший
в'ят.— в'ятський
г.— год (після дат), город
га — гектар
газ.— газета
галицьк.— галицький
Галицько-Волинськ.— Галицько-Волинський
галльськ.— галльський
гг.— годы (після дат), города
генуезьк.— генуезький
геогр.— географічний
геол.— геологічний
герм.— германський
ГИИНС — Государственное издательство иностранных и национальных словарей
гідр.— гідронім
гідрограф.— гідрографічний
Гл. ред.— Главная редакция
гн.— географічні назви
ГО — Географическое общество
Гол. ред.— Головна редакція
гос.— государственный
гот.— готський
гр.— грецький
гражд.— гражданский
грам.— граматичний
гр.-р.— греко-руський
груз.— грузинський
губ.— губернія
губерн.— губернский
гун.— гуннський
гунно-булг.— гунно-булгарський
гунно-тюрк.— гунно-тюркський
Густ.— Густинская
гуц.— гуцульський
г-ще — городище
д.— деревня
дав.— давальний (відмінок)
давн.— давній
дакськo-фрак.— дакськo-фракійський
д.-англ.— давньоанглійський
датськ.— датський
д.-бактр.— давньобактрійський
д.-балк.— давньобалканський
д.-балт.— давньобалтійський
д.-болг.— давньоболгарський
Двинск.— Двинский
д.-вірм.— давньовірменський
д.-в.-нім.— давньоверхньонімецький
дворян.— дворянский
д.-гр.— давньогрецький
дд.— деревни
действ.— действительный
дек.— декабрь
депутат.— депутатский
держ.— державний
д.-євр.— давньоєврейський
д.-європ.— давньоєвропейський
дж.— джерело, -а
джагатайськ.— джагатайський
див.— дивіться
дис.— дисертація
дифтонг.— дифтонг(ічний)
діал.— діалект(ний)
дієсл.— дієслово, дієслівний
д.-інд.— давньоіндійський
д.-іран.— давньоіранський

д.-ірл.— давньоірландський
д.-ісл.— давньоісландський
д.-норв.— давньонорвезький
Днп — Дніпропетровська область
Днц — Донецька область
догерм.— догерманський
доі.-є.— доіндоєвропейський
док.— документы
дол.— долина
донськ.— донський
Доп.— Дополнение
дор.— дорога
досл.— дослов'янський
д.-перс.— давньоперський
д.-прус.— давньопрусський
д.-р.— давньоруський
дравід.— дравідійський
древн.— древности, древний
д.-рим.— давньоримський
друк.— друкарня
д.-серб.— давньосербський
д.-сканд.— давньоскандінавський
д.-сл.— давиьослов'янський
д.-тюрк.— давньотюркський
ДУ — державний університет
д.-уйг.— давньоуйгурський
д.-укр.— давньоукраїнський
дунайськ.— дунайський
дунайсько-булг.— дунайсько-булгарський
д.-ц.-сл.— давньоцерковнослов'янський
д.-чес.— давньочеський
д.-шв.— давньошведський
Евреиновск.— Евреиновский
експ.— експедиція
Ермолинск.— Ермолинская
ест.— естонський
етимол.— етимологічний
європ.— європейський
Єрмолаївськ.— Єрмолаївський
Єрмолинськ.— Єрмолинський
ж.— жіночий (рід)
Жмойтск.— Жмойтская
Жт — Житомирська область
журн.— журнал(ьний)
займ.— займенник
закавказьк.— закавказький
зал. ст.— залізнична станція
зап.— записки
за ред.— за редакцією
застар.— застарілий
зат.— затока
зб.— збірник
зв.— звід
звор.— зворот
зібр.— зібрала
Зк — Закарпатська область
зменш.— зменшено, зменшений
знах.— знахідний (відмінок)
зоол.— зоологічний
Зп — Запорізька область
Зп.— Западный
зп.-р.— западнорусский
Зх.— Західний
зх.— захід(ний), західніше
зх.-герм.— західногерманський
зх.-європ.— західноєвропейський
зх.-сл.— західнослов'янський
ИАН — императорская Академия наук
изв.— извод
изд.— издание, издал
изд-во — издательство
илл.— иллюстрации
имп.— императорский
инж.— инженер
иностр.— иностранный
ин-т — институт
Ипат.— Ипатиевская
ист.— история, исторический
і.-є.— індоєвропейський
іллір.— іллірійський
іллір.-епірськ.— іллірійсько-епірський
ім.— ім'я, імен, імені, іменем
іменн.— іменник(овий)
ін.— інший
індоарійськ.— індоарійський
інформ.— інформаційний
іншосл.— іншослов'янський
іон.— іонійський
Іпат.— Іпатіївський
ір.— ірський
іран.— іранський
іраньско-фрак.— іранько-фракійський
ірл.— ірландський
ісп.— іспанський
істор.— історичний, історик
істор.-геогр.— історико-географічний
італ.— італійський
І.-Ф.— Івано-Франківська область
К.— Київ, Киев
к.— кінець, конец
кабард.-балкарск.— кабардино-балкарский
кабард.-черкеськ.— кабардино-черкеський
кавказьк.— кавказький
казах.— казахський
калм.— калмицький
канц.— канцелярия
Карамзинск.— Карамзинский
картвел.— картвельський
картогр.— картографічний
Катерининск.— Катерининский
качин.— качинський
кашг.— кашгарський
кашуб.— кашубський
Кв — Київська область
кельт.— кельтський
кельто-герм.— кельто-германський
кельто-лат.— кельто-латинський
київськ.— київський
кипчацьк.— кипчацький
кирг.— киргизький
кіммерійськ.— кіммерійський
кінц.— кінцеве
кл. ф.— клична форма
кн.— книга (у бібліогр. описах)
кн.— князь (перед особовим іменем), князівськй
кн-во — князівство
книжн.— книжний
K° — компанія
козацьк.— козацький
кол.— колишній
комисс.— комиссия
Комисс.— Комиссионный
конф.— конференция
Крв — Кіровоградська область
крим.— кримський
крим.-тат.— кримсько-татарський
крим.-тур.— кримсько-турецький
Крм — Кримська область
культ.— культурный
куман.— куманський
кург.— курган
курд.— курдський
курдак.— курдакський
курськ.— курський
Л.— Ленинград
л.— ліва притока, лівий; лист (в бібліогр. описах)
Лавр.— Лаврентиевская
лат.— латинський
латиськ.— латиський
Лв — Львівська область
леб.— лебединський (діалект горно-алтайської мови)
Лебедевск.— Лебедевская
легенд.— легендарнний
Ленинградск.— Ленинградский
лет.— летопись
летоп.— летописный
лет-ц — летописец
лим.— лиман
Лит.— Литовская
лит.— литовський
лит.-прус.— литовсько-прусський
лів.— лівський
лігур.— лігурійський
лінгв.— лінгвістичний (лінгвальний)
літ.— літопис
літер. — література, літературний
літоп.— літописний
літоп.-легенд.— літописно-легендарний
літ-ць — літописець
локальн.— локальний
Лохвиц.— Лохвицький
луж.— лужицький
Львовск.— Львовская
М.— Малий

М.— Москва (в бібліографічних скороченнях)
м.— місто
Мазуринс(ь)к. — Мазуринс(ь)кий
макед.— македонський
манчж.— манчжурський
мат.— матеріали
меноніт.— менонітські
мізійськ.— мізійський
місц.— місцевий (відмінок)
Мк — Миколаївська область
м-ко — містечко
мл.— младший
мм.— міста
мн.— множина
МНР — Монгольська Народна Республіка
мог.— могила
молд.— молдавський
монг.— монгольський
монгор.— монгорський
мордовськ.— мордовський
Моск.— Московский
м-р — монастир
МРСР — Молдавська Радянська Соціалістична Республіка
надр.— надрукований
наз.— називний (відмінок)
найдавн.— найдавніший
накл.— накладом
напр.— наприклад
нар.-етимол.— народноетимологічний, -но
НРБ — Народна Республіка Болгарія
наст.— наступний
н.-аттічн.— новоаттічний
наук.— науковий
нац.— національний
н.-гр.— новогрецький
НДР — Німецька Демократична Республіка
н. е.— нової ери
нем.— немецкий
ненум.— ненумерованный
несл.— неслов'янський
Нижегородськ.— Нижегородський
нижн.— нижній
Никаноровск.— Никаноровская
Никонівськ.— Никонівський
Никоновск.— Никоновская
нім.— німецький
н.-луж.— нижньолужицький
Нов.— Новий
Новгородс(ь)к.— Новгородская, Новгородський
Новоросс.— Новороссийский
ногайськ.— ногайський
норв.— норвезький
норманськ.— норманський
ностр.— ностратичний
нп — населені пункти
н.-перс.— новоперський
обл.— область, обласний
о-в — острів
о-ви — острови
о-во — общество
Од — Одеська область
од. зб.— одиниця зберігання
одн.— однина
оз.— озеро, озера
окт.— октябрь
олонецьк.— олонецький
Ольшевск.— Ольшевский
оп.— опис
орх.— орхонський
орх.-єнісей.— орхонсько-єнісейський
осет.— осетинський
осм.— османський
осн.— основа
ост.— останній
отд.— отделение
офіц.— офіційний
п.— права притока, правий
паг.— пагинация
паннонськ.— паннонський
Патриарш.— Патриаршая
п-в — півострів
Пг.— Петроград
Пд.— Південний
пд.— південь, південний, південніше
пд.-д.-р.— південнодавньоруський
Пд.-Зх.— Південно-Західний
пд.-зх.— південно-західний, південно-західніше
пд.-прибалт.— південноприбалтійський
Пд.-Сх.— Південно-Східний
пд.-сх.— південно-східний, південно-східніше
пед.— педагогический
перв.— первый
передм.— передмістя
передсл.— передслов'янський
перм.— пермський
перс.— перський
перш.— перший
пехл.— пехлевійський (середньоперський)
печенізьк.— печенізький
Пискаревск.— Пискаревский
підкарпатськ.— підкарпатський
пізн.— пізніший, пізніше
Пл — Полтавська область
пл.— плем'я, племена, племінний
Пн.— Північний
пн.— північ(ний), північніше
пн.-д.-р.— північнодавньоруський
Пн.-Зх.— Північно-Західний
пн.-зх.— північно-західний, північно-західніше
ПНР — Польська Народна Республіка
пн.-рос.— північноросійський
пн.-сл.— північнослов'янський
Пн.-Сх.— Північно-Східний
пн.-сх.— північно-східний, північно-східніше
побл.— поблизу
пов.— повіт(овий)
Погодинск.— Погодинский
Погодінськ.— Погодінський
по-гр.— по-грецькому
под.— подібний
подгот.— подготовил
подільськ.— подільський
пол.— половина
полаб.— полабський
по-лат.— по-латинському
поліськ.— поліський
політ.— політичний
половецьк.— половецький
Полт.— Полтавский
польськ.— польський
помилк.— помилковий, помилково
поморськ.— поморський
пор.— порівняйте
пос.— поселення
посл.— последний
Постниковск.— Постниковский
по-тат.— по-татарському
поч.— початок, починатися
Початк.— Початковий
пр.— притока
прабулг.— прабулгарський
прагерм.— прагерманський
пракрит.— пракритський
прасл.— праслов'янський
преф.— префікс(альний)
приб.— прибавление
прибалт.— прибалтійський
прибл.— приблизно, приблизний
прикм.— прикметник
прилож.— приложение
прим.— примечание, примітка
припонтійськ.— припонтійський
присвійн.— присвійний
прізв.— прізвище
пров.— провулок
продолж.— продолжение
пространн.— пространная
прот.— протока
проф.— профе(с)сор
прус.— прусський
псевдоетимол.— псевдоетимологічний
Псковск.— Псковская
Публичн.— Публичный
пят.— пятый
р.— річка, рік (після дати)
рад.— радянський
Радзивілівськ.— Радзивілівський
разд.— раздельный
Рв — Ровенська область
ред.— редакція
рец.— рецензія
Рец.— рецензент
римськ.— римський

рис.— рисунок
р-н — район
род.— родовий (відмінок)
розм.— розмовний
рос.— російський
росл.— рослина
росс.— российский
рр.— річки
РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
рук.— рукав
рукоп.— рукопис(ний)
рум.— румунський
Румянцевск.— Румянцевский
русск.— русский
руськ.— руський
руч.— ручай
р.-ц.-сл.— русько-церковнослов'янський
рязанськ.— рязанський
с.— село (перед власною назвою), сторінка, стовпець
саг.— сагайський (діал. хакаської мови)
санск.— санскрит
сари-югур.— сари-югурський
сармат.— сарматський
Сб.— Сборник
Св.— Свезка
св.— свод
с.-в.-нім.— середньоверхньонімецький
с.-гр.— середньогрецький
с. е. и. в.— собственной его императорского величества
семіт.— семітський
Сенат.— Сенатская
сент.— сентябрь
серб.— сербський
сербо-луж.— серболужицький
серб.-ц.-сл.— сербськоцерковнослов'янський
серед.— середина
середн.— середній
сибірськ.— сибірський
Симеоновск.— Симеоновская
Синодальн.— Синодальный (-ий)
сілезьк.— сілезький
сіндомеотськ.— сіндомеотський
с.-іран.— середньоіранський
сірійськ.— сірійський
сканд.— скандінавський
скіф.— скіфський (належний іранській мові, засвідчений епіграф. пам'ятками Пн. Надчорномор'я)
скіфсько-балкан.— скіфсько-балканський
скіфсько-осет.— скіфсько-осетинський
скороч.— скорочено
сл.— слов'янський
с.-лат.— середньолатинський
сл.-іран.— слов'янсько-іранський
сл-ка — слобідка
словац.— словацький
словен.— словенський
словін.— словінсько-кашубський
словосп.— словосполучення
сл.-тюрк.— слов'янсько-тюркський
См — Сумська область
Смоленськ.— Смоленський
смт — селище міського типу
согд.— согдійський
Сокр.— Сокращенный
сообщ.— сообщения
сост.— составил, составитель
Софийск.— Софийская
соц.— соціальний
соч.— сочинение
сп.— список
Спб.— Санкт-Петербург
спільноіран.— спільноіранський
спр.— справа
Ср.— Средний
с/Р — сільська Рада
СРР — Соціалістична Республіка Румунія
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
сс.— села
СССР — Союз Советских Социалистических Республик
ст.— століття
старш.— старший
стат.— статистический
ст.-болг.— староболгарський
ст.-герм.— старогерманський
ст.-дат.— стародатський
ст.-інд.— староіндійський
ст.-ісланд.— староісландський
ст.-нім.— старонімецький
ст.-перс.— староперський
ст.-польськ.— старопольський
ст.-прус.— старопрусський
стр.— струмок
ст.-р.— староруський (див. д.-р.)
ст.-рос.— старовосійський
ст.-серб.— старосербський
ст.-сл.— старослов'янський
ст.-укр.— староукраїнський
ст.-чес.— старочеський
Сузд.— Суздальская
Супрасльс(ь)к.— Супрасльс(ь)кий
сусідн.— сусідній
суф.— суфікс(альний)
суч.— сучасний
СФРЮ — Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
Сх.— Східний
сх.— східний, східніше
с.-х.— сербохорватський
сх.-балт.— східнобалтійський
сх.-герм.— східногерманський
сх.-сл.— східнослов'янський
сх.-тюрк.— східнотюркський
с-це — сільце
с-ще — селище
т.— том
табл.— таблиця
тат.— татарський
твер.— тверський
Тверск.— Тверской
т-во — товариство
тез.— тези(сы)
тел.— телеутський
тепер.— теперішній
тер.— територія, територіальний
т. ж.— там же
т. зв.— так званий
тип.— типография, типограф(иче)ский
Типогр.— Типографская
тис.— тисячоліття
тоб.— тобольський (діал. татарської мови)
томськ.— томський
топогр.— топографічний
тох. А.— тохарська А.
тох. В.— тохарська В.
Тр — Тернопільська область
транскр.— транскрипція
трет.— третина, треть
Троицк.— Троицкая
трубч.— трубчевський
т. с.— те саме
тт.— томи
тур.— турецький
туркмен.— туркменський
тюмен.— тюменсько-татарський
тюрк.— тюркський
тюрко-араб.— тюрко-арабський, тюрко-арабізований
тюркол.— тюркологічний
тюрко-монг.— тюрко-монгольський
тюрко-сл.— тюрко-слов'янський
УАН — Українська Академія Наук
убих.— убихський
Уваровск.— Уваровская, -ский
угор.— угорський
удмурт.— удмуртський
уездн.— уездный
Уж.— Ужгородський
узб.— узбецький
уйг.— уйгурський
ук.— указатель
укр.— український
Унив.— Университетский
универс.— университет
УНР — Угорська Народна Республіка
ур.— урочище
урал.— уральський
урартськ.— урартський
УРЕ — Українська Радянська Енциклопедія
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСЭ — Украинская Советская Энциклопедия
утвор.— утворено

учен.— ученый
ф.— фонд
фантаст.— фантастичний
фнлол.— филологический
фіз.— фізичний
фін.— фінський
фінік.— фінікійський
фінно-угор.— фінно-угорський
фолькл.— фольклорний
фотомех.— фотомеханічний
фрак.— фракійський
франк.— франкський
франц.— фраицузький
х.— хутір
хакас.— хакаський
хант.— хантійський
Харат.— Харатейный (-ий)
хеттськ.— хеттський
Хлебниковск.— Хлебниковский
Хм — Хмельницька область
хозар.— хозарський
Холмогор.— Холмогорская
хр.— хроника
Хрк — Харківська область
Хрс — Херсонська область
художн.— художній
хх.— хутори
ц.— церква
центр.— центральний
ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН УРСР
ц.-сл.— церковнослов'янський
ц.-сл.-р.— церковнослов'янсько-руський
цц.— церкви
ч.— частина, часть; чоловічий (рід)
чагат.— чагатайський (староузбецький)
чв.— чверть
черкеськ.— черкеський
Черниг.— Черниговский
чес.— чеський
четв.— четверть
Чрв — Чернівецька область
Чрг — Чернігівська область
Чрк — Черкаська область
ЧССР — Чехословацька Соціалістична Республіка
чув.— чуваський
чч.— частини
шв.— шведський
шор.— шорський
Эрмитажн.— Эрмитажный
югосл.— югославськнй
яз.— язык
язичницьк.— язичницький
якут.—якутський
янв.— январь
ятвязьк.— ятвязький
1-ша — перша, -ий
1-я — первая
2-га — друга, -ий
2-я — вторая
3-т(ь)я — трет(ь)я
4-та — четверта
4-я — четвертая
5-та — п'ята
5-я — пятая
B.— Band
D.— Díl, Dział
R.— Rocznik
s.— Seite, Site, stronica
z.— zeszyt

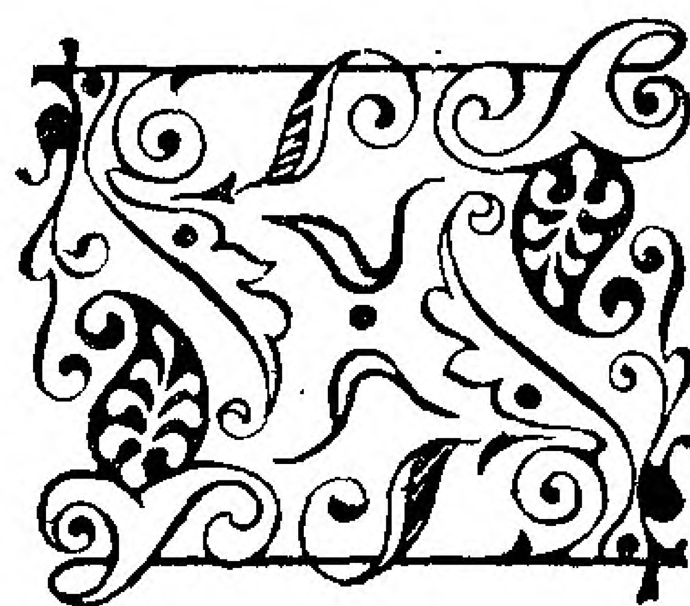

АЛФАВІТИ

ДАВНЬОРУСЬКИЙ

а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, і, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т,
ѹ, ꙋ, ү ф, х, ѡ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ꙗ, ѥ, ѧ, ѩ, ѫ, ѭ, ѯ,
ѱ, ѳ, ѵ

УКРАЇНСЬКИЙ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл,
Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ,
Юю, Яя, Ьь

ЛАТИНСЬКИЙ

Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp,
Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz

ГРЕЦЬКИЙ

Αα, Ββ, Γγ, Δδ, Εε, Ζζ, Ηη, Θϑ, Ιι, Κϰ, Λλ, Μμ, Νν, Ξξ, Οο,
Ππ, Ρρ, Σσς, Ττ, Υυ, Φφ, Χχ, Ψψ, Ωω

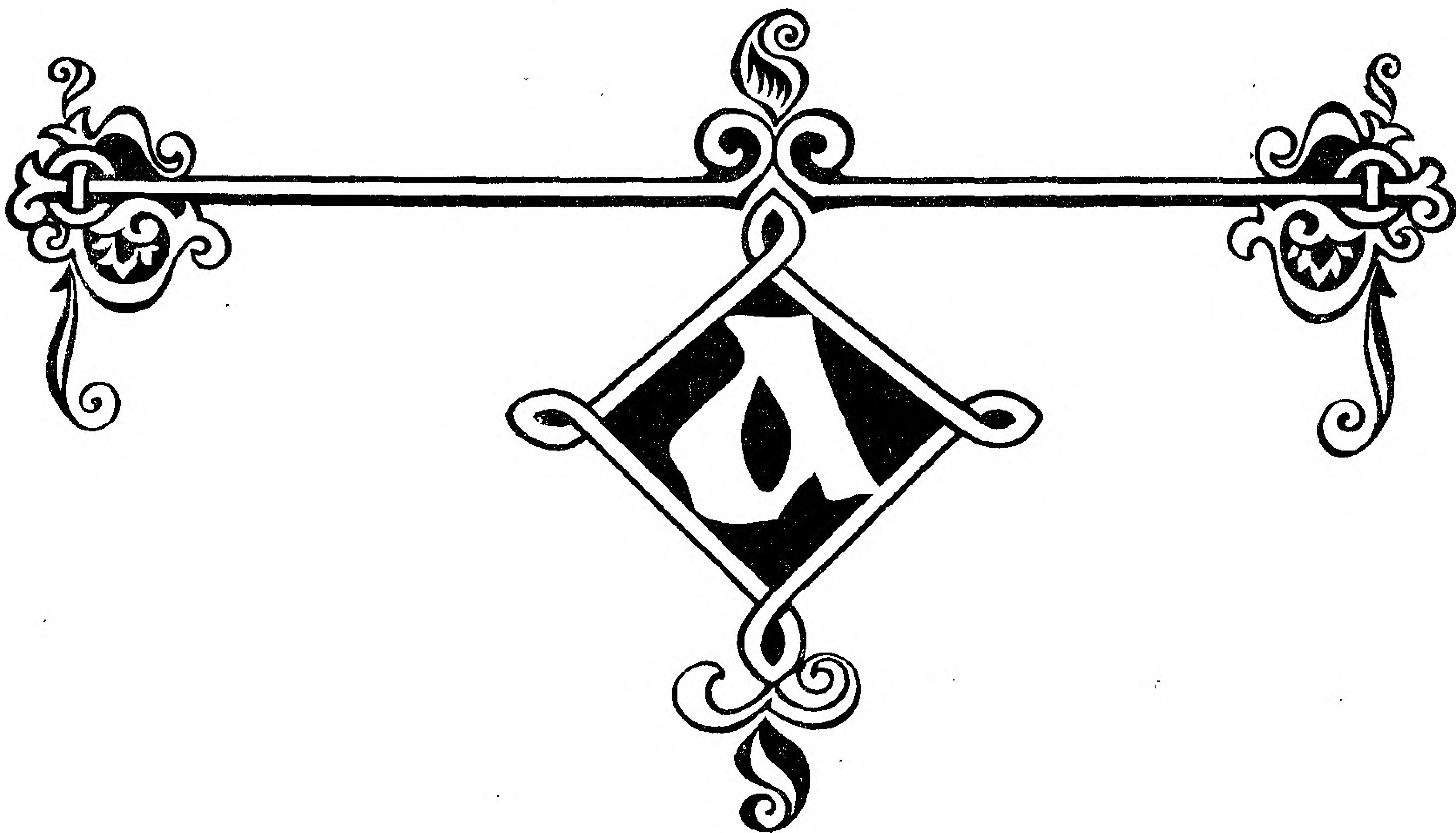

АЛ(Ь)ТА, р. («рѣка», «река»), п. Трубежа **л.** Дніпра; в Переяславськ. кн.-ві; суч. *Альта,* гирло в м. Переяславі-Хмельницькому Кв; 1015, Борисъ... не обрѣтъ Печенѣговъ возвратися и ста на *Альтѣ* рѣцѣ (поч. XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 262); 1019, 1068, на *Алтѣ* рѣцѣ (т. ж., 264, 270); 1015, Барисъ... идыи х Киеву и ста на *Альте* реце (ПСРЛ, XXXI. Лет. посл. четв. XVII в., 50); у давніш. сп. при цьому топонімі відсутній номенклатурн. термін «рѣка», «река»; пор. (тут датування дж. ретроспективне): 1002, Борисъ... стал бѣ на *Алтѣ* шатры... Ярослав... взыде... на *Алту* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 34, 39); 1015, на *Лту* (т. ж., 32), на *Алтѣ* (XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 17; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 318); на *Льтѣ* (1519 р., ПСРЛ, VIII. Зп.-р. лет., 15; XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 80); 1002, Борису... не ѡбрѣтшю Печенѣгъ..и ста на *Льтѣ*.. послании же придоша на *Льто* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 132—133).

Як споріднена з назвами: 1. бол. *Л(ь)то (Олто)>Ал(ь)та* (аналогічно до: оз. *Нéво,* суч. Ладозьке,— р. *Невá*) (Стороженко, Борисполь, 509—518); 2. р. *Гóлтва,* м. *Полтáва* тощо (див.: *Гълта, Гълтавъ, Лътава*); 3. в значенні «текти» (Стороженко, Оч., 203; пор. *лити*); інакше В. М. Брахнов (ВМБ, 43); 4. рр. Alt, вона ж Olt, Alutus, гр. 'Αλούτας л. Дунаю (СРР), лит. Aluntà, Aluo(n)ta, Alantas, латв. aluôts «джерело»; іран. *Алонта(с)* (бас. Каспійськ. моря) та ін. (Георгиев, ИСИЯ, 256; Мацневич, 25—26); 5. водних об'єктів: "Αλτας (Македонія), Alto (Іллірія), Altina (Паннонія, Нижня Мізія), Altinum (Венеція) й под., похідн. від д.-європ. гідронім. *el-// *al-, розширен. суфіксальн. -t- (Трубачев, 167, 248), і перенесена з Балканськ. п-ва (т. ж.; Стрижак, Сіверяни, 72). Виходячи з фіксованого бол. *Л(ь)то > Олто // Ал(ь)то >* р. *Ал(ь)та* (на фонетико-метонімічн. основі в зв'язку з занепадом редукован. і появою протетичн. **А-**), пор.: лит. líeti, латиськ. liêt «лити», лит. lýti, латиськ. lît «дощити» (Иллич-Свитыч, II, 32—33); р. Letanka (з лит. *Letà) п. р. Неріс (Вілія), корінь let- (//lot-//lat-) «текти» (Būga, I, 457) із праі.-є. *ele «текти; пливти, лити» (т. ж., 310). Цікаво, що й на Скандінавськ. п-ві є р. Alta. О. С.

АНДРѢЕВЪ, м. чи с., як у Галицько-Волинськ. Русі (Нерознак, НДГ, 16); тепер не простежується; 1245, Данило воева ѡколо Люблина... Василко... около Бѣлое. дворьскыи же *Ѡндрѣи*. по САну. а Вышата воева Подъгорье... ЛАхове... воеваша ѡколо *Андрѣева* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 796).

Посесив від д.-р. особового ім. *Андрѣи,* вар. *Ѡндрѣи, Оньдрѣи;* ст.-сл. **АНЪДРЕИ**; пор. **АНЪДРЕА**; із д.-гр. 'Ανδρέας (Фасмер, I, 78). О. С.

АПОСТОЛЫ, м-р («манастырь»), побл. м. Володимира Волинськ. землі; суч. ур. *Апóстольщина* (Махновець, Рук.) у м. Володимир-Волинський Вл; 1287, а Садовое еи Сомино же далъ есмь кнАгинѣ свое. и манастырь свои *Ап$^{\tilde{c}}$лы* же создахн и своею силою. а село есмь коупилъ. Березовичи... а тоє далъ есмь ко *Ап$^{\tilde{c}}$лмъ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 904), манастырь... *Апостолы* (т. ж., 1843, 215); 1288, Въ монастырь свой *Апостолы* да єуангелі опракосъ и *апостолъ* самъ списавъ (т. ж., 222).

Pluralia tantum від ст.-сл. **АПОСТОЛЪ** (гр. απόστολος) «посланець, проповідник» (Фасмер, I, 81), згідно з євангельськ. переказами — кожний із дванадцяти учнів Христа, яких він послав

проповідувати своє вчення (СУМ, I, 55). Див. *Свѧтого Апостола Пєтра*. А. К.

АРЪБѸЗОВИЧИ, пос. або ур. в Галицьк. землі; побл. м. *Плѣсньскъ* (див.), можливо, суч. с. *Гарбузів* Зборівськ. р-ну Тр; як бл. с. Підгірці Бродівськ. р-ну Лв (Барс., 2); як антропонім (Махновець, Рук.); 1232, Данилъ же поиде со братомъ. и со Ѡлександромъ Плѣсньскоу. и пришедъ взѧ и. подъ *Аръбоузовичи* (*яръбоузовичи*). и великъ плѣ[н] приѧ. ѡбратисѧ во Володимѣръ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 770).

Семантичним способом від патроніма на -ичи; в основі антропонім *Аръбѹз(ов)ъ;* пор. *Арбузьевъ*, новгородськ. посадник (Ук. ПСРЛ, I, 39). Як від двочленн. ім. **Ѭробѹдъ* (Купчинський, Давн., 227). Л. М.

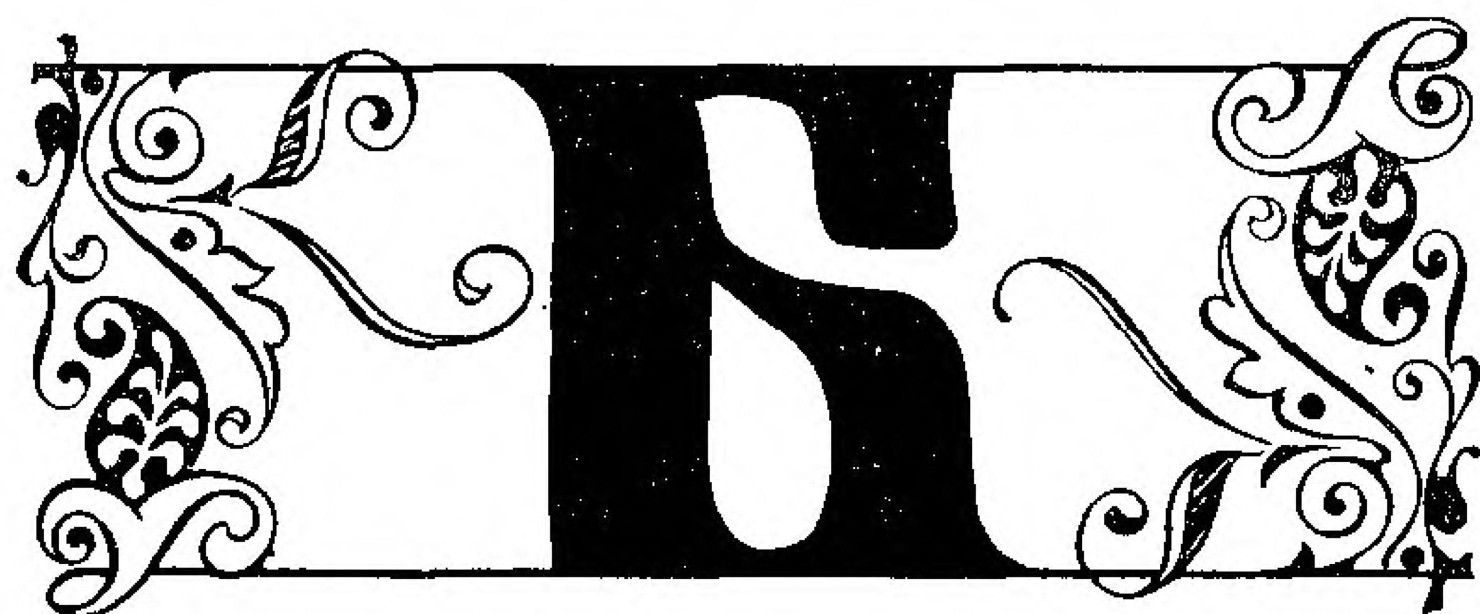

БАБИНЪ, **торг** («торжекъ», «торгъ»), в давн. Києві, навпроти Десятинної ц. (Петров, 119); суч. Десятинний пров. і вул. Володимирська, 4—6; як другорядн. щодо *торговища* на Подолі (Тихомиров, 100); 1147, *Бабинъ* торжекъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 318; ~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 353), И убиша его... волокоша... сквозѣ *Бабинъ* торгъ до святей Богородици (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 110).

Посесив на **-ин-** від *баба;* можливо, відантропонімн. походження; пор. 1424, Іоаннъ *Друтскій-Баба* (Ук. ПСРЛ, I, 309). Ще пов'язують із трофейн. статуями античн. богинь («*бабъ*») на цій площі (Воронин, 16). I. Ж.

БАКОТА, **м.** («город(ок)ъ», «замокъ») Галицьк. землі, суч. с. *Бáкота* Кам'янець-Подільськ. р-ну Хм, на однойменн. р. (Машт., ДБ, 26; СГУ, 31); 1240, и въше во *Бакотоу* (въ *бакатоу*). и все Понизье приѧ (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 789); 1241, приде ко *Бакотѣ*... вь *Бакотѣ*... оудержа *Бакотоу*... на *Бакотоу* (т. ж., 791), до *Бакоты* и Калиоуса (т. ж., 793); 1255, приѣхаша Татарѣ. ко *Бакотѣ* (т. ж., 828), посла сна си Лва на *Бакотоу* (т. ж., 829); 1418, город *Бокотоу* (XV ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., Лет-ц Вел. кн. Лит. Уваровск. сп., 99), Подольскои земли... Каменець... Смотрич а Скалоу. а Черленыи городокъ а *Бакотоу* (т. ж., 101); б. д., на Смотры же город *Бѹкѹтѹ* поставилъ (XVII ст., ПСРЛ, XVII. Доп. к сп. Археолог. о-ва, 279), на Смотрычы ж город *Бокут* (к. XVI ст., т. ж., Лет-ц Вел. князства Лит. и Жомойтск. Сп. графа Рачинского, 328), Каменец... потом Смотрыч и *Бокутъ*... и Черленыи городок (т. ж., 329), Каменцу Подолскому... потом Смотреч и *Бакут* (к. XVII ст., т. ж. Книга Вел. княжства Лит. и Жемоицк. Евреиновск. сп., 390); б. д., *Бакота* [як серед польськ.— *Л. М.*] (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1332, Кориатовичи, княжата литовские, збудовали замок... которого *Бекотою* назвали [на полі дописано: «замок *Бекот* на Подоли».— *Л. М.*] (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 43); 1351, kniażata Korjatowiczy... pryszodszy... poczali boronity Podolskuiu zemlu od tatar... naradyli horod Bokotu (т. ж., Хр. Быховца, 139); 1401, Витолт... побрал замки: Браслав, Зяслав, Смотричь, Чирвоный Городок, *Бекоту*, Скалу (т. ж., Хр. Лит. и Жмойтск., 72); пор. ще: 1463, сс. *Бакота* кол. Луцьк. пов. (ССУМ, I, 84) і *Бакоти* Кременецьк. р-ну Тр.

Похідні: 1407, pan Piotr Bakothki stharostha podolski, (т. ж.); 1445, п(н)ъ пєтрашъ *бакотский* (т. ж.).

Назва темна. Зважаючи на хитання в вокалізмі (*Бакота, Бекота*, Bokota; *Баката, Бакут; Бокут; Бѹкѹта*), можливо, того ж походження, що й ст.-укр. *боуката* (з молд. *букáтэ* «шматок»; пор. 1452, дали... *боукатоу* землю монастырю нашемоу; т. ж., 130) чи білор. *букóта* «гора округлої форми» (Яшкін, ПБТ, 111). Л. М.

БАРѸЧЬ, **м.** («город(ок)ъ»), в Переяславськ. землі; тепер не простежується; як суч.: 1. г-ще на околиці смт *Бáришівка Баришівськ.* р-ну Кв; 2. [?] м. *Борúспіль* (розм. *Бар'ишп'іл'*) *Бориспільського* р-ну Кв (Арандаренко, 430, 433); 1125, Ѭрополкъ... иде Переѭславлю... Половци... присунушасѧ... къ *Барочю*. и ко Бронь кнѧзю. хотѧщю полонити Торкы проклѧтыѭ. и с тѣми повоєвати Русску землю (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 295), *баручю* (т. ж.); придоша Ѡлговичи с Половци. и взѧша Городокъ. и Нѣжатинъ. и село... и *Баручь* пожгоша (т. ж., 303); 1174, Игорь... переѣха Въросколъ оу Лтавы кь Пеѭславлю [!]... и оузьрѣшасѧ с полкы Половѣцькыми... бѧхуть бо воевали оу Серебрѧного и оу *Баруча* (1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 568—569); 1135, *Баруч* (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 42), *Баручь* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Патриарш. лет., 158), *Варсуч* [!] (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 48; ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Никаноровск. лет., 30).

Назва темна. Як: 1. того ж кореня, що й тюрк. *бари́ш* «прибуток» (?); пор.: с-ви *Б.* і *М. Баришъ* між Києвом і Переяславом (Рус. тр., 130; Арандаренко, 430), у тому ж р-ні *Барышовъ* (АЮЗР, VII, 1, 365); 1618, Baryszow (Żr. dz., XXI, 217); 1630, *Барышово* (ЛВП, 75); 1631, *Барышевка* (Стороженко, Оч., 211); 1663, *Баришовка* (Самовидец, 79, 91), суч. *'Бариш'ȉука* (МЕ, 1978); 1649, сотня *Баришская* [!] (Реєстра, 231), в *Баришівці* тощо; 2. того ж походження, що й 1-й компонент назви м. *Борúспіль* (> *Ба'ришп'іл'*) Кв; пор.: 1590, Baryszpol (Żr. dz., XXII, 679); 1627, А выше Переяславля *Баришполе* на Трубеже (КБЧ, 107; Арандаренко,

433), що сумнівно; 3. від д.-р. *бара* «болото»; пор.: Въ морѧхъ въ езерехъ и въ *барахъ* (Срезневский, I, 41); мовляв, формант **-ычь** міг бути записаний як **-учь** (Роспонд, Стр., 72); пор. польськ. Barycz (т. ж.); подільськ. *Барычева* (Тр. Под., IX, 22), *Барычевка* (Машт., ДБ, 22). Посесив на *-j(ь) від антропоніма **Барѹкъ?* Пор. тюрк. *bary- «бра́ти» (Иллич-Свитыч, I, 176). Як від апелятива (?) *barokj-, зменш. від прасл. *bara «річка, потік»; пор. *Свислочь*, але *Висла — Вислок* (Нерознак, НДГ, 17). О. С.

БЄРЄЗОВИЧѢ, с., у Волинськ. землі; можливо, суч. *Березовичі* Володимир-Волинськ. р-ну Вл; 1287, а село есмь коупилъ *Березовичѣ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 904).

Семантичним способом від патроніма на **-ичи** (**ѣ** замість **и**); в основі антропонім *Бєрєзовъ* — вказівка на первинне заселення місцевості нащадками певн. роду, сім'ї. Така лексико-словотвірна модель пошир. на пн. України (Полісся), бас. Середн. Дніпра, Зх. Бугу, Вісли й Одера з характерн. **-ов-** для сл. і **-н-** для балт. мов (Роспонд, Стр., 48; ТТ, 159—160). А. К.

БЄРЄЗЫИ, м. (nomen urbis; Срезневский, I, 70), у Чернігівськ. землі; як: 1. с. *Березанка* на р. Свинь (Замглай) п. Десни (Барс., 6; Багалей, 153; Марков, 53—54), воно ж *Березынка,* або *Березна* (Андріяшев, Сівер., 40), кол. с. *Березáнка* Чернігівськ. р-ну Чрг; 2. ур. За́мковище бл. смт *Березнá* Менськ. р-ну Чрг (Маховець, Рук.); 1152, [кн. Юрій.— *А. К.*] поиде къ *Березому.* и ѩко ста оу Свини (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 456); 1156, бѣжа Володимиричь... из *Березаго* во Вщижъ (т. ж., 484), Изѧславъ.. ѣха... к *Березому* (т. ж., 485), Ярославъ... поиде зъ *Березового* въ Щижъ (т. ж., 1843, 304); 1152, поиде к *Березовому,* и...ста у Свини...а заутра... ста у Гуричева (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 56), к(ъ) *Березову* (т. ж., 61; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 58; XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 115).

Семантичним способом від безафіксн. ад'єктива **бєрєзыи* (>*Бєрєзыи*) (Носович, 221; Срезневский, I, 70); пізн. вар. *Березовыи* ускладнено суф. **-ов-**. В основі *береза* (<*berza). Див. *Березовичѣ*. Пор. ще: рр. *Березина, Березка, Березна, Березовица, Березовка* і под. в бас. Дніпра; Bereza, Berezniсa, Berezówka в системі Вісли; *Березайка, Березка, Березовка* у водозборі Оки; Brezniсa в бас. Сави (СФРЮ). А. К.

БЄРЄСТОВОЄ, с. («селце», «селище»), побл. давн. Києва, нижче Аскольдової мог., за течією Дніпра (Петров, 53); тепер у складі м.; прибл. тер., що прилягає до руїн Успенськ. собору Києво-Печерськ. м-ря; пор. ц. *Спас-на-Бе́рестовім;* як місце великокнязівськ. резиденції (Бронштейн, 46); 980, на *Берестовѣ*. в селци єже зооуть ныне *Берестовоє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 80); 1015, на *Берестовѣмь* (т. ж., 130); 1051, кнѧзю Ѩрославу. любѧщю *Берестовоє* (т. ж., 155), хожеще с *Берестоваго* на Днѣпръ ... и приходѧ с *Берестового* (т. ж., 156); 1073, И сѣдоста на столѣ на *Берестовомь*. преступивше заповѣдь ѡтню... (т. ж., 182); 1096, и пожже на *Берестовѣмь* дворъ кнѧжь (т. ж., 231), погребоша и на *Берестовѣмь* (т. ж., 232); 1138, на *Берестовѣмь* оу стго Спса (т. ж., 305); 1157, 1172, на *Берестовѣмь* (т. ж., 348, 363); 1185, хотѧ поставити Луку... игумена стом Спса на *Берестовѣ* (т. ж., 390); 1230, прстго манастырѧ стго Спса Києвѣ на *Берестовѣмь* (т. ж., 455); 1096, пожьже на *Берестовомъ* дворъ кнѧжь (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 221), на *Берестовъмъ* (т. ж., 115), и погребоша и [Тѹгортъкана.— *І. Ж.*] на *Берестовомъ* на могылѣ межи путемъ. грѧдущимъ на *Берестовое*. а другымъ идущимъ в монастырь (т. ж., 222); 1151, до *Берестоваго* (т. ж., 428); 1173, въ *Берестьи* (т. ж., 562); 1183, постави Лоукоу... игоумена стго Спса на *Берестовемь* (т. ж., 629—630); 980, на *Берестовомъ* селищи, еще зовут нынѣ *Берестовое* (XV ст., НЛ, I, 129); 1015, на *Берестовоѣ* (т. ж., 169); 1073, на *Берестовѣмъ* (т. ж., 197); 1035, и прибегоша к *Берестїю* (2-га пол. XV ст., ЛПС, 40); 1096, и покопа и въ землю на *Берестовомъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 9); 1157, въ монастыри у святаго Спаса на *Берестовѣ* (т. ж., 66); 1172, на *Берестовомъ* (т. ж., 87); 1185, Князь великій Всеволодъ посла въ Кіевъ ко князю Святославу Всеволодичю и къ митрополиту Никифору Луку смиреннаго, прося себѣ во епископа Володимерю, игумена Спаского изъ Кіева съ *Берестового* (т. ж., 97); 1640, на *Берестову* (Вольский, 22), *Берестово* поле (місце Успенськ. собору Києво-Печерськ. лаври; Захарченко, 133).

Вказівка на місц. рослинн. світ: ще в XIX ст. на схилах Печерськ. гори, побл. кол. Миколаївськ. м-ря (прибл. суч. садиба Республіканськ. буд. піонерів, вул. Січневого Повстання), ріс *берестовий* ліс (Самойлов, 39). Від д.-р. *берестъ* < < *berstъ «Ulmus carpinifolia»; пор.: укр., рос. *бе́рест,* польськ. brzost; можливо, первинною була форма на **-ово** (Роспонд, Стр., 25). Як від антропонімн. посесив на **-ов-**; пор. антропоніми: *Берестъ* (Морошкин, 25); 1629, *Берестовъ* (Тупиков, 533; Фролова, 114). І. Ж.

БЛАГОВѢЩЄНЬѬ СВѦТОИ БОГОРОДИЦИ, **цц.** («црквь», «церьквь», «церквь», «церковь»): **І.** в давн. Києві на Золотих воротах (див. *Золотыє,* ворота), підкреслювала парадність головн. в'їзду до столиці Київськ. Русі (Тихомиров, 235); побудована заново 1982 р.; тепер на поч. вул. Ярославів Вал; 1037, Заложи Ѩрославъ... црквь на Золотыхъ воротѣхъ. *стоє Бце Блгвѣщеньє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 151), церьквь на Златыхъ вратѣхъ камену *стыю Бца Благовѣщениє* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 139); 1151, и реч Вѧчьславъ. ѡзрѧсѧ на *стую Бцю* ѩже есть надъ Золотыми вороты (т. ж., 431); 1037, двѣ церкви постави: на Златыхъ вратѣхъ *Благовѣщеніє* и святаго Георгія (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 330), Созда же и врата каменныя, въ нихъ же

двери Златыя постави, на вратѣхъ же церковъ *Благовещенія пресвятой. Богородици* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 266). І. Ж.

II. в давн. м. Чернігові; суч. Чрг; 1186, Стославъ Всеволодичь. сти цркв в Черниговѣ. *стго Блговѣщению.* юже бѣ самъ создал (~1425 р., ПСРЛ, II. Ипат. лет., 1962, 652); Святославъ Кіевскій освяти церковь въ Чернѣговѣ *Благовѣщенія пресвятыя Богородицы,* юже самъ создалъ (т. ж., 1843, 320); 1196, и положиша его [кн. Всеволода Святославича.— *А. К.*] во цркви *стоѣ Бци.* в Черниговѣ (т. ж., 1962, 696). А. К.

Цц. названо на честь християнськ. свята «благовіщення св. богородиці». Род. відм. одн. І. Ж., А. К.

БЛЬСТОВА, пос., в Чернігівськ. землі, на р. Пулці (Барс., 7; Андріяшев, Сівер., 104); біля гирла руч. Рівчак побл. суч. с. *Блистовá* Менськ. р-ну Чрг; пор. ще с. *Блистова* Новгород-Сіверськ. р-ну Чрг; 1151, Стославъ... великъ же день дѣю въ *Блестовѣт(ѣ)* и ѿтуда поиде. Чернигову (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 422), въ *Блестовѣ* тъи (т. ж., 1843, 58). Як *Блестовет(ъ), Блестовит(ъ)* (Насонов, 221).

Можливо, посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. **Бльстъ;* пор. д.-р. *бльстѣти* «блищати» (Срезневский, I, 119), антропонім *Блесъ* (Морошкин, 13) тощо. А. К.

БОБРЪКА, р., в Галицьк. землі; суч. *Бібрка* л. Дністра; поч. біля м. *Бібрка* Перемишлянськ. р-ну Лв; вар.: *Лугъ, Бѣлый Потокъ* (Машт., ДБ, 11; СГУ, 52); 1211, Володиславъ... собравъсѧ с Галичаны. и приде на рѣкоу *Бобръкоу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 730); 1229, собравъ землю Галичкоую... и собра ѿ *Боброкы.* доже и до рѣкы Оушицѣ и Проута (*бобръкы*) (т. ж., 759). Пор.: Bóbrka п. Сяну п. Вісли (HW, 70; СГУ, 52); *Бобрка* п. Пд. Бугу (Тр. Под., IX, 232).

Іменник на **-ък(а)** від д.-р. *бобръ* «бобер». Л. М.

БОГѸСЛАВЛЬ, м., в Київськ. землі, г-ще між р. *Богуслáвкою* і руч. Троїцьким, побл. суч. м. *Богуслáв* Кв (Махновець, Рук.); 1195, Всеволодъ бо просѧше оу него. Торцького Трепол҃ Корьсоун҃. *Богоуславл҃.* Канева (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 683), и далъ Рюрикъ Всеволодоу. е҃. городовъ Торцькыи Корсоунь. *Бгоуслаль.* Треполь. Каневъ (т. ж., 685); 1196, *Бѣгуславля* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 56), Торьска, и Корсуня, и *Пятиславля* [!] и Канева (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, X. Никоновск. лет., 23—24), Торцьскаго, и Треполо, и Корсуня, и *Бѣгуславля,* и Канева (XVI ст., ПСРЛ, XX. I. Львовск. лет., 140); 1695, просяше у него Тръческаго, Треполя, Корсуня, *Богуславля,* Канева (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 103); 1592, *Богуславъ* (АЮЗР, III, I, 32; 1654, ППА, II, 32); 1674, **Богуславь* (до *Богуславя*) (Самовидець, 120; 1685, Величко, II, 549); XVII ст., Boguslaw (карта Л. Боплана; днв.: Ляск., ИКА, 25); 1767, *Богуславль* (АЮЗР, I, III, 75), *Богославъя* (АЮЗР, I, III, 318); XVIII ст., *Богуславъ* (Корол., 197).

Похідні: *Богуслáвка:* р., л. Росі п. Дніпра, гирло в м. *Богуславі;* 1792, Bohusławka (АЮЗР, VI, II, 44); ур., ч. м. *Богуслава,* на березі цієї р. (КГВ, 1862, № 43, 252); 1669, староство *Богуславское* (Величко, II, 230); 1974, дві дороги *Богуслáвські* (ведуть до м. *Богуслава*) в с. Киданівка *Богуслáвського* р-ну та в с. Ольшаниця Рокитнянськ. р-ну Кв (Анк.).

Як (помилк.) від апелятива **бѸславъ* (?) «відважний, славний» із суф. належності ***-j(ь),** нібито «поселення відважних», звідки *БогѸславль* під впливом християнства (Коваленко, 73—79). Імовірніше, посесив на ***-j(ь)** від д.-р. антропоніма *БогѸславъ* (Роспонд, Стр., 63); пор.: 1228, *Богуславъ* Гориславичь (новгородець) (Ук. ПСРЛ, II, 55), а також с.-х. *Бóгослав* (Грковић, 39); 1159, кашуб. Bogoslav (ИОРЯС, 1909, XI, 94), чес. Bohuslav (Archiv, I, 408) тощо. В основі прасл. *Boguslavъ (Нерознак, НДГ, 23) «Той, що славить бога». І. Ж.

БОГЪ, рр.: I. вп. в *Дніпрó-Бýзький* лим. Чорн. моря; суч. *Півдéнний Буг* (місц. *Буг, Бог;* рідко, *Біг*); 1171, придоша Половци на Кыѥвьскую сторону и взѧша множьство селъ за Кыѥвомъ.. поидоша... в Половци... Михалко же... иде борзо по ни. и сгони ихъ за рѣкою *Бомь.* с Берендѣи. и с Торкы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 362—363); 1173, Михалько же и Всеволодъ... идоста вборьзѣ по Половьцѣхъ. и зьгониша ю за рѣкою *Бмь* (*богом*) с Береньдѣи и с Торкы (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 562); 922, И бѣша сѣдяще Улицѣ по Днѣпру вънизъ, и посемъ приидоша межи *Богъ* и Днѣстръ (XIII ст., НЛСХС, 7—8; текст модернізовано), И бѣша сѣдяще Углицѣ по Днѣпру вънизъ, и посемъ приидоша межи *Бъгъ* [в рукоп. *бъ* — *Л. М.*] и Днѣстръ, и сѣдоша тамо (XV ст., НЛ, I. Комисс. сп. Новгородск. 1-я лет. мл. изв., 109); 1171, ... изгониша ихъ за рѣкою *Бугомъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 87); 1560, И Крымские улусы повоевали и под Бѣлгород и под Очаков и по рекам по *Бугу* и по Ингулом по Большому и по Меншому, и всѣ улусы и Заднепрье Нагаиские перешли с ними (XVII ст., ПСРЛ, XXIX. Лебедевск. лет., 286); 1332, Литва з русью... забрали Торговицу, котрой еще и теперь в полях мури на Устю *Бугу* [перше **у** виправлено з **о**; *Буги, Богу.— Л. М.*] рѣки стоят (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лнт. и Жмойтск., 43).

У Геродота (V ст. до н. е.) Ὕπανις; у Йордана (VI ст. н. е.) Vagosola (Иордан, 135, 200); у Географа Равенського (VIII ст.) Bagossola (Шафарик, I, II, 370); у Константина Багрянородного Βογοῦ (т. ж., 370). На картах XV—XVII ст. Bog, Boh, Bohus; у «Путешествии Зосимы» (XV ст.) *Богъ* (Машт., ДБ, 33); 1444, на *Богу* (ССУМ, I, 106); 1450, reki Boha (Русанівський, 28); 1545, od Buha, па Buhu (АЮЗР, VI, I, 21—22); 1579, *Бог* (АЮЗР, III, I, 9); 1594, рекою *Бугомъ* (т. ж., 68); 1598, reku Boh, od Boha

(АЮЗР, V, I, 68); 1652, до реки *Бугу* (Величко, I, 108); 1653, по за *Богом* реки, на реке *Боге* (Воссоед., 3, 300), на реке *Богове*, а из *Богова* де хотел итить в Волохи (т. ж., 492); 1677, на *Богу* (Величко, II, 452); XVII ст., Bog (Ляск., 11), *Бокгъ* (КБЧ, 34, 112); 1774, *Бугъ* (ЗООИД, VII, 167, 171 та ін.).

Похідні: *Побожье* (див.), місцевість понад *Пд. Бугом; Межибожье* (див.), м. при вп. *Божка* до *Бугу; Божьскъ* (див.) м., вважають, на *Пд. Бузі* (Барсов, 16); *Бужóк (Божóк)* л. *Пд. Бугу* (СГУ, 74); *Богополь*, м. кол. Балтськ. пов., злилося з Голтою й Ольвіополем у суч. м. Первомайськ Мк; *Плоска Забугская*, с. кол. Балтськ. пов. (Тр. Под., IX, 101, 114); *Забýжжя*, с. Немирівськ. р-ну Вн; *Прибýзьке*, с. Вінницьк. р-ну; *Прибужáни*, с. Вознесенськ. р-ну Мк та ін.

Як із: 1. герм. *baki- «потік, ручай»; пор. д.-ісл. bekkr-, д.-сакс. beki-, д.-в.-нім. bah «ручай» (Rozwadowski, 238—241); спорідн. з нім. Bach «потік» (Георгиев, ИСИЯ, 254); 2. іран., пор. р. *Богучáр* п. Дону, де -**чар** з іран. čar- «рухаюсь» (Трубачев, 183); 3. тієї ж основи, що й *Бѫгъ* (див.) < і.-є. *bheug(h) = «гнути, згинути»; первинно **Бъгъ*, а відношення bug- // bъg- є звичайн. чергуванням вищого й нижч. ступеня (Ильинский, 3—5; див. *Богъ II*), що непереконливо, бо вар. Buges, Buces, Βύκος, поклад. в основу цієї етимології, не стосується *Пд. Бугу* (Фасмер, I, 227), вони локалізуються в пн.-зх. ч. узбережжя Азовськ. моря і є індоарійськ. походження; пор. д.-інд. bhogá-; Bhoja-, тер. в Індії (Трубачев, СЯ, 393); 4. фрак.; 5. сл. (Lehr-Spł., 58, 167). Очевидно, врешті, від і.-є. *bhog- // *bheg- «рухаюсь, пливу» (Rozwadowski, 238—241). Вар. 'Ύπανις з іран. hupā-na- «заопікований богами» (Lehr-Spł., 60). *Л. М.*

II. як (?) л. Дніпра; суч. *Оріль* Хрк, Пл, Дн; пор.: *Уголъ* (див.: *ѹгълъ, ѹгъла*), *Єрель* (див.), *Богъ* (Ук. ПСРЛ, II, 489); 1185, *Б͠ъ* вло͠д жи и в срце кнѧземъ Русскымъ. ходиша бо кнѧзи Русстии вси на Половци... и перешедше *Оуголъ* рѣку (1377 р., ПСРЛ, I. Лавр. лет., 394—395), *Богъ* вложи в сердце князем Русским... и перешедше *Уголъ* реку (т. ж., 1846, 166—167), и перешедше реку (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 97—98; тут назву р. *Уголъ* пропущено, а натомість у Нижегородськ. сп. цього літ. подано *босъ*, в сп. Карамзіної — *босе*, в рукоп. Моск. архіву Міністерства іноземн. справ — *богъ*) (т. ж., 98); р. *Богъ* (Ук. ПСРЛ, II, 489).

Як семантичн. відповідник гідроніму *ѹгълъ* (= *Єрель*), нібито того ж кореня, що й *Бѫгъ* (див.) // *Богъ* < *Бъгъ*, пов'язуван. з укр. *бгáти* «жужмити», рос. діал. *бгать* «згинати», «м'яти» тощо, похідн. від і.-є. *bheug(h)-: *gheubh- «гнути, згинати» (ЭССЯ, III, 115; Ильинский, 6; L.-S., 8). Фактично ж, це — псевдогідронім, виникл. внаслідок підміни пропущеного *ѹгълъ* контекстуально бл. теонімом *Б͠ъ* (*Богъ*) (Фасмер, I, 182), нар.-етимол. переосмисленим. *О. С.*

БОЖЬСКЪ, м., на р. *Богъ*, або *Бѫгъ* (див.), суч. *Буг Зх.*; 1097, и оусрѣте и Володарь бра͞т Василковъ. оу *Божьска*. (*бужска*) и не смѣ Двдъ стати противу Василкову брату Володарю· и затворисѧ в *Бужьскѣ* (в *бужску*) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 267); 1100, в *Бужьскѣмь*. въ ѾстромѢ (*божьскомъ* острозѣ). а Дубенъ и Черторыескъ. то ти даеть Стополкъ... Давыдъ сѣде *Божьскѣмь* (въ *божескомъ*) (т. ж., 274); 1097, і въсрѣте и Володарь. братъ Василковъ оу *Бужьиска (боузка)*... и ѡступи градъ *Бужескъ* Володарь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 241); 1099, в *Божескомъ (боузском)*. во ѡстрозѣ Дубенъ и Черторыескъ (т. ж., 249); 1146, и да емоу *Боужьскыи (боужескь)* и *Межибье* (т. ж., 330); 1147, *Божьски (боузско, боужскои)* и *Мечибие* Котелницю (т. ж., 343); 1148, и да емоу *Божьскыи (боузко) Межибжие* Котелницю и ина два городы (т. ж., 367), Гюргевичу иди въ *Божьскыи (божскіи)* (т. ж., 368); 1151, и ꙗкоже бы оу *Божьскаго (боужскаго)* ту бы ему вѣсть (т. ж., 441); 1152, въ *Бужескъ* (т. ж., 454); 1168, из *Бужьска* (т. ж., 528); 1173, аже ти сѧду в Галичи. то *Бужьскъ (боужескъ)* твои возъворочю (т. ж., 564); 1209, и приде Мьстиславъ с ними ко *Бозъкоу* (къ *бозкоу*, къ *боузку*) Глѣбъ же Потковичь избѣже изъ *Бозкоу* (т. ж., 728); 1233, и снѧшасѧ в *Боужьска* (т. ж., 771); 1241, и поима грады ихъ. Деревичь Гоубинъ. и Кобоудъ. Коудинъ городѣць. *Божьскыи* Дѧдьковъ (т. ж., 792); б. д., *Божескъ* [серед лит. міст.— *Л. М.*] (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 241); 1512, межи *Бузскомъ* и Олескомъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 366); 1516, Миндикерей... положися у *Бузска*, а загоны по Волыню и Подолю распустиша (т. ж., 367).

Як двоє різн. пос., одне з яких на *Зх. Бузі*, а друге — на *Півдéнному* (Молчановский, 70—71, 80; Андрияшев, 35, 71—72), на підтвердження чого наводять фонетичну відмінність вар.: на *Пд. Бузі* (д.-р. *Богъ*), ойконім фіксується з коренем **о** (*Божьскъ* й под.), а на *Зáхідному* (Бѫгъ) — з **ѫ** (Бѫжьскъ), однак д.-р. гідронім *Богъ* відомий у літ. і як *Бѫгъ*.

З великою долею ймовірності можна локалізувати на *Пд. Бузі* принаймні літоп. згадки аналізован. назви під 1146, 1147, 1148 і 1241 рр., які вказують, що *Божьскъ* містився в Болохівськ. землі (див. *Болоховьскаꙗ*), недалеко від м. *Меджибіж* (тепер Летичівськ. р-ну Хм), розміщен. біля вп. р. *Божóк* до *Пд. Бугу*. Цікавою є гіпотеза, що всі літоп. згадки про м. *Божьскъ (Бѫжьскъ)* стосуються м. *Буськ* (тепер райцентр Лв біля вп. Полтви до *Зх. Бугу*, де знайдено два д.-р. г-ща) (Тихомиров, 322—323); помилк.— с. *Бусовка* кол. Таращаиськ. пов. Київськ. губ. (Барс., 16).

Субстантивований ад'єктив на -**ьск**- від гідроніма *Богъ* (див.) *Л. М.*

БОЛДИНЫ, гори («горы»), біля м. Чернігова, де стояв м-р св. богородиці; тепер у самому м. (Ук. ПСРЛ, II, 14); 1074, [Антонии же прише͞д

к Черниговꙋ). възлюби *Болдины* горы. ископавъ печеру ту сѧ всели. [и] есть ту манастырь стоє Бци. на *Болдины* горахъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 193), на *Болдинахъ* горахъ, *Болъдину* гору (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 185); 1069, гору *Болдыню* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 272).

Посесив на **-ин-** у формі pluralia tantum від д.-р. особового ім. *Болда;* пор.: білор. *Балда — Балдин, Болдин* і под. (Бірыла, 38), сюди ж *Болдыжъ, Болдырь* (Морошкин, 20). А. К.

БОЛОВЄСЪ, с. (?) чи **р.** (Барс., 10) у Чернігівськ. землі, тепер сс. *Старий* і *Новий Білоус* Чернігівськ. р-ну та обл.; як лише р. *Білоус* п. Десни, л. Дніпра (Андріяшев, Сівер., 104; Насонов, 222); 1153, Ростиславъ же и Всеволодичь. и Мстиславъ... сташа оу *Боловеса* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 343); 1148, Изѧславъ же... пожьже всѧ села... ѡли до *Боловоса* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 361), Ростиславъ же и Всеволодичь Изѧславичь Мьстиславъ... сташа на *Боловесѣ*... Изѧславъ скупивсѧ с Половци и съ Глѣбомъ. и выидоша ко *Воловесу* (т. ж., 474); 1152, Вячеславъ же и Изяславъ... сташа на *Боловесѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 59); 1154, Ростиславъ же Всеволодичь... ста у *Беловеса* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 117); XVIII ст., р. *Бѣлоусъ* (ОРОМ, ЧП, 18; СВМ, 101; ОР, 7); XIX ст., в. *Бѣлоусъ* (СНМ, Чрг, 8), р. *Бѣловесь* (ОАІМ). Форма *Воловесъ* — помилк.

Як композит із д.-р. **болни** «великий, сильний» і **-восъ** (пор.: **хъ-воса* й іран. Vaxšu — назва Амудар'ї; Соболевский, 277—278). Можливо, лат. fossa «рів, русло; борозна», нею намічали місце майбутн. стіни м. (Петрученко, 263); на Україні часто зустрічається геогр. нар. термін *хвóська, фóса* й рр. *Хвóса,* вона ж *Узúн,* бас. Росі п. Дніпра (СГУ, 579), *Фоса (Хвоса)* в бас. Дунаю, Прип'яті (СГУ, 585) та ін. Отже, можливо, як назва р. в значенні «Велика фоса» чи нп — «Велике село», що з часом зазнали словоскладання; пор.: ст.-болг. **болии** «великий», у болг. діал. *боле, болье* «більше, краще» (пор.: *Болев дол, Боли врьх*) (Заимов, 108); д.-р., ст.-сл. **вьсь** «деревня», чес. ves, польськ. wieś (Фасмер, I, 305). Можливий перехід за суміжністю: ойконім > гідронім. А. К.

БОЛОХОВЪ, м., центр *Болохівської* землі, тепер не простежується; як у р-ні зіткнення Галицької, Волинської й Київської земель (Дашкевич, 53, 195); як смт Любар Жт, де є д.-р. г-ще (Махновець, Рук.); 1150, поиде Володимеръ из Галича... Кыеву на Изѧслава. и приде Изѧславоу вѣсть. ѡже Володимиръ перешелъ *Болохово (болохов).* идеть мимо Мунаревъ к Володареву (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 398—399); 1172, И поиде Мьстиславъ ѿ Киева... и бы вѣсть Двдови. ѡже Мьстиславъ пошелъ. и посла Володислава Лѧха с Половци. по нѣмь. и постигоша ю оу *Борохова (болохова)* (т. ж., 549—550) [Автори (напр., Дашкевич, 63), аналізуючи всі літоп. дані про *Болохов(о),* цю згадку не наводять. Можливо, тут йдеться про якесь ін. пос.; пор. суч. с. *Борохів* у Ківерцівськ. р-ні Вл.— *Л. М.*]; 1257, воевахоуть людье Данилови же и Василкови *Болоховъ.* а Лвови Побожье и люди Татарьскыѧ (т. ж., 838); 1262, Данило, кроль руский... ударил на замки татарские, котрые осѣли в руских панствах,... послал Дениса Павловича... до Межибожа, а сам... до *Болохова* ишол (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Прилож. О плюндрованю руского панства от литвы и поражцѣ их, 208).

Похідні (й споріднені): *Болоховьскаю* (див.), земля; 1231, бѣ бо с королевичемь. Ѡлександръ. и Глѣбъ Зеремиеви(ч). инии кнѧзи *Болоховьсции* и Оугоръ множество (ПСРЛ, II, 1962, 767); 1235, Придоша Галичане иа Каменець. и вси *Болоховьсции* кнѧзи с ними. и повоеваша по Хомороу... Данилови же боѩре выехавши ис Каменца... и побѣжени быша невѣрнии Галичане. и вси кнзи *Болоховьсции* (т. ж., 774—775); 1241, собра кнѧзѣ *Болоховьскые.* и ѡстанокъ Галичанъ. приде ко Бакотѣ... Слышавъ же Данилъ приходъ Ростиславль. со кнѧзи *Болоховьскими.* на Бакотоу (т. ж., 791—792); топоніми: 1433, о(т) рѣчи [!] колочина... поперєкъ полѧ *болохова...* до... рѣки днѣстра (ССУМ, II, 181); сс. *Болохів* Калуськ. р-ну І.-Ф. на р. *Болохівка* л. Сівки п. Дністра (СГУ, 63), *Болоховичи* кол. Луцьк. пов. (Дашкевич, 51); м. *Болохово* Киреєвськ. р-ну Тульськ. обл.; сюди ж (?) р. *Блохівка* пр. Пд. Бугу в с. Воробіївка Немирівськ. р-ну Вн (*Блоховка;* КПОДА, ф. 115, оп. 1, од. зб. 32, арк. 49 зв.; т. ж., оп. 2, од. зб. 4, арк. 89; нар.-етимол. зближення зі словом *блоха?*); м. *Болховъ* (в'ятицьке, д.-р.; Ук. ПСРЛ, II, 14), суч. райцентр Орловськ. обл., звідки с. *Болховец,* кол. Бєлгородськ. пов. Курськ. обл. (БЕ, IV, 322); катойконіми: 1257, придоша Бѣлобережцѣ. и Чарнѧтинци и вси *Болоховци.* к Данилоу (ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838); 1552, *Болаховцы* (опис Вінницьк. замку; Молчановский, 332); 1622, Bołochowiec, звідки мн. Bołochowcy — мисливці й рибалки новозаснован. м. Лисянки (АЮЗР, V, I, 137), суч. райцентра Чрк; пор. апелятиви: *болоховий, болоховник* «запорізький козак-звіролов» (Яворницький, Сл., 45), а також фолькл. *стрільці-булахівці* (Думи, 74); антропоніми: 1649, *Болоховецъ,* козак Миргородськ. полку (Реестра, 274); 1666, мешканець с. Ковалі Лохвицьк. пов. (МПК, 52); 1649, *Болоховець,* козак(и) Ніжинськ., Полтавськ., Прилуцьк., Чернігівськ. полків (Реестра, 285, 289, 290, 309, 326, 337).

Як: 1. від *болохъ* «волохъ», що сумнівно (*волоський* елемент тут з'явився значно пізн.; Мавродин, 290, 293); 2. того ж походження, що й *половці* (?) (Зубрицкий III, 138. Шараневич, 104); 3. посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Болохъ,* скорочен. вар. д.-сл. двоосновного антропоніма *Болеславъ* (Роспонд, Стр., 68), характерн. переважно для зх.-сл. (а не сх.-сл.) ономастикону (тут зафіксовано один раз у Новгородськ. землі; Sculina, III, 151) і від якого походять: зх.-сл. Bolech (Морошкин, 21), назва м. *Болехів* Долинськ. р-ну І.-Ф., с. *Болехівці*

Дрогобицьк. р-ну Лв. Не заперечуючи посесивності назви м. *Болохова* [пор. *Болох(ъ)*: а) 1545 р., мешканець м. Новгорода (Веселовский, 43); б) 1666 р., козак Кальницьк. полку (Реестра, 183)], звертаємо увагу на укр. назву росл. *болох* (bołoch, вона ж Caltha palustris L.) «калюжниця болотяна» (Makowiecki, 71), рос. діал. *балах* (помилк.) «т. с.» або «знахарська росл., систематичну назву якої важко визначити» (СРНГ, II, 74). Л. М.

БОЛОХОВЬСКАꙗ, іст. **обл.** у Київськ. землі, з центром у м. *Болоховъ* (див.); як у бас. Случі, верхів'ях Пд. Бугу й Тетерева (Дашкевич, БЗ, 19); тепер не простежується; 1241, плѣнивъ землю *Болоховьскоую*. и пожегъ. ѡставили бо ихъ Татарове. да имъ ѡрють пшеницю и проса. Данилъ же на нѣ болшоую вражьдоу (держа) ꙗко ѿ Тотаръ болшоую надежоу имѣахоу (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 792).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Болоховъ* (див.). Л. М.

БОЛЬШЄВЪ, пос. в Галицьк. землі, побл. м. Галич; суч. с. *Бовшів* Галицьк. р-ну І.-Ф.; 1152, Петрови же выѣхавшю. из Галича и бѣ ему оуже вечеръ. и леже оу *Болшевѣ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 463); 1419, **Болшево* (ССУМ, I, 111).

Посесив на **-єв-** від д.-р. ім. **Большь;* пор.: 1427, *Больша* (Морошкин, 21); ст.-польськ. Bolsza (1393, Sł. SPNO, I, 2, 213) та ін. Л. М.

БОРИСЛАВЛЬ, двір («дворъ») боярина *Борислава,* батька *Петра Бориславовича,* особист. літ-ця кн. Ізяслава Мстиславовича (XII ст.) в Києві; між Золотими й Жидівськими воротами (Толочко, 128), тобто між поч. суч. вул. Ярославів Вал та Львівськ. пл.; як бл. виходу суч. вул. Стрілецької чи Чкалова на вул. Ярославів Вал (ОАІМ); 1151, А ИзАславъ Дв҃двичь ста межи Золотыми вороты и межи Жидовьскими. противу *Бориславлю* двору (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962, 427); межи Золотыхъ воротъ и Жидовскыхъ противу *Бориславлю* двору (XVI ст., ПСРЛ, X. Никоновск. лет., 187).

Посесив на ***-j(ь)** від д.-р. антропоніма *Бориславъ*. І. Ж.

БОРИЧЄВЪ: І. двір («дворъ») *Борича,* в давн. Києві; 852, И сѣде большии брат Кыи, идѣ же нынѣ двор *Боричев,* с родом своим (УЛС, 19).

Посесив на **-єв-** від д.-р. антропоніма *Боричь*. І. Ж.

ІІ. міст, у м. Києві; можливо, ч. *Боричевого* узвозу пересікалася яром або стр., через який було побудовано міст; 988, Перуна же повѣле привязывати коневи къ хвосту и влещи съ горы по *Боричеву* мостоу на Ручаю (ПСРЛ, XXVII. Сокр. лет. св. 1493 г., 212), по *Бириче́ву* мосту, по Ручаю (XVI ст., ПСРЛ, XX, 80), по *Боричеву* мосту на Ручай (к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 311), по *Боричеву* мосту по Ручаю (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 23); б. д., постави... Перуна... на пригорку... надъ *Боричовымъ* потокомъ по подобію человѣческу (Киевск. синопсис, 46—47);

Семантичним способом від назви стр. або рову; пор. 1589, ровъ *Боричевъ* (Голубев, Спорн., 25); див. *Боричєвъ* III. І. Ж.

III. узвіз («ѹвозъ»), у Києві, біля Старокиївської гори; як: 1. між Васильківськ. (пізн.— Трьохсвятительськ.) ц. й Михайлівськ. м-рем; 1523 р. звався Михайлівськ. узвозом; 2. нижче Михайлівськ. м-ря, через Чортове Беремище до Різдвянськ. ц. ліворуч від Михайлівськ. узвозу; 3. на місці Різдвянськ. ц.; 4. по трасі суч. Андріївськ. узвозу (Петров, 100—101, 104); повз Замкову гору й далі до Дніпра (Рыбаков—ВИ, 1980, № 5, 129); є найпопулярніш. припущенням, але спірн.; 945, и присташа подъ *Боричевымъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), и послаша ДєревлАне лучьшии мужи свои. числомъ. к҃. в лодьи къ Ѡльзѣ. и приста подъ *Боричево* въ лодьи. бѣ бо тогда вода текущи возлѣ горы Къевьскыꙗ. и на Подолѣ не сѣдахуть люе (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 43—44); 854, И сѣдяще Кын на горѣ, идѣже нынѣ увоз *Боричевъ* (XV ст., НЛ, I, 105), И послаша Дрѣвляне лучьшихъ мужь, числом 20, в лодьи к Олзѣ, и присташа под *Боричевомъ* (т. ж., 110); 988, Перуна же повелѣ... влещи с горы по *Борицеву* на Ручаи (т. ж., 156), И живяше Кыи на горе, где есть ныне увозъ *Боричевъ* (ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 338); 945, под *Боричевом,* бе бо тогда текущи возлѣ горы Киевския (т. ж., 351); 988, з горы по *Боричеву* на Ручаи (т. ж., 364); 945, на горѣ, гдѣ есть нынѣ увъзъ *Борищевъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 263); XII ст., Игорь ідетъ по *Боричеву* къ Святѣй Богородици Пирогощей (СПІ, 45); 1564, узвозъ *Боричевъ* (Максимович, II, 97); 1683, *Чортово беремище* (Голубев, Спорн., 8); XIX ст., *Зборичевъ* взвозъ (Самойлов, 37). Пор.: вул. *Боричів Узвіз* та *Боричів Тік* у Києві (з 1840 р.; П. Л., 5).

Як: 1. того ж кореня, що й д.-балк. назва гори Bora (від македон. bora «гора»; Иванов, Топоров, Этимолог. исслед., 163) іллір. походження (Krahe, SI, 74, 82, 97; Иванов, Топоров, 123); 2. від ім. власника *Борича* (Роспонд, Miscellanea, 30), не відхиляючи можливості й зв'язку з апелятивною топогр. номенклатурою — «*борич: бор*» (пор. р. *Боричка;* Роспонд, Стр., 38); 3. пов'язана з гідронімом *Борисфен* «Дніпро» (Рыбаков, ВИ, 1980, № 5, 125) тощо. Найімовірніше, посесив на **-єв-** від особового ім., пор.: *Сынко Боричь* — посол кн. Ігоря (Татищев, II, 41), хоч є й вар. *Синько-бирич* (ПСРЛ, II, 1962, 36) від д.-р. *биричь* «службова особа» (Кочин, 27); сюди ж: ст.-укр. *бирчій* «збирач податків» (Пискунов, 18), укр. *бирка* «паличка, на якій нарізають карби (зарубки) якого-небудь рахунку», *бирковáти* «закарбовувати, помічати» (Білецький-Носенко, 56), укр. прізв. *Боричко* (1967, м. Київ; ГТС, 47), рос. *Бирич* (1496, Тараско *Бирич* у Новгородськ. землі; ПКОП, 29), с.-х. 1544, Миклоуш *Боричевић* (u Topuskoj; Kukuljević Sakcinski, 244) та похідні (в БРСР) — д. *Боричев* (Петриківськ. р-н Гомельськ. обл.; Жучкевич, КТСБ, 33), д. *Боричевичи* (Пінськ.

р-н Брестськ. обл.; Жучкевич, КТСБ, 33), д. *Боричи* (Дятловськ. р-н Гродненськ. обл.; Жучкевич, 33) тощо. І. Ж.

БОРОВЫИ, ур. або **пос.** (Неволин, 40); як: 1. *Боровои* між мм. Чурнаєвом і Торчеськом, можливо, на р. Рось або Гнилий Тікич (Андріяшев, 50); 2. с. *Боровиця* Чигиринськ. Чрк (Барс., 12); 3. як г-ще біля смт Стеблів Корсунь-Шевченківськ. р-ну Чрк (Махновець, Рук.); 1190, и ѣхаша ко *Боровомоу* (~1425 р., ПСРЛ, 1962. Ипат. лет., 669).

Ад'єктив на **-овыи** від д.-р. *боръ* «бір; (сосновий) ліс». І. Ж.

БОРСѸКОВЪ, перевал, у Карпатах; тепер не простежується; як перевал Прислiп у Марамуреськ. пов. СРР (Махновець, Рук.); 1235, Ростиславъ... бѣжа во Оугры. поутемь имже идАше. на *Боръсоуко* дѣлъ (*борьсоуковь* дѣд). и прииде к бани. рекомѣи Родна (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 778).

Ад'єктив (посесив?) на **-ов-** від *борсѸкъ* (> *БорсѸкъ*) «борсук» із тюрк. borsuk (ІУМЛФ, 83); пор. с. Borsukowa grzęda в кол. Ігуменськ. пов. в Білорусії (SG, I, 324). Л. М.

БОРЪКЪ, ур., між Києвом і кол. м. Треполем Київськ. землі (суч. с. Трипілля Обухівськ. р-ну Кв): надстугнянська лінія д.-р. укріплень облямовувала «боръ великъ», що оточував Київ із пд. (Рыбаков, ПВРИ, 50); пор.: 1568, долиною Наводницкою, ровчакомъ и поточкомъ на озеро... въ долинѣ межи лѣсомъ... а съ того озера на *борокъ*, отъ *борочка* на Перепеличь долину и чрезъ гостинецъ Трипольскій, тою долиною... въ Лыбедь (Акты ЗР, III, 146); 1151, поидоша ѿ ТреполА Києвоу. чере *Брокъ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 427); 1243, Ростислава розгнаша Татарове во *Боркоу* (т. ж., 794). Аналогічно д. *Сельцо Борокъ* у Новгородськ. землі (НПК, VI, 869).

Семантичним способом від д.-р. *боръкъ* «малий бір, борок, (сосновий) лісок»; у вар. *Брокъ* рефлексація **ъ** в сильн. позиції з внпущенням голос. **о** в 1-му складі (можливо, помилк.). І. Ж.

БОХМАЧЬ, м. («градъ»), в Чернігівськ. землі; суч. м. *Бáхмач Бахмацьк.* р-ну Чрг (Насонов, 222); як р. *Бахмачка* бл. с. *Бáхмача Дрýгого* того ж р-ну (Махновець, Рук.); 1147, ИзАславъ же повелѣ зажечи. грады ты слышавъ же Глѣбльци. оже Оуненѣжь. и *Бохмачь* и Бѣлоувежю и. не оутАгли оубѣжати (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 358), *Бохмачь* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 35; ПСРЛ, II, 1843, 36; XVI ст., ПСРЛ, I. Львовск. лет., 110); 1148, Глѣбльци, оже Унѣжь, и *Бахмачь,* и Бѣлавѣжа не убѣжаша в Черниговъ. (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 43).

Посесив на ***-j(ь)** від *Бохматъ* // **Бахматъ*; пор. д.-р. *бахматъ* «низькорослий кінь», тат. paxn at «т. с.» від перс. pehn «широкий, великий» і тюрк. at «кінь», первинно «татарський кінь», що походить від тюрк. форми ім. Mähmäd «Магомет»; сюди ж д.-р. (986 р.) *Бохмитъ* «Магомет» (Фасмер, I, 136—137), а також: 1184, а наши погнаша сѣкуще поганыꙗ *Бохмиты* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет. 390); 984, Пріидоша к Володимеру *Бохъмици,* и Варязи, и Жидова (XV ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 38). А. К.

БРАНЄВИЧА, заплава («рьль») або **ур.** біля м. Вишні в Галицьк. землі; суч. м. Судóва Вúшня Лв [?]; як присілок *Броничани* кол. с. Долíшній Лужóк Дрогобяцьк. р-ну Лв (Махновець, Рук.); 1230, Филипъ... зва кнАзА Данила во Вишьню. дроугии свѣтъ створиша. на оубьенье его. со Александромъ братоучадомъ его. воехавшоу емоу во *Браневича* ве рьли (ве рли) (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 762).

Род. належн. від антропоніма **Браневичь;* пор. сл. ім. *Бранъ, Брана, Бранъча, Бранковичъ, Бранивой* (Морошкин, 25), ст.-польськ. (1417 р.) Bran (Sł. SPNO, I, 241); 1460—1467, Branisz (т. ж., I, 243), звідки, очевидно, похідні: *Бранимиръ* (Морошкин, 25), ст.-польськ. (1425 р.) Branimir (Sł. SPNO, I, 243). Л. М.

БРОДЫ, м., у Волинськ. землі, на межі з Галицьк.; г-ще під Замком [?] у суч. м. *Броди,* райцентр Лв; к. XI ст., къ Ꙗрополку совокуплАтисА на *Броды* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 248); 1648, подъ *Броди* (Величко, IV, 30), прибылъ до *Бродовъ,..* знаменитая и крѣпкая фортеца *Бродская* зостала сооруженна (т. ж., I, 11); 1652, *Броды* (т. ж., 105); 1734, Brody (АЮЗР, III, III, 85, 96, 132).

Семантичним способом від д.-р. *броды* «броди, шляхи, проходи» (Срезневский, I, 180); пор. суч. *Брóди:* с-ще Коростенськ. р-ну Жт; с. Конотопськ. р-ну См; с. Ратнівськ. р-ну Вл Див. ще: Нерознак, НДГ, 27—28. Л. М.

БРЪНЬ КЪНАЖЬ, м. («городъ»), «в обл. Чорних Клобуків» (?) (Ук. ПСРЛ, II, 17); як: 1. назви двох (*Бронь, КнАжь* (?); Роспонд, Стр., 75) різн. пос. в Чернігівськ. землі — с. *Браниці* кол. Козелецьк. пов. і с. *Княжичі* кол. Остерськ. пов. Чернігівськ. губ. (Барс., 4, 14); 2. пос. на р. *Браниці* (вона ж Грабарівка) л. Трубежа в Переяславськ. землі, контекстуально й географічно бл. до літоп. м. *БарѸчь* (див.) (Аристов, 4; Воен. Черн., 20; Машт., Дн., 53); 3. м. між *Бáришівкою* (кол. *БарѸчь*?) і Переяславом, побл. дороги із с. Пристроми в с. Волошинівку; тепер не простежується (Андріяшев, Переясл., 9—10); 1125, Ꙗрополкъ... иде ПереꙗславлюꙆ... оуслышавше Половци. ꙗко Ѹмерлъ єсть Володимеръ киАзь. присунушасА вборзѣ и наворопиша изгоио. къ *Барочю.* и ко *Бронь кнАзю.* хотАщю полонити Торкы проклАтыꙗ. и с тѣми повоєвати Русску землю (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 295).

Атрибутивне словосп. (наз. відм. одн.), в якому означення (в постпозиції) — посесив на ***-j(ь)** від д.-р. *кънАзь* «князь, государ, боярин, вельможа», «княжий» (Срезневский, I, 1401—1404) < прасл. *kъnędzь, запозич. з прагерм. *kuningaz або гот. *kuniggs, д.-в.-нім. kuning, похідн. від kuni «рід» (Фасмер, II, 266), а означуване (пор. ст.-сл. БРЪНꙖ) — запозич. з герм.; пор. гот. brunjô, д.-в.-нім. brunnja

«панцер, лати; броня»; сюди ж гн *Бронницы* в кол. Моск. і Новгородськ. губ. (т. ж., I, 217—218),— тобто «Княжа оборона» (Стороженко, Торки, 289). Як «Броневе княже», пор. *Брониславъ* (П. П. Критенко.— *Рец.*). Як (?) із прасл. *bronъ(jь) < brodnъ «λευκός, albus»; пор. р.-ц.-сл. *броныи* (-ии) «білий (про коня)» (Непознак, НДГ, 28). О. С.

БРѦЧИСЛАВЛЬ, двір («дворъ») кн. *Брячислава* Ізяславовича в давн. Києві, в межах «міста Ярослава», побл. Софійськ. воріт, у р-ні суч. Рильськ. пров. (Толочко, 125); 1068, у двора... *Брѧчьславлѧ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 160), у двора *Брячиславля* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 336).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. антропоніма *Брѧчиславъ*. Належав полоцьк. кн. *Брячиславу Ізяславовичу;* в 1067—1068 рр. «въ пороубѣ» цього двору було ув'язнено його сина кн. *Всеслава Брячиславовича* (Каргер, 276). І. Ж.

БѸГЪ, р., п. Віслн; суч. *Західний Буг,* Лв, Вл УРСР, БРСР, ПНР; б. д., *Бужане* зане сѣдоша по *Бугу* послѣже ВелынѦне (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 11), Дулѣби живѦху по *Бу̃* (по *бугу*) гдѣ нынѣ ВелынѦне (т. ж., 12—13); 1018, Ѩрославъ... приде Волыню. и сташа ѡбаполъ рѣкы *Буга* (т. ж., 143); 1097, Двдъ. иде Берестью с Володиславо̃м. и ста Стополкъ в градѣ. а ЛѦхове на *Бугу* (т. ж., 269); 1018, рѣкы *Буга* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 130); 1097, на *Бузѣ* (т. ж., 243); 1204, не перешли быша ни *Боуба (боуга)* (т. ж., 720); 1213, ѣхаша ЛѦховѣ воевать. и воеваша по *Боугоу* (т. ж., 732); 1224, Данил же и Василко. посласта люди свою къ братоу [*ко богоу* виправлено на *къ бугоу.— Л. М.*], ко *б(ог)оу* (т. ж., 749—750); 1279, Володимерь же из Берестью. посла к нимъ. жито в лодьюхъ. по *Боугоу...* идоущим же имъ. по *Боугоу.* и тако возиидоша. на Наровь (т. ж., 879); 1265, сяде на великое княженіе Пройденевъ сынъ Витень, и тотъ прибавилъ земли Литовскіе много и до *Бугу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 165); 1171, за *Бугою* рѣкою (т. с., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 246); 1217, Король же Лешко... посла Сулислава, иже поплѣни державу Данилову по *Бугу* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 333); 1171, за рѣкою *Бугомъ* (т. с., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 37); у празьк. док. 1086 р.: Bug (Sł, SS, I, 189—190); як (лат. переклад XII ст.) Armilla: «inter Poloniam et Russiam sunt duo fluvii, quorum nomina secundum vulgaris illorum linguae interpretationem Aper et Armilla» (SP, I, 435); 1376, *Бугъ* (ССУМ, I, 127); 1564—1565, Bug (OAIM); суч. (*Західний*) *Буг* (СГУ, 208), польськ. Bug (SP, I, 435).

Похідні: д.-р. *Бѹжане;* суч. нп: *Верхобýж* Золочівськ. р-ну Лв; *Буськ Буського* р-ну, *Кáм'янка-Бýзька, Прибужáни* й *Забýжжя Кáм'янсько-Бýзького* р-ну, *Забýжжя* Сокальськ. р-ну Лв і Любомльськ. р-ну Вл; *Бужáнка* Іваничівськ. р-ну Вл та ін.

Як: 1. від і.-є *bheug(h)- «гнути, згинати»; пор.: прасл. *bǫgati, споріднене з д.-інд. bhōgá-h «вигин, закрут; перстень»; д.-в.-нім. boug «перстень»; сюди ж, можливо, ц.-сл. *боугъ* «браслет, armilla» (Ильинский, 3; Rozwadowski, 59—61; Brückner, 47; SP, 1, 436), 2. від лит. baugus «страшний» (Sobolevskij, 243); з прасл. *bag- // *bog- // *bug- з реконструйован. значенням «затоплене місце; течія, потік», споріднене з прасл. *bag-ъno, польськ. bugaj «велика заплава»; рос. *буга* «низький берег, зарослий вербою»; *бугóр, бугрá* «підвищення; схил, по якому стікає вода» (Роспонд, Стр., 20). Див. *Богъ.* Л. М.

БѸЖЬКОВИЧИ, пос., у Волинськ. землі; суч. с. *Бужкóвичі* Іваничівськ. р-ну Вл, на р. Лузі; 1283, и посемь оугони Левъ кнѦзь ко *Боужьковичемъ.* и с питьем и с дары и с пришедшимъ же имъ. на *Боужьковьское* поле (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 892).

Семантичним способом від патроніма на -ичи (< *-itjo), в основі якого посесив **Бѹжьковъ* на -ов- від **Бѹжькъ, Бѹжько* «Той, що живе над р. *Бѹгъ*» (див.); пор. ще: *Бужóк* (-ек) п. Уборті п. Прип'яті й *Бужек* у бас. Березини (Машт., Дн., 28, 147). А. К.

БѸЖЬКОВЬСКОЄ, поле, у Волинськ. землі, біля суч. с. *Бужковичі* Іваничівськ. р-ну Вл; 1283, и посемь оугони Левъ кнѦзь ко *Боужьковичемь.* и с питьем и с дары и пришедшимъ же имъ. на *Боужьковьское* поле (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 892).

Релятив на -ьск- від ойконіма *Бѹжьковичи* (див.). А. К.

БѸЛИЧИ, с., на р. Желяні (Неволин, 40—41), Київськ. землі; очевидно, пізн. с. *Біличі,* суч. зх. околиця м. Києва; 1162, Торци же постигоша возы ихъ. на ЖелѦни. полкы же ихъ постигоша. ѿ *Буличь* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 518), 1160, постигоша возы ихъ на Желяни, и ту избиша много Половець и Черниговець, а полкы постигоша от *Буличь* и ту начаша сѣщи (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 71); 1160, а полкы постигоша отъ *Буличь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 75); 1634, воно ж *Бѣсова баба* (Похил., УКР, 16); 1782, *Бѣличи* (Оп. КПЛ, 301); 1864, *Беличи* (Похил., 17).

Семантичним способом від патроніма на -ичи; пор.: 1552, Никонъ *Булычь* в Мознрі (Тупиков, 126), укр. *Бýла* (Редько, 80), білор. *Булá* (Бірыла, 1965, 66); рос. (1627) *Булышов* (Веселовский, 54), *Булич* (МВ, 1860, № 67); чес. Bulač (Svoboda, 139). Пізн. форма *Біличі* — наслідок адаптації, можливо, під дією аналогії до територіально бл. назви *Білгород(ка)* (див. ще: Непознак, НДГ, 31). І. Ж.

БЬЗѦНИЦѦ, р., в Київськ. землі, суч. р. *Узúн* (або її пр. *Узка*) л. Росі п. Дніпра в Білоцерківськ. р-ні Кв; *Вьзяница* (Андриевский — КС, 1883, IX, 35); як п. Унави в р-ні м. Фастова (Махновець, Рук.); як ур. на р. Ірпінь або м. побл. Перепетового поля (Андріяшев, 51); як суч. с. *Бузова* Києво-Святошинськ. р-ну Кв (Новицкий, II, 74); 1151, и ста оу *Бьзѧницѣ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 433), у *Бзяницѣ* (ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет. 52; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 54), Wzień (Памятники, III, 374); *Безяниця*

(Андріяшев, 51). Пор.: пот. *Велика* і *Мала Бзянка* бас. р. Ріки п. Тиси л. Дунаю, в с. Монастирець Хустськ. р-ну Зк (СГУ, 84, 338); р. *Бзинка* п. Деревенки л. Свині п. Рати л. Зх. Бугу п. Вісли в с. Руда-Крехівська Несторовськ. р-ну Лв (СГУ, 47); р. Bazina л. Мерсуні л. Сави п. Дунаю СФРЮ (Dickenmann, I, 46).

Іменник на **-ицѦ** від **бъзѧнъ* (пор. д.-р. *бъзъ* < прасл. *възъ; укр. діал. *боз* «бузина», болг. *бъз*, с.-х. *баз*, словен. bəz, чес. bez, польськ. bez «т. с.» та ін.; Фасмер, I, 233). Сюди ж укр.: *без* «бузина» — Sambucus nigra L.; *бзюкъ, ялова бузина* — Sambucus Ebulus L. (Рогович, 135); укр. діал. *без* «бузок» — Siringa vulgaris (Лысенко, 10) та ін. У зв'язку з язичницьк. віруванням пор.: 1. на Україні «мешкання» чорта в бузині (Зеленин, 75); 2. у балтів *бузина* — священн. кущ (Фаминцын, 109). І. Ж.

БЫКОВО, бол., біля м. Галича; тепер не простежується; 1164, бы[с] поводь велика в Галичи... в нощь поиде вода изъ Днѣстра. велика в болоньѥ и взиде ѡли до *Быковаго* болота (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 524), до *Бокова* болота (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 77), до *Выковаго* (до *быковаго*) болота (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 92). Посесив на **-ов-** від антропоніма *Быкъ* (Морошкин, 31) < д.-р. *быкъ* < прасл. *bykъ «бик» (IУМЛФ, 78). Л. М.

БЫКОВЬНЪ, м., в Галицьк. землі; можливо, суч. *Буківна* Тлумацьк. р-ну І.-Ф.; як: 1. с. *Буковно*, нижче м. Галича на Дністрі (Андріяшев, 31—32); 2. с. *Буковина* Жндачівськ. р-ну Лв; 3. м. *Ковно* (?) кол. Троцьк. воєводства — суч. *Каунас*, Литва (з помилк. «бысть Ковенъ» зам. *Быковьнъ* тощо); 4. кол. х. *Білокониця* [?] в р-ні с. Городище Зборівськ. р-ну Тр (Маховець, Рук.); 1211, Лестько не можаше приѦти Галича. но шедъ воева ѡколо ТеребовлѦ. и ѡколо Моклекова. и Збыража. и *Быковенъ* взѦтъ бы[с] ЛѦхи и Роусью и взѦ плѣнъ великъ [с] и воротисѦ в ЛѦхы (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 730). У Єрмолаївськ. сп. Іпат. літ. зам. «*Быковенъ* взѦть» — «*бысть ковенъ* взять» (т. ж., 1843, 160).

Ад'єктив на **-ьн-** від *быков-*; пор. д.-р. *быкъ* «бик», *бѷчати* «ревіти» (Срезневский, I, 202, 195). Див. ще: Нерознак, НДГ, 31. Л. М.

БѢЛАѤ ВѢЖА, м. («градъ»), в Чернігівськ. землі; г-ще між суч. сс. *Біловежі Перші й Другі Біловежівської* с/Р Бахмацьк. р-ну Чрг (АТПУ, I, 500); як у Переяславськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 20); 1147, слышавше инии гра[д] Оуненѣжь. *Бѣлавежа*. Бохмачь ѡже Всеволожь взѦтъ. и побѣгоша Черниговоу... ИзѦславъ же повелѣ зажечи. грады ты слышавъ же Глѣбльци. ѡже Оуненѣжь. и Бохмачь и *Бѣлоувежю*. и не утѦгли оубѣжати (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 358); 1150, У *Бѣлы* у *Вѣжи* (XVI ст., ПСРЛ, XX, 1. Львовск. лет., 111); 1178, Унѣжь, и *Бѣлавѣжа* и Бохмачь... Унѣжь, и Бохмачь, и *Бѣлавѣжа* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 43); ~1627, а рѣка... изъ надъ городища *Бѣлыя-вежи*, отъ верху рѣки Удая (КБЧ, 1838, 86), а Ромонъ (Роменъ)... отъ верху рѣки Остря, отъ *Бѣлыя-вежи* (т. жк., 96); б. д., *Бѣлая Вѣжа, Белавежа* (Ук. ПСРЛ, II, 20); XVIII—XIX ст., нім. (місц.) *Белемешь* (Барс., 18); сюди ж: *Бѣлая Вѣжа*, г(ороди): 1. «Казарскій»; 2. «Половецкій» (Ук. ПСРЛ, II, 10); пор.: 965, гра[д] ихъ... *Бѣлу Вѣжу* взѦ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 65); 1096, ѣдучи къ Прилуку... срѣтоша... Половечьскыѣ кнѦзи... и бѣжаша на Сулу... и... [м] идохо к *Бѣлѣ Вѣжи* (т. ж., 248); 965, городъ ихъ *Бѣлу Вежю* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 53); *Бѣлую Вежу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 287); 1117, придоша *Бѣловѣжьци* в Русь (ПСРЛ, II, 1962, 285), прійдоша *Бѣловѣжци*, си есть Козаре, въ Русь (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 291); вар.: *Бѣлая Вѣжа, Бѣлавежя*, «г. Казарскій» (Ук. ПСРЛ, II, 20).

Атрибутивне словосп. (наз. відм. одн.), в якому означення — із прасл. *bělъ(jь) «білий», а означуване *вѣжа* «шатро, кибитка, башта», *вѣжи* «стан» (Срезневский, I, 218, 482—483) із прасл. *věža, *vězja «будинок-*віз* на полозках чи колесах» (Фасмер, I, 285). Як: 1. виникле в зв'язку з переселенням слов'ян із м. *Саркелу* на Дону 1117 р. (Ляск., ИПЗ, 94); 2. (семантичн.) відповідник назві м. *Саркелъ* (Ук. ПСРЛ, II, 418; Хабургаев, 134; Кудряшов, 9—10), що пояснюють із: а) хозар. «Білий будинок», с.-гр. ''άσπρον 'οσπίτιον, λευκόν οἴκημα (Кудряшов, 10); пор.: *саро* «жовтий, рудий», *кил* «будинок» (т. ж., 33); б) *сар* < har «хозар» («Місто хозар», ототожнюв. з мм. *Бєлгород* РРФСР, Ітіль, Семендер, Бейда тощо; т. ж., 10). Пор. ще с. *Біловежа* на Пряшівщині, Сх. Словаччина (Гнатюк, 36), ЧССР. Див. ще: Нерознак, НДГ, 33. О. С.

БѢЛЗЪ, м., в Галицьк. землі; суч. г-ще в ур. Замочок, передм. м. *Белз* Сокальськ. р-ну Лв; 1030, Ѩрославъ *Б[ел]зы* взѦлъ (*белзъ*, **-ы**) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 149); 1150, оу *Белза* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 406); 1188, во *Белзъ* (т. ж., 662); 1204, живѦше въ *Бѣлзѣ*... и да Василкови. *Белзъ* (т. ж., 721); 1208, во *Белзѣ* (т. ж., 725); 1210, и приѦ *Белзъ* (т. ж., 728); 1231, рѦдомь же дасть *Белъзъ* (т. ж., 765—766), кнѦзь же Данилъ приѦ великъ плѣнъ. ѡколо *Бозкоу* (*белза*) воюѩ (т. ж., 766); 1288, городы. что ми былъ далъ. *Белзъ*. и Червенъ. и Холмъ (т. ж., 911); 1030, Великій князь Ярославъ *Бѣлзы* взялъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 330); 1188, въ *Бѣлзъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 321); 1211, зъ *Бѣлза* (т. ж., 331); 1225, 1499, около *Бѣлза* (т. ж., 336, 362); 1502, *Белзъ* (т. ж., 363); 1347, *Белз* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, Прилож. О плюндрованю руского панства от Литвы и поражцѣ их, 212); у «Сп. руськ. міст» віднесене до волинськ.: б. д., *Белъзъ* (ПСРЛ, VII, 240).

Похідні: 1188, Володымеръ согласися со Всеволодомъ Мстиславичомъ *Бѣлзскимъ* (ПСРЛ,

II, 1843, 321); 1206, Александеръ Всеволодичь *Бѣлзскій* приведе себѣ въ помощь Лешка короля Полского (т. ж., 330); 1259, со Львова зрѧще
м
видити по поле *Белзьскымь* (ПСРЛ, II, 1962, 841); 1392, волости... *Белзские* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 64); 1221, *Белжанѣ* (ПСРЛ, II, 1962, 739); *белжанинъ:* 1282, Левъ посла со своею ратью. Тюима. и Василка *Белжѧнина (бельжанина)* (т. ж., 889); пор.: р. *Белзець* л. Полтви л. Зх. Бугу (СГУ, 38); с. Bełzec і місцевість Bełżyce в кол. Люблінськ. губ.; сс. Bełzec, Bełżec кол. Золочівськ. пов. (SG, I, 131).

Семантичним способом від **бьлзъ;* пор.: укр. бойк. *бе́уз* «глибока, заросла долина потоку; глибока прірва, проваля, урвище; крутий схил гори»; *'бе́уза* «глибоке проваля, глибока вода»; *бе́вз(а)* «болотяна місцевість, болотяне місце в річковій долині» (Jurkowski, 94, 120; Исаевич, 117—118; Роспонд, Стр., 15—16 та ін.); пор. XVI ст. (переклад з польськ.): Багнами вколо оточений *Белз* (Кльонович, 147). Як.: 1. з іллір. *bulz- // *buls-«брус, балка» (пор. mons Buls-inius; Трубачев, 280); 2. з польськ. діал. bełzy (bełży) się «білитися» (Brückner, 20); 3. ятвязьк. bilsas «білий» з відповідн. полонізацією (Рец. О. М. Трубачова на «Słownik starożytności słowiańskich». T. I, cz. I.— В кн.: Этимология.— М., 1963, 284); 4. (бездоказово) свідчення про наявність окремого пл. «белзів» чи «белжан» (Widajewicz, 55—65). *Л. М.*

БѢЛЪКА, р. («рѣка»), в Галицьк. землі; суч. р. *Білка* л. Полтви л. Зх. Бугу, с. *Ве́рхня Білка* Пустомитівськ. р-ну Лв (ІМСУ Лв, 601; СГУ, 55); 1144, и иде Володимеръ къ Звенигороду. и ста по сеи сторонѣ города. а Володимеръ ѡб ону страну. сшедъ с горы. а межи ими рѣка *мѣлка (бѣлъка).* и повелѣ Всеволодъ чинити гати комуждо своѥму полку (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 311), а межю ими рѣка *Бѣлка* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 315), а межи ими рѣка *Грезка* (XVII ст., ПСРЛ, IX, 1965. Патриарш. или Никоновск. лет., 167); 1512, Миндикерей Татаринъ... прійде... и положися межи Бузскомъ и Олескомъ... король же... посла вскорѣ дружину свою на него, и... Лянскоронскій, староста Каменецкій, собрався со своими изби до конца единъ загонъ у *Бѣлки*, вогнавши ихъ во блата (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 366).

Іменник на **-ък(а)** від прикметника *бѣл(ыи);* пор.: в УРСР 17 річок під назвою *Білка* (СГУ, 55), ареал найбільш. скупчення яких припадає на Середньонаддніпрянське Правобережжя (бас. Прип'яті, Горині. Тетерева, Росі й деяких сусідн. річок; Трубачев, 107), але окремі з них відомі й у зх. та сх. р-нах України,— в бас. Серету, Зх. Бугу, Тиси, а також на ін. сх.-сл. тер., зокрема в ареалі поширення рос. (т. ж.) та зх.-сл. мов; пор. 28 рр. Białka у водозборі Вісли (HW, 291). *Л. М.*

БѢЛОБЄРЄЖЬЄ: I. с., в Київськ. землі; як: 1. ур., пізн. **м.,** Дубенськ. пов. (?) Волинськ. губ. (Барс., 19); тепер с. *Білобере́жжя* Дубнівськ. р-ну Рв; 2. г-ще бл. с. *Берегелі* Красилівськ. р-ну Хм (Махновець, Рук.); 1231, движе рать. Андрѣи королевичь. на Данила. ꙇ иде к *Белобережью.* Володиславоу же ѣхавшоу. во сторожѣ. ѿ Данила ис Кыева. и срѣте рать во *Бѣлобережьи.* и бившимисѧ имъ ѡ рѣкоу. Солоучь (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 766), *Бѣлобережье* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 241).

Похідні: 1258, Шварно же приде поимавъ городы всѧ. и по немь придоша *Бѣлобережцѣ.* и Чарнѧтинци и вси Болоховци (ПСРЛ, II, 1962, 838).

Композит на ***-ьје,** в якому 1-й компонент від д.-р. *бѣл(ыи)* (пор.: ст.-сл. **БѢЛЪ**, укр. *білий,* рос. *бе́лый*, болг. *бял* і под.), а 2-й — від д.-р. *бѣрѣгъ* (пор.: укр., рос. *бе́рег,* ст.-сл. **БРѢГЪ**, болг. *брегът* тощо) (Фасмер, I, 149, 153); пізн. аналогії: *Білогір'я, Білозір'я, Білокриниччя, Білопілля* й под. (АТПУ — 1973, 584). А. К.

II. тер., побл. Дніпро-Бузьк. лим.; як: 1. сам лим. чи Тендрівська коса (Махновець, Рук.); 2. якесь ур. в лим. (Барс., 19); 3. все чорноморське узбережжя від о-ва *Березані* (літоп. *Свѧтого Єльферьꙗ;* див.) до м. *Білгорода-Дністро́вського* (Болтенко, 36); 4. Запоріжжя (в широк. розумінні слова; АЮЗР, VII, I, 54); 5. Наддніпрянщина від порогів до гирла тощо; 945, да не имеють власти Русь. зимовати въ вустьи Днѣпра *Бѣлъбережи.* ни оу сто Єльферьꙗ (1377, ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 51); 943, во устьѣ Днѣпра. *Бѣлоберезѣ,* ни у святаго Елеуѳеріа (ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 281); 944, во устіи Днепра, въ *Белоберижьи (Бѣловъжи),* ни у святого Елѳерія (Елиѳерія) (ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 54); 971, и приде Стославъ къ порогомъ. и не бѣ льзѣ проити порогъ. и ста зимовати въ *Бѣлобережьи* (ПСРЛ, I, 1962, 73), въ *Бѣлобережіи, Бѣлобережьи* (ПСРЛ, VII, 241); XIV ст., *Бѣлобережье* (АЮЗР, VII, I, 54); пор.: 1552, уходъ у *Белобережьи* (АЮЗР, VII, I, 86) на середньому Дніпрі.

Похідні: 1603, на входахъ.. *Бѣлоберезкихъ* (Лазаревский, Очерки, IV, 125).

Композит на ***-ьје** від д.-р. *бѣл(ыи)* + *берегъ* (див. *Бѣлобєрєжьє* I); пор. с. *Білобереги* в кол. Сяньськ. старостві; польськ. Białobrzegi (ОАІМ). Як: *бѣл(ыи)* — це не тільки albus, λευκός (тут на поверхню виходять вапняки; Болтенко, 36), але й вказівка на сторони світу (пор. серб. *бѐли брȇг* «південний берег»; Роспонд, Стр., 51). О. С.

БѢЛЪГОРОДЪ, м. («градъ»), в Київськ. землі, на п. б. р. Ірпінь; г-ще в суч. с. *Білогоро́дка* Києво-Святошинськ. р-ну Кв, де для оборони Києва із зх. було побудовано 991 р. велике м. (Рыбаков, Политич., 78); 991, Володимирь заложи градъ *Бѣлъгородъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 122); 997, ѡколо *Бѣлагорода* (т. ж., 127); 1069, приде *Бѣлугороду*... бѣжа из *Бѣлагорода* (т. ж., 173); 1097, ведоша и *Бѣлу-*
д
городу. иже гра малъ оу Києва. ꙗко .і. верстъ в дале (т. ж., 260); 1150, идущю же ѥму *Бѣлугороду.* Борисъ Гюргевичь выбѣже из *Бѣлагорода.* и ѣха Кыєву (т. ж., 330); 1152, оу *Бѣла-*
и
горсда (т. ж., 332); 1189, Кнѧзь великы Всево-

лодь. ѾДа дчерь свою Верхуславу *Бѣлугороду*. за Рюриковича Ростислава (т. ж., 407); 1206, Мьстиславъ Романови. сѣде в *Бѣлѣгородѣ* (т. ж., 427); 1207, а *Бѣлѣгородѣ* затворилсѧ Мстиславъ Романови. ѡни же устремишасѧ на *Бѣлъгородъ* (т. ж., 429); 992, Володимѣръ заложи град *Бѣлъ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 106); 1069, приде к *Бѣлугороду* (т. ж., 162), из *Бѣлагорода* (т. ж.); 1117, и дасть ему ѡць *Бѣлъгородъ* (т. ж., 284); 1136, до *Бѣлагорода* (т. ж., 229); 1195, позва сновѣць его. Ростиславъ Рюриковичь к собѣ на ѡбѣдъ. к *Бѣлоугородоу* (т. ж., 682); 980, в *Бѣлѣгородѣ* (к XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет. 294); 992, *Бѣлъгородъ* (т. ж., 314); 997, около *Бѣлагорода* (т. ж., 316); 1096, къ *Бѣлугороду* (т. ж., 337); 1097, И ведоша Василка отъ Кіева въ нощь ту къ *Бѣлугороду* (т. ж., 13); 1117, и дасть ему *Бѣлъгородъ* (т. ж., 24); 1150, Идущу же ему къ Бѣлугороду, Борисъ Юрьевичь выбѣже изъ *Бѣлагорода* (т. ж., 49), въ *Бѣлъгородъ* (т. ж., 50); 1151, Юрьи ста у *Бѣлагорода* (т. ж., 52), къ *Бѣлугороду* (т. ж., 54); 1159, Мьстиславъ со братьєю выиде въ *Бѣлгородъ* (т. ж., 69); 1160, къ *Бѣлугороду* (т. ж., 74); 1161, Ростиславъ сына своего Мьстислава посла въ *Бѣлгородъ* (т. ж., 76); 1163, Ростиславъ же возрати всѣ городы Мстиславу, Торчьскы и *Бѣлъгородъ* (т. ж., 77); 1205, Рюрикъ отда *Бѣлгородъ* Олговичемъ (т. ж., 112); 1206, Мстиславъ Романовичь сѣде въ *Бѣлѣгородѣ* (т. ж., 113); 1207, а въ *Бѣлѣгородѣ* затворился Мстиславъ Романовичь, они же устремишася на *Бѣлгородъ* и пришедше обьступиша его (т. ж., 114); б. д., *Белгородокъ* (т. ж., 240); 992, *Бѣлгород* (НЛ, I, 165); 1069, из *Бѣлагорода* (т. ж., 190); 1160, у *Бѣлагорода* (т. ж., 31); у переліку руськ. міст: б. д., *Бѣлъгородъ* на Рпенѣ (т. ж., 475), *Бѣлгородъ* Кіевскій (Киевск. синопс., 54); 1634, *Бѣлогородокъ* (ОКСС, II, 32), 1686, городъ *Бѣлогородка* (АЮЗР, VII, I, 537); 1699, *Бѣлгородка* (УАЗ, I, 1926, 25); 1710, *Бѣлгородокъ* (УАЗ, 1926, I, 41); 1729—1731, м-ко *Бѣлогородка* (Чт. ОНЛ, 1893, VII, 41); 1747, wieś Biłohorodka (АЮЗР, III, III, 374); 1785, м-ко *Белогородка* (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 193, оп. 1, од. зб. 2863, арк. 5).

Похідні: 1146, присташа к нему Бѣлогородьчи и Василевци (ПСРЛ, II, 1962, 323); 1151, Гюрги же приде к *Бѣлугороду* и ре *Бѣлогороце* вы есте люе мои. а ѡтворите ми градъ. *Бѣлогородци* же рекоша (т. ж., 433).

Безафіксн. композит, у якому 1-ий компонент — д.-р. *бѣлъ(-ыи)* «білий», а 2-ий — *городъ* «укріплене поселения; фортеця». Відзначається пізнє зрощення словосп. (пор. около *Бѣлагорода*) (Роспонд, Стр., 51). Значення *білий* «західний» (Трубачев, РСЭ, 57) — «м. на зх. від Києва» — тут відхиляється, оскільки бракує бінарн. опозиції зх.-сх. (див. *Бѣлобережьє* II). Найімовіриіше, *бѣл(ыи)* «гарний, красивий» (Фаминцын, 95). І. Ж.

БѢЛЪГОРОДЬСКАꙖ, єпископія («епискупія», «епископія»); тер., підлегла місц. єпископові; 989, А се число... епискупій в Русѣ (в руси): первая Киевьская (кыевъскаа, кыевская) митрополия, потомъ Новгородская (новгочкаа, новгочкая) архиепискупья, такоже Черниговьская, Переяславска, *Бѣлогородчьская*, Володимирьская, Юргевьская, Ростовьская, Полочьская (полочкаа, полочкая), Смоленьская, Тферьская, Рязаньская (XVIII ст., НЛСХС, 70).

Ад'єктив на **-ьск-** від ойконіма *Бѣлъгородъ* (див.). До д.-р. віднесено умовно. О. С.

БѢЛЬСКЪ, м., у Волинськ. землі; суч. с. *Більськ* Рокитнівськ. р-ну Рв; як м. *Бе́льськ-Подля́ський* Бєлостоцьк. воєводства ПНР (Махновець, Рук.); 1253, и взѧста Городенъ. а сама воротистасѧ Ѿ *Бѣльска* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 819); 1289, хотѧщю же емоу послати до Берестью. и до Каменьца. и до *Бѣльска*. и приде емоу вѣсть. ѡже оуже засада Юрьева. въ Берестьи. и во Камеици. и в *Бѣльски*... Мьстиславъ же пребывъ мало днии въ Берестьи. и ѣха до Каменца. и до *Бѣльска*... оутвердивъ люди и засадоу посади въ *Бѣльски*. и въ Каменци (т. ж., 928, 932).

Релятив на **-ьск-** від гідроніма **Бѣлаꙗ*; пор. мм. *Кȣрьскъ* (і пізн. р. *Кур*), *Тȣриискъ* (і р. *Тȣрьꙗ*; див.) тощо. На Поліссі (Рв, Жт) чимало гідронімів типу *Біла, Біла Криниця, Білка, Біле́нька* й под. (СГУ, 52—55). А. К.

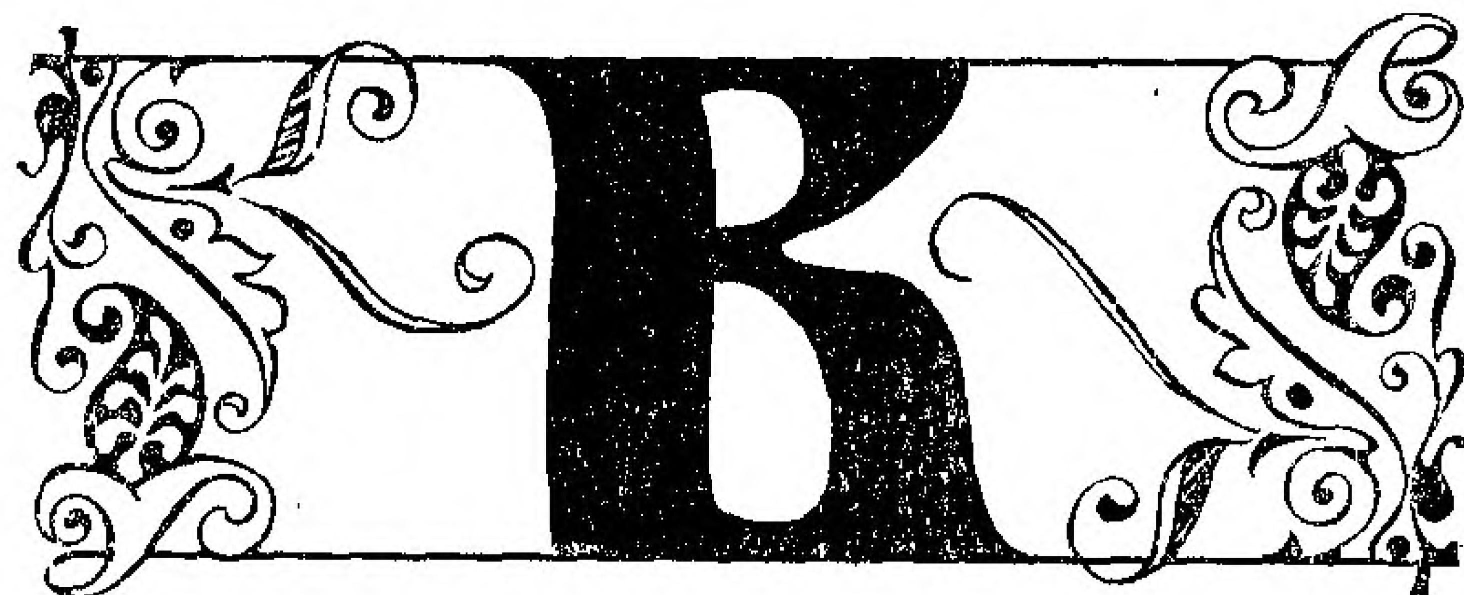

ВАКѢЄВЪ, двір («дворъ»), у м. Володимирі Волинськ. землі, суч. Володимир-Волинський, райцентр Вл; 1097, и придоша с ним (Васильком) Володимерю... и посадиша и въ дворѣ *Вакѣевѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Ипат. лет., 268), Приде же Давыдъ съ нимъ... и посади во дворѣ *Какіеви* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет. 100). Пор. *Вакиев* — с. на р. Гуйві пр. Зх. Бугу (Насонов, 132).

Посесив на **-єв-** від антропоніма *Вакѣи* (Морошкин, 34); *Какієвъ* — помилк. А. К.

ВАЛЫ, ур. (двоє) в Переяславськ. землі; суч. Переяслав-Хмельницьк. р-н Кв; побл. кол. Янчиного (див. *Ꙗнъчино*) сільця (Ук. ПСРЛ, II, 24); пізн. с. Пологи-Яненки і Стряково (див.: Стрѧковъ), тепер Строкова, того ж р-ну; Самойловський, 101); 1095, приде Итларь в градъ Переꙗславль. а Кытанъ ста межи *валома* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 227); 1149, и стоꙗ Гюрги ·г· дни. и в третии днь... поиде Ѿ Стрѧкве мимо городъ. и ста межи *валома* (т. ж., 322), Ростиславъ пришедша к Переꙗславлю. и переѣхавше Лтицю... стаста по Троубежю. а Гюрги

стою. г. дни оу СтрАкве. а четвертыи днь поиде ѿ СтрАкве. мимо городъ... и ста межи *валома*... ѡб оноу стороноу Троубеша. за звѣринцемъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 379), Юрьи... сташа у Кудинова селца, и перешедше Стрѣковъ сташа... и поиде отъ Стрявѣ мимо городъ, и ста межи *валома*... Юрьи же стояше за Янчимъ селцемъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 46).

Тепер це *Великий* і *Малий*, або *Ближчий* і *Дальший*, вали — чч. великої системи т. зв. *Змійових* валів, що на Лівобережжі тяжіють до м. Переяслава (Самойловський 101), а на Правобережжі — до Києва.

Семантичним способом від д.-р. *валы* «насипи»; як із н.-в.-нім. Wall через польську мову (Фасмер, I, 268). Однак пор. сл. valiti, valjati (А. П. Критенко.— *Рец.*). О. С.

ВАРИНЪ, пос., в Переяславськ. землі; тепер не простежується. Як: 1. один із топонімів на **Ворон-** (?) (пор. сс. *Ворона* на Сулі, *Воронка* побл. Удаю, *Воронинці* на Сліпороді) або ж с. *Ва́рва* (!) (Пог., Роз., 94—95) на р. *Варв(иц)і* бас. Удаю (Бод., Пам. кн., 7; ЛВП, 176) і 2. у Половецьк. полі (Андріяшев, Переясл., II), що сумнівно із структурн. міркувань; 1096, посади мА ѡць в Переюславли... и ходимо за Супои. и ѣдучи к Прилуку городу... срѣтоша... Половѣчьскыѣ кнАзи... и бѣжаша на Сулу... на Гжинъ днь идохом к Бѣлѣ Вежи... потомъ на Торческыи городъ... Гюргевъ... на той же сторонѣ оу Красна Половци побѣдихом. и потомь... оу *Варина* вежѣ взАхом (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 248—249).

Як: 1. того ж походження, що й назва смт *Ва́рва*, райцентру Чрг; помилк. (?) *Варинъ* зам. **Вары* (род. відм. **Варъвє*). Однак *Варву* в 1-й пол. XVII ст. названо «новоосілою» (Др., 883; Лаз., Луб., 120; Лаз., ОСМ, III, 361; Źr. dz., XX, 86; XXII, 161; Лаз., Села, 159); пор. Wyrwa бас. Вісли (Трубачев, 68—71); 2. від іншомовн. var- (?); пор. рос. *вара(ка)* «стрімкий бугор, скеляста гора на березі моря» із фін. vaara «лісистий бугор, гора», карел. voara «т. с.» (Роспонд. Стр., 45; Фасмер, I, 273); 3. посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма **Вара* (Галас, I, 82); Пор. ще: сіверськ. (1390 р.) *Вар(ь)но* між Десною, Остром і Удаєм (Клепатский, 278), а також Warin у кол. провінції Мекленбург-Шверін (Гагарин, I, 288); р. *Варнава* (< *Varinahwa), заселена сл. пл. *варни* (Varini; Селищев, Сл., 20), вони ж *вагри* (*Вагры;* Кобычев, 152); м. Varin, Varyn (Гол., 46), Varin (Šmilauer, 328) у Словаччині тощо. О. С.

ВАРѦЖЬСКАѬ, печера («пещера»), побл. давн. Києва, прилягає з пд. до Дальніх печер у Києво-Печерськ. лаврі (Захарченко, 126); 1013, Прійде... въ Кіевъ преподобный отецъ... Антоній отъ Святыя Горы, и вселися в пещеру *Варяжскую* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 261). У XVII ст. місцеві печери називалися *Розбійницькими* (Захарченко, 126).

Релятив на **-*ьск-** від д.-р. етноніма *ВарѦгъ;* можливо, в зв'язку з діяльністю *варязьк.* купців, які там зупинялися, плаваючи по Дніпру (Толочко, ТКП, 9). І. Ж.

ВАРѦЖЬСКЫИ, о-в («ѡстровъ»), на Дніпрі біля м. Заруба (Ук. ПСРЛ, II, 26); побл. кол. с. Зарубинці Канівськ. р-ну Чрк; 1223, и приидоша к рѣцѣ. Днѣпру. на Зарубъ къ ѡстрову. *Варежьскому* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 505); 1224, к рѣцѣ Днѣпроу. ко ѡстровоу *Варѧжськомоу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 741), на Зарубъ ко острову *Варяжьскому* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 130), на зарубъ къ острову *Варежеском*у (ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 204); 1223, И совокоупиша землю Роускоую всю противу Татаромъ и пріидоша к рецѣ Днѣпру на Зароубъ, ко острову *Варяжьскому* (ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 88). Див. ще *ВарѦжьскаѬ*, печера.

Релятив на ***-ьск-** від етноніма *ВарѦгъ*. І. Ж.

Відповідно до тексту Іпат. літ., в якому під 1224 р., очевидно, помилк. пропущено «на Зароубъ» (пор.: и придо к рѣцѣ Днѣпроу. ко ѡстровоу *ВарѦжськомоу*. и приѣха тоу к нимъ. всА землА Половецкаю... а выгонци ГаличькыА придоша по Днѣпроу... и сташа оу рѣкы Хорьтицѣ. на бродоу оу Протолчи; ПСРЛ, II, 1962, 741—742), у деяких працях (пор. Эв., Топ., 193—194) хибно ототожнюється *ВарѦжьскыи* о-в із о-вом *Хъртичь* (див.). В. ред.

ВАСИЛЄВЪ, мм.: I. в Галицьк. землі; суч. с. *Васи́лів* Заставнівськ. р-ну Чрв; 1229, ѡт(т)оудоу же поиде король ко *Василевоу*. и переиде Днѣстръ. и поиде ко Проутоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 761); 1448, дали єсми єму от насъ... селы, на имА *василовъ* на дънистрѣ и борисово сєло (ССУМ, I, 154; Карп., ТЦЧО, 13).

За археолог. та ін. даними, *Василевъ* був значн. м. Галицької Русі (Тимощук, ЛМБ, 164—165; Тимощук, ИГБ, 214), а його назва фактично не мінялася, за винятком окремих спроб її пізн. романізації (1785, *Василъул;* 1625, *Василеу;* 1633, *Васелеу*) чи введення в продуктивний на Буковині ряд на **-івці**: Wasliwci при нім. Wassileu (Карп., ТЦЧО, 13).

Посесив на **-єв-** від д.-р. особового ім. *Василь* (**-ии**); гадають, що м. належало теребовельськ. кн. *Васильку* (1090—1124), за ім. якого й назване (Тимощук, ИГБ, 214). Л. М.

II. на р. Стугна в Київськ. землі; суч. м. *Васильків* Кв (Киевск. синопс., 77) [як III? — с. *Васи́лів* Білоцерківськ. р-ну Кв, див. ПСРЛ, II, 1962, 221, 392, 468; Махновець, Рук. — *В. ред.*]; 996, тогда обѣщасА Володимеръ поставити црковь *Василевѣ*. ста Преѡбраженью (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 125), придоша Печенѣзи к *Василеву* (XV ст., НЛ, I, 166); 988, в *Василевѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 97; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр.

лет., 309; НЛ, I, 152), [в] *Василиви* (ПСРЛ, I, 1962, 111); 1136, Половци переидоша Днѣпръ. декабрѧ въ кѳ и почаша воевати. ѿ Трьполѧ. ѡколо Красна. и *Васил(ь)ева* и до Бѣлагорода (ПСРЛ, II, 1962, 299); 1151, Гюрги... стоꙗще оу *Василева* (т. ж., 430), а сами въсташа к *Василеву.* и тако исполцивше полкы своꙗ поидоша мимо *Василевъ* чере Стугну (т. ж. 434); 1171, бѣжа ис Киева на *Василевъ* (т. ж., 544), а пришла ми вѣсть ночьсь ѡже Мьстиславъ въ *Василевѣ* (т. ж., 547); 1172, Глѣбъ пусти Половци въ вежѣ. и шедше сташа за *Васильевомъ* (т. ж., 550); 996, прiидоша Печенѣзи къ *Василеву...* обѣщася Володимеръ поставити церковь въ *Василевѣ* (ПСРЛ, VII, 315); 1151, а Юрьи стояше... у *Василева...* шедше сташа у *Василева* обѣду (т. ж., 53, 54); 1159, въ *Василевѣ* (т. ж., 69); 1165, Давыдъ Ростиславичь сѣде въ Витебскѣ, а Роману Вячеславлю внуку да Ростиславъ *Васильевъ* и Красенъ (т. ж., 78). У «Сп. руськ. міст» — б. д., *Василевъ* на Стугнѣ (НЛ, I, 475), на Стугнѣ *Василевъ* (ПСРЛ, VII, 240); 1150, у *Васильева* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 52); 1155, Андрею сыну своему даде Вышгородъ и *Василевъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 303); 1593, Wasylow (АЮЗР, I, 1, 386); 1686, *Василькова* (АЮЗР, VII, 1, 542); XVII ст., Wasilkow (Карта Л. Боплана; Ляск., ИКА, 25); 1852, *Веселое-Васильѣ* (КГВ, № 5, 33).

Похідні: 1146, *Василевци,* катойконім (ПСРЛ, II, 1962, 323); 1686, р. *Василевка* л. Стугни п. Дніпра (АЮЗР, VII, I, 538), вона ж: 1800, *Васильковка* (АКГ) або стр. *Василевъ* (Семенов, I, вып. III, 402).

Посесив на **-єв-** від д.-р. (з гр. βασιλεύς «цар, володар, повелитель») ім. *Василии,* або *Василь* (Роспонд. Стр., 39), християнське ім'я вел. кн. Володимира Святославича; форма *Василиви* відбиває явище ікавізму (Роспонд. Miscellanea, 30). Аналогічно *Васильків* від *Василькó* (Никонов, КТС, 76). Як безпосередньо від назви ур. *Василєвъ,* де й було закладено м. (Семенов, II, вып. III, 402). І. Ж.

ВАСИЛЄВЬСКЫИ, шлях («путь»), із м. Києва, в напрямі до р. Стугни і м. *Василева* (суч. *Васильків* Кв), далі на Володарів і, через Галичину, в Угорщину й Чехію (Шамрай — ІГЗ ВУАН, 1923, III, 36); 1169, Мьстиславъ же заоутра. по не иде Києву. изрѧдивъ полкы свои. *Василевьски* путе (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 534); 1977, дорога *Васильківська* (с. Крушинка *Васильківськ.* р-ну Кв; Анк).

Релятив на **-ьск-** від назви м. *Василевъ* (див.). І. Ж.

ВАСИЛЬКОВЪ, двір («дворъ») кн. *Василька,* сина Юрія Долгорукого, в Києві, в межах «верхн. м.» (Каргер, 277; Толочко, 128); можливо, побл. Львівської пл., між вул. П. Осипенко й Рейтарською (Махновець, Рук.); 1159, *Василковъ* дворъ... разграбиша в городѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 489); 1157, и *василковъ* дворъ... въ городѣ разграбиша (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 56).

Посесив на **-ов-** від д.-р. християнськ. ім. *Васил(ь)ко.* В основі *Василии;* див. *Василєвъ.* І. Ж.

ВЄЛИКАꙖ СКѸФЬ, країна, в Пн. Причорномор'ї; як між Дністром і Дунаєм (Трубачев, Ранн., 51), ч. т. зв. *Старої Скіфії* (Трубачев, Indoarica, 16); 907, Иде Олегъ на Грекы... поя же множьство Варягъ, и Словьнъ, и Чюди, и Кривичи, и Мерю, и Поляны, и Сѣверо, и Деревляны, и Радимичи, и Хорваты, и Дулѣбы, и Тиверци, яже суть Толковины: си вси звахуться *Великая Скуѳь* (1377 р., ПСРЛ, I, 1846. Лавр. лет., 12; текст модернізовано); б. д., а Оулучи Тиверьци. сѣдѧху бо по Днѣстру. присѣдѧху къ Дунаєви... или до морѧ... *Великаю Скуфь* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 13), и живѧху в мирѣ. Полѧне и Древлѧне. и Северо и Радимичи. и Вѧтичи. и Хорвати. Дулѣби же живѧху по Бугу. где ннѣ Волынѧне. а Оуличи Тиверци сѣдѧху по Бугу. и по Днѣпру... [при]сѣдѧху къ Дунаєви. и бѣ множтво ихъ... ѡли до морѧ... да то сѧ зовѧху ѿ Грѣкъ *Великаю Скуфь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 9—10); 907, Ѡлег(л)ъ... поꙗ же множество Варѧгъ. и Словенъ. и Чюди. и Кривичи. и Мерю. и Полѧны. и Сѣверо. и Деревлѧны. и Радимичи. и Хорваты. и Дулѣбы. и Тиверци. ꙗже суть толковины. си вси звахуть *Великаю Скуфь* (т. ж., 21); б. д., Лоутичи и Тиверичи... къ Доунаєви... по Днѣпру... *Великia Скифia* (XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 4); 906, Варягъ и Словенъ, и Чюдь, и Кривичи, Меря, и Поляне, и Севера, Деревляне, и Родимичи, и Вятичи, и Хорваты, и Дулѣбы, и Тиверци, яже суть толковани: си вси звашеся отъ Грикъ *Великаа Скуѳia* (т. с., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 46), Лютичи и Тиверичи... *Великоа Скуѳеа (Скифія)* (т. ж., 42); б. д., Седмы [камінь.— *О. С.*] — аоукинфъ... обрѣтается внутрь Варварикін Сирстей и внутрь *Великія Скифія...* Осмый — ахахисъ... въ тѣхъ же *Скифѣхъ* (1538 р., ПСРЛ, XXII, II. Русск. хронограф, 13), внутрь *великia Скифia...* во *Скифехъ* тѣхъ (2-га пол. XVI ст., т. ж., I, 193); 907, Грѣци... дань даяху: на Киевъ, и на Чериговъ, и на Перѣяславль, и на Полтескъ, и на Ростов, и на Любеч, и на прочая грады рускиа... сии всѣ звахуся от грек *Великиа Скифиа (великия Скифия)* (к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. 1493 г., 178); б. д., О *скифиях.* А лутичи и тиверичи приседаху к Дунаеви... сидяху иже по Днепру нолны до моря... да то ся зовет грек *Великая Скифия* (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXII. Холмогор. лет., 12); 907, Приде Олег на греки... имея с собою... варяги, словяны, чюдь, кривичи, меряне, поляне, сиврене, радимичи, вотяки, хорвати. Сих всех нарицаху греки *Великая Скифия* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 11), Лутичи и Тиверичи приседяху к Дунаеви и бе множество их по Днестру нолы до моря, и суть гради ихъ и до сего дне, да то ся зоветъ от Грек *Великая Скифия* (к. XVIII ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., Эрмитажн. сп., 339).

Як від антропоніма: пор.: б. д., правнуци Афетовы *Скиф,* Казардан... вселишася во Аексонопонте. И от сих... прозвашася по имени прадеда своего *Скифа Скифия Великая* (ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 11). Фактично: словосп., атрибутивна ч. якого (*Великаю*) вказує на наявність ін., т. зв. *Малої Скіфії,* як називалася *скіфська* держава, що з к. III ст. до н. е. об'єднувала Крим і Нижню Наддніпрянщину із столицею в *Неаполі Скіфському* (тепер у межах м. Сімферополя Крм). Так звалося й ін. держ. утворення в Добруджі (тепер у складі СРР; РЕIV, IV, 108). Означувана його ч. *Скѹфь, Скѹѳь* (за аналогією до етнохоронімів: *Рѹсь, Чѹдь, Прѹсь, Лопь, Весь, Пермь, Ємь, Корсь* і под.) від д.-гр. Σκύϑης «скіф» (див. *Скѹфию*). О. С.

ВЕЛИКЫИ, двір, у давн. Києві, р-н Десятинної вул. (Махновець, Рук.); 1151, ИзАслав же сѣде с ВАчеславо^м в Кыєвѣ. ВАчеславъ на *Велико*^м дворѣ. а ИзАславъ подъ Оугрьскымъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 336); ВАчеславъ же на *Велицѣ*^м дворѣ. а ИзАславъ подъ Оугорьскимъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 445); Вячеславъ на *велицѣмъ* дворѣ, а Изяславъ подъ Угорьскымъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 56).

Семантичн. способом від д.-р.прикметника *великыи.* І. Ж.

ВЕЛИКЫИ РѸТЪ, р., л. *Росі* п. Дніпра; в Київськ. землі; суч. Кв.; тепер р. *Протóка;* вона ж кол. *Рѹтъ;* 1151, тогда же Гюрги и Володимеръ... Дв҃двичь. и С҃тославъ и Половци дициї. и Всеволодичь С҃тославъ. поворотАче полкы свою поидоша к *Великому Рутови* не хотАче сА бити. но хотАху заити за *Роутъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 436).

Складена назва: прикметник *Великыи* (див.) та гідронім *Рѹтъ* (див.). І. Ж.

ВЕРЕЩИНЪ, м., у Волинськ. землі; як м. кол. Житомирськ. пов. Волинськ. губ. (ОАІМ); тепер не простежується; як с. *Верещин* Хелмського воєводства ПНР (Махновець, Рук.); 1204, а с҃нъ мои во ωдиномъ Берестьи Ѡлександръ приА Оугровескъ. *Верещинъ* Столпъ. Комовь. и да Василкови. Белзъ (~ 1425 р., II, 1962. Ипат. лет., 721); 1213, Данилоу же возвратившоусА к домови. и ѣха с братомъ. и прию Берестии. и Оугровескъ. и *Верещинъ.* и Столпъ Комовъ. и всю Оукраиноу (т. ж., 732); 1217, Данилъ же... пойде... побра подъ Лешкомъ грады, си есть, Берестя, Угровъ, *Верещинъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 333).

Посесив на -**ин**- від антропоніма **Вєрєща;* пор.: Vřešč (Svoboda, 204), а також *Верещака* (Тупиков, 83), *Верещага* (Морошкин, 37). В основі ім. *Вєрєща(га)* < **вєрєща(га):* 1) «балакун, сварлива людина»; 2) (?) «птах, що верещить»; пор.: д.-р. *вєрєщати;* ст.-сл. **ВРѢШТАТИ**, чес. vřeštěti й под. (Фасмер, I, 298). Сюди ж сс. *Верещаки* Тр й Чрк; бал. *Верещака* в Кв; рр. *Верещиха* (бас. Черемошу), *Верещиця* (бас. Дністра; СГУ, 98) у Підкарпатті тощо. А. К.

ВИРЬ, м. і р. в Чернігівськ. землі (Насонов, 223); як кол. с. *Вирй Старі* на межі Харківськ. й Курськ. губ.; імовірніше, *Вйрське* г-ще в м. Білопіллі (Голубовский, История, 117; Барс., 45), тепер райцентр См.; 1096, на Донъ идохо^м с С҃тополко^м и с Дв҃дмъ... и к *Выреви* бАху пришли (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 250); 1127, и сташа оу Ратьмирѣ дубровы. за *Выремь* (т. ж., 296); 1113, слышавше же половцѣ. смерть С҃тополчю. и съвокупившесА и придоша къ *Выры.* Володимеръ... иде къ *Выру* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 276); 1128, и ставшимъ имъ оу Ратьмирѣ дубровы за *Выремъ* (т. ж., 290, 291); 1147, а самъ поиде съ С҃тославомъ. и... Ѿоудоу к *Выреви.* и посажа посадникы свои Глѣбъ Гюргевичь. по Посємью за полемъ. и тоу *вырА* (т. ж., 356); 1149, Глѣбъ... поиде оттуду къ *Выреви;* и ту у *Выря* Половци мнози заходиша с ним (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 43); 1159, приидоша Половци мнози к *Выреви* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 42); Половцы мнози прiидоша къ *Выреви* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 120); 1127, и Всеволодъ... сташа у Ратмѣрѣ дубровы за *Выремъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 26); 1148, къ *Выреви...* у *Выря* (т. ж., 42); 1160, въ *Выри* (т. ж. 74).

Похідні: 1147, Всеволодичь Святославъ... послашасА к *Выревцемъ* (ПСРЛ, II, 1962, 356); 1160, *Выревци* (т. ж., 505); 1148, и взяша город Попашь, а *Выревци* и выѣхаша (ПСРЛ, XXIII, 35), *выревци* и выеханцы (XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 44).

Семантичним способом від геогр. терміна *вирь* «вир, водоверть»; пор.: с.-х. *вӣр,* словен. vîr, польськ. wir, чес. vír, ст.-сл. **ВЬРѢТИ** «кипіти» (Фасмер, I, 318); сюди ж: сс. *Вири, Нові й Старі Вирки* Білопільськ. р-ну См; рр. *Вир(ъ):* 1. у Новгородськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 32); 2. л. Сейму л. Десни; 3. пр. Горині п. Прип'яті; 4. пр. Сожу; 5. у с. Степанівка Борзнянськ. р-ну Чрг та ін. (СГУ, 103). А. К.

ВИТИЧЕВЪ: І. брід («бродъ»), біля м. *Витичевъ* Київськ. землі, побл. суч. с. *Витачів* Обухівськ. р-ну Кв (пор. т. ж. р. Переволока п. Дніпра; Де-ла-флиз, 548); як біля гирла р. *Віти* бл. с-ця *Мирославьскоє* (див.) (Махновець, Рук.); 1151, Пришедшимъ же имъ къ *Вытечеву* броду, и сташа противъ себе (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 187); див. *Витичевъ* II.

II. м., на п. б. Дніпра в Київськ. землі; суч. с. *Витачів* Обухівськ. р-ну Кв (Андриевский — КС, 1883, VII, сент.— окт., 6—7); 1152, и перѣха Гюрги в лодью. оу *Витечева.* а прочии перебредоша (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 334); 1149, ИзАславъ же ста пришедъ оу *Витечева* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 378); 1177, приѣхав же С҃тославъ с полкы своими ста оу *Витечева* (т. ж. 604); 1151, Сдумав-

ше же Олговичи съ Половци, оставиша князя Юрія съ Давыдовичемъ Володимеромъ и съ коши противу *Витечева,* а сами поидоша къ Зарубу (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 52). За Константином Багрянородним (X ст.), βιτετξέβη (Изв. виз. пис., 10); 1508, у *Витючевѣ* (Дарств. Обуховичевой, 347), *Вятичи, Витичи* (Киевск. синопс., 21); XVII ст., *Витачев* (КБЧ, 107); 1764, *Витачев(о)* (АКБМ); 1784, *Видочевъ* (Есипов — КС, 1891, IV, 75), 1901, *Витачево* (Макс., Прил., 71).

Похідні: 1720, *Виточевскіе* озера (Оп. КПЛ. 291).

Як від: 1. особового ім. *Вятко:* «Имѣша же тѣ Князіе у себе и Гетманы, отъ нихъ же бѣ... вторый *Вятко,* а отъ того *Вятичи* или *Витичи,* ниже Триполя» (Киевск. синопс., 21); 2. сл. *вита,* або *вица,* «оповіщення вогнем» (Рыбаков, Политич., 79); 3. д.-р. етноніма *Вятичи* (Роспонд. Стр., 39—40) тощо. Імовірніше, посесив на **-єв-** від патроніма *Витичь* : *Витъ* < *Витославъ* (Роспонд, Miscellanea, 25).

III. пагорб («холмъ»; 70 м над рівн. Дніпра) на п. б. Дніпра, в Київськ. землі; суч. Обухівськ. р-н Кв, де виявлено два г-ща: пн.— кол. м. *Витичєвъ* й пд.— на місці нов. фортеці, т. зв. *Святополча-града* (Творогов, 447). Наприкінці XI ст. пагорб *Витичевъ* був уже незаселеним (Тихомиров, 354); 1095, Стополкъ же повелѣ рубити городъ на *Вытечевѣ* холму в свое имѧ. нарекъ Стополчь городъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 229), сѣдоша на *Видичевѣ* холму въ градѣ Святополчѣ (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет. Вып. I, 150). Стополкъ же повелѣ рубити городъ. на *Вытечевьскомь* холмѣ... Стополчь градъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 219), а Юрьевци съ епископомъ Мариномъ прибѣгше сѣдоста на *Витичевѣ* холмѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 8). Див. *Витичєвъ* II. I. Ж.

ВИТИЧЄВЬСКЫИ: I. брід («бродъ»), біля м. *Витичевъ* Київськ. землі; суч. с. *Витачів* Обухівськ. р-ну Кв; 1152, Гюргеви же со Ѡлговичи хотѧщю поступити внизъ к *Витечевьскому* броду... пришедши имъ к *Витечеву.* и сташа противу собѣ... ѡставивше Гюргѧ кнѧзѧ с Двдвиче. с Володимеро и с товары. противу *Витечеву* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 331); 1151, и хотѧщимъ внизъ поити къ *Витечевьскому* броду... а лодьѣ его по Днѣпроу же пришедше же и сташа на *Витечевѣ* оу Мирославьскаго села (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 424).

II. бугор («холмъ»), на п. б. Дніпра; в Київськ. землі; суч. Обухівськ. р-н Кв; 1095, Стополкъ же повелѣ рубити городъ. на *Вытечевьскомь* холмѣ. имѧ своѥ нарекъ Стополчь градъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, 219); пор. тоді ж: на *Вытечевѣ* холму в свое имѧ. нарекъ Стополчь городъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, 229).

Релятив на *-**ьск**- від топоніма **Витичевъ* (див.). I. Ж.

ВИШЬНА, пос. в Галицьк. землі; г-ще на л. б. р. *Вишні* п. Сяну в суч. м. *Судова Вишня* Мостиськ. р-ну Лв; до 1545 р. с. *Вишня* (IМСУ, Лв, 485); т. ж., р. *Вишня* п. Сяну п. Вісли (СГУ, 105); 1230, Филипъ безбожныи. зва кнѧзѧ Данила во *Вишьню* (в *вишню*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 762); 1393, а писанъ листъ оу *вышни* (ССУМ, I, 225); 1649, z strony miasteczka Wisnie (Жерела, V, 75); 1650, w Wisni (т. ж., 101).

Похідні: с. *Вишенька* Мостиськ. р-ну Лв над р. *Вишенька* п. *Вишні* (СГУ, 104).

На тер. м. *Судова Вишня* є двоє д.-р. г-щ: 1-ше в зх. ч. м. в ур. Замчиська й Валй, заселене, за археолог. свідченнями, не пізн. X—XI ст., й 2-ге, датоване XII—XIII ст.,— в сх. ч. м., над р. *Вишнею,* в ур. На Чвораках. Вважають, що літоп. згадка стосувалась 2-го пос. (Ратич, Др., 49—52).

Семантичним способом від д.-р. *вышьнии* «верхній» (Срезневский, I, 458); можливо, від гідроніма. Л. М.

ВЛАДИМИРОВЪ, рів, побл. давн. Києва; перетинав дорогу між *Дорогожичем* і *Капичем;* тепер у межах міста, між поч. вул. Мельникова й вул. Герцена; 978, И поиде на Ярополка. И не возможе Ярополк затворитися в Киевѣ. Владимер же обрився, и есть и нынѣ ров *Владимеров* (УЛС, 29).

Посесив на **-ов-** від ст.-сл. особового ім. **ВЛАДИМИРЪ**. I. Ж.

До д.-р. відноситься умовно. В. ред.

ВОДАВА, пос. в Галицьк. чи Волинськ. землі; не локалізовано; як м. *Водава* Хелмського воєводства ПНР (Махновець, Рук.); 1240, Ростиславъ. вышедшоу же Лвови изъ Оугоръ. с боѭры Галичкыми и приѣха во *Водавоу.* ко ѡцю (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 789).

Можливо, помилк. замість **Володавоу;* пор.: польськ. м. Włodawa при вп. р. *Влодавки* в Зх. Буг; ПНР. Л. М.

ВОИНЬ, пос.: I. у Волинськ. землі; можливо, суч. с. *Войнин* Локачинськ. р-ну Вл; як с. *Воинь* Бяло-Подляського воєводства ПНР (Махновець, Рук.); 1282, Люблинѣцъ взѧлъ бѧшеть оу него. село на Въкраиници именемь *Воинь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 889).

Як від особового ім. *Воѥ* — скороч. композита з 1-м компонентом *Вои-*, утвор. за допомогою **-н- (-нь-)**, з типовим для сх.-сл. топонімії **-ь** (Роспонд. Стр., 45); пор.: Voj-, Voi, Voin — особове ім'я або елемент композита типу: Vojmir (с.-х., польськ., чес.), Vojislav (болг., польськ., с.-х., д.-р.) і под. (Svoboda, 92); болг. ім'я *Воин* (Илчев, 114) та ін. Імовірніше, в основі — д.-р. *воинъ* , мн. *вои* (Фасмер, I, 334), звідки посесив на *-**j(ь)**, пізн. субстантивований А. К.

II. в Переяславськ. землі біля гирла Сули, пізн. с. *Воїнська Гребля,* або *Воїнці,* Градизьк. р-ну Пл; затопл. Кременчуцьк. вдсх.; 1054, иде Всеволодъ на Торкы (зимѣ к *Воиню*).И по-

беди Торкы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 162; подане в дужках взято з Радзивілівськ. літ. та з рукоп. кол. Моск. духовн. академії.— *О. С.*); 1079, приде Романъ съ Половци къ *Воину*. Всеволодъ же ста оу ПереѫславлѦ (т. ж., 204); 1147, ИзѦславъ... миръ сотвори съ Половци оу *ВоинѦ* (т. ж., Сузд. лет., 315); 1110, С͠толкъ и Володимеръ. Двдъ. и дошедше *ВоинѦ* воротишасѦ. того же лѣта пришедше Половци *Воини* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 260); 1079, приде Романъ съ Половци к *Воиню* (XV ст., ПСРЛ, V, 1926. Софийск. 1-я лет., 147), къ *Воиню* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 3); пор.: 1552, За Днепромъ... отъ замъку Каневского въ шестинадцати миляхъ, отъ Черкасъ в девяти, на реце Суле устье, где Сула въ Днепръ впадаетъ, оть того вышей у мили по речку Переволочну то монастыря Пустынского... а вышей речъки Переволочъное въ полъмили подъ *Воиномъ* Городищомъ езы... Тамъ же на Суле уверхъ далей отъ *Войновъского* (АЮЗР, VII, I, 101); 1750, с. *Гребля Воинская* (Лаз., Луб. полк, 76), розміщ. біля гирла Сули, або пізн. *Вóїнці* — топонімізован. катойконім «мешканці (вихідці з) *Вóїня*»; пор.: нп *Кишéнці* й *Кишíнька, Котелéвці* й *Котельвá, Хорóльці* й *Хорóл* Пл. та ін.

Як кілька поселень: 1. *Воинъ* 1054 р.— місцевість за Сулою; 2. *Воинъ(-ь)* 1079 р.— ур. бл. Переяславля-Руського (Карамзин, 41, 54), суч. Переяслав-Хмельницький Кв; пізн. с. *Войницы* за 11 км від м. (Барс., 37), вони ж *Войнинцы* (Пог., Роз., 93; Аристов, 7; Кудряшов, 142; інакше: Марк., О нар., 2); 3. *Воинь* 1110 р.— х. *Войниха* побл. м. Лубен Пл (Пог., Род., 93; Арандаренко, 271) — помилк. (цей х. виник у XVII ст.; Милорадович, Ср., 292); як неможл., щоб у межах одн. кн-ва було кілька одноім. нп (ДГЮ, 17). Найімовірніше, *Воинь* — це г-ще бл. с. *Вóїнці,* або *Вóїнська Грéбля,* біля гирла Сули (Соловьев, I, 695; Андріяшев, Переясл., 10; Ткаченко, Кременчуччина, 61; Стрижак, Назви уходів, 50—51), виявлене В. Г. Ляскоронським (Ляск., Торки, 12; Ляск., Русск., 8; Ляск., ИПЗ, 190—191) і розкопане Кременчуцьк. д.-р. експедицією Інституту археології АН УРСР 1956—1959 рр. (ДГЮ, 1—148) побл. Переволочної л. рук. у гирлі Сули л. Дніпра (СОУ, 415). Як гіпотетичне **Ѷстье,* звідки араб. *Авсія* (ДГЮ, 17).

Очевидно, субстантивован. посесивно-релятивний ад'єктив на *-ј(ь) від д.-р. *воинъ* «воїн» (пор. ще сх.-сл. ім'я *Воин* , відоме на Наддніпрянщині в XV—XVI ст., Тупиков, 89; Морошкин, 27). Отже, *Воинь* — це «Воїнський»? Таке розуміння назви порубіжн. міста-фортеці (УІЖ, 1961, I, 151), міста-*воїна* є досить привабливим (тут серед археолог. знахідок числиться й «фігурка *воїна*»; ДГЮ, 111). О. С.

ВОДЬНЫЄ, ворота, в м. Треполі Київськ. землі; г-ще біля школи в суч. с. Трипілля Обухівськ. р-ну Кв; 1177, Мьстислав... поидоша к городоу. ко Трьполю и Мьстислав же поиде к воротом к *воднымъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 604).

Семантичним способом від прикметника *водьныє* (містилися, очевидно, біля *води*). І. Ж.

ВОЛОДАРЄВЪ, м., над р. Рось у Київськ. землі (Барс., 38), на Василівському торговельному шляху з Києва в Галич (Андріяшев, 50); суч. смт *Волóдарка* Кв; як г-ще на п. б. р. Унави бл. м. Фастова Кв (Махновець, Рук.); 1150, и приде ИзѦславоу вѣсть. ѡже Володимиръ перешелъ Болохово. идеть мимо Мунаревъ к *Володареву* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 398—399); XVII ст., Wolodarka (карта Л. Боплана — Ляск., ИКА, 18); 1616, Włodarka (АЮЗР, VII, I, 296), XVIII—XIX ст., *Володарка* (Корол., 197; Фунд., 56).

Похідні: 1594, р. *Володарка* л. Росі п. Дніпра; у *Володарськ.* р-ні Кв (МЮР, 2, 154); 1764, до тей церкви *Володарской* (Похил., 731), ур. *Володарский* (с. Сухий Яр Ставищенськ. р-ну Кв; СНМ Кв; 1500), х. *Володарский* (після 1791 р. як с. Завадівка суч. *Володарськ.* р-ну Кв; ОАІМ); 1974, дорога *Володарська* в с. Зрайки того ж р-ну Кв (Анк.); прізв. *Володарський* тощо.

Посесив на **-єв-** від д.-р. особового ім. *Володарь,* згаданого 1083 р. (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 205; Роспонд, Стр., 68). Як м. *Володарь* [? — *В. ред.*] (Нерознак, НДГ, 44—45). І. Ж.

ВОЛОДИМИРЬ, м. («градъ»), столиця Волинськ. землі; г-ще Вали в суч. м. *Володи́мир-Волинський,* райцентрі Вл; 988, и посадиша... Всеволода *Володимери* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 121); 1054, а Игорю [даю.— *А. К.*] *Володимерь* (т. ж., 161); 1096, и Ѡлегъ приде из *ВолодимерѦ* (т. ж., 247); 1150, иде с *Володимером Володимерю* (т. ж., 328); 983, и посади... Всеволода в *Володимѣрѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 105); 1055, сѣде... Игорь в *Володимерѣ* (т. ж., 151); 1168, и приде Мьстиславъ из *ВолодимирѦ* (т. ж., 528); 1261, свадьба бы оу Василка. кнѧзѦ. оу *Володимерѣ* (т. ж., 848); 1098, придоста к *Володимерю*... и Давыд затворися въ *Володимери* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 21); 1331, приидоша оттоле въ *Володимер Волыньскыи* (т. ж., 170); 989, в *Володимирѣ* (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1928. Новгородская 4-я лет., 159); 1148, Изяславъ... дасть ему *Володимирь* (т. ж., 214); 1331, и приихаша в *Володимиръ волыньскыи* (т. ж., 343); 988, *Володимеръ*... посада... Всеволода въ *Володимерѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 313); 1055, Игорь (на столѣ сѣде) въ *Володимерѣ* (т. ж., 333); 1085, *Володимеръ* же посади Давыда Игоревича въ *Володимери* (т. ж., 3); 1097, и приведоша и (Василка) въ *Володимерь* (т. ж., 14); 1102, а Мстиславъ да идетъ *Володимерю* (т. ж., 18); 1142, Святославъ Всеволодичь иде въ *Володимерь* (т. ж., 33); 1159, а Мстиславъ иде *Володимерю* (т. ж., 70); 1185, бысть пожаръ великъ въ *Володимери* градѣ (т. ж., 97); 1206, Романовичи ... бѣжаста изъ Галича въ *Володимерь* (т. ж., 113); 1331, прийдоша оттолѣ въ *Володимеръ Волынскій* (т. ж., 203).

Похідні: 1287, и посла ко братоу еппа. своего *Володимерьского* (ПСРЛ, II, 1962, 901), и

созва бояры *Володимѣрьскыя* (т. ж., 905); 1289, плакахуся по немъ лѣпшии моужи. *Володимерьстии;* и тако плакавшеся над нимь. все множество. *Володимерчевъ* (т. ж., 920); 1098, си же объступиша град и посласта къ *Володимерцем* (ПСРЛ, XXV, 21).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. особового ім. *Володимиръ* (м., засноване за вел. кн. *Володимира Святославовича*); в основі спільносл. ім'я-композит **Волод-** + **-мир-** // **-мер-** (Фасмер, I, 326, 341). Форма *Владимир* (Илчев, 113) — наслідок 2-го пд.-сл. впливу. А. К.

ВОЛОДИМИРА, **палата** («полата»), бл. ц. Святої Софії в кол. м. *Корсунь* (див.), суч. руїни Херсонес, зх. околиця м. Севастополя Крм; тепер не простежується; 988, *Володимеръ*... крти же ся въ црквı стоє Софьи... в Корсуни... идеже торг дѣють Корсоунянѣ. полата *Володимѣря* воскраи црквı стоить. и до сего дни. а *црчина*... за олътаремь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 97).

Посесив на *-j (а) від д.-р. особового ім. *Володимиръ*. Див. *Володимирь*. О. С.

ВОЛЫНЬ, **I. м.**, у *Волинськ.* землі; як: 1. за 20 верст від м. *Володимира-Волинського* (Барс., 39) Вл; 2. Gródek Nadbużny при вп. р. Гучви до Зх. Бугу ПНР (Роспонд, Стр., 32; SG, XIII, 915); 1018, Ярославъ же совокупивъ Русь. и Варягы. и Словѣнѣ. поиде противу Болеславу. и Стополку. [и] приде *Волыню.* и сташа обаполъ рѣкы Буга (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 143), приде *Велыню* и сташа обаполъ рѣкы. Буга (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 130), к *Волыню* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 372); 1350, присла к великому князю из *Велыня* князь Любортъ (т. ж., 177; ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 108); б. д., *Волынь* на Бугу (XVI ст., ПСРЛ, IV, вып. 1929. Новгородск. 4-я лет., 476); 1018, пріиде къ *Волыню* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 325); б. д., А се грады *Волыньскіе... Волынь* (т. ж., 240); 990, посади... Позвизда въ *Волыню* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 259). А. К.

II. тер. кол. Волинськ. землі, що охоплює суч. *Вл,* пн. Лв УРСР, сх. ч. Хелмського та Замойського воєводств ПНР; 1077, Всеводъ [! — *В. ред.*] же (иде) противу брату Изяславу на *Волынь* (ПСРЛ, I, 1962, 199); 1078, Всеволодъ же взыиде... на *Волынь* (ПСРЛ, II, 1962, 190); 1494, Татаре *Волынь* огнемъ и мечемъ пустошатъ (ПСРЛ, II, 1843, 360); 1498, прійдоша Татаре... на Подолю и *Волыню* (т. ж., 361); 1516, окаянный Миндикерей... загоны по *Волыню* и Подолю распустиша (т. ж., 367).

Похідні: б. д., Бужане зане сѣдоша по Бугу послѣже же *Велыняне* (ПСРЛ, I, 1962, 11); 1223, поидоша вси за Днѣпръ... а Галичане и *Волыньци*... съ своими князьми (т. ж., 506); 1224, яко же покрыти водѣ быти от множества людии. а Галичане и *Вол(ы)нци*... со своими князьми (ПСРЛ, II, 1962, 741); 1223, а Галичане и *Волынци*... сташа у рѣки Хортици (ПСРЛ, VII, 130); 1282, ведена въ *Велынь* дщи Ярослави Ярославича Тверского за князя *Волынскаго* (т. ж., 176); 1283, Телебоуга ж посла ко заднѣпрѣискымь княземеть. и ко *Волыньскимь* (ПСРЛ, II, 1962, 892); 1171, Преставися Мьстиславъ Изяславичь въ *Володимери Волыньскомъ* (ПСРЛ, VII, 87); 1282, ведена въ *Велынь* дщи Ярослави Ярославича Тверского за князя Юрья *Волынскаго* (т. ж., 176); 1283, Телебуга же посла ко заднѣпрѣискымъ княземъ и ко *Волыньскимъ* (ПСРЛ, II, 1843, 211); 1432, Ягелло король, будучи на Кіевѣ, далъ привилей *Волынскимъ* обывателемъ (т. ж., 354); рр. *Волинь* л. Ветьми л. Десни; *Волинка:* 1. п. Дніпра; 2. п. Убеді п. Десни; *Волинець* п. Псла л. Дніпра; *Волынка, Волыновский, Волынский, Волынь* (бас. Оки; Смолицкая, Ока, 307); сс. *Волúнка* Чрг; *Волúнське* Лв, Хрс; *Волúнцеве* і *Волúнське* См.

Як: 1. споріднене з топонімами чес. Volyně, нім. Wollin (!) у Помор'ї; 2. «Волова країна» від *волъ*, однак, пор. вар. *Велынь*, що виникло нібито під впливом гідроніма *Велья* — *Вилия* (пр. Горині), остання до **Вьлью;* тоді як у *Велынь* **-е-** — старе); 3. (неприйнятне) з лит. uolà «скеля»; 4. (хибно) від власн. особового ім. **Велынь;* 5. (помилк.) того ж кореня, що й польськ. wół «пташине воло» (пор. рос. *волдырь*); мовляв, -*Волынь* «Пагорбкувата країна»; 6. (фонетично неможливо) від герм. *walhōs (Фасмер, I, 347; Никонов, КТС, 89; Ильинский, XXV, 425, 434) й под. Найімовірніше, від праcл. *vol- // *vel- // *vъl- «мокрий, вологий» (Роспонд, Стр., II, 12). Див. *Волыньская,* **земля.** А.К.

ВОЛЫНЬСКАЯ, **земля**; див. *Волынь* II; 898, Половци... переяша землю *Волыньскую* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 18); 1174, по сем же приде Ярославъ. Лучьскыи на Ростиславичѣ же. со всею *Велыньско* землею (т. ж., 576—577); 899, Половци... переяша землю *Волынскую* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 342); 1331, Приидоша послы в Новъгородъ от митрополита *Велыньскые* земли... и поиде... на рожество предтечево въ *Волыньскую* землю (т. ж., 170); 1349, Король Краковьски, пришедъ взя лестью землю *Велыньскую* (ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 109); 1331, приѣхаша послове от митрополита из *Велыньскои* земли (НЛСХС, 99), Прииxaшa послове от митрополита из *Волыньскои* земли (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 343); 1329, а митрополитъ Феокнастъ оттуду же иде въ *Велынскую* землю (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 202).

Релятив на **-ьск-** від *Волынь* (див.). А. К.

ВОРОВИЧИ, **брід** або **ур.**, на Дніпрі, пн. Києва (М. А. Андриевский — КС, 1885, июнь, 183—204); як м. на місці кол. с. *Воровичі* на р. Уж (п. Тетерева п. Дніпра), пд.-зх. м. Чорнобиля Кв (Андріяшев, 53); 1150, и перебредъ Днѣпръ на *Воровичѣ* и иде въ Городокъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 330).

Семантичним способом від патроніма на -ичи (-ичъ); в основі антропонім *Вор(ов)ъ;* ще пор.: д.-р. *воры* «загорожі з кілків» (Даль, I, 244), *вор* «загорожа» (Кочин, 56), ст.-укр. *ворье* «частокіл» (Пискунов, 42), *ворúна (ворьé, вирьé)* «жердина, жердини; загорожа на полі

із жердин» (Білецький-Носенко, 85). Див. Рибаков, ГС, 218. І. Ж.

ВОРОТА, кряж або **прохід** між горами; тепер не простежується; як ущелина побл. м. Томашів ПНР (Махновець, Рук.); 1261, Лѧховъ... к сонмови не шли. но обишедше ѡколо на *Ворота.* и тако поидоша к Белзоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 865), Лѧховѣ же бѧхоу и еще не вошли во свою землю. но токмо и бѧшеть *Ворота* [в ін. сп. *върота.— Л. М.*] прошли. се же бѣашеть мѣсто твердо. зане немощно бы ѡбити его никоуда же. тѣм же нарѣчахѹтсѧ *Ворота* тѣснотою... тоу же и оугониша ѣ (т. ж., 866).

Як с. Przewrotne неподалік від м. Ряшева (Барсов, 269; Кордуба, 242—243), суч. Rzeszów ПНР; однак, побл. нього немає гір (Бунин, 177). Наймовірніше, *Ворота* на прикордонні між мм. Тернавою й Белзом (Бунин, 177—178; Насонов, 132); як вузька укріплена оборонна засіка у гірськ. лісі (Кордуба, Зх., 242—243).

Семантичним способом від д.-р. *ворота* «вхід» (Срезневский, I, 303). Л. М.

ВОРОТИСЛАВЛЬ, двір, у Києві, в межах «міста Володимира», біля кн. двору (Каргер, 280), пн.-зх. Десятинної ц. (Толочко, 122—123); як навколо решток кам'яи. споруди по вул. Володимирській, 2 (ОАІМ); 945, дворъ кнѧжь бѧше. в городѣ идеже єсть [ннѣ дворъ *Воротиславль*...] (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), дворъ *Воротиславль* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. ім. боярина *Воротиславъ* (Каргер, 280). І. Ж.

ВОРЪГЪЛЪ, м., у Чернігівськ. або Курськ. землі; як с. *Воргола* кол. Єлецьк. пов. Орловськ. губ. на р. *Вороглѣ* п. Сосни п. Дону (Барс., 40); імовірніше, с. *Воргол* кол. Глухівськ. пов. Чернігівськ. губ. на р. *Ворголі* п. Клевені п. Сейму л. Десни л. Дніпра (Голубовський, 111—112; Андріяшев, Сівер., 106), суч. с. *Ворголь* Кролевецьк. р-ну См; 1283, бесурмене... поидоша отъ *Ворогла.* и пришедше в село в Туровъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 481), он же посла рать к *Ворлогу...* и придоша Татарове ратью къ городу *Ворлогу* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 155), Насиліє творяху христіаномъ, сущимь Курскіа области, около *Ворлога* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 176), Курския области, около *Воргола* (XVII ст., ПСРЛ, XXXIV, 100).

Похідні: 1283, сътвори двѣ слободы во отчинѣ Олга князя Рылскаго и *Ворлогского;* а слободы тѣ наплъниша людій, и скота и всего добра *Ворголского,* и Рылского (ПСРЛ, VII, 176, 177), а свободы... и всего добра *Воргольского* (ПСРЛ, XXV, 155), и слободы двѣ сотвори в княжении Олга Рыльского и *Ворлогского;* он же посла рать к *Ворлогу* (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII, 62); пор.: р. *Ворголь* (Варговъ, Wolhol) п. Клевені п. Сейму л. Десни (Машт., Дн., 226) і *Варгол(ь)* л. Бистрої сосни п. Дону (Машт., Дон., 3).

Як споріднена з: 1. назвами рр. типу: *Вѧгръ, Выгоръ, Вигра, Угра, Негра* й под. «скіф.» (?) походження (Соболевський, 267); 2. (нар.-етимол.) лексемами на **-лог-**; пор.: с. *Красный Лог* пд.-сх. м. *Воронежа* (Мурзаевы, 198), рос. *лог* «долина, балка» (Фасмер, II, 509), укр. *улогóвина* та ін.; 3. топонімами на зразок *Ворожба, Вороніж* // **-еж** (?) бас. Дніпра й Дону, *Лісний Воронеж* бас. Дону і т. ін. Можливо, **Вор-** із д.-мордовськ. *vur- (пор. мордовське v́iŕ «ліс»), а **-гол-//-голь-** із мордовськ. (ерзя) koĺgems «текти, сочитися; протікати» («в порядку обережної гіпотези») (ТТ, 223). *Въръгълъ* > *Воргол?* Залишається темною природа повноголос. вар. *Ворогол.* А. К.

***ВОСКРЄСЄНЬЫ, м-р чи ц.,** у Києві; можливо, в р-ні суч. Андріївськ. ц. (Махновець, Рук.); пор.: 1231, Семенъ *Въскресеньскыи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 45).

Реконструкція із згадки ігумена м-ря. Род. відм. від д.-р. християнськ. культ. терміна *воскресенье;* головну ц. цього м-ря, очевидно, було висвячено на честь «воскресіння» Ісуса Христа. І. Ж.

ВОСПОРИѬ, країна («страна») (Ук. ПСРЛ, II, 67), охоплювала т. зв. *Боспорське* царство, або *Боспор,* обабіч *Боспору Кіммерійського,* суч. Керченськ. прот.; сх. ч. Ленінськ. р-ну Крм УРСР, зх. ч. Краснодарськ. краю і Ростовськ. обл. РРФСР (ОАІМ); **б. д.,** (А)фету с̃ же ѩша полунощьныѩ страны и западн(ыѩ) ... *Воспории.* Меѡти (меотии) ... Гаръмати (сармати). Тавріани... (Скуфиа)... до Понетьского морѧ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3), *Воспоріи,* Меоти... Сармати. Тавріани, Скуѳія (т. ж., 1846, 2), *Воспирии,* Меотии... Сармати, Тавриани, Скифия (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 11), *Воспиріи* и Меоти (меотіи)... Сармати (сарматіи), Тавріани (тавріаніа), Скіѳія (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261), *Въспирии* (воспирии), Меоти... Сармати... Скуфия (т. с., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9), *Въспирии,* Меоти... Сармати, Тавриани, Скифия... до Понесткаго моря (т. с., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 172), *Въспирии* и Меоти... Сармати, Тавриани, Скуфия (т. ж., 308).

Споріднені й похідні: Βοσπορανός, Βοσποριανός «*боспорянин*», «мешканець *Боспору*»; Βοσπόριος «*боспорський*»; Βόσπορος θρ'ακιος (іон. θρηΐκιος) «*Боспор Фракійський*», пізн. Константинопольська прот., суч. *Босфор;* Βόσπορος Κιμμέριος або Κιμμερικός суч. *Керченська* прот. (Дворецкий I, 301); антропоніми: Βοσπορίλη, Βοσπόριλος (КБН, 859); *Боспорська* держава, **-е** царство, **-ий** вал — від назви м. *Боспор,* він же *Пантікапей,* суч. *Керч* (див. *Кърчевъ*).

Д.-р. транскрипція гр. *Βοσπορία «Боспорія», утвореного за допомогою -ία від Βόσπορος «Воловий» (коров'ячий, скотинячий) брід», потім «вузька протока» (Фасмер, I, 199; Білецький, 59); як «Світла (біла) ріка» (Georgiev, 26—27), тобто Керченська прот., точніше, *Боспор Кіммерійський,* названий так на відміну від *Боспору Фракійського.* О. С.

ВОСТ(Ь)РЪ, р., л. Десни л. Дніпра; Чернігівська земля; суч. *Остéр* у Бахмацьк. (сс.

Біловежі Перші й Другі), Борзнянськ., Ніжинськ., Носівськ. й Козелецьк. районах Чернігівської області УРСР; 988, и нача [князь Володимир Святославович — *А. К.*] ставити городы по Деснѣ. и по *Вострн* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 121); 990, по Деснѣ. и по *Оустрьи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 106); 1098, заложи Володимеръ Мономахъ. городъ на *Въстри* (т. ж., 248); 1194. и созда градъ Городець на *Вострн* (т. с., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 56); 988, по Деснѣ и по *Встри* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 95); 1098, городъ на *Въстри* (т. ж., 365); 990, по Деснѣ, и по *Въстри* (т. с., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 72); 988, по Деснѣ и по Днепроу и по *Ѡстри* (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 14); по Деснѣ и по *Остри* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 313).

Похідні: 1141, *Городечь Въстрьскыи* (ПСРЛ, II, 1962, 308); б. д., *Острѣчьскыи* (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 623), *Остреческый* (ПСРЛ, VII, 240).

Семантичним способом від **Ост(ь)ръ* (з протетичн. **В**-), указує на швидку течію; пор.: р. *Бистриця* пр. *Остра,* а поряд — *Остра* (вона ж *Гостра*) *Струга* (Moszyński, PZ, 185), а також д.-р. і ст.-сл. **ОСТРЪ**, укр. *(г)óстрий;* рос. *óстрый,* діал. *вóстрой, востёр;* білор. *вóстры,* болг. *óстър,* польськ. ostry, чес. ostrý (Фасмер, III, 166—167); рр. *Ост(е)ръ, Острик, Остря, Остръ* бас. Сожу л. Дніпра (Машт., Дн., 113); *Остер, Острец* в системі Оки (Смолицкая, Ока, 89, 151, 225); Ostra, Ostre водозбору Вісли (HW, 154, 173, 208, 219, 362) й под. А. К.

ВОСТ(Ь)РЬСКЫИ, м-ко («городечь», «городокъ»), в Переяславськ. землі; як г-ще в с. *Стáрогорóдка* побл. м. *Остер* кол. Чернігівськ. губ. (Ук. ПСРЛ, II, 73; Барс., 57), тепер Козелецьк. р-ну Чрг; 1141, розгнѣвасѧ Всеволодъ. заю *Городечь Въстрьскыи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 308); 1150, Гюрги же... перебѣже за Днѣпръ. и съ сними своими. и бѣжа в городокъ въ *Вострьскии* (т. ж., 396).

Релятив на **-ьск-** від назви р. *Вост(ь)ръ* (див.); сюди ж *Городьць на Въст(ь)ри* (див.) та ін. А. К.

ВОТЬНИНЪ, пос. (помилк.?) в Галицьк. землі (Ук. ПСРЛ, II, 57); як смт *Отиня* Коломийськ. р-ну І.-Ф. (Маховець, Рук.); 1240, юко величии кнѧзи державать сию Коломыю на роздавание ѡроужьникомъ си бо еста недостоина. ни *Вотьнина (вотнина)* держати... Данилъ же скорбѧше. и молѧшесѧ Боу ѡ *ѡчинѣ (отчинѣ)* своеи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 790).

Очевидно, апелятив; пор. ст.-укр. *отнина (вотнина)* «маєток, успадкований по батькові на правах повної власності; батьківщина, вотчина» (ССУМ, II, 106). Л. М.

ВЪЗ(Ъ)ВѦГЪЛЬ, м., в Київськ. землі, суч. м. Новоград-Волинський Жт; 1257, пришлю к тобѣ Романа. и Новогородьцѣ а бы пошелъ ко *Возвѧглю* ѿтоуда и къ Кыевоу. и сречe срокъ. во *Възъвѧглѧ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838); 1258, Данило же с братомъ. идоша. ко *Возвѧглю* (т. ж.); 1437, с. *Звѧгол* (ССУМ, І, 302); 1499, въ *Зъвѧгли* (т. ж., 302); 1782, *Звягол* (АЮЗР, І, IV, 35).

Похідні: 1257, *Възъвѧглѧне* же солъгаша Шварномъ (ПСРЛ, II, 1962, 838).

Пор. ст.-рос. *звяга* «пусте базікання», *звягливо* «надто багатослівно, балакливо» (СРЯ, XI—XVII, IV, 358—359); рос. *звя́гать* «набридливо гавкати; дзявкати, приставати», *звя́га* «гавкіт, крик»; укр. *звя́га* «шум, галас, (собачий) гавкіт», *дзя́кати* «брязкати, ляскати», польськ. dźwięk «звук» (прасл. *zvǫkъ), сюди ж *дзвін* (рос. *звон,* польськ. dźwięk «дзвін») (Фасмер, II, 88; Sławski, I, 212). Можливо, семантично *Въз(ъ)вѧгъль* є синонімом до *Звенигородъ*. І. Ж.

Посесив на ***-j(ь)** від антропоніма **Въз(ъ)вѧгълъ?* В. ред.

ВЪЗ(Ъ)ДВИЖДЬНЬ, р., в Київськ. землі; суч. р. *Здвиж* п. Тетерева п. Дніпра, у Жт і Кв; (як і м. у с. *Здвíжка* Коростишівськ. р-ну Жт) (Махновець, Рук.); 1150, поиде къ *Въздвиждени* ту же пришедъ къ *Въздвиждени* и ста до вечера (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 413), Изѧславъ же всѣдъ на конь переиде *Въздвиждень* (т. ж., 415); 1574, Zdwiżden (АЮЗР, V, I, 78); 1596, Zwizdziej («nad rz. Zwizdzieją»; Żr. dz., XXI, 30); 1600, *Звиждень* (АЮЗР, VII, I, 262); 1618, *Здвижень* (АЮЗР, III, I, 261); 1646, *Здвиджень* (СГУ, 212); 1691, Zdwiź (Rulik., ОРК, 49); XVII ст., Ловичъ (Похил., 85; Похил., УКР, 55); 1849, *Здвижь* (КГВ, № 28, 222); XIX ст., *Движъ* (Де-ла-Флиз, 812), *Здвижь* (ВСОРИ КГ, 16; Фунд., 31; Похил., 13; Похил., УКР, 192; Барс., 125; Толм., 61; Машт., Дн., 48), *Здвижень* (Похил., УКР, 202); 1907, *Сдвижъ* (ВЛД), *Здвиж* (КРУ, 92; МЕ, 1958).

Похідні: сс. *Здвижівка* Бородянськ. р-ну Кв й *Здвíжка* Коростишівськ. р-ну Жт; ліс *Здвижский* (біля с. Козинці Бородянськ. р-ну Кв; Похил., УКР, 38); пор.: XV ст., с. *Здвижинъци* в Молдавськ. кн-ві (ССУМ, І, 393).

Від прасл. *dvig- (пор. *dvigati) з преф. *vъz- (T. Lehr-Spławiński — RS, 1960, XXI, I, 16) або від *stvig-, де група -stv- «одзвінчилась» під впливом кінцев. приголосної преф. *vъz- і перейшла в -zdv-; *Vъz-stviž-//-Vъz-zdviž- (Moszyński, PZ, 176); як похідне від назви р. *Здвиж,* суто апелятивного й виключно укр. локалізму (Трубачов — М-во, 1971, № 6, с. 5), пор.: укр. *(з)движ* «болотяна місцевість, трясовина»; *здвиж(овина)* «трясовина» (Тутк., 117—118); діал. *здвіж* «болото з іржавою водою» (Никончук, 53) й под. І. Ж.

ВЪКРАИНИЦѦ, тер., у Волинськ. землі, суміжна з Лядською землею; тепер це прикордоння Вл УРСР і порубіжна ч. сх. воєводств ПНР (Махновець, Рук.); 1282, Люблинѣцъ взѧлъ бѧшеть оу него село на *Въкраиници* именемь Воинь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 889).

Іменник на **-ицѦ** від пд.-д.-р. **въкраина;* пор.: д.-р. **ѹкраина** «порубіжна територія» (Фасмер, IV, 156). Див. *ѹкраина.* А. К.

ВЪРЪСЪКЪЛЪ, р., суч. *Вóрскла* л. Дніпра; в Переяславськ. землі; суч. Пл, См УРСР та Белгородська обл. РРФСР; 1111, в пѧтокъ быша

на Сулѣ. в суботу... на Хоролѣ... а в недѣлю... приидоша на Пслъ. и Ѿтуди сташа на рѣцѣ Голтѣ... и Ѿтудо идоша *Вързскла* [*върьсклаа*]... и поидоша к Донови (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 266); 1174, [князь.— *О. С.*] ѣха в поле за *Воръсколъ* [*вороскол*ъ, *роскол*] и срѣте Половьцѣ... и повѣда ему колодникъ. Ѡже КобАкъ и Кончакъ. идѣ къ Переюславлю. Игорь же... поѣха противу Половцемь. и перебѣха *Въросколъ* оу Лтавы кь Пеюславлю (волтавы кь Переяславлю) (т. ж., 568—569); 1399, у рѣцѣ *Воръсколы* в Татарьской землѣ (серед. XV ст., НЛСХС, сп. Археолог. комисс., 389); б. д., на *Воръсклѣ:* Хотмышль (т. ж., прилож., 447), на рецѣ на *Воръсклѣ* (XV ст., ПСРЛ, XVII. Уваровск. сп., 97), на *Ворсклѣ* (т. ж., Сп. графа Красинского, 173), і встрѣтилис со... Витовтом на полѣ на... *Ворглѣ* (т. ж., Доп. к сп. Археолог. о-ва, 281), и срѣте их царь Темирь-Коутлоуи... на *Ворьсклѣ* (к. XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. 1495 г. Мазуринск. сп., 338), с Витовтомь... на *Ворьсклии* (1519 р., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет. Супрасльск. сп., 48); 1400, князь великый Витофтъ Литовскій... с нимъ бѣ царь Тахтамышъ... Литва и Нѣмцы, Ляхи, Жемоть, Татарове, Волохи, Подоляне... поиде на царя Темиръ Кутлуа и на всю его силу Татарьскую... срѣтошася... на *Ворьсклѣ* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 167), А Темирь Кутлуи... прииде... и срѣтошася на *Въръскле* реце (XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 137), на *Воръсклѣ*: Хотмышль (т. ж., прилож.; 163), z Vitoltem na rzece Vorknie (1550 р., ПСРЛ, XVII. Ольшевск. сп., 456); 1398, с. Витофтом на реце на *Ворсклѣ* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 166), на *Воръсклѣ* (1580 р., ПСРЛ, XVII. Сп. графа Рачинского, 330), на *Воръсклѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. лет. св. 1493 г.; Погодинск. сп., № 1409, с. 263), na rece Worskle (XVI — поч. XVII ст., т. ж., Сп. Быховца, 517), на *Ворглѣ* (к XVII ст., т. ж., Румянцевск. сп., 456); 1399, на *Ворскле* (т. с., ПСРЛ, XXXI; Лет. посл. четв. XVII в., 94), на *Ворскли* (т. с., ПСРЛ, XVII. Евреиновск. сп., 391); 1400, Витолт... пришел за Танаис або Дон до Замку Озова... поразил... нагайских и заволских татар... Дон, *Ворскло* и Синяя Вода, и Волга кровию плынули (40-ві роки XVIII ст., ПСРЛ, XXXII; Хр. Лит. и Жмойтск., 75); 1409, Витолт... в Татарскую землю тягнул... и уже перебыл Псиол и Сулу реку, а гды пришол над *Ворскл...* обачили... татарских войск... Едига царя (т. ж., 76); 1498, князи Глинскіе Богдан и Григорей Ѳедоровичи... делили... Глинскъ, Бѣлскъ, *Ворсклъ...* Григорью... досталося Сѣверъ-Глинщина и въ *Ворсклѣ* (ДР II, 900); 1537, имѣнье Глинщина и *Ворсклъ* (т. ж.); 1545, были есьмо на въходехъ... на Хороле, а на *Ворскле* (Кн. пос., I, 30); 1552, селищо и городищо за Днепромъ у Сивере на рецѣ *Ворскле,* на имя Глинско (АЮЗР, VII, I, 90), *Воскрла* (т. ж., 84); ~1627, А отъ верхъ Донца-Сѣверского къ верху рѣки *Ворскла* верстъ съ 30, а *Ворсколъ* рѣка вытекла изъ подъ Муравскія дороги и пала въ Днѣпръ, ниже Псла рѣки 20 верстъ (КБЧ, 1838, 8), А Хотмыжское городище на *Ворсклѣ* (т. ж., 9); 1632, *Ворскло* (АЮЗР, VII, I, 487, 544); суч. *Во́рскла* (КРУ, 115), рідше *Во́рскло*. Як *Пантикапа* в стародавн. греків (Рыбаков, ГС, 102, 154). Див.: *Кърчевъ* і *Пьсьлъ*.

Похідні: 1631, Пасека у буды за рекою *Ворскольцем* к реке *Ворсклу* (Воссоед., II, 139); 1722, Якова Мелешченка на *Ворсклечку* мелниця, Омеляна Середи... на *Ворскляной* сажъ (Падалка, Что сказ., 20); пор.: б. д., *Ворсклица, Ворсколецъ,* або *Ворсклецъ,* пр. *Ворскли* (вар. Vorscola; Машт., Дн., 73—75), *Ворсклище* оз. в с. Лучки Кишеньківськ. р-ну Пл (ОАІМ), *Ворсклянка,* бал. в с. Куст-Кущі Кобиляцьк. р-ну Пл (ОКІМ); 1630, сл-ка *Ворскла* (ЛВП, 75); 1765—1769, х. *Заворсклянський* та ін. (ГО, 70, 71, 79, 85), суч. с. *Заво́рскло* й под.

Як від: 1. (нар.-етимол.) рос. *вор* «злодій» й укр. *скло* (?); 2. етноніма *сколоти* (?); 3. тієї ж («скіф».») основи, що й гідроніми *Окра* на Смоленщині, *Укра* у балт. слов'ян, *Некринка* в кол. Могильовській губ. й под. (Соболевский, РСЭ, 267); 4. того ж кореня, що й *Варшава* (пор. санскр. *варшац* «дощ», *аршан* «дощуючий», «запліднюючий»), за допомогою -ск-, «что в начинательных [? — *О. С.*] глаголах» (Потебня, СОПИ, 22); 5. рос. *ворча́ть* (?), як *Пи́скла* — від *пища́ть* (Фасмер, I, 356); 6. мордовськ. v̌i ŗ-//*vur- «ліс», пор. гн *Воргол, Ворожба, Вороніж,* вар. *Воргла* «Ворскла»; як стосовно 2-го компонента «важко сказати щось певне» (ТТ, 281; див. *Воръгълъ*), пор. 2-ий компонент як слово в значенні «річка», «вода» (Максимович — Труды Первого археологического съезда в Москве 1869 г.— М.: 1871.— Т. I. с. CXXVII); 7. осет. ŏrs kūla «Біла річка» (Булаховський, Потебня, 22; Булаховський, 102—103), що заперечують ін. («всупереч Погодіну»; Фасмер, I, 356). Вар. *Въросколъ* // *Роскол* (див. вище) як *«въ роскольє» (рос. «в распутицу»; Падалка, Полтава, 20—21). Найімовірніше, д.-р. *Връсъкълъ* від іран. *Ŏrskūl-: пор. осет. ŏrs «білий», kūl(ol) «глибока вода (водойма)», р. *Орсдон* «Біла річка»; з тюрк. kȍl (*гол, хол, хул, кул, куль* і под.) «рукав річки, озеро, ставок, болото, калюжа» (Абаев, I, 602; Радлов, 1267—1268); сюди ж назви рр. *Куль* на Алтаї, *Кул* бас. Ганга, *Кула* в системі Дністра, оз. *Іссик-Куль, Кара-Куль, Сон-Куль, Чатир-Куль* тощо в Євразії. Стосовно протетичного пор. д.-р. *вобчии* й рос. *общий; вогненьныи* і *огненныи; воко* «око», *ворда* «орда» і т. ін. (Срезневский, I, 276, 288, 301). Як і в ін. р-нах України (див. ще: *Дънѣпрь, Дънѣстръ, Сънопородъ* тощо), в бас. *Ворскли* виявлено чимало іран. археолог. пам'яток. У м. Полтаві сл. культ. шар накладається на іран. «Біла» — за мутнувату воду й, можливо, за поклади крейди та вапняку, за *білий* і жовтавий пісок на б. р. (Стороженко, 158). Витоками р. тяжіє до м. *Бєлгорода* РРФСР; збудован. на *білому* підгрунті; пор. в цьому ж бас. пос.: *Більськ, Білики, Охтирка* (< *Ахтыр-* // *Актыр-* із тюрк. *ак* «білий»), р. *Меловой Колодезь* п. Ворскли (Машт., Дн., 73) тощо О. С.

ВЪСКОЛЪ, р., в Переяславськ. землі; тепер не простежується; 1170, кнзи Русьтии...

взѦша вежѣ... на Оуглѣ рѣцѣ а другыѣ. по Снопороду... постигоша в Черного лѣса... гониша по ни и за *Въсколъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 540), по нихъ и за *Въсколъ* (т. ж., 1846, 98).

Як зіпсоване *Въръсъкълъ* (див.) (Макс., 87); імовірніше, *Осколъ* (див.). О. С.

ВЫГОШЄВЪ, м. («городъ»), в обл. Погорина (див.); як м. *Вижва* або с. *Вижівка* Ковельськ. пов. (Барс., 45) або (ймовірно) с. *Вишгородка* кол. Волинськ. губ. (КС, 1897, II, 319), тепер с. *Вишгородок* Лановецьк. р-н Тр (Лихачев, II, 464; Роспонд, Стр., 41); 1152, ИзѦславъ... посла посаднники свою въ городы ... въ Бужескъ. въ Шюмескъ въ Тихомль. оу *Выгошевъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 454).

Похідні: 1097, а Мстиславъ затворисѦ в грѣдѣ с засадою. иже бѣша оу него Берестьюне. ПинѦне. *Выгошевци* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 271); 1098, Берестяне, и Пиняне, *Выгошевци* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к XV в., 23; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 17).

Посесив на **-єв-** від д.-р. антропоніма **Выгошь*, можливо, гіпокористичного особового ім. від *выга* «старый пес» (?); пор.: укр. *вйти*, рос. *выть*, польськ. wyć (SP, I, 78; Фасмер, I, 368; Роспонд, Стр., 41), а також ім'я *Выгонъ* (Морошкин, 52).

Як від ***Вы-гош-**; пор. рос. *гошить* «готовити, берегти» (Нерознак, НДГ, 53). А. К.

***ВЫД(О)БОУЧЬ, ур.**, у Волинськ. землі (Ип. ПСРЛ, II 59); біля суч. с. Пересопниця Рв; як г-ще в с. Посників, кол. *Вильбичі*, Млинівськ. р-ну Рв (Махновець, Рук.); 1162, Мьстиславъ поиде из ВолодимирѦ... къ Пересопници. и пришедъ ста на *Вѣбучи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 519), на *Вѣдбучи* (т. ж., 1843, 91); 1161, на *Выбучи* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 76). А. К.

Назва темна. Очевидно, перекручення; пор.: *Выдобычь* (див.), *Вильбичі*. В. ред.

ВЫДОБЫЧЬ, узгір'я, пд. давн. Києва; тепер у межах м. (на тер. Центр. республіканськ. ботанічн. саду та Інституту археології АН УРСР); 1096, дворъ красныи... на холму нарѣцаѥмѣмъ *Выдобычи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 233); 1070, заложена бы црквы стго Михаила. в манастырѣ Всеволожи. на *Выдобычи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 164); 1070, церкви святаго Михаила, вь монастыри Всеволожи на *Выдобичи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 337); 1096, надъ *Выдобичемъ* (т. ж. 10); 1097, Василко... перевезесѦ на *Выдобичь*. поклонитсѦ къ стому Михаилу. въ манастырь (ПСРЛ, II, 1962, 232); на *Выдобычь*... къ стму Михаилу (ПСРЛ, I, 1962, 258), на *Выдобичѣ* (ПСРЛ, VII, 12); 1146, в манастырь на *Выдобычь* (ПСРЛ, I, 1962, 313; ПСРЛ, II, 1962, 328); 1149, стоюше ИзѦславъ. противоу стмоу Михаилѣ оу *Выдобыча* въ ѡстровѣ (ПСРЛ, II, 1962, 372); 1199, заложи стѣноу каменоу. подъ црквью стго Михаила. оу Днѣпра иже на *Выдобычи* (т. ж., 709); 1250, и пришедъ в домъ архистратига Михаила. рекомыи *Выдобичь* (т. ж., 806); б. д., *Выдыбичи, Выдубичи* (Киевск. синопс., 76); 1647, с. *Видубычъ* (Максимович, II, 246).

Похідні: 1190, Рюрикъ же... постави епспмъ игоумена стго Михаила. Андрѣюна *Выдобычиского* (ПСРЛ, II, 1962, 666); 1564, монастырь святого Михаила *Видубицкого* (Максимович, II, 300); 1636, монастырь *Выдубицкій* (т. ж., 251); 1638, монастирь светого Михайла *Видубицкаго* (т. ж., 246); 1693, крестъ на церкви святого архистратига Божія въ монастыру *Выдубицкомъ* (т. ж., 250); 1701, новая церковь... основанна бѣ въ *Выдубицкомъ* монастиру (т. ж., 252); оз. *Видубецьке*, х. *Видубицька Віта;* він же: *Кругалик, Арсеніївський* скит, *Монашеська Віта, Хотівська Віта* (Добр., ЗМДК, 57).

Як (нар.-етимол.): коли кн. Володимир Святославович скинув у Дніпро статую Перуна, а язичники бігли берегом і голосили: «*Видибай*, наш господарю боже, *видибай*», ідол нібито виринув саме в ур., названому згодом **Видибичі*, пізн. *Видубичі*, де й було засновано м-р (Киевск. синопс., 76; Максимович, II, 246). Насправді ж це посесив на ***-j(ь)** від антропоніма **Видобытъ* (Роспонд, Miscellanea, 30), у якому 1-й компонент із спільносл. vid-: перебіг i//y; Vyd- замість Vid-; пізн. під впливом укр. і > у; пор.: польськ. Jawid — Jawidz, рос. *Явид*. Щодо **-быт-** (-byt-) пор. Radobyt (Роспонд, Стр., 34). І. Ж.

ВЫШЬГОРОДЪ, м., на п. б. Дніпра, вище Києва; г-ще в суч. м. *Вишгород* Кв; 946, в̃. части дани идета Києву а третьюю *Бышегоруду* к Ользѣ. бѣ бо *Вышегородъ* градъ Вользинъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 60); 980, а наложьниць бѣ оу него. т̃. *Вышегородѣ* (т. ж., 80); 1015, Стополкъ же приде ночью *Вышегороду* (т. ж., 132), и положиша тѣло Ѥго принесше ѡтан *Вышегороду*. оу црквe ста Васильюᴦ (т. ж., 134); 1054, и пришедшю *Вышегороду* (т. ж., 161); 1072, бѣ тогда держа *Вышегородъ* Чюдинъ (т. ж., 182); 1078, Ӕрополку сѣдѦщу *Вышегородѣ* (т. ж., 200); 1091, Всеволоду ловы дѣющю звѣриныю за *Вышегородомъ* (т. ж., 214); 1098, а друзии поидоша Кыѥву. [и] пустиша на воропъ межи Києвъ. и *Вышегородъ* (т. ж., 221); 1115, Сщена бы церкы каменаю *Вышегородѣ* (т. ж., 290); 1138, приде к стрыѥвн своѥму. Ӕрополку Києву і да Ѥму *Вышегородъ* (т. ж., 304); 1146, и везоша и *Вышегороду* (т. ж., 313); 1150, из *Вышегорода* (т. ж., 326); 1154, Андрѣю посади *Вышегородѣ* (т. ж., 345); 1174, к *Вышегороду* (т. ж., 365); 1206, Ростиславъ Рюриковичь выгна Ярослава Володимерича из *Вышегорода*... Ростиславъ иде в *Вышегородъ* (т. ж., 426, 427); 1136, и до *Вышьгорода* и до Деревъ, и чрезъ Лыбедь (ПСРЛ, II, 1843. Ипат. лет., 14); 1151, *Вышегородъ* (т. ж., 429—430); 946, двѣ части

дани Кыеву идет, а третьяя *Вышегороду* ко Олзѣ (НЛ, I, 113); 980, въ *Вышегородѣ* (т. ж., 129); 1054, в *Вышегород* (т. ж., 170); 1072, Пѣренесена быста Бориса и Глѣба съ Льта *Вышегороду* (т. ж., 17); 1115, Съвъкупишася братья *Вышегородѣ* (т. ж., 20); 1173, подъ *Вышегородьмъ* (т. ж., 34); 1214, подъ *Вышегородъ* (т. ж., 53); б. д., *Вышегород* (т. ж., 475); 946, 2 части дани иде къ Кіеву, а третьяя къ *Вышегороду* ко Олзѣ... бѣ бо *Вышегородъ* Олгинъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 285); 980, въ *Вышегородѣ* (т. ж., 294); 1015, И пришедъ къ *Вышегороду*... призва Путшу и *Вышегородскіа* боляре (т. ж., 318), въ *Вышегородъ* (т. ж., 321); 1019, въ *Вышегородѣ* (т. ж., 327); 1054, и пришедшу къ *Вышегороду* (т. ж., 333); 1078, въ *Вышегороде* (т. ж., 3); 1088, за *Вышегородомъ* (т. ж., 4); 1093, межи Кіева и *Вышегорода* (т. ж., 7); 1115, Священа бысть церковь каменая *Вышегородѣ* (т. ж., 24); 1136, и да ему *Вышегородъ* (т. ж., 30); 1137, Всеволодъ Мьстиславичь изыде изъ *Вышегорода* во Псковъ (т. ж., 31); 1138, во *Вышегородѣ*... изъ *Вышегорода* (т. ж., 32); 1146, и повезоша *Вышегороду*, и сташа подъ *Вышегородомъ* (т. ж., 35); 1155, Андрею... даде *Вышегородъ* и Василевъ, Борису Туровъ, Глѣбу Переяславль, Василкови Порусья, идѣже Бѣлая Церковъ (XVII ст., ПСРЛ, II. Густ. лет., 303); 1213, подъ *Вышегородъ* (т. ж., 333); у Константина Багрянородного (X ст.) — Βουσεγραδὲ (Thomsen, 57); XVII ст., Wyzgród (Карта Л. Боплана—Ляск., ИКА, 25), 1729—31, с. *Виж-городъ* (Чт. ОНЛ, 1893, VII, 42).

Похідні: *Вышегородьскыѣ* болꙗрьцѣ, *Вышегородьци* (ПСРЛ, I, 1962, 132), *Вышегородьскыи* кнѧзь (т. ж., 365).

Семантичним способом від *вышьгородъ* «акрополь, верхній замок, кремль, детинець» (Тихомиров, 294); «місто на згірку, частіше над річкою» (пор.: польськ. Wyszogród, чес. Vyšehrad, Роспонд, Стр., 51—52); «високе місто, замок, укріплення на високому місці», можливо, «місце влади (замок) феодала» (Никонов, КТС, 91). Як композит (Adverb. + Subst.), утворен. із порівняльн. ступ. присл. *выше* (від *высоко*) + *городъ* (Нерознак, НДГ, 54). І. Ж.

ВЬРꙊЧИИ, м. («градъ»), у Деревськ., а потім Київськ. землі; суч. м. *Овруч*, райцентр Жт; 976, побѣгшю же *Ѡльгу* с вои... своими. въ градъ рекомыи *Вручии* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 74); 1171, ѡна [княгиня.— *А. К.*] же веземши кнзѧ иде на *Вроучии* Вышегороду (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 547); 1188, а самъ [Володимир.— *А. К.*] иде в Лѧхы а женоу поусти во *Вроучии* (т.ж., 661); 1259, иконы же прине. изо *Оуроучего* (т. ж., 844); 1190, а Рюрикъ ѣхалъ *Въручій* (ПСРЛ, II, 1843, 140); 1259, принесе изо *Уручего* (т. ж., 196); 977, градъ, рекомый *Вручевъ* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 292); 1196, Рюрика же не бѣ въ то время въ Кіевѣ, но шелъ бѣ во *Вручій* (т. ж., 105); б. д., город *Оурꙋчеи* (т. ж., 259); 862, Древляне гдѣ ныне *Овручовъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 236); 975, и бысть брань у града *Врочего* (XVIII ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 10); 1205, и пришедъ Всеволодъ Чермнои сѣде в Кіевѣ, а Рюрикъ *Вручаи* (т. ж., 60).

Як від д.-р. *вьрѣти* «бити ключем, кипіти»; **О-** — протетичн. або з «во Врꙋчии» (Никонов, КТС, 303; Роспонд, Стр., 16); активний дієприкметник тепер ч. з основою *vьrǫt- від праcл. *vьrěti «кипіти, пінитися, клекотіти»; пор.: с.-х. *врутак* «джерело», польськ. wrzątek «окріп»; д.-р. *в(ь)рꙋтьць* «джерело»; ц.-сл. *вьрѫтъкъ;* сюди ж: бол. *Оврут* біля Десни, Козелецьк. р-ну Чрг (Фасмер, I, 362; III, 116), а також назву дніпровськ. порогу *Вьрꙋчии;* польськ. Wrząca — місцевість біля Лодзі, Познані, Серадза тощо (Роспонд, Стр., 16). А. К.

ВЬСЄВОЛОЖЬ: І. м. («городъ»), у Волинськ. землі; як: 1. кол. с. *Воложки* біля Ковеля Волинськ. губ. (Барс., 43); суч. с. *Волошки* Ковельськ. р-ну Вл; 2. десь у Червоній Русі (Татищев, 115); 3. с. Старгород Сокальськ. р-ну Лв (Купчинський, 114); г-ще в с. Старгороді, на лузі понад р. Зх. Бугом, за 35 км пд. м. Володимира-Волинського (Раппопорт, Нов., 57); 1097, то вда ти котороп ти городъ любъ. любо *Всеволожь.* любо Шполь. любо Перемиль (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 265), и наставши веснѣ приде Володарь. и Васалко на Двда. и придоста ко *Всеволожю.* и Двдъ затворисѧ Володимери. ѡнѣма же ставшима ѡколо *Всеволожа.* (т. ж., 267); 1287, Володимѣръ... даєть городъ. *Всеволожь* боюромь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 900); 1098, любо *Всеволож,* или Ополь, или Перемиль (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 21), *Всеволожь,* или Ополь, или Перемиль (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 15), града *Всеволожа* (т. ж., 15).

Від кн. ім. *Вьсєволодъ,* який правив у Володимирі-Волинському в к. X ст. (Раппопорт, Нов., 57). А. К.

II. м., в Чернігівськ. землі (Голубовский, 113—114; Андріяшев, Сівер., 105); суч. *Сиволож* Борзнянськ. р-ну Чрг; як г-ще *Зейволожъ* (Самоквасов, ук.); 1147, рекоша имъ Черници Клобоучи... тоуды ны перекы ко *Всеволожю* то рекше поидоша имъ перекы. не постигоша ихъ до *Всеволожа.* оуже бо бѣ Изѧславъ Двдвичь. и Стославъ Ѡлговичь и *Всеволодичь* Стославъ. оушли бѧхоу мимо *Всеволожь.* Изѧславъ же Мьстиславличь... пришедше ко *Всеволожю.* полкы своими и взѧшѧ *Всеволожь* градъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 358); 1159, Стославъ... не хотѧ крови пролити. хртьꙗньски и ѿцины своеꙗ погубити. взѧти Черниговъ съ з ю городъ пустыхъ Моровиескъ. Любескъ. Ѡргощь. *Всеволожь* (т. ж., 500); 1148, ити къ *Всеволожу*... и не переяша ихъ до *Всеволожа*... иже бо бяхут

прошли *Всеволож* (XVI ст., ПСРЛ, XXV, 43), поидоша оттуду ко Глебу и ко *Всеволожу* и Чернигову (т. с., ПСРЛ, XXXIII, 45); 1148, и рекоша имъ дружина... «прямо есть ити намъ... ко *Всеволожу*»... и не переяша ихъ до *Всеволожа,* уже бо бяху прошли *Всеволожь*... Изяславъ же Мстиславичь... сташа около *Всеволожа*... Слышавше же и иніи гради, Унѣжь, и Бѣлавѣжа, и Бохмачь, оже *Всеволожь* взятъ, и побѣгоша къ Чернигову (к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 43); 1152, Изяславъ... ставъ у *Всеволожа* (т. ж., 59); 1159, Святославъ... взяхъ Черниговъ со семію городы пустыхъ, Моровійскъ, Любечь, Оргище, *Всеволожь* (т. ж., 69); 1686, *Всеволожь* городъ (Самоквасов, ук.). А. К.

III. м-р («манастырь»), в ур. Видубичі, побл. давн. Києва; збудован. переяславськ. кн. *Всеволодом* Ярославовичем (Каргер, 275); пізн. *Видубицький;* суч. тер. біля Центр. республіканськ. ботанічн. саду АН УРСР у Києві; 1070, в монастырѣ *Всеволожи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 174), в манастырѣ *Вьсеволожи.* на Выдобычи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 164), церкви святаго Михаила, въ монастыри *Всеволожи* на Выдобичи (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 337); 1088, манастырѧ *Всеволожа.* (ПСРЛ, I, 1962,207), *Всеволожа*(ПСРЛ, II, 1962, 199), церкви святаго Михаила монастыря *Всеволожа* (ПСРЛ, VII, 4); 1169, до *Всеволожа* (ПСРЛ, II, 1962, 534). І. Ж.

Субстантивовані посесиви на ***-j(ь)** від д.-р. особового ім. *Вьсеволодъ* (композит: займ. **Вьсе-**+ дієсл. основа **-волод-** від д.-р. *володѣти*); пор. антропоніми: д.-р. *Вьсеславъ,* польськ. Wszemił, с.-х. Vьsemil, чес. Vselub, укр. *Володимир* (Svoboda, 91—93; Роспонд, Стр., 33) тощо. А. К.

***ВЬѦХАНЬ, м.,** в Переяславськ. землі; між мм. *Вирь* (див.) і *Попашь* (див.) біля витоків р. Сули (Кудряшов, 129); на межі з Половецьк. полем; пізніше *Влеханське* г-ще (*Влеханское;* Попов, 86); як с. Городище (ур. Городок) Недригайлівськ. р-ну См (Махновець, Рук.); 1149, И пришедшю ему къ *Вьяханю*... И пришедше сташа у Бѣлы вежѣ... и пришедше сташа у Куднова сельца перешедше Стряковъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 139), и ѿиде... к Выреви. и посажа посадникы... по Посѣмью... и ѿтоудоу идоша къ *Вьѧханю*... а ѿтоуда... к Попашю... *Бьюхань.* инии городи ѿбилисѧ а Попашь взяли (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 356); 1148, и поиде... къ Выреви... и оттуду идоша ко *Вьеханю*... а оттуду... къ Попашу... въ *Вьехани* городѣ отбилися, а Попашь взяли (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 42—43); 1149, пришедшу же ему ко *Явъханю*... и пришедше сташа у Бѣлавѣжи (т. ж., 46).

Похідні: *выеханцы* (XVI ст., ПСРЛ, XXXIII, 44).

Як «неясного походження» (Роспонд, Стр., 74—75). Посесивна *-j(ь) від тюрк. антропоніма (пор. **-хан-**) типу **Вьюханъ* (**Бьюханъ, Ѩвъханъ*)? О. С.

ВѢЛЬѦ, р. («рѣка»), суч. *Вілія* л. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; поч. у с. Підлісне Кременецьк. р-ну Тр, вп. біля м. Острог Острозьк. р-ну Рв; 1232, и постиже и оу Шоумьска. и повѣстоваста с ними. ѡ рѣкоу *Вѣлью*... Видѣвшоу же ѡ рѣкоу *Велью.* переидеть рѣкоу *Велью* на Шоумьскъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 767); 1231, рѣку *Велью* ... на Шумьскъ (т. ж., 1843, 172). Вар.: р. *Вилія* (Татищев, III, 268); с. *Вилья* «при р. Вильѣ» (Теодорович, II, 775); Wilia (SG, XIII, 472); Wilia Dnieprowa (SG, VII, 275); *Вилія, Вилля* (Машт., Ди., 162).

Як: 1. пов'язана із Świsłocz: і.-є. *(s)ṷeig-, де *ṷei- «витися, плести» (Moszyński, PZ, 197); 2. всі річки із назвами на *vĕl- є маленькими й болотяними; в і.-є. мовах цей елемент має значення «обертатись, крутитись, точити»; пор.: прасл. *vl̥^{u}na «хвиля», ц.-сл. *vlъna,* д.-польськ. wełna, лит. vilnìs «хвиля», сл. valъ, д.-інд. vēlā, лат. vallis, с.-х. ȕvala, чес. úval; первинне *vēlьja // *vĕlijá ≥ *vilьja (Rozwadowski, 260—264). Імовірніше, назви рр. типу *Велейка* (бас. Дніпра) й *Вілейка* (бас. Німану) є балтизмами з *Velējá (*Vilēja // *Vilija); пор.: д.-прус. Velowe, лит. Velupys (TT, 179); *Вілька* бас. Ірпеня, Сейму та ін. (СГУ, 103); Wilija в системі Німану; Velьnja бас. Сожу; с. й оз. Welje у Вітебськ. губ. (Rozwadowski, 260—264) тощо. А. К.

ВѢРНЄВЪ, м., неподалік м. Білгород (Неволин, 92—93), як побл. с. Плисецьке Васильківськ. р-ну Кв в ур. Чернечій лѣсъ (КС, 1882, IX, 445); 1151, к *Верневу* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 433); *Черневоу* (т. ж., Хлебниковск. сп., 433—434, вип. 27); 1150, *Верневу* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 52; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 54).

Як із прасл. *vĕr(п)-, звідки й антропоніми: чес. Věřislav, *Bezvěr, рос. *Вереня, Вереша* й под. (Роспонд, Стр., 68). Для вар. *Чєрнєвъ* (нібито точнішим — Неволин, 42—43) пор. антропонім (1074 р.) *Чернъ* (ПСРЛ, II, 1962, 183). І. Ж.

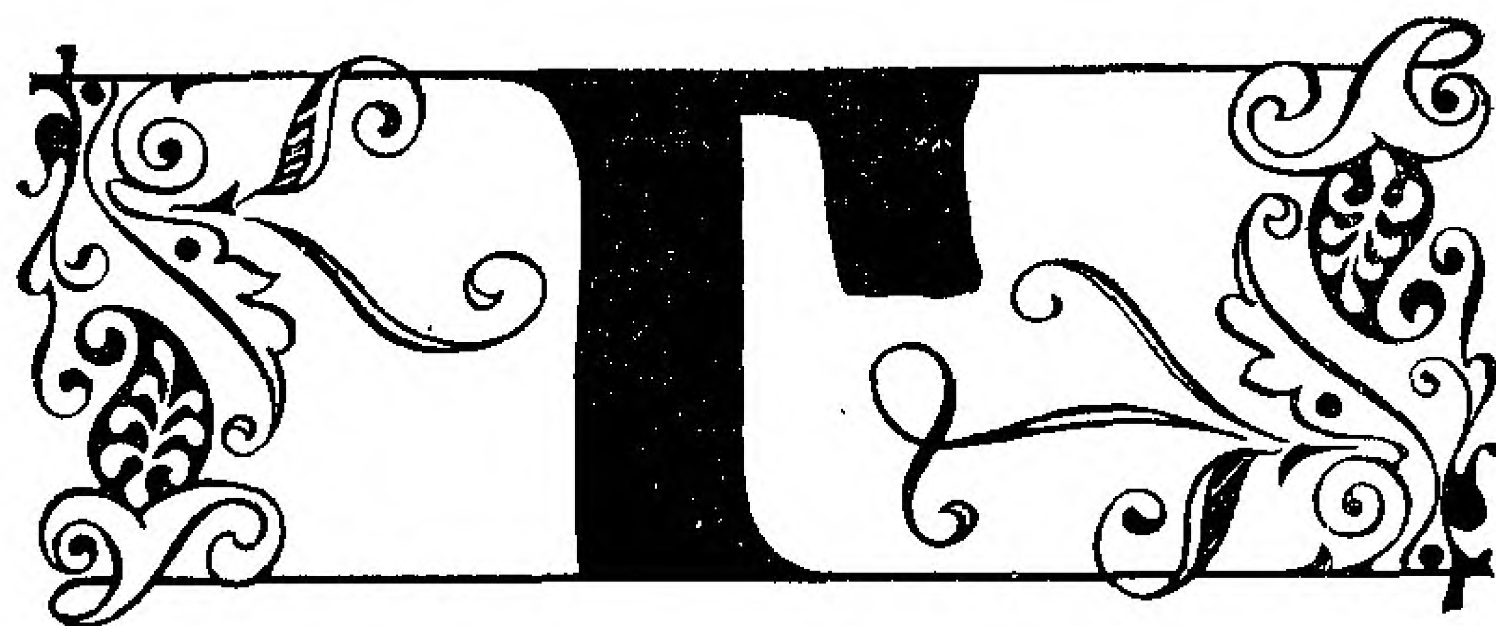

ГАИ, ур. («нѣкоє мѣсто») чи, мабуть, пос. у Волинськ. землі, біля м. Луцька; як с. *Підгайці* Луцьк. р-ну Вл (ОАІМ); 1287, близъ города. нѣкоемь мѣстѣ. именемь в *Гаї*. мѣсто же то красно вѣдѣниемь. и оустроено различными хоромы цркви же бѧше в немь. прединвна красотою сиюющи. и поѣха Кондратъ. из Лоуцка в *Гаи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 908).

Семантичним способом від д.-р. *гаи;* з прасл. *gajь «ліс» (Куркина, 131); пор.: укр.

гай «невеликий ліс»; рос. діал. *гай* «окрема очеретяна трясовииа, плавня або кущуватий чагарник» (Даль, I, 936; Куркина, 131); білор. *гай*, с.-х. *гâj*, словен. *gáj*; чес., словац. *háj*, польськ. *gaj*; пов'язане з *гоїть* «охороняти, доглядати» (Фасмер, I, 383); руч. Gaj (біля Загреба; Югославія); Gajski Potok (пр. р. Velika Trepča); ойконіми: Gaj, Gajani, Gajevi, Gajine, Gajić в Югославії (Dickenmann, I, 116); *Гай* Червоноармійськ. й Острозьк. р-нів Рв та ін. А. К.

ГАЛИЧИНА, мог. («могыла», «могила») в м. *Гáличі;* як (помилк.) на Поділлі (Никонов, КТС, 95; Роспонд, Стр., 17); 1206, Привдоша же *Галичане* Мьстислава иа Бенедикта. и прииде к *Галичю.* и не оуспѣвшю емоу ничто же. Щепанович Илию. возведъ и на *Галициноу (галичину)* могилоу. ѡсклабивсѧ ре емоу. кнѧже оуже еси на *Галицини (галичинѣ)* могылѣ посѣдѣлъ тако и в *Галичѣ* кнѧжилъ еси. смѣѧхоу бо сѧ емоу. воротисѧ в Пересопницю. и по семь скажемь о *Галицинѣ* [літеру ц написано чорнилом.— *Л. М.*] *(галичинѣ)* могилѣ. и ѡ начатьи *Галича* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 722).

Як посесив на -ин- від д.-р. ім. якогось *Галича*, засновника м., котрий жив ще в язичницькі часи, судячи з характеру його поховання (насипна мог.). Переказ XIII ст. не можна абсолютизувати, але все ж він є показовим (Тихомиров, 329; Лихачев, Вел., 27—28). Див. *Галичь*. Л. М.

ГАЛИЧЬ, м., центр *Гáлицької* (пізн. *Гáлицько-Волúнськ.*) землі, г-ще на горі бл. с. Крилос *Гáлицьк.* р-ну, побл. суч. м. *Гáлич*, райцентру І.-Ф.; 1144, и всѣдоша (на кони) на Володимерка на *Галичь* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 311), и заидоша и ѿ Перемышлѧ и ѿ *Галича.* видѣвъше же то *Галичане* (т. ж., 311—312); 1150, 1174, в *Галичь* (т. ж., 328, 365); 1202, к *Галичю* (т. ж., 417); 1207, из *Галича* (т. ж., 429); 1140, Всеволодъ... посла. с Половци Ивана Василковича. и Володаревича. из *Галича* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 304); 1146, к *Галичю* (т. ж., 319); 1152, оу *Галича* (т. ж., 453); 1187, в *Галичѣ (галичи)* (т. ж., 657); 1189, не хотѣ подѣлитисѧ *Галичомъ (галичемъ)* (т. ж., 663); 1145, ходиша вся Русска земля на *Галиць* и много попустиша область ихъ, а города не възяша ни одиного (XIII ст., НЛ, I. Синодальн. сп. старш. изв., 27; текст модернізовано); 1214, изгони Всеволодъ Чьрмьныи сынъ Святославль, правнукъ Олговъ, внукы Ростиславле из Руси, тако река: «брата моя есте 2 князя повесили вы въ *Галици*, яко злодѣя» (т. ж., 53); 1218, Съзва Мьстислав вѣцѣ на Ярославль дворъ, рече: «кланяюся святѣи Софии и гробу отця моего и вамъ... хоцю поискати *Галиця*» (т. ж., 57); 1219, Поиде князь Мьстиславъ и Володимиръ ис Кыева къ *Галицю* на королевиця, и выидоша *галицяне* противу, и Чехове и Ляхове и Морава и Угре, и съступишася полкове. И пособи богъ Мьстиславу, и въ городъ *Галиць* въеха, а королевиця рукама яша... а самъ сѣдѣ въ *Галици*, а Володимиръ Рюриковиць Кыевѣ (т. ж., 59); 1224, И приде съ поклономь съ князи Половьцьскыми къ зяти въ *Галичь* къ Мьстиславу и къ всемъ княземъ русьскымъ (т. ж., 62); 1235, Михаило сѣде в *Галичи*, а Изяславъ в Кыевѣ (т. ж., 74); 1189, и не пустиша гостей из *Галича*, ни людей зъ Перемыля, и не бысть соли въ всей Руской земли (XIII—XV ст., Патерик, 108); 1174, въ *Галичь* (т. ж., 13; к. XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, V, 1851. Софийск. 1-я лет., 164); 1145, ходиша вся Руская земля на *Галичь* (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1848. Новгородск. 4-я лет., 7); 1150, иде Володимерко к *Галичю* Полскому, близ Володимеря Волынского (XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 46); 1203, к Романови в *Галичь* Волынский (т. ж., 57); 1388, *Галичь* (ССУМ, I, 238); 1746, z Halicza (АЮЗР, III, III, 366); фолькл.: Во славном во городѣ во *Галичи* (Миллер, Тихонравов, 176). Прѣзжаютъ во городъ во *Галицинъ* (т. ж., 178), Ай же ты, Дюкушко Степановиць, Дороги-ли у вась бурушки Во городѣ во *Галичини;* Уѣзжая Дюкушко во городъ свой во *Галичъ* (т. ж., 179), Ой поѣдемо та до *Галича*... Ой выступали всѣ *Галичане*, Всѣ *Галичане*, зъ мѣста мѣщане (колядка; Гол., Нар., II, 62).

Похідні: а) *Галичьскаю*, земля (див.); *галичьскыи*, прикм.: 1224, сь же Котянь бѣ тьсть Мьстиславу *Галицьскому* (XIII ст., НЛ, I. Синодальн. сп. старш. изв., 62); 1142, Всеволодъ посла сн҃а своѥго Стослава. и Изѧслава Дв҃двича. с Володимеро с *Галичьскы* в помочь Володиславу (ПСРЛ, I, 1962, 310); 1152, 1153, Изѧславъ изъима *Галичьскыѣ* мужи (т. ж., 340); 1155, приде к Гюргеви *Галичьскаю* помощь (т. ж., 346); 1202, Романъ скопѧ полкы. *Галичьскыѣ.* и Володимерьскыѣ. и въѣха в Русскую землю (т. ж., 417); 1183, Володимеръ же *Галичькыи (галицкіи)* (ПСРЛ, II, 1962, 633); 1189, Стославъ съ сн҃ы своими. а Рюрикъ с братьѥю своею... рѧдѧщимсѧ ѡ волость *Галичкоую (галицкоую)* (т. ж., 663), И еха и Смоленьска в борзѣ и приѣхавшю же емоу ко *Оукраинѣ Галичькои (галицкои).* и взѧ два города *Галичькыи (галицкыи)* и ѿтолѣ поиде к *Галичю* (т. ж., 663—664); б. д., *Галичкы* Осмомыслѣ Ярославе! (Сл. СОПИ, I, 21, 153); б) *Галичане* — як мешканці м. *Галича* й *Галицької* землі; 1219, выидоша *галицяне* (XIII ст., НЛ, I. Синодальн. сп. старш. изв., 59); 1235, Поиде... Данило Романович с *галичаны* (т. ж., 73); 1138, Ӏѡрополку же скопившю множьство вои. Ростовцѣ. Полочаны. Смолнѧне. Оугры. *Галичане.* и Берендѣєвъ. л҃. тысѧчь (ПСРЛ, I, 1962, 305); 1144, видѣвъше же то *Галичане* (т. ж., 311—312); 1153, Изѧславъ бо женѧшеть *Галичаны* (женяше *галичанъ*, гоняше *галичанъ*). а *Галичане* Изѧславлю дружииу (т. ж., 340); 1206, приѣхавше же *Галичане* (т. ж., 425); 1159, *Галичане* идуть Киеву (ПСРЛ, II, 1962, 500); 1173, *Галичани* же накладъше ѡгнь сожгоша (т. ж., 564); пор.: 1459, *Галичаны*, с. у Волинськ. землі (ССУМ, I, 238). Пор. на ін. сл. тер.: *Галичь*, м. в Костромськ. обл. (кол. *Галичь Мерьский;* Ук. ПРСЛ, II, 69); 1150, civitas Galicz (у Словаччині, зафіксован араб. геогр. Ідрісі;

Роспонд, Стр., 17); *Малий Галич* (суч. *Галац*) у бас. нижн. Дунаю в Румунії; гора Halicz у Бескидах на межі Закарпаття й *Галичини* (SG, III, 19).

Як: а) на місці суч. *Га́лича* (Тихомиров, 330—331); б) на Крилоській горі, в суч. с. Крилос, за 5 км пд. *Галича* (Ратич, 48—56); в) над р. Лімницею, зх. суч. *Галича* (Sł,SS, II, 183—184). Як: 1. посесив на ***-j(ь)** від д.-р. антропоніма *Галица* (ЭССЯ, VI 92), в основі апелятив *галица* «галка» (Срезневский, I, 509); 2. безпосередньо від апелятива (Фасмер, I, 388), що відбито в гербі *Галича*, основн. компонентом якого є зображення *га́лки*; 3. із сл. *гала* «гора»; 4. від лит. galas «кінець, вершина»; 5. з гот. hallus «скелі» (Никонов, КТС, 95); 6. сл. golъ «голий, оголений»; 7. укр. *галя́ва* «прога́лина в лісі», польськ. hala «голе місце» й под. (Роспонд. Стр., 17); 8. із кельт. hal «сіль», поширен. у топонімії Зх. Європи (Попов., 71-72); 9. від етноніма *галли* (Мавродин, 28), *галати* (Браун, I, 166). Див. ще: Ковалев, 49; Нерознак, НДГ, 57. Л. М.

ГАЛИЧЬСКАꙖ, земля, д.-р. обл. на тер. суч. зх. обл. України, з центр. у м. *Га́личь* (див.); 1216, всѧ... землѧ. и *Галичьскаѧ* и Києвьскаѧ. и Смоленьскаѧ и Черниговьскаѧ и Новгородскаѧ и Рѧзаньскаѧ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 495); 1152, любо азъ буду въ Оугорьскои земли. любо ѡнъ в *Галичкои (галицкои)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 451); 1153, бы плачь великъ по всеи земли *Галичьстѣи (галицкои)* (т. ж., 468); 1187, оудержалъ всю *Галичкоую (галицкоую)* землю (т. ж., 657), бы мѧтежь великъ в *Галичкои (галицкои)* земли (т. ж.); 1229, и ѡбьеха Данилъ городъ и собравъ землю *Галичкоую (галицкоую)* ста на четырѣ части ѡкртъ его (т. ж., 759). В анонімній угор. хр. к. XII ст. і в угор. грамотах XIII ст.— terra Galicia (Шушарин, 140).

Як: 1. за свідченням літ. (під 1152 р.), поч. біля р. Сян; 2. за ін. (під 1229 р.), від р. Боброки до рр. Ушиці й Пруту (Насонов, 138); 3. за археолог. даними, пд. кордони *Галицького* кн-ва в XII — 1-й пол. XIII ст. проходили рр. Каютин (п. Дністра; суч. Сокирянськ. р-н Чрв) і верхн. Прут (Русанова, Тимощук, 94). Віднесення «Словом о полку Ігоревім» до *Галицької* землі Нижн. Наддунайщини є, очевидно, поетичн. гіперболізацією; пор.: «*Галичкы* Осмомыслѣ Ярославе! высоко сѣдиши на своемъ златокованнѣмъ столѣ, подперъ горы Угорскыи своими желѣзными плъки, заступивъ Королеви путь, затворивъ Дунаю ворота, меча бремены чрезъ облаки, суды рядя до Дуная» (Сл. СОПИ, I, 21). У XI—XII ст. численне д.-р. населення нижн. Дунаю підтримувало певні зв'язки з ін. землями Русі, насамперед із Галицькою (Мавродин, 234). Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Галичь* (див.). Л. М.

ГЄРМАНЬЧЬ, м-р, побл. давн. Києва; як неофіційна назва Спаськ. м-ря на Берестовім, ігуменом якого й був *Германъ* (Петров, 72; Лашкарев, Церк.-арх. оч., 106); 1096, и вьжгоша Стефановъ манастырь. и деревнѣ и *Герьманы* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 232), ї пожгоша манастырь Стефанечь деревнѣ. и *Германечь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 222), пожегоста Стефанъ монастырь и деревнѣ и *Герьманечь* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 16), Стефань монастырь, и Деревлѣ, и *Герьманечь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 9).

Посесив на ***-j(ь)** від демінутивн. форми д.-р. християнськ. особового ім. **Германькъ* в основі *Германъ*. І. Ж.

ГЛѸХОВЪ, м. («градъ»), на р. Есмані п. Клевені п. Сейму л. Десни л. Дніпра (Русов, II, 240; Ук. ПСРЛ, II, 71); було ще г-ще в центрі суч. м. *Глу́хів,* райцентру См; 1152, Гюргеви же идущю в Русь. пришедъ ста оу *Глухова* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 338); 1239, Взяша Татарове Черниговъ... гра҃д пожегше и люди избиша. и манастырѣ пограбиша. а єп҃па Перфурьꙗ пустиша в *Глуховѣ* (т. ж., 469); 1152, Гюрги... ѿтуда же идоша на Спашь. та на *Глуховъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 455); 1237, Ми и градъ взѧша и запалиша ѡгньмь еп҃па ѡставиша жива. и ведоша и во *Глоуховъ* (т. ж., 782); 1238, и город запалиша ѡгнемь и пспа [єпископа — *А. К.*] ѡстави жива и ведоша и к *Глоухомь* (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 22); 1169, а҃ жену съ дѣтми.:. въ *Глуховѣ* у Всеволожеѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 81).

Посесив на **-ов-** від д.-р. антропоніма Глѹхъ (Тупиков, 106; Роспонд, Стр., 68); пор. ст.-сл. **глоухъ** із прасл. *gluxъ «глухий» (Нерознак, НДГ, 59). А. К.

ГЛѢБЛЬ, м. («градъ»), в Чернігівськ. землі: як: 1. за Д. Багалієм (ИСЗ, 47), порубіжне пос. пн. р. Сули; 2. на думку М. Барсова, кол. сс. *Старый* и *Новый Глѣбовъ* на л. б. Дніпра або с. *Твердоглѣбовъ* Роменськ. пов. Полтавськ. губ. на р. Бишкін пр. Сули (Барс., 51), що заперечує Насонов (224); 3. м. на р. Сулі, а *Глѣбовъ* — на Дніпрі (ИКДР, 30); 4. (найімовірніше) г-ще в с. Красний Колядин на б. р. Ромен, неподалік від гирла р. Гайворон (Андріяшев, Сівер., 105; Голубовский, История, 116; Насонов, 224), тепер Талалаївськ. р-ну Чрг.; 5. на л. б. Дніпра, нижче Любеча (ПСРЛ, XXV, 433); 6. у тому ж р-ні, що й Всеволож і Бахмач, отже, або в Бахмацьк. або Борзенськ. р-ні Чрг (Насонов, 223); 1147, и сами поидоша на *Глѣбль* к Чернигову... и тако пришедше къ *Глѣблю.* исполчившесѧ поидоша къ градоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 357—358); 1159, кнѧгини же бѣжа к зѧти *Глѣбови* Переꙗславлю. и... ѣха на Городокъ. та на *Глѣбль.* та на Хороборъ (т. ж., 502); 1148, Изяславъ... поиде къ *Глѣблю...* и тако избави богъ и святаа богородица и святая мученика Борис и *Глѣбъ* град от сильныя рати (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св.

к. XV в., 43), и поидоша [Ізяслав.— *А. К.*] на *Глѣбль* Чернигову... Изяславъ же съ братьею поиде къ *Глѣблю* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 43).

Похідні: 1147, ИзѦславъ же повелѣ зажечи. грады ты слашавъ же *Глѣбльци*. ѡже Оуненѣжь. и Бахмачь и Бѣлоувежю и не оутѦгли оубѣжати (ПСРЛ, II, 1962, 358); 1148, Половци поидоша на *Глѣбль* к Чернигову... слышавше же *Глѣбльци*, оже Унѣжь и Бохмач и Бѣла Вежа не убѣжашася в Чернигов (ПСРЛ, XXV, 43), *Глебльци* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 110), *Глѣбльци* (ПСРЛ, VII, 43).

Як від назви ц. на честь «св. *Гълѣба*» (Барс., 51); імовірніше, субстантивований посесив на *-j(ь) від д.-р. антропоніма *Г(ъ)лѣбъ* з l-епентетичним між суф. і губним основи (Фасмер, I, 411; Агumaa, 48; Роспонд, Стр., 64). А. К.

Очевидно, на честь кн. *Глѣба СвѦтославича*, вбитого разом із своїм братом *Борисом*, згодом канонізованих (Нерознак, НДГ, 59). Див. *Глѣбовъ* і *СвѦтою Мѹченикѹ Борисѹ и Г(ъ)лѣбѹ*. В. ред.

ГЛѢБОВЪ: I. двір, у Києві, між Софійськ. і Михайлівськ. воротами (Толочко, 12), неподалік від моста через яр, що оточував «місто Володимира» (Каргер, 232); належав у XII ст. тисяцькому *Глібові* (Толочко, 128); як біля виходу Великої Житомирської вул. на пл. Калініна (ОАІМ); 1147, Володимиръ... оувороти конѦ направо мимо *Глѣбовъ* дворъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 317), *Глѣбовъ* дворъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 349).

Присвійний прикметник від д.-р. особового ім. *Г(ъ)лѣбъ*. І. Ж.

II. м. («городъ») між Переяславом і Києвом в р-ні оз. Радосинь; тепер не простежується (пор. залиті водами Київськ. вдсх. кол. *Старый* і *Новый Глыбовъ* Остерськ. пов. Чернігівськ. губ., СНМ Чрт. 140); як г-ще пн. с. Пристроми Переяслав-Хмельницьк. р-ну Кв (ОАІМ); 1185, взѦхъ на щитъ городъ *Глѣбовъ*. оу ПереѩславлѦ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 643).

Посесив на **-ов-** від д.-р. антропоніма *Глѣбъ* < *Гълѣбъ* із (?) д.-сканд. Guðleifr; пор.: *Ѹлѣбъ* (із д.-сканд. Óleifr) (Фасмер, I, 411); 1144—1174 рр., переяславськ. кн. *Глѣбъ Всеволод(к)овичь* (Ук. ПСРЛ, I, 242).

Як від: 1) сл. ***гъ- + лѣб-** (?), пор. білор. *глéба* «верхній шар землі, багатий перегноєм», «великий кусок землі, глиба»; 2) араб. Galeb (Нерознак, НДГ, 59—60)? Див. *Халепъ*, *Глѣбль* і СвѦтою Мѹченикѹ Борисѹ и Г(ъ)лѣбѹ. О. С.

ГНОИНИЦѦ, м., на тер. Погорини (див.); як: 1. кол. м. *Гнойно* пн. м. Володимира-Волинського або *Велúка* й *Малá Гнíйниця* на р. Горині в кол. Острозьк. пов. біля мм. Шумська й Тихомля Волинськ. губ. (Барс., 51); 2. г-ще біля с. Поліське (до 1946 р. *Велика Гнійниця*) Ізяславськ. р-ну Хм (ОАІМ); 1152, посла посадники своѩ в городы... Володимиръ въ Бужескъ. в Шюмескъ въ Тихомль. оу Выгошевъ. оу *Гноиницю* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 454).

Іменник на **-ицѦ** від д.-р. *гноиныи*; в основі прасл. *gnojьnъ (пор.: рос. *гнóйный* «повний гною», діал. «угноєний, жирний»; укр. *гнійний* «т. с.») від *gnojь «гній» (Нерознак, НДГ, 60). А. К.

ГОЛѸБЫИ, ліс, пд. ч. Переяславськ. землі (?); в нижн. течії Самари л. Дніпра на сх. від Дніпровської луки, побл. суч. с. *Голубівка* Новомосковськ. і центрально-зх. ч. Павлоградськ. р-нів Дн (пор. ур. Зелена Діброва); 1187, кнѦзи Роускиѣ. поидоша по Днѣпроу... до Снепорода. и тоу... повѣдаша вѣжа и стада Половѣцкаю. оу *Голоубого* лѣса (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 653), у *Голубого* леса (т. ж., 1843, 134).

Семантичним способом від д.-р. *голѹбыи*; як протиставлення до *Чьрныи* ліс. Указує на «голубі» породи рослинності («*біла*» верба й лоза, рос. ива; звичайна верба й лоза; осокір та ін.), що протиставляється «чорно-» й «красноліссю» (Кудряшов, 100—102, 144—145). О. С.

ГОЛЫЄ, гори, біля м. Звенигорода в Галицьк. землі; пор. д.-р. г-ще в суч. с. *Гологóри* Золочівськ. р-ну Лв (Барс., 53; Андрияшев, 32); проте назву слід вважати вторинною щодо цього ороніма; пор.: Gołogory, гірське пасмо, що тягнеться від Львова до Золочева Лв (SG, II, 675—677); 1144, идоша. ѡбои подлѣ рѣку. за неделю къ Звенигороду. и на Рожни поли не могоша сѦ бити. зане Володимерь стою на *Голыхъ* горах (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 311); 1231, и приимѣ король Ѩрославль. и поиде к Галичю. КлимѦта же. ѿ *Голыхъ* горъ оубѣжа (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 765); 1474, прійдоша Татаре на Подолю, идѣже около Каменца, Галича, Дунайца, Глинянъ, Збаража, *Голыхъ* горъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 359).

Похідні: 1455, сс. *Голыгоры* (ССУМ, I, 250), *Гологори*, *Гологірки* й *Майдáн-Гологірський* Золочівськ. р-ну Лв; р. *Гологірка* п. Полтви л. Зх. Бугу (СГУ, 146).

Семантичним способом від д.-р. *голые* «голі», не покриті рослинністю (ССУМ, I, 250). Л. М.

ГОЛЬСКО, м., у Волинськ. землі; як м. *Гульськ (Гыльскъ)*, що на р. Случ у кол. Новоград-Волинськ. пов. Волинськ. губ. (Барс., 53), г-ще біля суч. с. *Гульськ* Новоград-Волинськ. р-ну Жт; 1150, ИзѦславъ поиде на *Гольсько*. да Кунилю. в Черныю Клобоукы (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 396).

Релятив на **-ьск-** від лексеми (гідроніма?) з коренем **Гол-**; пор.: 1. д.-р. *голыи* з прасл. *golъ(jь) «голий», а також укр. (поліське) *голя* «гола вершина гори» (Марусенко, 223), чес. hola «гірське пасовище» й под.; 2. д.-р. *голь* «гілка» («вѣтка», «ramus») (Срезневский, I, 546). Менш імовірно, від д.-балт. *гала* «вода», куди відносять назви бол. Сх. Європи типу *Гольн(о)е, Голий Мох* (?), *Голя, Галь, Гально* (Gudelis, 68). А. К.

ГОРА, ч. Києва на узвишші, пізн. пос. на Старокиївській горі; суч. Десятинна вулиця, Десятинний пров. та поч. Володимирськ. вул. Як тер. від Кирилівськ. ц. до Видубичів (Махновець, Рук.); 1124, Бы пожаръ великъ Кыевѣ городѣ... по Подолью и по *Горѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. *Лавр. лет.*, 293); 1147, ѣхаста на *Гору*

(т. ж., 318); 1202, и въѣха в Подольє. и посла на *Гору* к Рюрикови (т. ж., 417); 1203, Подольє взѦша и пожгоша ино *Гору* взѦша. и митрополью стую Софью розграбиша (т. ж., 418); 1171, и грабиша... весь град Подолье и *Гору* и манастыри (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 545); 1180, оудѣюсѦ вели зло в Києвѣ. погорѣша дворовъ по *Горѣ* (т. ж., 613—614); 1170, Подоліе и *Гору* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 84), погорѣ *Гора* (т. ж., 25); 1202, на *Гору* къ Рюрикови (т. ж., 107); 1787, *Зборичевъ;* пор.: три брата, кїй, щекъ и хоревъ... для старшего ихъ брата кїа над рѣкою днепром *нагорѣ*... *зборичевъ*... состроили городокъ (ГОГК, 1 зв.). Див. *Боричевъ*.

Семантичним способом від д.-р. апелятива *гора* як опозиція до *Подольє* (див.). І. Ж.

ГОРДѦТИНЪ, двір («дворъ») боярина *Гордяти*, в Києві, побл. Княжого двору, пн.-зх. Десятинної ц.; суч. вул. Володимирська (№ 4—10) та Десятинний пров. (Толочко, 122—123); як Володимирська, № 2 (Маховець, Рук); 945, градъ же бѣ Києвъ идеже есть нынѣ дворъ *ГордѦтинъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), городъ бѦше Києвъ идеже есть нынѣ дворъ *ГордѦтинъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44), дворъ *Городятинъ* и Никифоровъ (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 20), дворъ *Гордятинъ* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 55), дворъ есть *Горядътинъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283).

Посесив на -ин- від д.-р. антропоніма *ГордѦта*. І. Ж.

ГОРИНА, р., п. Прип'яті п. Дніпра, Волинськ. земля; як Київськ. землі (Маховець, Рук.); суч. *Го́ринь* Тр, Рв; 1139, и посла Ѡлговичь всѣ на ИзѦслава река иди из ВолодимерѦ. и дошедше *Горины* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 307); 1140, иди из Володимера. и дошедше *Горинки*. пополовшисѦ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 305); 1150, ИзѦславъ... перешедъ *Горину* (т. ж., 410); 1283, на ЛѦхы собравъ силоу многоу. пришедшоу же емоу. к *Горинѣ* (т. ж., 892); 1169, Андрѣевичь же перемета мостъ на *Горинѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 81); б. д., на *Горыни* Остро (т. ж., 240); 1512, И тако побѣдиша Миндикерея подъ Вишневцемъ надъ *Горѣню* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 366).

Похідні: 1158, и да ему Дорогобужь и Пересопницю. и всѣ *Погориньскиѭ*. городы (ПСРЛ, II, 1962, 488).

Як від: 1. д.-р. *гора* «верх»: р. тече між *гористих* бб.; пор.: р. Horbatka від *horb-, Chołmenka від *chołmъ і под. (Moszyński, PŻ, 171; Никонов, КТС, 108); 2. гот. garunjô «повінь» чи сл. *горá* (Фасмер, I, 445). Вважають, що форма *Горина*, засвідчена в дж., дуже бл. до назв типу *Гериня, Джурынь* // *Джуринь* (бас. Дністра), які можуть продовжувати первинне *Gerin-, що не є сл. (своїм поч. *Ge-): *Джуринь* — наслідок палаталізації давнього *gerin- (>*žerin-). Отже, *Гериня* й *Джуринь* відбивають досл. *gerin- із різним ступенем слов'янізації; вони ж і *Горина* бл. до іллір. топоніма Γερροῦν (Македонія) та Gerunium (Апулія), а всі три — до тер., яку визначають як зону іллір. залишків у топонімії. Форму *gerin- // *gerūn- виводять від і.-є. *g^{u}er- «пожирати; горло, жерло», звідки й укр. *джерело* (<*žerdlo); пор. польськ. źródło (Трубачев, 234—235), що заперечують інші, мовляв, -упь // -ynja є сл. (Роспонд, Стр., 27). Однак цей формант, можливо, вказує на сл. адаптацію назви А. К.

ГОРОДЪ, м., на л. б. Дніпра «по *Песку*»; умовно порівнюють з *Пѣсъчьнымъ* (див.) побл. Києва (Ук. ПСРЛ, II, 77), ототожнюючи (?) його з с. *Піщаною* кол. Золотоніськ. пов. Полтавськ. губ. (тепер *Піщане* Золотоніськ. р-ну Чрк); 1096, приде... БонѦкъ... къ Києву... и мало в городъ не вогнаша Половци. и зажгоша по песку. ѡколо *города* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 222).

Семантичним способом від д.-р. *городъ* (<*gordъ) «укріплене поселення, фортеця». О. С.

ГОРОДЪЛО, с., у Волинськ. землі; можливо, суч. с. *Городилець* Турійськ. р-ну Вл; 1287, ѩзъ кнѦзь Володимѣръ... далъ есмь. еи [княгинѣ.— *А. К.*] село свое *Городелъ* (*городло*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 903).

Похідні: 1567, преора *Городелского* (АЮЗР, I, VI, 58), 1502, с. *Городелецъ* (Теодорович, V, 138) Ковельськ. пов. на Волині.

Іменник на -ъл(-о) від дієсл. *gorditi (SP, I, 105) «городити». А. К.

ГОРОДЪКЪ: мм.: I. в Галицьк. землі; на місці суч. м. *Городо́к* (Зубрицкий, III, 70), райцентра Лв; 1213, и посла Дмитра. Мирослава. Михалка Глѣбовича. протвиоу имъ. у *Городкоу*. *Городокъ* бо бѣ ѾложилъсѦ бѦхоуть в немь людье Соудиславли. и Дмитрови бьющисѦ подъ *городомъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 733); 1226, Данилови же пришедшоу ко Мьстиславоу. с братомъ Василкомъ. ко *Городъкоу* (т. ж., 749); 1235, Василковичем же срѣтившимъ е. и бившимъсѦ с ними. поимаша ЛѦдьские боѦре. приведоша е. пере Данила. во *Городокъ* (т. ж., 775); 1443, *Городокъ* (ССУМ, 1, 252); польськ. Gródek (SG, II, 819). Л. М.

II. на Дніпр. Лівобережжі, між Києвом і Переяславом; тепер не простежується; як *Городьць* (див.) (Ук. ПСРЛ, II, 74); пор. кол. с. *Городище* Переяславськ. р-ну Кв (БЕ, XVII, 311); 1135, придоша Ѡлговичи съ Половци. и взѦша *Городокъ*. и Нѣжатинъ. и село пожгоша. и Баручь (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 303); 1151, Игорь... дѣѩ въ Блестовѣт(ѣ) и Ѿтуда поиде. Чернигову... и поидоста... къ *Городку*... иде Кыеву... и сташа оу *Городка* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 422—423); 1152, Гюрги... ѡстави сына... Переяславли... иде в *Городокъ* (ПСРЛ, I, 1962, 335); 1159, бѣжа к зѦти Глѣбови Переѩславлю. и Ѿтудѣ ѣха на *Городокъ*. та на ...Глѣбль. та на Хороборъ. та на Ропескъ (ПСРЛ, II, 1962, 502); 1169, иди въ *Городокъ* (т. ж., 537); 1171, и посла Глѣбъ кнзь. игумена... до Вышегорода велѦ има доправити. Володимира. до Києва, а самъ поѣха... в *Городокъ* а Ѿтуда в Переѩславль (т. ж., 546); 1135, и взяша *го-*

родокъ Нѣжатинъ, и Баручь пожгоша (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 30); 1159, бѣжа изъ Кіева къ Переяславлю.., и оттуду ѣха на *Городокъ* (т. ж., 69); 1169, жену съ дѣтми остави въ Глуховѣ... Мстиславъ же рече...: «иди въ *Городокъ*» (т. ж., 81). Див. ще: *Глѣбль, Глѣбовъ.* О. С.

III. очевидно, помилк. (Ук. ПСРЛ, II, 76) — як пос. в Болохівськ. землі: 1241, Данилъ же... поима грады ихъ. Деревичь Гоубинъ. и Кобоудъ. Коудинъ *городьць.* Божьскыи Дадьковъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 792) і 1257, воевахоуть. людье Данилови же и Василкови Болоховъ. а Лвови Побожье и люди Татарьскыю... посла сна своего Шварна на *Городокъ.* и на Сѣмоць... и взя *Городокъ.* и Сѣмоць и всѣ городы. сѣдящию. за Татары *Городескь.* и по Тетереви до Жедьчевьева (т. ж., 838).

Очевидно, *Городьць* 1241 р.,— стосовно Коудинъ або Божьскыи,— вжито в загальному значенні; що ж до м. *Городокъ* 1257 р., то йдеться про волинське пос., назване поряд із м. Сѣмоць. Л. М.

Семантичним способом від д.-р. *городъкъ* «(невелике) укріплене поселення», утвореного за допомогою суф. **-ък-** від *городъ* (<*gordъ). О. С.

ГОРОДЬСКЪ, м., в Київськ. землі; як м-ко Радомишльськ. пов. Волинськ. губ. (Ук. ПСРЛ, II, 73; Барс., 54); можливо, суч. с. *Городище* Черняхівськ. (або Житомирськ.) р-ну Жт; 1257, посла [Данило.— *А. К.*] сна своего Шварна на *Городокь.* и на Сѣмоць... сѣдящию за Татары *Городескъ.* и по Тетереви до Жедьчевьева (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838).

Релятив на **-ьск-** // **-еск-** від лексеми (топоніма?) з коренем *Город-* (*<gordъ) на означення «укріпленого пос., фортеці». А. К.

ГОРОДЬЦЬ, пос.: **I.** на л. б. Дніпра, між Києвом і Переяславом, як м. *Городъкъ* (див.); *Городецъ* (Ук. ПСРЛ, II, 74; Андріяшев, Переясл., 10), Переяславськ. землі; пор. кол. с. *Городище* побл. Дніпра нижче Переяславськ. дуги (БЕ, XVII, 311), Хоцьківськ. с/Р Переяслав-Хмельницьк. р-ну Кв; 1026, Ярославъ... приде Кыеву. и створи миръ... оу *Городьця.* и роздѣлиста по Днѣпръ Русьскую землю (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 149); 1098, поидѣта к *Городцю*... еже ся створи се в Русьскѣи земьли (т. ж., 262); 1133, поча лишатися Вячеславъ Переяславля. и дошедъ *Городца* воротися юпять (т. ж., 302); 1142, Игорь стояше оу *Городьча* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 310); 1147, в *Городечь* (т. ж., 355); 1180, Половци же бѣгаюче передъ... Роусью потопоша мнозѣ въ Черторыи... Игорь же... бѣжа на *Городѣць* къ Черниговоу (т. ж., 623); 1097, къ *Городцу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 14); 1133, Вячеславъ же не восхотѣ быти въ Переяславлн, и поиде изъ него, и пакы дошедъ до *Городца* воротися опять (т. ж., 29); 1148, и угони его у Носова на Рудѣ... а самъ иде въ *Городець*; а Мьстиславъ воротися Переяславлю (т. ж., 42); 1622, Hrodyszcze (в люстрації Кнївськ. воєводства як иалежне до Переяславськ. староства) (Воссоед., I, 30); суч. *Горо'дище.* Див. ще: *Глѣбль, Глѣбовъ.* О. С.

II. під Києвом, побл. Радосині; *Городецъ* (Ук. ПСРЛ, II, 74); 1111, видинье видиша в Печерьскомъ манастыри... таже преступѣ на црквь и ѿтуда к *Городцю* [**-цю** написано по стертому.— *О. С.*]. ту бо бяше Володимеръ в Радосыни (радисыни) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 268); 1105, столпъ огненъ в Печерьском манастыри,.. и оттуду поступи къ *Городцю,* ту бо бѣ князь Владимиръ в Радосыни (XVI ст., ПСРЛ, XXV, 26).

Семантичним способом від д.-р. *городьць* «невеликий укріплений пункт (*городок*)», утвореного за допомогою суф. **-ьц(ь)** від *городъ* (<*gordъ). О. С.

ГОРОДЬЦЬ НА ВОСТ(Ь)РИ, м., в Переяславськ. землі; як с. *Старогоро́дка* біля м. *Осте́р* Чернігівськ. губ. (Ук. ПСРЛ, II, 73; Барс., 57); тепер у складі м. *Осте́р* Козелецьк. р-ну Чрг; 1195, князь Всеволодъ Гюргеви... созда гра на *Городци на Въстри* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 412); 1098, заложи Володимеръ Мономахъ. *городъ на Въстри* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 248); 1194, Посла тиуна своего на Русь и созда градъ *Городець на Вострu* (ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 56).

Словосп.: географ. термін-демінутив *городьць* (утворений за допомогою суф. **-ьць** від *городъ* <*gordъ «укріплене поселення, фортеця») + прийменник **на** + назва р. *Вост(ь)ръ* (у місц. відм.). Див.: *Вост(ь)ръ, Вост(ь)рьскыи, Гюргевъ* I. А. К.

ГОРОШИНЪ, пос., в Переяславськ. землі; суч. с. *Горо́шине* Семенівськ. р-ну Пл; ~ 1096, гонихо по Половьцихъ за Хоролъ. иже *Горошинъ* взяша (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 248); б. д. (як к. XIV ст.— Тихомиров, 216), А на Сулѣ: Снепородъ, Съкнятинъ, *Грошинъ,* Чемесовъ, Утѣшковъ, Синечь, Кляпечь, Роменъ (НЛСХ, Прилож., 447), (Съкня)тинъ, *Грошинъ*... Оутѣшковъ, Синецъ, Кляпець (XVI—XVIII ст., ПСРЛ, IV, I, III, 1929. Новгородск. 4-я лет., 623); XVI — поч. XVII ст. (Сербина, 324), по Сулѣ вверхъ, отъ Днѣпра 4 мили, городъ Буромля... А выше Буромли 2 мили, городъ *Горошино (Горошина).* А выше *Горошина (Горошины)* 2 мили, городъ Лукомля (КБЧ, 1833, 95); 1630, о посаженьи и осягнене добръ, грунтовъ и урочискъ... *Горошина* и Слѣпородъ (Лаз., Луб., 103), Horoszyn, Horoszę (Źr. dz., XXII, 117, 699—700); 1653, на Жолнино, на *Горошино,* на Лукомню, на Лубни, на Лохвицу, на Ромон; город *Горошин* да город Буромлю проехал и в город Еремеевку приехал (Воссоед., III, 405, 352); 1958, *Горо́шин, Горо́шино, Горо́хово* (?) (МЕ).

Похідні: 1649, Курило *Горошинский,* козак Лютенськ. сотні (Реестра, 302), суч. Пл; 1666, Давидко *Горошинскиі,* мешканець с. Мильці (МПК, 87) Пл; 1744, перевозъ *Горошинский,*

старинный (Лаз., Луб. полк, 98); *гор'ошэн'ц'і* (одн. *го'рошэнец'*), мешканці с. *Горóшине* (МЕ, 1958).

Як від: 1. апелятива *горохъ* (Филин, Лекс., 131); 2. антропоніма *Горóшико* (місц. нар.-етимол.; МЕ, 1958), *Горóша* та ін. (Стрижак, ППНП, 82). Пор. ще як від (?) д.-р. *горꙋха* «гірчиця» < прасл. *goruxa (Нерознак, НДГ, 64). Найімовірніше, посесив на -ин- від ім. *Гороша (-ха). О. С.

ГОРЫ, ч. м. Києва на узвишші, де був князівський палац (див. *Гора*); 1198, родисѧ дщи оу Ростислава оу Рюриковича... и взѧста ю. к дѣдоу и к бабѣ. и тако воспитана бы в Кыевѣ на *Горахъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 708).

Семантичним способом від д.-р. апелятива *горы* як опозиція до *Подолье*, назви низинного р-ну Києва. І. Ж.

ГРИДЪШИНЫ, ворота, в м. Володимирі Волинськ. землі; суч. Володимир-Волинський, райцентр Вл (Ук. ПСРЛ, II, 81); 1157, поидоша ... и сташа ѡколо города. Гюрги ста оу *Гридшиныхъ* воротъ Ѩрославъ оу Киевьскихъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 486); 1155, Юрьи ста у *Гридшиных* ворот, а Ярославъ у Кыевъскых (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 62); 1156, у *Гридшиныхъ* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 65).

Посесив на -ин- від особового ім. *Гридъша*, демінутива на -ша від ім. *Григории;* пор.: *Гридя, Гридъ* (Морошкин, 64) або від д.-р. *гридь(ба)* (назви певної верстви населення Київськ. Русі) (XIII—XIV ст., НЛСХС, 75, 244). Пор.: гіпокористики в літоп. антропонімах: *Богша, Володша, Путша* (Роспонд, Miscellanea, 14), *Декша* (Веселовский, 94) й под. А. К.

ГРЬЧЬСКАѬ, земля; тер., належна *грекам;* у межах УРСР таку назву носила обл. («волость», «власть») у суч. Криму з центром у кол. м. Корсуні (див. *Корсꙋнь*), він же *Херсонъ (-ь) Понтійський* (1538 р., ПСРЛ, XXII, I. Русск. хронограф, 564); 912, землѧ *Грецкаа* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 35), земли *Грецькы* (т. ж., 1846, 15; текст модернізовано); 988, *Гречьскую* землю (т. ж., 1962, 110), Иде Володимеръ. вои на Корсунь гра *Грѣчкыи*... И рече да пришедше сестрою вашею крть мѧ... ѡна же ре им луче бы ми сде оумрети. и реста єи брата. єгда како ѡбратить Бъ Рускую землю в покаꙗниє. а *Грѣчкую* землю избавиша ѿ лютыꙗ рати. видиши ли колико зло створиша Русь *Грѣкомъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 94—96); 1071, потещи Днѣпру въспять... яко стати *Грѣчьской* земли на Руской землѣ (XIII ст., НЛСХС, 104—105; текст модернізовано); 1204, изъ *Грѣчьскѣй* земли (т. ж., 181); 912, земли *Грѣцькы* (т. ж., 26), Корсунь... градъ *Греческий... Греческую* землю (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 77—78); 1437, землямъ *Грецкимъ* и Латинскимъ (т. с., ПСРЛ, XVIII. Сименоновск. лет., 176); 912, градъ Корсунь *Греческія* области (XVI—XVII ст., ПСРЛ, XXI. Кн. степенная, 26); б. д., Владимеръ Манамахъ... всю Ѳряскую... повоева, и Халкидомнину, и окрестныя области Царяграда.... поплененивъ царство *Грѣческое (Греческое)* (т. с., ПСРЛ, XIX. История о Казанск. царстве, 100), кралевство Сикілійское, по древнему *великая Греція,* нынѣ же Неапольское (1538 р., ПСРЛ, XXII, II, 327), царство... *Греческое...* Александръ... Макидонскій *Еллинъ,* еже есть *Гречинъ, Греческій* бо родъ отъ *Еллинъ* и языкомъ *Еллинскимъ* глаголють (т. ж., 213).

Ін. вар.: 866, Иде Аскольдъ. и Диръ на *Греки* (ПСРЛ, I, 1962, 21); 907, *Грекы* (т. ж., 29); 862, Иде Аскольдъ и Диръ на *Грѣкы* (ПСРЛ, II, 1962, 15), Аскольдъ и Диръ... воеваста... *Римлянскую (Римскую)* страну (ПСРЛ, XXI, I, 61), О Аскольдѣ и Дирѣ... иже воеваста *Римлянскую* страну и хотяху воевати на Царьградъ (т. ж., 64), *Греція (Еллада)* (т. ж., 697). Як д.-р. *Грькы* (Ковалев, 28).

Релятив на -ьск- від етноніма *Грькъ* (див. *Грьчьскыи,* шлях). О. С.

ГРЬЧЬСКЫИ, шлях («пꙋть») від Києва вниз по Дніпру в *Грецьку* землю (див. *Грьчьскаꙗ*); 1170, а оуже оу на и *Гречьскии* путь изъѿтимають. и Солоныи и Залозныи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 538), *гречскыи* (т. ж.); 1169, *Греческый...* и Солоны, и Залозы (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 82), *Гречьскій* (ПСРЛ, II, 1843, 97).

Похідні: 1167, Половци... шедше в порогы начаша пакостити. *Гречникомъ.* и посла Ростиславъ. Володисла(в) Лѧха с вои. и възведоша *Гречникы* (ПСРЛ, II, 1962, 526); 1168, и стоꙗша оу Канева... дондеже взиде. *Гречникъ* и Залозникъ (т. ж., 528); 1170, [половці.— *О. С.*] ... всѧко пакости *гречнику...* и залознику а быхо въшли противу *гречнику...* и шедше сташа оу Канева (т. ж., 541); 1084, зая Давыдъ *Гречникы* [вар. *греки.— О. С.*] во Олшіи (ПСРЛ, VII, 3); 1166, *Гръчникомъ... Гръчники* (т. ж., 78); 1167, и стояша... у Канева, дондеже взыде *Гръчникъ* и Залозникъ (т. ж., 79); 1169, *Гречнику* нашему и Залознику (т. ж., 83); 1167, Половци... прійдоша за пороги и многия пакости *Грекомъ* творяху (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 308); 1168, *Гречникъ* и Залозникъ (т. ж., 308).

Грьчьскыи (він же *Дънѣпровьскыи*) — один із найголовн. шляхів Русі, яким ішла торгівля з Візантією та візантійськ. побережжям Чорн. моря (Фотинский, 20). *Грьчьникъ...* «Купец, занимающийся торговлей на пути из Варяг в Греки» (СРЯ, XI—XVII, IV, 132).

Релятив на -ьск- від *Грькъ* (< *грькъ*), запозиченого через лат. graecus із гр. γραικός, первинно назва *гр.* пл. в Епірі, пізн.— на межі Беотії й Аттіки. Гадають, що стабілізації етноніма *греки* (< *Грькы, Грьци* і под.) сприяли іллір.-епірськ. пл. (Фасмер, I, 455). О. С.

ГѸБИНЪ, м. («градъ»), в Болохівськ. землі; тепер не простежується; 1241, слышавъ же Данилъ приходъ Ростиславль. со кнѧзи Болоховьскими. на Бакотоу. абье оустремисѧ на нѣ. грады ихъ ѡгневи предасть... и поима грады ихъ. Деревичь *Гоубинъ.* и Кобоудъ. Коудинъ городѣць. Божьскыи Дѧдьковъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 791—792).

Як сс. *Губкинъ* кол. Гайсинськ. пов., очевидно, суч. с. *Губник* Гайсинськ. р-ну Вн (Ук. ПСРЛ, II, 82; Барс., 59), *Губин* кол. Старокостянтинівськ. пов. Волинськ. губ. (Дашкевич, БЗ, 16) і *Губино* кол. Новоград-Волинськ. пов. (Андрияшев, 189).

Посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма *Гѹба;* пор.: дяк *Губа* Моклаковъ (Ук. ПСРЛ, I, 257); син боярськ. Василій Семеновъ *Губа* (т. ж., 124); боярин новгородськ. Селезневъ *Губа* Василій (т. ж., 267); ст.-укр. антропоніми *Гу́бка, Губъка* (ССУМ, 1, 268); нп *Губин* Вл, Кв, Хм та ін. Л. М.

ГѸРИЧЄВЪ, м. («городъ»), Чернігівськ. земля; пізн. с. *Бобровиця* (в напрямі до м-ка Березни) по Глухівськ. шляху (тепер р-н Чернігова), що пізн. називалося *Юріїв(сь)кою* (Барс., 59; Андріяшев, Сівер., 104; Марков, О достопамятностях, 53—54; Насонов, 224); 1152, *Гюргеви* же идущю в Русь. пришедъ ста оу Глухова... и здумавше вси поидоша к Чернигову и перешедше Сновъ. и сташа оу *Гуричева* близь города. перешедше Канинъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 338), *Гюрги...* поиде къ Березому. и ꙗко оу Свини. с Половци... ста оу *Гюричева... Гюрги* же ста в *Гуричева.* и пусти Половци к Чернигову воевать (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 456), *Гюрги...* поидоша к Березову, и ту пришедъ. сташа у *Горичева* (ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 39), у *Гуричева* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV ст., 57), отъ *Гуричева* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 58—59).

Посесив на **-ев-** від д.-р. патроніма *Гѹричь (Гюричь) < Гѹргичь;* пор. *Гюргии* (див. *Гюргевъ*). А. К.

ГЪЛТА, р. («рѣка»), л. Псла л. Дніпра, у Переяславськ. землі; суч. *Го́втва,* що протікає тер. Пл; 1111, в пѧтокъ быша на Сулѣ. в суботу... на Хоролѣ... а в недѣлю... поидоша на Пслъ. и ѿтуди сташа на рѣцѣ *Голтѣ...* ѿтудо идоша Върьскла... и поидоша к Донови (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 266), на Хоролѣ... на рѣцѣ *Гълтѣ...* оттуду доидоша Върьскла (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 26); 1530, pobito Tatar na Holvey i na Polużniey (1550 р., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет.; Ольшевск. сп., 470), на *Голтѣ...* доидоша Върьскла... (ПСРЛ, VII. 21—22); 1530, Татарове прыходили ѹ Литву, которые суть побиты... на врочыщах: на *Голъвѣ* и на Полозорьи (1580 р., ПСРЛ, XVII. Сп. графа Рачинского, 351), Татаров побито на *Голтве* (к. XVII ст., т. ж. Доп. к сп. Археолог. о-ва, 292), на *Голеви* и на Полузари (т. ж., Евреиновск. сп., 406; ПСРЛ, XXI. Лет. посл. четв. XVII в., 127); 1616, Hołtwa, Ołtwa (Źr. dz., XXII, 536, 700); 1620, *Олтва* (Воссоед., I, 9—10); 1638, *Голтва* (т. ж., 220); 1665, на *Голтвѣ;* 1667, на *Говътвѣ;* 1669, на *Говтве* (АКПГУ, I, 42, 98, 154); 1765, *Говтва Велика*(**-я**) (ГО, 88); суч. *ˈГоў-тва.*

Похідні: 1096, *Гълтавъ* (див.) // *Голтавъ* (ПСРЛ, I, 1962, 249); XVII ст., рр. на *Говтве Далной* к Решетиловце (АКПГУ, II, 73), на сели Ивончинцах... на *Говтвѣ Передней* (АКПГУ, II, 14), *Говтва Островерховская* (Модз., Мал. Род., IV, 818); XVIII ст., *Голтва Грузкая, Сухая, Водяная* (ОР, 28), *Средняя* (Рум., Коз. Полт. полка, 154), *Ольхова, Ольшана, Шишацька* (ГО, 80, 88); XIX—XX ст., *Вольхова Голтва* (Баз., Супр., 7), суч. *В'іл'ˈхова ˈГоўтва* (с. Славки Решетилівськ. р-ну Пл); яри: *Отверцюкъ Голтвы* і *Грузькая Голтва* (Арандаренко, 187, 190); хх.: *Голтвянский, Голтво-Ольховой, Голтванчик-Мазуровка, Заголтвянский, Грузская Голтва, Грузко-Голтвянский, Ольховой Голтвы, С(е)редняя Голтва, Сухая Голтва* та ін. (ПГ, 63, 13, 16, 149, 53—57, 12, 56, 21); 1649, сотня *Голтвинская* (Реєстра, 25); 1767, *Голтвяница* Захарій, с. Ивончинцы Пл (Рум., Коз. Полт. полка, 106) тощо.

Як: 1. тюрк. (Źr. dz., XXII, 168); 2. фін. (Орлов, 8); 3. похідна від укр. (?) *голо́та,* як і ойконіми *Голотва, Голотовскіе, Голотовщина* й под. (Сумц., Мал. геогр. ном., 24—25); 4. пов'язана з гідронімами типу *Ал(ь)та* (див.), *Л(ь)то* (див.), *Льтицѧ, Льтьскъ* і т. ін.: «**Гольтавъ.., Голтва...* из **Го-льты*?» (Соболевский, Нов., 26); 5. вторинна щодо **Гълт-** і належна до тюрко-сл. контактної зони, пор. ін. *Голтва,* «прикордонна татарська слобода» XVIII ст.— передм. кол. м. Ольвіополя на п. б. Пд. Бугу (Семенов, I, 651), тепер у складі м. Первомайська Мк; вона ж Gołta (SG II, 678); 1768, «черезъ Татарскіе Оттоманской Портѣ принадлежащія места, до самой *Голтвы,* ... у рѣки Буга, супротив Орловского форпоста» (Андриевский, Рел., 124), а також: тур. ol «болото, трясовина», хакаськ. *олтырых* «острів», тур. gol «озеро, ставок»; р. *Олти* пр. Чароху в Туреччині й под.; за допомогою афікса tı (вар. ti, tu, tü)? (Стрижак, НРП, 43); 6. сл. походження; як і назва Golt у Словенії (СФРЮ) — від gôlt «прірва» з прасл. gḷt-// gъlt-; сюди ж д.-р. *глътати,* рос. *глота́ть,* укр. *глита́ти* й под. Однак, як *Іпа́тва,* так і *Го́лтва* складають значні труднощі для словотвірно-етимологічного аналізу (Трубачев, 72—73). Пор. ще укр. (подільське) *глота́* «тіснота, тиснява», *глоти́ти* «тіснитися, товпитися» (Гринченко, ДВУ, 332) і кол. с. *Голтовиця* (польськ. Holtowica) на р. Бобрику в Галичині (ОАІМ); с. *Говтва* Пл міститься на високій горі біля гирла р. *Говтви* (Пирский, 195; ІМІС Пл, 445). *Гълта* // *Голтва* до *gъltati // *глътати,* як *жьртва* // *жертва* (ст.-сл. **ЖРЬТВА**) до *жьрьти* // *жерти* (пор. ст.-сл. **ЖЬРѪ** «творю жертву») (Фасмер, II, 50), рос. *жа́тва,* ст.-сл. **ЖѦТВА,** болг. *жътва,* пор. ст.-сл. **ЖѦТИ** й под. Як, можливо (?), від д.-р. *голъть* «лід», рос. діал. (вологодськ.) *голта* «дощ із снігом»; за формою *golъ пор. ст.-укр. гольтѧи «безземельний селянин»; в основі гол(ь)т- (Непознак, НДГ, 61). Див. *Гълтавъ.* О. С.

ГЪЛТАВЪ, пос., на р. *Голті* (*Гълта;* див.) в Переяславськ. землі; суч. с. *Говтва Говтвянської* с/Р Козельщинськ. р-ну Пл; як р. *Голтва* (Андріяшев, Переясл., 11—12), що заперечують ін. (Барс., 52; Барсов, 160—161; Пирский, 195; Мавродин, 21); В. Г. Ляскоронський відкрив у *Говтві* д.-р. г-ще й сл. курганн. могильник (Картотека Інституту археології АН УРСР), що відповідають літоп. *Гълътавѣ* (Ляск., Городища, 1); в «Поученьи» Володимира Мономаха: 1096, и сѣдѣхъ в Переяславли... и идохо... за Римовъ... и пакы Итлареву чадь избиша... шедше. за *Голтавомь* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 249); 1552—1559, а ниже Хороля на Пслу городъ *Голтва,* отъ усть Хороля 5 верстъ. а ниже *Голтвы* 10 верстъ на Пслѣ, городъ Мажделѣйка (~ 1627 р., КБЧ, 1838, 97); 1616, Hołtwa, Ołtwa, Holtwa, Oltwa (Źr. dz., XXII, 161, 168, 215, 229, 500, 536, 700), коли в *Голтві,* або *Олтві,* було вже 730 буд. (ЛВП, 54); 1637, войну подняли козаки противъ коронѣ полской: Яцко Остранинъ, Скиданъ... под *Голтвою* битву учинили и подъ Лубнями (Сб., 96); на польськ. картах XVII—XVIII ст.— Ołtwa (Трубачев, 72—73); 1648, *Говтва* (АЮЗР, III, 195); 1666, *Голтва* (МПК, 81—83); 1667, на *Гов(ъ)тве, Голтве, Гов(ъ)твѣ* (АКПГУ, 1, 42, 98, 107, 144, 154); 1696, *Голтва* (1730, Величко, III, 368), *Говтва* (Самовидец, 187, 293); суч. *'Гоўтва.*

Маскулізован. вар. гідроніма **Гълтва // Голтва* (Арандаренко, 176), тобто узгоджен. зі словом *городъ*? О. С.

ГЮРГЄВЪ, пос.: I. («городъкъ») у Переяславськ. землі; ототожнюється з кол. с. Старогородка біля м. Остер Чернігівськ. губ. (Ук. ПСРЛ, II, 73; Барс., 57), тепер у складі Козелецьк. р-ну Чрг; 1152, ИзѦславъ Мьстиславичь... сдумавше разведоша Городокъ *Гюргевъ* (*гоургевь*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 446), Городокъ *Гюргевъ* (т. ж., 1843, 66), Городокъ *Юрьевъ* (ПСРЛ, XXIII, 38; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 56). Див. *Вост(ь)рьскыи.* А. К.

II. («городъ»), на р. Рось у Київськ. землі; тепер тут м. Біла Церква Кв (Похил., 489); як сс. Великі й Малі Єрчики Сквирськ. р-ну Кв (Барсов, 119), г-ще Райгород біля с. Ольшаниця Рокитнянськ. р-ну Кв (КС, 1883, VII, сент.-окт., 26) тощо; 1095, к *Гургеву* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 229), и потомъ на *Гюргевъ* по Половци (т. ж., 249); 1095, приидоша Половцѣ, ко *Гюргову*... *Гюргевь* зазгоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 219); 1103, иде Стополкъ. и сруби *Гурьговъ.* егоже бѣша пожьглѣ Половци (т. ж., 256); 1113, поставиша єпспа Данила *Гургеву* (т. ж., 277); 1142, и да има. Игореви Городечь. *Гюрговъ.* и Рогачевъ (т. ж., 312); 1162, придоша. Половци мнози къ *Гюргеву.* и взѦша вежи многи по Роту (т. ж., 521); 1095, а *Юрьгевъ* зажгоша (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 8); 1103, сруби Святополкъ городъ *Юрьевъ,* єгоже бѣша Половци сожгли (т. ж., 20); 1113, поставиша Даниила епископа *Юрьеву* (т. ж., 23), *Юрьевъ* (т. ж., 240); 1159, а Половци бѣжаша на *Юрьевъ* (т. ж., 69).

Похідні: 1072, Михаилъ [митрополитъ] *Юрьевьскыи* (ПСРЛ, II, 1962, 171); 1089, Антоньемь *Гурьговьскимь* (т. ж., 199); 1091, [епископъ] Муринъ *Гургевьскыи* (т. ж., 202); 1095, *Гюргевци*... со *Гурговцѣ* (т. ж., 219); 1115, с Данилою *Гурьговьскымъ* (т. ж., 280); 1122, Данило... *Гурьговьскыи* (т. ж., 286); 1147, *Гюргиискии*... Демьюнъ (ПСРЛ, II, 1962, 341); 1183, Никифоромъ... *Гюрговьскимъ* (т. ж., 634); 1198, Андрѣюна *Юрьевьского* (т. ж., 707).

Посесив на **-єв-** від д.-р. християнськ. антропоніма *Гюргии* < *Георгии* (Роспонд, Стр., 44), хрещеного ім. засновника м. вел. кн. Ярослава Мудрого (Тихомиров, 302), про історію якого на сх.-сл. грунті див. Бромлей — ОЛА, 1975, 140—151. І. Ж.

ДАВЫДОВА БОЖЬНЪКА, каплиця, в напрямі до гирла Прип'яті; Київська земля; як: 1. культова споруда пн. с. *Глібівка* Вишгородськ. р-ну Кв, що на гаданому місці вбивства кн. *Гліба Володимировича* 1015 р., існувала (з колодязем усередині) ще 1885 р. (КС, 1885, июнь, 183—204); 2. урочище *Боженка,* на лівому березі гирла Десни, де річка розділяється на кілька рукавів; у 60-ті роки XX ст. там був хрест і колодязь; 3. урочище або поселення, ототожнюване з городищем коло села Городище Чорнобильськ. району Кв (Андріяшев, 53); 1151, Андрѣи Гюргеви и Володимеръ Андрѣеви туда ѣдета ѿ него на оустье Припети къ ѿцю своему на *Двдву боженку* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 419); 1150, на усть Припети и на *Давыдову боженку* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 50). Як *божьницѦ* чи *божьнъка:* 1161, и поиде за Вышегородъ къ *божници.* ту бо бѦше и дни престалъ. а инде не осталъ бѦше. никде же. ту же перешедше Днѣпръ. оу *боженки* и поиде полки къ Киеву (ПСРЛ, II, 1962, 515); 1160, и пришедше къ *боженцѣ* Днѣпръ переидоста (ПСРЛ, VII, 74).

Словосп.: посесив на -ов- від д.-р. християнськ. особового ім. *Давыдъ* (хрещене ім'я кн. *Гліба*); пор. поряд давнє с. *Глібівка* (КС, 1885, июнь, 185) + д.-р. *божьнъка* «церква; вона ж і місце зберігання товарів» (Кочин, 30). І. Ж.

ДАНИЛОВЪ, м., в Галицьк. землі на місці суч. с. *Данилівка* Острозьк. р-ну Рв чи десь у суміжн. чч. кол. Кременецьк. й Дубенськ. пов., в одному з г-щ сс. Кокорів, Старий Тараж, Перенятин, Пещатинці, Борщівка, Іваниничі та ін. (Андріяшев, 70); 1240, и приде Каменцю ИзѦславлю взѦть Ѧ. видивъ же КремѦнѣць и градъ *Даниловъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 786); 1261, Левъ розмета. *Даниловъ* и Стожекъ. ѿтолѣ же пославъ. Лвовъ розмѣта (т. ж., 849).

Посесив на **-ов-** від д.-р. ім. *Данило* (-ъ); можливо, м. було засноване *Данилом Галицьким* (Дашкевич, Княжение. 89—90), на час правління якого й припадають літоп. згадки про м. Л. М.

ДВЬРЬНЪ, м. («горъдъ»), Київськ. земля, на р. Рось п. Дніпра (Неволин, 48—49); як: 1. давн. м. *Дерновый* та суч. с. *Деренковець* Корсунь-Шевченківськ. р-ну Чрк (Максимович, II, 351); 2. пос. черкасів між Россю і Тясмином (ПХЕВ. 1876, XXIII, 442); 1192, и да ємоу горъ(дъ) на Реи *Дверенъ* Роускоѣ землѣ дѣлѦ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 674), *Дверенъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240), Кундувдѣя остави и даде ему городъ на Роси *Дверенъ,* Рускія ради землѣ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 323); пор. ур. *Древенщина* біля м. Канів Чрк (Чт. ОНЛ, 1873—1877, I, 259).

Ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *двьри* «двері»; пор.: польськ. Dźwierzno (Роспонд, Стр., 71) і д.-р. (1174 р.) сторожа *двьрьнаꙗ* (НЛ, I, 152). І. Ж.

ДЄМЄСТИКОВЪ, двір, у Києві поза «городом Володимира», за ц. св. Богородиці (Богусевич, 19), де жили візантійці-вчителі «суголосних» *демествених* співів (Захарченко, 39); 945, дворъ *Деместиковъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), дворъ *демесниковъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44), Дворъ *Доместюковъ,* за святою Богородицею надъ горою (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 20), и бѣ внѣ града другый дворъ, идѣже есть дворъ *Деместиковъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283).

Посесив на **-ов-** від д.-р. *дєместикъ*: 1. виконавець *демественого* співу, старший на клиросі (із XVI ст.) тощо; 2. керівник сухопутних військ у Візантії (СРЯ XI—XVII, IV, 212); з гр. δομέστικος «церковний сановник», форма з **е** в 1-му складі під впливом гр. розмовн. δεμέστικος (Wanstrat, 83). І. Ж.

ДЄРЄВА, земля *деревлян,* прибл. тер. суч. Жт; 945, послуша ихъ Игорь. иде в *Дерева* в дань (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 54); 988, И посади [Володимир.— *А. К.*] Святослава въ *Деревѣхъ* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 313).

Семантичним способом від д.-р. *дєрєва* «група дерев», «територія, поросла лісом» із спільносл. *dervje «дерева»; пор.: укр., рос. *дéрево* (Фасмер, I, 502). Звідси: 1. етнонім *Д(е)ревлѦне,* або *Д(е)ревлѦны* (місц. назва д.-р. союзу пл.) «лісові люди» (Фасмер, I, 501); 2. хоронім (тер. назва) *Дєрєвьскаꙗ* (див.), земля тощо. Як первинно *Дєрєва* — праcл. етнонім, а пізн. (VIII—X ст.) хоронім (Хабургаев, 183, 200, 203). Див. *Полѣсьє.* А. К.

ДЄРЄВИЧЬ, м. («градъ»), в Болохівськ. землі; можливо, суч. с. *Великі Деревичі* або с. *Мала Деревичка* Любарськ. р-ну Жт; пор. тут же р. *Деревичка* л. Случі п. Горині п. Прип'яті (СГУ, 167); 1241, и поима грады ихъ. *Деревичь* Гоубинъ. и Кобоудъ. Коудинъ городѣць. Божьскыи ДѦдьковъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 792).

Можливо, іменник на **-ичь** від назви сх.-сл. союзу пл. **Дєрєва* (див.), звідки *Дєрєвьскаꙗ,* земля (Хабургаев, 200), що за часів Київської Русі охоплювала правобережну ч. тер. пд. Полісся й Жт. Л. М.

ДЄРЄВЛѢ, пос. чи м-р («манастырь»), побл. давн. Києва; ймовірно, між м-рями Стефанечь і Германечь, тобто між кол. пос. Берестовим і Кловом; 1096, и възвратишасѦ в манастырь и въжгоша Стефановъ манастырь. и *деревнѣ* и Герьманы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 232), ї пожгоша манастырь Стефанечь *деревнѣ.* и Германечь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 222), Стефанъ монастырь и *деревнѣ* и Герьманечь (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 16), Стефань монастырь, и *Деревлѣ,* и Германечь (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 9).

Як «Дерев'яний Германеч» (Закревский, I, 14) чи м-р, належн. *Деревській* землі, *деревлянам;* тоді це посесив на *-j (і) від етнохороніма *Дєрєва* (див.) з епентетичн. l. Форма *деревнѣ* в Іпат. (ПСРЛ, II) й Лавр. (ПСРЛ, I) літ. є помилк., бо слово *деревня* відоме з XIV ст. лише в писемності пн.-сх. Русі (Кочин, СХнР, 100—106). І. Ж.

До д.-р. віднесено умовно. В. ред.

ДЄРЄВЬНАꙖ, р., у Волинськ. землі; суч. р. *Деревичка (Лісна)* л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра (СГУ, 167); 1231, Володиславоу же ѣхавшоу... ѿ Данила ис Кыева. и стрѣте рать во Бѣлобережьи. и бившимсѦ имъ ѡ рѣкоу. Солоучь. и гониша до рѣкы *Деревное* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 766), о рѣку Случь, и... до рѣкы *Деревное* (т. ж., 1843, 172).

Ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *дєрєва* із спільносл. *dervje «дерева»; пор.: укр., рос. *дéрево,* лит. dervá «сосна» (Фасмер, I, 502; Борек, 92); як гідронім *Деревенье* (бас. Десни) з балт. derva «смола» (ТТ, 183), вважаючи, що назва р. *Деревичка* (бас. Прип'яті) — «прозора» (Трубачев, 130). А. К.

ДЄРЄВЬСКАꙖ, земля, належна союзові пл. *Дєрєва* (-лѦнє); прибл. тер. суч. Жт; 945, рѣша же *ДревлѦне.* посла ны *Дерьвьска* землѦ. рькуще сице муж[а] твоєго оубихомъ. бѦше бо мужь твои аки волкъ... а наши кнѦзи добри суть. иже распасли суть *Деревьску* землю (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55—56); 946, иде Вольга по *Дерьвьстѣи* земли (т. ж., 60); 945, и ркоша *ДєрєвлѦни.* посла ны *Дєрєвьскаꙗ* землѦ (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44); 946, и иде Ѡлга по *Дєрєвьскои* земли (т. ж., 48); 1158, Ярополкъ... да бо Небльскую волость, и *Деревъскую* и Лучскую (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 63); 977, Поиде Ярополкъ...

на *Деревъскую* землю (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 10); 945, Се слышавше *Древляне,* избраша нарочитыхъ мужь 50, иже дръжаху *Деревьскую* землю (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 284); 946, и иде Олга по *Деревъской* земли (т. ж., 285).

Релятив на **-ьск-** від *Дерева* (див.). А. К.

ДЄРЬНОВЫИ, м., на п. б. Дніпра нижче Києва (Неволин, 50—51), як суч. с. *Деренковець* Корсунь-Шевченківськ. р-ну Чрк (Максимович, II, 351), побл. якого є гора *Деренова* (Труды ПАС, I, с. CXXXIV); 1146, и поиде ИзѦславъ къ *Дерновоумоу.* и тоу скоупишасѦ вси Клобоуци. и Поршане... прислаша к нему Бѣлогородьчи. и Василевци (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 323).

Семантичним способом від д.-р. *дерновыи, дерневыи* — «той, що перебуває в повній безумовній власності» (СРЯ, XI—XVII, IV, 230). І. Ж.

ДЄС(Ь)НА, р., л. Дніпра; суч. *Десна́* Кв, Чрг й См УРСР, Брянськ. й Смоленськ. обл. РРФСР; б. д., и ѿтудѣ... и до Днѣпра. и прочаю рѣки *Десна* Припеть Двина... а друзии сѣдоша по *Деснѣ.* и по Сѣли... и нарекоша Сѣверъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3—6); 947, и по Днѣпру перевѣсища и по *Деснѣ.* и єсть село єє Ѡльжичи (т. ж., 60); 1096, и азъ шедъ с Черниговци и с Половци. на *Деснѣ* (т. ж., 248); 1159, и бишасѦ с ни ѡ *Десну* (т. ж., 349); 989, и нача ставити городы по *Деснѣ* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 106); 1108, вода бы. волика [! — *В. ред.*] во Днѣпрѣ и въ *Деснѣ* и въ Припетѣ (т. ж., 259); 1146, бѣжа на оустье *Десны* за Днѣпръ (т. ж., 327); 1148, а ИзѦславъ... за *Десною* городы... пожеглъ (т. ж., 363); 1160, и бьюхутсѦ с ними о рѣку. ѡ *Десную.* крѣпко (т. ж., 506); 1194, возвратисѦ Стославъ... и поиде в насадѣхъ по *Деснѣ* (т. ж., 679); 1109, въ Дьнѣпри, и въ *Деснѣ,* и в Припетѣ (XVI ст., ПСРЛ, III. Новгородск. лет., 4); 988, по *Деснѣ,* и по Остри (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 313); 1109, и прочая рѣкы: *Десна,* Припѣть (т. ж., 261); 1159, и поиде Изяславъ къ Чернигову... и сташа возлѣ *Десну* по Крырову... и бьяхутся Черниговци со Изяславомъ о *Десну* рѣку (т. ж., 71); б. д., На *Деснѣ* Чръниговъ (т. ж., 240).

Як: 1. з іран. елементом **-сн-** (*< **-сьн-**) спільн. для гідронімів *Де-сна, Ме-цна* (**-цн-** < **-дьсн-**), *Встe-сна, Перете-сна, Прѣ-сна, Ди-сна, Сн-ова* й под. в значенні «ріка» (Соболевский, РСЭ, 262—263); 2. від прасл. *desnъ, *desьnъ «правий» < *deksinos, спільн. для балт., сл. та ін. і.-є. мов (Rozwadowski, 49—51); 3. від ст.-сл. **деснъ** «правий» евфемістично(?) замість «лівий» (Фасмер, I, 506); 4. із «блискуча, біла» з і.-є. *dei-, *di- «яскраво блищати, світити»; пор. гідроніми: Divina, Divovka, Devica, Dzisna, *Десновка, Десенка* й под. на тер. України, Моравії, Сербії, Угорщини, а сл. *desьnъ «правий» спричинився до уніфікації гідроніма в усіх літ-х, де маємо лише форми з е: Десн- (Moszyński, PZ, 181—184); О. М. Трубачов і В. М. Топоров відхиляють всі попередні етимології, не даючи своєї (ТТ, 218). Очевидно, найприйнятнішим є з і.-є. *di-: *dei- «блищати, світити», що пізн. поєднався із *-sьn- (-sn-), звідки внаслідок семантичн. переосмислення — *Десна* («Права»). А. К.

Про глибокі сл. асоціації в групі назв на **Десн-** свідчить як літоп. 1160, о рѣку. ѡ *Десную* (ПСРЛ, II, 1962, 506), так і системні протиставлення в гідронімії; пор.: *Десной* л. Снопоті, а *Шуйца* п. (т і є ї ж) Снопоті бас. *Десни* (Машт., Дн., 175—176) при д.-р. *десныи* «правий», «dexter» (Срезневский, I, 655) і *шуии* «лівий», *шуица* «ліва (рука)» (т. ж., 3, 1955). В. ред.

ДИРОВА, мог. кн. *Дира,* в давн. Києві, за ц. св. Ірини; побл. перехрестя вул. Володимирської та Ірининської; на горі неподалік від Лядських воріт (Максимович, II, 120); як побл. Кирилівськ. м-ря, про що згадували в 1784 р. (ИТК, II, 126); 882, и оубиша Асколда и *Дира...* а *Дирова* могила за стою Ѡриною (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 23), Аскольда. и *Дира... Дирова* могила (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 17); пор. ще *Дирова* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 270); *Дирева* (ПСРЛ, V, 1925. Новгородск. 4-я лет., 13).

Посесив на **-ов-** від варязьк. антропоіма *Диръ* (Фролова, 115); пор. ще д. *Дирина* в Новгородськ. землі (НПК, VI, 517). І. Ж.

ДМИТРИѤ, ц. («црквь»), в давн. Києві, в системі *Дмитрівського* м-ря; фундамент ц. біля станції фунікулера на Михайлівськ. горі (Толочко, ДК, 76), на її пд. околиці в бік засипан. до 1842 р. *Дмитрівськ.* узвозу, назва якого, за архівн. даними, зберігалася ще до XVII ст. (П. Л., 8—9); 1128, преѭша црквь *Дмитриѭ* ПечерѦне. и нарекоша ю Петра съ грѣхо велики. и неправо (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 299), церковъ святаго *Дмитрея...* и нарекоша ю святаго Петра (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 28).

Ц. було висвячено на честь св. *Дмитрія;* род. одн. від д.-р. християнськ. особового ім. *Дмитрии.* Див. *Дмитровъ.* І. Ж.

ДМИТРОВЪ, м., в Переяславськ. землі; тепер не простежується; 1183, придоша ИзмаилтѦне. безбожнѣи Половци. на Роусь воєвать. ко *Дмитровоу...* кнѦзь ж Стославъ. Всеволодичь... поидоша на Половцѣ и сташа оу Ѡлжичь. ѡжидающе Ѩрослава и-Щернигова (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 628), ко *Дмитрову* (т. ж., 1843, 126). Як *Дмитровъ* (Ук. ПСРЛ, II, 94).

Посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Дмитръ* (-о) (з *Димитрии* > *Дьмитрии;* пор.: гр. Δημήτηρ, Δημήτερος «Деметра», Δημήτριος «Деметрій» і под.), серед носіїв якого в Київськ. та Переяславськ. землях не було належн. до князівськ. стану; пор.: 1109, *Дмитръ* Иворович

[воєвода київськ.; Ук. ПСРЛ, I, 300], вз҃а вежѣ Половечскыѣ оу Дону (1377 р., ПСРЛ, II, 1962. Лавр. лет., 284), а також: 1171, Бастієва же чадь... изымаша... *Дмитра Храбраго,* Олексу Дворского, Собыслава Жирославича, Иванка Творимирича (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 311) із оточення кн. Мстислава Ізяславича. Цей *Дмитръ* (-о) за часом і місцем подій найближче стоїть до аналізован. ойконіма. О. С.

ДОБРЫИ ДѹБЪ, дерево, «величезний дуб» в ур. Желянь Київськ. землі (Висоцький, 39); тепер біля с. Гатне́ Києво-Святошинськ. р-ну Кв; 1169 (помилк.), настигоша Берендичи. Володимира на Жел҃ани оу *Доброгобужа* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 534); але під 1168: Ярополкъ же съ Берендичи настиже Володимира на Желяни, у *Добраго Дуба* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 75—76); 1169, на Желани у *Добраго дуба* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 80); XVII ст., почавши отъ криницы Днѣпреца дорогою гатенскою до долины Журавлицы и до *добраго дуба* при Журавлицѣжъ. Журавлицею въ рѣчку Гатенку (Похил., 22—23); ур.: 1855, *Добрый Дубъ* (ЦДІАК УРСР, ф. 491, оп. 76, од. зб. 579, арк. 108 зв.); 1980, *До́брий Дуб* (МЕ); пор. *Добри Дуб* у Білорусії (Яшкін, 61), у XVIII ст. с. *Добри Дуб* у Сербії (Елезовић, I, 140), 1496, дд. *Дуб* (ПКОП, 18) і *Красный Дубъ* у Новгородськ. землі (НПК, 5, 306).

Семантичним способом від словосп. *добрыи дѹбъ,* що, можливо, вказувало на язичницьке капище (у сл. та ін. міфології здавна відоме поклоніння *дубові*); пор.: сл. *Перунов дуб* (Болсуновский), а в балтів — *Дуб Сонця, Дуб Бога Грози* (Иванов, Топоров, Исслед., 15, 22); напр., у грамоті кн. Льва Даниловича 1302 р.: А ѡт тои горы до *Перѹнова Дѹба* горѣ Скломь. а ѡтъ *Перѹнова дѹба* до Бѣлыхъ бєрєговъ (Гр. XIV, 19); за Константином Багрянородним, руси («росси») на о-ві св. Георгія (суч. о. Хортиця) біля *великого дуба* приносили в жертву півнів (Изв. ГАИМК, 1934, XCI, 9—10). Особливо культове значення мали *дуби,* що росли побл. стр. (Гальковский, 55), пор. на р. Журавлиці *Добрыи Дубъ.* Відгомін цього див.: от Саронскои межи к *Дубну* ручью, от ручья по чєрныи лесъ по Клинъ (Новгородщина, XV ст.; ГНП, 178). Культ *дуба,* як пережиток, утримувався в сх. слов'ян ще у XVIII—XIX ст. Ф. Прокопович у т. зв. духовн. «Регламенті» забороняє «передъ *дубомъ* молитвы петь» (Срезневский, Свят., 31—32), але ще довго, наприклад, у с. Хрєнов Бобровськ. пов. Воронезьк. губ. після вінчання молоді їздили побл. села до *дуба* й тричі об'їжджали навколо нього (Гальковский, 54—55); як нібито *дуби* «оберігають» сусідні поля від граду, бур тощо (Зеленин, 69). Атрибутовані форми назв цих ритуальн. дерев свідчать про їхню диференціацію: священні дерева в слов'ян були різними, а, отже, й присвячені були різним богам, що, за язичницьк. віруваннями, в них містилися. Літоп. *Добрыи Дубъ* уже не є первинним вар. і хронологічно не становить єдної назви: у давнину формально-семантично її атрибутивна ч. *Добрыи* не відповідала суч. укр. *до́брий.* Вона є д.-р. модифікацією значно давніш., найімовірніше, прасл. назви дерева. Очевидно, первинно вона збігалася з якимось теонімом, похідним від *dobr-, але точну форму його зараз важко реконструювати. Вона була пов'язана з тими ж або бл. семантичн. ознаками, що й засвідчені її сл. деривати, зокрема д.-р. та укр.; пор. транскрибоване з лат. (II—III ст. н. е.) ім'я маловідомого сл. бога *Добрат* (Кудрявцев, 112), а також сх.-сл. теонім *Дажьбогъ* «добрий бог» від кельт. *dagus «добрий» (д.-ірл. dagh, галльськ. dagus). Слово *добрий* було, очевидно, постійним епітетом цього бога (Абаев, 13). Із ним спорідненим є кельт. теонім *Dagodeuos (Ogam, 1956, VIII, II, 83); пор. також білор. *доброхо́тъ* «добрий лісовий дух» (Носович, 135). Можливо, ім'я язичницьк. бога, яке дало назву ритуальному дубові, сягало прасл. *dobr-; пор. ст.-укр. *добрый* «правы(й), говѣнный, блг҃овѣнный» (СС, 110), *добрая вѣра* «благочестя» (Житецкий, 22), рос. *до́брый* «нічим не заплямований, бездоганный» (ССРЛЯ, III, 851—852), с.-х. *до̀бро* «добро, благо, користь» (Толстой, 135), словен. dobrôta «благо, благодіяння» (Хостник, 26), а також укр. *до́брий день!*, рос. *в до́брый час!,* де *до́брий* у значенні «сприятливий» та ін. дозволяє припустити, що одним із значень прасл. *dobrъ(jь) «чистий, непорочний», можливо, було бл. до «святий», як і основа гадан. теоніма. Поширене ще й дотепер у сх.-сл. мовах слово *до́брий* пізніше повністю змінило свою семантику, можливо, на теонімному рівні й за часів язичництва. Потім теонім перетворився на зрозуміліше *до́брий,* а в зв'язку з цим *дуб,* у якому жив «добрий» бог, став називатися *до́брим.* Це можна розглядати як своєрідний прасл., очевидно, сх.-сл.-балк. процес; пор. ще ойконім *Добри Дуб* у Сербії. Ще пізн., вже в осяжн. час, культова назва на Україні перетворилася на топонім (назву ур.). Докладніше див.: Железняк — М-во, 1981, № 4, 56—62. І. Ж.

ДОМАМИРѦ, печера, в Галицьк. землі; тепер, можливо, тут с. *Домаморич* Тр (Купчинський, 119); 1241, поиде на Галичь. и пришедъ ко Печерѣ. *Домамири* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 793).

Як помилка (?) переписувача: порівнюючи цю назву з ойконімом *Домажир* (с. Яворівськ. р-ну Лв), вважали вихідн. «*ко Печерѣ Домажири» (Зубрицкий, III, 138), відносячи незасвідчену «*Печеру Домажира» до володінь галицьк. бояр *Домажиричів,* згадуван. у Галицько-Волинськ. літ. (Пашуто, 144). Проте в д.-р. антропоніміконі поряд з ім. *Домажиръ* (Ук. ПСРЛ, I, 307; орошкин, 75) відоме й ім'я *Домамиръ* (Морошкин, 75), зафіксоване в похідн. формі *Домамѣричь* у Галицьк. землі, пор.: 1224, воєвода *Домамѣричь* Юрьгии (ПСРЛ, II, 1962, 742). Отже, це посесив на *-j(a) від д.-р. ім. *Домамиръ* (Купчинський, 119). Л. М.

ДОНЬЦЬ, р. («рѣка»), п. *Дону,* вп. в Азовське море (Ук. ПСРЛ, II, 99); суч. *Сіверський Доне́ць;* у Геродота *Гіргіс, Сіргіс* (ОАІМ; СГУ, 503); в Ідрісі *Русія* (т. ж.); 1185, к Донцю рѣкы...

перебреде *Донѣць* и тако принда. ко Ѡсколоу... и ѿтоуда поидоша к Салницѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 638), рѣкы *Донца* (т. ж., 641); у «Слові о полку Ігоревім»: отъ *великого Дону* до *малого Донца* к лугу *Донца... Донецъ* рече... Игорь рече:... О *Донче!* (Сл. СОПИ, II, 38); як сюди ж кл. ф. *Великий Доне!*; 1486, *Донецъ;* XVI ст., *(Малий) Танаід;* 1515, *Сѣверскій Донецъ;* 1546, Minor Tanais vel Donecz; 1552, *Донецъ Сѣверецкой;* 1559, Minor Tanais; 1562, Donetz; 1595, Donetz id est minor Tanais Sewerski; 1612, Donez sive Tanais minor; 1633, Serensci Donetz; 1651, Donice; 1660, Doniec; 1680, *Сѣверный* (помилк., треба *Сѣверскій*) *Донецъ;* 1691, *Донецкий* колодязь; 1694, Donecz Sewerski... et Tanais minor; 1786, *Донецъ Сиверскій;* XVIII ст., Donciuk; XX ст., *Північний* (помилк., треба *Сіверський*) *Донéць* (СГУ, 503); суч. 'С'івэрс'кий До'нец'.

Похідні: канал *Сіверсько-Донéцький* (т. ж.), він же *Сіверський Донéць — Донбáс;* м. *Северодонéцьк,* слід *Сіверськодонèцьк; Донбáс (Донéцький басéйн);* м. *Донéцьк* та ін.

Демінутив на **-ьць** від *Донъ* (у Геродота Τάναις) з доі.-є. *dānu-«вода, річка» (див. *Дънѣпрь*); частіше як *Сіверський Донéць* з відповідним означенням (див. *Сѣверъ*) (Стрижак, Сіверяни, 64—76; Стрижак, Сіверськодонецьк, 55—56). О. С.

ДОРОГОБѸЖЬ, м., у Волинськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 100); суч. с. *Дорогобýж* Гощанськ. р-ну Рв; 1084, Всеволодъ... вда ѥму *Дорогобужь* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 205); 1097, и Стополкъ... поиде к Пиньску... и приде *Дорогобужю* (т. ж., 269); 1150, ѣха Андрѣи къ ѡцю Кыеву... да ѥму ѡць волость. Туровъ. и Пиньскъ и *Дорогобужь* (т. ж., 329); 1101, вда Стополкъ. Двдви *Дорогобужь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 250); 1150, а снъ Гюргевъ Глѣбъ оу Пересопници. и в *Дорогобоужи* [сѣдаше.— *А. К.*]... Изаславъ же позва и к собѣ на ѡбѣдъ. и тоу ѡбѣдавъ ѿтоуда поия съ собою до *Дорогобоужа* (т. ж., 394—395); 1151, высчлалъ ему... Володимеръ Андрѣеви питье из *Дорогобужа* (т. ж., 441); 1152, Изяславъ... приде къ *Дорогобужю* (т. ж., 446); 1157, Гюрги же пришедъ к *Дорогобужю* (т. ж., 487); 1169, къ *Дорогобужю* (т. ж., 537); 1170, и съвкупишася... оу него Киевѣ. Ꙗрославъ из Лучьска. Володимиръ Андрѣевичь из *Дорогобужа* (т. ж., 541); 1171, Мьстиславъ же Изяславичь... поиде къ *Дорогобужю* (т. ж., 546); 1173, посласта Двдъ и Мьстиславъ. по стрыя своего *Дорогобужю*... а сна Мьстислава. посади *Дорогобужи* (т. ж., 566); 1084, *Дорогобужь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 3); 1099, Святополкъ приде къ *Дорогобужу* (т. ж., 16); 1100, А Давыдъ сѣде въ Божьцѣ и посемъ вдасть ему Святополкъ *Дорогобужь* (т. ж., 18); 1150, Мьстислава посади въ *Дорогобужи* (т. ж., 48), Туровъ, и Пинескъ, и *Дорогобужь.* и Пересопницу... идущу же ему къ *Дорогобужу,* и выбѣже изъ *Дорогобужа* Мьстиславъ Изяславичь въ Луческъ (т. ж., 49); 1151, и ты [Ігоре.— *А. К.*] не токмо Кіевъ взя себѣ, но и Пересопницу и *Дорогобужь* (т. ж., 53); 1152, къ *Дорогобужу* [Ізяслав.— *А. К.*] (т. ж., 56); 1156, Юрьи... рече: «...ти волость даю *Дорогобужь*»; Мьстиславъ же иде... до *Дорогобужа* (т. ж., 65); 1169, къ *Дорогобужу;* онъ же [Володимир Андрійович.— *А. К.*] разгнѣвався иде *Дорогобужу* (т. ж., 83—84); 1170, Мстиславу Изяславичю со братомъ Ярославомъ и съ Галичаны пошедшу къ *Дорогобужу* на Володимера Андрѣича (т. ж., 87), *Доробучь* (т. ж., 240); 1168, къ *Дорогобужу* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 123); б. д., *Дорогобучь* (НЛ, I. Прилож., II, 476).

Похідні: 1150, [Ізяслав.— *А. К.*] поиде... съ Оугры къ *Дорогобужю.* и вышедши *Дорогобоужьци* съ крты... и рекоше ему *Дорогобоужьци* (ПСРЛ, II, 1062, 410).

Посесив на *-j(ь) від спільносл. антропоніма-композита; пор.: с.-х. *Драгобуд,* чес. Drahobud, полаб. *Dargabǫd (Фасмер, I, 531; Роспонд, Стр., 34; Svoboda, 72; Profous I, 452); 1297, Dargebanz із *Dargabǫdź (від *Dargabǫd-); чес. Drahobuž, ст.-сорб. Drogobudowice (Trautmann, I, 44) й под. А. К.

ДОРОГЪВЬСК(ЫИ), м., у Волинськ. землі (як *Дороговьскъ; Ук. ПСРЛ, II, 101); можливо, суч. с *Дорогиничі* Локачівськ. р-ну Вл; 1250, Приславшоу же Могоучѣеви. Посолъ свои к Данилови и Василкови. боудоущю има во *Дороговьскыи* даи Галичь быс в печали велицѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 805).

Релятив на **-ьск-** від д.-р. топоніма *Дорогъва* (див. *Сѹхая Дорогъва*). А. К.

ДОРОГОЖИЧЬ(-И), ур., можливо, й с. пн. давн. Києва; як: 1. до бол. верхн. Либеді (Сементовский, Киев, 230); 2. від верхів'я Глибочиці до стр. Сирця й Кирилівськ. м-ря (Закревский, I, 300); тепер у межах м.; 980, стояше Володимеръ. ѡбрывся на *Дорогожичи.* межю *Дорогожичемъ* и Капичемъ. и єсть ровъ и до сего дне (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 76); 1150, сбиратися оу *Дорогожича* (т. ж., 327); 980, на *Дорогожичі.* межи *Дорогожичемъ* и Капичемъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 64); 1150, оу *Дорожичь* (т. ж., 402); 1161, и поиде... къ Киеву. и пришедши сташа на болоньи. в лозахъ противу *Дорогожичю* (т. ж., 515); 1171, снмашася братъя Вышегородѣ и пришедше сташа на *Дорогожичи.* подъ стымъ Курило (т. ж., 544), на *Дорогожицѣ,* межи *Дорогожцемъ* и Капичемъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 292); 1150, Изяславу же прибѣгшу къ *Дорогожичю* (т. ж., 48); 1160, пришедъ... къ Кієву и ста на болоньи въ Лозахъ, противу *Дорогожичи* (т. ж., 74); 1169, Сняша же ся братья во Вышегородѣ, и пришедше сташа на *Дорогожичи* (т. ж., 84); б. д., *Дорожница* (Киевск. синопс., 44); 1868, *Дорожичи* (Закревский, I, 300).

Як: від *дорога;* мовляв, у цій місцевості сходились д о р о г и Біл(о)городська й нагір-

на Вишгородська, що вели до Києва (Петров, 27). Імовірніше, посесив на *-j(ь) від антропоніма *Дорогожитъ; пор.: с.-х. *Драгожит, Доброжит, Борижит,* чес. Pořit, Zažit, укр. м. *Житóмир* та ін. (Лихачев, II, 322). І. Ж.

ДОРОГОЖИЧЬСКОЄ, бол., в зх. ч. кол. ур. *Дорогожичь* (-и) під старим Києвом (Петров, 27); 1146, и вбѣже Игорь в болото *Дорогожичьское* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 326—327).

Релятив на **-ьск-** від топоніма *Дорогожичь* **(-и)** (див.). І. Ж.

ДОРОГОЖИЧЬСКЫЄ, урвища чи бол. («слѹдъвы») в ур. *Дорогожичь,* побл. Києва; 1146, и тоу побѣже [князі. — І. Ж.]... въ Слоудовы *Дорогожьчьскиꙗ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II. Ипат. лет., 326).

Релятив у формі pluralia tantum на **-ьск-** від *Дорогожичь* **(-и)** (див.). І. Ж.

***ДѸБРОВИЦꙖ, м.,** центр однойменн. кн-ва в Туровськ. землі; тепер г-ще в м. *Дубрóвиця,* райцентрі Рв (Лысенко, Города, 18); реконструйовано з літоп. *Дубровицьскыи* (князь); пор.: 1183, ѿрꙖди моложьшеѣ кнзѣ... Володимера Переꙗславьского. и Глѣба. и Мьстислава сна своєго. и Романовича Мьстислава. и Глѣба Гюрговича кнзꙖ *Доубровицьского* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 631).

Іменник на **-ицꙖ** від д.-р. *дѫброва* «ліс, гай» (Срезневский, I, 470); пор.: ст.-сл. **ДѪБРАВА,** болг. *дъбрáва,* с.-х. *дȕбрава,* словен. dobrȃva, чес. doubrava, польськ. dąbrowa, в.-луж. і н.-луж. dubrawa, укр. *дубрóва (дібрóва)* «дубовий ліс» (Фасмер, I, 548; Schütz, 58); лит. dum̃blas, латиськ. dum̃brs «болото», dumbrava «грузька місцевість» (Фасмер, I, 548). *Дубровицьк.* р-н Рв характеризується болотян. низовинами; пор. ще *м. Дубровник* у Югославії. А. К.

ДѸБЬНЪ, м. («городъ»), у Волинськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 102); суч. м. *Дýбно,* райцентр Рв; 1100, а *Дубенъ* и Черторыєскъ. то ти даєть Стополкъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, Лавр. лет., 274); 1147, и сташа оу *Дубна* (т. ж., 324); 1101, в Божескомъ. во ѡстрозѣ *Дубенъ* и Черторыескъ. то ти даеть Стополкъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 249); 1149, и сташа оу *Добна* (т. ж., 389); 1287, Мьстислав же пребывъ некольско днии. оу Володимѣри ѣха во свои городы, в Лоуческъ и в *Доубенъ* (т. ж., 905); 1100, *Дубен* и Черторыескъ (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 23; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 18).

Семантичним способом від д.-р. *дѫбьнъ* «дубовий»(?); з прасл. *dǫbъ + формант **-ьн-**; пор. польськ. Dębno, Dębna та ін. (40 назв); чес., словац. Dubne, Dubné (Роспонд, Стр., 26); як *dǫb- + ьno (Otrębski, 154); пор. гідронім Duben (від с.-х. dûb; Dickenmann, I, 107); як від *dъbn- // *dъbr- (-n-//-r-) у значенні «вода, заглиблення в руслі, лощина» й под. (ОАІМ), сюди ж латиськ. dubra «болото, калюжа» (Куркина, 143). Місцевість навколо м., дійсно, болотяна. А. К.

ДѸБЬНЬЦЬ, ур. (р.?), в р-ні р. Супій л. Дніпра; як р-н, що тяжіє до кол. сс. *Малий Бýбнів* Золотоніськ. пов. Полтавськ. губ. (Малороссия, 411), м-ка *Бубнів,* або *Бубнівської* сл-ки (ОАІМ), суч. с. *Бýбнівська Слобідка* Золотоніськ. р-ну Чрк; 1155, и сташа по *Дубеньцю* ѡли и до верхъ Супоꙗ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 346), по *Дубницю* ѡли до верхъ Супоꙗ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 481), по *Дубенцу* и до връху Супоя (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 63).

Демінутив на **-ьц(ь)** від д.-р. *дѫбьнъ* «дубовий», в основі прасл. *dǫbъ + формант **-ьн-** (див. *Дѫбьнъ*); пор. Duben і dъbn- // *dъbr- в значенні «вода, заглиблення в руслі, видолинок» (ОАІМ). А. К.

ДѸНАИ: І. країна, в бас. нижн. *Дунáю;* суч. *(Над)дунáйщина;* рідше, *Подунáв'я* й под.; 969, Рече Стославъ... не любо ми єсть в Києвѣ быти. хочю жити с Переꙗславци в Дунаи. ꙗко то єсть середа в земли моєи (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 67); 1043, и поиде Володимеръ в лодьꙗ. и придоша в *Дунаи.* [и] поидоша к Цсрюграду (т. ж., 154); 1162, идоста Гюргевича. Црюгороду Мьстиславъ и Василко... и Всеволода молодого поꙗша. со собою... и дасть црь Василкови. в *Дунаи* ·д· гор[од]ы. а Мьстиславу дасть волость. ѿскалана (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 521); 1187, Половци бо бꙖхоуть шли в *Доунаи.* и не бѣ ихъ дома в вежахъ своихъ (т. ж., 659).

Семантичним способом від назви однойменної р. (див. *Дѹнаи* II). О. С.

II. р., вп. в Чорне море; **суч.** *Дунáй* (див. ще *Истръ*); VIII—V ст. до н. е., гр. Ἴστρος (нижня течія), скіф. Ματέας (т. с.); I ст. до н. е. кельто-лат. Dānuvius, Δανούβιος; лат. Dānūbiu, (верхня й середня течія); (H)ister, Histrus; пізн гот. Dōnawi, д.-в.-нім. Tuonaha, Tuonova; в «Пісні про Нібелунгів» Tuonowe; с.-гр. Δούναβις, сірійськ. Dōnabis; ст.-сл. **ДОУНАВЪ;** IX ст., **ДОУНАИ;** д.-серб. *Дунавь* (СГУ, 188); болг. *Дýнав* (Дювернуа; ЭССЯ, V, 156), кл. ф. *Дунафе* (СГУ, 188); макед. *Дунав;* с.-х. *Дȕнāj, Дȕнав, Дȕнаво* «Дунай», *Дȕнāв;* словен. Dúnâj «Відень», Dónava «Дунай»; чес., словац. Dunáj, польськ. Dunaj; рос. *Дунáй,* білор. *Дунáй* (ЭССЯ, V, 156); рум. Dunărea, тур. Tuna (Фасмер, I, 552—553; Гол., 108—109; Шафарик, I, III, 227—228); д.-р., б. д., до Понетьского морꙖ. на полъноцщиꙗ страны *Дунаи* Дьнѣстръ. и Кавкансинскиꙗ горы. рекше Оугорьски (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3); 944, Игорь же дошед *Дунаꙗ.* созва дружину (т. ж., 45); 967, Иде Стославъ на Дунаи... сѣде кнꙖжа ту. въ Переꙗславци (т. ж., 65), Словеньску же ꙗзыку. ꙗк же рекохом живущю на *Дунаи.* придоша ѿ Скуфъ. рекше ѿ Козаръ. рекомии Болгаре. и сѣдоша по *Дунаєви* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 9), а Оуличи Ти-

верци сѣдѧху по Бугу. и по Днѣпру. и... (при)-сѣдѧху къ *Дунаєви*... да то сѧ зовѧху ѿ Грѣкъ Великаꙗ Скуфь (т. ж., 9—10), к(ъ) *Дунаеви* (ПСРЛ, I, 1846, 5; XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 42; 1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в. Эрмитажн. сп., 339), *Истръ* (Ук. ПСРЛ, II, 103); ~ поч. XII ст., савреҗаты... пребрѣдше *Исътру* наречемыи *Дунаи* (XVI ст., Сл. СОПИ, II, 56); XV—XVIII ст., *Дуна*, род. відм. *Дуны* (КБЧ, 1838, 104); 1684, Danubio; 1769, Danube (СГУ, 188); XVIII ст., *Данубий* (Татищев, I, 158, 453); суч. укр. *Дуна́й;* фолькл.: Де твоя, сину, доля, а чи в Сулі, чи в Самарі, чи в тихім *Дунаї?* (Jagič, 313) і (діал.) *'Дунай (Наддунайщина)* (МЕ, 1981).

Споріднені: а) рр. *Дуна́й* «Дніпро» (Кв, Чрг; БРСР); л. Многи л. Удаю п. Сули л. Дніпра; *Дунавець* п. Малого Серету л. *Дунаю* (1734, *Донавицул;* 1773, Dunawec, Dunawetz); *Дунаєць* п. Дніпра; 1789, Dunayec, пізн. *(Сухій) Дунаецъ* п. Есмані п. Клевені п. Сейму л. Десни л. Дніпра; *Дунайка* л. Роставиці л. Росі п. Дніпра; *Дунайко,* потік у с. Любачів Володарськ. р-ну Кв (СГУ, 188); а також *Дунай* і похідні в бас. Сейму, Друті, Ворскли, Вісли, Варти, Віслоки, Радомки, Бзури тощо (Машт., Дн., 28, 40, 74, 215, 226; HW, 56, 123, 128, 145, 290, 441, 545, 564; Rozwadowski, 251; Moszyński, PZ, 149—155); б) нп *Дунаєць* Жидачівськ. р-ну Лв, Глухівськ. р-ну См; *Дунаїв* Перемишлянськ. р-ну Лв, Кременецьк. р-ну Тр; *Дунаївці* (2 нп) *Дунаєвецького* р-ну Хм; *Дунаївка* Михайлівськ. (поряд із с. *Дніпровкою*) й Приазовськ. р-нів Зп; *Дунайка* Сквирськ. р-ну Кв й под.; в) прізв.: к. XVI ст., *Дунай* (Веселовский, 103); 1649, *Дунаенко* (Реестра, 21); г) назви мешканців: б. д., Кии... приде къ *Дунаєви*... и сруби горо͠докъ малъ. и хотѧше сѣсти с родомъ свимъ. и не даша єму... *Дунаици* (ПСРЛ, II, 1962, 8); д) ін.: *дуна́йський,* **за-**, **при-**, *наддуна́йський;* 1116, и вдашасѧ ѥму городъ *Дунайскы* нѣколи͠хко... и въ Дерестрѣ городѣ *Дунайстѣмь* (ПСРЛ, I, 1962, 291) і под.

Як: 1. просте «подовження» д.-іран. dānu- «річка» (> Dānuv-), коли кінцев. (тематичн.) голосн. -u- ще не було втрачено скіф. мовою (Абаев, Осет., 236); Dānubius як фонетичн. вар. до *Tanaupi (пор.: Τάναις «Дін», а також санскр. ар, перс. ab(i) «річка»; Abi-Hind «річка Інд»), без врахування балт. *up- «річка» (пор. латиськ. upe «т. с.»; ГУММЗ, 23); *Дуна́й* і *Дін* як із спільноіран. *Dān(a)-avi «ріка Вівця» (ЭССЯ, V, 157), що суперечить твердженням античн. письменників, бо ця р. в понизів'ї називалася *Істром* і лише в середн. і верхн. (кельто-герм.) ч.— *Дуна́єм,* «де іранців... не було» (Петров, Етн., 71); 2. кельт. (з ір. danu- «дужий, міцний») та герм. (Donawi-; пор.: гот. Δούναβις і герм. гідронімне -awa, -aha); 3. кельт. (через герм.) в ст.-сл. **ДОУНАКЪ** (a > o > u), що заперечують ін., обмежуючись метатезою *Dānūv- > *Дунав-*, хоч за часів руху пд. слов'ян до *Дунаю* голосні ā та ū були довгими. Їх перестановка «уявляється малоймовірною» (Петров, Етн., 71); 4. *Дунай // Дунав* з і.-є. *Dānaui-s (розходження між *dunaj і *dunavь пояснюють ще з вар. назви прототипу; ЭССЯ, V, 157). Фрак. концепція походження рум. Dunăre(a) «Дунай» (<*Dónare чи Dónaris) витісняється булг.-сл. (Dunăre (a) < дунайсько-булг. *Dunaďj < сл. Dunavь) на основі булг. ротатизму (т. ж.). Як споріднена з лит. dunayus «велика ріка, глибінь (в оз., річці)» й гідронімами типу Dunāyus (8 назв), латиськ. Dunajs, Dunava й под. На фактах балт. (лит., латиськ., д.-прус.) гідронімії обстоюється суф. характер компонентів -aj- // -av- *(Дунай — Дунав)* (Петров, Етн., 70—74). Як від споконвічн. сл. апелятива dunajь «велика вода» з наступн. змішуванням його з несл. назвою *Дунаю,* коли слов'яни з'явилися на цій р.: обоє з і.-є. *dheu- «бігти, текти» (Никонов, КТС, 130); пор. ще латиськ. dunavas «kleine Gewässer, die nicht zufrigen» (Кочубинский, 82), польськ. dunaj «глибока ріка з високими берегами, велика вода, болото, став», рос. *дуна́й* «річка, море, струмок», укр. *дуна́й* «велика повенева вода, річка, потік» (пор. фолькл.: Гра́ють во́ди, як *Дуна́ї*), «калюжа» й под. Як така, що надійно не пояснюється поки що ні на сл., ні на і.-є. грунті, а є, можливо, доі.-є. (Фасмер, I, 552—553; Никонов, КТС, 130). О. С.

ДЪЛЪБЬСКОЄ, оз., навпроти Києва, на л. б. Дніпра; тепер ур. *До́вбичка;* 1151, не смѣю͠мщи же имъ пустити лодеи мимо Києвъ. но пустиша и в озеро *Долобьскоє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 331), Гюрги... поустиша ѣ [лодии.— *А. К.*] во ѡзеро *Лубѣиское* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 424), 1150, 1151, *Дулѣбьское* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 50; к. XVI в., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 52); 1150, езеро *Добьское* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 113).

Як релятив на **-ьск-** від: 1. етнонімн. основи Dulěb-; пор. Dulěby: dulebyj (Роспонд, Стр., 20—21) — союз пл. *дулеби,* котрі «живяху по Бугу, где ныне велыняне». Араб. історик X ст. Масуді знає «племя» Dulâbe, політ. об'єднання, що в VI—VII ст. боролося з аварами, або обърами (Фасмер, I, 551; Греков, КР, 437—438; Лихачев, II, 222; Петров, Етн., 47, 48; Баран, 130—132); цей етнонім відомий багатьом слов'янам; пор.: чес. Dudleby, словен. Dudleipin, Tudleipin, Dudleipa — паннонські *ду(д)лебы* (Роспонд, Стр., 20—21) тощо; 2. апелятивн. основи Do- + lъbъ (Роспонд, Miscellanea, 29) «мис, крутий берег»; 3. дієслівн. основи, що в рос. *долби́ть,* укр. *довба́ти,* болг. *дълба́,* словен. dôlbem, чес. dloubati, а також д.-р. *надолобъ* «опускна колода біля воріт; тин, міська огорожа» (Фасмер, I, 523) і суч. укр. *'Доўбичка.* Див. *Дълъбьскъ.* А. К.

Очевидно, за допомогою суф. **-ьск-** від гідроніма з основою **Дъл(ъ)б-** (пор. д.-р. *дълбсти, длъбсти* «довбати»; Срезневский, I, 755), як *Дънѣпрьскаꙗ* (див.) від *Дънѣпрь, Дорогожичьскыє* (див.) від *Дорогожичь* **(-и)**, *Заѹ̈бьскыи* (див.) від *Зарѹ̈бъ* й под. В. ред.

ДЪЛЪБЬСКЪ, ур., біля м. Києва; тепер тут ур. *Довбичка;* 1103, Бгъ вложи в срце кнАземъ ... Стополку. и Володимеръ и снАстасА думати на *Долобьскѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 277); 1101, и прииде Володимеръ. и срѣтостасА на *Долобьскѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 265); 1180, Половци же испросиша. оу Стослава ИгорА ать лАжеть с ними по *Лобьскоу;* оже Стослав же привелъ к собѣ Половцѣ в помочь. и лежать со Игоремь по *Долобьскоу* (т. ж., 621); 1103, на *Долобскѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 19), в *Надолобску* (ПСРЛ, II, 1843, 286).

Як *Долъбьскъ* від *lъbъ «рів, русло, річка» (Роспонд, Стр., 20). Релятив на **-ьск-** від ***(Дъ)лъб-**; див. **Дълъбьское*. А. К.

ДЪНѢПРЬ, р., вп. в *Дніпро-Бузьк.* лим. Чорн. моря, суч. *Дніпро*, рідше *Дніпр;* діал. *Дн''іпәр;* уперше в Геродота, потім у Птолемея, Страбона та ін. як Βορυσθένης (V ст., до н. е.); пізн.: Δ'άναπρις (VI ст. н. е.); Danapris у Географа Равенського; Danaper в Іордана (VI ст. н. е.), пор. Δ'άναπριν, Danaprin у Феофана (VIII—IX ст. н. е.); Borysthenes у Плінія; гун. (в Іордана) Var, Varom; печенізьке Βαρούχ (Никонов, КТС, 124); тюрк. Özü, Üzü; лат. середньовічне Nusacus в Певтінгерових табл. (Фасмер, I, 518; Корнилов, АКД, 5; Чичуров, 12—15; Никонов, КТС, 124); д.-р.: 1016, и начя *Дьнѣпрь* мьрзнути... и... перевозися Ярославъ... на другыи полъ *Дънѣпра* (XIII—XIV ст., НЛ, I. Синодальн. сп., 15); 1214, и начаша воевати по *Днѣпрю* городѣ чьрниговьскыя... а Всеволодъ ис Киева выбежа за *Дънѣпръ* (т. ж., 53); 1224, Мстислав Мстиславлиць переже перебегъ *Днѣпрь...* от рѣкы *Днѣпря* (т. ж., 63); б. д., а *Днѣпръ* втечеть в Понетьское море (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 7), надъ рѣкою *Днѣпрьскою* (т. ж., 17); б. д., Словѣне пришедше сѣдоша по *Днепру* и наркошасА ПолАне (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 5); 968, ωнοю страны *Днѣпьра* (т. ж., 53), 1109, Бысть вода велика въ *Днѣпрѣ,* и въ Деснѣ, и в Прѣпятѣ (XV ст., НЛ, I. Комисс. сп., 203); 1519, посхотевшю же кнзю Скиригаилоу ехати за *Днепро* в ловы (ПСРЛ, XVII. Супральск. сп., 80); б. д., *Непрь* (Ук. ПСРЛ, II, 95), рече, рѣка Стугна... затвори *Днѣпрь* (Сл. СОПИ, II, 31), Ярославна рано плачеть Путивлю городу на заборолѣ, аркучи: «О *Днепре-Словутицю!* Ты пробилъ еси Каменныя горы сквози землю Половецкую» (т. ж.); XIV ст., *Дънѣпръ* (Соболевский, РВФ, 186; Фасмер, I, 518); б. д., Да едет Сухан ко быстру *Непру Слаутичю* на берег (Сл. СОПИ, II, 3); італ.: 1318, Ellexe; 1367, Erese; 1375, Lozo; 1474, Erresse; 1480, Erexe; 1514, Luosen (Макс., 96); як dьпаргъ (Rozwadowski, 244); XVI—XVII ст., в картогр. мат.: Boristhenes, Borysthenes, Neper, Dniper, Nieper, Niepor, Niper, Nyeper (Кордт, IV, IX, XXIV); сх.-сл. (1610—1635), Промолвит тихий Дунай до *Днѣпра-Славута:* «*Днѣпр*-батьку, *Славуто!*» (СЭ, 1954, № 3, 25); укр. (1722), на *Днѣпри* (Падалка, Что сказ., Прилож., 24); XIX ст., На лиман-ріку іспадали к *Дніпру-Славуті* низенько уклоняли... Ой джуро Яремо... Ой та йідь ти понад лугом та Базавлугом, та понад *Дніпром-Славутою* (Сл. СОПИ, II, 31); XIX ст., Широкий *Дніпр* не гомонить (Сл. Шевченка, I, 183); рос. *Днепр,* білор. *Дняпро*, польськ. Dnieрг, поліськ. (укр. й білор., рідко) *Дунай;* пор. ще в рос. билинах: «А от *Дуная* [персоніфікован. образ, він же *Дунай Іванович.— О. С.*] протекла да тут *Дунай-река* Ко стольному ко городу к о К и е в у» (Moszyński, PZ, 152), тур. Usu, Usy й тат. Eksi (Rozwadowski, 244).

Похідні: б. д., Онъдрѣю оучащю въ Синопии. и пришедшю єму в Корсунь. оувидѣ ѧко ис КорсунА близь оустьє *Днѣпрьскоє.* и восхоти поити в Римъ и проидѣ въ вустьє *Днѣпрьскоє* ѿтоли поиде по *Днѣпру* горѣ (ПСРЛ, I, 1962, 7—8); 1566 (1655), лиманы *Днѣпровый* и Буговый (ИНС, III, 276); 1703, *Днѣприще* (Куш.-Мар., 101); поч. XX ст., рр. *Днѣпрецъ, Днѣприкъ, Днѣпровка, Днѣприще Кривое, Непрецъ* (Машт., Дн., 2, 41, 135, 89, 103); тер.: *Наддніпрянщина, Середньонаддніпрянське й Нижньонаддніпрянське Лівобережжя* та *Правобережжя, Придніпров'я, Задніпров'я (Задніпрянщина), Подніпров'я;* нп: *Амур-Нижньодніпровськ, Верхньодніпровськ; Дніпрельстан, Дніпрове, Дніпрові Хвилі, Дніпровське, Дніпродзержинськ, Дніпроенергія, Дніпро-Михайлівське, Дніпропетровськ, Дніпрова, Дніпряни; Кам'янка-Дніпровська* та ін; прізв.: *Дніпров* (ІМІС, Жт, 387), *Дніпрова* (ІМІС, Мк, 278), *Дніпрова Чайка* (псевдонім Л. О. Василевської) (ІМІС Днц, 160), *Дніпровський* (ІМІС Хрс, 450), *Задніпряний* (ІМІС Од, 874), *Задніпровський* та ін.; назви мешканців: *наддніпрянець,* **-'янка**; прикметники: *дніпрова* (вода, риба), *дніпровський* (спуск) і под.

Як 1. *Dъnaiprь < *Dŭnajiprĭ = Dunajь + Iprь (Moszyński, PZ, 154—155); пор.: рр. *Іпр* та *Ібр* на Слов'янщині (Трубачев, 214); однак більшість при поясненні літоп. вар. *Дънѣпрь* виходять із Δ'άναπρις // Danaper і под., ув'язуючи їх із Δ'ανούβιος // Dānuvius // Dānubius та ін. (див. *Дѹнаи*) // Danastrus // Danastr (див. *Дънѣстръ*), Τάναϊς «Дін» тощо. 2. сармат. (спільноіран.) *дон* «річка» + *іпр* (пор.: рр. *Іпр, Ібр*) гіпотетично теж «річка» (Соболевский, РФВ, III—IV, 184—187); 3. скіф. *Danapras «швидкоплинний», що заперечується скіфсько-балкан. *Dānu-apara «задня річка» (д.-інд. áparas, авест. apara- «задній, більш віддалений» порівняно з *Дністром*) — спокусливим, але не вільним від фонетичн. труднощів: сл. ě повинно відбивати осет. æ» (*Don-æpr-) (Фасмер, I, 518). Дехто Δ'άναπρις розчленовує на dān-āpr-, де dānu- «річка», а -āpr- < -āгр-, що в скіф. ім. Αρπόξαις із āрга-xšaya «владика вод, повелитель *Дніпра*», при д.-іран. āрга, āгра «водяна глибінь», āр «вода» й суф. (?) -г-, а також xšay- «сяяти, блищати, володіти», звідки осет. arf «глибокий» (Абаев, Осет., 19, 38, 153, 154, 162, 179, 236); 4. між Dānapris, Dānaper, Dānastris, Dānaster і сл. вар. їх (Dъnĕрrь, Dъnĕstrъ) існував дакcько-фрак. проміжок: *dānu-Ipr-os > *dŭn-Ipr-os > *dŭneapar (на фрак. основі) > Dъnĕрrъ (на сл.); детальніше: іран. dān- > фрак.

dūn- (пор.: лат. veterānus, pānem > рум. batrīn, pîne; іран. ā > фрак. ŭ > рум. î з делабіалізацією); -ipr-os > -eapar: i > ea перед складом із -a-; пор.: і.-є.* (s)tīpros > рум. teafăr (Трубачев, 35, 216—218); при цьому *dānu-Ipr-os (> *dūn-Ipr-) = «dūn-*іпрівський*», тобто орієнтований (?) на *Ібр*, одну з річок Середн. Наддніпрянщини (т. ж., 35, 217). Заслуговує найглибш. уваги думка, що форми Βορυσθένης і Δάναπρις є взаємними фонетико-метатезними відповідниками (Петров, Етн., 61),у яких, дійсно, компоненти Δάν-:-θέν- і Βορ-:-πρ- можна й слід розглядати як фонетичні вар. (Δ : θ, β : π — консонантн. перебій; ά : έ, о: нуль звука — чергування голосн.) при повному збігові сонорних ν — ν і ρ — ρ у порівнюваних морфемах; щодо позиції Δάν-//-θέν-; Τάν- у Τάναις «Дін» пор.: фрак. Οτευ-(Ετευ-)θανε(σ)κος, Κυρίδανα, Σάνδανος, Diur-danus і Δανε-δεβαι; кельт. Danomarus і Ro-dan (суч. р. *Рона* в Швейцарії й Франції; бере поч. біля витоків *Дунаю*, лат. Danūvius), а також осет. гідроніми Fiagdon, Orsdon (Абаев, Осет., 235), англ. Don тощо. Наявність компонента Dan(a)-, якому відповідає -θένης із коротким 1-им (έ—ĕ) і дифтонгічн. (пор. -αι- у Τάναις) або довгим 2-им ā (ä; пор, η — ē), у фрак., кельт. та ін. топонімії дозволяє уникнути (як непотрібн.) гібридної «ірансько-фрак.» побудови й виходити лише з фрак. *Dānāpris (*Dānābris) > Дънѣпрь (пор. літоп. *Дънѣпрь*) «річка *Іпр (Ібр)*». Як давнішою назвою *Дніпра* був *Ibris, -us // *Ipris, -us; пор.: *Ібр* л. Тетерева п. *Дніпра; Ибар*, або *Ибър*, пр. верхн. Мариці в Болгарії (і стародавн. Ἕβρος, Hebrus, Ebrus на сх. Балканськ. п-ва); *Ибар*, пр. Моравн в Сербії; р. Ebro на Піренейськ. п-ві та ін., в яких вбачають і.-є.* i̯ebhros // *ei̯bhros «цап, запліднювач» (Трубачев, 214). Тоді *Дънѣпрь*, очевидно,— «ріка-зволожувач» (ā — наголош.). О. С.

ДЪНѢПРЬСКАꙖ, р. («рѣка»), вп. в Чорне море; вона ж *Дънѣпрь*, суч. *Дніпро́*; б. д., ѡни же рѣша... въ лѣсѣ (лѣсехъ) на горохъ (горахъ) над рѣкою *Днѣпрьскою* (1377 р., ПСРЛ, I. Лавр. лет., 17).

Релятив на **-ьск-** від *Дънѣпрь* (див.). О. С.

ДЪНѢПРЬСКЫИ: I. луг («лꙋгъ»), на Лівобережжі, нижче о-ва Хортиці; пізн. *Великий Луг*, переважно залитий Каховськ. вдсх.; 1190, и тако совокуписа с Черными Клобукы. и ѣхаша... до Протолчии. и тоу заꙗша стада многа Половецкаꙗ. в лоузѣ в *Днепрескомъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 671), до Протолчіи... въ лузѣ въ *Днѣпрѣскомъ* (т. ж., 1843, 140); як «в Лузе в Днепреском» (Кудряшов, 130): Протолчьи містилися в *Дніпровській* луці, пд. ч. якої (від о-ва Хортиці) прилягала до *Великого Лугу* (т. ж., 131).

Вар.: 1740, [модернізовано.— *О. С.*] *Великий Луг* (Голобуцкий, ЗК, 384); 1770, *Великій Лугъ* (ИНС, I, 43); XIX ст., *Лугъ Великой* (Миллер, 62), *Луг* (пор. у козацьк. паролі: — Пугу! Пугу! — Козак з *Лугу*) (ОАІМ), *Великая Плавня* (Эв., Ист., 1892, I, 172), *Плавня* («Самый замечательный сстров Днепра... *Великий луг* или *Плавня*») (ОАІМ); місц. нім. *Schöne Wiesen (звідки *Шинвіз* — передм. кол. м. Олександрівська; тепер у складі м. Запоріжжя); суч. *'Плаўн'і*. О. С.

II. брід («бродъ»), на *Дніпрі*, нижче Переяслава, побл. якого містився *Татиньць* (див.), ототожнюван. із Злодійським шляхом; 1187, Сдоумавъ... Стославъ. со... Рюрикомъ. поити иа Половцѣ... повѣдахоуть бо имъ Половци. близъ на Татинци. на *Днѣпрѣискомъ* бродѣ... Володимеръ же Глѣбови. приѣха к нимъ. ис Переꙗславьлꙗ (XV ст., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 652), *днѣпръскомъ* (т. ж.), *Днѣпрѣискомъ* і *днѣпрскомъ* (т. ж., 1843, 134).

Релятив на **-ьск-** від *Дънѣпрь* (див.); пор. ще: *Дънѣпрьскаꙗ* (див.) рѣка, *Заднѣпрьскыи* тощо (Ук. ПСРЛ, II, 85—98). О. С.

ДЪНѢСТРЪ (-Ь?) р., вп. в *Дністров(ськ)ий* лим., кол. *Аккерманська* зат., або *(О)відове* оз. (СГУ, 174), Чорн. моря (КРУ, 31); суч. *Дністе́р*, рідше *Дністро́* й под.; в Геродота (V ст. до н. е.) Τύρης; в Овідія (43 р. до н. е.— 17 р. н. е.) Tyras; у Страбона (бл. 63 р. до н. е.— бл. 20 р.) й Птолемея (II ст. н. е.) Τύρας; в Амміана Марцелліна (IV ст.) Danastius (Фасмер, I, 518—519) зам. *Danastrus (? — *О. С.*); в Аноніма Равенського (VII ст.) Tiram Oristhenis (Извори, II, 391, 395, 396); у Константина Багрянородного (X ст.) Δάναστρις, Τρούλλος; в італ. (XIV—XV ст.) Turlo, Ginestra, у тур. та араб. Turla (Фасмер, I, 518—519); у Певтінгеров. табл. (II—IV ст. н. е.) Agalingus (?), іран. Aksiak, Tiarant (Соболевский, РСЭ, XIII—XX, 25); б. д., до Понетьского морꙗ. на полънощныꙗ страны Дунаи *Дьнѣстръ*. и Кавкаисинскиꙗ [помилк. зам. Кавкаисинскиꙗ.— *О. С.*] горы. рекше Оугорьски (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3), *Дънѣстръ*, и Кавкаисинскія горы, рекше Угорьски (т. ж., 1846, 2), Дунаи *Днепръ* [зам. *Днестръ*.— *О. С.*]. и Кавькасиискыꙗ горы. рекше Оугорьскыꙗ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 3), Дунай, *Дънѣстръ* и Кавкасинския (Чекаиѣския) горы (XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Троицк. лет., 2), а Улучи, Тиверьци сѣдяху по *Днѣстру*, присѣдяху къ Дунаеви бѣ множьство нхъ... по *Днѣстру* оли до моря (ПСРЛ, I, 1846, 5), по *днѣстру*. по бугу и по днѣпру (т. ж.), къ Дунаєви... по Бугу. и по *Днепру* [зам. *Днестру*.— *О. С.*] ѡли до морꙗ... Великая Скуфь (ПСРЛ, II, 1962, 9—10); 1224, по *Днѣпру* (т. ж., 742); б. д., по *Днѣстру* (ПСРЛ, XVIII, 6), по *Днестру* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 42), Лутичи и Тиверичи... к Дунаеви... по *Днестру*... Великая Скифия (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в. Эрмитажн. сп., 339); 914, седящеи Оуглецы по *Днѣпру* внизь. И посемъ пріидоша вън *Днѣстръ* (XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 14), углецы по Днепру вниз, и по сем приидоша вои *Днестр* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 39), Углицы по Днепру... и посемъ придоша меживъ и *Днестръ* (ПСРЛ, XXV, 347); 1164, изъ *Днѣстра* великого въ болоние (т. ж., 73); 1223, Приидоша... и выгонци Галичьские... по *Днѣстру* и выидоша в море...

и воидоша... по *Днѣстру* и выидоша в море... и воидоша в рѣку Днѣпръ (т. ж., 119); 1224, выгоннници Галичскіе... по *Днестру* (ПСРЛ, XX, I, 42); 1519, Волохи... из Волоские земли до тоя украйны... Они же Геты и Даки изгнаша, сами осѣли и отъ Флакуса прозваша(ся) Влахи. Друзіи пишутъ Валаши з влох пошли... пасли стада и готовизны Римскіе, мост муровали на Дунає рѣку *Днѣстръ* на ино мѣсто переведоша (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, XXII. Русск. хронограф, II, 232); 1224, по *Днѣстру* (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 50); 1332, Кориатовичи... збудовали... мѣстце славное Каменец Подолский от каменя, скалы, от Хотѣня... и от *Днѣстра* рѣки миль двѣ (40-ві роки XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 43—44); 1482, Махомет... от Кафы до Бѣлгорода волоского... над устем *Днестровым*, где в море Понтское впадает, притягнул (т. ж., 91); 1497, до Подоля вторгнули и всѣ волости около *Днестра*, Галича, Жидичина, Другабича и Самбора огнем и мечем повоевали [турки й татари.— *О. С.*] (т. ж., 99); б. д., А на сей сторонѣ Дуная, на усть *Днѣстра* надъ моремъ: Бѣлъгородъ, Чернъ... на *Днѣстьри* Хотинъ. А то Болгарьскіа и Волоскіа городы (ПСРЛ, IV, 1929, I, I. Новгородск. 4-я лет., 623); 922, *Днѣстръ* (XVIII ст., НЛСХС, 8); 1374, do Dnestru (СГУ, 174); 1350, Turl(l)o; 1375, Turilo; 1408, Tailo (із *Tarlo? — *О. С.*); 1436, Tarlo (Брун, Черноморье, I, 78); XV ст., *Нѣстръ* (Машт., ДБ, 1); 1429—1430, на *(д)нистрѣ* (УГ, 82, 85, 86); 1436, Niestr (СГУ, 174); 1448 Dnyastr; 1449, N(y)estr; 1453, Dnyestr (т. ж.); 1450, Dnistra (УГ, 27); 1452, на *Днистри* (Серг., Бесс., 338); 1459, по на *Дънестромъ* (Розов, 192); 1565, nad Nestrem (АЮЗР, VII, II, 197, 213); 1574, *Днестрови* (АЮЗР, VIII, I, 264); 1620, надъ *Днѣстромъ* (Чрг. лет., 6); 1656, ку *Днѣстровѣ* (Самовидец, 46); 1671, рѣку *Тираду* (vulgo Dniestr) (АЮЗР, I, X, 318); 1711, *Днистро* (СГУ, 174); 1734, ad rippas fluii Tyrae (АЮЗР, III, III, 81); 1788, Dniester (Walach. Schmid, карта); XVIII ст., In Ipse Tyrae seu Nesrri... Nestro (Шмидт, II, 776); XIX ст., *Днѣстеръ* (Шарапевич, Иссл., 4), *(Д)нистеръ* (Гол., Нар., I, 569), *Нѣстру* (Гол., 100), рум. Nistrul (Reginnea), Nistru (Карп., 123); суч. молд. *Нӣстру;* рос. *Днестр,* фолькл. (гіпотетично) *Настасья* рѣка (Сумцов, 286); укр. (на Буковині) *Бе́рег (у ꞌБерез'і), ꞌБери; Турла́* (біля гирла, головне річище); *Ністе́р* (до *Ністра́*, над *Ністро́м*, на *Ністрі*) (Карп., 123), *ꞌГн'істəр, ꞌДн'істəр, Д'н'іꞌстро;* найчастіше *Д'н'іꞌстер* (переважно на Підкарпатті й у Галичині).

Похідні: рр. *Стари́й Дністе́р* (с. Стриганці І.-Ф.; 1970, МЕ); *Віднóга Дністровá*, на ній с. *Дністрик-Головéцький* (суч. *Дністрик*) Старосамбірськ. р-ну Лв; нп *Подністря́ни, Деменка-Подністрянська* кол. Стрийськ. округи (СГУ, 173—174); *Піддністря́ни* Жидачівськ. р-ну Лв; *Дністрове* Борщівськ. р-ну Тр; кол. *Дністро́вське* Могилів-Подільськ. р-ну і *Наддністря́нське* Мурованокуриловецьк. р-ну Вн; *Дністро́вець* Красноокнянськ. р-ну і *Дністро́вське* Біляївськ. р-ну, *Білгород-Дністро́вський* Од; *Миколаїв-Дністро́вський* (ІМСУ, Лв, 440, 470—473), на місцях як *Миколáїв-над-Дністрóм* (частіше *Миколáїв*) Лв; *Тирáсполь* і *Ністроени* (МРСР); *Наддністря́нщина* (УРС, II, 586); істор. *Поднѣстріе, Поднѣстрове, Поднестра, Поднѣстря, Заднѣстріе* (Новицкий, II, 629, 277); рум. «Transnistria»; рівнина *Наддністря́нська, Верхньонаддністря́нська* (ІМСУ, Лв, 262, 182); берег *Дністровий* (с. Різдвяни Галицьк. р-ну І.-Ф.); дол. *Дністровá*, гори *Дністрові*, вода *д'н'іꞌстр'анка* (СГУ, 174); *Дністро́вський* лим. (ОАІМ); Лиманъ *Турла,* или *Днѣстровской* (*Днесторовской*); XVIII ст., Дали намъ земли отъ *Днѣстра* до Богу Граници нам по Бендерску дорогу, *Днѣстровый,* Днѣпровый — обыдва лиманы (Гідр. НП, 30—34).

Форми Danastius (помилк. зам. Danastrus?), Danaster, Danastrus, Δ'αναστριϛ пояснюють як: 1. *tāna-// *dāna- + -istr-, тобто ті ж компоненти, що й у назвах *Дънѣпрь* (див.) та ''Ιστροϛ «Дунай»; пор.: нібито сарм. р. *Істр* у Моск. обл. та ст.-інд. is-ira- «дужий, свіжий», гр. ʽιερός; 2. *Dānu-naz-dyō «ближча річка»; пор.: авест. nazdyō «ближче», н.-перс. nazd «близько»; д.-інд. nēdīyas «ближче»; на відміну від *Дніпра* (див. *Дънѣпрь*), *Dānuapara, — «дальшої річки» з д.-інд. áparas, авест. apara- «задній, віддалений»; 4. *Danasras «швидкоплинна, швидкострумуюча»; нібито з лат. ācer, д.-сл. ostrъ; 5. гібрид типу ісп. Guadiana, Guadalquivir; 6. праcл. *dъnēstrъ < *dŭno-istro; 7. назву не пояснено. Не відкидаючи зв'язку 1-го компонента назви з іран. середовищем, звертають увагу на її 2-й складник, споріднений із гідронімами: *Стрий, Стри́па* (2) п. *Дністра; Стрвяж (Стревяч, Стривець, Стривігор;* польськ. Strwiąż) л. *Дністра; Стругa* л. *Стревяжу; Стронавка* л. *Бистриці-Тисьменицької* п. *Дністра; Стривиники* л. Пастівника в бас. *Стревяжу* та ін.; пор. **-стер-** у *Стерев'яж (Стрв'яж)* і *Дністе́р (Днестр)* кол. Danaster. **Як** створений за моделлю «річка (*dana-, *danos) + річка (-str- < і.-є. *-sr- «швидка»)», в якій 1-й компонент відбиває тогочасну мовну ситуацію Пд. України, а 2-й — середньої смуги Сх. Європи (Петров, Етн., 67—68; Фасмер, I, 518; ГУММЗ, 20—21; Абаев., Осет., 19, 38, 162, 236). За Ю. О. Карпенком, не **Дн-** є залишком основн. назви з уточненням (**-іпр** та **-істр**), а навпаки, ці 2-гі елементи, ймовірніше, є слідами давніх протоназв, до яких скіфи додавали географ. термін **Дн-** (Dānu-); пор. «ріка Волга» (Карп., Акт., 12). Із тим, що *Дністер* давніше іменувався фракійцями також як *Істрос* (див. *Дунаи*), узгоджується сенс ін. назви цієї р.— *Тірас;* обидві семантично «швидкі», й, можна думати, що *Тірас* — скіф. переклад давн. фрак. назви, яку ін. угрупування скіфів законсервувало в назві *Дністе́р* (т. ж.). Як між назвами Danastris, Danaster (аналогічно Danapris, Danaper) і їхніми сл. відповідниками (Dъпѣргъ, Dъnēstrъ) існував даксько-фрак. проміжок: іран. *dānu- + * Istr-os > *dŭn-isr-os > (на фрак. основі) *dŭneastr > (на сл.) *Dъnēstrъ; причому стосовно початк. *dānu- + *Istr-os (> *dŭn-istr-) зазначають, що його слід розуміти як «орієнтований за Істром» (Трубачев, 217), хоч тут можна

й поставити під сумнів фонетичн. ряд *ā > ĭ > ъ > **нуль звука**; очевидно (за наявності фрак. dān-), ā > ъ > **нуль звука** (див. *Дънѣпрь*) (ГУММЗ, 29), а зам. т. зв. «орієнтації» назви однієї р. на ін., можливо, логічніше шукати механізму їх розподібнення за умов попередньої «однойменності»; мабуть, не враховано також деяких акцентуаційн. моментів (пор. Δ'αναστρις > **Дънѣстрь* > *Дністéр*), із яких випливають часокількісні зміни тощо. Можливо, гр. Δ'αναστρις (лат. Danastrus) слід інтерпретувати як *Dănāstrĭs (-ŭs; з ē на місці *-ā-), звідки внаслідок перенесення наголосу на 2-й склад дістаємо *Dănāstrĭs (*Dănēstrĭs, -ŭs) > Dъnēstrь (*Дънѣстръ*; ā є наголошеним). Ненаголошен. -ă- на пд.-сл. (болг.) грунті змінюється на -ъ-; пор. болг. діал. *Осъм* < Asamusъ (Георгиев, ИСИЯ, 30; ГУММЗ, 29—30).О. С.

ДѦДЬКОВЪ, м. («градъ») в Болохівськ. землі; тепер не простежується; 1241, и поима грады ихъ. Деревичь Гоубинъ. и Кобоудъ. Коудинъ городѣць. Божьскыи *Дѧдьковъ (дядков)* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 792), и водасть имъ взѧти *Дѧдьковъ* гра͠д. Ѿтоуда же плѣнивъ землю Болоховьскоую (т. ж., 792). Пор. сс. *Дядьковичі* Дубнівськ. й Ровенськ. р-нів Рв.

Посесив на -ов- від особового ім. *Дѧдько;* пор.: ст.-укр. антропоніми *дѧдько, дѧдѧ, дѧдковичъ* (ССУМ, I, 342); Симеонъ *Дядьковичъ*, боярин галицьк. (Ук. ПСРЛ, I, 282), *Дѣдковъ* Исидоръ, псковитянин (т. ж., 311), *Дѣдковъ* Михаилъ, псковськ. гість (т. ж., 311). Пор. припущення В. Т. Пашуто про належність м. відомому кормильцю — «дядьке» князівськ. Мирославу, очевидно, батькові Семена *Дядковича*, який служив пізн. кн. Льву (Пашуто, 144—145). Л. М.

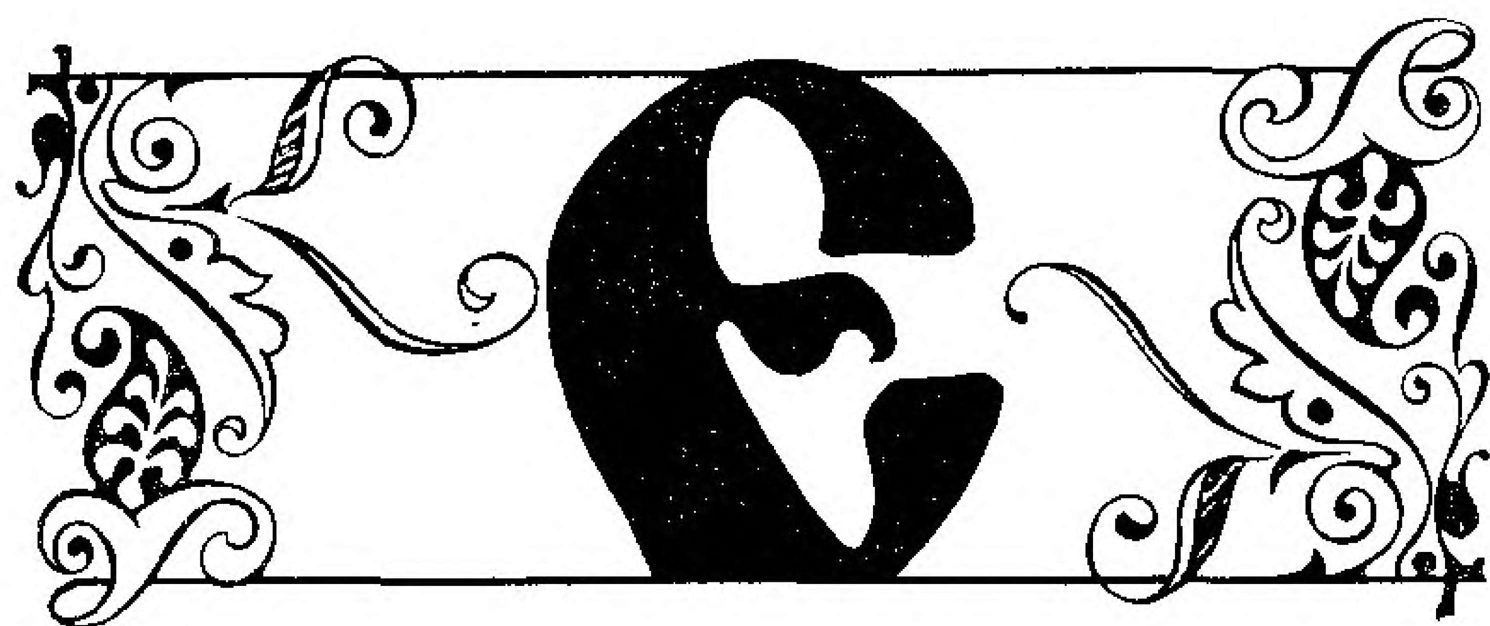

ЄПИСКОПЛИ, ворота, в м. Переяславлі Руському, суч. Переяслав-Хмельницький Кв; тепер не простежуються; 1136, приде Всеводъ... к Переꙗславлю. и стоꙗша подъ городомъ три дни и бишасѧ оу еплихъ воротъ. и въ кнѧжихъ воротъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат., лет., 297), у *епископлихъ* воротъ и въ княжихъ (т. ж., 1843, 13), *Епископли* (Ук. ПСРЛ, II, 106).

Посесив на *-j(и) від д.-р. *єпископъ* «церковний ієрарх» (із гр. 'επίσκοπος «наглядач, страж; хранитель; спостерігач» і под.); «Належні *єпископові*» на відміну від *Княжих* (див. *Кънѧжьи*) «Належних *князеві*». Пор.: вул. *Епископля (Пискупля, Бискупля)* (Ук. ПСРЛ, II, 106) і двір *Ѥпиль* (Срезневский, I, 829) у Великому Новгороді, але намѣстиѥ *Ѥпископьское* (т. ж.). О. С.

ЄРЄЛЬ, ур. («мѣсто»), побл. пізн. с. *Старий Орлик* (тепер у складі с. *Орлик Орлицької* с/Р Кобеляцьк. р-ну Пл) в «досить гострому *куті*», створеному гирлом р. *Орелі* л. Дніпра (Кудряшов, 99) вище р. Самари; 1183, Роусь... стоꙗша на мѣстѣ. нарѣцаемемь *Єрель* єгоже Роусь зоветь *Оуголъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 631—632); *Ерель,* его же Русь зоветь *Уголъ* (т. ж., 1843, 128).

Як: *Угла, Уголъ, Ерель, Богъ* (Ук. ПСРЛ, II, 489), *богъ, босе, босъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 98).

Похідні (за суміжністю): 1491, пришли на пашню на *Орель* и на Самару и на Овечью Воду (СИРИО, XLI, 113); 1501, на *Орелѣ* татарове разганяли (т. ж., 347); 1502, на усть *Ореля* на Днѣпрѣ, или на усть Самары у Днѣпра жъ (т. ж., 377); 1550, р. Arela (Кудряшов, 97); 1562, р. *Ариэль* (т. ж., 98); 1633, нп Orel (т. ж., 98); 1559, на поляхъ Черкаскихъ... на *Ореле* (Кн. пос., I, 182); 1571, А отъ *Орели* до Самары днища съ три (Беляев, прилож.,19); XVI—XVII ст., *Орелъ, Орѣль, Арѣль (Арѣли)* (КБЧ, 1848, 11—13, 19); XVII ст., гостинці (шляхи) *Орѣлские* (АКПГУ, II, 38); 1687 (1697), за (рѣкою) *Орѣллю* (~ 1730 р., Величко, III, 12, 436); 1732, *Орѣлью* (Самовидец, 316); 1768, на *Орѣли* (ИНС, 198); 1884, по *Ориль-ричку* (Нов., Нар., 21); XIX ст., *Орликъ* (Семенов, III, 674), *Ореля* (Маркевич, 457); суч. *Оріль* (IMIC, Пл, 735, 759, 760, 762, 771); сюди ж рр. *Оріль Верхня, Нижня* (також *Орілька), Гнила* (вона ж *Мала,* або *Попільнушка*) бас. *Орелі* (Эв., Вольн., 142, 222); *Орчик* (< **Єрльчикъ?*) п. *Орелі* (СГУ, 402) та ін.; нп *Орлик Орлицької* с/Р Кобеляцьк. р-ну Пл (відоме з 1633 р. як *Орель;* Кудряшов, 99) та ін.

Як: 1. вказівка на порубіжжя (виходячи з протиставлення «руському» *Ѹголъ* тюрк. *Єрель*, яке зближували з *Урал*); 2. «річка, що тече звивисто»; пор. джагатайськ. *орель-шурель* «сям-там» (Эв., Вольн., 154; Эв., Топ., 393); 3. спадкоємець Геродотового Γε'ρρος (із Г на місці у [j]) < скіф. *Yarāra, від yar- у значенні «кут (рос. *угол*)» (Соболевский, 35); 4. із тюрк. äirili (пор. як *агрілі;* Радлов, I, 704) «кривий, косий»; тур., азерб., алт., казах. airy «вилкоподібна гілка, тріщина, кут», airyly «кутастий» (Фасмер, III, 151). Останнє найімовірніше. Див.: *Ѹгълъ, Ѹгъла, Богъ* II. О. С.

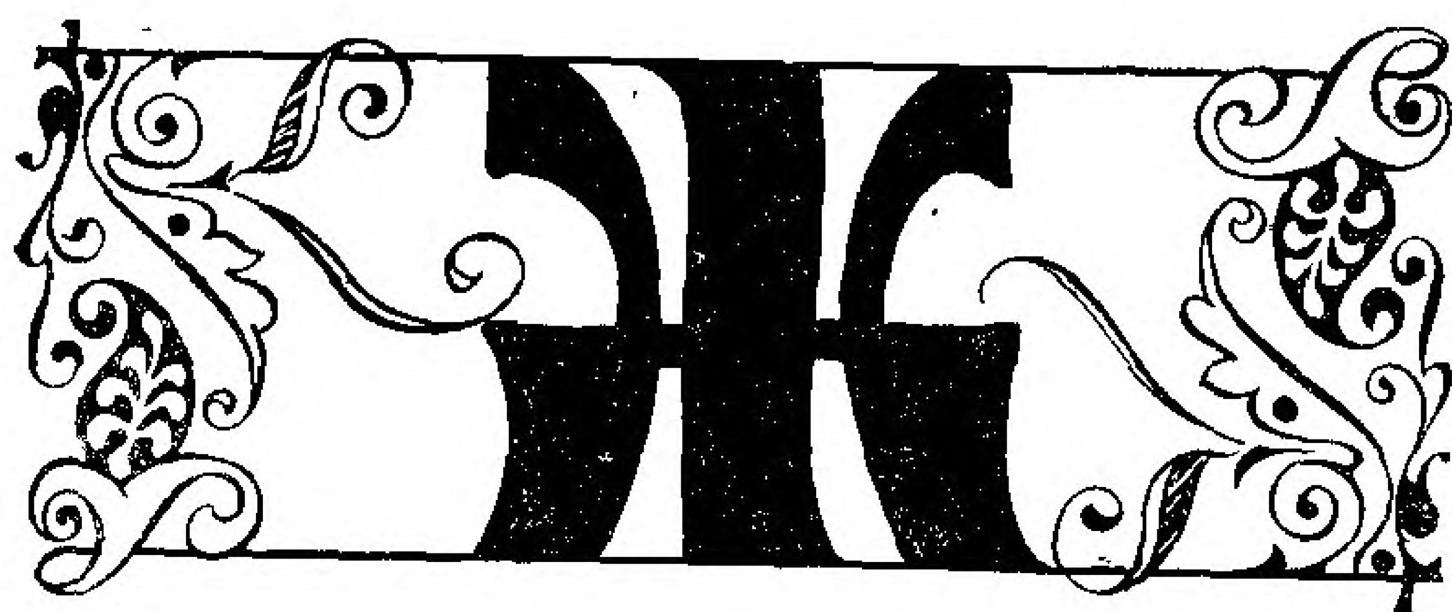

ЖАДЬНЪ, м. («градъ») у Волинськ. землі; суч. с. *Жадень* Дубровицьк. р-ну Рв; 1240, Пришедъ [Батий.— *Л. М.*] ко граду *Жадну,* и уби градъ двенадцатми пороки, и не може взяти (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 159).

Семантичним способом від д.-р. *жадьнъ;* пор.: ст.-сл. **жадати, жадѣти**; рос. *жáждать;* укр. *жадáти;* польськ. żądać, чес. žádati з ін. ступенем чергування: лит. gõdas «жадоба», godùs «скупий» (Фасмер, II, 33). А. К.

ЖЄДЬЧЄВЬЄВЪ, м., над р. Тетерів у Поліссі; як на р. *Жидь* п. Дніпра (КС, 1882, IX, 437); 1257, и взѧ Городокъ. и Сѣмоць. и всѣ городы. сѣдѧщиꙗ. за Татары Городескъ. и по Тетереви до *Жедьчевьева* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838).

Як **Жєдєчєвъ* (Андріяшев, 52); можливо, сл. посесив на -єв- від балт. особового ім. типу д.-прус. (1396 р.) Gedike (Топоров, ПЯ, IX, 182), лит. *Кгедейка* (Būga, I, 225), Gedeta (Būga, III, 137) тощо з послідовною сл. фонетичн. і словотвірн. модифікацією. І. Ж.

ЖЄЛѦНЬ: I. р., л. Стугни п. Дніпра; як м. в Київськ. землі (Барс., 125; Тихомиров, 33), на місці кол. с. Микільська Борщагівка (Соболевский — ИОРЯС, XXV, 1923, 27) тепер у межах м. Києва; або суч. смт *Жуляни* Києво-Святошинськ. р-ну Кв (Барс., 125), хоч воно й обживалося досить пізно як належне Київськ. Софійськ. м-реві (Закревский, I, 311); 1160, и приспѣ Мьстиславъ Изяславичъ к Ростиславу, и бишася на рецѣ на *Желанѣ* (ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 168). Пор. ще: XIX ст., р. *Желань* (Похил., 20), вона ж р. *Борщаговка* (т. ж., 17; Похил., УКР, 83), р. *Борьщовка* (Новицкий, 51), р. *Борщовка* (Похил., УКР, 84), р. Żelany (Rulik., ОРК, 49); 1729—31, с. *Жиляне* (Чт. ОНЛ, 1893, VII, 41); 1869, сел. *Жиляны* (Левицкий, Беневский, 190); 1907, с. *Желяне* (БКМ); суч. смт *Жуляни* Києво-Святошинськ. р-ну Кв.

Як: 1. (р. й м.) від скіф. (або кіммерійськ.?) етноніма Γελωνός (Соболевский, РСЭ, 305—306); 2. посесив на *-j(ь) (Фролова, 113); 3. від сл. основи žel- // žal- з і.-є. *gēl- (можливий перебій *gol-); сюди ж с.-х. *жа̑л* «узбережжя, берег», *жа̏ло* «пісок, піщана місцевість, невисокий берег»; д.-ц.-сл. *жаль* «могила»; пор. польськ. Żalna, Żalno; с.-х. *Жална* (Роспонд, Стр., 28). Імовірніше, іменник (прасл.) на -aпь; від балт. *gil-, пор. прус. gillin, gilūs «глибокий» (Дригалкін — М-во, 1976, № 6, 26—29). Див. ще Нерознак, НДГ, 72.

II. ур.; як рівнина зх. Києва (Добр., ЗВ, 8; Висоцький, 39), що підходила до Києва прибл., де тепер поч. Брест-Литовськ. проспект (Рыбаков, РДН, 22); 1093, С҃тополкъ же выииде на *Желаню* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 221); 1146, и пришедъ ста на *Желѧни* (т. ж., 313); 1093, на *Желѧню* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 212); 1162, Торци же постигоша возы ихъ на *Желѧни* (т. ж., 518); 1169, настигоша Берендичи Володимира на *Желѧни* оу Доброгобужа (т. ж., 534); 1093, Святополкъ же выиде на *Желяню* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 7); 1146, на *Желани* (т. ж., 35, 233); 1160, на *Желяни* (т. ж., 75); 1169, Ярополкъ же съ Берендичи настиже Володимера на *Желани* у Добраго дуба (т. ж., 80). Пор. *Желань* (Закр., Планы, II), *Жєлѧнь* I (див.). І. Ж.

ЖИДИЧИНЪ, м., у Волинськ. землі; на р. Стир (Барс., 74); суч. с. *Жидичин* Ківерцівськ. р-ну Вл; 1227, еха Данилъ въ *Жидичинъ* кланѧтьсѧ и молитисѧ. с҃тмоу Николѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 751); 1262, Данило, кроль русский... на всѣ мѣста и замки над Тетеревю и инными рѣками.., також *Жидичин* и Звягель, в которых татаре сами мешкали (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, 208).

Можливо, посесив на **-ин-** від антропоніма **Жидичѧ*? А. К.

ЖИДОВЄ, р-н давн. Києва (Соловьев — ОЗ, 1851. Т. 79, № 11—12, 41); 1124, погорѣ Гора. и моностыреве вси что ихъ на Горѣ въ градѣ и *Жидове* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 288); 1125, бысть суша великая, и Кіевъ мало не весь погорѣ, и церкви, и монастырѣ, и *Жиды* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 292).

Семантичним способом із pluralia tantum на **-ов(є)** від д.-р. етноніма *Жидъ*. І. Ж.

ЖИДОВЬСКЫЄ, ворота, в пн.-зх. ч. давн. Києва («город Ярослава»); р-н суч. Львівськ. пл.; *Львівські* — з к. XIII ст. (Максимович, II, 113); із 1835 *Житомирські* (Сементовский, Киев, 107); тепер не простежуються; 1146, И приѣхавъ же Оулѣбъ въ свои полокъ. тако же Иванъ. и поверга стѧгы и поскочи къ *Жидовьскымъ* воротомъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 326); 1151, а Изѧславъ Д҃вдвичь ста межи Золотыми вороты и межи *Жидовьскими* (т. ж., 427), Ростиславъ Мстиславичь... ста передъ *Жидовскими* вороты (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 52).

Релятив на **-ьск-** від *Жидовє* (див.), в основі д.-р. етнонім *Жидъ* (Довнар-Запольский, 60; Толочко, 93). І. Ж.

ЖИТАНЬ, ур., біля м. Володимира-Волинського (Ук. ПСРЛ, II, 108), суч. райцентра Вл; 1261, а Василко кнѧзь с ними. и не дошедшоу емоу города. и ста на *Житани* на ночь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 850); 1283, и... поидоша к Володимѣроу. и сташа на *Житани* (Телебуг) (т. ж., 892).

Іменник на **-ань** від д.-р. апелятива *жито* «їжа» (Срезневский, I, 878); пор.: укр. *жúто* (рос. р о ж ь); білор. *жы́та* «хліб, зерно» (Фасмер, II, 57; Роспонд, Стр., 27, 28), *Житань* «місце, де засівали хліб»? А. К.

ЖЬЛЪНИ(НЪ), м. («городъ», «градъ»), в Переяславськ. землі; суч. с. *Жóвнине* Чорнобаївськ. р-ну Чрк (Ук. ПСРЛ, II, 107); 1116,

Ꙗрополкъ Володимеричь. сруби городъ. *Желни*. Дрючаномъ ихъже полони (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Сузд. лет. по Академич. сп., 291), Ꙗрополкъ же сруби городъ. *Желъди* Дрьючаномъ. ихже бѣ полонилъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 283), Ярополкъ... срубн градъ *Желании...* (XV ст., ПСРЛ, V, вып. I, 1925. Софийск. 1-я лет., 159), город *Желнии* (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 27), град *Желании* (т. с., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 48; ПСРЛ, XVII. Никаноровск. лет., 29), городъ *Желній*, и дастъ его Дрючаномъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 24); 1512, на Климятинъ... прозываемое *Жовнинъ* (Клепатский, 427); 1604, Żołnin, Żownin «na Sule... na gruncie Klimiatyńskim» (Żr. dz., XXII, 699); 1632, из *Жолнина* (Воссоед., I, 129); 1638, ку *Жолнину* (1730 р., Величко, IV, 230); 1653, *Жолнино* (Воссоед., III, 405); 1658, *Жовнинъ* (Акты ЮЗР, IV, 115); 1666, подъ Ирклѣевымъ,.. Буромлею,.. Кропивною,.. *Жовниномъ* (Акты Арх. ком., VI, 125); 1843, *Жовнинъ, Жолвинъ* или *Долникъ* (?) (Гагарин, II, 117); к. XIX ст., *Жовнино* (КС, 1899, дек., 178); 1907, *Жолнинъ* (Ук. ПСРЛ, II, 107); суч.: ˈ*Жоўнин*, ˈ*Жоўнине;* рідко, ˈ*Жоўн'іно* (МЕ, 1958).

Похідні: 1556, моск. гонець Володимеръ Матѳеевичъ *Жолнинский* (Кн. пос., I, 251); 1603, отъ *жолнинцовъ* и чигиринцовъ (Лазаревский, Очерки, I, 251); 1649, сотня *Жовнинская* Чигиринськ. полку (Реестра, 18); 1671, в Лукомли за вовцѣ Хведора *Жовнинского* (АКПГУ, I, 207); суч.: ˈ*Жоўнин'с'кий*, ліс; ˈ*Жоўнин'с'ка*, гора; мешканці *Жовнина: жоўˈн'ани, жоўˈн'анин, жоўˈн'анка, жоўˈн'аки.*

Як: 1. сумнівна ідентичність *Жовнина* й *Жьлъди* («Чому *Желди — Жовнин*, а не *Жевдь* поблизу Чернігова?»; Марк., О нар., 2); аналогічно й щодо «Желании» (див. вище), виникл., як і форми *Желни, Желнии* й под., на базі, очевидно, графічно невиразн. прототипу **Жьлънин (ъ)*, звідки укр. закономірне *Жовнин;* 2. від назви птаха [? — *О. С.*] *жьлъны* через катойконім, мовляв, у «стародавній «Украйні» *дручани* прозивалися *желнами*» (Максимович, II, 344). Імовірніше, посесив на **-ин-** від власн. особового ім. *Жьлъна // Желна* (Тупиков, 147), зафіксованого й на Середньонаддніпрянськ. Лівобережжі в ст.-укр. вар. (пор. 1649, *Жолна;* Реестра, 290) й похідн. від нар. назви дятла й вивільги (іволги) (Стрижак, ППНП, 82). Див. ще: Нерознак, НДГ, 72—73. О. С.

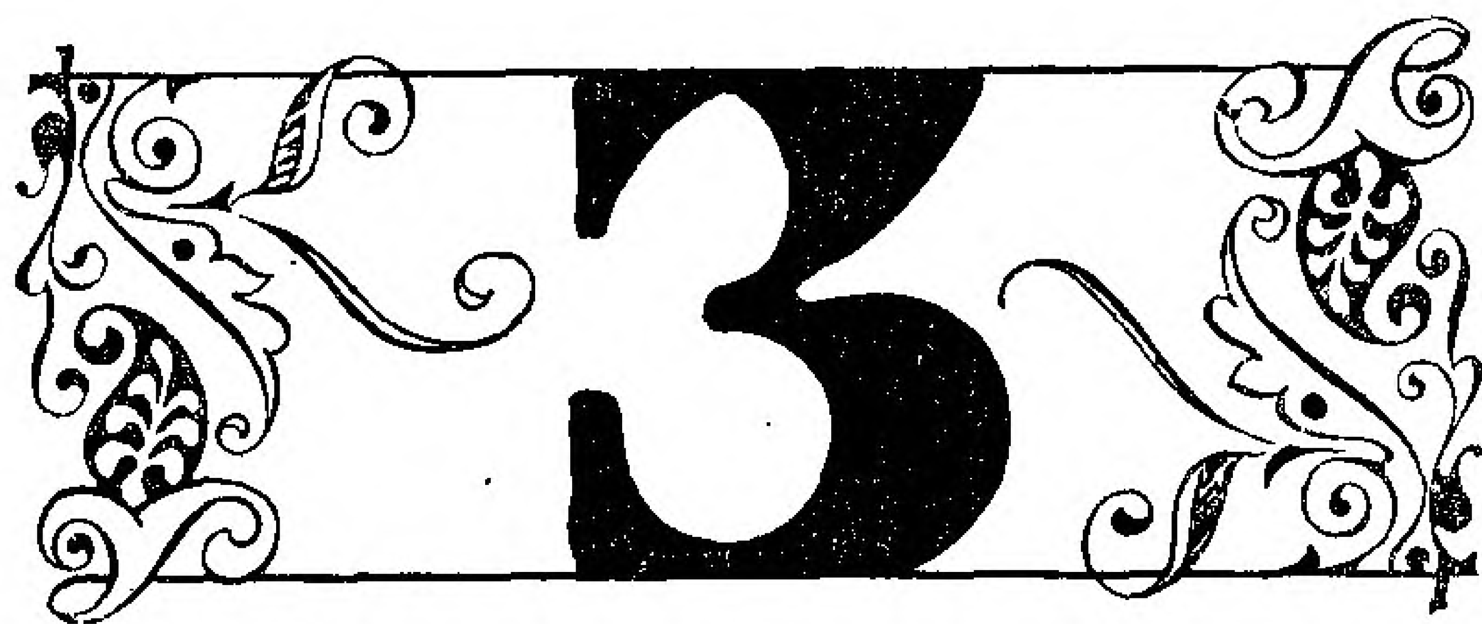

ЗАДЄС(Ь)НЬЄ, територія, за р. *Десною;* суч. *Задесе́ння;* 1149, а ИзАславъ пришедъ землю нашю повоевалъ. и по *Задѣсню*. городы наша пожеглъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 377).

Іменник, утворений за допомогою преф. За-, який служить для передачі відтінку просторовості, й суф. ***-ьје** на означення збірності, від гідроніма *Дєс(ь)на* (див.); пор. ще: *Заволочье, Зарѣчье, Загородье, Заборовье* та ін. (НЛСХС, XLIX). А. К.

ЗАЛОЗЬНЫИ, шлях («пѹть»), із Києва, повз Канів, далі, гіпотетично, тер. Середньонаддніпрянськ. Лівобережжя, виходячи на пізн. Муравський шлях і пов'язуючи Наддніпрянщину через Дін і Тмутаракань із Понтом (див. *Понтьскоє*, море) та Хозарією (Кудряшов, 108—109); 1170, а оуже оу на и Гречьскии путь изъѿтимають. и Солоныи и *Залозныи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 538), *Залозный, залозны* (т. ж., 1843, 97).

Похідні: 1168, и стоꙗша оу Канева... дондеже взиде. Гречникъ и *Залозникъ* (т. ж., 1962, 528); 1170, пакостити гречнику и *залознику* (т. ж., 541); 1167, Грѣчникъ и *Залозникъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 79); 1169, Гречнику нашему и *Залознику* (т. ж., 83); 1168, Гречникъ и *Залозникъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 308) та ін. Пор. ще: 1666, *Залозной* Семен у с. Васьківці й Кондратеї (МПК, 18, 52) у м. Чорнухи, суч. райцентр Пл; 1507, р. Załoźna в бас. Варти (ПН) й ін.

Ад'єктив на **-ьн-** від *Залозы* (пор.: 1169, Греческый... и Солоны, и *Залозы;* ПСРЛ, VII, 82) чи пор.: *Залозьныи, Залозьникъ;* Срезневский, I, 927) **Залозьє* як напрям на Дунай (Держ., 16), що менш імовірно. *Залозы* шукали в понизів'ї Дніпра, в р-ні р. Каланчак (вп. в Каркінітську зат.) та ін., тепер локалізують на сх. від Дніпра, «*за лозами*» (плавнями) Дніпровськ. луки, багатої на гідронімію з компонентом **Лоз-** (кілька *Лозуватих, Лозуваток, Лозівок, Лозових* і под.), а також **Верб-** *(Вербо́ві)*, **Івк-** тощо (Кудряшов, 108—109, 145). Пор. ур. *Лозы* побл. давн. Києва в р-ні Дорогожичь. Див. ще *Гръчьскыи*. О. С.

ЗАРѸБЪ: I. брід, на Дніпрі побл. кол. м. *Заруба* в Київськ. землі; очевидно, в р-ні кол. с. *Зару́бинці* Канівськ. р-ну Чрк; 1223, и приидоша к рѣцѣ Днѣпру на *За́рубъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 505); 1224, на *зарубъ* къ острову Варежескому (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 204); 1151, Сдумавше же Олговичи съ Половци, оставиша князя Юрія съ Давыдовичемъ Володимеромъ и съ коши противу Витечева, а сами поидоша къ *Зарубу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 52); 1223, къ рѣцѣ Днѣпру на *Зарубъ* ко острову Варяжьскому (т. ж., 130); пор.: 1151, бродъ *Зароубьскыи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 425).

Семантичним способом від ойконіма *Зарѹбъ* II (див.), вар. *Зарѹбьскыи* (див.).

II. м., в Київськ. землі, на п. б. Дніпра (Барсов, 124), побл. кол. с. *Зарубинці* Канівськ. р-ну Чрк в ур. Церко́вщина (Толочко, ККЗ, 146); ще як: 1. на Батуровій горі (Каргер — СА, 1950, XIII, 46); 2. в р-ні с. Трахтемирів того ж р-ну (Хребтов, 62); 3. згадане Птолемеєм **м.**

Азару́м, або *Заром* (Татищев, II, 163) та ін.; 1096, и придоста къ *Зарубу* [и ту] переебродистасА (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 231); 1152, к *Зарубу* (т. ж., 331), пришедшю вборзѣ к *Зарубу* и перебредоша чересъ Днѣпръ (т. ж., 332), перебродисА оу *Заруба* (т. ж., 335); 1096, к *Зарубу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 112); 1105, пришедъ БонАкъ зимѣ на *Зарубѣ* Торкы н Береньдѣѣ (т. ж., 257); 1146, и переиде Днѣпръ оу *Зараба* (т. ж., 323); 1151, к *Зароубоу* (т. ж., 426), Всеволодичь Стославъ перебѣгоста Днѣпръ выше *Заруба* (т. ж., 440); 1156, поиде *Гюрги* понма со собою ИзАслава Двдвича и Стослава Ѡлговича къ *Зарубу* на снемь с Половци (т. ж., 485); 1096, и пріндоша ко *Зарубу* и ту перебродившеся (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 9); 1151, у *заруба* (т. ж., 55); 1156, иде Юрьи Володимеричь ко *Зарубу* на снемъ съ Половци (т. ж., 64), а Юрьи отъ *Заруба* иде къ Кіеву (т. ж., 65).

Похідні: XVI ст., гора *Зарубина* (КБЧ, 107); 1852, *Зарубенцы* (Фунд., 82); ур. *Городки Зарубские,* воно ж *Сурмы, Трубы* (Каргер — СА, 1950, XIII, 34); 1552, м-р *Зарубъский светое Пречистое,* ц. *Зарубъская Телехътемировъская* (АЮЗР, VII, I, 121, 98).

Семантичним способом від д.-р. *зарꙋбъ* «засіка, укріплення з повалених дерев» (СРЯ XI—XVII, V, 289); пор.: укр. діал. *за́руб* «перегородка між током і запіллям» (Шило, 245), «мала кошара на худобу» (Гоцкий, 129); основа *-rǫb-, звідки апелятиви на означення лісових *вирубок,* пор.: польськ. poręba, zaręba, wrąb (Роспонд, Стр., 17). І. Ж.

ЗАРꙊБЬСКЫИ, брід («бродъ»), він же *Зарꙋбъ,* біля однойменн. м. Київськ. землі на п. б. Дніпра; пор. кол. с. *Зару́бинці* Канівськ. р-ну Кв; 1151, бродъ *Зароубьскыи...* Гюргевичь же и Стославь Всеволодичь и Половци диции приѣхаша к *Зароубескомоу* бродоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 425).

Релятив на **-ьск-** від назви м. *Зарꙋбъ* (див.). І. Ж.

ЗАРЬТЫИ, м., в Чернігівськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 114); як: 1. кол. с. *Разрытое* на р. *Реть* **л.** Десни, побл. м. Кролевця См або м-ко *Реутинці* (7) чи с. *Ретик* і под., десь за р. *Реть* (Барс., 76); 2. г-ще пд. р. Сейму, вище гирла р. Виру (Голубовский, История, 117—118), тепер Білопільськ. р-ну См; 3. між Виром і Путивлем (Насонов, 225); 1160, иде в *Зартыи* и ту перебывъ иде ѡпАть. взвративъсА оу Вырь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 505), а самъ ИзАславъ шелъ бАше в поле. и ту стоꙗвше и шедше к *Зарытому* (т. ж., 508); 1159, иде в *Зарыты* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 679), въ *Зарыты* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 71).

Як: 1. від гідроніма *Рьть* // *Реть* (Ук. ПСРЛ, II, 114); 2. аналогія до половецьк. антропоніма *Басты(и),* монголо-тат. *Баты(и)* (Голубовский, История, 118); пор.: 1223, князь великии Половечьскыи крестися *Басты* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 119); 3. відапелятивне утворення за допомогою преф. **За-** від дієсл. *рыти;* пор. gојь, izgојь, pогојь «джерело, струмінь» (Šmilauer, II, 376); польськ. Zaryte, рос. *Зарой* (Роспонд, Стр., 74); ст.-сл. **РОВЪ**, болг. *ров,* с.-х. *ро̑в,* чес. rov і под. (Варбот, Морф., 133). А. К.

Очевидно, нар.-етимол. від *Зарьт-; пор. р. *Реть* < *Рьть. «Той, що за *Реттю*»? Інакше: Нерознак, НДГ, 75. В. ред.

ЗАРѢЧЬСКЪ, м., у Волинськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 114); суч. с. *Заріцьк* Ровенськ. р-ну Рв; 1150, ИзАслав же ида мимо Первосопницю. пожже *Зарѣческъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 329), выше Пересопници... *Зарѣческъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 409), мимо Пересопницу... *Зарѣческь* и ста у Мыльска (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 49; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 49).

Релятив на **-ьск-**, утворен. за допомогою преф. **За-**, від д.-р. *рѣка;* пор.: рос. *Зарайск, Заволжск* і под. (Роспонд, Стр., 65). А. К.

ЗБЫРАЖЬ, див. ***Събыражь.**

ЗВЄНИГОРОДЪ, мм.: I. в Галицьк. землі; суч. с. *Звени́город* Пустомитівськ. р-ну Лв; 1086, Ꙗрополкъ же сѣде Володимери. и пересѣдев мало дни. иде *Звенигороду* (ко *звенигороду*) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 206); 1144, иде Володнмеръ къ *Звенигороду* (т. ж., 311); 1087, Ꙗрополкъ... іде *Звенигороду* (къ *звинигородоу*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 197); 1144, послашасА Галичане по Ивана. по Ростиславича въ *Звенигородъ* (т. ж., 316); 1202, посадиша и в Галичѣ Володимера. а Романа во *Звенигородѣ (звинигородѣ)* (т. ж., 718); 1206, седе же... Романъ во *Звенигородѣ (звинигородѣ)* (т. ж., 723); 1208, ко *Звенигородоу (звинигородоу)* (т. ж., 724—725); 1226, во *Звенигородо (звинигородѣ)* (т. ж., 748); 1235, ѡколо *Звенигоро* (т. ж., 776); 1087, къ *Звенигороду* (к. XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, V, 1851. Софийск. 1-я лет., 148); 1144, ко *Звенигороду* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 34); 1209, на *Звиногородѣ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 330); 1210, во *Звиногородѣ (дзвиногородци)* (т. ж., 331), 1211, ко *Звиногороду...* изъ *Звиногорода* (т. ж., 331); 1389, град *Звенигород* со всеми волостьми и Галич (XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 91).

Похідні: 1146, створиша вѣче *Звенигородьчи* [ч переороблено в ц; вар. *звенигородци.— Л. М.*], *Звенигородьци* (ПСРЛ, II, 1962, 320); 1208, придоша ко *Звенигородоу. Звенигородцемь* [ц перероблено в ч; вар. *звинигородцем.— Л. М.*] (т. ж., 725); 1144, вѣчь створше *Звенигородци* (ПСРЛ, VII, 34); 1211, *Звиногородци* (ПСРЛ, II, 1843, 331).

Як: 1. не простежується (Барсов, 102; Тихомиров, 334); 2. (хибн.) між гирлами Серету й Збруча до Дністра (Лихачев, II, 414; Роспонд, Стр., 52); 3. (найімовірніше) в центрі суч. с. *Звени́город* Пустомитівськ. р-ну Лв, де виявлено д.-р. г-ще на підвищенні, оточен. р. Білкою (Ратич, Древн., 22—23; Ратич, 137); пор. ін. *Звени́городи:* а) в Моск. землі (Ук. ПСРЛ, II, 115), суч. Моск. обл.; б) в Київськ. (т. ж., 115) землі, пор. м. *Звенигоро́дка,* райцентр Чрк (на

місцях *Звиногор'одка*); 1792, Zwinogródka (АЮЗР, V, I, 560), побл. гори *Звенигора,* де, за переказами, *дзвонили* при наближенні ворога (1968, МЕ); 4. с. в Бучацьк. р-ні Тр.

Аналогії: *Звенѣгород* у Болгарії (Никонов, КТС, 146), Żmigród (< Zwnigród) у Польщі (Tasz., I, 189) тощо. *Л. М.*

II. в Київськ. землі, між Києвом і Василевом; як г-ща: 1. Сиракове, біля с. Хотів Києво-Святошинськ. р-ну Кв (Древности, 1876, VI, 44; Чт. ОНЛ, 1879, I, 37—43; Андріяшев, 43; Рыбаков, Пслитич., 79); 2. в с. *Д вінковѐ* Васильківськ. р-ну Кв (Максимович, II, 320—321); 3. с. Віта-Поштова Києво-Святошинськ. р-ну Кв (Махновець — Жовтень, 1982, VII, 35); 1097, ведоша и *Звенигороду* (помилк., замість *Бѣлгородоу.— І. Ж.*) иже есть городъ малъ оу Киева ꙗко десѧти веръстъ и вдале (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 234); 1150, Изѧславъ... поиде ис Киева... противу Володимиру... къ *Звенигороду*... ѿт *Звенигорода* къ Тумащю (т. ж., 400); 1151, многое множество шедше и сташа оу *Звенигорода*... и не дошедъше сташа оу Василева (т. ж., 434); 1235, срѣтоша ж ѣ Половцѣ оу *Звѣнигорода* (т. ж., 773); 1097, во *Звенигородѣ* [помилк., зам. *Сѫдвижьнь.— І. Ж.*] (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 13); 1151, у *Звенигорода* (т. ж., 54).

Похідні: 1146, створиша вѣче *Звенигородьчи*... и начаша сѧ *Звенигородьци* оттолѣ бити (ПСРЛ, II, 1962, 320), перешедши мостъ *Звенигородскій* [помилк.— треба *Сѫдвижьньскыи*] на торговици (ПСРЛ, VII, 13). *І. Ж.*

Семантичним способом від д.-р. (спільносл. характеру.— OJ, 1976, VI, 130—136) *звенигородъ* (*< zvьnigordъ) «укріплене місце, де *дзвонили* під час наближення ворога», пор. 1552, ratnyj zwon у Житомирськ. замку (АЮЗР, VII, I, 143); в основі *zvьn- // *zvon- (пор. прасл. *zvoniti) і *gordъ > *городъ* (Tasz., I, 189; Фасмер, II, 86; Никонов, КТС, 146; Роспонд, Стр., 52). *І. Ж., Л. М.*

ЗВѢРИНЬЦЬ, ур., на р. Трубежі л. Дніпра в р-ні м. Переяславля Руського; суч. Переяслав-Хмельницький Кв; тепер не простежується; 1149, Гюрги... поиде ѿ Стрѧкве. мимо городъ... и ста межи валома... ѡб оноу стороноу Троубеша. за *звѣринцемъ* оу рощениꙗ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 379), объ ону сторону Трубежа, за *Звѣринцемъ* (т. ж., 1843, 43), *Звѣринецъ* (XX ст., Ук. ПСРЛ, II, 115); пор. ще: *Звѣринецъ (Звѣринци),* ур. у Великому Новгороді (т. ж.); *Звіринець:* 1. передм. в суч. Києві; 2. ліс (*Зв'іринэц'*) побл. м. Бережан Тр; 3. ліс під с. *Підзвіринець* у Городоцьк. р-ні на Лв; 4. ур. (*Зв'і'ринэц'*) у с. Паланка Тульчинськ. р-ну Вн та ін.

Семантичним способом від д.-р. *звѣриньць* «місце розведення (й полювання на) *звірів*»; пор.: Іаковець съ царемь въ *звѣриньци* ловы творя; Zwirenz, звіринець у лісі Струбниці на о-ві Рюген; Zwirniz, ур. в Зх. Померанії, побл. Полцині (Срезневский, II, 966). *О. С.*

ЗДВИЖЬНЬ див. ***Сѫдвижьнь.**

ЗДВИЖЬНЬСКЫИ див. ***Сѫдвижьньскыи.**

ЗОЛОТЫЄ, ворота («врата», «ворота»), в системі валів м. Києва, навколо кол. «міста Ярослава», тепер (реставровані 1982 р.) *Золоті* ворота на вул. Ярославів Вал; 1037, Заложи Ꙗрославъ городъ великыи. ѹ негоже града суть *Златаꙗ* врата... и посемь црквь на *Золотыхъ* воротѣхъ. стоє Бце Блгвѣщенье (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 151), Ꙗрославъ... врата суть *златаꙗ* заложи же и црквь. стыꙗ Софьꙗ. премудрость Бию митрополью. и по семь церьквь на *Златыхъ* вратѣхъ камену стыꙗ Бца Благовѣщение (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 139); 1146, и потомъ переѣхавше Берендичи чересъ Лыбѣдь и взѧша Игореви товары. передъ *Золотыми* вороты и подъ ѿтгороды (т. ж., 326); 1151, Изѧславъ. не ходѧща. в городъ. сташа товары передъ *Золотыми* вороты (т. ж., 427), хощю сѣчи в *Золотаꙗ* ворота ꙗко же и ѡ҃ць мои (т. ж., 432), и побѣгоша Берендичѣ къ Оугорьскому а друзии к *Золотымъ* воротомъ (т. ж., 515); 1172, Мьстиславъ же съ братьею ста передъ *Золотыми воротьі* въ ѡгородѣхъ (т. ж., 549); 1037, врата *Златыя*... и двѣ церкви постави: на *Златыхъ* вратѣхъ Благовѣщеніе и святаго Георгія (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 330); 1151, Изяславъ же ста... передъ *Золотыми* вороты... а Изяславъ Давыдовичь ста межь *Золотыхъ* воротъ и Жидовскыхъ противу Бориславлю двору (т. ж., 52), и взозрѣвъ на образъ святыя Богородица, написанный на *Златыхъ* вратѣхъ, рече... хощу сѣщи *Златая* врата (т. ж., 53), и побѣгоша Берендичи къ Угорьскому, а друзіи къ *Золотымъ* воротамъ (т. ж., 74); як 1017 (помилк.), И заложи Ярославъ градъ великій Кіевъ, и *Златая* врата постави (т. ж., 325); 1152, Изѧслав же ста... передъ *Золотыми* вороты (ПСРЛ, I, 1962, 332).

Семантичним способом від д.-р. ад'єктива *золотыє* (Срезневский, I, 996) за аналогією до назви головн. парадних воріт Константинополя (Каргер, 233); або як на воротах була ц. із *золотою* банею (Похил. МЦ, 86) чи ворота були оббиті *позолоченою* мідною бляхою (Закревский, I, 324). *І. Ж.*

ЗОЛОТЬЧѦ, р., л. Дніпра, Київськ. земля; суч. старе річище Дніпра біля с. Вишеньки Бориспільськ. р-ну Кв; 1101, совокупишасѧ всѧ браꙗ. Стополкъ. Володимеръ. и Двдъ. и Ѡлегъ. Ꙗрославъ браѥю. на *Золотьчи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 275); 1151, волочиша и берего. в *Золотьчю*. по *Золотьчи* же внидоша въ Днѣпръ (т. ж., 331); 1101, на *Золотьчи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 250); 1151, в *Золотчю* по *Золотчи* же внидоша во Днѣпръ (т. ж., 424); 1101, на *Золотчи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 18); 1150, къ *Золотцю,* по *Золотци* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 113).

Як від **зола* + *теча* (пор.: рр. *Малотеча, Нетеча*) з пізн. формально-семантичн. переосмисленням у *Золоть-чѧ;* пор.: *зола* «рештки згорі-

лого лісу», за походженням — до «зелений, золото» (Фасмер, II, 103). Можливо, посесив на *-j(a) від *Золотько; пор.: Златко, *Златич(о)* (Илчев, 214). А. К.

ЗѸБРЫꙖ, р., л. Дністра; Галицьк. земля; суч. *Зýбря* (СГУ, 218); на ній с. *Зубра* Пустомитівськ. р-ну Лв; 1213, Мьстиславоу же стоꙗщоу. на *Зоубрьи (зоубръи)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 733); 1570, па rzecze Zubrzy (OAIM); XIX—XX ст., *Зубря, Зубра*, Zubrza, Zubrze, Zuberski potok (СГУ, 218; SG, XIV, 673).

Ад'єктив на -j(a) від д.-р. *зѹбрь* «зубр, urus» (Срезневский, I, 998). *Л. М.*

ИВАНЪ, пос., Київськ. землі; ймовірно, пд. суч. смт Ржищів Кагарлицьк. р-ну Кв на горі *Іван* (Максимович, II, 352; Археологія, 1964, XVI, 129); пор. г. *Івангора* на п. б. р. Леглич побл. Ржищева (Похил., УКР, 140) або в ур. на п. б. Дніпра неподалік від м. Заруба (Ук. ПСРЛ, II, 117) чи побл. Києва (Неволин, 44—54), як належне київськ. бояринові *Янові (Іванові)* Вишатичу (Рыбаков, ДР, 250) або помнилк. пов'язують з ім. польськ. короля *Яна Казимира*, що стояв там із військом 1663 р. (Хребтов, 62); 1151, стоꙗхоуть вси оу *Ивана* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 426).

Семантичним способом (безафіксно) від д.-р. християнськ. антропоніма *Иванъ*; пор. поблизу ще *Ивановъ*, м., на р. Метлиці в Київськ. землі, ймовірно, в суч. Кагарлицьк. р-ні Кв; в переліку руськ. міст: на Метлици *Ивановъ* (НЛ, I, 476), на Метлицѣ *Ивановъ* (ПСРЛ, VII, 240), посесив на -ов- (від того ж ім.), як на р. Ветлиці, л. рук. Горині біля вп. її в Прип'ять, у Брестськ. обл. БРСР (Тихомиров, РЛ, 107). *І. Ж.*

В основі д.-р. ім. *Иванъ* < д.-болг. *Иоанъ* < с.-гр. Ἰωάννης з д.-євр. «бог милостивий», «божа благодать» (Илчев, 218). *А. К.*

ИВЛꙖ, р., в землі половців; як суч. р. *Інгулець* (?) п. Дніпра (Кудряшов, карта); 1190, Повци же... вобрьдоша во Днѣпръ. и постигоша и. на *Ивлѣ*. во третии днь ѿ Днѣпра (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 671); 1193, и постиже и за Росью. Ростислава брата своего. и тако совокоупившесꙗ с Чернымъ Клобоукомъ и ѣхаша изъездомъ. и быша на *Ивлѣ* на рѣцѣ на Половѣцкои (т. ж., 677); пор.: д. *Ієвля* в Новгородськ. землі (НПК, V, 254).

Як тюркська назва на -ла (Попов, К изучению, 34) або від тур. iblag «уведомление, оповещение» (Кудряшов, 130). *І. Ж.*

Можливо, ад'єктив на *-j(a) від д.-р. *ива* (росл. salix; Срезневский, I, 1018), як р. *Навля* (Машт., Дн., 114, 193—194) від *navja? Пор. ще: *Зѹбрьꙗ* (див.), *Тѹрьꙗ* й под. В. ред.

ИГОРЄВО: I. сільце («селче») кн. *Ігоря Олеговича (Ольговича)* (Ук. ПСРЛ, II, 87), біля м. Новгорода-Сіверського Чернігівськ. землі (Насонов, 225), як кол. с. Дегтярівка Новгород-Сіверськ. пов. Чернігівськ. губ. (Андріяшев, Сівер., 105); 1146, идоста на *Игорево* селче. идеже бꙗше оустроилъ дворъ добрѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 333), на *Игорево* сельцо (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 38), на *Игорево* сѣльцо (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 36). *А. К.*

II. тік («гѹмьно») в р-ні сільця *Ігоревого* біля м. Новгорода-Сіверського Чернігівськ. землі, суч. райцентра Чрг; 1146, и повелѣста Давыдовичи... зажещи дворъ и церковь святого Георгия и гумъно *Игорево* (XVI ст., ПСРЛ, XXV, 38), зажещи дворъ, и церковь святого Георгія, и гумно *Игорево* (XVI ст., ПСРЛ, XII. Зп.-р. лет., 36).

Посесив на -єв- від д.-р. особового ім. *Игорь* (Морошкин, 93). *А. К.*

ИГОРЄВЪ, брід («бродъ»; помилково «городъ»), біля м. Чернігова, кол. столиці Чернігівськ. землі, на р. Десні; навпроти кол. с. Свенковичі (див. *Свенъковичи*), воно ж Свинь кол. Білоуськ. сотні Чернігівськ. губ.; як (помилк.) на місці м. Ніжина (Насонов, 225); 1160, Изꙗславъ же Двдвичь доиде *Игорева* броду и ту постиже и вѣсть и Щернигова (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 506); 1159, *Игорева* города [помилк.; треба «брода».— *А. К.*] (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 68; XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Холмогорск. лет., 42).

Посесив на -єв- від д.-р. антропоніма *Игорь*. *А. К.*

ИЗЪ ГРЬКЪ ПО ДЪНѢПРѸ, шлях («пѹть»), від надчорноморськ. гр. володінь Дніпром до його витоків — як ч. складної системи водн. комунікацій Середньовічн. Європи, до якої належав і т. зв. шлях *Із Варяг у Греки* (пор. *Грьчьскыи*); б. д., бѣ путь изъ Варꙗгъ въ *Греки*. и *изъ Грекъ по Днѣпру*. и верхъ *Днѣпра* волокъ до Ловоти... а по Двинѣ въ Варꙗги. изъ Варягъ до Рима... Ѡньдрѣю оучащю въ Синопии. и пришедшю єму в Корсунь. оувидѣ ꙗко ис Корсунꙗ близь оустьє *Днѣпрьское*. [и] въсхотѣ поити в Римъ и проиде въ вустьє *Днѣпрьское*. [и] ѿтоле поиде по *Днѣпру* горѣ. и ... приде и ста подъ горами на березѣ... и ре[ч]... на сихъ гора[х] восиꙗєть бл[с]гдть Божьꙗ... идеже послѣже бы Києвъ. и поиде по *Днѣпру* горѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 7—8), и бѣ путь изъ Варꙗгъ в Грѣкы. и *изъ Грѣкъ по Днепру*. и вѣрхъ *Днѣпра*... до Ловоти (волоти). и... въ Илмеръ ѡзеро... из негоже... потечеть Волховъ... въ ѡзеро... Нево. и... в море Варꙗскоє. и по тому морю внити доже и до Рима. а ѿ Рима... по тому же морю. к Цр[с]юграду. и ѿ Царꙗгра[д]... в Понтъ

море... а по Двинѣ въ ВарАгы. а изъ ВарАгъ и до Рима. ѿ Рима же и до племени Хамова... Андрѣю оучащю в Синонопии. пришедшю єму в Корсунь... и въсхотѣ поити в Римъ. и приде въ оустьє *Днепрьское* и ѿтолѣ поиде *по Днѣпру* горѣ... идеже ннѣ Новъгоро(д)... и иде въ ВарАгы. и приде в Римъ... же бывъ в Римѣ. приде в Синюпию (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 6—7), *изъ Грекъ по Днѣпроу* (1538 р., ПСРЛ, XXII. Русск. хронограф... ред. 1512 г. Ч. I, 346), Поляномъ же живущимъ по горамъ, бѣ путь изъ Варягъ въ Грѣкы. *Изъ Грѣкъ по Днѣпру* въвѣрхъ (уверхъ)... и поиде по *Днепру* горѣ... иде же есть нынѣ Кыевъ. I поиде по *Днепру* въверхъ (поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, II, 1, 1917. Новгородск. 5-я лет., 4), И поляномъ живущимъ по *Днепру,* и бѣ путь изъ Варягъ во Греки... *изъ Грекъ* вверъ (ввергъ) *по Днепру* (XVI ст., ПСРЛ, XX, 1. Львовск. лет., 40), *изъ Грекъ по Днѣпру* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет. Вып. 1, 3; XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Симеоновск. лет., 3; 2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 3; XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 2; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 3), из Варяг в Греки *из рек по Днепру,* и верх *Днепра* волок до Волоти (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 11), изъ Варягъ въ Греки, *из Грекъ по Днепру* (к. XVIII ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в. Эрмитажн. сп., 338).

Прийменникове (пор. *Изъ... по...*) словосп., що вказує на вихідну точку шляху *(Грькы;* див.: *Грьчьскаю, Грьчьскыи)* та його основну трасу (див. *Дънѣпрь*). О. С.

ИЗАСЛАВЛЬ, м. («градъ»), у Волинськ. землі; суч. м. *Ізяслав*, райцентр Хм; 1240, и приде [Батий.— *А. К.*] Каменцю *ИзАславлю* взАть А (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 786), прииде к Каменцю граду *Изяславлю* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 131), къ Каменцю граду *Изяславлю* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 145), и не могы разбити стены их *ЗАслазлю* (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 26); пор.: 1796, *Изяславское* намісництво, пізн. Волинська й Подільська губ. (Забелин, ВСОСГ, 1887, I, XXX); як м. *Заславъ* Волинськ. губ на л. б. Горині (Ук. ПСРЛ, II, 120); 1926, *Ізяславль* Шепетівськ. округи (ОКІМ). Пор.: мм. *Изяславль* у Полоцьк. землі (ПСРЛ, XXIV, 1978, 295), суч. *Заславль* Мінськ. обл. БРСР, а також *Изяславль* Рязанськ. обл. РРФСР.

Посесив на *-j(ь) від д.-р. ім.-композита *ИзАславъ* (кн. *Ізяслав Ярославич*) (Роспонд, Стр., 63, 75; Arumaa, 48; Svoboda, 85). Див. *Каменьць ИзАславль*. А. К.

ИКВА, р., п. Стиру п. Прип'яті; суч. *Іква*, в нп: Баратин Козинськ. р-н Рв (АТПУ — 1947, 450), Дунаїв, Радянське й Сапанів Кременецьк. р-ну Тр; Берег і Дубно Дубнівськ. р-ну, Млинів і Торговиця Млинівськ. р-ну Рв; *Иква, Икава* (АЮЗР, I, I, 100; I, IV, 346; III, II, 448; V, I, 4); б. д., на *Иквѣ* Кременець (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 476), на *Иневѣ* Кременець (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240).

Як: 1. того ж походження, що й алб. ikeń, ikej (ikij) «біжу, відходжу, від'їжджаю» та лит. eikl̃us «той, що любить ходити; швидкий, прудкий, легкий», eikštė̃ «брід» тощо; 2. з і.-є. *ē̯ik-, īk-, ĭk- (oi̯k-), із яким утворення на -vo/ī-vā є «нормальними й звичними» (Rozwadowski, 91—93); 3. з і.-є. *ei̯- «іти», тобто з *ei̯-k-u-ā, сюди ж і *Ико-поть* (л. Случі п. Горині п. Прип'яті), де елемент **-к-** оформлює дієслівну основу (бракує сл. апелятивних віддієслівних ім. із коренем **-і-** < *ei̯). Подібні гідроніми є пд. р. Прип'яті (в бас. Пд. Бугу); на тер. Істрії, Зх. Угорщини (Ika, Ikva); пор. латиськ. Ika, Ekava, Ecava, виниклі на первинно фін. землях. Несл. впливи можливі й для дніпровськ. *Іквй* (Трубачев, 64—66); пор. *Іквá:* 1. л. Карані п. Трубежа л. Дніпра; 2. л. Павлівки л. Дніпра; 3. п. Дніпра (СГУ, 221); за А. П. Непокупним, досл. назва з ономастичними зв'язками на Балканськ. п-ві (ГУММЗ, 160); як з **Ікы;* пор. *тыква* з **тыкы* (Стрижак, НРП, 44). Очевидно, суф. **-ва** є тут специфічн. д.-сл. оформленням гідронімів; пор. *Ікава* л. Пд. Бугу (АЮЗР, I, I, 100). А. К.

До д.-р. віднесено умовно. В. ред.

ИНЖИРЬ, брід («бродъ»), на Дніпрі побл. р. Сули (Ук. ПСРЛ, II, 122); тепер не простежується; 1183, идоущю же ємоу по Днепроу. и ста(с) тоу. идеже нарѣцаєть. *Инжирь* бродъ. и тоу перебродисА на ратьноую стороноу Днѣпра (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 631).

Як: 1. посесив від антропоніма (?) **Инжиръ* (пор. «*Инжиров Брод*»; Соловьев, I, 704); 2. похідн. від апелятива *инжиръ* «винна ягода» (Эв., Ист., 245); 3. розміщен. на р. Орелі (бл. її гирла) й того ж кореня, що й тур. *хынзыр* «свинячий; вепрячий», очевидно, «мілководний» (Кудряшов, 132); можливо, тур. hınzır «поганий, кепський, гидкий» і под. О. С.

ИСТОЖЄКЪ (помилк.), як **м.** Галицьк. землі (Ук. ПСРЛ, II, 123), на основі хибно прочитаної назви м. *Стожькъ* (див.) разом із сполучником и під 1261 р. (ПСРЛ, II, 1843. Ипат. лет., 198). Л. М.

ИСТРЪ, р., вп. в Чорне море; суч. *Дунáй;* VIII—V ст. до н. е., д.-гр. Ἴστρος, скіф. Μ'ατόας (нижня течія); I ст. до н. е., кельто-лат. Dānuvius, Δάνουβιος, лат. Dānubius (верхня й середня течія); ст.-сл. **ДОУНАКЪ** (СГУ, 188); Hister, Histrus (т. ж.); Ister (ЭССЯ, V, 156); д.-р. *Дѹнаи* (див.); б. д. (прим.), Постави [Август.— *О. С.*]... Илирика брата своєго въ поверьшіе *Истра* (1538 р., ПСРЛ, XXII, ч. I. Русск. хронограф... ред. 1512 г., 230), Хаганъ царь Скифомъ полуденнымъ... попленивъ окрестъ *Истра,* сирѣчь *Дунава* (т. ж., 301), в лѣто 6162... пріидоша Болгаре презъ реку *Доунавъ,* иже глаголется *Истръ* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, XXII, ч. II. Русск. хронограф... ред. 1512 г., 230; т. ж., Русск. хронограф... зп.-р. ред., 125); поч. XII ст., савроматы... перебрѣдше *Исътру,* наречемыи *Дунаи* (Сл. СОПИ, II, 56); пізн. *Истросъ* (Шмидт, I, 1).

Похідні: 967, и бысть червленъ доброводный *Истръ,* сирѣчь *Дунавъ*. Грецы ликоваху

в поляхъ *Истровехъ* (ПСРЛ, XXII, II, 164); 816, прешедше чрезъ *Дунаи...* даже до *Истри*, заложили мѣсто *Истринополимъ* (т. ж., 208); б. д., от Скифа правнука Афетова... княжаху единого отца дети... им же имена суть: 1. Словенъ; 2. Рус..; 3. Болгар; 4. Команъ; 5. *Истер* (XVII ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет. Ленинградск. сп., 137); *Їстрія* (італ. Istria, с.-х. Istra, д.-рим. Histria) «край істрів» (Никонов, КТС, 163; LKH, 117).

Як: 1. фракізм з і.-є. *is(ə)ro-s із вставним t між s та r; пор. д.-інд. iširа- «сильний, могутній, буйний» (Георгиев, ИСИЯ, 254; Гагкаев, 34); 2. із *eis-r- (Никонов, КТС, 163). О. С.

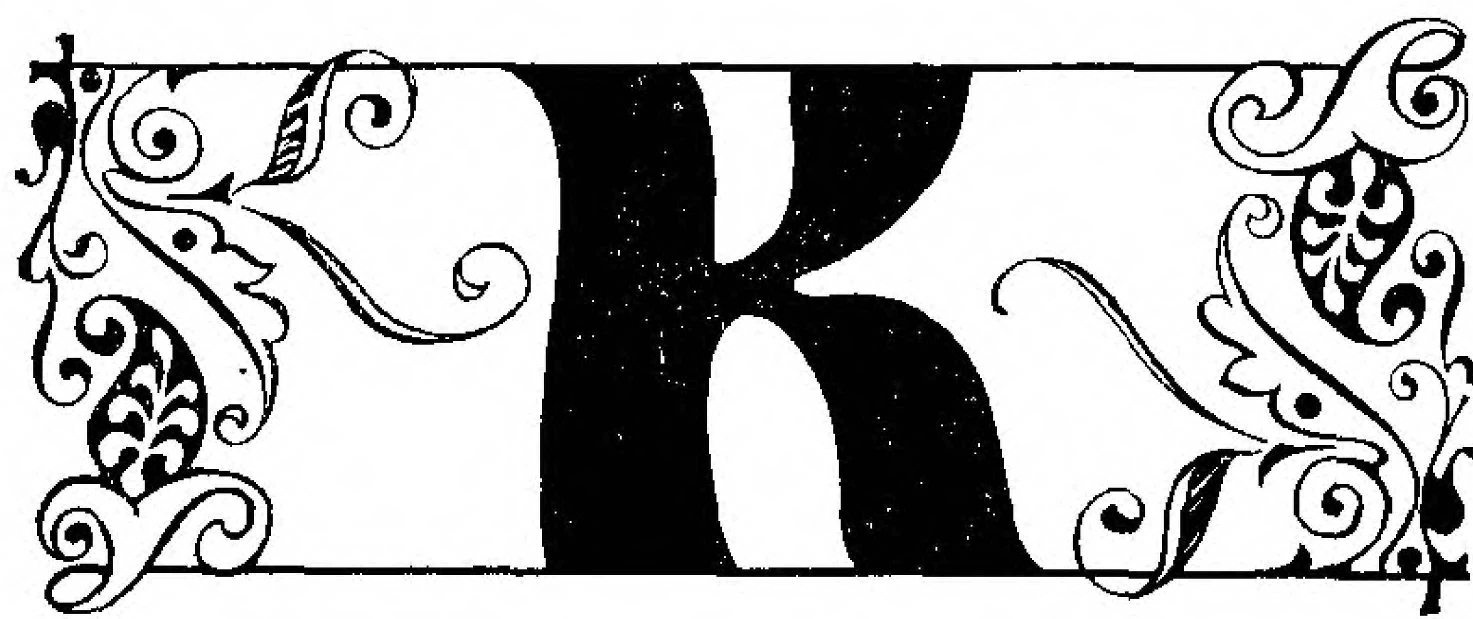

КАЛИѸСЪ, м., в Галицьк. землі; суч. с. *Кáлюс* Новоушицьк. р-ну Хм, на р. *Кáлюс* л. Дністра, він же *Калюсик* (СГУ, 231—232); 1241, Данилъ... еха до Бакоты и *Калиоуса* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 793); 1703, Kalus (АЮЗР, III, II, 561), z Kalusa (т. ж., 572); 1732, w Kalusie (АЮЗР, III, III, 37, 39).

Похідні: с. *Калю́сик* Віньковецьк. р-ну Хм.

Назва темна. Як (безпідставно) від кельт. етноніма *галати* (Браун, I, 173). Можливо, до численн. сл. топонімів на **Кал-** (пор. д.-р. *калъ* «бруд»). Л. М.

КАЛЪКА (-И), р. (рр.), в Половецьк. полі; суч. рр. *Кáльміус*, вп. в Азовське море і її пр. *Кáльчик* (пор. форми мн.); 1224, перебродяся Днѣпрь... идоша 9 днiи, и заидоша за *Калакъ (калокъ)* рѣку... Мьстиславъ же... сталъ бо бѣ на горѣ надъ рѣкою надъ *Калкомь (калкомъ)*... бѣ бо мѣсто то камянисто (каменисто), и ту... (сътзори) городъ... въ колѣхъ (в кольихъ, въ кольехъ), и бися... из города того по 3 дни (1-ша пол. XIII ст., НЛСХС, 218), передоша... рѣкоу Днѣпръ... и поидоша в поле Половецкое... идоша ·й· дни до рѣкы *Калкы...* Татаром же ѿѣхавшимъ. на прочьне рѣцѣ *Калъкѣ (калкѣ)*. оустрѣтоша й... Мьстиславъ же Мьстиславличь. повелѣ... переити. рѣкоу *Калкоу...* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 742—743); 1223, Преидоша... Днѣпръ, и поидоша... въ поле Половецькое, и усрѣтоша Татарове... И оттуда же идоша по нихъ 8 днiй до рѣкы *Калкы...* на рѣцѣ *Калцѣ* устрѣтоша Татарове Половецьскыя полкы и Русскыи. Князь... повелѣ... переити... *Калку...* и заидоша за рѣку за *Калку...* на горѣ надъ рѣкою *Калкою* (XV ст., ПСРЛ, I, 1846. Троицк. лет., 218); б. д., в 5 лѣто княжения Юрьева... Татарове... князии Русьскыхъ избиша на *Калцѣхъ* (т. ж., 253); 1223, Бысть на *Калкахъ* брань велика (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Лет. Авраамки, 49), бысть побоище велико зело на рецѣ *Калкѣ* (т. ж., 50); 1224, О *Калкахъ...* до *Калъки (калки)... Калку... Калкою* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 69—71); 1380, идетъ со въстока из Синие орды... Тахтамышь... противу ему Мамай, и стрѣтшеся на *Калкахъ* (т. ж., 127); 1223, до рѣкы *Калкы (калны)...* на рѣцѣ *Калцѣ...* рѣку *Калку...* за *Калку...* надъ *Калкою* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 131); 1225, на *Калкахъ* (т. ж., 235); 1224, до... *Калкы...* на... *Калъкѣ... Калку* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 164); XVI—XVII ст., А отъ верхъ... Міюса къ верхъ рѣчкѣ Елкувата... А отъ... Елкуваты къ верхъ рѣчкамъ къ *Каламъ...* по лѣвой сторонѣ той *(Калміюскія)* дороги пали в морѣ... А отъ... *Калъ* къ рѣчкѣ къ *Коротašу (Каратушу)...* а отъ... *Короташа* къ рѣ(ч)кѣ къ Берлу, а отъ той рѣчки къ другой... къ Берлу жь (КБЧ, 1838, 21—22); 1757, в зимовнику в речке *Кальце* (Голобуцький, 163); 1775, о забратихъ въ козаковъ куреней Вышестеблѣвского... и Крилѣвского... въ рѣчки *Калцѣ* Донского войска... лошадяхъ и вещахъ да в козаковъ Калныболоцкого... въ Миюсѣ и Пашковского... въ Кримках (Арх. Зап., 144).

Похідні: *Калецьское* побоище (ПСРЛ, II, 1962, с. VIII), о *калкацком* побоищѣ (Тверск. лет-ц; Халанский, 71), до *Колькѡвъского* бою (1519 р., ПСРЛ, XVII. Супрасльск. сп., 5), до *Калковского (калскаго)* бою (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 17), от *Кальския* рати до Мамаева побоищи (т. ж., 333), о *Кальскомъ* бою (ПСРЛ, VII, 224), до *Калкового* бою (XVI—XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Никаноровск. лет., 19), *Калское* побоище (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 38).

Як: 1. р. *Кáльміус*, вп. в Азовське море (Ук. ПСРЛ, II, 128); пор. 1793, *Калк* или *Калмиас*; вона ж у: V ст. до н. е. Λύκος (?); XV ст., *Каюлы* (див.); XVII ст., *Міус;* 1650, *Кольш* (?); 1751, *Каленцусъ;* 1784, *Коль Міус;* суч. *Бой* у смт Старобешеве Днц, *Ковш* (так у рибалок м. Жданова) та ін. (СГУ, 232); 2. р. *Калець* (Карамзин, III, 143; СГУ, 232); 3. р. *Кáльчик* п. *Кáльміуса* (Фоменко, Зв., 40—41; Янко, 68); 4. *Кáльміус* і *Кáльчик* разом, коли йдеться про *Кал(к)и* (форма мн.; пор.: на *Калцѣхъ, Калкахъ, Калкохъ;* див. вище).

Як із: 1. тур. (?) kalkan «щит» (Эв., Топ. 399) — структурно-семантична неспроможність; 2. тур. (?) halka «кільце; ланка; коло; воронка, (лійка)» (Кудряшов, 70) — фонетико-семантична невмотивованість; 3. тюрко-сл. **Каюлъка* (Аристов, 20) — виведення неясн. з ін. незафіксованого (див. *Каюлы*); 4. тюрк. Kalky < *Qalqi, Kalak < *Qalag (*Qalgi ~ Qalaq), де *qal- — гунно-булг. «очерет» (із qaš-) + -aq — демінутивн. суф.: *Калакъ* «Місце, поросле очеретом» (Отін, 9—10); 5. булг. *qašqa; š > l як прояв ламбдаїзму (т. ж., 10); 6. *каль* «золото»(?!) (Нов., Ист., 103); 7. д.-р. *калъ* πηλός (Фасмер, II, 169). За Є. С. Отіним, на основі сл.-іран. мовн. контактів як наслідок «уявного перекладу» якогось гідроніма з і.-є. *kel-//*kal- «чорний» (Отін,

12). Розрізнення *Калакъ, Калъкъ (Калокъ)* — наслідок відбиття на сл. грунті алан. суф. -āk- і -ăk- (-ăq-), широко вживан. в антропонімії припонтійськ. написів (т. ж., 15). О. С.

КАМЄНЬЦЬ, м., («городъ», «мѣсто»), в Подільськ. землі; суч. м. *Кам'янець-Подільський* Хм; 1210, идоша вси... в *Каменѣць (каменець)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 728—729), в *Каменець* (т. ж., 729); 1211, Лестько же поѧ Данила ис *Каменца* (т. ж., 729); 1228, вси Половци и придоша къ *Каменцю*... ѡбьсѣдоша *Каменѣць* (т. ж., 753); 1238, *Каменѣць* взѧ (т. ж., 782); 1262, воеваша ѡколо *Каменца (камена)* (т. ж., 855); 1276, ѡколо *Камене* [переправлено в *каменца;* вар. *камена*.— *Л. М.*] (т. ж., 874); 1226, и посади Мстиславъ Белю... въ Галичу, а самъ сяде въ *Каменци Подолскомъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 336); 1232, Данило... Павла... воеводу остави въ *Каменцѣ* (т. ж., 336); 1241, пойде... Батій на землю Волынскую и Подолскую... до *Каменца Подолского* (т. ж., 339); 1474, прійдоша Татаре на Подолю, идѣже около *Каменца*, Галича, Дунайца, Глинянъ, Збаража, Голыхъ горъ... (т. ж., 359); 1509, Богданъ Стефановичъ, воевода Волоскій... прійде на Подоле и хотѣ взяти *Каменецъ* (т. ж., 365). У лит. хр.: б. д., Корютовичи пришли в Пюдолскоую землю... и... кдѣ нн҃ѣ *Каменское* мѣсто лежить. и... город моуровали *Каменець*. а ис того вси Подолски городы оумоуровали (1519 р., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет-и. Супрасльск. сп., 82), гдѣ тепер *Каменецкое* мѣсто лѣжит... змоуровали *Каменець* (т. ж.; Сп. графа Красинского, 171); 1332, Кориатовичи... над рѣкою Смотрицею... где теперь *Каменец Подолский*..., збудовали замок и мѣстце славное *Каменец Подолский* от *каменя, скалы,* от Хотѣня замку волоского пограничного и от Днѣстра рѣки миль двѣ (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 44); 1351, Y kniaź weliki Olgird perwoie pryszoł ko Brasławlu y, wynemszy Brasławl, pryszoł ko Sokolcu, y Sokolec wyniał, y pryszoł ko Kamencu w noczy, y Kamenca dobył (XVII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Быховца, 139); 1401, *Каменец Подолский* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 72); 1440, и в замки тыи вшедши в *Каменец* в Смотричь, в Скалу и Чирвоный Город (т. ж., 82); 1480, около *Каменца,* Житомира, Кузмина, Животова и Володимира (т. ж., 90); 1699, Krol... August Wtory odebral od turka Kamieniec Podolski (т. ж., Лет. Панцырного и Аверки, 197); 1404, *Каменець* (ССУМ, I, 468); 1649, *Камянца Подолского* (Самовидец, 19); 1652, под *Камянцемъ Подолскимъ* (т. ж., 32); 1672, под *Камянець*... з *Камянця* (т. ж., 114); 1693, pod Kamieniec (Величко, III, 196); 1697, Kamieńca Podolskiego (т. ж., 461); 1734, turrim castri Camenecensis Podoliae (АЮЗР, III, III, 62), Kamieniec (т. ж., 85); 1738, do fortecy Kamienieckiey (т. ж., 286); 1747, w Kamieńcu (т. ж., 379); XIX ст., Kamieniec, Kamieniec Podolski, Camencia, Camencium, Camenecum (SG, III, 748); фолькл.: Подъ *Каменцемъ* подъ *Подольскимъ* Стоитъ Турокъ съ своимъ войскомъ (Гол., Нар., II, 563). Як таке, що існувало в античні часи; во с ж Klepidava і Petridava на карті Птолемея (II ст. н. е.) (SG, III, 748; Середонин, 62) та (на тій же карті) Καρρόδουνον на Дністрі (Браун, I, 207); пор.: кельт. carro «скеля, камінь» і dun «фортеця» (Никонов, КТС, 171), лат. pĕtra «скеля, камінь».

Помилк. як «подільськ.» *Кам'янець* (Ук. ПСРЛ, II, 129): 1196, пожгоша волость Романовоу. ѡколо *Каменцѧ* (ПСРЛ, II, 1962, 698); 1235, Придоша Галичане на *Каменець*. и вси Болоховьсции кнѧзи с ними... поидоша ко *Каменцю* (т. ж., 774) та ін., що стосуються волинськ. *Кам'янця* (Гуменюк, 136). Як *Кам'янець Волинський* — суч. м-ко *Ка́м'янка* на *л. б.* Случі, що довго вносило плутанину в наук. локалізацію багатьох назв цієї ч. Русі. Вважаючи, що майже всі вказівки на *Ка́м'янець* стосуються суч. *Ка́м'янця-Подільського,* межу Волині опускали далеко на пд. й захоплювали значну ч. середн. течії Дністра. Тепер розрізняють як існуючі одночасно: *Кам'янець Лосненський, Кам'янець* в околиці Кобрина, *Кам'янець Каширський* та, нарешті, *Кам'янець* на Случі (Андрияшев, 73—74). Пор.: 1433, *Каменець (Волинський), Каменецъ (Литовскій),* м. в кол. Берестейськ. землі (ССУМ, I, 468; Нов., II, 289); 1446, *Каменець,* маєток у Віленськ. воєводстві (ССУМ, I, 468; див. ще SG, III, 764—766).

Димінутив на **-ьц(ь)** від д.-р. іменника *камень;* указує на місц. природні особливості. Л. М.

КАМЄНЬЦЬ ИЗѦСЛАВЛЬ, м. («градъ»), у Волинськ. землі (Барс., 87); можливо, суч. м. *Ка́мінь-Каширський,* райцентр Вл; 1240, И приде [Батий.— *А. К.*] *Каменцю Изѧславлю* взѧть ѧ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 786), пріиде *Каменцю* граду *Изяславлю,* и взя его (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 145), Пришедъ х *Каменцу Изяславлю* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 159).

Складена назва: відапелятивн. (в основі іменник *камень*) димінутив на **-ьц(ь)** + посесив на **-j (ь)* від д.-р. ім. *Изѧславъ*. А. К.

Якщо це не два різн. пос.: *Каменьць* (див.) та *Изѧславль* (див.). В. ред.

КАНЄВЪ, м. («городъ», «градъ»), в Київськ. землі, на п. б. Дніпра; суч. м. *Ка́нів* Чрк; як: 1. з XI ст., за Києво-Печерськ. патериком (КПП, 10); 2. вперше під 1144 р. (Ляск., 9, вин. 9); 1149, Изѧславъ же перебреде на *Каневъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 322); 1150, Изѧславу же сѣдшу в Кыєвѣ... посла сн҃а своєго Мстислава в *Каневъ* (т. ж., 326); 1155, Иде Гюрги... противу Половцемъ. г *Каневу* (т. ж., 345); 1186, а кнѧзь С҃тославъ... выступиша г *Каневу* (т. ж., 399); 1149, Изѧславъ... перебреде на *Каневъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 382—383), Гюрги... посади... Глѣба в *Каневѣ* (т. ж., 384); 1150, в *Каневъ* (т. ж., 398); 1155, иде Гюрги на снемь противу Половцемъ *Каневу* (т. ж., 479—480); 1158, Изѧславъ иде къ *Каневу* (т. ж., 490); 1163, (Ростиславъ). възвороти всѣ городы Мьстиславу Торьскыи и Бѣлъгородъ. а за Трьполь да ему *Каневъ* (т. ж., 521); 1168, оу *Канева* (т. ж., 528); 1170, и постиже вѣсть Мьсти-

слава за *Каневомъ* (т. ж., 539), оу *Канева* (т. ж., 541); 1190, С҃тослав же ѿтолѣ еха Кыевоу. ѡставивъ с҃на своего Глѣба в *Каневѣ* (т. ж., 672); 1192, Кнѧзь С҃тославъ... стоѫша оу *Канева* (т. ж., 673); 1193, снѧстасѧ в *Каневѣ*... и приведе. Итоглыѫ. и Акоуша к собѣ в *Каневь*. а Боурчевичи приѣхаша по ѡнои сторонѣ Днѣпра. противоу *Коневоу* (т. ж., 675); 1195, Всеволодъ бо просѧше оу него. Торцького Треполѧ. Корьсоунѧ. Богоуславлѧ. *Канева* (т. ж., 683); 1150, въ *Каневъ* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 48); 1155, пріидоша Половци къ *Каневу* (т. ж., 63); 1157, ко *Каневу* (т. ж., 66); 1163, Ростиславъ же возврати всѣ городы Мстиславу.., а за Треполь да ему *Каневъ* (т. ж., 77); 1167, у *Канева* (т. ж., 79); 1186, къ *Каневу* (т. ж., 99); 1196, се, брате, волость предъ тобою, еяже еси хотѣлъ, 5 градовъ, Торцьскый, Корсунь, Богуславль, Треполь, *Каневъ* (т. ж., 103), на Днѣпрѣ *Каневъ* (т. ж., 240), *Каневъ* (НЛ, I, 475); 1245, *Katiовъ* (Плано Карпини, 45); 1321, *Каневъ* (Л. лит., 15—16); 1537, 1552, *Каневъ* (АЮЗР, VIII, V, 4; АЮЗР, III, I, 3; АЮЗР, VII, I, 96); 1565, Caniovia (Ляск., ИКА, 7); 1591, *Каневъ* (АЮЗР, I, VI, 86); XVI ст., Kaniow (Ляск,. ИКА, 8, 25); XVI—XVIII ст., *Каневъ* (АЮЗР, III, III, 633; Самовидець, 66; Величко, II, 27; АЮЗР, I, III, 595); XVIII ст., *Канїовъ* (Корол., 197).

Похідні: 1154, и послаша Киѫне еп҃па Демьѫна *Канѣвьского* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 476); XV ст., воитъ *каневьскии* (ССМ, I, 469), староста *Каневский* (АЮЗР, I, VI, 30); 1552, замок *Каневъскій* (АЮЗР, VII, I, 91); 1585, староство *Каневское* (АЮЗР, VIII, V, 241); 1977, р. *Ка́нівка* п. Дніпра (МЕ) в м. *Ка́неві* у вар.: 1594, *Каневка* (МЮР, I, 162); *Каневка* (КБЧ, 107; Ляск., 9; 1795, Есипов, 245; Щекатов, III, 290; Машт., Дн., 53) і 1789, Kaniówka (АЮЗР, VII, III, 296). Пор. ще: кол. х. *Каневскій* Городнянськ. пов. Чернігівськ. губ. (СНМ Чрг, 48), ліс *Каневщина* в с. Бубнівська Слобідка Золотоніськ. р-ну Чрк (ОКІМ), оз. *Каніж* у заплаві Великої Висі бас. Пд. Бугу (Швець, ГПУ, 94), д. *Каничи* Костюковицьк. р-ну Могилівськ. обл. БРСР (АТДБ, 187), Candavia (Rozwadowski, II, 212—214) тощо.

Як від: 1. тюрк. *кан* «хан» — мовляв, на переправі через Дніпро сидів тат. *хан (кан)*, звідки первинне **Кановъ* «ханів» (перевіз) (Тихомиров, 302); вар.: після навали орд Батия (1240 р.) протягом 80 років м. було під наглядом баскаків, або *ханів*, які жили в м-ку *Хановъ*, пізн. *Каневъ* (Самойлов, 11); 2. тюрк. етноніма (назви роду) *Кан;* пор. *Кана*, р. в Сибіру (Аристов, 346); 3. тат. *Кан-эви* «дім крові» (Sękowski, II, 303), «місце крові» — в зв'язку з нескінченн. війнами в цій місцевості (Ляск., 9); 4. сл. назви птаха káňa, káňya, що стала особовим ім. (Šmilauer, 484); 5. сл. антропоніма; пор. рос. *Кан(ь);* чес. Kaпiп, Kaпice; польськ. Kaniów (Никонов, КТС, 173; Роспонд, Стр., 69), похідн. від **Канимиръ* (польськ. Kanimir) (М-во, 1981, № 2), що ймовірніше. І. Ж.

КАНЄВЬСКАѬ, ц., в м. *Ка́неві* Київськ. землі, суч. м. *Ка́нів* Чрк, вона ж *Свѧтого Георгиѫ* (див.); 1144, заложена бы ц҃рки *Каневьскаѫ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 312), *Канѣвьскаѫ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 317).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Каневъ* (див.). І. Ж.

КАНИНЪ, ур. (стр., поле) (Насонов, 225), на р. Десні (Барс., 89), у Чернігівськ. землі; як руч. під Черніговом (Ук. ПСРЛ, II, 130), р. пр. Десни чи Стрижня біля м. Чернігова, десь у р-ні суч. Бобровиці, або Юр'ївського; як р. Свинь (Насонов, 225) або між р. Свинь і м. *Гȣричевъ* (див.), бл. до Чернігова (Сл. СОПИ, II, 177); 1152, поидоша к Чернигову и перешедше Сновъ. и сташа оу Гуричева близь города. перешедше *Канинъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 338).

Як посесив на **-ин-** із тюрк. *канъ*, д.-р. *ханъ* (Тихомиров, 302; Фасмер, II, 177; IV, 221); пор. м. *Каневъ* (див.), польськ. Kaniów (Роспонд, Стр., 69). Імовірніше, від д.-р. ім. *Канѧ*; сюди ж чес. Káňa, Káně, похідн. від назви птаха (Svoboda, 196). Пор.: Бориса же Вячеславича слава на судъ приведе, и на *Канину* зелену паполому постла за обиду Олгову (Сл. СОПИ, II, 176), а також: р. *Канина* (Болгария), мм. *Канина* (Албанія, Македонія) (т. ж., III, 77). А. К.

КАПИЧЬ, язичницьк. **храм**, на перехресті доріг побл. суч. вул. Мельникова й Лук'янівськ. ринку; як: 1. побл. давн. Києва (Ук. ПСРЛ, II, 130); 2. ур. пд.-зх. Кирилівськ. м-ря (Сементовский, Киев., 229); 3. с. *Капичі* пн. Києва (Барсов, 123); 4. святилище на Лисій горі, вона ж як *Хоревицѧ* (див.) (Рыбаков — ВИ, 1980, № 5, 42), 980, стоѫше Володимеръ ѡбривсѧ на Дорогожичи межю Дорогожичемъ и *Капичемъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 76), межи Дорогожичемъ и *Капичемъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 64), Дорогожицемъ и *Капичемъ* (НЛ, I, 126), Дорогожецемъ и *Капичемъ* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Новгородск. 4-я лет., 44); 980, Дорогожцемъ и *Капичемъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 292); пор.: 1720, земля *Капичь* або *Копичь* (АВАК, III, 100, 126); 1871, *Капыловъ* (Сементовский, Киев, 229).

Як від kap-; пор. польськ. kapać, kapla; рос. *кап* (звідки *ка́пать* «крапати») «наріст на дереві» до *kapičь (Роспонд, Стр., 17; Роспонд, Miscellanea, 29). Імовірніше, той же корінь, що й у ст.-сл. **капь** «вйдіння, привид; статуя, зображення», **капиште** «язичницький храм» (Фасмер, II, 185). І. Ж.

Можливо, семантичним способом від антропоніма *Капичь* (пор. пізн. с. *Капичи*), утвореного за допомогою суф. **-ич(ь)** від *Капь* < *капь* (пор. д.-р. *капь* «капище; образ, зображення; вмістилище»; «одиниця ваги»; Срезневский, I, 1195—1196) // *Капъ* < *капъ;* пор. д.-р. посохъ *каповыи* (т. ж., 1195). В. ред.

КАѬЛЫ, р. («рѣка»), в Половецьк. полі; тепер не простежується; як р. *Берда*, вп. в Азовське море (Отін, 32—33); 1185 р., во днь стго

воскрниꙗ. наведе на нѦ Гь гнѣвъ свои. в радости мѣсто наведе на ны плачь и во веселье мѣсто. желю на рѣцѣ *Каюлы* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 642—643), *Каялы* (т. ж., 1843, 131); б. д., Ту ся копіемъ приламати, ту ся саблямъ потручяти о шеломы Половецкыя, на рѣцѣ, на Каялѣ, у Дону Великого... на брезѣ быстрой *Каялы* (Сл. СОПИ, II, 179); (Игорь) погрузи жиръ во днѣ *Каялы* рѣкы Половецкыя... На рѣцѣ на *Каялѣ*... Съ тоя же *Каялы* Святоплъкъ полелѣя отца своего междю Угорьскими иноходьцы ко святѣи къ Кыеву (т. ж.); 1380, От него же (Сима) родися хиновя поганые бусорманове. Тѣ бо на рѣкѣ *Каялѣ* одолѣша родъ Афѣтов (т. ж.); XVI ст., И не токмо кони русских сынов во Азии с текущих рек напишася, с Танаиса и *Куалы* и з прочих, но и грады тамо поставиша (Рыбаков, СОПИ, 30), Та измаилтеским языком *Куала* пишется, а по-славенски — *Медведица* (т. ж.)

Як: 1. р. *Ка́льміус,* вона ж *Калъка* (див.), нібито з **Каюлъка* (Аристов, 20), що неможливо фонетико-акцентуаційно; 2. зал. станція (?!) *Каяла* в р-ні Ростова-на-Дону — фантаст. далеко (Отін, 26—27); 3. р. *Калали* (вона ж *Калала*) — відсутність етимологічн. відповідності; 4. рр. *(Суха́) Ка́м'янка, Айда́р, Би́стра* бас. Сіверськ. Дінця — непереконливість історико-лінгво-географічн. аргументації; 5. рр. *Мо́крі* і *Сухі Ялú* < **Сухаяли* < **су Каяли* — позиційна та етномовна невмотивованість (т. ж., 27—30; Кудряшов, 51, 73); 6. рр. *Кагальникú*: а) пр. Дону вище гирла р. Сіверськ. Донець, б) вп. в Азовське море біля гирла Дону, в) (вона ж *Кагамли́к*) у р-ні м. Кременчук Пл; 7. р. Макатиха бас. Сіверськ. Дінця (Кудряшов, 48, 70—73, 144); 8. р. *Сюѹрлии* (див.) як *Сюурлии* = *Каюла* (Рыбаков, СОПИ, 9), а всі попередні етимології сумнівні (т. ж., 222), бо, гадають, *Каюла* (< **Каюлы*) є не власним, а символічн. ім., похідн. від д.-р. *каюти* «судити, осуджувати», «жаліти, оплакувати, прнчитати, ганити, співчувати»; «хаяти», «лаяти, корити» тощо (Сл. СОПИ, II, 179—181), а «на рѣцѣ *Каюлы*» означає «на ріці *каяття*»; *Каюла* // *Каала* — «Жаль-ріка», «ріка смерті, туги, скорботи», «гибле місце»; за допомогою суф. **-л(а)** «для позначення місця» — за аналогією до *Вісла, Сѹла* (див.), *Ворскла* (див. *Върсъкълъ), Сисола* (т. ж., 180); 8. кипчацьк. *каялы* (qajały) «туга»; паронімічне зближення д.-р. *каюти* з половецьк. *каялы* «туга» — «річка туги, жалю, загибелі» — «незалежно від її реального найменування» (Рыбаков, СОПИ, 223—224). З цим не погоджується Є. С. Отін, бо це, на його думку, був би єдиний тюркізм «Слова» з абстрактним значенням і, мабуть, єдиний д.-р. топонім, виникл. завдяки каламбуру (Отін, 37). Не можна виводити чисто куман. назву половецьк. р. *Каяли* («скеляста») з д.-р. *каюти* (т. ж.); пор.: тюрк. qaja-lyγ, чаг. qaja-liq; алт., тел. qaja-lū; шор., леб., саг. gaja-lyg «скелястий» від qaja «скеля»; повна відсутність кінців. γ, характерн. для ряду тюрк. мов, зокрема для половецьк.: qaja-ly, qaja-lȳ // qaja-lū. Хибно з *qoγ-ly від qoγa «різновид очерету» чи із *qaj-jaly «(річка) із слизькими берегами», бо qaj- є дієслівн. назвою, а -jaly — нове крим.-тур. запозичення з гр. γιαλός «морський берег, пляж» (Менгес, 100—102). За Є. С. Отіним, р. *Берда,* пр. Азовськ. моря, вона ж *Велика (Большая* і *Сухая) Берда, Берды,* **-о, -ыи-ка, -янская, -инская** р., *Буда* і под., а також (XVIII ст.) *Каялы Бертъ* (СГУ, 39) — гіпотетична *Каяла* чи одна з *Каял,* точніше,— найбільша з *Каял,* що утворюють надазовськ. «каяльський» ареал; сюди ж гідроніми *Ка(я)лга, Каяли Кулак; Каялишан,* вона ж *Каяли Джуюшан; Каяликула(к); Берди Каяли,* або *Бердикай Алі,* тощо (Отін, 32—33). О. С.

КЛОВЪ, ур., в давн. Києві, між Лядськими воротами й с. Берестовим пд. міста (Ук. ПСРЛ, II, 147); прибл. між поч. суч. вул. Хрещатик і парком Слави, де містився *Кловський* м-р і значн. житловий р-н (Толочко, ДК, 92—93); *Кло́вська* височина (пізн. Липки) відділялася від давн. Угорського ур. *Кловським* яром (Петров, 89); 1108, кончаша верхъ стыꙗ Бца на *Кловѣ*. заложенѣєи Стефаном игуменом Печерьскым (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 283); 1151, а Кооуєвe и Торчи. и Печенѣзи. тоуда сташа ѿ Золотых воротъ по тѣмъ ѡгородомъ. до ЛѦдьскихъ воротъ. а ѿтолѣ ѡли и до *Клова* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 428).

Похідні: 1115, Григории стго Андрѣꙗ Петръ *Кловьскыи* (т. ж., 280); руч. *Клов* л. Либеді п. Дніпра; вар.: *Кловской* (Фунд., 334), *Кловскій* (Бошно), *Кловъ* (ПК, 1894), *Клов* (Толочко, 41).

Як із: 1. прасл. *kъlъ «кусок дерева, колоди, спиляного пня»; пор. польськ. kło «вирубка, де стирчить багато пнів», kieł «кусок дерева, чурбан, палиця», звідки Kielno, Kielce, словац. Kelča (Роспонд, Стр., 25; Роспонд, Miscellanea, 30); формант **-ов-** мав також топогр., а не тільки посесивну функцію (Роспонд, Стр., 14); 2. і.-є. *k̂lou̯- «чистити, омивати» (Дригалкін — М-во, 1971, № 6, 29—31); 3. і.-є. *kleu̯- «слухати — звучати»; пор.: лит. рр. Klovupė, Klova, Klovas, а також klausýti «слухати» (Стрижак — М-во, 1972, № 1, 83). І. Ж.

КОБѸДЪ, м., в Болохівськ. землі; тепер не простежується; 1241, и поима грады ихъ. Деревичь Гоубинъ. и *Кобоудъ*. Коудинъ городѣць. Божьскыи ДѦдьковъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 792); пор. о-в *Кобучъ* у Волинськ. землі (ССУМ, I, 483).

Як із половецьк. Kob-opt̂ «нерівний, хвилястий, мов би пересічений» (Молчановський, 117). Л. М.

КОЗАРЄ, колонія *хозарів,* побл. гирла р. Почайни в давн. Києві; як: 1. пізн. Біскупська вул. в Плоскій ч. м. (Петров, 47); 2. вар. *Козаря* беседа (ПСРЛ, XXV, 435; ук.); 945, а хеꙗную Русь водиша ротѣ. в цркви стго Ильи. ꙗже есть надъ ручаємъ конець. Пасынъчѣ бесѣды. и *Козарѣ*

(1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 54), надъ руцьємъ. конѣць. Пасыньчѣ бесѣды. и *Козарє* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 42); 944, над Роучаем, конець Пасынчи бѣседы, и *Козарѣ* (ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. 1493 г., 184); 945, надъ ручаемъ, конець Пасынча бесѣды и *Козари* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 31), пасынъчѣ бесѣды и *Козары* (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Летоп. Авраамки, 230), конець Пасыньча бесѣды и *Козары* (XVI ст., ПСРЛ, XXIV, 19—20); 944, Пасынчи басѣды, *Козары* (т. с., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 55); 945, Пасынча бесѣды и *Козары* (т. с., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 282), Пасынча беседы и *Козары* (к. XVIII ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 350).

Семантичним способом (pluralia tantum) від етноніма *козар* «хозар» (див. *Жидовє*); як указівка на кол. перебування *хозар* у Києві (Петров, 4; Стрижак, ПГН, 59) та існування кварталу, населеного *хозарськими* купцями (Довнар-Запольский, 60). Імовірніше, *хозарська* торговельна колонія, яка в серед. XII ст. вже не існувала, про що свідчить пізн. *Тѹрова* (див.) божниця в цій місцевості (Желєзняк — Мов-во, 1980, № 3, 16). І. Ж.

КОЛОДꙗЖЬНЫИ, м. («городъ», «градъ»), на р. Случ Волинськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 150); суч. с. *Колодяжне* (Теодорович, I, 221) Дзержинськ. р-ну Жт; 1240, поиде самъ [Батий.— *А. К.*] Володимероу и приде к... *Колодꙗжьноу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 786), *Колодяжну* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 131), ко граду *Колодяжну* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Холмогорск. лет., 77); 1241, к городоу *Колодезну* (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 26); 1240, къ городу *ко Лодяжну* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 145), *Коложджяну* (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Симеоновск. лет., 54); 1241, ко граду *ко Лодяжну* (т. с., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 339).

Ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *колодꙗзь* (пор.: рос. *коло́дец*, укр. *коло́дязь* «джерело») (Фасмер, II, 293); флексію оформлено залежно від грам. роду й часу побутування назви; пор.: *Колодꙗжно, Колодяжнє* (Роспонд, Стр., 77; Борек, 110); форма *Лодяжьнъ* є помилк. (початк. **Ко-** ототожнено з прийменником *ко*). А. К.

КОЛОМЫꙖ, м., в Галицьк. землі; суч. *Коломия* І.-Ф.; 1240, Доброславоу же рекшоу. вдахъ има *Коломыю*... держать сию *Коломыю* на роздавание ѡроужьникомъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 790); б. д. (у «Сп. руськ. міст») *Коломыя* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240), за Галичомъ подъ *Коломїєю* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 359); 1486, у pryszodszy do hranicy wołoskoy położysia w meste zowomom Kołomyia. Stefan że, wojewoda wołoski... pryiechał do Kołomyi (т. с., ПСРЛ, XXXII. Хр. Быховца, 163); 1489, панов теж полских и литовских велми много до *Коломыи* притягнули (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 93); 1531, Петрило, воевода волоский... Снятин, *Коломыю*, Тисменицу, Отенѣю и иншие мѣстечка и волости аж до Галича звоевал (т. ж., 107); 1395, *Коломыꙗ*, замок у Галицьк. землі (ССУМ, I, 491).

Похідні і споріднені: 1240, а *Коломыискüю* солъ *(коломыискоую)* ѿлоучите на мꙗ (ПСРЛ, II, 1962, 789); у XIV ст.: *Коломыискыи, Коломыиски, Коломыски* (1398, ССУМ, I, 491). В м. *Коломиї* зафіксовано два потоки — л. пр. Пруту: Kołomyjka і Kołomyjski (SG, IV, 286); пор. також: рр. *Коломийка* л. Бистриці л. Дністра (СГУ, 264) (у кол. Ушицьк. пов.); л. Тлумачика л. Пруту л. Дунаю (КРУ, 24); стр. Kołomyjka витік Калюсу л. Дністра (SG, III, 710; IV, 286); с. Kołomyjówka в кол. Вінницьк. пов. (т. ж.); сс. в Польщі: Kołomyja і Kołomyjka Ломжинськ. пов. (т. ж., 283), Kołomia — Вроцлавськ. (т. ж., 282).

Як від: 1. д.-р. *коломыю*, пор. укр. діал. *коломи́я* в значенні «глибокий вибій, наповнений водою» (Грінченко, II, 271; Гумецька, 39); 2. словосп. «коло + Мия», де «Мия» — 2-га (?) назва р. Прут, яку, мовляв, засвідчує польськ. поет 2-ї пол. XIX ст. В. Поль (SG, IV, 283; Гумецька, 39; Никонов, КТС, 200; Роспонд, Стр., 78). Зважаючи на непідтвердженість свідчення і нетиповість подібних утворень для сх.-сл. топонімії, їх слід поставити під сумнів. Л. М.

Як із: 1. герм., пор.: *шелом, холм; Шоломия, Коломия* (Свенцицкий, 17); 2. романськ., пор. рум. culmea «верх, горб» (Кордуба, 7). В. ред.

КОПЫРЄВЪ, посад («коньць»), у Києві; за зх. воротами вздовж гірськ. виступів у напрямі Глибочицьк. узвозу, охоплюючи р-н суч. вул. Обсерваторної, садибу Художн. ін-ту та Кудрявські схили; прибл. 40 га (Толочко, КК, 84); як на горі з пізн. назвою Вздихальниця (тепер Андріївська; КС, 1884, № 9, 243—250); 1202, и ѡтвориша ѥму Кыꙗне ворота Подольскаꙗ в *Копыревѣ* конци (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 417); 1121, заложи црқви стго Ивана. въ *Копыревѣ* конци (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 286); 1140, ста [Всеволод Ольгович.— *І. Ж.*]... в *Копыревѣ* конци. и нача зажигати дворы иже соуть предъ городомь. в *Копыревѣ* кончи (т. ж., 302); 1150, Стославъ Ѡлговичь. перенесе мощи брата свего Игорꙗ. ѿ стго Семена ис *Копырева* конца. в Черниговъ (т. ж., 408); 1162, посла в манастырь. къ сто Семену еже есть. в *Копыревѣ* конци (т. ж., 518); 1121, в *Копыревѣ* конци (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 28); 1160, И повелѣша Ростиславъ и Мъстиславъ взяти тѣло его и нести в монастырь къ святому Симиону, иже есть в *Копыревѣ* конци (т. ж., 71); 1202, ворота Подольская в *Копыревѣ* конци (т. ж., 100); 1201, врата Подолская въ *Копыревѣ* концѣ (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, X. Патриарш. лет., 34); 1202, въ *Капыреве* концѣ (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 142); 1121, въ *Копыревѣ* концѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 25, 32); 1150, 1202, въ *Копыревѣ* (т. ж., 75, 107); 1559, *Кудрявецъ* (Чт. ОНЛ, 1893, VII, 45); 1699, дол. *Кудравецъ* (УАЗ, 1926, I, 29), *Копцы* (?) (Лашкарев, 18).

Пор.: 1685, пустош *Копырева* в Новгородськ. землі (Иванов, 156).

Як від *копати:* мовляв, верхня ч. *Копиревого* кінця була *прокопана* (Петров, 23). Імовірні-

ше, посесив на -ев- від фінно-угор. *Копыръ;* пор. ст.-рос. (1550 р.) *Копыря* (Веселовский, 154); 2-га пол. XVI ст., Иванко *Копыревъ* у пн.-сх. Росії (Туп., 642); 1738, архангелогородець Иван *Копырин* (ПСРЛ, XXXIII. Двинск. лет-ц, 211). Див. ще: Железняк — М-во, 1980, № 3, 19—21. І. Ж.

КОРАНЬ, ур. (Ук. ПСРЛ, II, 155); як: 1. **пос.** (Мавродин, 20); 2. **місцевість** («место») (Соловьев, I, 430) чи 3. «колосальна... штучна стародавня **водойма**» (ЛВП, 32) в Переяславськ. землі; тепер **бол., стр.,** або «висохла» р., *Кара́нь* (п. Трубежа л. Дніпра) з однойменн. с. перейменован. на *Трубайлівку* від *Трубайло* «Трубіж» (Переяслав-Хмельницьк. р-ну Кв); 1139, и стоꙗше Всеволодъ на Днѣпрѣ. и посла С̃тослава... к Переꙗславлю... и оустрѣтоша и Аньдрѣєва дружина. и бишасѧ с ними... и гоˣниша по ни до *Коранѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 307—308), *Коранѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 305), до *Коряня* (XV—XVI ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 163), *Коранѣ* (1-а трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 35); 1139, до *Каранѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 32); 1455, р. Karań (Źr. dz., XXII, 577); 1604, nad błotem Karaniem (т. ж., XXI, 479); 1618, błoto Karanу (т. ж., 208); 1765, х. *Каран* (ГО, 55), пізн. с. *Каранъ* або с-це *Корань* (Андріяшев, 8), на р. *Курань* (т. ж.). Суч. с. й р. *Ка|ран'*, точніше, бол. (з іржав. чи зеленкуват. водою).

Похідні: прізв. (у м. Києві) *Кара́нський;* мешканці кол. с *Кара́нь — кара́ньці;* ур. *Закара́нь* у бас. р. *Кара́нь* і под.

Як від: 1. (нар.-етимол.) сл. *кара́ти* (ОАІМ); 2. тюрк. (разом з назвами *Карату́ль, Ба́ришівка, Кучаків, Гайшин* тощо; Źr. dz., XXII, 169), «чорна річка» (від *кара́* «чорний») (Стороженко, Оч., 203); пор. ще тюрк. *каран* «темний», «темнота» (Радлов, II, 155) і вар. *Каран(ъ),* який є, очевидно, графічн. помилк.; тюрк. мови віддають перевагу для називання «темних» водотоків утворенням типу *Карасу́* (суч. *Карасівки, Ве́лика* й *Мала́,* в *Криму), Карансу́* (КРУ, 131, 135); з тюрко-сл. *каран-* + ***-j(ь)** (пор. етнонім *каран «каранці»*) (Радлов, II, 155) — бінарна опозиція до *Карату́лей;* пор.: р. *Карату́ль* л., а *Кара́нь* п. пр. Трубежа (Маркевич, 454; КРУ, 101); сс. *Ве́лика* й *Мала́ Карату́ль* Переяслав-Хмельницьк. р-ну (АТПУ — 1969, I, 191), у яких вбачали сліди перебування літоп. *чорних клобуків* або «каратулів» (пор. ще тюрк. рід XVIII ст. в Башкирії *каратаулы*), тобто «чорних шапок» (Стороженко, Тюрки, 285), нібито засновників (назводавців?) *Карані* (Стороженко, Оч., 203); словотвірно-акцентуаційно пор. назву с. *Таша́нь,* утворену за допомогою аф. -'ан' від тюрк. *таш* «камінь» і належну також до Переяслав-Хмельницьк. р-ну Кв. Однак давні літоп. фіксації, крім однієї, найпізн., не знають голосного **а** в 1-му складі назви (пор. *Корань, Коронь,* до *Коряня*), де він з'являється лише в пам'ятках XV—XVI ст. (Karań — до *Каранѣ*). За В. М. Брахновим, *Кора́нь* (пор. побл. пос. *Береза́нь* Баришівськ. р-ну Кв) від **коръ* «дерево», відповідно до збірн. д.-р. *корь* — той же корінь, що й у слові *осо-коръ* «осокір» (ВМБ, 43), *кора* (Срезневский, I, 1293), *корінь* (Фасмер, II, 344), звідки назви рр. *Корень, Кореневка* (Машт., Дн., 255), *Корнева* (?), *Корнівка, Корнянка* тощо. Залишається відкритою можливість субстратн. основи; пор.: *корь* «річище» (Мурзаевы, 116), хант. *кор* «болото» (Калинина, 120). О. С.

КОРОСТЬНЬ, м. («градъ», «городъ») Деревлянськ. землі; суч. *Ко́ростень,* райцентр Жт, на р. Уж п. Прип'яті; як с. *Іскорость* (Барс., 82) *Ко́ростенського* р-ну Жт; 945, и не послуша ихъ Игорь. и вышедше изъ града *Изъкоръстѣ*ˢ*нѧ*... и погребенъ бы Игорь. [и] єсть могила єго оу *Искоръстѣнѧ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55); 946, Ѡльга же устремисѧ съ с̃нмъ своимъ (на *Искоростѣнь* граᵈ) (т. ж., 58); 945, из города. *Искоростѣнѧ* проти Древлѧне...ˢ и погребєнъ бы Игорь. и єсть могила єго оу *Искоростинѧ* города. в Деревѣхъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 43); 946, на *Искоростьнь* (т. ж., 46); 945, из града *ис Коростеня* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 351), на *Коростень* град (т. ж., 352), из града *ис Коростѣня* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 231), изъ града *Коростѣнѧ* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 6; XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283); 913, погребенъ бысоу Коростенѧ (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 8), изъ града *Коростеня* (ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 55); 946, на *Искоростєнь* (т. ж., 57), из града *Искоростѣня* (XVII ст., ПСРЛ, XXVII, 185), из града *ис Коросня*... у *Коростеля* града (т. с., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 18).

Як від: 1. від власного сканд. ім. **Искоростѣнъ* (шв. -sten) (А. Соболевский, РФВ, № 64, 179); 2. д.-сканд. апелятива skarfr «скеля» (?) (Фасмер, II, 140); 3. д.-р. **корост-** < праcл. *korst- з преф. **Изъ- (Исъ-)**; пор.: польськ. krosta, chrosta < *chvorstъ, чес. krásta, chrásta «нерівна місцевість»; польськ. Krosno, д.-р. *Хварстен(ъ),* рос. *Х(в)оросна,* болг. *Храсна,* с.-х. *Храсно:* чергування приголосн. ch//к- є звичайн. у топонімах такої структури (Роспонд, Стр., 28, 29); пор. *корост* «хворост» (Никонов, КТС, 206). Очевидно, з **корост-** + **-ьнь** без «преф.», який був звичайн. прийменником і двічі повторювався, що є характерн. ознакою д.-р. синтаксису; пор., напр.: 945, из града *ис Коростѣня* (ПСРЛ, XVI, 231) і на пн. сл. земель: 1471, мѣсто, нарицаемое *Коростыня,* у озера Ильменя... от Новагорода (XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 236), к Ильменю озеру на оусть Шолоны... место, зовомое Межюберег и *Коростны* (XVII ст., ПСРЛ, XXVII, 134). А. К.

КОРСꙊНЬ, м.: І. («градъ») на Гераклейськ., або Трахейськ., п-ві в Криму; суч. руїни *Херсоне́с* між Карантинною бухтою й Чорним морем у м. Севастополі; б. д. (про «події» 30-х років І ст. н. е.), Ѡньдрѣю... пришедшю єму в *Корсунь.*

оувидѣ ꙗко ис *Корсунѧ* близь оустьє Днѣпрьскоє (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 7—8), Андрей... бысть уча в Синопѣ таже въ *Корсунѣ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 251); 945, и приде къ *Корсуню* (ПСРЛ, I, 1962, 111); 982, Пріемъ же Володимеръ... градъ Греческій *Корсунь* (нынѣ же тамо Кримъ) и весь той островъ, глаголемый Таврику (ПСРЛ, II, 1843, 255); 989, Володимеръ... бѣ взѧлъ в *Корсуни.* иконы... и к҃ты (ПСРЛ, I, 1962, 121—122); 1066, котопанъ же прішедъ *Корсуню* (т. ж., 166); б. д., Велитъ (Див) послушати земли незнаемѣ, Влъзѣ, и Поморію, и Посулію, и Сурожу, и *Корсуню,* и тебѣ, Тьмутороканьскыи блъванъ (Сл. СОПИ, III, 7); 1097, Из-д-Рима... по морю стража *Кърсуня* дошьлъ еси; XIII ст., ис *Корсуня* прииде безбожный царь Батый на Русскую землю (т. ж.).

Вар.: д.-гр. Χερσόνησος, н.-аттичн. Χερρόνησος; *Херсонес:* 1) *Фракійський,* суч. п-в *Галліполі;* 2) *Таврійський,* суч. *Крим* (Геродот); 3) п-в в Арголіді (Дворецкий, II, 1773); 4) м. в Криму; суч. руїни *Херсонéс* у м. Севастополі. Звідси: Χερσονήσιος, н.-аттичн. Χερρονήσιος «херсонеський» (т. ж.); с.-гр. Χερσών, -ῶνος (Константин Багрянородний), д.-гр. Χερσόνησος, Χερ'ρ'όνησος (Фасмер, II, 338); ст.-сл. **хєръсонъ** (т. ж., IV, 234); тюрко-араб. (1154 р.) *Карсуна* (Рыбаков, Идриси, 14); генуезьк. *Сарзона,* крим.-тат. *Сари-Кермен* і *Топе-Торкон;* сх.-сл. (наук.) *Херсон(ес-Таврійський)* (див. *Тавриани*); *Кърсѹнь* (Менгес, 116); *Корьсунь* (ПСРЛ, XXVII, 174—175); *Скоресянь* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 338); *Херсунь, Хорсунь* (ПСРЛ, XXII, I. Хронограф. ред. 1512 г., 309); *Херсоня, Херсона, Хирсоня, Хорсуня* (род. одн.); в *Херсоніи; Херсони* (**-ѣ, -е**); исъ *Херсони* (**-я**), *Херсуни;* отъ *Херсонія, Херсонъ, Хирсонь, Херсонь* (ПСРЛ, XXI, I. Кн. степенная, 7, 42, 72—73, 94).

Похідні: а) пос. *Корсунь:* 1. (див. *Корсѹнь* II) м. на р. *Корсунці* бас. Дніпра; суч. *Кóрсунь-Шевчéнківський;* 2. м. в кол. Симбірськ. губ. (Фасмер, II, 338); 3. смт Днц (УРЕ, VII, 264); 4. р. (вона ж *Корсунка,* бас. Міусу) в смт *Корсунь* Днц (т. ж.; Новороссия, 853); 5. м. *Херсóн,* обл. центр УРСР (Білецький, Осн., 9); б) хороніми: 945, а ѡ *Корсуньстѣи* странѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 50); 971, власть *Корсуньскую* (т. ж., 73); в) етноніми (й катойконіми): д.-гр. Χερσονησίτης (КБН, 839); д.-р.: 944, Игорь... поиде на Греки... се слышавше *Корсунци.* послаша къ Раману (ПСРЛ, I, 1962, 46), *корсунцы* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 279); 945, въ вустьѣ Днѣпрьскомь... *Корсунѧны* рыбы ловѧща (ПСРЛ, I, 1962, 51); 988, и затвориша *Корсунѧне...* и... мужь *Корсунѧнинъ* (т. ж., 109), Настасу *Корсѧнину* (т. ж., 121); г) ін.: попы *Корсуньскыꙗ* (т. ж.); людіе *Корсунстіи* (ПСРЛ, II, 1843, 270) тощо.

Як із тюрк. Qorsun < с.-гр. Χερσών, де довге ō ін. мов звичайно відповідає сл. u; деспірантизація **х-** (> q або k у палатальн. слові) **й** ō > u — вказівка на тюрк. посередництво між гр. й сл. мовами; кінц. **-ь-** < *-j(ь) — суф. присвійн. прикметника (Менгес, 116—117); пор. *Карсуна* (див. вище) і *Карцон* (суч. обл. м. *Херсон*). В основі д.-гр. Χερσόνησος (Χερρόνησος) < апелятив Χερσό-νησος (Χερρόνησος) «півострів»; м., засноване вихідцями з Гераклії-Понтійської (суч. м. Ерглі в Туреччині), виникло в V ст. до н. е. й проіснувало до XIV ст. н. е. О. С.

II. («городъ», «градъ») Київськ. землі на р. Рось; суч. м. *Кóрсунь-Шевчéнківський* Чрк. Після тимчасового занепаду знову став м. 1795 р. (ЦДІАК, ф. 193, оп. 1, од. зб. 2047); як побудоване греками — переселенцями з мм. Надчорномор'я, Нижн. Дніпра, Пд. Бугу, Дністра та ін., зруйнован. половцями (Щекатов, III, 756); 1172, поидоша по ѡнои сторонѣ. Днѣпра Кыеву и сташа. оу *Корсунѧ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 555); 1195, Всеволодъ бо просѧше оу него. Торцького Треполѧ *Корьсоунѧ.* Богоуславлѧ. Канева (т. ж., 683), далъ Рюрикъ Всеволодоу ·е҃· городовъ Торцькыи *Корсоунь.* Бгоуславль. Треполь. Каневъ (т. ж., 685); 1170, по другой сторонѣ Днѣпра къ Кіеву ... у *Корсуня* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 85); 1196, 5 градовъ, Торцьскый, *Корсунь,* Богуславль, Треполь, Каневъ (т. ж., 103), на Рши *Корсунь* (т. ж. 240); *Корсунь* (НЛ, I 475); 1172, прійдоша многое множество Половцовъ... едны сташа у Переяславля, а другіе у *Корсуня* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 312); 1195, Треполя, *Корсуня,* Богуславя, Канева (т. ж., 324); XV ст., с *Карасунѣ* (Владимирский-Буданов — АЮЗР, VII, I, 60), 1616, Korszuń (Źr. dz., V, 114—115); XVII ст., *Корсунъ* (АЮЗР, III, I, 312), подъ *Корсуномъ* (Величко, I, 104), Korsun urbs (Карта Л. Боплана — Ляск., ИКА, 25); 1767, *Корсунь* (АЮЗР, III, I, 312; АЮЗР, I, III, 15); XVIII ст., *Корзунъ* («при рѣкѣ Россѣ, построенъ около 1581 году королемъ Стефаномъ»; Корол., 197).

Похідні: 1172, потомь же ѡпѧть вьзвратишасѧ в Половьцѣ Глебъ же Юрьевичь. поиде *Кьрьсуньскимъ* Половьцемь (ПСРЛ, II, 1962, 556); 1195, и да емоу Полоны и полъ търтака *Корьсоуньского* (т. ж., 688); 1630, староста *Корсунскій* (АЮЗР, I, VI, 621); 1649, полк *Корсунскій* (Грабянка, 94); 1767, староство *Корсунское* (т. ж., III, 340); 1974, дорога *Корсунськá* в с. Іванівка, ліс. *Корсунський* у с. Москаленки Богуславськ. р-ну Кв (Анк.); р. *Корсýнка* пр. Росі п. Дніпра в м. *Кóрсуні* з вар.: 1789, Korsuńka (АЮЗР, VII, III, 317); 1792, Korsunka (АЮЗР, V, I, 539), *Коросунка* (Фунд., 43; Макс., Киев, 24); *Корсунка* (ВСОРИ КГ, 17; Андр., ЛЮ, карта; Похил., 571; Машт., Дн., 56); 1977, *Корсýнка* (МЕ). Пор.: 1585, ур. *Корсуны* в Канівськ. старостві (АЮЗР, VIII, V, 241), 1672, прізв. *Корсунець* (Величко, II, 333), х. *Корсуны* в Козелецьк. пов. Чернігівськ. губ. (СНМ, Чрг., 62); *Карсунь,* или *Корсунь,* город Казанской губернии Сибирской провинции, при речке *Карсунке,* впадающей в реку Суру, которая течение имеет в реку Волгу (Ф. Полунин, 124); *Корсунь,* ч. м. Стамбула (Ук. ПСРЛ, II, 504).

Як: 1. споріднена з лит. Kãršis, Kãrše, Kars-upis, латиськ. Kârša, Kâršu-puris, Karš-upe, Kãr-sava, д.-прус. Carsow, Corseen, Kors-

lauken (Петров — Іст. дж., 1966, II, 68); 2. д.-р. форма назви м. *Херсонес* у Криму (Соболевский — РФВ, 1911, LXV, 406; Никонов, КТС, 207; див. *Корсӯнь* I), гр. Χερσόνησος через тюрк. посередництво; наголос (на 1-му складі) — під впливом польськ. мови; пор. р. *Корсу́нка*. І. Ж.

КОРСӮНЬСКАꙖ: І. волость («власть»); тер., належна до м. *Корсуня (-Таврійського)* (див. *Корсӯньскаꙗ* II); 971, николиже помышлю на страну вашю. ни сбираю вои ни ꙗзыка. ни иного приведу на страну вашю. и єлико єсть подъ властью Гречьскою. ни на власт *Корсуньскую*. и єлико єсть городовъ ихъ. ни на страну Болгарьску (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 73). О. С.

II. країна («страна», «сторона»), в р-ні м. *Корсуня* (тепер у складі Севастополя) в Криму на Гераклейськ. п-ві й на сусіди. тер.; 945, приходѧть Чернии Болгаре. (и) воюють въ странѣ *Корсуньстѣи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 51), ѡ *Корсуньсции* сторонѣ. колко ж єсть городъ на тои части да не имуть власти кнѧзи Рускыи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 39), приходѧть Черьнии Болгаре. и воюють въ странѣ *Корсуньстии* (т. ж., 39—40).

Релятив на **-ьск-** (// **-ьст-**) від ойконіма *Корсӯнь* (див.). О. С.

КОРЬЧЬСКЪ, м., суч. м. *Ко́рець*, райцентр Рв; 1151, пошедъ Изѧславъ. на Володимерка. и воротисѧ оу *Корчева* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 336); 1150, и тоу пристави к нему сна҃ своего. Мьстислава до *Коречьска*. и тако проводивъ и за *Корческъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 395—396), ко *Коречьску* (т. ж., 410); 1154, престави Стополкъ. Мьстиславичь. оу *Кочерьска* (т. ж., 468); 1155, Гюрги вда Изѧславу *Корческъ* (т. ж., 482); 1258, Данило же... ждѧ вѣсти ѿ Романа. и Литвы и стоꙗ на *Кореики (Корецку)* (т. ж., 838); б. д., *Коречь* (А се Киевьскіе) (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 163); 1150, подшедъ Мъстиславъ на Володимерка, воротися у *Корчева* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 115); б. д., *Кочеречь* (А се грады Кіевьскіе) (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240). Пор. ще: р. *Корчик* л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; нп *Новий Ко́рець Коре́цького* р-ну Рв; *Ко́рчик* Шепетівськ. р-ну Хм; р. *Корчинка* бас. Дністра; с. *Корчик* Лв; р. *Корчівка* в системі Прип'яті; стр. *Корецький* у бас. Пела й под. (СГУ, 274, 27).

Похідні: 1150, поиде ко *Коречьску*. и *Корчане* же вышедше (ПСРЛ, II, 1962, 410).

Як від: 1. *кърке* «горло, шия», звідки **кърчь*; пор. *Кърчевъ «Керчь»* (Соболевский, РСЭ, 59—40) і 2. kor- «рубати», дериват krčь «розчищене, викорчуване місце» (Роспонд, Стр., 66; Фасмер, II, 340); пор. ще *корь* «річище» (Мурзаевы, 116). Імовірно, це релятив на **-ьск-** від **Корьць*, звідки суч. *Ко́рець* (пор. посесив *Корчєвъ* на -єв-); *Кочерьскъ* і *Кочеречь* є помилк. «вар.». Пор.: у Новгородськ. пам'ятках XII—XIII ст. *корь* // *корекъ* «корчів'я, розчисть, розчищене під ріллю місце». Ряд топонімів із цією основою є в Новгородськ., Рязанськ. і Тульськ. обл. (Смолицкая, 23, 24). А. К.

КОСНѦЧЬКОВЪ, двір воєводи *Коснѧчка*, в м. Києві, на тер. «міста Ярослава», побл. Софійськ. воріт (Каргер, 281; Толочко, 125); 1068, и нача[ша] люди ꙗго корити. на воєводу на *Коснѧчька*. идоша на гору съ вѣча. и придоша на дворъ *Коснѧчковъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 171), И начаша людьє говорити на воєводу на Коснѧчь. и идоша с вѣча вь... гору. и придоша на дворъ *Коснѧчьковъ* и не ѡбрѣтоша. єго. оу двора. сташа *Брѧчьславлѧ*. и рѣша поидемь высадимь дружину ис погреба (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 160), дворъ *Коснячковъ* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 96), и придоша на дворъ *Коснячевъ*, и не обрѣтоша его, и сташа у двора Брячиславля (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 336).

Посесив на **-ов-** від антропоніма *Коснѧчько* або **Коснѧчькъ* (зменш. форма від ім. *Константинъ* > *Коснѧтинъ*). І. Ж.

КОТЄЛЬНИЦѦ, м. («градъ», «городъ»), у Волинськ. землі; суч. с. *Котеля́нка* Полонськ. р-ну Хм (Пог., Раз., 18) або с. *Стара Котельня* Андрушівськ. р-ну Жт (Тихомиров, 37), де є т. зв. Шереметовъ окопъ, вал, що облямовує с. і давнє г-ще (Чт. ОНЛ, III, 13; ТК ЦНБ АН УРСР), відоме з 1545 р. (АЮЗР, VII, I, 129); у 2-й пол. XII ст. було центром невелик. уділу на горішн. Случі й у Надбужжі (верхів'я Пд. Бугу; Андріяшев, 52); 1143, ѡколо *Котельничѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 314); 1147, Всеволодичь Стославъ. держаше. оу Изѧслава. Божьски и Мечибже *Котелницю*... пѧть городовъ (т. ж., 343); 1148, и да емоу Божьскыи. Межибжие. *Котелницю* и ина два городы (т. ж., 367); 1162, снѧша оу *Котелници* со Мьстиславомъ. и ѿтудѣ поидоша к Бѣлугороду. на Мутнжиръ и быша на Кучари (т. ж., 517); 1169, Мьстиславъ же ѿпусти и в *Котелницю* (т. ж., 536); 1148, и даде ему градъ Божій, тако нарицаемый, и Межибожіа, и *Котелницу* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 178); 1147, Всеволодичь же Святославъ тогда бяше дръжа у Изяслава 5 градовъ, Божьски, Межибожіє, *Котелницу*, и прочихъ два (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 39); 1148, и грады подава ему, Божьскый, Межибожье и *Котелницу*, и ина два (т. ж., 44); 1159, тогда же о *Котелницѣ* воеваша (т. ж., 71); 1160, и сняшася вси у *Котелници* съ Мстиславомъ, и оттуду поидоша къ Бѣлугороду на Мутижыръ (т. ж., 75); 1169, и отпусти и Мстиславъ въ *Котелницу* (т. ж., 81); 1143, около *Котелнѣ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 297); 1169, и даде Мстиславъ *Котелню* (т. ж., 310); 1471, с. *Котелнѧ* (ССМ, I, 504); 1545, Kotelnia, 1616, do... Kotelniczy, do Kotelnicy (АЮЗР, VII, I, 129, 321); 1618, *Котельня* (АЮЗР, III, I, 213); 1683, Kotelnia (АЮЗР, VII, I, 500). Пор.: м. *Котельнич* Кіровськ. обл. РРФСР

Похідні: 1616, grunt Koteleński, або Kotelnicki (АЮЗР, VII, I, 321).

Іменник на (-**иця**) від прикметника *kotьlьnъ (ja) «котловиний», в основі *kotьlъ «котловина (заглибина, впадина)» (Никонов, КТС, 209). І. Ж.

КРАСЬНЪ, м., в Київськ. землі на р. *Кра́сна;* суч. с. *Кра́сне-Пе́рше* Обухівськ. р-ну Кв (Андриевский — КС, 1883, VII, сент.— окт., 5); 1096, на тои же сторонѣ оу *Красна* Половци побѣдихо (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 249), 1136, паки же Олговичи. с Половци переидоша Днѣпръ... и почаша воевати. ѿ Трьполѧ. ѡколо *Красна.* и Васил(ь)ева и до Бѣлагорода (~ 1425 р., ПСРЛ, ІІ, 1962. Ипат. лет., 299); 1165, Романови Вѧчеславлю. внуку. да Ростиславъ Васильевъ и *Краснъ* (т. ж., 525); 1196, Роману Вячеславлю внуку да Ростиславъ Васильевъ и *Красенъ* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 78); 1686, *Красна* (АЮЗР, VII, І, 543).

Похідні: р. *Кра́сна* п. Дніпра в Білоцерківськ. та Обухівськ. р-нах Кв (МЮР, І, 187; Ляск., ИКА, 23; Фунд., 41; Де-ла-Флиз, 570; Андр., ЛЮ, карта; Макс., Киев, 24), Krasne (Кордт, № 4, 9); 1563, *Красная* (ИТК ЦНБ; 1686, АЮЗР, VII, І, 543; 1798, Горшков; ВСОРИ КГ, 16; Де-ла-Флиз, 612; Похил., УКР, 12 ; Макс., Прил., 71; Машт., Дн., 52); Krosne (Кордт, № 39), *Красменка*(т. ж., № 24); Krasna (1592, Źr. dz., XXI, 5; Ляск., ИКА, 23; 1765, АЮЗР, VII, III, 99; Rulik., 51), 1961, *Кра́сна* (МЕ), а також (1977 р.) став *Красня́нський* у с. *Кра́сне-Друге* Обухівськ. р-ну Кв (Анк.).

Пор.: пасовище *Красне* **в с.** Кочине Ємільчинськ. р-ну (ОКІМ) і площа *Красна* в м. Радомишль Жт (ОКІМ); лісова сторожа *Красная Балка* в кол. Златопільськ. вол. Чигиринськ. пов. (СНМ Кв, 1811), суч. пн. Новомиргородськ. р-ну Кр; кут. *Красна* в с. Самгородок Козятинськ. р-ну Вн (ОКІМ); 1571, с. *Красная Воля* в кол. Луцьк. пов (АЮЗР, VIII, III, 235).

Як від прасл. *krasa, *krasьnъ «фарба, особливо червона, блиск, червоний колір» (Роспонд, Стр., 26); пор. д.-р. *красьныи* «прекрасний, красивий, приємний» (Срезневский, І, 1318). Див. *Красьныи.* І. Ж.

КРАСЬНЫИ: І. двір («дворъ»), в ур. Видобич побл. давн. Києва, суч. тер. Центр. республіканськ. ботанічн. саду АН УРСР у м. Києві. Збудований кн. Всеволодом ще до його князювання в Києві. Це була не лише заміська резиденція князів, а й важливий оборонн. пункт, який захищав монастир, переправу через Дніпро й підступи до центральн. ч. міста. В XII ст. він стає резиденцією Юрія Долгорукого; 1157 р., після його смерті, двір було зруйновано (Мовчан, 89); 1096, зажгоша дворъ *красныи.* ѥгоже поставилъ блговѣрныи кнѧзь Всеволодъ. на холму нарѣцаѥмѣмъ Выдобычи. то все ѡканнии Половци запалиша ѡгнемь (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 233); 1150, на *Красномъ* двори (~ 1425 р., ПСРЛ, ІІ, 1962. Ипат. лет., 415—416); 1096, дворъ *красный...* на холму надъ Выдобычемъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 10). І. Ж.

ІІ. двір («дворъ»), біля м. Переяславля Руського; суч. Переяслав-Хмельницький Кв; тепер не простежується; 1149, и переиде... н ѡну сторону за Трубеше... и ста на лоузи противоу Коузнечимъ... выступи на поле идеже есть *Красныи* дворъ (~ 1425 р., ПСРЛ, ІІ, 1962. Ипат. лет., 380—381), *Красныи* (т. ж., 1843, 44); пор. ще: 1563, город *Красное* «на Трубежѣ» (СИРИО, LXXI, 272); 1765—1769, с. *Красне* в кол. Басанськ. сотні Переяславськ. полку (ГО, 47) та ін. О. С.

ІІІ. двір («дворъ») в м. Чернігові (Ук. ПСРЛ, ІІ, 89), біля князівськ. палацу; тепер не простежується; 1096, в Черниговѣ на *Краснѣмъ* дворѣ (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 247). А. К.

Семантичним способом **від** д.-р. *krasьnъ (jь) «червоний («красний») колір» (Роспонд, Стр., 26); в основі прасл. *krasa — фарба («краска»), особливо, червона («красна»), «блиск»; пор. укр. *краса́* (рос. *красота́*), *кра́сний (краси́вий* «гарний»), звідси *кра́сна* дівка й под. (див. Фасмер, II, 367—368). І. Ж., А. К.

КРЄМѦНЬЦЬ, м. («градъ», «городъ»), у Волинськ. землі; тепер м. *Кре́менець,* райцентр Тр; 1226, приде [Мстислав.— *А. К.*]. ко Кремѧнцю и бисѧ подъ *Кремꙗнце* (~ 1425 р., ПСРЛ, ІІ, 1962. Ипат. лет., 749); 1240, видивъ [Батий.— *А. К.*] же *Кремѧнѣць* и градъ Даниловъ. ꙗко же возможно приꙗти емоу. и ѿиде ѿ нихъ (т. ж., 786); 1261, а Василко пославъ *Кремѧнѣчь* розмета (т. ж., 849); 1240, *Кременець* градъ Даниловъ (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 124, 131), *Кременца* же града Данилова (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 78); б. д., на Иневѣ *Кременець* (А се грады Волыньскіе) (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1418, Князь Дашко, Феодоровъ сынъ Острожеского... взять *Кременецъ* Витофтовъ (т. с., ПСРЛ, XX, І. Львовск. лет., 232); 1241, поиде до Каменца Подолского и не може его взяти, и *Кременца* такожде не могоша взяти (XVII ст., ПСРЛ, ІІ, 1843. Густ. лет., 339); 1401, придал король в державу Скиргайлови... Стародуб Сѣверский, *Крѣмянец Волынскии* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 70).

Похідні: 1418, Кондрату Прусу, воеводѣ *Кременьскому* (ПСРЛ, XX, І, 232), Князь Дашко... такою козньюь взял град *Кременецъ* князя великого Витофтов... «предаитеся служити Кондрату Прусу, воеводѣ *Кременетцкому*» (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 181).

Іменник на **-ьц(ь)** від *кремѧнь* «твердий (камінь)» (Никонов, КТС, 215); пор.: рос. *кре́мень,* укр. *кре́мінь,* ст.-сл. **КРЄМЫ — КРЄМЄНЄ**; болг. *кре́мен* і под. (Фасмер, II, 370). А. К.

КРОВАВЫИ, брід («бродъ»), через Дністер; біля м. Галич, тепер І.-Ф.; 1213, и многоу бою бывшю. на *Кровавомъ* бродоу *(кроваком)* (~1425 р., ПСРЛ, ІІ, 1962. Ипат. лет., 734).

Семантичним способом від д.-р. *кровавыи.* Вказівка на *криваві* битви, що відбувалися в цій місцевості. Л. М.

КРОСЬНА, р., л. Зх. Бугу, у Волинськ. землі (Барс., 109), тепер не простежується; 1282, тоже Лѧховѣ воеваша оу Берестьꙗ. по

Кроснѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 890); вона ж (?) Krosna (HW, 145). Пор. ще р. *Кросна* п. Конотопу п. Єзучі п. Сейму і м. *Кросно (Коросно)* на р. Вислок бас. Віслн (Стрижак, ПСГ, 189; ССМ, I, 517).

Семантичним способом (pluralia tantum) від *кросно;* пор.: рос. *крóсно,* мн. *кросна́, крóсны* «ткацький верстат», «різновид селянського полотна»; укр. *крóсно,* мн. *крóсна* «рама, верстат для в'язання»; ц.-сл. *кросно* «liciatorium»; польськ. krosna; болг. *кроснó* «кросно, засув», *крóсна* ж. «колиска»; с.-х. *крȍсна* «ткацький верстат»; словен. krósna «т. с.», чес. krosna, словац. krosná «короб» (Фасмер, II, 382—383); як прасл.; відоме в укр. діал. в 10 значеннях; можливо: 1. в давн. слов'ян *кросно* означало якийсь верстат взагалі, раму, риштовання, де щось закріплювалося чи вміщувалося (Дзендзелівський, 79); 2. гіперизм, характерн. укр. діал.; пор. *Кросно,* воно ж *Красне* (Назарова, 23; Срезневский, I, 1330). А. К.

КРЫРОВЪ, р. (руч.?), біля м. Чернігова, на л. б. Десни (Насонов, 226); тепер не простежується (Барс., 109); 1160, и поиде ИзѧСлавъ к Чернигову. съ всею силою Половецьскою. на Стослава на Ѡлгови и сташа подлѣ Десну. по *Крырову.* ѡли до устьꙗ (~ 1425 р., ПСРЛ, 1962. Ипат. лет., 506); 1158, и сташа возлѣ Десну по *Крырову* (ПСРЛ, XXV, Моск. летоп. св. к. XV в., 67); 1159, со всею силою Половечьскою... по *Крырову* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 71); як *Крырово* (Насонов, 226).

Назву, очевидно, перекручено; із **Крылов(о)?* А. К.

КѸДИНОВО, с-це («сельце»; помилк. «лесце»), побл. м. Переяславля-Руського, пн.-сх. суч. Переяслава-Хмельницького Кв (Андріяшев, Переясл., 8); тепер не простежується; 1149, к Переꙗславлю... и пришедше и сташа оу *Кудьнова* сельца. и перешедше СтрѦковь (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 321), оу *Кудьнова* селца (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 378), у *кудинова* (т. ж., 1846, 43), у *Кудинова* селца, и перешедше Стрѣковъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 46), у *Кидинова* лесца (селца) (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 111), *Кудново, Кудьново, Кудиново* (Ук. ПСРЛ, II, 165).

Посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Кѹдинъ* (пор.: 1444, *Кудинъ,* можливо, з *Анкѹдинъ*); пізн.— прізв., пор.: 1649, Лазаръ *Кудинъ,* козак Вереміївськ. сотні на Лівобережжі (Реєстра, 18). Див. *Кѹдинъ.* О. С.

КѸДИНЪ, м. («градъ»), в Болохівськ. землі; як на місці суч. с. *Кудинка* Летичівськ. р-ну Хм (Дашкевич, БЗ, 16; Подол., 510); пор. тут же р. *Кудинка* л. Пд. Бугу (СГУ, 299) і «пустиня» *Кудинка* біля м. Летичева, придбана королевою Боною 1538 р. (ОАІМ); 1241, и поима грады ихъ. Деревичь Гоубинъ. и Кобоудъ. *Коудинъ* городѣць. Божьскыи ДѦдьковъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 792). Пор. д.-р. с. *Кѹдново (Кѹдьново;* див. *Кѹдиново)* біля м. Переяславля Руського (Ук. ПСРЛ, II, 165). а також сс. *Кудинівка* і *Кудинів Ліс* Чрк; *Кудинівка* Тр; р. *Кудина* в кол. Борзенськ. пов. (ОКІМ); яр *Кудинів, бал. Кудинова* в бас. Сіверськ. Дінця (Машт., Дон, 69, 66) тощо.

Семантичним способом від антропоніма (?); пор. д.-р. (1148 р.) ім'я *Кѹденъ* (Морошкин, 107); пізн.: 1444, панъ *Кудинъ* Дривиньский (Тупиков, 213); 1552, 1582, *Кудинъ,* кременецьк. слуга (т. ж.), суч. укр. прізв. *Кудин,* білор. *Куда* (Бірыла, 1969, 225). Л. М.

КѸЗНЬЧЬИ, ворота, в м. Переяславлі Руському, суч. Переяслав-Хмельницький Кв; тепер не простежуються; 1149, за Трубеше... на лоузи противоу *Коузнечимъ* воротомъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 381), *коузньчим* (т. ж.), *Кузнечимъ* (т. ж., 1843, 44), *Кузнечія* (Ук. ПСРЛ, II, 165); пор. ще с. *Кузничі* в Городнянськ. р-ні Чрг (АТПУ—1969, II, 81).

Ад'єктив на **-*j(и)** від д.-р. *кѹзньць* «коваль» (Срезневский, I, 1359). О. С.

КѸЛЬДЄРЄВЪ, м., на околиці Київськ. землі; локалізують на р. Рось (Андріяшев, 50) п. Дніпра; 1190, и слышаша ѡжь Стославъ стоить совокоупивсѦ. оу *Коульдерева.* и тако оуверноувшасѦ побѣгоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 672).

Посесив на **-ев-** від тюрк. антропоніма; пор. *Коулдюръ* (воєвода берендеїв, що згадується під 1183 р.) (т. ж., 629). І. Ж.

КѸМАНЬСКА[Ꙗ], країна («страна»; «землѦ»), населена *куманами,* або *половцями,* що в XI—XII ст. займали причорноморські степи між Волгою й Дунаєм (Кудряшов, 124); 1223, ꙗзыци... и зовуть ꙗ Татары. а инии глють Таѹмены. а друзии Печенѣзи... многы страны поплѣниша. Ꙗсы. Ѡбезы. Касогы. и *Половець...* множество избиша... Бъ хотѦ погубити. и наказати безбожныꙗ сны Измаиловы *Куманы..* приидоша бо ти Таѹрмению [очевидно, зам. Таурмени.— *О. С.*] всю страну *Куманьску.* и придоша близь Руси. идеже зоветсѦ валъ *Половечьскыи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 445—446), Богъ же отмщение створи над безбожными *Куманы,* сынъми Измаиловы... Татары... приидоша всю страну *Куманьску...* А Котякъ *Половецькыи* князь... прибегоша иде же зоветься вал *Половецкыи* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 118—119), страну *Коуманскую* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 88); 1224, страну *Куманскую* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 67), землю *Куманскую* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIV, 33). Ін. вар.: землѦ *Половьцьскаꙗ* (див.); пор.: 1223, Татары... приидоша всю страну *Куманьску* (ПСРЛ, I, 1962, 446) і 1224, Татаръве. придоша на землю *Половецькоую* (ПСРЛ, II, 1962, 740); 1185, побѣжени быша иноплеменьници. и *Кумани.* рекше *Половци* (ПСРЛ, I, 1962, 396) і 1292, короля Венгерского *Кумане,* албо *Половцы,* с Волохами убили (ПСРЛ, II, 1843, 226); 1154, *Кумания* (Рыбаков, Идриси, 11); 1246, *Команія* (бас. Уралу, Волги, Дону, Дніпра, де кочували Commani; Кримський, Тюрки, II, 152); *Поле (Половьцьское;* див); *Дешт-і-Кипчак* (Кудряшов, 124); *Половéччина.*

Релятив на **-ьск-** від етноніма *Кѹманъ* (алт. quman) «половець», похідного нібито від: 1. назви (?) р. *Ками* (перм. *Кума,* звідки й *комі?*) (Грот, II, 271; див. ще Орлов, 193—194); 2. тієї ж основи, що й укр. *кум,* польськ. kum, нім. Kumme (Шелудько, 35); 3. назви р. *Кубáні* (м > б закономірн. для тюрк. мов) (Гулиева, Кубань, 165); 4. тюрк. quw «лебідь» + афікс -man, тобто «подібний до лебедя» (Тепляшина, 185; Сулейменов, 116); 5. тюрк. qum «пісок» (пор. *сармáн — сарúк* і *кумáн — кумúк*) «піщаний, пісочного кольору» (Еремеев, 135) тощо. Найпереконливішими є побудови, що виходять із семантичної відповідності *Кѹманы* (візант. Κουμάνοι, Κομάνοι, звідки Κομανικός «куманський», Сл. СОПИ, IV, 143; лат. Cumani, Komani; чес. Kumáni; сюди ж: 1303, Codex Cumanicus, ZMK, III—IV, 1979, 386; угор. Kūn-ok та ін., Менгес, 69) = д.-р. *Половьци* (пор. угор. Palócz, д.-чес. Plavci, польськ. Plauci, нім. Falones, Phalagi, Valvi, Valewen, Valwen, сюди ж вірм. xartēšk'(n) «світлі»; Менгес, 74), оскільки: 1096, Тортмени и Печенѣзи. и Торци. и *Кумани.* р е к ш е [тут і далі розрядка наша.— *О. С.*] *Половци.* и ж е и с х о д ѧ т ь ѿ п у с т ы н ѣ (ПСРЛ, I, 1962, 234); пор. д.-р. *половыи* «білуватий, жовтувато-білий; половий» (Срезневский, II, 1130); серб. *плав* «синій, голубий; світлий, блідо-жовтий»; ц.-сл. *плавъ,* гр. λευκός, лат. flavus, герм. falb, falw, що загалом відповідають тюрк. quba «колір між червоним і жовтим», «блідий, сіруватий» і под. (Менгес, 75) + стародавній суф. -an // -äп (чергування b // m на поч. складу є звичайним в алт. мовах) (т. ж., 76). О. С.

КѸНИЛЬ, м., Волинськ. землі; пор. суч. с. *Конéла* Жашківськ. р-ну Чрк. (Барсов, 120; Кудряшов, 128, 140); на п. б. Гірського Тікича при вп. його допливу Безим'яного (Голубовський — Зап. Іст.-філ., XI, с. 14); у Надроссі (Андріяшев, 51); 1150, Изѧславъ поиде на Гольско. да *Кунилю.* в Черныю Клобоукы (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 396). Пор. ст.-укр. (1429 р.): о(т) връха *Коунилова* (м. Сучава; ССМ, I, 527).

Як: 1. іран. (пор.: перс. chanl «долівка, житло», согд. kanak «житло», осет. kъona «піч, вогнище; житло, долівка» тощо) в пізн. тюрк. афіксальн. оформленні на **-il**: *Куниль* — це «добре пристановище, забезпечений захисток» (Варченко, 36); 2. тюрк. із l-овим ад'єктивн. формантом (Трубачев, 139). Імовірніше, відантропонімн. посесив на *-j(ь) від *Кѹнилъ;* пор. ст.-рос. (1578 р.) *Докучай Данилович Кунилов* (Веселовский, 171). І. Ж.

КѸРЬСКЫЄ, ворота («врата»), в м. Новгороді-Сіверському (Ук. ПСРЛ, II, 166), суч. райцентр Чрг; тепер не простежується; 1146, и поидоша [Мстислав.— *А. К.*] Новоугородоу... къ вратомъ *Коурьскимъ* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 331).

Релятив на **-ьск-** від назви м. *Кѹрьскъ.* А. К.

КѸЧАРЬ, ур., у Київськ. землі; суч. ур. *Кучар(ь),* воно ж *Кочур* (Похил., УКР, 59) чи *Кочирі* коло р. *Ірпінь,* на зх. від с. Білогородки Києво-Святошинськ. р-ну Кв (Андріяшев, 44). Ототожнювали із кол. с. *Кошарище,* суч. с. *Кочерів* Радомишльськ. р-ну Жт (Барс., 110), де в XVI ст. був маєток *Кочур* (АКЖМУ, № 46); 1162, и снѧша оу Котелници со Мьстиславомъ. и ѿтудѣ поидоша к Бѣлугородоу. на Мутижирь и быша на *Кучари* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 517); 1160, поидоша к Белугороду на Мутижирь, и быша на *Кучари* (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 70); И быша на *Кучари,* и начаша ся просить Черніи Клобуци у Мстислава напередъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 75). Пор.: ліс *Кýчерів* (с. Новосілки Макарівськ. р-ну Кв; Анк., 1974 р.), р. *Кочурівка* (с. Кобринове Тальнівськ. р-ну Чрк; СГУ, 278), с. Kočarim (Югославія; Imenik mesta, 229).

Споріднене з укр. *кýчері; кýча* «гнездо наседки, дворовой птицы»; *кýчка* «будка, шалаш», *кýчма* «шапка на меху» (Білецький-Носенко, 202), укр. діал. *кýкса* «заплетена і закручена на голові жіноча коса» (Лисенко, 109), білор. діал. *кýкачка* «рытуальны хлеб», *кукóбіць* «накопліваць»; *кýкла* «звязаны пучок нязжатых каласоў, што пакідалі ў час дажынак жыта»; *кучур* «цурбан, кругляк дроў» (СБГ, II, 560, 561, 595), рос. діал. *кýча* «добро, имущество» (Федорова, 134), (смолен.) *кучмá* «растрепа» (Добровольский, 52), (донск.) *кýчиться* «толпиться, собираться группой» (СРДГ, II, 104), *кýка* «кулак»; *кýчери, кýча* «купа»; *кýчкать* «звалювати до купи», с.-х. *ỏкука* «поворот, изгиб; извилина, излучина» (Толстой, 536), *кӳк* «бедро, бедренная кость» (там же, с. 362), *кӳка* «крюк; застежка, крючок» (там же), словен. kûkma «кисть, чуб» (Хостник, 88); kûčma «меховая шапка, малахай» (Хостник, 87), болг. *кýкя* «дом» (Чукалов, 349), що сягають і.-є. *qeu-q з двома значеннями «стягуватися, кривити, згинати» та «округлятися: купа» (Walde, I, III, 372). Топооснова назви *Кучарь* могла мати обидва значення. Суф. **-арь,** як у діал. укр. *мúнтарь* «місце стікання води із струмка в підземну водойму» (Грицак, 77); *мóчар:* «1. мокрая заболоченная низменность; 2. трясина, низменное место с подпочвенными водами; 3. мокрое место между взгорьями» (Марусенко, 237); *жабарь* «лужа или болото, в котором водятся жабы» (Пискунов, 74) тощо. І. Ж.

КѸЧЄЛМИНЪ, пос., в Галицьк. землі; тепер не простежується; 1159, и поиде къ *Кучелмину...* и ѿтуда къ Оушици (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 497); 1213, ѿтоудоу же придоша ниже *Коучелмина* мыслѧще коудѣ преити рѣкоу Днѣстръ (т. ж., 735).

Не локалізовано. Як: 1. с. *Куча* Новоушицьк. р-ну Хм, за літ., неподалік Дністра, сх. с. Онут Заставнівськ. р-ну Чрв; 2. на місці с. *Кучурмик,* побл. м. Снятин І.-Ф. (Зубрицкий, II, 101—102; Молчановский, 85—86; Насонов, 138).

Посесив на **-ин-** від антропоніма **Кѹчелма* (Карп., 47); пор. ще: д.-р. ім. *Кѹча, Кѹчина* (Роспонд, Стр., 70). Л. М.

КЪНѦЖЬ, двір («дворъ»): **І.** у м. Києві, в межах «міста Володимира», прибл. суч. вул. Десятинна, між Андріївськ. ц. й буд. обл. організацій (Каргер, 280; Толочко, 122); 945, *кнѧжь*

(1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55); 1068, по мосту же придоша на кнѦжь дворъ (т. ж., 171); 996, 1068, 1097, *княжь* (т. ж., 125, 259; ~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 160, 233); 945. дворъ *кънѧжь* бѦше в городѣ идеже єсть нынѣ дворъ Воротиславль и Чюдинь (ПСРЛ, II, 1962, 44); 945, 996, 1068, *княжь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283, 315, 336).

Посесив на -*j(ь) від іменника *кънѧзь*. І. Ж.

II. у м. Переяславлі Руському, суч. Переяслав-Хмельницький Кв; тепер не простежується; 1098, заложи. Володимеръ. црквь камѦну. стоѣ Бцѣ. Переꙗслава и на кнѦжѣ дворѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 248).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. *кънѧзь* (< прасл. kъnędzь, запозич. з прагерм. *kuningaz або гот. *kuniggs, пор. д.-в.- нім. kuning, похідн. від kuni «рід») (Фасмер, II, 266). Див. *Кънѧжьи*. О. С.

КЪНѦЖЬИ, ворота, в м. Переяславі; тепер не простежуються; 1136, приде Всеводъ... к Переꙗславлю... и бишасѦ оу еплихъ воротъ. и въ *княжихъ* воротъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 297), у епископлихъ воротъ и в *кнѧжихъ* (т. ж., 1843, 13), *Княжи* (Ук. ПСРЛ, II, 148).

Посесив на *-j(и) від кънѦзь (прасл. *kъnędzь, запозич. з прагерм. *kuningaz або гот. *kuniggs, д.-в.-нім. kuning, утвореного від kuni «рід»; Фасмер, II, 266); пор. ще на Середньонаддніпрянському Лівобережжі: *Княжа,* гора на р. Сулиці пр. Сули і р., л. Мірчика в системі Мерла; оз. *Княже* в бас. р. Сліпороду. та ін. *Кънѧжьи* (див. *Кънѧжь*), «Належні князеві»,— протиставлення до *Єпископли* (див.). О. С.

КЪРЧЄВЪ, м., в Криму; суч. м. Керч. Уперше на рубежі IX і X ст. н. е., коли новгородськ. кн. Бравлін підкорив собі узбережжя Чорн. (див. *Рȣсьское*) моря, від *Корсуня* (див. *Корсȣнь*) до *Корчева* (ІМСУ Крм, 364; Случанко-Поплавский, 77—78), потім на т. зв. Тмутараканськ. камені 1068 р.; пор. 1151, пошедъ ИзѦславъ. на Володимерка. и воротисѦ оу *Корчева* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 336), у *Корчева* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 115).

Як м. *Корьчьскъ* (див.); пор. ще: гр. Κόριζος (Фасмер, II, 225), «klasztor Kyrizos» (Staszewski, 218); араб. Krš (Фасмер, II, 225) — як *Карша* (або *Чарша*) (Случанко-Поплавский, 4), *Кархъ* // *Коркъ* // *Кȣркъ* (Кулаковский, Керчь, 190); Cageon (Cargon?) (т. ж., 199) — італ. (генуезьк.) *Черкіо* (Cercio; ІМСУ Крм, 364); крим.-тат. *Керчь* < Kerči (?); лексичні вар.: д.-гр. (VII ст. до н. е.) Παντικάπαιον — м. *Пантікапей* у Херсонесі-Таврійському (Крм), прибл. на місці суч. *Керчі* (Дворецкий, II, 1231); *Пантікапеум* (ІМСУ Крм, 336); *Пантикапей-Боспор* (Кириллов, 79); *Пантікапея* (Білецький, 60). Звідси: *Пантикапейская* обл. «Керченський п-в» (Гайдукевич, 71). Παντικάπαιον із Παντικάπης (Фасмер, II, 226) від іран. *пант-* «пять» (Миллер, 241), panti-kapa «рибний шлях» (Абаев, Осет., 175) чи *панта-* «шлях», *ап* «вода» в значенні «горлечко посуду», очевидно, «гирло», звідси назва прот., на якій міститься (Никонов, КТС, 188); *Боспор (-Кіммерійський);* д.-гр. Βόσπορος Κιμμέριος, як і назва прот. (Случанко-Поплавский, 4; Никонов, КТС, 188), пор.: Βοσπορ(ι)ανός, Βοσπορίτης «боспорит, мешканець Боспору» (Дворецкий, I, 301; див. *Воспорию*); *Русія,* р. (Керченська прот.), що вп. в Чорне (див. *Рȣсьское, Сȣрожьское*) море між Матрахою (див. *Тьмȣторокань*) і м. Русією (*Керчю*) (Рыбаков, Идриси, 19—20, 24), від *Рȣсь* (див.).

Похідні: *Керч,* кут у с. Бабине Хрс; *Керченська* прот.; *керченіти, кéрченці, керчáни* (рос. *керченúты, кéрченцы, керчáне*) «мешканці *Керчі*» (за мат. В. О. Горпинича) тощо.

Етимологія спірна. Як від д.-р.: 1. *кърчии* «коваль», тоді це «Ковальськ», із kuriti «розпалювати вогонь»: *кърьць — кърчии,* як *кравець — кравчий, гонець — гончий,* рос. *певец — певчий* і под. (Абаев, Керчь, 97—98), пор. (функціонально) суч. *Керч* «Місто металургів [!], рибалок і будівельників» (Случанко-Поплавский, 5); 2. **кърчити* «корчувати» (Фасмер, II, 226); 3. *кържъ* «горло»; пор. розміщення біля п р о т о к и; форму *Керчь* не можна вважати прямим продовженням д.-р. *Кърчєвъ;* вона відбиває тюрк. гармонію голосн.: *Керчь,* род. відм. *Керчи* (т. ж.). Пор. ще вар. Kyrizos із *Κόριζος? (І. О. Варченко.— *Рец.*). Як від адиг. **керк-jь* «черкеське». До остаточн. розв'язання далеко (Никонов, КТС, 188—189): **Керкjь* мало б дати на сл. грунті «Черч»; пор. вар. (з італ.) *Черкіо*. О. С.

КЪСНѦТИНЬ, пос., в Переяславськ. землі; суч. с. *Снітúн* Лубенськ. р-ну Пл; ~ 1096 (у «Поȣченьи» Володимира Мономаха), БонѦкъ приде со всѣми Половци. къ *Кснѧтиню.* идохом за не ис ПереꙗславлѦ за Сулу (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 250), къ *Кснятиню* (ПВЛ, 1910, 241); XIV—XV ст., *Съкнятинъ* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 163; НЛСХС, 447), а на Сулѣ: Снѣгородъ, *Сокнятинъ,* Грошинъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1506, *Сокнятинъ* (Милорадович, Снет., 323); 1597, *Снятинъ* (Астряб, 4); 1666, *Снетинъ* (МПК, 55); 1690, г-ще *Снятинъ,*... около *Снѣтина* (Укр. арх., Луб., 154); к. XIX ст., *Снитын,* а мешканці — *снитынци* (Милорадович, Снет., 324—325); 1958, С'н'ітин (МЕ).

Як субстантивован. посесив на **-ин-** від ім. **Сънѧта,* нібито похідн. від д.-р. антропоніма *Сънови́дъ* (Нападій, 72—80), або, ймовірніше, від *Къснѧта* з *Константинъ* (Стрижак, ППНП, 83). Виходячи з помилк. «Кснятин» (Лихачев, II, 520), оперують фантаст. «Кснятынь», ретранскрибован. із хибн. польськ. *Ksnjatyń (Sielicki, 385),— мовляв, від ім. *Константин* зменш. було *Коснята,* а віднесення Snjatyn (пор. -yn) і Ksnjatin до присвійн. на -inъ є «сумнівн.», бо тут «яскраво [?! — *О. С.*] виражено первинне -ynь» (Роспонд, Стр., 29). Насправді ж, укр. -yn- (-ин-) тут є закономірн. з д.-р. -in- (-ин-). Припускається, крім топогр., й присвійна

функція форманта на -упъ, як і діал. [?— *О. С.*] заміна сонанта -п- на -ń- (т. ж., 29—30). Однак пор.: 1181, *КъсНятинъ* дворъ, *коснятинъ, костянтиновъ* (НЛСХС, 157) у Великому Новгороді і 1149, *Късиятинь* (т. ж., 201), на Волзі, який різниться від надсульськ. редукованим, що занепадав, у 1-му складі; пор.: 1149, ко *Снятину* (ПСРЛ, XXIII, 36), къ *Снятиню* (ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 179) на Волзі і пізн. *Снятин* на Сулі, в Карпатах (відомий з 1398 р.) (Соболевский, Лекции, 112) та на укр. Правобережжі — пізн. *В. Снятинка* кол. Васильківськ. пов. (суч. Кв) (Лаз. Луб., 338), ко *Скънятиноу* (ПСРЛ, XXIV, 65), а 1216, *Скнятинъ* (ПСРЛ, XXIII, 65) на Волзі й на Сулі (XIV—XV ст., *Съкнятинъ, Сокнятинъ;* див. вище). Надволзьк. топонім дає також вар.: 1237, 1288, 1398, 1400, *Коснятинъ* (ПСРЛ, IX, 109, 167; XXVII, 90; XXIV. Типогр. лет., 168) і 1216, *Констяньтинъ* (ПСРЛ, X, 1. Патриарш. лет., 70); пор.: 1134, князь Юрьи Володимеричь Монамашь заложи градъ на усть Нерли на Волзѣ и нарече (имя...) ему *Константинъ* (ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 158). Отже, маємо ряд: *Константинъ — Констяньтинъ — Коснятинъ — Късиятинь* (пор. *Кснятинь* на Сулі, внаслідок занепаду редукован.) — *Снятинь // Снятинъ:* *Ск(ъ)нятинъ;* зникнення та перестановка поч. **-Къ** первинно лише в прийменник. конструкціях: **къ Късна-тиню > къ Снятиню, Съкнятинъ (Сокнятинъ,* що, можливо, нар.-етим. в метатезовому вар.; пор. рос. *сок*). Занепад. редукован. і пов'язане з ним спрощення груп приголосн. **(Съки- > Скн- > Сн-)** дало **Снятинъ* (пор. **Константинъ*), паралельно з вар. *Снетинъ // Снѣтинъ* із змішуванням ненаголошен. 1-го складу, звідки суч. *Снітин;* можливо, на фоні нар.-етим. зближень; пор. риба *сніток* (Стрижак, ППНП, 83). О. С.

КЫЄВЪ, м. («малъ градьць», «градъкъ малъ», «градьць», «городъкъ», «городъ», «градъ», «великыи градъ») на Дніпрі; столиця *Київської Русі;* суч. м.-герой *Київ;* б. д., Сє повѣсти времАньных лѣт. Ѿкуду єсть пошла рускаꙗземА. кто в *києвѣ* нача первѣє кнАжит (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 1), [про «події» 1-ї пол. I ст. н. е.— *О. С.*) Ѡньдрѣю оучащю въ Синопии. и пришедшю єму в Корсунь... и... поиде по Днѣпру горѣ... с и ста подъ горами... идеже послѣже бы *Києвъ* (т. ж., 7—8) [далі з історико-етнм. міркувань основна інформація подається за ПСРЛ, I, 1962, додаткова (вставки в квадр. дужках із паспортизацією) — за відповідн. дж.— *О. С.*], быша. г҃. братьꙗ. єдиному имА *Кии*. а другому Щекъ. а третьєму Хоривъ [и] сестра их Лыбедь. сѣдАше *Кии* [*Кый;* НЛСХС, 3] на горѣ гдѣже ныне оувозъ Боричевъ. а Щекъ... на горѣ. гдѣже ныне зоветсА Щековица. а Хоривъ на третьєи горѣ. Ѿ негоже прозвасА Хоревица. и створиша градъ во имА брата своєго старѣишаго. и нарекоша имА єму *Києвъ* [*Кыєвъ;* НЛСХС, 3]. [и] бАше Ѡколо града сѣсъ [лѣсъ, т. ж.; ПСРЛ, II, 1962, 7] и боръ великъ. и бАху ловАще звѣрь... мужи мудри и смыслени [и] нарицахуся ПолАне. Ѿ нихже єсть ПолАне в *Києвѣ* [отъ нихже суть ПолАне. *Кыꙗне,* т. ж.; *Кыянѣ,* НЛСХС, 3] и до сего дне. Ини же не свѣдуще рекоша. ꙗко *Кии* єсть перевозникъ былъ. оу *Кїєва* [*Киева;* ПСРЛ, II, 1962, 7—8] бо бАше перевозъ тогда с оноꙗ стороны Днѣпра. тѣмь глху на перевозъ на *Києвъ*. аще бо бы перевозникъ *Кии* [*Кыи*; т. ж., 8]. то не бы ходилъ Црюгороду но се *Кии* кнАжаше в родѣ своємь. [и] приходившю єму ко црю [къ с црю не свѣми. но токмо ѡ семъ вѣмы; т. ж.]. ꙗкоже сказаꙗть. ꙗко велику честь приꙗлъ... Ѿ црА [которого не вѣмъ; т. ж.]. при которомь приходивъ цри. идущю же єму ѡпАть. приде къ Дунаєви. [и] възлюби мѣсто и сруби градокъ малъ... хотАше сѣсти с родомъ своимъ и не даша єму ту блїзь живущии. єже и донынѣ наречють Дуици [Дунаици; т. ж.] городище *Києвець* [*Кыєвѣць;* т. ж.]. *Києви* же пришедшю въ свон градъ [городъ; т. ж.] *Києвъ*. ту животъ свои сконча. а братъ єго Щекъ и Хоривъ и сестра их Лыбедь ту скончашасА (ПСРЛ, I, 1962, 9—10]; 882, ч сѣде Ѡлегъ кнАжа в *Києвѣ*. и ре... се буди мти градомъ рускими (т. ж., 23); 1014, *Кыєвѣ;* 1068, 1096, *Кыѥву;* 1077, 1097, *Кыѥвѣ;* 1078, *Кыєвъ, Києвъ;* 1096, *Києву* (т. ж., 18, 130, 147, 170, 174, 201—202, 229—230, 258); 1124, ... *Кыѥвѣ* городѣ... по Подолью и по Горѣ (т. ж., 293); 862, [описово.— *О. С.*:] и оузрѣста на горѣ *городокъ*. и въспрошаста... чии се *городъ*. ѡни же ркоша были... три братьꙗ *Кии*. Щекъ. Хоривъ. иже сдѣлаша *го*[*ро*]*дъ* сии. а мы сѣдимъ въ *го-* м *родѣ* ихъ и платимы дань Козаро (ПСРЛ, II, 1962, 15); 945, бАше *Києвъ* идєже єсть нынѣ дворъ ГордАтинъ. и Никифоровъ (т. ж., 44); 1096, *Кииеву* (т. ж., 114); 854 [! — *О. С.*], бяху три браты; єдиному имя *Кыи*... И поставиша градъ на горѣ и нарекоша имя граду тому *Кыевъ* [XV—XVI ст., Псковск. синодальн. лет.; див. Карамзин I, прим. 71; як «начало» (?) Руськ. землі; XVIII ст., НЛСХС, 3], *Кый, Кыевъ* (т. с., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 34—35), *Кий, Киевъ. Киевская* (т. с., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 1), *Кый, Кїовъ* (к. XV — 1-ша чв. XVI ст., ПСРЛ, XV, 10), *Кый. Кыевъ,* г-ще *Кыевѣчь* (поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, ч. II, вып. I, 1917. Новгородск. 5-я лет., 5), *Кый, Кий, Киевъ, Киевець* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 3), *Кый, Кыевъ, Киевецъ* (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 338—339); 862, *Кии* Щекь Хоривъ... соделаша сии град и згибоша. мы же седѣмь плачати дань родоу их. Късарѡм Аскѡлъд и Дирь. седоша во граде и владоша ими (1519 р., ПСРЛ, XVII. Супрасльск. лет., 4), нѣции рекоша: «*Кій* есть был перевозникъ, но нѣсть тако бѣ бо у *Кіа* тогда былъ перевозникъ со оноа страны Днѣпра, сего ради нарицаху его перевозника. Таже на Воложкіа и Камскіа Болгары ходивъ и побѣди» (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX, 1), пріидоша изъ *Кіева* Русскіи князи Оскольдъ и Диръ на Царьградъ в царство Михаила царя и матери его Феодоры

(т. ж., 7); 955, в Великом Новеграде княжил Ольг... три брата... *Кий,* Щок, Хорив... великую новгородцем пакость творяху... новгородци... осудиша их повесити... Он же [Олег.—*О. С.*] отпусти их. Они жа... приидоша на реку Днепр... И вселися *Кий* на той горе, яже и ныне зоветца *Киевец,* а Щок на... горе... Щековица, Горив... на... горе... Хоривица... И потом *Кий* созда мал градец... *Киевец.* И прииде... Ольг и поби *Кия...* и заложи град великий *Киев* (ПСРЛ, XXXI. Лет-цы посл. четв. XVII в., 39); XVIII ст.— поч. XX ст., рос. *Кіевъ,* билин. *Кіяновъ, Кіянов(ъ)градъ, Окіяновъ* (пор.: «по городу по *Кіянову*» і «по городу да *Окіянову*»; Рожанецкий, 44); суч. рос. *Киев*; білор. *Кіеў*; польськ. Kijów. чес. Kyjev; с.-гр. (X ст.) Κίαβος (τον Κίαβον, τον Κιοβα, τον Κιόαβα) (Толкачев, 47), а також зх.-європ. (лат.), IX—XII ст., Chiwe, Cuiewa, Kitawa (зам. *Kuawa) в Саксона Аналітика, Cuieva (Роспонд, Стр., 106), Cuieuwa, Cuieua (Закревский, 281), Kitawa в Дітмара Мерзебурзького (Шафарик, II, I, 203); Chive (Закревский, 7—8), Chiwe, Chywe, Chiue, Clyve (зам. *Ciyve) в Адама Бременського, Chue в Гельмольда; Cleva (зам. *Cieva) і Riena (зам. *Kieva) у Матвія Паризького (Matheus Parisiensis); Chios в Отто Фрізігенського (Шафарик, II, I, 203); Chyo (Шталь, 24) тощо; XVII ст., Kyovia, Kyow, Kyof, Kiovia, Kiow, Kioff, Kiouio (Кордт, I, I, 4), Chiovia (ОАІМ); ст.-укр.: 1433, в *киевє;* 1437, *Кієве;* 1445, *Киѣве;* 1446, оу *Кієвѣ, Кієвь* (знах. відм.); 1465, в *Києво;* 1469, оу *Киевѣ;* 1481, *Кієва* (ССУМ, I, 474); укр.: (XIX — початок XX століття) *Кыев* (Белецкий, 36), *Кієвъ,* зменш. *Кієвокъ* (пор.: славенъ *Кієвокъ;* Милорадович, Снет., 7), *Кӱїв* (кол. род. відм. *Кӱїва;* пор.: Ис *Кӱїва*) (Гнедич, I, 79); суч. *'Кийіў* (рідше *'Кыйіў, 'К'ійіў*), род. *Кúева ('Кийэва).*

Похідні: а) прикметники: 945, возле горы *Кьевьскыю,* людє *Киевьсции;* 1068, людьє *Кыєвьстии;* 1144, *Киевьскои* волости (ПСРЛ, II, 1962, 44, 45, 160, 314); XIV ст., *Киевьскыи* гроди (НЛ, I, 475); 1437, *києв(ъ)скии* (воєвода), *кієвскїй;* 1459, кнзь... Велико КнАства Своє *Києвского* (Розов, I, 171); *киє(в)скаѧ;* 1478, namisniku kiiowskomu; 1487, воеводе *Кієвъскому;* 1493, въ *Киевъскомъ* пов.: 1498, *Киевска(г);* 1500, мѣщании(и) *киевски(и)* (ССУМ, I, 474, 475); суч. *кийівський ('кийіўс'кий);* б) назви мешканців: 988, *Киюнє;* 1024, *Кыюнѣ;* 1069, *Кыюны, Кыанѣ, Кыанъ* (род. відм.); 1093, *Кыюнє;* 1097, *Кыюнъ* (ПСРЛ, II, 55, 135, 162—163, 238); 1552, *Кияне, Кияномъ* (дав. відм.: АЮЗР, VII, I, 101; II, 85); XIX — поч. XX ст., *кієвлянинъ* (Ук. ПСРЛ, II, 146); пор. підкарпатськ. (фолькл.) в рос. транскрипції XIX ст.: Два *Кієвляне,* оба мѣщане. Два *Кієвляне* и двѣ *Кіянки,* обѣ панянки (Гол., Нар., II, 63); суч. укр. *кияни,* рідше *київ́ляни, київці;* в) антропоніми: д.-р. (літоп.) Кузьмище *Киянин* (в суч. рос. транскрипції; Рыбаков, Русск., 52, 77, 85, 104, 120, 500); суч. прізв. типу: *Київський, Кияненко, Кияниця, Кияниченко* (Редько, 124) та ін.; г) топоніми, зокрема ойконіми: літоп. *Кыевѣць, Кыявѣчь, Киевець, Кієвець,* навіть просто *Кієвъ* як пос. на Дунаї (див. вище; Ук. ПСРЛ, II, 146); *Кієвецъ,* с. в кол. Роздольськ. деканаті (над Дністром), суч. *Київець* (слід *Киевець*) Миколаївськ. р-ну Лв., ур. побл. Ладижина Вн (Новицкий, II, 311) і *Кіовецъ* над. р. Опором бас. Дністра (Шараневич, Иссл., 79); м-ко *Киевец* над Іслоччю в кол. Мінськ. пов. суч. БРСР (Būga, III, 504, 883); колишні села *Київці* (Мк; І.-Ф., за переказами, засноване *киянами*), сс. *Кияни* (Хрк, в Литві, ПНР), *Киянівка* (Вн), *Киянове* (Врг), *Кияниця* (См), *Киянка* (Жт) та ін.; сюди, гадають, і д.-ісл. (від *кыянє*) Kænugardr «Київ»; пор. ще: Kijewo в ПНР, Kyjov у ЧССР, Kujevo в СФРЮ тощо (Фасмер, II, 230); XVIII ст., с. *Києвичі* Чрг (Новгородсів., 57); суч. *Київське* (Днп, Зп, Крв, Мк, Пл; УРСР — 1969, II, 67); гідроніми: рр., кол. *Кияна* (Пог., Пути, 4); згодом *Киянка* (поч. з-під *Старокиївської* гори, де шукають город *Кия;* ІМІС К, 27; тепер у її бас. *Киянівський* пров.) п. Глибочиці п. Почайни п. Дніпра; суч. рр. *Киянки* п. Гуйви п. Тетерева п. Дніпра і п. Рокача л. Ірпеня п. Дніпра (Машт., Дн., 44—45); оз. у водозборі Сейму л. Десни л. Дніпра (Швець, ГПУ, 61); р. *Київський Потік* п. Холоївки п. Зх. Бугу п. Вісли (СГУ, 246) і т. ін.

Субстантивований посесив на **-єв-** від антропоніма *Кыи* (ім. «старійшини»-князя, перевізника чи звіролова); пор., крім цитованого: Якоже древле царь *Римъ* назвася, и во имя его городъ *Римъ;* и паки *Антиохъ,* и бысть *Антиохія* великаа; и паки *Селевки,* и бысть *Селевкія;* и паки *Александръ,* и бысть въ имя его *Александриа;* и по многая мѣста тако прозвани, быша грады въ имена царевъ тѣхъ и князей тѣхъ: тако и в нашей странѣ званъ, бысть градъ великимъ княземъ во имя *Кия,* егоже нарицаютъ тако перевозника бывша; инѣи же, (яко) ловы дѣяше около города (XVIII ст., НЛСХС, 1). Контроверзи: а) данина т. зв. «Dreibrüdersystem» — пор. бібл. тріада: *Сим, Хам* та *Яфет,* сини Ноя; скіф. легенд. пл. родоначальники: *Агатирс, Гелон, Скіф;* зх.-сл. фолькл.: *Чех, Лех, Рус;* сх.-сл. літоп. -легенд.: *Рюрикъ, Трѹворъ, Синеѹсъ* і т. ін.; б) неантропонімність «родичів» *Кия* (див.: *Хоривъ, Щекъ, Лыбѣдь*); в) відсутність згадок про *Кия* у візант. дж.; г) пізність топонімів на **-єв-** // **-ов-** та ранні істор. горизонти життя в *Києві;* д) схожість «діянь» *Кия* та Святослава Ігоревича; е) «незакономірність» відойконімних похідн. *(кыянє, Киянка);* пор. відгідронімні утворення: *бѹжанє* від *Бѹгъ, дрючанє — Дрѹть, полочанє — Полота* й под.; є) можливість штучн. введення прототопоніма в словотвірн. ряд на **-єв-;** пор. невідантропонімні ойконіми цього ряду: *Могилів (-Подільський;* на Дністрі), *Саратов* (на Волзі) тощо; ж) деякі літоп. свідчення, витлумачені як указівки на можливість пов'язування *Кия* і його «братів» із несл. етносом і т. ін. Звідси ін. «концепції» його походження; напр.: фінік. (від kahf // kiehf «печера»; «житло, вирубане в горі»; «пристанище») (Кох, I; Чернышев, 7); сармат. (в основі т. зв. *ківі* «гори») (Татищев, I, 104, 183 та ін.); фін. (пор.: о-в *Кій,* р. *Кія,* м. *Кійськ* і под. на Пн) (Орлов, 82, 124—125); гот. (від ім. короля *Кніва*); гун.

(див. Карамзин, I, прим. 71); хозар. та ін., які викликали заперечення (антиісторизм; неможливість переходу **Кп-, Ка-, Кі-** в **Кы-**; глибокі істор. корені місц. сл. населення, сл. тип назви та її етимона) з боку численних дослідників, зокрема таких, як: М. В. Ломоносов, М. М. Карамзін, М. І. Костомаров, О. І. Соболевський, М. Фасмер, Т. Лер-Сплавінський, В. Манчак, І. П. Крип'якевич, Б. О. Рибаков, П. П. Толочко та багато ін. Контрольним дж. вважалася вірм. легенда про заснування мм. *Куара*, вар. *Куарс, Куарі, Ковара* (суч. *Гуварс*), М е л т і (М е л д і, суч. М е х т і) і *Хореана* (суч. *Авран*) у країні *Палуні*, населен. народом pala // bala (вони ж *палійці, палайці* тощо), з центром у м. *Палу* (*Балу*, гр. Πάλιος «Палі»; суч. *Палан*) Великої Вірменії (Капанцян, II, 59, 124, 126, 136, 243—251, 270, 413). Легенда, внесена в VI—VII ст. до т. зв. «Історії Тарона», привернула увагу схожістю ім. засновників цих міст з ім. фундаторів *Києва*, відповідно *Куара* (Kūari) й *Кыя* (< *Kūjis), *Хореана* й *Хорива*, М е л т е я й Щ е к а («семантично»), назв країн *Палуні* й *Полѧне* (ст.-герм. bolani), де діяли ці особи, та схожим природним середовищем подій (гори, ліси, полювання, ідоли тощо; Марр, V, 54—56, 60—61, 227). Її коментували як: 1. київсько-полянське перенесення на Закавказзя; 2. куарсько-палунськ. витвір, що губиться в місц. подіях VIII—VII ст. до н. е. (Капанцян, II, 124, 126, 250, 270, 413), занесений на Наддніпрянщину (Еремян, 35); 3. гетерогенні топоніми без будь-якого генетичн. зв'язку, а їхня зовнішня схожість є випадковою (Іваненко, 79—80). Труднощі з доведенням реальності *Кыю* породили ще й т. зв. «куявську» концепцію походження *Кыєва*, оперту на схожості деяких його зх.-європ. вар. (типу Cuiewa, *Kuawa і под.; див. вище) з тюрко-араб. топонімами (на зразок: Quiabah «Куйаба»,— він же *Куяб, Куябе, Кунаба, Кубане, Кутаба, Кюзаба, Керсабе, Курбая, Куяє, Курбане, Кербая, Куяне, Гунабег* та ін.,— розміщуваного, на відміну від згаданих разом із ним ас-Славії, або Селябе, й ал-Арсанії, Артанії, Уртоб тощо,— «ближче до Булгара» чи «мусульманства»; Шафарик, II, II, 204; Смірнов, 133; Роспонд, Стр., 105—106; Фасмер, II, 230; Бейліс, 83; Рожанецкий, 53), а також з найменуванням польськ. тер. *Куява* (Kuiawa, Kujawy; 1136, Cuiaui а; бл. 1150—1223, Cuiavia й под.), населеної зх.-сл. *полянами*, які контактно пов'язані з р-ном польськ. *Крайни* (див. *Ѹкраина*) і топонімами типу Wyszogród (див. *Вышьгородъ*), Kijanka, Kijanica, Rus- тощо (Мавродин, Обр., 66; Роспонд, Стр., 109; Natanson-Leski, 219, 220; Kozierowski, Gopło, 3, 11, 12, 34, 47). Звідси помилк. етимологія: *Кыєвъ* // *Kuj- з пракрит. Kojava «килим» [? — *О. С.*] (див.: Лер-Спл., 197—198; Роспонд., Стр., 104). За Т. Лер-Сплавінським, Kujava є графічн. вар. назви *Кыєвъ*, де -u- = **у**, бл. до сл. **ы**, що сприймалося іноземцями як дифтонг **уі**, ототожнюван. ними з араб. u перед j; -ja (з дуже передн. -а після j) є д.-р. є перед тверд. приголосним; кінцеве **-а-** це або знак (не звук) т. зв. «aliaf otiosum», або (в зх.-європ. вар.) засіб латинізації (пор. фінал -ia в назвах Cracovia «Краків», Sandomiria «Сандомір» і под.). У спотворен. Kitava (зам. *Kuava) -i-, на його думку,— це у (?), а с.-гр. Κιό(α)βα — *Киев*, тобто посесив на **-ёв-** (?) від ім. *Кии* (Лер.-Спл., 197—198). Інакше вважає С. Роспонд, посилаючись на «непохідність» *Кыянъ* від *Кыи* (пор.: *трѹбьчане*, не «трубчевщане», від *Трѹбьчєвьскъ; рыляне*, не «рыльщане», від *Рыльскъ; козляне*, не «козельщане», від *Козєльскъ* і под.; Левашов, 68), витлумачуючи араб. Ku- і як Ку- // Ku-, обстоюючи флективне -а (пор. араб. Fraga «Praga», Sutaska «Sutěska»), а не «alif otiosum», заперечуючи латинізацію за допомогою -а (слід -ia) та ототожнюючи с.-гр. Κίοβα, Κιο'αβα, Κοάβα [? — *О. С.*], що є, мовляв, ближчими до Kuyaba // Kujava, ніж до *Кыєвъ*, нібито «штучно» створен. в зв'язку з псевдоетимол. реконструкцією *Кыю* й під контактно-топонімн. впливом: *Kūjava > *Kyjava ↔ Boričevъ ↔ Kyjevъ (Роспонд, Киев, 106—110). «Реконструйовану» таким чином «Куяву» зближують з укр. діал. *'куйава* «вершина гори» (Дрогобиччина), «непрохідні хащі на горі» (Старосамбірщина), «бугор», «маловідома країна» (Ніковський, 385), «стара, напівзруйнована хата» (Калущина); гуц. *'куйева* «пусте й відлюдне місце»; *'куйеви* «швидкі, кам'янисті потоки», «гірські верхівки» (Hrabec, 41); польськ. kujawy «піщаний бугор», (діал.) kujać «шуміти», kuj «вихор» (Brückner, 280) і под., що не знайшло підтримки (див.: Роспонд, Miscellanea, 38—43). Проблематичність ідентифікації Kūyāba // Kūjava з *Кыєвъ* посилюється: 1. картою араб. географа XII ст. Ідрісі, де їх подано як р і з н і об'єкти на р і з н. тер.: *Київ* (Kiay) на Дніпрі (пор. ще *Кініов*; Смірнов, 197), а *Куяву* — далі на сх., «ближче до Булгара» (Рыбаков, Идриси. 14, 38; Березовець, 72), що показує безпідставність припущення про «переробку» д.-р. літ-цем **Куяви* на *Кыєвъ* (Роспонд, Киев, 107); 2. наявністю ще й тепер назв на **Куяв-** у сл. топонімн. системі; пор.: відоме з XV ст. с. *Куяви*, воно ж *Куявы* й под. в кол. Кам'янецьк. пов., очевидно, суч. Соснівка Ярмолинецьк. р-ну Хм; х. (*Куʹйави*) Тр УРСР; *Куява*, с. в кол. Калузьк. губ. і р., п. Болви л. Десни, в РРФСР; с. *Куяв* у Моравії ЧССР; кол. м. *Куява* й с. *Куявицы* на Полабщині, ряд назв із цим коренем у ПНР тощо (Тр., Под., IX, 485; Машт., Дн., 187; Шафарик, II, II, 182, 204), які здавна вживаються паралельно із назвами на **Київ-**. Очевидно, «*Куявія, Куяви* — це одне, а *Київ* — походження іншого» (Родаченко, 4). Вар. *Кыєва*, засвідчені гр., араб., лат., д.-сл. дж., показують, що форми на Kū- // Ku- (Cu-, Chu-, Qu- й под.) поступово змінюються написаннями на Ку- (Chy-) // **Кі- (Кı-,** Chi- тощо), в кириличн. фіксаціях — **Кы- > Ки- (Кі-, Кї-** і т. ін.); прасл. *Кі-, за Ю. О. Карпенком, могло дати лише «Či-», чого не спостерігається. Отже, *kū- > **Кы-**, а також посесив (*Кыєвъ*) на -єв- від ім. *Кыи*, як і їхня слов'янськість, не викликають сумніву й не суперечать типовим моделям: історичним (ранньосередньовічним) — «територіально-родовий союз із містом... у цент-

рі й очолюваний його старійшиною-князем» (Державин, Из., 146); топонімічним (найпродуктивніша для епохи феодалізму) — відантропонімн. присвійн. прикметник на-**ев-** // **-ов-** (Карп., Давн., 291); антропонімічним — особова назва *Кыи* > *Кий* відома на Наддніпрянщині не тільки за д.-р. літ-ми й козацьк. реєстрами XVII ст., а навіть і тепер, зокрема й у *Києві* (Редько, Суч., 98; Родаченко, 4) та ін. Антропонім *Кий* (< *Кыи* до *кѹвати*) надійно етимологізується на сл. грунті; пор. укр. *кий* «дубина, палиця з потовщенням на кінці» (Грінченко, 773), кол. різновид зброї, використовуван. слов'янами в бою (Петров, Етн., 17), також «молоток»; пор. лит. kūjis «молот», латиськ. kūja «палиця» й под. (Būga, I, 449). О. С.

КЫЄВЬСКАЮ: І. волость; тер., належна до м. *Києва* й *Київського* кн-ва; 1141, Всеволодъ... река сѣдиши в *Кыѥвьскои* волости (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 309), в *Киевьскои* волости (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 310); 1142, просимъ оу тебе Черниговьскои и. Новгороцкои волости. а *Киевьскоѣ* не хочемъ (т. ж., 311); 1144, знамение. за Днѣпромъ в *Киевьскои (кыевскои)* волости (области) (т. ж., 314), в *Кыевьскои* волости (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 35); б. д., прежде Новгорочкая волость і потомъ *Кыевская* (XVIII ст., НЛСХС, І). І. Ж.

II. земля, тер., належна до *Київського* кн-ва; 1026, Ярославъ... поиде х Кіеву и сотвори миръ з братомъ своимъ Мстиславомъ у Городца. И раздѣлиста си землю по Днѣпръ: единъ *Кіевскую* землю, а другій Сѣверскую землю (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 90).

До д.-р. відноситься умовно. О. С.

III. митрополія («митрополия»); тер., підлегла д.-р. митрополитові; 989, А се число... епискупій в Русѣ (в руси): первая *Киевьская (кыевъскаа, кыевская)* митрополия, потомъ Новгородская (новгочкаа, новгочкая) архиепискупья, такоже Черниговьская, Переяславская, Бѣлогородчьская, Володимирьская, Юргевьская, Ростовьская, Полочьская (полочкаа, полочкая), Смоленьская, Тферьская, Рязаньская (XIII—XVIII ст., НЛСХС, 70), а також: Переславскаа... Володимерскаа... Галичьская... Перемышльскаа... Лучьскаа... Хлъмскаа... Туровскаа... Суздальскаа... Сарьскаа... Коломенскаа... Самборскаа... Пермьскаа... Епископи Преславстіи (1538 р., ПСРЛ, XXII. Русск. хронограф. I... Хронограф. ред.. 1512 г., 463—465), Великого Новагорода и Пскова... Казанская и Болгарская... Подольская... Переяславская... (XVI—XVII ст., ПСРЛ, XXI, I. Кн. степенная, 1).

До д.-р. відноситься умовно. О. С.

IV. сторона; землі на п. б. Дніпра, побл. м. *Києва;* 1171, на *Киѥвьскую* сторону (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 361); 1144, паде снѣгъ великъ въ *Киевьскои* сторонѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 314); 1185, на *Киевьскоую* сторону (т. ж., 646); 1187, в *Киевьскои* сторонѣ (т. ж., 655).

Релятиви на *-**ьск-** від ойконіма *Кыевъ* (див.). І. Ж.

КЫЄВЬСКЫЄ: І. ворота в м. Володимирі-Волинському (Ук. ПСРЛ, II, 183), суч. райцентрі Вл; 1157, около города. Гюрги ста оу Гридшины воротъ. Ярославъ оу *Киевьскихъ* воротъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 486); 1156, около града, Юрьи ста у Гридшиныхъ воротъ, а Ярославъ у *Кіевскыхъ* воротъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 65). А. К.

II. гори, на п. б. Дніпра, де виникло м. *Київ* (насамперед, *Старокиївська,* Щековиця й Хоревиця); 854, и приидоша къ горам *кыевъскымъ,* и узрѣста городъ *Кыевъ* (НЛ, І, 107); 945, подлѣ горы *Кыевьскыя* (т. ж., 110); 882, къ горамъ ихъ *Киевьскымъ* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 23); 945, горы *Киѥвьскию* (т. ж., 55); возлѣ горы *Кьевьскыю* (~ 1425 р., ПСРЛ, 1962. Ипат. лет., 43—44); 882, внизъ по Днѣпру къ горамъ *Кіевьскымъ* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 269); 945, подлѣ горы *Кіевсъкія* (т. ж., 283). І. Ж.

Релятиви на **-ьск-** від ойконіма *Кыевъ* (див.). І. Ж., А. К.

КЫЄВЬСКЫИ: І. перевіз («перевозъ») через Дніпро навпроти давн. *Києва* і тер., де пізн. виникла Воскресенська Слобідка (тепер у складі м. *Києва*); можливо, й у д.-р. часи тут було пос., де пізн. розходились дороги, на сх.— Басанська й на пд. сх.— Остролуцька (Новицкий — КС, 1882, ноябрь, 356—357); 1146, идоша до нихъ до Вышегорода. и до Нѣпра до оустью Десны и до перевоза до *Киевьского* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 327). І. Ж.

II. шлях («пѹть») між мм. Білгородом *Київської* землі (суч. с. Білогородка *Києво-Святошинського* р-ну Кв й *Києвом*); 1159, и пришедь къ Бѣлугороду и ста на *Киевьскомъ* пути (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 500), къ Бѣлугороду ста на *Кіевскомъ* пути (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 69).

Релятиви на **-ьск-** від ойконіма *Кыевъ* (див.). І. Ж.

ЛАЗАРЄВЪ, м-р («манастырь») у Києві (?) (Ук. ПСРЛ, II, 221); тепер не простежується; 1113, преставися игуменью *Лазорева.* манастыря (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 276), *Лазарева* монастыря (XVII ст., ПСРЛ, 1843. Густ. лет., 290); пор. 1657, «миза» *Лазаровщина* під Києвом, належна Київськ. уніатськ. кафедрі (ХВЕВ, 1880, № 13, с. LXI); до 1803, *Лазаревщина,* тепер Феофанія, передм. Києва (Похил., УКР, 102; Петров, 158), де, можливо, й був *Лазарів* м-р, якому належала *Лазаревщина* (П. Л., 34). Її назву (також д. *Лазарев-*

ская) пов'язують з ім. місц. пасічника-монаха *Лазаря* (Сементовский, Киев, 238).

Посесив на **-ев-** від д.-р. християнськ. ім. *Лазаръ* (який, очевидно, в цьому м-рі мав вищий духовний сан; тоді це «монастир, де править *Лазаръ*», на зразок *Стеѳановъ* (див.) (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 232); пор. *Іонинський* м-р (він же Свято-Троїцький) у Києві за ім. його засновника (Захарченко, 10). І. Ж.

ЛЄКОВЬНАꙖ, ур., у Волинськ. землі (Батюшков, 12); тепер побл. м. Мельниця Ковельськ. р-ну Вл; 1247, Воеваша Литва около Мѣльницѣ. *Лековнии* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат.лет., 798).

Іменник на **-ьн-** від антропоніма (?) *Лековъ* (Илчев, 300); в основі ім. *Лек(а)* (ч. і ж.), *Леке* (Морошкин, 111) чи *Леко,* скорочене від *Алеко, Алекси(й)* (Илчев, 300). А. К.

ЛИМЄНЪ, зат. Чорного моря; гавань кол. м. Корсунь (див. *Корсѹнь*); тепер у межах м. Севастополя Крм; 988, Иде Володимеръ. с вои на Корсунь... и затворишасѧ Корсоунѧни... и ста Володимѣръ... в *лимени* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 94—95), объ онъ полъ города въ *лимени* (ПСРЛ, І, 1846, 46; текст модернізовано), в *лимени (лименіі)* (XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 35), на Корсунь градъ Грѣческый... об онъ полъ града въ *Лименъ* (XVIII ст., НЛСХС, 54).

Семантичним способом від д.-р. *лименъ* (пор. *лимень* у Срезневського, II, 22) «лиман», з д.-гр. λιμήν «порт, гавань, пристань; пристанище, сховище; місце збору, зосередження» (Дворецкий, I, 1029). О. С.

ЛИПА, ур. (Барс. 113), **с.** (пор. с. *Ли́па* Дубнівськ. р-ну Рв) чи **р.**, л. Стиру п. Прип'яті п. Дніпра, у Волинськ. землі тепер у Горохівськ. та Млинівськ. р-нах Рв (пор. XIX ст., с. Голятинъ при р. *Липѣ*) (СГУ, 314); 1283, и поиде Ѿтолѣ мимо Кремѧнѣць. ко Перемилю. тоу и срѣте Володимеръ кнѧзь с питьемь и с дары на *Липѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 892); пор.: *Ли́па, Гнила́ Ли́па, Золота́ Ли́па* — три л. пр. Дністра; *Ли́са Ли́па* л. Собу л. Пд. Бугу; *Ли́па* пр. Німану, дві пр. Сожу тощо.

Як іллір. з переходом ū > i [ы? — *В. ред.*], бо: 1. чимало таких рр. належать до бас. Дністра й земель, прилеглих до нього (напр., бас. Стиру), та позначених іллір. особливостями; 2. тут можливий формально-діахронічн. зв'язок *Липа* ~ *Лупа,* де первинним, важким для розуміння, була назва *Лупа* (пор. бас. Ірпеня), яку відносять до іллір. і кельт. на сл. тер.; пор. Łupia пр. Бзури, Łupawa (нім. Lupow) вп. в Балтійськ. море; істор. Lupia (суч. Lippe) пр. Рейну, лат. Lupia (в Калабрії), Lupita (в Апулії), що походить з і.-є. *leup- // *loup- // *lup- «рвати, драти», а фонетико-афіксально — *Стрипа* (бас. Дністра; Трубачев, 154—155; Rozwadowski, 4—5 та ін.). А. К.

ЛИСТЪВЬНЪ, м., в Чернігівськ. землі; на р. Руді п. Снову п. Десни (Ук. ПСРЛ, II, 170); суч. *Малий Листвин* Ріпкинськ. р-ну Чрг (Андріяшев, Сувер., 104); також *Листвин* (Насонов, 226); 1024, Мстиславъ же слышавъ. взиде противу има к *Листвену* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 148), кь *Листьвну* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 135), *Лиственю* (XVI ст., ПСРЛ, XX, І. Львовск. лет., 89), *Листвену* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 329).

Субстантивований ад'єктив на **-ьн(ъ)** від *листъва;* пор.: *Красьнъ, Пѣсъчьнъ, Чьрвьнъ* і под. (Никонов, КТС, 355; Борек, 110; Роспонд, Стр., 26); як від «*лѣствичьноє*» сходження,— мовляв, молоді князі проходили через «ліствицю» (драбину) волостей на шляху до головного чернігівськ. столу (Верзилов, 108, 109); пор. ще: *Великий Листвин,* с. Чрг; *Листвин,* с. Жт і р., л. Норину л. Ужа п. Прип'яті; *Листвина,* с. Чрк і р., п. Росі п. Дніпра; р. *Листвяна* л. Кальчика п. Кальміуса вп. до Азовськ. моря й под. (СГУ, 317). А. К.

ЛИХАЧЄВЪ, двір («дворъ») священника *Лихача,* в давн. Києві, на Подолі; 1161, Половци. въѣздѧху в городъ. просѣкаюче столпие. и зажгоша дворъ. *Лихачевъ* поповъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 515).

Посесив на **-ов-** від д.-р. антропоніма *Лихачь;* пор.: укр. 1446, а писа[л] старець пахнотїи *лихачевъ* братъ (Розов, 155); *рос.* 1464, *Лихачь* Сахарусовъ (Тупиков, 284). І. Ж.

ЛОПАСЬНО, пос., в Чернігівськ. землі; як: 1. с. на л. б. Дніпра; *Лопастни* (Макс., Прилож., 59); 2. в кол. Моск. губ. (Барс., 115; Насонов, 226—227; можливо, суч. с. *Лопатні* Ріпкинськ. р-ну Чрг); 1176, Ѡлегъ же проводивъ. и възвратисѧ во свою волость. к *Лопасну* (~ 1425 р., ПСРЛ, І, 1962. Ипат. лет., 602).

Ад'єктив на **-ьн-** від *лопаст-* ?; пор.: рос. *лопа́стый* «домовик», в'ят. діал. *алба́стый, лоба́стый* (від *лоб* ?); перм., в'ят. *алба́ста, лоба́ста, лопа́ста* «русалка» із кипчацьк. albasty «злий дух» (Фасмер, І, 69). А. К.

ЛОХТЬ, р.; як на тер. Галицьк. землі (Ук. ПСРЛ, II, 181); однак, за літоп. свідченням, р. протікала за її межами, де «ходив» угор. король після втечі з Галицьк. землі; 1226, король же... поиде и земли борзо. Данилови же пришедшоу... ко Городъкоу. и Глѣбъ с нима. и молвѧщимъ имъ поиди кнѧже на королѧ. по *Лохти* ходить (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат .лет., 749). Назва темна. Л. М.

ЛѸБЬНО, пос. (с.?) чи **ур.,** в Переяславськ. землі; суч м. *Лубни́* Пл; ~ 1096 (в «Поѹченьи» Володимира Мономаха), на Бонѧка к *Лубьну* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 250); 1107, приде Бонѧкъ. и Шаруканъ... и ини кнѧзи мнози. и сташа около *Лубьна* [а руські князі — *О. С.*] ...идоша на половци къ *Лубну.* и... бродишасѧ чресъ Сулу (т. ж., 282); 1106, около *Лубна...* къ *Лубьну* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 258), в лѣто 614. Побиша князи Руссии Половець на Сулѣ у *Лубіа* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 29); *Лубна...* к *Лубну* (т. с., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 389); 1149, у *Лубьна* (т. ж., 47); 1107, около *Лоубна* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 72), 1552, земъля *Лубни* (АЮЗР, VII, І, 102); 1596, в селе *Лубни,* на реце Суле (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Баркулабовск. лет., 183); 1597, подъ *Лубнями* (Сб., 4); 1617, Stary i Nowy Łubeński i m(iasto) Łubni albo Alexandrow naz-

wane (Źr. dz., XXI, 598); 1618, Stare i Nowe Lubnie Alexandrow zwane (Źr. dz., XXII, 177; від ім. кн. Олександра Вишневецького); 1632, въ *Лубняхъ* (Южн. лет., 16); 1638, подъ *Лубнями* (т. ж.), ку *Лубнямъ* (1730 р., Величко, IV, 206), miasto Łubnie (АЮЗР, VI, I, прил., 449), въ *Лубняхъ*, зъ *Лубень*, до *Лубень* (Величко, I, 78—79); 1658, къ *Лубнямъ*, города *Лубень* (Акты ЮЗР, IV, 126); 1666, *Лубні* (Самовидец, 99), *Лубны* (МПК, 37); XIX ст., городъ *Лубни* (Арандаренко, I, 271); XX ст., *Лубні* (Андріяшев, Сівер., 10); суч. *Луб'ни* (літер.) й (місц.) *Луб'н'і* (ОКІМ) як двоїна до кол. *Лѹбьно* (П. П. Критенко.— *Рец.*).

Похідні: 1638, *Лубенскій* пов. (XVIII ст., Величко, IV, 136); 1649, сотня *Лубенская* (Реестра, 268), Иванъ *Лубенецъ* (т. ж., 16); 1666, Мишка *Лубенскоі* (МПК, 76); 1677, ключъ *Лубенский* (Астр., Луб., 40); XVII ст., р. *Лубенка* (Бочк., Луб. стар., 7); XVII—XVIII ст., полкъ *Лубенскій* (Бод., Пам. кн., 56); XIX ст., р. *Лубянка* (т. ж., 9); 1855, прізв. *Лубенскій-Бичъ* (СД, 375); поч. XX ст., *Лубенщина* (Лаз., Луб., 89); суч. *Лу'бен'с'кий* р-н (ОКІМ).

Як згадка про кол. ліси (Сергеев, 343), від *лѹбъ* «деревинна кора» (або «волокно льну, конопель, кропиви») (Никонов, КТС, 243); пор.: польськ. Łubno, Łubna, чес. Lubnó, Lubná, польськ. й луж. łub, чес. lub «кора», поморськ. łěb(in)a «пруття для плетіння»; в основі прасл. *lub- // *ljub- з і.-є. *loubh-, *leubh- (Роспонд, Стр., 26); лит. luba «дошка», латиськ. luba «гонт» тощо. Очевидно, субстантивований ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *лѹбъ* в значенні «луб'яне, дощане, дерев'яне» (Стрижак, ППНП, 92), «крите гонтом» (?). О. С.

ЛѸКОМЛЬ, г-ще («городище») в Переяславськ. землі; суч. с. *Лýкім'я* Оржицьк. р-ну Пл; 1179, Роустии [князі.— *О. С.*]. поидоша за Соулоу. и сташа близъ городища. *Лоукомлѧ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 613); 1320 (Гор., 217) і 1597 (Милорадович, Ст., Луб., 187); 1604, Łukoml (Źr. dz., XXI, 466); 1607, *Лукомль* (Лаз., Луб., 96), Słoboda [? — *О. С.*], (Źr. dz., XXI, 598); 1625, у *Лукомлѣ* (Астр., Луб., 55); 1638, ку *Лукомлю*... на Сулѣ (1730 р., Величко, IV, 230); 1653, на *Лукомлю* (Воссоед., III, 405), из города *Лукомны* (т. ж., 352); 1654, города *Лукомля* (т. ж., 539); 1679, по *Лукомле* (Самовидец, 147); 1733, *Лукомскій*... в мѣстечку *Лукомль* (КС, 1890, IX, 480); 1748, въ... *Лукомьѣ* (Малама, 11); XVII—XVIII ст., *Лукомль, Лукамье, Луколе, Лукомь* (ОАІМ), *Лукомя* (Южн. лет., 83); XIX—XX ст., *Лукомье* (ЛВП, 176; Мак., Гор., 30); 20-ті — поч. 30-х років XX ст., *Луком'є* (Андріяшев, Сівер., 10); суч. *'Лук'імйа* (ОКІМ); рідше, *Лукім'я* (ІМСУ Пл, 786); діал. *'Лукомйа, 'Лукомйе, 'Лукоме* (МЕ, 958).

Похідні: 1638, пов. *Лукомскій* (XVIII ст., Величко, IV, 136); 1649, сотня *Лукомская* (Реестра, 294), Кузма *Лукомский* (т. ж., 298), Олекса *Лукомецъ* (т. ж., 23); 1777, р. *Лукомка* (Лаз., Луб. полк, 77); XIX ст., *Лукомльскій* «кремль» (Малороссия, 420); суч. *Лукімська* с/Р (АТПУ—1969, I, 340); ур. *Залýкімка;* с. *Лукімщина* (через антропонімну стадію) в Полтавськ. р-ні Пл та ін.; мешканці: *'лук'імц'і, 'лукомец', лук'ім'чани.*

Як від (нар.-етимол.): 1. д.-р. *лѹкъ* «цибуля» (?); 2. *лѹка (лѫка)* «звивина, вигин» (Срезневский, II, 50) і «*млин*» (?) — в селі є кути *Луќа* й *Млинівка;* 3. *лѹка* «затока, берег затоки чи річкової дуги» («поселення на луках») (МЕ, 1958); 4. того ж кореня, що й *Прилѹкъ* (див.) — «п р и л у к а х, низьких заплавних сінокісних місцях» (Лаз., Луб. полк, 77); пор. ще рос. *лукома* «звивистий яр» (Мурзаевы, 144), «вигин яру» (Пособ., 30) тощо. Можливо, посесив на *-j (ь) від антропоніма **Лѹкомъ* (пор.: *Тихомль* < **Тихом-* + **-jь**; польськ. Radom тощо) (Роспонд, Стр., 64—65). О. С.

ЛѸТАВА, пос., в Чернігівськ. землі; на р. *Лутавці* (Новицький, II, 449; Насонов, 227); суч. *Лутáва* Козелецьк. р-ну Чрг; 1155, и ту снѧшасѧ въ *Лоутавы* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 482); 1159, въ *Лутавѣ* (т. ж., 498); 1175, и пришедше Ростиславичи и Ꙗрославъ. пожгоша *Лутаву* и Моровиескъ (т. ж., 599); 1159, в(ъ) *Лутанѣ* (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 64; к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 68).

Як: 1. від д.-р. *лѹтъ;* пор. рос. *лут* «лико, кора липи» (Фасмер, II, 536) із давнім, контамінованим на сл. грунті суф. **-ава;** 2. «дикий, лютий, злий» один із компонентів бінарної опозиції «темний» (lut-) — «світлий» (lub-) (Железняк, 250—261); пор.: Lutowe, Lutkow (Trautmann, I, 80) і под.; 3. від прасл. *ljut- з первинним топографічн. значенням (Šmilauer, I, 263; Schütz, 35). *Лѹтава* (помилк.— *Лѹтана*) від однойменного гідроніма,— пізн. *Лутав(к)а,*— з давн. контамінованим суф. **-ава** або прасл. (Sławski, 130), продуктивним у сх.-сл. топонімії,— **-ана** (?); як того ж (?) походження, що й лат. lŭtum (див. *Л(ъ)тава*) «калюжа, болото»; пор. ще: польськ. Lutynia, Lucicza, с.-х. Ljuta, укр. *Люта, Лютенька* (Роспонд, Стр., 73); р. Ljutava бас. Сави в Югославії (Dickenmann, I, 25) й под. А. К.

ЛѸЧЬСКАꙖ, волость, тер., у Волинськ. землі; суч. прибл. *Лýцький* і суміжні р-ни Вл; 1158, Ꙗрополкъ. вда... Неблъскую волость. и Дерьвьскую. и *Лучьскую* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 492), *Лучьскую* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 67); *Лучскую* (XVI ст., ПСРЛ, XXV, 63).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Лѹчьскъ* (див.). А. К.

ЛѸЧЬСКЪ, м., на р. Стир, у Волинськ. землі; суч. м. *Луцьк,* центр Вл; 1085, Ꙗрополкъ же ѡставивъ мтрь свою и дружину *Лучьскъ*. бѣжа в Лѧхы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 205); 1097, Путѧта... пришедъ к *Лучьску* (т. ж., 272); 1149, Изѧславъ... бѣжа *Лучьску* (т. ж., 322); 1150, Володимерко же... приде к *Лучьску* (т. ж., 328); 1151, въ *Лучєскъ*, въ *Лоуческ* (т. ж., 336; XV ст., ЛПС, 67); 1085, в *Лучькѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 197); 1097, к *Луцьку*... *Лучьку*... *Лучєскъ* (т. ж., 247—248); 1149, ѿ *Лучьска*... *Лоучєскъ*... к *Лучєскоу*... в *Лучьски*

(т. ж., 387—389); 1150, И приѣхавъ съсѣде в *Лоучьскѣ*. оутрѣи... поѣха ѿ *Лоуцеска* Пересопници (т. ж., 395); 1154, Мьстиславъ Изѧславичь. ... оутече и оубѣже в Переюславль. и поима жену свою. иде в *Луческъ* (т. ж., 475); 1156, *Лучьску* (т. ж., 484); 1226, и приѧ *Лоуческъ* Ѧрославъ (т. ж., 750); 1259, Коуремьсѣ стоющю оу *Лоучка*... *Лоуческъ* бѣ не оутверженъ... пришедшоу к *Лоучьскоу* (т. ж., 841—842); 1287, Кондратъ... поѣха. ко *Лоуцкоу*. бывшоу же емоу. в *Лоуцки*... и... из *Лоуцка* в Гаи (т. ж., 907—908); 1400, воюючи даиже до *Великого Лучска* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 229); 1085, въ *Лучьску*... къ *Лучську* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 3); 1149, къ *Лучьску* (т. ж., 46, 47); 1156, Мстиславъ Изяславичь... посла ихъ *Лучьску* (т. ж., 64); 1157, иде Ярославъ Изяславичь изъ *Лучьска* (т. ж., 66); 1212, Ингварь опять иде къ *Лучьску* (т. ж., 118), *Луческъ Великій* на Стыри (А се грады Волыньскіе) (т. ж., 240), а Люборта принѧлъ Володимеръскыи кнзь к дотьце. во Володимеръ и в *Лоуцеськъ* (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 71), и даст ємꙋ *Лоуцко* (т. ж., 161), *Луческъ Велікыи* на Стыри (ПСРЛ, II, 1843, 163; текст модернізовано).

Похідні: 1185, ходиша бо кнѧзи Русстии вси на Половци... и Галичьскаю помочь. и Володимирьскаю. и *Лучьскаю* (ПСРЛ, I, 1962, 394—395); 1085, Володимеру же пришедшу к *Лучку*. даша *Лучанѣ* (ПСРЛ, II, 1962, 197); 1174, Ꙗрославъ. *Лучьскыи* (т. ж., 577); 1158, Неблъскую волость, и Деревъскую и *Лучскую* (ПСРЛ, XXV, 63), Неболскую волость и Деревскую и *Лучьскую* (ПСРЛ, VII, 67).

Субстантивований релятив на **-ьск-** від д.-р. *лѫка* «кривизна, вигин, затока» (Срезневский, II, 50); пор. ще: укр. *луќа* «вигин, утворений річкою», «заплавна лука»; рос. *лукá* «великий, довгий вигин річки», «дуга; крута, довга меандра», «мис, затока», «вигин», «лучний або лісовий простір у річковій дузі» (Фасмер, II, 531; Никонов, КТС, 243; Роспонд, Стр., 81). А. К.

ЛЪК(Ъ)НА (-Ѧ), р., в Переяславськ. землі; п. Сейму л. Десни; тепер Конотопськ. р-н См; як пр. Виру (Насонов, 226); 1127, и Мстиславича Изѧслава посадилъ Курьскѣ и изъимаша послы ихъ на *Локнѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 296); 1128, Ꙗрополци посадници. на *Локнѣ* приведоша ѣ къ Ꙗрополку (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 291).

*Як: 1. (**Лъкна*) із Lukna; пор. рр. Жемайтська *Лукна*, лит. Luknė; оз. латиськ. Lukna (ТТ, 193); 2. (Łókpia) із Lùkne; пор. сл. Іъkпо, чес. lekno «nymphae alba», лит. luknė «кубышка желтая; nymphaea lutea» — похідне від *lukná «болотяне місце, Bruch» тощо (Büga, I, 460—461); сюди ж: рр. *Локня:* 1. л. Богайчихи п. Сули; 2. п. Сули л. Дніпра; 3. л. Виру л. Сейму; 4. п. Клевені п. Сейму; 5. п. Сейму л. Десни; 6. п. Ворскли л. Дніпра; 7. л. Реті л. Есмані л. Десни л. Дніпра; 8. п. Псла л. Дніпра (СГУ, 325); *Локнея:* п. Случі п. Прип'яті; *Локниця* 1. л. Стоходу п. Прип'яті; 2. п. Свидівки п. Уборті п. Прип'яті; *В. Локня* п. Неруси л. Десни і под.; сс. *Лóкня* у Кролевецьк., Роменськ. й Сумськ. р-нах См. А. К.

Л(Ъ)ТАВА, м., в Переяславськ. землі; як суч. м. *Полтáва* Пл на р. Ворсклі л. Дніпра (Ук. ПСРЛ, II, 181); 1174, Кобѧкъ и Кончакъ. шлѣ кь Переюславлю. Игорь же... поѣха противу Половцемь. и перебха Въросколъ оу Лтавы кь Пеюславлю [! — *О. С.*] (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 568—569); у Хлєбниковськ. й Погодінськ. сп. Іпат. літ.: переехал роскол волтавы къ переяславлю (т. ж.).

Як іменник на **-áва,** досить поширений у балто-сл.-герм. гідронімії, від кореня *lūt- на означення заболоченості (Стрижак, НРП, 78): **Лътава* < *lūtawa; лат. lūtum «болото, грязь, грузь, глина», lūteus «глинястий, глиняний, кальний, заболочений, пустий»; лит. liutýnas «калюжа» (Büga, III, 650); *Лутупе* — сіножать у Жомойтськ. землі (Спрогис, 175); а також *Лꙋтава* (див.) у Чернігівськ. землі. Пор. ще: і.-є. *lat- «вологий (грунт)» // картв. lṭw- «змочувати» (Іллич-Свитыч, II, 31). О. С.

ЛЫБѢДЬ, р. («ручай»), п. Дніпра, в давн. Києві; суч. *Лúбідь;* поч. побл. зал. ст. Київ-Волинський, гирло біля с-ща Корчуватого (Київ, 341—342); 968, и не бѧше льзѣ конѧ напоити. на *Лыбеди* Печенѣзи (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, 67); 980, быша ему водимыю. Рогънѣдь юже посади на *Лыбеди*. идеже ныне стоить сельце Предъславино (т. ж., 79—80); 1151, и сташа возлѣ *Лыбедь* (т. ж., 332); 1230, над ручаи *Лыбе* (т. ж., 455); 965, 968, 972, 975, 980, 981, на *Лыбеди* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 55, 67; XV ст., ПСРЛ, XVII. Уваровск. сп., 115; XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 239, 247; ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в. Эрмитажн. сп., 354, 358; XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 60; т. с., ПСРЛ, XXVIII. Уваровск. лет., 171; 1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 24; серед. XVI ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 44, 47; 2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 34, 41; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 288, 294; ПСРЛ, XXVII, 190; XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 17; 2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 21, 24; ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 21, 23); 1136, и чресъ *Лыбѣдь* (ПСРЛ, II, 1962, 299); 1146, чересъ *Лыбѣдь* (т. ж., 326); 1151, приде Дюргии къ Кыеву. и ту сташа полкы. по ѡнои сторони *Лыбеди*. и начаша битися ѡ *Лыбедь*. Андрѣи же Гюргевичь и Володимерь Андрѣевичь. с Половци налегоша силою и тако перебхаша *Лыбѣдь* (т. ж., 431), ѡ *Лыбѣдь*.. в *Лыбѣдь* (т. ж., 432); 1150, оу *Лыбеди* (т. ж., 31); 1177, и побѣже Стославъ чересъ Днѣпръ оустью *Лыбеди* (т. ж., 604); 1230, над(ъ) ручаи *Лыбеди* (т. ж., 51); 962, 972, на *Жлыбеди* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 13); 1150, у *Лыбеди* (т. ж., 38); 1230, надъ ручаи *Лыбеди* (т. ж., 73); 981, на *Лыбѣди* (1519 р., ПСРЛ, XVII. Супрасльск. сп., 12); 1230, над ручаи *Лыбеди* (т. ж., 209); 980, на *Лыбяди* (1-ша

пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV, 30); 1150, оу *Лыбеди* (XVI ст., ПСРЛ, XXVIII, 186); 1150, възлѣ *Лыбед* (т. с., ПСРЛ, XXV, 50), по онои сторонѣ *Лыбеди*... о *Лыбеди*... переѣхаша *Лыбед*... перешед *Лыбед* на болоньи... в *Лыбед* (т. ж., 52); 1230, над ручаи *Лыбеди* (т. ж., 124); 1151, возлѣ *Лыбедь* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX, 187), о рѣцѣ *Лыбеди* (т. ж., 188); 1230, надъ ручей *Лыбеди* (т. ж., 99—100), надъ ручай *Лыбедь* (т. ж., 100); 980, на *Лыбедію*, идѣже нынѣ сельце Предславино (ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 65); 1150, возлѣ *Лыбѣдь*... о *Лыбѣдь* (т. ж., 114); 980, на *Гнибѣли*, идеже нынѣ есть селце Предславино (XVI ст., ПСРЛ, IV, I, 56); 1151, возлѣ *Лыбедь* (ПСРЛ, VII, 52), по оной сторонѣ *Лыбедь*... о *Лыбеди* (т. ж., 53); 1230, надъ ручай *Лыбеди* (т. ж., 136); 1150, возле *Лыбедь* (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII, 472); 1491, *Лыбедь* (АЮЗР, VIII, IV, 158); 1533—1535, *Либеда* (поверхи *Либеды*) (ТКДА, 1904, XII, 677); 1631, Libeda (z młynarza na Libedy) (АЮЗР, VII, I, 371); 1694, *Лебедь, Либедь* (Пам., II, I, 286—316); 1695, *Калыбедь* (ПК); 1701, *Либедь* (Максимович, II, 253); 1747, Lebed' (na Lebediu) (АЮЗР, III, III, 374); 1750, *Лебед* (т. ж., 528); 1784, *Либедь* (ККГ); 1802, *Лыбидь* (ЦДІАК, ф. 492, оп. 34, од. зб. 181); 1848, *Лыбядь* (ВСОРИ КГ, 16); 1859, *Лыбедь* (КГВ, № 6, 43); *Лыбедка* (ПК); 1913, Łybed' (Rulik., OPK, 49); 1978, *Ли́бідь* (МЕ).

Похідні: 1729—31, земля *Либедская* (Чт. ОНЛ, 1893, VII, 45); 1761, ур. *Лыбедское*, Łybed' (АЮЗР, III, III, 713, 715); оз. *Либідь* (біля гирла р. *Либідь*; ОКІМ); пор.: м. *Лыбедь* («Сестра же ихъ *Лыбедь*, надъ рѣкою *Лыбедью* свои осады положши, таможе и городъ на пригорку высокомъ соградн отъ своего имени *Лыбедь*»; Киевск. синопс., 21); 1237, р. *Лыбедь* пр. Клязьми, біля м. Володимира (ПСРЛ, I, 1962, 463).

Як із: 1. угор. lebedes «тримтіння, дрижання», lepes «хід, успіх», lepedo «убрус» та ін. сармат. (?), бл. до авар., що нібито дає підстави стверджувати заснування м. *Кыєвъ* (див.) аварами (Стрекалов — Уч. зап. Моск. универс., 1835, май, № 11, 301—319); 2. сканд. Ulfheðr (Jakobson, 546—549; Фасмер, II, 538—539); 3. сл. *ле́бедь* і відповідно **лы-** до **ле-** й **-ла: лыб-** з *улб-, як **лаб-** < *алб- (Потебня — РФВ, I, 75; Преобр., I, 441); 4. рос. діал. *лыва* (Зеленин — ИОРЯС, 1903, VIII, IV, 259); 5. гідронімами на **-бед-**; пор.: *Убедь, Вытебедь* та з глухим вар. **-пет-**, як *Припеть, Икопеть, Гнилопеть* і под. (Соболевский — ИОРЯС, 1924, XXVII, 269); 6. *lūb- (пор. рос. *лыбонь* «верхня частина голови тварини»), прасл. *lъbъ «лоб»; пор. рос. *взло́бок* «бугор» — у зв'язку з Дівич-горою біля гирла *Либеді*; суф. **-едь**, як у *мокр-едь*; літоп. зв'язок гідроніма з ім. дівчини як наслідок пізн. переосмислення (Иванов, Топоров, 122—123). Імовірніше, з тим же коренем, що й в укр. *ли́бати* «кліпати очима» (Грінченко, II, 357; Сенчук, 141); *ли́бці* «мотузка з прив'язаним м'ясом для ловлі риби» (Грінченко, II, 357); *либа́дя* «страва з розтертого пареного пшона й піджареного розтертого конопляного сім'я» (Корзонюк, 112); *ли́бати* «повільно випасатись (на росяній траві)», «видобувати нафту»; *ли́бець* «жебрак»; *ли́бити* «брати? збирати?» (Грінченко, II, 357); білор. діал. *лы́біла* «пристосування для ловлі раків» (Бялькевіч, 253); *лыбазіна* «дубець» (Крывіцкі, 126); *лы́базіць* «їсти повільно, не відчуваючи смаку, перебираючи» (Бірыла, З лексікі, 35); *лы́баць* «багато спражно пити; жлуктати» (СБГ, 694); рос. діал. *улыбчатый* «вузькодонний, вертлявий (човен)» (Барсов, Прич., XIX); *лыбкое* (место) «грузьке (місце в болоті)» (Машт, Мат., 59); с.-х. *ли̏бати* «гойдатися, коливатися, хитатися» (Толстой, 376); лѝбраст «миршавий» (Речник, 202); *либа вода* «љуља се, wogen, fluctuare» (Караџић, 338); болг. діал. *ли́бам* «їсти неохоче» (Гутшмидт, 74); лит. lubà «lubų lenta» (LKŽ, VII, 669), lupùs «такий, що легко здирається» (Откупщиков — Baltistica, 1974, X (I), 17); лат. lūbricus «плавкий, слизький, рухливий, гнучкий, швидкий, рідкий» (Дворецкий, Лат., 601); д.-сакс. lubbi «сік, отрута»; ірл. luib «трава» (BzN, 1957, II, 122); алб. lubërtinë «болото» (WAD, 288); герм. *lub- «lose hangen», пн.-герм. *lub- «відколювати»; звідки прасл. *lyb- «вода» > *lybědь «багнисте місце» із суф. *-ědь; пор.: укр. діал. *ве́ршьидь* «верхів'я (верхн. ч. бас.) якоїсь річки», *стро́мльидь* «крутий берег річки» (Грицак, 75, 79); рос. діал. *быстредь* «швидка течія, глибоке місце із швидкою течією на річці», *мо́кредь* «болото» (Азарх, 151—152). Докладніше див.: Железняк — ОЛА, 1984. I. Ж.

ЛЬВОВА, земля; тер., належна до *Льв(ов)а*; суч. Лв?; 1284, Телебоуга же... поиде назадъ. на *Лвовоу* землю. на городъ (городок) на *Лвовъ* и стоюща. на *Лвовѣ* землѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 894).

Посесив на **-ов-** від д.-р. особ. ім. *Львъ* (див. *Львовъ*). О. С.

ЛЬВОВЪ, м. («град», «город(ок)ъ»; «мѣсто; место»), Галицька, а потім Галицько-Волинська земля, суч. м. *Львів* Лв; 1259, *Львова* (съ *лвова*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 841); 1261, *Левъ* розмета. Даниловъ и Стожекъ. Ѿтолѣ же пославъ. *Лвовъ* розмѣта (т. ж., 849); 1281, Лестько взѧ Перевoрескъ. городъ. *Лвовъ* тоже (т. ж., 890); 1283, Телебоуга же... поиде назадъ. на *Лвовоу* землю. на городъ (городок) на *Лвовъ* и стоюща. на *Лвовѣ* землѣ (т. ж., 894); 1287, пошелъ. с Телебоугою на *Лвовъ* (т. ж., 900), *Лвовъ Великій* (у «Сп. руських міст») (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1279, Лешко король пойде за нимъ, и взятъ градъ Преорскъ и *Лвовъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 346); 1340, Казимеръ, королъ Полскій... прійде... подъ *Лвовъ* и обляже его (т. ж., 349); 1361, 1497, 1589, во *Лвовѣ* (т. ж., 350, 361, 369); 1442, около *Лвова* (т. ж., 356); 1498, *Лвовъ* (т. ж., 361); 1412, we Lwowe (XVII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Быховца, 153); 1583, у во *Лвове* (т. ж., Баркулабовск. лет., 177); 1592, у месте Виленском братство навчоных людей до себе на поратунок прибавили з места *Лвовского* Григория Раготинца, Стефана Зизания (т. ж., 178); 1246-го великий князь Данила Романович,.. самодержец всеа Русии, взя сыну своему *Львy* в жену дщерь вельлии короля венгерского.

И сей *Лев* созда великий град *Львов*, нарекши его от своего имени (к. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Лет-цы посл. четв. XVII в. Мазуринск. лет-ц, 71); 1267, *Лев* Данилович, забивши Войселка, славу и милость от руси одержал безпечно, сам в руских князствах, Подляском, Волынском, Киевском, Звиногородском и Подгорском ...*Лвов* з двома замками на свое имя заложил (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Прилож., 209); 1495, до *Лвова* (т. с., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 98); 1509, *Лвов* (т. ж., 103); в ст.-укр. грамотах *Лвовъ* під 1378, 1408, 1478 та ін.: *лвова, львова, ливова, илвова,* lwowom, въ *Лвовѣ, Лвъвъ,* оу *ливовѣ, лївовѣ, илвовское* мѣсто, мѣсто *Ливовское* та ін. (ССУМ, I, 541); 1648, *Лвовъ* (Самовидец, 15); 1653, *Лвовъ* (Величко, I, 105); 1654, ку *Лвову* (т. ж., 163, 258); 1675, *Лвовъ* (т. ж., II, 371, 578); 1693, we Lwowie (т. ж., 197); 1652, за *Лвовомъ* (т. ж., 32); 1680, 1723, we Lwowie (АЮЗР, I, IV, 37; АЮЗР, III, III, 33); фолькл.: Войско збирає пôдъ *Ильвôвъ* жене, Пôдъ *Ильвôвъ* жене, *Львôвъ* розбивае (колядка; Гол., Нар., III, II, 114); Ой хоче бо вôнъ *Львова* добути, *Львова* добути, собѣ паномъ бути. Ой тамъ мѣщане, панове *Львôвщане* (т. ж., 57); Пріхала швачка съ *Лівова* У неі тиха мова (Конотоп. пов.; Чубинський, IV, 192); поет. (XIX ст.) *Львіград* (Устиянович, у кн.: Письм., 311); польськ. Lwów, у пам'ятках також: Lowow, Lywow, Lwow (SG, V, 496); гр. Litbon, Litbada, Λεόβιος, Λεοντοπόλις; нім. Lemborg, Lamberg, Lemburg, Löwenburg; франц. Leopol; лат. Lemburga, Lamburga, Leontopolis, Leopolis, Leonc, Livovia, Leopolya; тур. Ili, Ilbo, Ilibot, Ilibow, Ilbadir; вірм. Ilof (SG, V, 496); місц. укр. *Л'віў, Іл'віў.*

Похідні: с. *Львовокъ* (*Ильвовокъ;* польськ. Ulwówek, кол. Жовківськ. пов.; Головацкий, 182); 1589, со Гедіономъ Балабаномъ, епископомъ *Лвовским* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 370), епископъ *Лвовскій* (т. ж., 371); 1440, *Лвовские* и Трембовелские волости (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 82); 1524, Турки и татаре *Лвовскую,* Сълуцкую, Белзскую, и Подолскую землю окрутне звоевали (т. ж., 106); в ст.-укр. грамотах: *лвовскии, лвовскыи, лвовьскии, лвъвскиѣ, ливовскіи, ливовскы, лвовскы, илвскии, ілвовскыи, илвъвскии, ильвъвскыи* (ССУМ, I, 541); 1694, епископъ *Лвовскій* (Величко, III, 252); *лвовяне,* жителі м. *Львів;* 1340, *Лвовяне* же, не имѣюще ниоткуду помощи, поддашася Казимеру королю (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 349); фолькл.; На *Львôвъ* наверне, *Львôвъ* ся здрыгне, А всѣ *Львовяне,* а всѣ мѣщане, Выносе' єму срêбло а злото (Гол., Нар., III, II, 114).

Субстантивований посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Львъ,* як звався син кн. Данила Галицького (Дашкевич, 91—92; SG, V, 583; Никонов, КТС, 244; Стрижак, Ет., 83); пізн. зазнав переосмислення на зоографічн. основі; пор. старовинн. герб м.— *лев* у відкритій брамі міськ. муру з вежами. Л. М.

Л(Ь)ТИЦА, р., п. Трубежа л. Дніпра; суч. *Ільтиця,* або *Альта;* гирло в м. Переяслав-Хмельницький Кв, кол. Переяславль Руський, столиця Переяславськ. кн.-ва; 1149, Ростиславъ... поидоста во *Лто*... ИзАславъ же и Ростиславъ пришедша к ПереꙗславлЮ. и переѣхавше *Лтицю*... и стаста по Троубежю (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 378—379). Як р. **Льтьць* (див.) (Ук. ПСРЛ, II, 181).

Іменник на **-ицА** від *Л(ь)то* (див.). О. С.

Л(Ь)ТО, об'єкти в Переяславськ. землі, бас. р. *Альти* пр. Трубежа л. Дніпра; прибл. в Бориспільськ. р-ні Кв; тепер не простежуються:

I. пос., виникле навколо ц.-усипальниці, присвяч. кн. Борисові й Глібові; 1015, Борису же възвратившюсА съ вои... и ста на *Льтѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 132); 1152, Борису и Глѣбу... церковь прекрасну созда на *Лтѣ* (т. ж., 294); 1117, въведе Глѣба изъ Мѣньска. Володимеръ. и црковь заложи на *Льтѣ* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 285); 1149, ИзАславъ же ста пришедъ оу Витечева... Ростиславъ... тоу перебредоста Днѣпръ. и ѿтуду поидоста во *Лто* (т. ж., 378); 1015, Борисъ... стал бѣ на *Алтѣ* шатры (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 34), Борисъ, якоже ся бяше воротилъ, и сталъ на *Алтѣ* шатры (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 318); 1124. Володимеръ Манамахъ Всеволодичь... церковъ воздвиже прекрасну на *Лтѣ* (т. ж., 26); 1159, воеваша Половци около Носова и до *Лта*,.. тогда же о Котельницѣ воеваша и Шоломницу взяша (т. ж., 71).

Семантико-метонімічно (за суміжністю) від *Л(ь)то II* (див.). О. С.

II. поле, воно ж (?) **Льтьское* (див.); 1172, пѣренесена быста Бориса и Глѣба съ *Льта* Вышегороду (XIII ст., НЛ, I. Лет. старш. изв. Синодальн. сп., 17); 1015, Борису же възвратившюсА съ вои. не ѡбрѣтшю Печенѣгъ... и ста на *Льтѣ* пришедъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 132), послании же придоша на *Льто* (т. ж., 133); 1125, Борису и Глѣбу... церковь прекрасну созда на *Лтѣ* (т. ж., 294); 1078, на *Алто* поле (XIII—XIV ст., НЛСХС, 77); 1019, на *Алъто* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 131); 1078, придоша... Половци мнози; Изяславъ же и Святославъ и Всеволодъ изидоша противу имъ на *Альто* (XV ст., НЛ, I. Лет. младш. изв. Комисс. сп., 186); 1150, на *Олто* (XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 38); 1015, 1019, на *Л(ь)тѣ* // на *Алтѣ* (ПСРЛ, II, 1962, 118; НЛ, I. Лет. мл. изв. Комисс. сп., 170; ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет. Уваровск. сп., 117) // на *Ѡлтѣ* (т. ж., Супральск. сп., 15); 1002, Борис стал бѣ на *Алтѣ* шатры... Ярослав... взыде на *Алту* [! — *О. С.*] (ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 34—39); 1015, послании же придоша от Святополка на *Лту* [! — *О. С.*] (т. ж., 32), Барис остася токмо со отроки своими, иды х Киеву, и ста на *Альте* реце [! — *О. С.*] (ПСРЛ, XXXI. Лет. посл. четв. XVII в., 50); 1019, Ярослав... прииде на *Альту* (т. ж.).

Похідні: 1154, Половци ѡколо ПереꙗславлА. пожгоша бо села... *Летьскую* божницю (1377 р.; ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 344), *Ляцкую* божницю (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 117).

Безафіксним способом (-о як наслідок узгодження зі словом б о л о т о) від *lit- // *lüt-, пор. *Лѣто)*. Див.: *Ал(ь)та, Л(ъ)тава*. О. С.

ЛЬТЬСКАꙗ, божниця, вона ж ц. *Свѧтою Мученикѹ Борисѹ и Глѣбѹ* (див.) на р. *Альті* п. Трубежа л. Дніпра, в р-ні м. Переяславля Руського; суч. м. Переяслав-Хмельницький Кв; 1154, много зла створиша Половци ѡколо Переꙗславлѧ. пожгоша бо села всѧ. ии *Летьскую* божницю (1377 р., ПСРЛ, I. 1962. Лавр. лет., 344).

Релятив на **-ьск-** від гідроніма *Л(ь)то* (див.); пор.: 1125, тѣмъ и церковь прекрасну созда на *Лтѣ (алтѣ)*... идеже ста Бориса кровь прольꙗна бы (ПСРЛ, I, 1962, 294); 1117, Володимеръ. и црквь заложи на *Льтѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 285). О. С.

ЛЬТЬСКОЄ, поле в Переяславськ. землі; прибл. в суч. Бориспільськ. р-ні Кв; побл. ур. (поля) *Льто* бас. р. *Альти* л. Дніпра; тепер не простежується; 1019, Приде Стополкъ с Печенѣгы... и Ꙗрославъ собра множьство вои. и взыде противу єму на *Льто*... поле *Летьскоє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 144), Пріиде Святополкъ с Печенѣги... А Ярославъ... изыде противу єму на *Алто*... и покрыша поле *Лятское* обои множества вои (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 49), на *Алту*... и покрыша поле *Лятское* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 39), на *Алто*... поле *Лятское;* вар.: поле *ляцкое; латинское* (!) (к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. лет. св. 1493 г., 226), на *Лто*... поле *Лятъское* (XVII—XVIII ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 24).

Релятив на **-ьск-** від *Л(ь)то* (див.). О. С.

ЛЬТЬЦЬ, р., в Переяславськ. кн-ві; тепер р-н м. Переяслава-Хмельницького Кв; як (Ук. ПСРЛ, II, 169) р. *Л(ь)тицѧ* (див.). суч. *Ільтиця,* або *Альта,* п. Трубежа л. Дніпра; 1074, бѣ бо Иаковъ пришелъ с *Летьца* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 187); у рукоп. кол. Моск. духовної академії (XV ст.) — *Лтца,* у Радзивілівськ. літ. (к. XV ст.) — *Лтьца* (т. ж.).

Іменник на **-ьць** від *Л(ь)то* (див.). О. С.

ЛЮБОМЛЬ, м., в Галицьк. землі; суч. *Любомль,* райцентр Вл; 1287, поѣха Кондратъ ко Мьстиславоу. и приѣха во Берестии. и... приѣха в *Любомль*... из *Любомлѧ* пригна Ꙗрътакъ ЛѦхъ из Люблина... и приѣха во *Любомль*... (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 907—909); 1288, во *Любомли* (т. ж., 918); 1289, в *Любомли* (т. ж., 926).

Як від антропоніма-композита **Люб-о-милъ,** типу польськ. Wsemil, д.-р. *Богомилъ* й под. (Купчинський, 118, 119), точніше, від первинних дієприкметників, антропонімів на **-ом-, -им-;** пор. польськ. Radom, Chocim (Роспонд, Стр., 64); очевидно, посесив на *-j(ь) від особового ім. *Любомъ* (пор. суч. сх.-сл. антропонім *Любим*) з l-epenteticum (Arumaa, 48). А. К.

ЛЮБЬЧЬ, м. («градъ»), в Чернігівськ. землі при впадінні р. Болгача в Дніпро; суч. смт *Любеч* Ріпкинськ. р-ну Чрг (Насонов, 227); 882, Ѡлегъ... поиде внизъ. и взѧ *Любець* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, Лавр. лет., 23); 907, на Києвъ... Черниговъ... Переаславль... Полтѣскъ... Ростовъ... *Любечь* (т. ж., 31); 1015, к *Любичю* (т. ж., 141); 1051, града *Любча* (т. ж., 156); 1154, и розбѣгошасѧ Ростиславъ на *Любечь* (т. ж., 343); 1148, нача ИзѦславъ молвити... а поидемъ к *Любчю*... и тако ИзѦславъ... поиде... к *Любчю.* идоша же до *Любча*... и ста ИзѦславъ оу *Любча*... и есть рѣка оу *Любча* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 361); 1154, Ростиславъ... перебѣже Днѣпръ ниже *Любца* (т. ж., 475); 1159, взѦти Черниговъ съ... Моровиескъ. *Любескъ.* Ѡргощь. Всеволожь (т. ж., 500); 904, И на грады Рускіе: на Києвъ... и на *Любечь* (XV ст., ПСРЛ, XXIII, 4); 1500, А се имена тѣмъ градомъ... *Любецъ* (т. ж., 196); 1016, къ *Любцю* (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 175); б. д., *Любечь* (т. ж., 476); 907, на Русскія грады, на Кіевъ, таже на Черніговъ... и на *Любечь* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 272); 1015, и изыде (Святославъ) противу къ *Любчу* объ онъ полъ Днѣпра (т. ж., 325); 1097, Пріидоша Святополкъ, и Володимеръ... и сняшася у *Любча* (т. ж., 12); 1148, пріиде ему вѣсть и от брата его Ростислава, яко идеть, а *Любобѣжь,* пожеглъ (т. ж., 43); 1154, Ростиславъ же бѣжа на *Любечь* къ Смоленську (т. ж., 63); 1159, взяхъ Черниговъ со семію городы пустыхъ, Моровійскъ, *Любечь,* Оргище, Всеволожь (т. ж., 69); б. д., *Любець* (т. ж., 240); 1015, Святополкъ... изыде противу къ *Любчу* объ полъ Днѣпра (XVII ст., ПСРЛ, III, 1841. Новгородск. лет., 209); 1014, отъ града *Любеча,* постриженикъ Святые горы (т. ж., 208); 989, на другое лѣто бысть сѣча у *Любца* (XVII ст., ПСРЛ, IV, 1848. Новгородск. и Псковск. лет, 176).

Похідні: 970, Володимеръ бо бѣ отъ Малуши ключницѣ Ѡльзины. сестра же бѣ ДобрынѦ. ѡць же бѣ има Малък *Любечанинъ* (ПСРЛ, I, 1962, 69), Малко *Любчанинъ* (ПСРЛ, VII, 989); 1097, и снѦшасѦ *Любѧчи* на оустроєньє мира (ПСРЛ, I, 1962, 256).

Як від: 1. *Ljub- (< *ljub-) + -ьсь у фізико-геогр. (топограф.) значенні; пор. польськ. Lubsko, Lubczesko, Lubiensko; с.-гр. (у Константина Багрянородного) Τελιούτζα (артикль τε + λιούτζα «*Любьца») (Роспонд, Miscellanea, 31); 2. етноніма *Любь* + *-itjo; пор.: Въ Афетовѣ... части... Роусь, Чюдь... Меря... *Любь,* Ляхове (XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Постниковск. лет-ц. Найімовірніше, посесив на ***-j(ь)** від особов. ім. *Любьк- (< *Ljub- + **-ьк-**); в основі *liub- (> l'ub-) «дорогий, милий, любимий» (Svoboda, 77; Никонов, КТС, 245); пор.: 1269, Libeč < < *Ljubeč < Ljubьk- + j(ь) (Profous, II, 578); вар. *Любьць* є пн.-д.-р. діал. (Роспонд, Стр., 35); *Любескъ* — за аналогією до назв типу *Моровиескъ* (див. *Моровиискъ*) й под. А. К.

ЛЮТАꙗ, р., біля м. Звенигорода (Галицьк. землі; очевидно, суч. р. *Білка* в с. Верхня Білка Пустомитівськ. р-ну Лв); 1208, Половци... крѣпци налегоша на нѦ... ѣдоущимъ напред ними к

Лютои рѣцѣ ѡже быша не приѣхалѣ Лѧховѣ и Роусь. и сошедше препровадиша рѣкоу *Лютоую* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 725).

Як 2-га назва р. *Бѣлка* (див.) (Зубрицький, III, 48; Ильницкий, 16—17). Пор. ще: 1471, р. *Лютая* п. Шелоні, місце битви між новгородцями й псковичами (Ук. ПСРЛ, II, 188); рр. *Люта* (2) в бас. Десни, *Лютенька* л. Псла, *Лютка* в системі Десни й Прип'яті (СГУ, 333) та ін.

Семантичним способом від д.-р. прикметника *лютыи* «дикий, лютий» (Срезневский, II, 96—97). Див. ще *Лѹтава*. Л. М.

ЛѦДЬСКЫЄ, ворота, пд.-сх. в'їзд у давн. Київ, у р-ні суч. пл. Жовтневої Революції (Толочко, 91); як у верхн. валу на Іванівській дорозі, що вела на Печерськ із Старого міста; навпроти них, у нижн. валу, були (до 1820 р.) Печерські ворота (Закревский, Лет., 156—157), залишки яких відкопано 1981 р.; 1151, А. Городеньскии. Борисъ оу *Лѧдьскихъ* воротъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 427), друзии противоу *Лѧдьскимъ* воротомъ на пѣсцѣхъ бьюхоутсѧ (т. ж., 432); 1240, подьлѣ вратъ *Лѧдьскьхъ* (т. ж., 785); 1151, а Борисъ Городцій у *Лятскыхъ* воротъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 52); 1240, Постави же Батый пороки къ городу подлѣ врата *Лятскаа* (т. ж., 145); 1523, *лядскіи* ворота (Новицкий — КС, 1882, XI, 358). Пор.: ур. *Ляди* на п. б. р. Уші п. Прип'яті п. Дніпра, біля смт Поліське Кв (ОКІМ).

Як від етноніма лѧхъ (Закревский, Лет., 156; Закревский, I, 439; Соловьев, III, 39), власне, *лѧдь, припускаючи тут квартал, у якому жили *поляки* (Довнар-Запольский, 60). Імовірніше, релятив на **-ьск-** від *лѧда (лѧдина)* «розчищена лісова галявина» (Юрченко, 59—61); пор. укр. *ля́да* «місце в лісі, оброблене й зоране під посів хліба (слово задесенське)» (Білецький-Носенко, 216); *ля́до:* «1. бугор у лісі, зарослий сосною, 2. поляна в лісі» (Марусенко, 236), 3. «підвищене місце в лісі» (с. Млинок Олевськ. р-ну Жт; ОАІМ); ст.-рос. *ляда* «угіддя, сіножать, рілля або розчисть, зарослі лісом», *лядина, ляд* «угіддя»; *лядина* травная (Кочин, 184); рос. діал. *лядина, лядь* «болото, поросле кущами; низовинне місце» (Машт., Мат., 59), *лядúна, лядúнка* «низьке місце, поросле лісом» (Герасимов, 53), олонецьк. *лядина* «чаща дрібного лісу» (Барсов, Прич., 94); зрештою, від прасл. *lęd- (Лер-Сплавинский, 45). І. Ж.

МАЖЄВО, сільце («селцо», помилк. «лесцо»), біля Переяславля-Руського (Барс., 121); суч. Переяслав-Хмельницький Кв; навпроти суч. с. Зарубинці Кв; затоплене Канівськ. вдсх.; 1151, и перебродисѧ оу Заруба. и сташа оу *Мажева* селца (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 335), и перебродися у Заруба, и остави товары у *Мажева* селца (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 55); 1150, у *Мажева (Мжава, Мэква)* лесца (сельца) (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 114).

Посесив на **-ов-** від особового ім. з дієслівн. прасл. основою maz-. Пор. антропоніми Mazanу, Mazač, Mazal (Svoboda, 128, 139, 169), а також: в.-луж., н.-луж. maz. «дьоготь, смола»; д.-р., ц.-сл., укр. *мазь* (Фасмер, II, 558), імператив *маж* і под. А. К.

МАЛОТИНЪ, ур., в Переяславськ. землі; тепер не простежується; 1139, и ходіста... Всеволодъ ис Кыева. а Андрѣи ис Переꙗславлѧ. к. *Малотину* (1377, ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 308); 1140, приидеПоловецьскаꙗ землѧ. и кнѧзи Половецьсции на миръ. Всеволодъ ис Киева Андрѣи ис Переꙗславлѧ къ *Малотиноу*. и сотвориша миръ с ними (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 308); 1139, къ *Малотину* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 32); *Малотинъ* (XX ст., Ук. ПСРЛ, II, 200); *Милитинъ* (?) (Барс., 121, 126).

Як: 1. с. *Малютинці* побл. Яготина на р. Оржиці (Арандаренко, III, 234), кол. Пирятинськ. пов. (Бод., Пам. кн., 8), хоч і «без достатніх... підстав» (Андріяшев, Переясл., 11); пор.: 1699, с. *Малютинцы* «черезъ насъ осаженіе» (!) (Астряб, 82) і 1673, Сава *Малютинъ* «на реци Удаи» (Модз., Мал. род., IV, 28); 2. «къ *Малотиноу*» — помилк. замість *_Климѧтинъ_ (?), згадан. в XIV ст. побл. гирла Сули (Ляск., Русск., 29). Імовірніше, посесив на **-ин-** від д.-р. особового ім. *Малота* (Живая старина.— Спб., 1898, IV, 460); пор.: д.-р. антропоніми *Малъ* «Малий», *Малѹша*; топоніми Malatyn, Malacin тощо (Šmilauer, 1932, 492). О. С.

МАЛЫИ НОВЪГОРОДЪ, м., в Київськ. землі, г-ще якого виявлено в х. Ханбеків біля с. Заріччя Васильківськ. р-ну Кв; як сторожов. пункт на р. Стугні, зруйнован. печенігами (Рыбаков — КСИА, 1965, 100, 128; Рыбаков, ЗБ, 92); 1030, преподобный Ѳеодосій Кіевских пещеръ, родомъ отъ града Василева, близъ *Малаго Новаграда* въ земли Рустѣй (XVI—XVIII ст., ПСРЛ, III. Новгородск. 3-я лет., 210).

Атрибутивне словосп., в якому означення вказує на відносні розміри пос. (пор. д.-р. *Великыи Новъгородъ;* рос. *Великие Луки;* укр. *Великий* і *Малий Самбори* См тощо; **Мал-** того ж походження, що й гр. μῆλον «дрібна (про худобу, вівці)», лат. malus «поганий» із «малий, недостатній», д.- ірл. míl «тварина», гот. smals «малий, незначний» тощо) (Фасмер, II, 564), а означуване є композитом (зрощення словосп. *новъ городъ*, що вказує на відносн. вік м.; пор.: *Старгард* у поморськ. слов'ян), 1-ша ч. якого є спільно індоєвропейського, як і сам тип найменування (пор. гр. Νέαπολις, гальськ. Noviodunum тощо), що відбиває характерн. для і.-є. племен тип розселення; відповідає сполуч. «градъкъ малъ» (Иванов, Топоров, 128). Як загальна назва городка, побудованого на пустому місці (Рыбаков — КСИА, 1965, 100, 128). І. Ж.

МАЛЫИ РѸТЬЦЬ, р., п. *Руту* л. Росі п. Дніпра; вона ж *Рѹтьць* (див.); 1151, Гюргии же перед нимъ заиде полкы своими. за *Малыи Роутець* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 435).

Складена назва: прикметник *Малыи* (вказівка на відносну величину) + гідронім *Рѹтьць* (пор. *Рѹтъ*). І. Ж.

МЄЖИБОЖЬЄ, м., на Поділлі; суч. м. *Меджибіж* Летичівськ. р-ну Хм; 1146, и да емоу Боужьскыи и *Межибье (межибоуже)* (ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 330); 1147, Всеволодичь ...держаше. оу ИзАслава. Божьски и *Мечибие (межибоуже)* Котелницю (т. ж., 343); 1148, и да емоу Божьскыи. *Межибжие*. Котелницю (т. ж., 367); 1227. и даста емоу Перемиль. и потомь *Межибожие* (т. ж., 753); 1257, Данил... взА *Межибжие (межибоже)* (ПСРЛ, II, 1962, 838); 1148, *Можебожь* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XV. Тверск. сб., 211), *Межбужье* (XVII ст. ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 45); 1507, за *Межибожемъ* (т. с., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 365); 1148, *Межьбожие* (Летоп. св. 1497 г., 29); 1332, *Межибож* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 44); 1649, в городе *Межибожье* (Воссоед., II, 195); 1649, *Межибоже* (Самовидец, 20); 1654, подъ *Межибожемъ*, къ *Межибожу* (Величко, I, 175); 1670, w Międzybożu (т. ж., II, 275); 1687, pod Międzybożem (АЮЗР, III, II, 169); 1702, Międzyboż (т. ж., 458); 1720, w zamku Międzybożskim (АЮЗР, III, I, 283).

Похідні: 1234, Борисъ же. *Межибожьскыи (межибожскыи)* (ПСРЛ, II, 1962, 774).

Іменник на *-ьj(е) від гідроніма *Богъ* (див.) за допомогою преф. **Межи-**, що вказує на розміщення пос.— *між* р. *Пд. Бугом* і його пр. *Бужком* (істор. *Божькъ*). Л. М.

МЄЛТЄКОВО, с. в Чернігівськ. землі; як біля с. Стахорщина пд.-зх. м. Новгорода-Сіверського Чрг (Андріяшев, Сівер., 105), де зх. с. зливаються рр. Ревна й Рванець (Барсов, 123) пр. пр. р. Снов п. Десни; як нелокалізоване (Насонов, 227); 1146, оу *Мелтековѣ* селѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 331).

Посесив на **-ов-** від антропоніма типу **Мелтекъ;* пор. ще: тюрк. mülteka «місце злиття», «місце сполучення» (ТРС, 653) чи meldäk «зваляний» (про вовну) (ДТС, 340). А. К.

МЄОТИꙖ, країна («страна»), суч. Надазов'я; б. д. [А]фету же... страны... Воспории. *Меѡти (меотии)*... Гаръмати (сармати). Тавріани... (скуфиа)... Словѣне... до Понетьского морА (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3), *Меоти* (т. ж., 1846, 2; серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9; к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. 1493 г., 172, 308), *меотіи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261), Воспорь, *Меоть*... Сарматия, Тавріани, Скуфіа (ПСРЛ, I, 1846, 240; текст модернізовано), *Меотии* (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 10); пор.: вси желающе и хотяще великого княженіа Кіевскаго, и нѣсть никому ни съ кѣмъ мира, и отъ сего всѣ княженіа опустѣша, и по Дунаю, и по *Мети* и по Астри чюжіи оболдаша и населиша, а отъ поля Половци... и пусто сотвориша (т. с., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 204); д.-гр. Μαιῶτις, іон. Μαιῆτις «*Меотіда*»: 1. λίμνη, суч. Азовське море; 2. χώρα, обл. Азовськ. моря; звідси: Μαιωτικός (Μαιευτικός) «*меотійський*», тобто «азовський»; тут жили Μαιῶται, іон. Μαιῆται «*меети*», або «*меоти*» (плем'я бас. Μαιῶτις λίμνη); пор. ще: Μαιώτης, іон. Μαιήτης «*Меот*», або «*Меєт*» (р. в Сарматії, вона ж Τα'ν-αΐς, суч. Дін), а також μαιωτιστί «*по-меотійському*», тобто на скіф. лад (Дворецкий, II, 1046); Maeótis lacus (Білецький, Гідр. 38), лат. (у Плінія; I ст. н. е.) palus Maeótis (Семенов, I, 21); Tanaim ipsum Scythae Silim (Sinum) (Трубачев, Temarundum, 38), vocant, Maeotim Temarundam, quo significant matrem maris (Білецький, Скіфи, 72); *сіндомеоти* та ін.

Як із: 1. адиг. meі «сморід» і jame «болото, калюжа; твань», тобто «смердюче болото» (Погодин, К вопр., 13); 2. іран. mayavant «місце, де відбувається парування» [?] (Фасмер, I, 63). Найімовірніше, з гр. μαῖα «мати; годувальниця»; пор.: μήτηρ τοῦ Πόντου «мати Понту» (тобто Чорн. моря) (Трубачев, Temarundam, 40—41). Див. *Сѹрожьскоє*, море. О. С.

МИКѸЛИНЪ, мм.: I. в Галицьк. землі; суч. с. *Микулинці* Теребовлянськ. р-ну Тр; 1144, приде же к нему ИзАславъ Двдвичь с Половци. переємъ два города. Оушицю и *Микулинъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 311), и оуверни ѥму Всеволодъ. Оушицю. и *Микулинъ* (т. ж., 312), възворити емоу Всеволодъ Оушицю *Микоулинъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 316); 1202, И пришедшо емоу на Галичь. и срѣтоша и боАре Галичкыи. и Володимерьстии. оу *Микоулина* на рѣцѣ Серетѣ (т. ж., 717); 1675, Tatarow 8 tysiomcy y tyle ż turkow do Polski wpadszy Mikulince, Podhayce y Ternopol spustowawszy... (1776 р., ПСРЛ, XXXII. Лет. Панцырного и Аверки, 202); 1758—1765, in oppido Mikulińce (АЮЗР, I, IV, 546). Л. М.

II. в Київськ. землі, на р. Хоморі л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; суч. с. *Микулин* Гощанськ. р-ну Рв; 1169, и приде къ *Микѹлинѹ*. и ту придоша ему Берендичи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 533), и поиде Мстиславъ къ Кіеву на столъ ... и пріиде къ *Микулину*, и ту пріндоша къ нему Берендичи (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 80); пор. *Микулинъ* на р. Шоші п. Волги в Тверськ. землі (серед XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 396). А. К.

Посесив на **-ин-** від д.-р. особового ім. *Микѹла*, похідн. від *Николаи* (Морошкин, 122; Петровский, 322); пор. аналогічні д.-р. назви мм. у Київськ., Вологодсько-Пермськ. та ін. землях (Ук. ПСРЛ, II, 203; ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 396). Л. М.

МИРОСЛАВЬСКОЄ, с., біля Витачівськ. броду, побл. суч. с. Витачів Обухівськ. р-ну Кв (Новицкий — КС, 1882, XI, 358); ще як на л. б. Дніпра, навпроти пос. (Андріяшев, 44); тепер не простежується; належне тому ж власникові, що й м. *Мирославець* Київськ. землі (Тихомиров, 162; Новицкий, II, 505); 1151, и

сташа на Витечевѣ оу *Мирославьскаго* села (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 424).

Релятив на **-ьск-** від д.-р. особового ім. *Мирославъ,* яке носив київськ. боярин, згадан. у «Пространной Русской Правде» як учасник наради на Берестові перед вступом Володимира Мономаха до Києва (Тихомиров, 161—162); пор. *Мирославиць* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240). І. Ж.

МИХАИЛОВЪ, м., в Київськ. землі, побл. Перепетового поля (Андріяшев, 51); суч. с. *Малá Михáйлівка* Сквирськ. р-ну Кв, бл. ур. *Васильковъ* гонъ (нібито за ім. д.-р. кн. Василька, XII ст.) й р. Рут (Андриевский — КС, 1882, IX, 453); як на р. Золотоноші л. Дніпра (Неволин, 66—67) або на місці суч. с-ща *Михайлівське* (Барс., 125) Карлівськ. р-ну Пл; 1172, *Василко* же Ꙗрополчичь оувѣдавъ ѣ. из *Михаилова...* Тогда же Глѣбъ поиде на *Василка.* к *Михаилову* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 550), обрѣте Половцовъ и побѣжденъ бысть отъ нихъ, яко едва во градъ *Михайловъ* убѣже. Слышавъ же о семъ Глѣбъ, прійде къ *Михайлову* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет. 312).

Посесив на **-ов-** від д.-р. християнськ. особового ім. *Михаилъ* (Роспонд, Стр., 69). І. Ж.

МИЧЬСКЪ, м., біля вп. р. *Мики* в Тетерів п. Дніпра; суч. м. Радомишль Жт (Андріяшев, 52); пор.: *Микгород,* його передм. (Похил., УКР, 161); 1150, ꙋ *Мичьска* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 330), и оугада ИзѦславъ. поити... къ *Мичьску* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 412—413), Володимеру... съ Андрѣем и сташа оу *Мичьска* (т. ж., 416), у *Мычьска* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 50); 1159 (?), *Мическъ* (Оп. КПЛ, 170).

Похідні: 1150, *Мичане* (ПСРЛ, II, 1962, 413), *Мичаномъ* (т. ж., 417).

Як від гідроніма бас. Дону *Мечь, Меча,* нібито похідн. від удмурт. meč «крутой, обрывистый» (Роспонд, Стр., 66). Імовірніше, релятив на **-ьск-** від назви р. *Мика* л. Тетерева п. Дніпра (ГУММЗ, 35—36). І. Ж.

МОКЛЄКОВЪ, м., в Галицьк. землі; очевидно, між Теребовлем і Збаражем; 1211, потом же Лестько не можаша приѦти Галича. но шедъ воева... ѡколо *Моклекова.* и Збыража и Быковенъ взѦтъ быс ЛѦхи и Роусью (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 730). У Єрмолаївськ. сп. Іпат. літ. також *клекова* (т. ж., 1843, 160).

Посесив на **-ов-** від особового ім.; пор. 1503, Губа *Моклаковъ* (Ук. ПСРЛ, І, 257; Морошкин, 66); формант **-ов(ъ),** як дуже експансивний, додавався й до іншомовн. основ; пор.: *Комовъ, Моклековъ* (Роспонд, Стр., 76); рос. *маклáк* «перекупник, маклер, шахрай» (Фасмер, II, 561), а також *моклок, моклак* «маслак; кістка, що стирчить від худорби в коней; місце під крижами»; «дика качка» (Даль, II, 339).

Як від (?) того ж кореня, що й укр. *моклак* «мокра місцевість», до *моклий* «сирий, вологий» (Нерознак, НДГ, 109). Л. М.

МОЛОЧЬНАꙖ, р., в Чернігівськ. землі; як р. *Малотіч(ка)* п. Десни л. Дніпра (Насонов, 227); поч. за с. Бугринівка Новгород-Сіверськ. р-ну Чрг; пор.: *Молóчна, Малочна* (СГУ, 373); 1167, С҃тославъ же посла брата своего. Ꙗрослава с Половци к Новугороду. и дошедше *Молочьны* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 526); 1166, и дошедше *Молочны* рѣкы (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 74; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет, 78); пор. рр. *Молóчні* на тер. України: 1. л. Кільчені п. Самари л. Дніпра; 2. п. Росі п. Дніпра; 3. в Надазов'ї; 4. в с. Пекарів Сосницьк. р-ну Чрг; 5. три потоки на Закарпатті й под. (СГУ, 373).

Семантичним способом від д.-р. *молочьныи* (Белецкий, 16); за мутний («молочний») колір води (Никонов, КТС, 272), що ймовірно. А. К.

МОРОВИИСКЪ, м., в Чернігівськ. землі; як м-ко *Моравскъ* кол. Остерськ. пов. Чернігівськ. губ. (Андріяшев, 104; Насоңов, 227); тепер с. *Мóрівськ.* Козелецьк. р-ну Чрг; 1154, а Гюрги ста оу *Моровииска* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 344); 1153, оу *Моровъска* (XV ст., ЛПС, 71); 1139, Ꙗрополкъ ... створи с нимъ миръ. стоꙗша оу *Моривѣиска* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 302); 1152, Половци... ꙗкоже быша оу *Моровѣиска* (т. ж., 457); 1154, С҃тославъ же ѡста Чернигову. а Дюрги ѡста оу *Моровииска* (т. ж., 478); 1160, снимасѦ Ростиславъ с С҃тославомъ Ѡлговичемъ *Моровииски* (т. ж., 504); 1175, и пришедше Ростиславичи. и Ꙗрославъ. пожгоша Лутаву и *Моровиескъ* (т. ж., 599); 1152, Приидоша же от Олжичь к *Моравииску* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 57); 1154, и Юрьи ста у *Моравииска* (т. ж., 61); 1159, взях Черниговъ... *Моровиискъ,* Любеч, Оргище (т. ж., 65); 1152, къ *Моравійску* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 59); 1154, у *Моравійска* (т. ж., 63); 1159, *Моровійскъ* (т. ж., 69).

Релятив на **-ьск-** від *морава* (*Морава?* — *В. ред.*): 1. певна р., край і народ (Moszyński, PZ, 142); 2. апелятив у значенні «низовинна місцевість, луки, луги», зустрічається в основному в зх. і пд. слов'ян і об'єднує різні за походженням слова (Rozwadowski, 297): 3. із сл. *мурава* «луг» (Lehr-Spł., 69, 70, 81); 4. (стосовно серб. назви) з античн. (мізійськ. або іллір.) Margus «рубіж, грань» (Георгиев, БЕ, І, 13—14) або з основою mar- «вода»; пізн. зміни за аналогією до пн. гідронімів на **-ава**; 5. з кельт. maros «великий» (Погодин, 100); 6. (у Чехії) з лат. Marus, Moraha, пов'язан. з іллір. marus «болото», герм. «болотяна річка» (SB, 160); 7. з герм. *Marγos «болотяна річка», адаптованим слов'янами (Vasmer, 550); *Морáвія* як із д.-в.-нім. (Фасмер, II, 652), подібн. до сл. *мурава* «соковита лугова трава»; д.-р., укр., білор. болг., с.-х. «різновид водоростей», словен. «м'яка трава, газон» (Фасмер, III, 11); 8. з прасл. *mor-, *morje, morava «сира земля, поросла травою» (Роспонд, Стр., 66); 9. від д.-р. *морови* (Ященко, 68). О. Трубачов порівнює *Морава* з дунайськ. Morava, виявляючи як досл., так і догерм. мовні особливості давн. населення наддунайських обл. Європи (Трубачев, 51). Див. ще *Мꙋравицѧ.* А. К.

МꙊНАРЄВЪ, м., в Болохівськ. землі (?); тепер не простежується; 1150, Володимиръ пе-

решелъ Болохово. идеть мимо *Мунаревъ* к Володареву (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 398—399); 1159, и дошедъ Изѧславъ *Мунарева* (т. ж., 500); 1160, межи *Мунаревомъ* и Ѩрополчемъ (т. ж., 505).

Посесив на **-ев-**; пор. д.-р. антропоніми *Мѹнзора, Мѹнтъ* (романськ.? — *В. ред.*), *Мѹневъ, Мѹнинъ, Мѹнехинъ* (Роспонд, Стр., 69), неясн. походження. Як із балт.; пор. лит. оз. Múnas, білор. поле *Муней* (Нерознак, НДГ, 116). Л. М.

МѸРАВИЦѦ, пос., у Волинськ. землі; пор. кол. м-ко *Муравица* на р. Ікві Дубенськ. пов. Волинськ. губ. (Барс., 130); 1149, кнѧзь же Гюрги с братомъ своимъ Вѧчеславомъ и... дѣтми поидоша к Лучьску. Ростиславу Гюргевичю. с братомъ... Андрѣємъ. ходѧщю... с Половци... оу *Муравицѣ* (1377 р., ПСРЛ. I, 1962. Лавр. лет., 323), к Лючьску... оу *Муравици* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 389), у *Моравици* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 46), у *Маравици* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 36), у *Муравици* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 112), у *Моравици* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 1856, 47).

Іменник на **-ицѧ** від *mor- // *mur-; пор. д.-р. *мѹрава* «соковита, лучна трава, дерен», укр. *мура́ва,* білор. *му́рова,* болг. *мура́ва,* с.-х. *му̏рава* «різновид водоростей» і под. (Фасмер, III, 10—11); вважають, що назви з цією основою (пор.: р. *Мора́ва* бас. Дунаю, в Чехії, Югославії; р. Moravica бас. Вісли; обл. *Моравія* в Чехословаччині; р. *Муравля* бас. Дніпра; р. *Моравка* бас. Прип'яті і т. ін.) можуть бути різн. походження, залежно від тер. (Dickenmann, III, 45). Як від: 1. прикметника *morav- «темної барви»; пор.: дієсл. morati, marati (Lehr-Spł., 193); 2. і.-є. *mā̆r- із суф. **-ава** (пор. античн. Μάργος) на сл. грунті (за аналогією до *дѫбрава, държава*) (Дуриданов, Развой, 227); 3. кореня mor-; пор.: назви рр. Morzупа бас. Олави; *Морица,* або *Марица,* бас. верхн. Дніпра; Mornik у Словенії й сл. апелятиви: рос. *морас* «болото»; *подморья, подморные* (места) «болотяні (місця)», чес. morava «мокре місце, вкрите травою», «річка, що тече болотяною долиною». Оскільки в Чехії та Югославії ці гідроніми фіксуються ще з досл. часів, очевидно, основа в них і.-є. (Георгиев, 1958, 257; Šmilauer, 1932, 289—290; Domański, 95—96; Никонов, КТС, 274 та ін.). Як: 1. із лит. máurus «ряска» (Петров, Балтика, 16); 2. від д.-р. *мѹрава* «соковита лучна трава», «болотяні мокрі місця, вкриті травою» (Sławski, Zarys, 98—99). Див. ще *Моровиискъ* А. К.

МѸТИЖИРЪ, ур. або **пос.** (укріплений пункт), у Київськ. землі; суч. с. *Мотижин* (Похил., УКР, 59, 66; ПЗВ) Макарівськ. р-ну Кв; 1162, оу Котелници... поидоша к Бѣлугороду. на *Мутижиръ* и быша на Кучари (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 517); 1160, къ Бѣлугороду на *Мутижыръ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 75); 1602, Mutużyn, Motużyn, Motyżyn (Żr. dz., XXI, 68, 75, 444), 1604, Mutyżyn (т. ж., 503); 1795, *Мотыжинъ* (ЦДІАК, ф. 193, оп. 1. од. зб. 2086, 8); 1797, Motyżyn (т. ж., ф. 486, оп. 6, од. зб. 103, 18 зв.); 1836, *Мятиженъ* (т. ж., ф. 442, оп. 785, од. зб. 87, 25); пор.: р. *Мутежеръ* л. Тур'ї л. Прип'яті п. Дніпра; с. *Муціжар* з вар. *Мутѣжеры* (ОМГ, карта) і *Мутижирь* (Зеленский, карта) в Калинковицьк. р-ні Гомельськ. обл. БРСР; оз. *Муто* на л. б. Прип'яті в кол. Мозирськ. пов. Мінськ. губ. (Зеленский, 255).

Посесив на ***-j(ь)** від релікт. антропоніма **Мѹтижиръ*. Пор. ще антропоніми: д.-р. Мѹтъ, Мѹтиша; с.-х. Mutimir, Mutibar; польськ. Mącimir; д.-р. *Доброжиръ, Домажиръ, Нажиръ;* укр. *Стежир ;* білор. *Пережир;* словен. Nežir; польськ. Domażyr; чес. Mojžir та ін. (докладніше див.: Желєзняк — М-во, 1974, № 3, 62—66). І. Ж.

МЫЛЬСКЪ, м., у Волинськ. землі, кол. м. *Мыльскъ* на р. Оствиці п. Гориии (Барс., 130); як кол. мм. *Старий* і *Новий Мильськ* Острозьк. пов. Волинськ. губ.; суч. м. *Мильськ* Рожищенськ. р-ну Вл. неподалік м. Луцька; 1150, Изѧслав же ида мимо Первосопницю... и ста оу *Мыльска* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 329), оу *Милеска* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 411), у *Мыльска* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 49; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 49).

Релятив на **-ьск-**; пор.: 1. і.-є. *mū- // mou-, прасл. *my- «пливти, текти» (Rospond, 189); прус. an-mū-snan «миття», лит. mau-d-yti «купати», д.-інд. mū-tra «сеча» (Роспонд, Стр., 66); 2. р. *Мылинка* пр. Десни л. Дніпра, а також луж. топоніми Mielec, Mielczani й д.-сл. етноім Μιληγγοί в Греції (Rospond, 193) з основою *mēl- // mil-; як балт. походження, пор. топоніми: д.-прус. Meluken, Myluken, Miluke, Miluks; лит. Milkutis, Milčius; зокрема гідроніми бас. *Десни — Милча, Случь-Милча, Милеча // Мелечь* (ТТ, 134—195).

Як від д.-р. *мыло* «миючий засіб»; пор. гідроніми: *Мыльня* на Україні, *Мыльной* бас. Оки тощо (Нерознак, НДГ, 117). А. К.

МЬРЛЪ, р., л. Ворскли л. Дніпра; пд. ч. Переяславськ. землі; суч. *Ме́рло;* Пл, Хрк; 1183, за *Мьрломь.* и срѣтесѧ с Половци (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 633), *мьрълом* (т. ж.), за *Мерломъ* (т. ж., 1843, 128); 1498, Глинскому Григорью менщому досталося Съверъ-Глинщина и в Ворсклѣ, и *Мерла* рѣчка съверху до устья (ДР, II, 900); 1577, Merła (Żr. dz., XXII, 17); XVI—XVII ст., *Мерло* (КБЧ, 63), *Мерль* (Семенов, III, 227), *Ме́рля* (КРУ, 116).

Похідні: XVI—XVII ст., А по леву *Муравской* дороги от речки от Олещенки к речке к *Мерчику,* а *Мерчик*... пала в *Мерло* (КБЧ, 63); *Мо́крий Мі́рчик* л. *Мі́рчика* л. *Ме́рлі* (**-а**) (КРУ, 116).

Очевидно, *Мі́рчик* із **Мьрлъчикъ?* пор. ще: *Мура́фа* (< **Морафа* < **Морава?*) пр. *Мі́рчика;* територіально сюди ж *Мура́вський* (<**Моравьскыи?*) шлях. Вар.: 1. *Мьрлъ* (з афіксальн. -l; пор. сусідні: *Псьол, Псел* (< **Пьсьлъ*), *Псло; Во́рскло (Во́ркcла)* < **Въръскълъ*; *Хоръль; Ѹгълъ; Оріль* < *Єрель);* як від (?) mĕr- // mor- // mar-, пор.: лат. mare, д.-в.-нім. ma-

ri, meri «море»; англосакс. mór «калюжа, болото»; гот. merei, ст.-нім. muor «болото», франц. marois «трясовина», сл. *море* тощо; 2. *Мéрло* < *Мьрлъ; пор.: *мьрети* // *мерети*, рр. *Мёртвий Донéць, Мертвовóд;* укр. *мéрлий* і под. (Стрижак, НРП, 50; Трубачев, 138). Пор. ще иостратичне m(ä)rΛ «хворіти, помирати»: семітохамітське mr- «хворіти» ~ і.-є. mer- «помирати» ~ уральське m(e)rΛ «рана, біль», з одного боку, й mär'ä «волога, вологий»; семітохамітське mr «вологий; дощ, водойма» ~ картвельське *mar-(ei) «озеро, вологий грунт; хмара» (< «вологий») ~ і.-є. *mor- «болото, водойма»; дравідійське mar-ai «дощ» ~ алт. möRä- // müRä- «море, річка; вода»,— з другого (Иллич-Свитыч, II, 59, 60). О. С.

МЬСТИСЛАВЛЬ, двір («дворъ») кн. Мстислава, в Києві в «місті Володимира», тер., належн. суч. київськ. головн. телеграфу, буд. № 10 по Володимирськ. вул. (Богусевич, 17); 1147, и тако Игорь въста и вниде въ дворъ *Мьстиславль* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 352), и волокоша и съ *Мьстиславлѧ* двора чересъ Бабинъ торжекъ на кнжь дворъ (т. ж., 352—353).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. антропоніма *Мьстиславъ*. І. Ж.

МѢЛЬНИЦѦ, м., у Волинськ. землі; тепер с. *Мéльниця* Ковельськ. р-ну Вл; 1247, Воеваша Литва ѡколо *Мѣлницѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 798); 1262, ѡколо *Мѣлницѣ* (т. ж., 856); 1282, и тако поидоша вси. и Юрьи кнѧзь. с ними же идѧше на Болеслава. ꙗко быша в *Мѣлницѣ* и прнсла к немоу ѿць его Левъ (т. ж., 891).

Семантико-метонімічним способом: перенесення номенклатурн. терміна *(мѣльницѧ)* на пос. А. К.

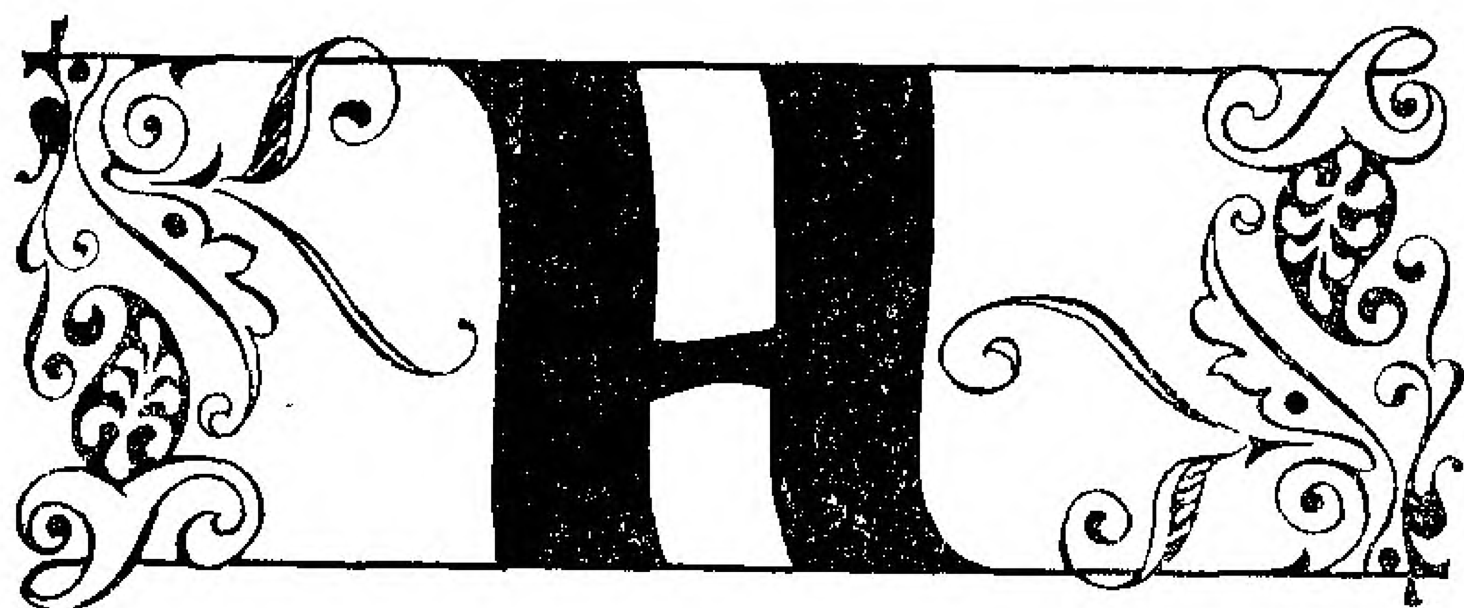

НАВОРОТЪ, «пос.» (не існуюче), внесене помилк. до реєстру геогр. назв Галицьк. землі (Ук. ПСРЛ, II, 261) на основі хибн. фіксації в одному з вид. Іпат. літ. прийменника **на** разом із *Ворота,* назвою гірськ. проходу між Галицьк. й Польськ. землями: 1268, обишедше около *Наворота* (ПСРЛ, II, 1843. Ипат. лет., 203). Пор. в ін. вид.: ѡбишедше ѡколо *на Ворота* (~ 1425 р., т. ж., 1962, 865). Див. *Ворота.* Л. М.

НАДОВО, оз., пд. давн. Києва; пізн. передм. Шулявщина, за Либіддю (Закревский, Лет., 174); тепер не простежується; 1146, и прииде Изѧславъ ко валови идеже есть *Надово* ѡзеро оу Шелвова боркоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 325), и нѣльзѣ бы имъ доѣха *Надовомъ* ѡзеромъ. и поидоша на верхъ ѡзера. и тоу быша имъ пророви ѿ ѡзера. а дроузии исъ Соухоѣ Лыбеди (т. ж., 326). Пор.: 1964, оз. *Нáдков* у с. Оране Іванківськ. р-ну Кв (МЕ); р. *Надюнка* (вар. *Мѣдянка*) л. Серебрянки л. Тясмина п. Дніпра (Похилевич, 647); р. *Надва* в бас. верхн. Дніпра з **Нады,* що пов'язується з д.-інд. nadī «річка», гр. гідронімами Νέδα, Νέδων у Аркадії (Соболевский — ИОРЯС, 1924, XXVII, 286).

Як відантропонімн. посесив на **-ов-** (Фролова, 113). Імовірніше, від відом. в гідронімії Центр. Європи і.-є. *ned- // nod- (Krahe — BzN, 1956, VII, I, 1—8) через балт. посередництво, набувши вокалізму nad- (ТТ, 197). Проте пор. ще угор. nady «великий» (Nadyvarad, м. в Угорщині) (див. Никонов, КТС, 283). І. Ж.

НЄБЬЛЬ, м. («городъ»), у Волинськ. землі; пор. с. *Нобель* Зарічанськ. р-ну Рв на однойменн. оз.; 1262, Кнѧзь же Василко... и оугониша ю [Литву.— *А. К.*]. оу *Неблѧ* города (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат., лет., 856).

Похідні: 1158, ꙗрополкъ. вда всю жизнь свою. *Небльскую* волость. и Дерьвьскую. и Лучьскую (т. ж., 492), *Небльскую* волость, и Деревъскую и Лучскую, и около Кыева (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 63).

Небьль // *Нобель* як від і.-є. *nobhā-, *nobhaljo- (можливо, й *nabh-, бо і.-є. а й о в балт., герм. і сл. мовах злилися), *nobhljo-, *nebhljo-, розширен. за допомогою суф. -lo-; пор.: ст.-інд. nábhya-m, nā́bha-, nā́bhā- «відросток, пуповина»; ст.-прус. nabis; латиськ. naba «т. с.»; а також стр., які витікають з оз. *Нобель* і пов'язують його із системою Прип'яті, напр., із р. Струмінь л. рук. Прип'яті в Зарічнянськ. р-ні Рв (СГУ, 535); оз Nobel, рр. Nebel (у Мекленбурзі), Naba (в Баварії), Nibel (у Вюртембурзі) тощо. Як геогр. термінологія, лексично пов'язана з чч. людськ. тіла й перенесена в топонімію (Rozwadowski, 135—141). Як заперечна частка **Не-** + **-бѣль** (?) «білизна»; пор. укр. нетéч(а) «стояча вода, болото» (Нерознак, НДГ, 119). А. К.

НЄБЬЛЬСКАꙗ, земля («волость») із центром у м. *Небьль* (див.); суч. с. *Нобель* Зарічнянськ. р-ну Рв. на однойменн. оз.; 1158, ꙗрополкъ. вда всю жизнь свою. *Неблськую* волость (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 492), *Неблськую* волость (т. ж., 1843, 82), *Небольскую* волость (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 67), отда на монастырь Печерскій всю жизнь свою, *Неблскую* волость (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 305).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Нєбьль* (див.). А. К.

НЄꙗТИНЪ, м., в Київськ. землі; пізн. с. *Ягнятин* Ружинськ. р-ну Жт (Андріяшев, 51; Гончаров, 237); на р. Раставиці; належало берендичам (Чт. ОНЛ, 1889, № 3, 13); у «Списку городів руських» (помилк.) як сіверське, тому його відносили до Чернігівськ. землі (*Унеятинъ*) (Ук. ПСРЛ, II, 265); 1071, Половци оу Растовьцѧ. и оу ꙗтина (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 174), оу Растовца. и оу *Неꙗтина* (~ 1425 р.,

ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 164), у Растовца у *Неятина* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 138), у Ростовца, у *Неятина* (к. XVII ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 337), *Унеятинъ* (т. ж., 240).

Посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма **Неюта*. І. Ж.

НИКИФОРОВЪ, двір боярина *Никифора*, в давн. Києві, в «місті Володимира» (Каргер, 280), пн.-зх. Десятинн. ц. (Толочко, 122—123); 945, градъ же бѣ Києвъ. идеже єсть нынѣ дворъ ГордАтинъ. и *Ни[ки]фо[ро]въ* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 55), городъ же бАше Києвъ идеже єсть нынѣ дворъ ГордАтинъ. и *Никифоровъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44), *Никиѳоровъ* (ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283).

Посесив на **-ов-** від д.-р. християнськ. ім. *Никифоръ*, носій якого,— він же *Микыфоръ Кыянинъ* в заголовку Правди Ярославичів,— брав участь у вишгородськ. раді 1072 р. І. Ж.

НОВЪГОРОДЪ СВѦТОПОЛЧЬСКЫИ, м., в Київськ. землі, воно ж *Свѧтополчь* (див.); 1223, Татаромъ же побѣдившимъ Рѹ҃скыА кнзи... и дошедшимъ... до *Новагорода Стополчьскаго* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 509).

Лексико-семантичним способом від д.-р. *новъ городъ* (див. *Малыи Новъгородъ*) та прикметника на **-ьск-** від ойконіма *Свѧтополчь*. І. Ж.

НОВЪГОРОДЪ СѢВЄРЬСКЫИ, м., в Чернігівськ. землі; суч. *Нóвгород-Сíверський*, райцентр Чрг; ~ 1096 (у «Поучениі» Володимира Мономаха), на Деснѣ... за *Новымъ Городом* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 248); 1146, ИзАславъ... поидоша к *Новугороду*. и много зла створиша ѡколо *Новагорода* (т. ж., 314); 1152, к *Новугороду Сѣверьскому* (т. ж., 339); 1141, и поюша Ростислава Гюргевича. и посадиша *Новгородьци...Новѣгородѣ*. на столѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 308); 1142, иде Стославъ Коурьскоу. бѣ бо и *Новѣ* сѣдА. *Сѣверьскѣ* (т. ж., 309); 1143, ИзАславъ... ѿтолѣ иде къ дроугомоу братоу. своемоу. Стополкоу Новоугородоу... и приде ИзАславъ из *Новагорода* оу Переꙗславль. свои (т. ж., 313—314); 1152, а Гюрги иде на *Новъгородъ*. на *Сѣверьскии* (т. ж., 458); 1164, Стославу съступи Чернигова. а собѣ взА *Новгородъ* (т. ж., 563); 1185, во всемь Посемьи. и в *Новѣгородѣ Сѣверьскомъ* (т. ж., 645); 1140, Святополкъ же, пришедъ в *Новъградъ* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 32); 1144, а братъ его Святославъ бѣжа к *Новуграду* к *Сѣверьскому* (т. ж.); 1186, И снящеся у Переяславля Игорь Святославич из *Новагорода Сѣверьского* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 91); 1146, Святославъ бѣжа къ *Новугороду Сѣверьскому*... къ *Ноугородцу*, и много зла сотвориша идуще власти Святославлѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 36); 1152, А Юрьи иде на *Новъгородъ Сѣверьскій* (т. ж., 59); б. д., *Новъгородъ Сѣверьскый* (А се грады Кіевьскіе) (т. ж., 240), и кнзь пакь великыи Кестоутеи поидеть ко *Сверскому Новгородкоу*... а идА ко *Сиверскому Новоугородкоу* (XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 74); 1542, приходил Имень-Кирѣи царевичь и со многими людми... и к *Новугороду Сѣверскому* (XVII ст., ПСРЛ, XXIX, 142); 1604, *Новгородок Северский* в Спаской' монастырь (ПСРЛ, XXXI. Лет-цы посл. четв. XVII в., 149); 1125, *Новагородка Сьверского* (XVIII ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. к. XV в., 157).

Похідні: 1142, Черниговьскои и *Новгороцкои* волости (ПСРЛ, II, 1962, 311); 1146, и ꙗтровъ свою Игоревоую поꙗ со собою *Новгородьци* же *Сѣверьскыи* дроужи (т. ж., 335), *Новгородци* же *Сѣверскіе* послаша ко Изяславу Мстиславичю (ПСРЛ, VII, 37).

Атрибутивне словосп., в якому означуване (*Новъгородъ*) указує на відносний вік пос. (див. *Стараꙗ Бѣлавѣжа*) і його тип (*-городъ* < *-gord-; пор. *Старгард* у поморськ. слов'ян), а означуване — на його пл. належність — релятив на **-ьск-** від *Сѣверъ* (див.); пор. ще: *Нижний Новгород, Новгород Великий* і под. А. К.

НОВЪГОРОДЬСКАꙖ, ц. («божницА»), в давн. Києві, на Подолі; суч. вул. Волоська, № 20 (Толочко, ДК, 84), вона ж *Свѧтого Михаила* (див.); побл. ц., зокрема по вул. Волоська; № 17, археологами виявлено залишки житлових буд., належн. *новгородським* купцям (Толочко, ДК, 83); пор.: наоутрѣю же шедше *Новгородци* повѣдаша митрополитоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 354); 1147, и повелѣ Лазарь взАти [тѣло] ИгорА. и понести и в црквь ста Михаила. в *Новгородьскую Божницю* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 318), на торжищи... въ церкви святаго Михаила въ *Ноугородцкую* божницу (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 176), во церьковь во святого Михаила, въ *Новогородцкую* божницу (XVI ст., ПСРЛ, XX, І. Львовск. лет., 110).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Новъгородъ*. І. Ж.

НОВЫИ, двір кн. Рюрика, в давн. Києві; на суч. вул. Десятинній; 1197, созда... Рюрикъ. црквь стго Васильꙗ. во имА свое. в Кыевѣ на *Новомъ* дворѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 707).

Семантичним способом від д.-р. *новыи*. І. Ж.

НОСОВЪ, м. на *Руді* (див. *Рѹда*) в Переяславськ. землі; суч. м. *Носíвка Носівськ.* р-ну Чрг; 1148, Мстислав же скопивъ дружину. и Переꙗславьцѣ... и оугони и оу *Носова* на Рудѣ... и ...иде в Городець. а Мстиславъ воротисА Переꙗславлю (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 319); 1147, оу *Носова* на Роудѣ... а самъ иде въ Городець (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 360), у *Носова* на Рудѣ (т. ж., 1943, 36), *Носова* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 42; т. ж., 71), *Носовъ* (поч. XX ст., Ук. ПСРЛ, II, 310); суч. м. *Нос'ïўка*.

Похідні: 1159, на «р. *Носовкѣ*»; 1808, р. *Носовочка;* суч. *Носíвка* л. Остра л. Десни л. Дніпра; кол. *Рѹда* (СГУ, 392).

Посесив на **-ов-** від антропоніма **Носъ;* в основі д.-р. *носъ* «ніс» (Срезневский, II, 468);

пор. ще 1186, новгородськ. посадник *Носовъ* Есипъ (Ук. ПСРЛ, I, 147). О. С.

НѢЖАТИНА, нива, в Чернігівськ. землі; неподалік від м. Чернігова Чрг; як: 1. у р-ні кол. м. Лісковиці пд. Єлецьк. м-ря (Барс., 149); 2. десь за м. Черніговом, біля р. *Свинь* п. Десни (побл. с. Свенковичі; Андріяшев, Сівер., 104; Насонов, 227—228); 1078, и бывшимъ имъ на мѣстѣ оу села. на *Нѣжатинѣ* нивѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 201), на мѣстѣ на *Нѣжатини* нивѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 192), у села на нивѣ *Нѣжатинѣ* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 12), у лѣса на нивѣ *Нежатинѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 2).

Посесив на **-ин-** від д.-р. особового ім. *Нѣжата* (*< nėg- + -ęta) (Роспонд, Стр., 45); пор. *Нежата Твердиловичь,* посадник у Новгороді (ПСРЛ, XXV, 33); Nežata (Svoboda, 164). Див. *Нѣжатинъ*. А. К.

НѢЖАТИНЪ, м. («городъкъ»), в Переяславськ. землі; як: 1. біля р. Альти, на шляху до р. Супій (Барс., 149); 2. суч. м. *Ніжин,* райцентр Чрг, кол. невелика фортеця в оборонн. лінії між Остерськ. городком і т. зв. Ігорев. бродом (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. 506; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 72), який і є нібито цей «городъ» (Андріяшев, Сівер., 105) з бродом через р. Остер; 1135, придоша Ѡлговичи с Половци. и взѧша Городокъ. и *Нѣжатинъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 303), Изѧславъ же... поиде. иде же на Лто. и ѿтолѣ иде къ *Снѣжатиноу* и ѿтъ *Нѣжатина.* шедъ и ста оу Роусотины (ПСРЛ, II, 1962, 344), *княжатину,* отъ *княжатина* (т. ж., 1843, 31), а Олговичи... взяша городокъ *Нѣжатинъ* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 32; ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 30); 1078, оу *Нѣжатина* (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1518 г., 177).

Посесив на **-ин-** (Роспонд, Стр., 45) від д.-р. особового ім. *Нѣжата;* пор.: луж. топонім Nežetice (Šrámek, 102); сл. антропоніми Něha, Něžata (Svoboda, 164). А. К.

Сюди ж: 1138, *Нѣжата (Нежата* Твердятичь); 1200, Ратьмиръ *Нѣжатиничь,* новгородці; 1471, *Нѣжата,* або *Нежата* (Ук. ПСРЛ, I, 147), зменшен. від **Нѣгомиръ* чи под. (менш імовірно, від **Нѣгославъ),* бо ім. на **-славъ** були переважно князівськ., серед яких із початк. *Нѣга-,* той же корінь, що й у слові *ніжитися,* на Русі не зафіксовано (Богдан, 256). Див. *Нѣжатина,* нива. В. ред.

НѢЗДА, р. («рѣка»), в Галицьк. землі, суч. р. *Гнізна* л. Серету л. Дністра; в Збаразьк., Тернопільськ. й Теребовлянськ. р-нах Тр; 1153, Ꙗрославъ. поиде чере (через) *Сновь (снов)* [тут *Сновь* — помилк.; див.: Зубрицкий, II, 91.— *Л. М.*] к Теребовлу. и не оутѧже къ бродомъ. Изѧславъ бѣ перешелъ ...рѣку Серетъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 466); 1208, ѿтоудоу же [від Звенигорода.— *Л. М.*] поидоша к Галичю и Володимеръ. бѣжа из Галича и снъ его Изѧславъ и гнаша и до *Нѣзды* Изѧслав же бисѧ (на мѣсте) *Нѣзды (незды)* рѣкы (т. ж., 726); 1564, Hniezda; 1570, na rzecze Hniessdzie (СГУ, 144); Gniezna, Hniezna, Gnizna, Hnizna (SG, II, 629); *Гнѣзна* (Машт., ДБ, 22); місц. *'Гн'езна, 'Гн'ізна* (ОКІМ); ін. вар.: Hruźna, *Гнила* (СГУ, 144).

Безафіксне утворення (з *gnezdo) того ж походження, що й назва м. Gniezno (< прасл. *gnězdьno), одного з найдавн. центрів Польщі (відоме з X ст.). Як: 1. «пташине *гніздо*» (Rospond, Gniezno, 331—342; St. SS, II, 114); 2. (переносно) «осіле житло» (Буслаев, 369); 3. «рід, плем'я» (Staszewski, 96). Гіпотетично з прасл. *gnězdo «заглиблення, оточене підвищеннями» (Rospond, Gniezno, 331—342); пор. ст.-рос. *гнѣздо* «особливий різновид родовищ корисних копалин», «заглиблення, куди що-небудь вставляється, вкладається» (СРЯ XI—XVII вв., IV, 43—44). *Л. М.*

НѢМЬЦЬСКЫЄ, ворота («врата»), в м. Галич Галицьк. землі; суч. І.-Ф.; тепер не простежуються; 1235, Данило же вниде во градъ свои... и постави на *Нѣмѣчьскыхъ (немецкых)* вратѣхъ хороугвь свою (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 778).

Релятив на **-ьск-** від етноніма *Нѣмьць;* пор. *Жидовьскые* (днв.), ворота (Ук. ПСРЛ, II, 188, 108). *Л. М.*

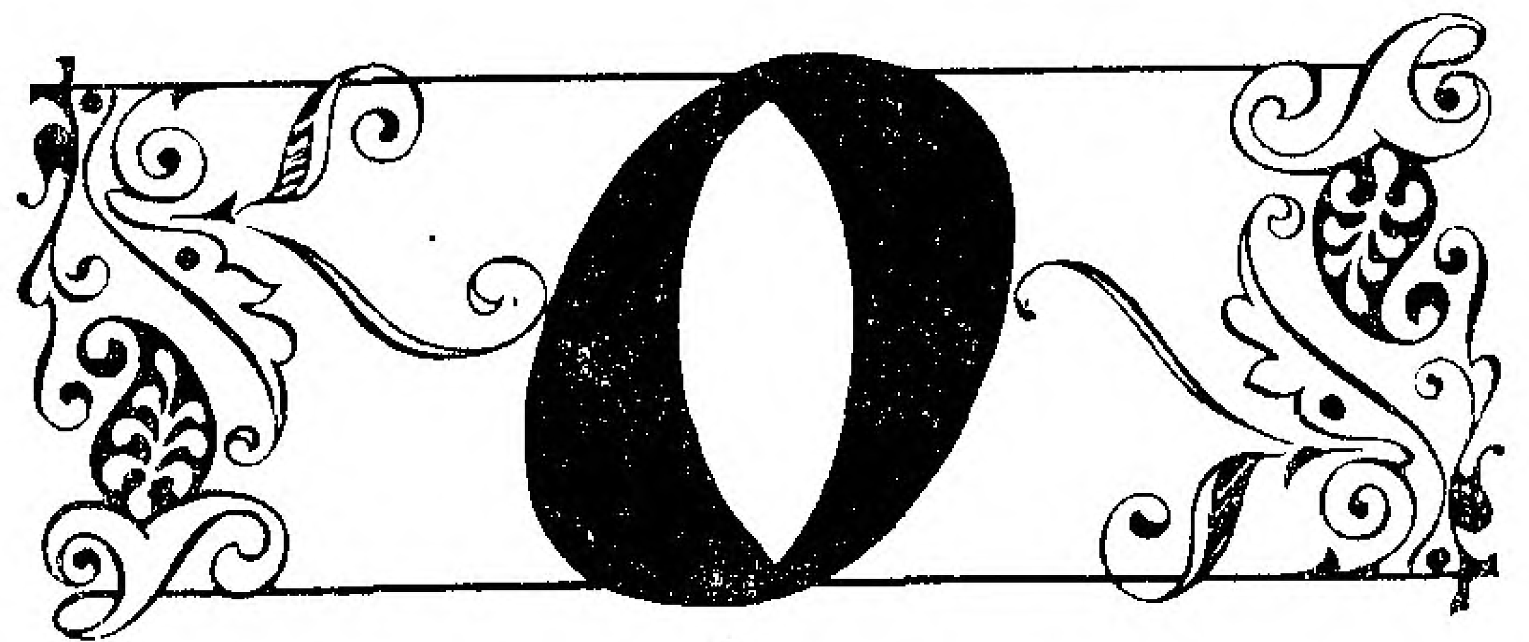

ОБРАМЛЬ, міст («мостъ»), через р. Възъдвижьнь (суч. Здвиж п. Тетерева п. Дніпра), десь у р-ні кол. м. Білгорода (Ук. ПСРЛ, II, 319), суч. с. Білогородка Києво-Святошинськ. р-ну, а, точніше, очевидно, в суч. Макарівськ. р-ні Кв; як ур., суч. с. *Абрамівка* Вишгородськ. р-ну Кв. (Барс., 150); 1150, азъ пакы любо на *Ѡбрамль* мостъ переѣду. любо другоиде въѣду же въ Черныю Клобукы (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 414).

Посесив на *-**j(ь)** від д.-р. християнськ. особового ім. **Обрамъ* (< *Абрамъ);* пор.: 1766, *Оврам — Аврам, Оврашко* й под. (Худаш, 105). І. Ж.

ОБЪЛАЗЬНА, місцевість (пос.?), побл. кол. мм. Мунарів та Ярополч, суч. сх. р-ни Жт; 1160, Галичане. избиша Половци. межи Мунаревомъ и Ꙗрополчемъ ...тогда же и Берендицѣ избиша въ *ѡблазнѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 505); 1195, еси далъ волость моложьшемоу в *облазнѣ* (т. ж., 684); 1159, избиша Половець межи Мунарева и Ярополчемъ...; тогда же и Берендичи избиша во *Облазнѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 71); 1196, во *облазнѣ* (т. ж., 103). Пор.: сс. *Об...* Хустськ. р-ну Зк і *Облазниця* та *Воля-Облазницька* Жидачівськ.

р-ну Лв; потоки *Облазний:* 1. п. Пині п. Латориці л. Бодрогу п. Тиси л. Дунаю в с. Солочин Свалявськ. р-ну Зк; 2. в с. Зарічеве Перечинськ. р-ну Зк (СГУ, 393); ур. *Обла́з* Зк (СГУ, 393); пот. *Потік-Облаз* п. Дідушкової Річки п. Чорного Черемошу л. Черемошу п. Пруту л. Дунаю у с. Красноїлів Верховинськ. р-ну І.-Ф. (СГУ, 440).

Ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. **обълазъ;* пор. укр. *облаз* як «глуха стежка» (?) з помилк. посиланням на Й. Федьковича: Ясна нічка в Чорногорі... С легинями тисяч двісті Квапить Добуш *облазами* (Пискунов, 159); фактично ж це — «урвище, стрімчак, крутизна» (Тутк., 145); пор. *облаз* «урвище, круча; скеля; крута гора; крутий схил гори; дорога через гору; виступ гори на дорозі; невисокий зарослий хребет гори» (Марусенко, 238). І. Ж. Сюди ж у Львівськ. землі с. *Облазниця:* 1421, тыи старцѣ... вызналї и вказали староую границю и врочища межи *облазнїчи* і межи дѣдошичи (м. Зудечів) (ССУМ, II, 68). А. К.

ОБЪРОВЪ, ур., побл. м. Переяславля Руського Переяславськ. землі (суч. м. Переяслав-Хмельницький Кв); тепер не простежується; в «Поўченьи» Володимира Мономаха (про події 1078 р.): во *Ѡбровѣ* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 248); *Обровъ;* «на *Обровѣ*» (Ук. ПСРЛ, II, 319). Пор.: сс. *Оброво* й *Обровка* (1368) на Тухольщині (Зх. Карпати) й Піщині (БРСР), Obrovice в Чехії; рр. *Обра* л. Варти й *Обриця* в бас. Варти.

Як посесив на **-ов-** від етноніма *Объръ* «аварин» (Стрнжак, ПГН, 55—56); пор.: *Обърѣ* (Ковалев, 25, 34), а також *Обри (Авари),* нар.; ходили на імператора Іраклія, «воевали Славянъ, примучили Дулебовъ... и Богъ истребилъ ихъ...; про нихъ есть притча на Руси: «погибоша аки *Обри*» (Ук. ПСРЛ, II, 319); у прислів'ях, записан. у зх. обл. України: *«Обре, Обре,* сховайся добре» і *«Обри, Обри,* ховайте сї добре, бо я лиху волю маю, пси по полю розпускаю: пуц! бери!» («Мабуть, натяк на пл. *Обрів»* — Франко І. Галицько-руські народні приповідки.— Т. II, вип. II. — Львів, 1908, 465). Можливо також: *Объровъ* — від *обърити,* як *проровъ* — від *прорити* (пор.: р. *Проров* л. Десни л. Дніпра, с. Шабалинів Коропськ. р-ну Чрг; СГУ, 449); тоді це «місце, *обрите ровами»,* що зустрічаються в цьому р-ні. Див. *Валы.* О. С.

***ОЛ(Ъ)МИНЪ, двір** («дворъ»), в ур. Угорському (див. *Ѹгърьское*), пд. давн. Києва; суч. парк Аскольдова Могила; як тут нібито був двір княгині *Ольги* й ж. Микільський м-р (Саббатовский, прим. 79); 882, и погребоша и на горѣ. еже сѧ ныне зоветь Оугорьскоє. кде ныне *Ѡлъминъ* дворъ (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет. 23) єже с(ѧ) нн҃ѣ зоветь Оугорьско(є). *Ѡлминъ* дворъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 17), и погрѣбоша на горѣ, еже зоветсѧ Оугорьское, иде же нн҃ѣ *Ѡлгинъ* дворъ (2-га пол. XV ст., ЛПС, 6); 881, на гору Аскольда... нынѣ наречется Угорское, идѣ же есть двор *Альмин...* на тои могилѣ постави *Альма* божницу святого Николы (1-ша чв. XVI ст., УЛС, 21); 854, и погребоша и Аскольда на горѣ, еже ся нынѣ Угорское наричеть, идеже есть дворъ *Олминъ,* на тои могылѣ постави *Олма* церковь святого Николу (XVI ст., НЛ І, 107); 882, Угорьское, идѣже есть дворъ *Олминъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 270), и погребоша Осколде на мѣстѣ, идѣже зоветься Угорское, идѣже *Олминъ* дворъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 239).

Можливо, посесив на **-ин-** від антропоніма **Олъма,* якщо це не перекручення з **Ол(ь)жинъ.* І. Ж.

ОЛЫКА, ур., у Волинськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 322); суч. смт *Олйка* Ківерцівськ. р-ну Вл; пор. р. *Оличка* л. Стиру п. Прип'яті (СГУ, 397); очевидно: ур.> р. > нп; 1149, Изѧславъ же... и тако поидоша полкы своими. ѿ Лучьска. и шедше сташа оу Черемина. на *Ѡлычѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 387); 1433, мы великиї кн҃зь швїтрикга(л) свѣдоми чинимъ... иже дали єсмо... лєнькови зарубичю таѧ села... *олыку* на рецѣ *олыцѣ* (ССМ, II., 83). Пор.: рр. Ołoka бас. Зх. Бугу (HW, 157); дві *Олички (Олика)* бас. Стиру й Случі (СГУ, 397); *Олуча* бас. Случі (СГУ, 398).

Як генетично споріднені назви, що зафіксували наслідок динаміки голосних **у, и, о** (Станівський, 101): Ołoka — *Олыка (Олыча)* — *Олуча;* з тюрк. (осман) aloka «ущелина, яр» (Schütz, 102); пор. с.-х. òluk «жолоб, канава, рів, водний шлях на мілині» (т. ж., 70). А. К.

ОЛЬГОВА, мог. кн. *Олега* (д.-р. *Ольгъ*), на горі Щекавиці в Києві (Киевск. синопс., 29; Сементовский, Киев, 226); як: 1. на узвишші в Києві, де тепер обсерваторія Київськ. універс., в садибі № 3 по Обсерваторн. вул. (Лебединцев — Чт. ОНЛ, 1892, VI, Отд. III, 77); 2. згадка в літ. про Щекавицю є пізн. вставкою після втрати локалізації топоніма (Лебединцев — Чт. ОНЛ, 1879, І, 27); 912, и погребоша [єго] на горѣ єже гл҃тьсѧ Щековица. ...словето могыла *Ѡльгова* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 39); 1150, оу *Ѡлговы* могылы (т. ж., 313); 912, могыла *Ѡлгова* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 29); 1146, Кияне же ѡсобно сташа въ *Ѡлговы* могылы (т. ж., 325); 1150, къ *Ѡлговѣ* могылѣ (т. ж., 402); 1151, до *Ѡлговы* могилы (т. ж., 427), ко *Ѡлговѣ*... ѿ *Ѡлговы* ѡли и въ ѡгородъ ст҃ого Іѡана (т. ж., 428); 1167, Ростиславъ же повелѣ ему *Ѡлговы* стати (т. ж., 512); 1169, Мьстиславъ... иде Киеву... Василевьски м҃ путе та къ *Ѡлговѣ* (т. ж., 534); 912, на горѣ, зовомой Щоковица... словетъ *Олгова* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 276); 1150, у *Олговы* могилы (т. ж., 35); 1151, повелѣста же князи Володимеру поити съ Берендѣи... ко *Олговѣ* (т. ж., 52); 1160, *Олегъ* же пришедъ во *Олжичи,* посла къ Ростиславу река: «гдѣ ми повелиша стати?» и повелѣ ему у *Олговы* стати (т. ж., 73). Пор.: суч. вул. *Олéгівська* (під горою Щекавицею), до 1869 р.— *Погребальна(я),* потім *Олéгова* (Сементовский, Киев, 224).

Посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Ольгъ (> Олегъ)*. Див. *Ольгово*, поле. І. Ж.

ОЛЬГОВО, поле, в Чернігівськ. землі; як: 1. *Льговъ*, звідки *Льговскій* (Барс., 151); можливо, це згадане в XIX ст. с. («д.») як *Льговъ*, воно ж *Льговка, Ильговъ*, або х. *Льговскій*, кол. Чернігівськ. пов. й губ. (СНМ Чрг, 14); 2. нп. побл. м. Чернігова, між рр. Стрижнем і Білоусом (Андріяшев, Сівер., 104); 3. у м. Чернігові, між суч. Красною площею і Єлецьк. та Троїцьк. м-рями, де було язичницьке кладовище, від якого лишилася Чорна мог. (Верзилов, 68); 4. між м. Черніговом і с. Білоусом (Иловайский, II, 61); 1148, ИзАславъ... поиде к Черниговоу. и пришє ста на *Ѡлговѣ* поли... пришє ѡпАть к Черниговоу ставъ на *Ѡлговѣ* полѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 360, 361, 363).

Посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Ольгъ (> Олегъ)*, в основі д.-сканд. *Helgi (heilig «святий») (Фасмер, III, 133). А. К.

ОЛЬЖИЧИ, с., біля гирла р. Десни (Голубовский, История, 33); між сс. Сваром'я і Осещина Києво-Святошинськ. р-ну Кв; як с. *Старосілля* кол. Остерськ. пов. Чернігівськ. губ. (Александрович, 3, 13); тепер тут Київське вдсх.; 947, и єсть село єє [*Ольги.—А. К.*] *Ѡльжичи* и доселе (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 60); 1142, и позва Всеволодъ братю к собѣ. и пришєдше сташа во *Ѡльжичихъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 310); 1152, ВАчеславъ съ ИзАславомъ стоꙗщета на сеи сторонѣ. Днѣпра оу *Лжичь*... и Половци пригонивше к Чернигову и городъ пожгли. и поидоста ѿ *Лжичь* полкы своими къ Чернигову (т. ж., 457); 1161, *Ѡлегъ* же пришедъ въ *Ѡлжичѣ* (т. ж., 512); 1183, Стославъ. Всеволодичь. поидоша на Половцѣ и сташа оу *Ѡлжичь* (т. ж., 628); 1152, Вячеславъ и Изяславъ стояху на сеи сторонѣ Днѣпра у *Олжиць*... Приидоша же от *Олжичь* к Моравииску (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 57); 1160, *Олегъ* же пришед во *Олжичи* посла к Ростиславу (т. ж., 69); 947, и есть село ея у Кіева близъ на Деснѣ *Ольжищи* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I, Львовск. лет., 57); 947, и по Днѣпру перевѣсища и села и по Деснѣ, есть село *Олзино* и до сего дни (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 285); 1152, у *Ольжицъ*... от *Олжичь* къ Моравійску (т. ж., 59); 1160, *Олегъ* во *Олжичи* (т. ж., 73).

Семантичним способом від патроніма на **-ичи** (<*-itjo) від д.-р. особового ім. *Ольга:* гадають, що це с. засноване княгинею *Ольгою* й назване на її честь (Александрович, I, 3; Роспонд, Стр., 48—50). Очевидно, тут жили люди, належні або рідні (?) княгині *Ользі*. А. К.

ОЛЬШАНИЦА, р., бас. Стугни в Київськ. землі; суч. р. *Вільшанка* п. Раківки п. Стугни п. Дніпра; як р. Тростинка, або Раківка, п. Стугни п. Дніпра (Андриевский — КС, 1882, IX, 454), в сс. *Вільшанка*, Тростинка, Шарки Васильківськ. р-ну Кв (КГВ, 1859, 24, 188); 1150, ИзАславъ... перешедъ Стугну. и *Ѡлшаницю* переиде в то же веремА Володимеръ стоꙗше верхъ *Ѡлшаницѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 400); 1507, *Олшаница* (АЮЗР, I, VI, 12); 1831, *Ольшаница* (Оп. КПЛ, 168); 1913, *Ольшанка* (Машт., Ди., 52).

Іменник на **-ицА** від д.-р. *ольшаныи;* в основі назва дерева *ольха* (Никонов, КТС, 308); пор. укр. *вільха́* Alnus glutinosa Willd (Рогович, 111); тут були великі бол., порослі *вільхою* (Андриевский — КС, 1882, IX, 441). І. Ж.

ОЛЬШЬЄ, м., на нижн. Дніпрі; де у XVIII ст. була *Оле́шківська Січ;* тепер тут м. Цюрупинськ Хрс (Стрижак, НРЗХ, 52); 1084, Двдъ. Заꙗ Грькы въ *Ѡлешьи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 205); 1153, посла и ѡць с вои. противу мачесѣ... и с Берендѣи. и ходиша до *Ѡлешью* (т. ж., 340); 1227, придоша лодьꙗ. из *Олешьѧ*... на Днѣстръ (т. ж., 735); 1084, Двдъ заꙗ Грѣчнѣки во *Ѡлешьи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 196); 1160, *Ѡлешье* (т. ж., 505); 1164, и възвратисА ѡпАть. ГюрАта изъ *Ѡлешью* (т. ж., 552); 1213, придоша лодьꙗ. из *Олешьѧ* (т. ж., 735); 1084, зая Давыдъ Гречникы во *Олшіи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 3); 1153, до *Олешья* (т. ж., 60); 1159, посла Ростиславъ изъ Кіева Юрья Нестеровича и Якуна въ насадѣхъ на Берладиикы, иже бяху *Олешье* взяли (т. ж., 71); 1223, не дошедше *Ошелья*, сташа на Днѣпрѣ (т. ж., 130); 1224, не дошьдъше *Ольшья*, и сташа на Днѣпрѣ (XIII ст., НЛ, I, 217; текст модернізовано); б. д., *Олешескъ* (А се Литовьскыи...) (XVI ст., т. ж., 448); 1219, Князи же Роустіи того не послоушаша, но и послы Татарскіа избиша, а сами придоша противу имъ и, не дошедше *Отшелиа*, сташа на Днѣпрѣ (т. с., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 88); 1224, И не дошедъ *Отшеліа (Отшельня, Олета)*, сташа на Днепрѣ (т. с., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 152).

Як іменник на *-ьje; пор.: прасл. *olʼcha // *jelʼcha «вільха» (Роспонд, Стр., 31). Пор.: *Олешник, Олешня* на Україні; польськ. Olsze й под. Див. ще: Стрижак, НРЗХ, 52—53. А. К.

ОНȢТЪ, пос., в Галицьк. землі; суч. с. *Онут* Заставнівськ. р-ну Чрв, біля вп. р. *Онут* до Дністра; 1213, проидоша в *Оноутъ* (в *ноутръ*). и идоша в поле (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 735).

Назва темна. У XVII—XVIII ст. с. ділиться на Верхнє й Нижнє: молд. *Онутул де сус* і *Онутул де жос*. У XVIII ст. назва *Онут* закріпилася за *Верхнім Онутом*, а *Нижній Онут* став називатися *Баламутівкою*. В австр. док. XVIII ст. Aunoth, Unut, Onuth; у XIX—XX ст.— *Онут*, іноді з рум. артиклем — *Онутул* (Карп., ТЦЧО, 50—51). Археологи виявили на тер. суч. с. *Онут* (в ур. Клиння) рештки д.-р. пос. XII—XIII ст. (Тимощук, ЛМБ, 165), яке слід вважати селом (Тимощук, ИГБ, 213). Л. М.

ОРГОЩЬ, м., в Чернігівськ. землі; як с. *Рого́ща* на л. б. р. Білоус неподалік від м-ка Листвин, за 19 км. пн. Чернігова (Голубовский, 119, Насонов, 228); суч. с. *Рого́щі* Чернігівськ. р-ну і обл.; 1159, взАти Черниговъ съ з ю городъ пустыхъ Моровиескъ. Любескъ. *Ѡргощь*. Всеволожь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 500), Моровиискъ, Любеч,

Оргище (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 65), Моровійскъ, Любечь, *Оргище* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 69); 1496, имѣнія в Черниговскомъ повѣтѣ есть, на имя Сибрезъ... а селище *Ргощь (Ръгощь)* (Добр., 3).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. особового ім. **Оргостъ*, двоелементн. ойконіма, складен. з прасл. *or-, що в *orati, й *gost- (Роспоид, Стр., 64), що в укр. *гість?* Пам'ятки засвідчують також і форму з *Ръгощь* (див. вище). А. К.

ОРЄЛЬСКЪ, м., у Волинськ. землі; тепер не простежується; 1204, сѣде Инъгваръ. в Володимерѣ. поѧ оу него Лестько дщерь. и поусти иде же ко *Ѡрельскоу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 720).

Релятив на **-ьск-** від *Орєл-*; пор. *Оре́ль (Оріль)* < *Єрель* (див.). Назва темна. А. К.

ОРМИНА, пос.; як: 1. на місці с. *Орлино* на р. *Вормиці* кол. Мглинськ. пов. Чернігівськ. губ. (Ук. ПСРЛ, II, 324); 2. пд.-сх. Леглина Брянськ. обл. (Насонов, 228); можливо, в суч. Червоноармійськ. р-ні Жт; 1142, Всеволодъ же радъ бывъ разлоучѣнью ихъ. и оуладивъсѧ. ѡ волость. и да Берестии. Дорогичинъ. и Вышижь. *Ѡрминоу*. а братома пославъ и да има. Игореви Городечь. Гюрговъ. и Рогачевъ а Стославоу Клеческъ. и Черторыескъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 312).

Родовий належності від етноніма **Орминъ* (?); пор. *Рѹсинъ, Чѹдинъ* і под., а також *Орменський (ворменський)* (ССМ, II, 91); с. *Ормянка* кол. Липовецьк. пов. Київськ. губ. (Похилевич, 30, 902) тощо. А. К.

ОСКОЛЪ, р., л. Сіверськ. Дінця п. Дону, сх. ч. Переяславськ. землі; суч. *Оскіл* (СГУ, 405), Хрк УРСР, Бєлгородськ. обл. РРФСР; 1195, Игорь... перебреде Донѣць и тако приида. ко *Ѡсколоу*... ѿтоуда поидоша к Салницѣ (~ 1425. р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 638); 1191, ѣхаша до *Ѡскола* (т. ж., 673); 1185, ко *Осколу* (т. ж., 1843, 130); 1191, до *Оскола* (т. ж., 141); 1481, *Осколъ;* 1628, *Большой Осколъ;* 1650, Oskull; 1681, *Оскулъ;* 1684, Oskul; 1699, 1760, oskol; 2-га чв. XVIII ст., Oskol, Oskul; 2-га пол. XVIII ст., Oskoll; 1706, d'Oskul aude Oskol; XX ст., *Оскіл, Оско́ла* (СГУ, 405); суч. *Оск'іл*. Вар. *Въсколъ* (див.), очевидно, помилк. зам. *Връскълъ* (див.), хоч не виключено й *Въсколъ* < *Осколъ;* пор.: *Вост(ь)ръ* (див.), суч. *Осте́р*.

Похідні: 1600, м. *Осколъ;* суч. нп: *Черво́ний Оскіл* Ізюмськ. р-ну Хрк УРСР; *Старый* і *Новый Оскол* Бєлгородськ. обл. РРФСР (СГУ, 405).

Із тюрк. **Аз кол* «Сто річок», де *аз* — нумеративний член, а gol — «рука(в), відгалуження», «долина»; пор.: *Сітку́ль, Чингу́л, Тилігу́л* (< тат. *Делігьол* «скажена річка»), *Інгул(е́ць)* тощо; як указівка на «численність його приток» (Отін, 64) (?). О. С.

ОСТРОГЪ, м., у Волинськ. землі; суч. с. *Остро́г* (закономірно *Острі́г*), райцентр Рв; 1100, в Бужьскѣмь. въ *Ѡстромѣ*. а Дубенъ. и Черторыєскъ. то ти даєть Стополкъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 274); 1099, в Божескомъ. во *Ѡстрозѣ* Дубенъ и Черторыєскъ. то ти даеть Стополкъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 249); 1100, въ Божскѣ, во *Островѣ*, а Дубен и Черторыескъ даетъ ти Святополкъ (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 23—24); б. д., Волыньскыи... на Горынѣ: *Остро* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолиинск. лет., 163), въ Божьскѣ. во *Острозѣ* (XVI ст., ПСРЛ, VII, 18); б. д., на Горынѣ *Остро* (А се грады Волыньскіе) (т. ж., 240); 1514, король... князя Константина з триумфом в Вилню вдячне приймовал и до *Острога* отпустил (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, 106); 1268, Той Василий зоставил по собѣ сына Данила, княжа на *Острогу* (т. ж. Прилож. 210; рукоп. не датов).

Похідні: князь Константин *Острозский* (т. ж., 106).

Як нібито в контексті «в *Божескомъ* во *Ѡстрозѣ*» два ойконіми (Лихачев, II, 466), що сумнівно.

Семантичним способом від апелятива *острогъ* «місце, обгороджене гострими кілками» (пор. рос. *острокол*). Подібн. назв на Україні багато; пор: *Великий* і *Малий Острі́жок, Острожець, Острожек, Острожани;* ч. сілезьк. м. *Racibórz також називалась Ostróg (Роспонд, Стр., 18; Никонов, КТС, 315; Фасмер, III, 166); вар.: **Остро(-въ),** *Острома* тощо є помилк. А. К.

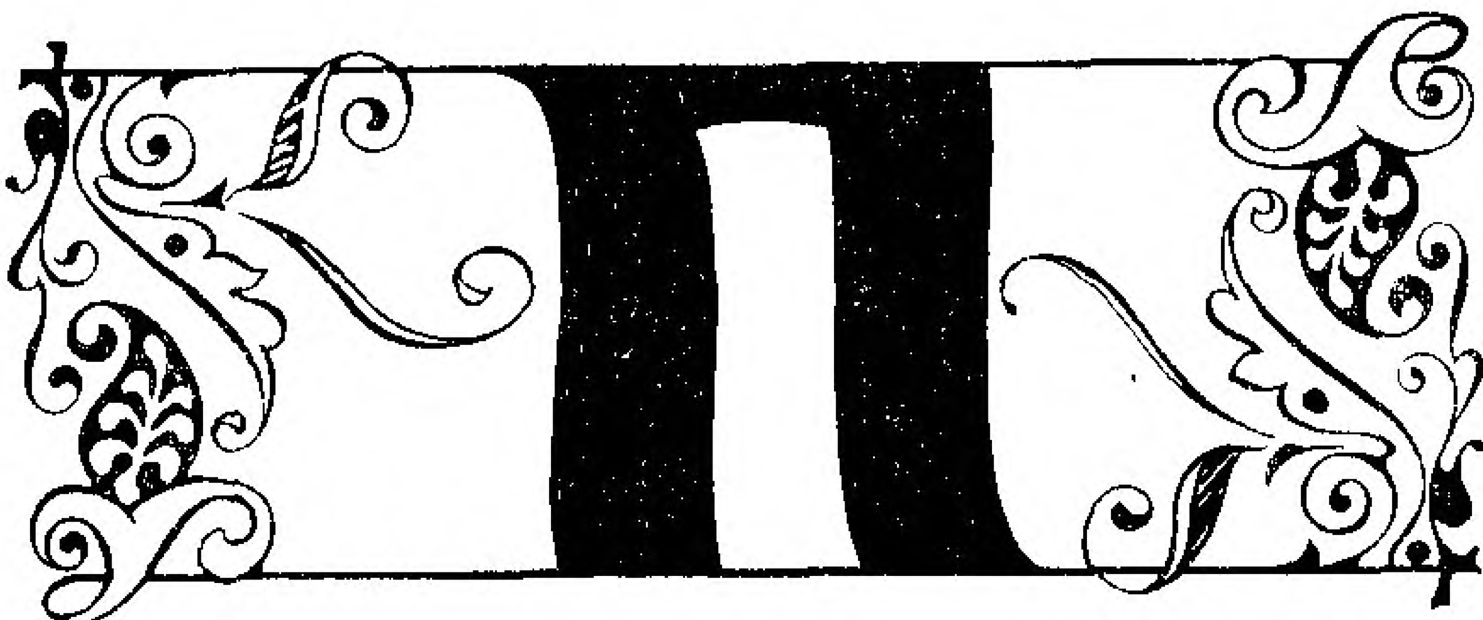

ПАСЫНЪЧА БЄСѢДА, кут («коньць», «конець») кол. Подолу, в давн. Києві, пн. Іллінськ. ц., охоплював і суч. Волоську вул.; тут виявлено Новгородську божницю й житл. буд. XII ст., належні новгородськ. купцям; можливо, й увесь кут належав новгородцям; як уздовж. нижн. течії Глибочиці, від Дніпра й прибл. до кол. Царе-Костянтинівськ. ц. в Плоскій ч. старого Києва (Петров, 47); 945, а хеѥную Русь водиша ротѣ. в црккви стго Ильи. ѥже єсть надъ ручаємъ. конець *Пасынъчѣ бесѣды*. и Козарѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 54), въ цркввь стго Ильи. ѥже єсть надъ руцьємъ. конѣць *Пасыньчѣ бесѣды*. и Козарє. сє бо бѣ сборнаѫ цркви (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 42), на Ручаемъ конецъ *Пасынча беседы* и Козары (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 350), *пасынъчѣ бесѣды* и Козары (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 230), конець *Пасыньча бесѣды* и Козары (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 20); 944, *Пасынчи бесѣды*, Козары (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 55); 945, конець *Пасынча бесѣды* и Козары (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 282), над Роучаем, конець *Пасынчи бѣседы*, и Козарѣ

(т. с., ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. 1493 г., 184). Пор.: сс. 1572, *Бесѣда* (XVI—XVII ст., ПСРЛ, III, 1841. Новгородск. 2-я лет., 169) під Новгородом Великим; 1598, *Беседы* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревськ. лет-ц, 200) під Москвою, *Бесіди* в Нестеровськ. р-ні Лв, *Бесідки* в Славутськ. р-ні Хм., *Бесідка* (кол. *Мнихова-Бесѣдка*) (АЮЗР, I, III, 743) в Ставищенськ. р-ні Кв тощо.

Посесивне словосп., в якому 1-шу ч. пояснювали як «privignus» (Дювернуа, 131), утворену за допомогою суф. *-j(a) від *пасынъкъ* «дружинник», що сягає слова *пасати* «опоясувати мечем» (цей обряд посвячення в дружинники має аналогію в зх.-європ. рицарськ. обрядах) (Тихомиров, 19—20), а 2-гу — від д.-р. *бесѣда* «сідалище, місце сидіння» (Срезневский, I, 83—84); пор.: ст.-укр. (XVII ст.) *бесѣда* «Homilia. Colloquium. Commertium. Conuersatio» (ЛСЛ, 426), «компанійські веселощі з пригощанням» (Тимч., I, 87—88); *бесѣда* знаменитаѧ «гощеніє» (СС, 99); укр. *бесіда* («бисúда, бесúда») «бесіда, гості» (Білецький-Носенко, 56) і *бéсіда* «розмова, бесіда, промова; пир, випивка; товариство гостей» (Грінченко, I, 53); рос. діал. (арханг.) *беседа* «місце для сидіння» (СРНГ, II, 263); як «місце сходів, народного віча» (Никонов, КТС, 53). Докладніше див. Железняк — Мовознавство, 1980, 3, 15—19. І. Ж.

ПЕРЕВОЛОКА, пос. («градъ»), у Переяславськ. землі; як с. *Переволочна:* 1. (датоване 1092 р.) затоплене Дніпродзержинськ. вдсх.; кол. с. біля гирла Ворскли (Татищев, II, 252; Карамзин, II, 59; Барс., 157; Арандаренко, I, 170; Богд., Сб., 104) в Кобеляцьк. р-ні Пл; 2. в Прилуцьк. р-ні Чрг (Лаз., ОСМ, III, 155—156; Аристов, 5; Пог., Роз., 95; Бод., Пам. кн., 7; ЛВП, 176; Андріяшев, Переясл., 10; ІМСУ, Чрг, 558), що імовірніше; 1092, рать велика бѧше ѿ Половець и ѿвсюду. взѧша ·г· грады Пѣсоченъ. *Переволоку.* (Прилукъ) и многа села воєваша (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 215); 1094, взяша 3 грады: Песоченъ. *Переволоку* и Прилукъ (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 112); поч. XVII ст., Meżygrecze... па Udaju..., яке «przyjmuje [?! — *О. С.*] z czasem miano Perewołoczna» (Żr. dz., XXII, 175); 1628, Międzyrzecz (Лаз., Луб., 120); 1648, Perewołoczno (Prz., 43); 1666, *Переволочная* (МПК, 16); 1668, *Переволочна* (Лаз., ОСМ, III, 3); суч. *Пәрәво'лошна.*

Похідні: 1643, mielnik Przewłoczyński (Лаз., ОСМ, III, 156); 1648, сотия *Переволочанская* (Реєстра, 311); суч. *Переволочня́нська* с/Р (АТПУ-1969, I, 513).

Як: 1. указівка на *волок* на одній із *лук* Удаю, краї якої так наближаються один до одного, що ч. м. стоїть ніби на о-ві (Лаз., ОСМ, III, 155); 2. як 2-га назва м. *Прилѹка* (див.) (Роспонд, Стр., 18), що не переконливо.

Семантичним способом від д.-р. *переволока* (<*per-volk-) «простір між двома річками або їх частинами, через який суходолом перевозять товари» (Даль, III, 40); пор. ще: *Переволока,* сс. на Самарській (тепер р-и м. Куйбишева РРФСР) *Луці* бас. Волги й у *Переволоцькій* с/Р Бучацьк. р-ну Тр УРСР; оз. в Чрг, Зп; прот. Дніпра й Кубані, р. й лим. на Нижньонаддніпрянському Лівобережжі та ін. О. С.

ПЕРЕВѢСИЩЕ, ур., побл. давн. Києва; суч. ч. вул. Хрещатик (Сементовский, 103; Захарченко, 28; Лихачев, 296); 945, *перевѣсище* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), а *перевѣсище* бѣ внѣ города (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44), а *превѣсищ* бе вне града (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 351).

Семантичним способом від д.-р. *перевѣсище* «місце ловлі птахів *перевісами*», тобто «великими сітями, які натягувалися високо над землею в місцях перельоту птахів» (Лихачев, 296); «угіддя, місця для ловлі птахів; знаряддя (сітки), пристосування для ловлі птахів» (Кочин, 232). І. Ж.

ПЕРЕДЪСЛАВИНО, с. («сельце»), біля давн. Києва, на р. Либеді; як: 1. у суч. р-ні Караваєвих дач; 2. побл. Батиєвої гори, де знайдено сліди д.-р. поселення (Толочко, ДК, 90); 3. між рр. Борщагівкою (п. Ірпеня п. Дніпра) й Либіддю (п. Дніпра; КГВ, 1859, № 6, 44); 4. на р. Либідь, на місці кол. с. або «городка», належн. Либеді, гаданій сестрі кн. Кия (Самойлов, 5), у межах суч. м. Києва; 980, и бѣ же Володимеръ побѣженъ похотью женьскою. и быша ему водимыѥ. Рогънѣдь юже посади на Лыбеди. идеже ныне стоить сельце *Предъславино* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 79—80), селище *Передъславино* (XIII ст., НЛ, I, 128, текст модернізовано), быша ему водимыѥ. Рогънѣдь юже поса-ди на Лыбеди. идеже... *Переславино* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 67), Рогнѣдъ... на Лыбеди... селце *Предславино* (к. XVII ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 294); 1859, *Предславино* (КГВ, № 6, 43); пор. вул. *Предсла́винська* в Києві.

Посесив на -ин- від д.-р. ж. особового ім. *Передъслава* (очевидно, на честь дочки кн. Володимира Святославовича). І. Ж.

ПЕРЕМИЛЬ, м., у Волинськ. землі; як на р. Стир (Ук. ПСРЛ, II, 328); суч. с. *Боремель* Млинівського району Рв; пор. ще село *Перемиль* Горохівськ. р-ну Вл; 1097, которои ти городъ любъ. любо Всеволожь. любо Шполь. любо *Перемиль* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 265); 1211, Данило и Василко. Лестьковою помощью приѧста Тихомль. и *Перемиль* ѿ Ѡлександра (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 730); б. д., *Перемыль* (Волыньскыи) (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 163); 1098, любо Всеволож, или Ополь, или *Перемиль* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 21), *Перемиль* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 15; б. д., т. ж., 240; т. с., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 276).

Посесив на *-j(ь), від д.-р. особового ім. **Перемилъ* з преф. **Пере-** < прасл. *per- (пор.: д.-р. *Перенѣгъ, Переꙗславъ,* польськ. Przebor, Przemysł) + **-милъ;** пор.: чес. Bohumil, Lidmila й под. (Роспонд, Стр., 35—36); 1539, *Перемил* Иван Дорохов у м. Новгороді (Веселовський, 242). А. К.

ПЕРЕПЕТОВО, поле, в Київськ. землі, де були дві високі мог. *Перепет* і *Перепетиха* ще в XIX ст. (Grab., 116); тепер тут Білоцерківськ. степ, між м. Білою Церквою, р. Стугною, м. Фастовом і с. Мирівкою Кагарлицьк. р-ну Кв (Андриевский — КС, 1882, IX, 454); 1169, Глѣбъ же Гюргевичь поиде... и бывшю єму на *Перепетовьскомь* поли (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 358); 1150, Володимиръ идеть чересъ *Перепетово* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 400); 1172, и бывшю єму на *Перепетовьскомь* полѣ. Половци же... ѡбьѣхавша Глѣба. кь Переяславлю... и бывшю єму на *Перепетовьстемь* полѣ (т. ж., 556); 1151, поидоша мимо Василевъ чере Стугну и пришедше к валови и не проходѧче валу. ту и сташа... и постиже и оу *Перепетовыхъ* (т. ж., 434); 1151, 1150, у *Перепетовыхъ* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 38); 1170, на *Перепетовьстѣмъ* поли (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 85), на *Перепетовомъ* (т. ж., 86); 1159 (?), *Перепетовка... Перепетово* (Оп. КПЛ, 168) — кургани; 1571, *Перепетовы Курганы* (перший на шляху з Білої Церкви до Києва) (ТК ЦНБ АН УРСР); 1660, *Перепятиха* (1730 р., Величко, II, 13); 1703, мог. *Перепетиха* (ОКІМ); 1704, ур. *Перепьатиха* (Лет. Лиз., 44); кург. *Перепятиха* (Грабянка, 256; Самовидець, 298); 1864, мог. *Перепеть, Перепять* побл. с. Ксаверівка Васильківськ. р-ну Кв (Похилевич, 512); 1850, Peregiata на полях Фастова, Peregiatycha бл. с. Мар'янівка Васильківськ. р-ну Київськ. обл. (Grab., 66); 1847, *Перепята* між Васильковом і Глевахою Васильківськ. р-ну Кв (КГВ, № 5, 44); 1860, *Перепята й Перепятиха* біля Фастова (КГВ, № 32, 211), кург. *Перепетовка* біля с. Мар'янівка Васильківськ. р-ну Кв (Похилевич, 512); 1882, *Білоцерківський степ* (КС, 1882, IX, 436), *Перепéта* в с. Фастівець Фастівськ. р-ну Кв (ОКІМ); *Перепьат* — кург. за 60 верст зх. Києва, між рр. Рутком та Ірпенем, побл. м. Фастова (ТК ЦНБ).

Похідні: с. *Перепетівка* кол. Васильківськ. пов. Київськ. губ. (ЗНТШ, 1913, CXVII, 12). Пор. гора Připet у Чехії (Соболевский — ИОРЯС, 1924, XXVII, 269).

Посесив на **-ов-** від незасвідчен. особового ім. **Перепєтъ;* пор. сл. поганськ. бог *Переплут* (Фаминцын, 36). За легендою, тут поховано кн. *Перепета* й княгиню *Перепетиху,* яка випадково вбила свого чоловіка, а потім з горя — й себе; виникла на основі топонімо-топограф. особливостей мог., розміщен. біля витоків рр., що течуть у різні боки: мог. *Перепетиха* — бл. 1 версти біля витоку р. Рут, а *Перепет* — біля поч. безімени. стр., що вп. до Унави (Андриевский — КС, 1882, IX, 455). І. Ж.

ПЕРЕСЪПЬНИЦА, м., у Волинськ. землі, на р. Стублі; тепер с. *Пересóпниця* Ровенськ. р-ну й обл.; 1149, и придоша к ВѦчеславу в *Пересопницю.* Гюргевича. два. Ростиславъ. и Андрѣи (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 323), ИзѦслав... приѣха... в *Пересопницю* (т. ж., 326); 1150, Мстислава [Гюргевича] ж посади в *Пересопници* (т. ж., 328), Андрѣи... шедъ сѣде в *Пересопници...* ИзѦславъ же ида мимо *Первосопницю* (т. ж., 329); 1155, и выгнаша [Юрія.— *А. К.*] и ис *Пересопницѣ* в Луческъ (т. ж., 345); 1150, в *Пересопници* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 416); 1152, и ту приѣха к нему братъ Володимеръ. ѿтолѣ поидоста к *Пересопничи* (т. ж., 446); 1210, в *Пересопьницю* (т. ж., 728); 1227, братъ же да Василкови Лоуческъ. и *Пересопницю* (т. ж., 751); 1246, Придоша Литва и воеваша ѡколо *Пересопницѣ* (т. ж., 797); 1150, дасть Юрьи сыну своему Андрѣю Туровъ. и Пѣнегу, и Дорогобужь, и *Пересопьницу* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 37); 1152, к *Пересопници* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 54); 1149, въ *Пересопницу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 46, 47, 48); 1150, отецъ же даеть ему волость Туровъ, и Пинескъ, и Дорогобужь, и *Пересопницу.* Андрѣй же шедъ сѣде въ *Пересопници;* Изяславъ же иде мимо *Пересопницу* (т. ж., 49), въ *Пересопници* (т. ж., 50); 1151, и ты нетокмо Кіевъ взя себѣ, но и *Пересопницу* и Дорогобужь [в Ізяслава.— *А. К.*] (т. ж., 53); 1152, и оттолѣ поидоста къ *Пересопници,* и ту у *Пересопници* пріиде къ нему Володимеръ Андрѣевичь (т. ж., 56); 1155, Юрьи Володимеричь... выгнаша изъ *Пересопници* въ Луческъ (т. ж., 63); 1156, Юрьи... рече: ...ио се ти волость даю Дорогобужь, и *Пересопницу* (т. ж., 65); 1161, а Мьстиславъ же Изяславичь иде изъ Волдимеря на Володимера Андрѣевича въ *Пересопницу* (т. ж., 76).

Похідні: 1211, Мьстиславъ *Пересопницкыи.* посадивъ Лестька поиде в Галичь (ПСРЛ, II, 1962, 729).

Іменник на **-иц**ѧ від д.-р. *пересъпьнъ* «пересипаний»; (пор.: *Бережниця, Рибниця* в сх. слов'ян; Brežnica, Bužimica, Rybnica в Югославії та ін.), утворен. за допомогою **-ьн-** від д.-р. *пересъпъ* «земляний насип, вал» (Максимович, 232—233); пор. р. *Пересопецъ* п. Сейму л. Десни л. Дніпра (Машт., Дн., 224) в основі *Пере-* (<*per-) + *sъpъ; пор.: д.-р. *съпъ, сопъ* «насип, вал»; польськ. nasyp; укр. *нáсип, перéспа* «земляне укріплення»; ип *Прѣспа* (в Греції); Sepno, Zaspy (в Польщі); *Перéсип, Перéспа* (на Україні). Див. ще: Sł. SS, IV, 60; SP, I, 98. А. К.

ПЕРЕСѢЧЬНЪ, мм.: I. в Київськ. землі; як: 1. біля Києва, де тепер Китаївська Пустинь (Новицкий, II, 601); 2. в землі деревлян тощо; 1154, Ростиславъ же съ Стославомъ. выступиста исъ Києва. къ *Пересѣчну* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 471); 914, А под *Пересеченомъ* стоа 3 лѣта (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 5); 1154, изъ Кіева к *Пересѣчну* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 61); б. д., *Пересѣченъ* (А се грады Кіевьскіе) (т. ж., 240); 922, и не вдадяшется единъ градъ, именемъ *Пересѣченъ...* и сѣде около три лѣта (XVIII ст., НЛСХС, 7).

Похідні: 1161, Ростиславъ... повелѣ изоимати Новгородци. и оуметати ѣ оу *Пересѣченьскыи* погребъ (ПСРЛ, II, 1962, 511). А. К.

II. в землі уличів; тепер не простежується; як: 1. суч. м. *Пересечен* (Надеждин, Пересечен, 235) Криуляиськ. р-ну МРСР, що не підтверджено археологічн. дослідженнями (Рыбаков, Уличи, 507); 2. пд. Києва в бас. р. Стугни, центр

м. уличів, згадане під 914 р. (т. ж., 507), що не знайшло підтримки в істор. дослідженнях (Насонов, 42), оскільки «можна також шукати його між Бугом і Дністром» (т. ж., 42); 922, Игорь же сѣдяше в Киевѣ княжа, и воюя на Древяны и на Угличѣ. И бѣ у него воевода, именемь Свѣнделдъ; и примучи Углѣчѣ, възложи на ня дань, и вдасть Свѣньделду. И не вдадяшется единъ град, именемъ *Пересѣченъ;* и сѣде около его три лѣта, и едва взя (XV ст., НЛ, I. Комисс. сп. 1-й Новгородск. лет. мл. изв., 109); 940, яшася Уличи по дань Игорю, и *Пересѣченъ (пересѣчень)* взят бысть (т. ж., 110); 914, *Пересѣченъ*... И бѣху сѣдяще Углици по Днѣпру внизъ и по семь приидоша межи вои Днѣстръ и сѣдоша тамо (к. XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, V. Софийск. 1-я лет., 24); 922, град, именемъ *Пресиченъ* (XVI ст., НЛ, I, Троицк. сп., 515); 940, и *Пересиченъ* взятъ бысть (т. ж., 516). Пор.: с. Peresieka в кол. Борисовськ. пов. (SG, VIII, 6); потік Peresika в кол. Сокальськ. пов. (т. ж.) та ін. Л. М.

Як субстантивований ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *пересѣкати;* пор.: прасл. *persěka; польськ. Przesieczna, чес. Přisečná, с.-х. *Пресечно,* болг. *Просечен* (Роспоид, Стр. 71); очевидно, «город, *пересічений* шляхами». Останнім часом деякі дослідники вважають, що всі згадки літ. про *Пересѣчьнъ* стосуються одного й того ж пос. А. К.

Як від тієї ж основи, що й рос. діал. *пересек, пересечка, пересечина* «перелісок» (Нерознак, НДГ, 133). О. С.

ПЕРЕСѢЧЬНЬСКЫИ, льох («погребъ»), у м. *Пересѣченъ;* тепер не простежується; 1161, повелѣ изоимати Новгородци. и оуметати ѣ оу *Пересеченьскыи* погребъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Ипат. лет., 511).

Релятив на **-ьск-** від д.-р. ойконіма *Пересѣчьнъ* (див.) І. Ж.

ПЕРЕꙖСЛАВЛЬ (РꙊСЬСКЫИ) м., («градъ», «городъ», «замокъ», «мѣсто»), біля злиття рр. Альти й Трубежа л. Дніпра, суч. (з 1943 р.) *Переяслав-Хмельницький,* райцентр Кв; 907, на Киевъ... Черниго(в)... *Переаславль*... Полтѣскъ... Росто(в)... Любе(ч) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 31); 945, тогда возьмуть мѣсѧчное свое съли слебное. а гостье мѣсѧчное. первое ѿ города Киева. паки изъ Чернигова и [ис] *Переꙗславлѧ* (т. ж., 48—49); 992, Печенѣзи придоша... ѿ Сулы. Володимеръ же... срете и на Трубешни бродѣ. кде нынѣ *Переꙗславль.* ...и приѣха кнѧзь Печенѣжьскыи... во[з]ва Володимера и ре(ч) ꙗему. выпусти ты свои мужь... оударить моимь. да не воюемъ за три лѣта. аще ли нашь мужь оударить. да воюꙗмъ за три лѣта... приѣхаша Печенѣзи. и свои мужь приведоша... и поча тужити Володимеръ... и прїде ꙗединъ старъ мужь к кнѧзю. и ре(ч) ꙗему кнѧже. есть оу мене ꙗединъ снъ меншеи дома... ѿ дѣтьства бо ꙗего (с)нѣ кто имъ оударилъ. единою бо ми и сварѧщю. и ѡному мьнущю оусние. разгнѣвавъсѧ на мѧ преторже череви руками. кнѧзь же... посла по нь и приведоша и ко кнѧзю... и ре(ч) ꙗему Володимеръ. можеши сѧ с нн[мъ] бороти. и наутрию придоша Печенѣзи. почаша звати нѣ ли мужа. се нашь доспѣлъ... и приступиша ту ѡбои. выпустиша Печенѣзи мужь свои... и выступи мужь Володимерь. и оузрѣ и Печенѣзинъ и посмѣꙗсѧ. бѣ бо середнии тѣломь. и размѣривше межи ѡбѣма полкома. пустиша ꙗ къ собѣ. и ꙗстасѧ. [и] почаста сѧ крѣпо держати. и оудави Печенѣзина в руку до смерти. и оудари имь ѡ землю. и кликнуша. и Печенѣзи побѣгоша. и Русь погнаша... сѣкуще... Володимеръ... заложи городъ на бротѣ томь. и наре и *Переꙗславль.* зане *переꙗ славу* ѡтроко тъ (т. ж., 122—124); 1054, Пришедъ Изѧславъ сѣде Кыевѣ. Стославъ Черниговѣ. Всеволодъ Переꙗславли. Игорь Володимери. Вячеславъ Смолиньскѣ (т. ж., 162); 1089, **црк(г)ы ста Михаила (Переꙗславьскаꙗ)... бѣ бо преже в Переꙗславли митрополья (!)** и оукраси [митрополит Єфрем.— *О. С.*] горо(д) *Переꙗславьскии.* здании црквными (т. ж., 208—209); 1091, Єфрѣмъ *Переꙗславьскыи* (т. ж., 211); 1096, на ѡцѧ своꙗего мѣсто *Переꙗславлю*... ис *Переꙗславлѧ* за Сулу (т. ж., 249—250); 1198, в Руськыи *Переꙗславль* (т. ж., 414); 1199, в Русскомъ *Переꙗславли* (т. ж., 415); 1201, в *Переꙗславль.* в *Руськыи* (т. ж., 416); к. XIV — поч. XV ст., А се Кіевьскыи гради... *Переяславль Руськый* (XV ст., НЛСХС. Сп. Археограф. ком., 447); 907, на Кіевъ.. Черниговъ.. *Переаславъ*.. Полътескъ... Ростовъ.. Любечь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 22); 1187, Володимеръ. Глѣбовичь... скончасѧ. И принесоша й во свои градъ. *Переꙗславль*... и плакашасѧ по немь вси *Переꙗславци* (т. ж., 652—653); 993, *Переяславль,* зане *перея славу* отрокъ тои (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 74), заложи князь велики Владимиръ градъ *Пріаславль,* понеже отрокъ *пріа славу* (т. с., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 16), О *Переаславли Рускомъ,* иже близъ Киева... Печенѣзи пріидоша... отъ Соулы. Володимеръ... срѣте и на Троубежоу на бродоу, гдѣ нынѣ *Переасловець*... заложи городъ на бродѣ томъ и нарече *Переаславль,* зане *переа славу* отрокъ тъй (XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 40); 1146, въ *Пиреславль* (т. с., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 107); 1188, в *Переславли Русскомъ;* 1227, в *Переславль Рустій*... въ *Рускомъ Переславли*... в *Переславль Рускій* (т. ж., 139, 154); 945, *Переяславля* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 280); 993, О *Переяславли Рускомъ,* иже близъ Кіева... Печенѣзи пріидоша... отъ Сулы; Володимеръ же поиде противу имъ, и срѣте на Трубежи на броду, гдѣ ныне *Переаславль*... и удави Володимерь мужь Печенѣжанина... до смерти...

Володимеръ же... заложи городъ на броду томъ и нарече имя ему *Переаславль,* зане имя отроку тому *Переаславль* (т. ж., 314); 1198, в *Руськыи Перєюславль* (т. ж., 414), в *Перєюславль* в *Руськыи* (т. ж., 416); 1340, *Перєюславлене* слышали иж Києв и прыгородки Києвские подалисѧ великому кнзю Кгидими(ну)... и... Кгидимин взѧвшы Києв и *Перєюславль* (т. с., ПСРЛ, XVII. Лѣтописецъ Великого кнзства Литовъског. и Жомоитъского, 313), *Перєѧславлѧне,* слышали иж Киев и пригородки, Києвскии. подалисѧ... Кгиндиминꙋ. а гсдрь их кнѧз Ѡлгъ ѿ ...Кгиндимина оубит... і подалис з городом... Кгиндимин оꙋзѧвшы Киев, і *Перєѧславль* (к. XVII ст., т. ж., Кроника Великаго княжства Литовског н Жомойтскаг, 260), И *Переславляне...* Кгидиминъ побраши... Киевъ и *Переславль* (т. ж., Книга Велнкого княжства Литовскаг и Жемоицкаго, 374), у kniaź wieliki Gidymin, wziawszy Kijew y Pereslawl (XVII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Быховца, 137); 1592, Была брань великая... от западных краев замков украинных Чернигов, Гомель, Любеч, Белая Церков, *Переяславль,* Стрешии, Речица, Рогачов, Кричов (т. ж., Баркулабовск. лет., 182); 1149, и бишася у *Переяславля* и *Переяславьци* сѣдоша на щитѣ (XVIII ст., НЛСХС. Толстовск. сп., 138); 1340, уѣхал Гедимин през мѣсто в замок Киевский, побрал тежь и иншии мѣста: Бѣлъгород, Слѣповрон, Канев, Черкасы, добыл теж и Бранска Сѣверскаго и *Переяславля,* замку столечнаго княжат руских (т. с., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 38); XVIII ст., Азагориум град.., где ныне *Переяславль* волсти [? — *О. С.*], в Лексиконе географическом погрешно оной разумеет Чернобель на Припети; имя сиє видно славенское Загорие, потому что за горами или за Киевом стал (Татищев, I, 183).

Похідні: 1089. ц. *Перєюславьскаю,* городъ *Перєюславьскии* (ПСРЛ, II, 1962, 208—209); 1091, Єфрѣмъ *Перєюславьскыи* (т. ж., 211); 1153, *Перєюславьскимъ* (т. ж., 454) [полком]; (городъ) *Переаславець, Переяславль-Руський* (ПСРЛ, XXIV, 40); 1767, ур. «возле речки *Переяславской»*; *Переяславцева Долина* там же (від прізв.) (Кєзаки, I, 234, 250) в Полтавськ. 1-й сотні; XIX ст., х. *Переяслов(ск)ая Балка* в Полтавськ. пов. (ПГ, 18); тер. *Переяславщина,* з. ст. *Переяславська,* радгосп «*Переяславський*», р-н *Переяслав-Хмельнйцький;* істор.: 1654, *Переяславська* рада, *Переяславський* полк; 1917, *Переяславська Рада* (ІМІС Пл, 496—506), *Переяславская* (Тарасова) ночь (БЕ, XXIII, 293); прізв.: 1649, *Переяславець, Переяславський, Переяславченко* (Реєстра, 57, 260, 26); назви мешканців: 1340, *Переславлене* (ПСРЛ, XVII, 313), *Перєѧславлѧне* (т. ж., 260); 1149, *Переяславьци* (НЛСХС, 138); 1187, *Перєюславци* (ПСРЛ, II, 652—653); XX ст., *переяславець, переяславка* (рідше, напр. у піснях,— *переясловка, переяслівка*), -авці; ін. ойконіми: мм. *Переяслав-Залєський* і *Переяслав-Рязанський,* виниклі пізн., але до монголотат. навали й належні,як і *Переяслав-Хмельницький* (літоп. *Перєюславль Рꙋськыи*), до бас. місц. рр. Трубежів.

Як (нар.-етимол.): 1. *Перєюславль,* «занє *перєю славꙋ* отроко» (Лавр. літ.); 2. *Пріаславль,* «понеже отрокъ *пріа славу*» (Єрмолинськ. літ.); 3. *Переаславль,* «зане и м я отроку тому *Переаславль*» (Воскр. літ.); найдовше користувалася успіхом 1-ша версія (Максимович, I, 326), хоч уже В. М. Татищев схилявся до 3-ї (за Воскр. літ.), виносячи корективи: «зане *Переяславъ* отроку тому и м я» (Карамзин, I. Прим. № 471). Посесив на *-j(ь) від д.-р. особового ім. *Перєюславъ;* пор. 1162, *Нажиръ Перєюславичь* (Стрижак, НРП, 78). Літоп. датування м.— 992 (993) р. є помилк.; пор. згадки цього м. в договорах Русі з греками під 907 і 945 рр. Як у зв'язку з переселенням сіверяни із Балкан (Стрижак, Сіверяни, 70—71). О. С.

ПЄРЄЮСЛАВЬСКАЮ: I. єпископія («епискупія», «єпископіа»); тер., підлегла єпископові з центром у м. *Переяславі Руському;* суч. *Переяслав-Хмельнйцький* Кв; 989, А се число... епискупій в Русѣ (в руси): первая Киевьская (кыевъскаа, кыевская) митрополия, потомъ Новгородская (новгочкаа, иовгочкая) архиепискупья, такоже Черниговьская, *Переяславска,* Бѣлогородчьская, Володимирьская, Юргевьская, Ростовьская, Полочьская (полочкаа, полочкая), Смоленьская, Тферьская, Рязаньская (XIII—XVIII ст., НЛСХС, 70), ...*Переславскаа* Володимерскаа.. Галичьская... Перемышльскаа... Лучьскаа... Хлъмская... Туровскаа... Суздальскаа... Сарьскаа... Коломенскаа... Самборскаа Пермьскаа... Епископи *Преславстіи* (1538 р., ПСРЛ, XXII. Русск. хронограф. I... Хронограф. ред. 1512 г., 463—465), Великого Новагорода и Пскова... Казанская и Болгарская... Подольская... *Переяславская...* (XVI—XVII ст., ПСРЛ, XXI, I. Кн. степенная.., 1). До д.-р. віднесено умовно. О. С.

II. ц. («црквь», «цркы»); вона ж *Свѧтого Михаила* IV (див.), в кол. м. *Переяславлі Руському;* суч. *Переяслав-Хмельнйцький* Кв; 1089, сщена бы цркы ста Михаила (*Перєюславьскаю; Пєрєюславьская*). Єфрѣмо митрополитомь тою цркы юже бѣ создалъ вєлику сущю. бѣ бо преже в *Пєрєюславли* митрополью... тогда многа зданью въздвиже. докончивъ црквь стаг Михаила (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 208—209); як *Арх(ангела) Михаила* (Ук. ПСРЛ, II, 534).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Пєрєюславль (Рꙋськыи)* (див.). О. С.

ПЄРЄЮСЛАВЬСКЫИ, город («градъ», «городъ»), тобто фортеця, в м. *Переяславлі Руському* (див. *Перєюславль (Рꙋськыи);* суч. *Переяслав-Хмельницький* Кв); 1089, (Єфремъ) оукраси городъ *Перєюславьскии.* здании црквными (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 209); б. д., Ефремъ, митрополитъ Кіевскій и всеа Русіи... градъ *Переяславль Рускій* камень (-ъ) заложи (ПСРЛ, XXI, I. Кн. степенная, 175).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Пєрєюславль (Рꙋськыи)* (див.). О. С.

ПЕРѸНѦ, рінь («рѣнь» помилк. «рѣка») на Дніпрі, нижче порогів; суч. Зп?; 988, Володимеръ... повелѣ кумиры испровреци... *Перуна* же повелѣ привѦзати. кони къ хвусту. и влещи съ горы по Боричеву на Ручаи... влекому же ѥму по Ручаю къ нѣпру... и привлекше вринуша и въ Днѣпръ... ѩко пустиша. и проиде сквозѣ порогы. изверже ...вѣтръ на рѣцѣ (рѣнь). и ѿтолѣ прослу *ПерунѦна* Рѣнь (*Перуня* рѣнь). ѩкоже и до сего дне словеть (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 116—117), проиде порогы сквозѣ, извѣръже и вѣтръ на рѣнь, и оттоль прослу *Перуня* рѣнь (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 311); *Перуняна, Перуня* (Ук. ПСРЛ, II, 337); пор.: 988, идолъ *Перунь,* або *Перынь* у Новгороді (т. ж.).

Посесив на *-j(a) від міфоніма *Перѹнъ* як називався сл. язичницьк. бог-громовержець; в основі і.-є. *per(k)-, що збереглося в лат. quercus «дуб» (Бернштейн, 57). О. С.

ПЕЧЕНѢГЫ, країна, зайнята однойменним народом; в Пн. Надчорномор'ї; 980, (ВарѦшко...) бѣжа... в *Печенѣги.* и (много воева Володимира с *Печенѣгы*) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет. 78); 1018, и поиде Ѩрославъ на Стополка. и бѣжа Стополкъ в *Печенѣгы* (т. ж., 144); 1019, приде Стополкъ с *Печенѣгы.* в силѣ тѦжьцѣ (т. ж.); 980, побѣгъии в *Печенѣгы*... бѣжа... в *Печенѣгы*... воева с *Печенѣгы* на Володимира (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. 66), побѣгни в *Печенигы*... бѣжа в *Печенегы* (НЛСХС, 28—29); 1016, и бѣжя Святопѣлкъ въ *Печѣнѣгы* (и бысть межи Чахы и Ляхы...) (т. ж., 84).

Похідні: 968, *Печенѣгы*... оумѣю *Печенѣскы (печенѣжскы)* (ПСРЛ, II, 1962, 54), кнѦзь *Печенѣжьскыи* (т. ж., 54—55), рысташе сквозѣ *Печенѣгы*... умѣя велми *Печенѣжьскимъ* языкомъ (НЛСХС, 18), князь *Печенѣжьскый* (т. ж., 19, 24), країна *Печенеги,* горы *Печенежские* «Урал» (Рыбаков, КР, 219).

Семантичним способом від д.-р. етноніма *Печенѣгы // Печенѣзи;* пор. 968, 993, *Печенези* (ЛПС, 14, 32), *Печенеци* (т. ж., 51), *Печенеги* (т. ж., 16) і под.

Абсурдно зближати з назвою р. *Печенги* бас. Пн. Льодовитого океану (Орлов, 217); однак пор.: (похідний) гідронім *Печеніга* (род. належності від *Печеніг?*) пр. Сопівки п. Пістинки п. Пруту л. Дунаю, а також ойконіми *Печеніжин* І.-Ф. (СГУ, 420), *Печеніги* і *Печенізький* Хрк, *Печеніги* Чрг тощо. Етнонім *Печенѣгы // Печенѣзи* є нар.-етимол. утворенням від тюрк. *бедженек // баджанак* «печеніги». Пор.: с.-гр. πατζινάκοι (Кекавмен, 150, 368—369); араб. *баджни, баджнак* (Рыбаков, КР, 183; Орлов, 189); хозар. *базна < баджна < баджанак* (Еремеев, 134, 135). Як *паджанак* «свояки» (?) (Сулейменов, 159). О. С.

ПЕЧЕРЬСКЫИ, м-р, побл. давн. Києва; заснован. Антонієм і Феодосієм, із XII ст. як «лавра» (Київ, 246); тепер *Державний Києво-Печерський історико-культурний заповідник;* 1051, *Печерьскыи* манастырь (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 155), почаша *Печерскыи* манастырь. имьже бѣша жили черньци преже в *печерѣ* (т. ж., 159); 1073, цркы *Печерьскаю* (т. ж., 183); 1089, цркви *Печеръскаю стыю Бца.* манастырѦ Ѳеѡдосьѥва (т. ж., 207); 1094, игуменъ *Печерьскому* манастырю (т. ж., 226); 1149, оу стоѥ Бци в *Печерьстѣмь* манастыри (т. ж., 328); 1216, в *Печерьском* манастырѣ (т. ж., 439); 1231, манастырѦ *Печерьска* (т. ж., 456), *Печерьскыи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 143); 1072, Федосии же игуменъ *Печерьскыи* (т. ж., 171); 1073, црквь *Печерьскаю* (т. ж., 173); 1074, Федоси игуменъ *Печерьскыи* (т. ж., 173); 1075, церкви *Печерьскаю* (т. ж., 189); 1088, Никонъ *Печерьскии* игуменъ (т. ж., 199); 1089, цркви *Печерьскаю стыю Бца.* манастырѦ Федосьева (т. ж., 199); 1094, Стефанъ... бывшу преже ігумену *Печерьскаго* манастырѦ (т. ж., 217); 1107, завътреню в *Печерьскыи* манастырь (т. ж., 258); 1171, манастырь *Печерьскыи стыю Бца* (т. ж., 545), и посла Глѣбъ кнзь игумена *стыю Бца Перьскаго* манастырѦ Поликарпа (т. ж., 546); 1182, абы былъ намъ игоуменъ. и оуправитель стадоу черноризиць. Федосьева манастырѦ *Печерьского* (т. ж., 627); 1052, начало *Печерьскому* монастырю от Антоніа (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 332); 1075, 1089, церкви *Печерьская* (т. ж., I, 4); 1110, въ *Печерьскомъ* монастыри (т. ж., 21); 1156, преставися Нифонтъ владыка Новгородскій въ Кіевѣ, и положенъ бысть въ *Печерьскомъ* монастыри, въ Ѳеодосьевѣ *печерѣ* (т. ж., 64); 1108, кончана бысть трапезиница монастыря *Печерьского* (т. ж., 21); 1112, въ *Печерьскомъ* монастыри бысть игуменъ Гр›хоръ (т. ж., 22); 1230, въ монастыри *Печерскомъ* церкви святаа Богородица каменаа (т. ж., 136).

Похідні: 1088, оумре Никонъ игоуменъ *Печерскыи* (ПСРЛ, I, 1962, 207); 1057, игуменъ Ѳеодосій *Печерьскій* въ Кіевѣ (ПСРЛ, VII, 333); 1091, *Печерьскій* игуменъ со братією совѣтъ сотворше (т. ж., 5), *Печеряне* пересяща церковъ святаго Дмитрея (т. ж., 28), 1680, 1782, *Печерское* (Мѣстечко), побл. старого Киева (Оп. КПЛ, 279, 301), *Печерскій Звѣринецъ* (ліворуч від Неводницького стр., м. Київ) (Петров, 61).

Пор. м. *Печерск* (Куйбишевська обл. РРФСР) тощо.

Релятив на -ьск- від д.-р. *печеры;* у підземеллях майбутньої *Києво-Печерської* лаври містилися цц. й келії ченців (ПСРЛ, II, 1962, 143). І. Ж.

ПИРѦТИНЪ, м. («градъ»), в Переяславськ. землі; суч. м. *Пирятин* Пл на р. Удай; 1154, приде Глѣбъ Гюргевичь со мьножьствомь Половець. к ПереѩславлюЮ... ПереѩславциЮ же быахутьсѦ с ними крѣпко. и не оуспѣв же Глѣбъ... ничтоже... и тогды же ида взѦ *ПирѦтинъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 342), *Пирятинъ* (т. ж., 1846, 147); як 1153, градъ *Пирятинъ* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 200); 1552, на Удои земля *Пирятинъскѧя,* от-

чизна боярина Каневского Чайки (АЮЗР, VII, I, 102); 1591—1592, *Пирятинъ,* або *Михайлове* (АЮЗР, VII, III, 297—299; Ник., Вишн., 6), на честь *Михайла Вишневецького* (Бочк., Луб. стар., 27); пор.: 1958, *Заріччя,* а кол. *Михайлівське* — околиця *Пирятина* (МЕ); Piratyn, Michajłow (Źr. dz., XXII, 86, 155); к. XVI ст. ~ 1627, А выше Коренки городъ *Пирятинъ.* Подъ *Пирятиномъ* пала в Удай (Уду) рѣчка Переводъ. А выше *Пирятина* на Удае (Удѣ) городъ Журавка (КБЧ, 1838, 96); 1613, Piratyn Nowy, nazw. Michajłow (Лаз., Луб., 120); Pyratyn (Źr. dz., XXI, 182); 1632, *Пирятин(ъ)* (Воссоед., I, 129); 30-ті роки XVII ст., Peratin (Ляск., 146): 1649, *Пиратин* (Воссоед., II, 264); 1658, *Перятинь* (Сб., 18, 95); 1662, *Пѣратинъ* (Самовидец, 65); 1666, *Пирятинъ* (тут живе й Панка Чайка; МПК, 45); за польськ. панування також *Лопатино* (як належн. воєводі *Лопаті;* Гор., 184); XIX ст., *Пырятинъ* (ПГ, 3); 1958, *Пиꞌрꞌатин* (МЕ).

Похідні: 1552, земля *Пирятинъская* (АЮЗР, VII, I, 102); 1638, *Пирятинскій* пов. (Величко, IV, 136); 1649, сотня *Пиратинская* (Реєстра, 247); 1699, подварки *Пиратинские* (Модз., Мал. род., IV, 577); 1713, Иванъ *Пиратинский* (Лаз., Люди, 30); 1719, *Пиратинскій* замокъ (Модз., Мал. род., IV, 579); 1749, брама *Пырятыньска(я)* (в м. Прилуки; Маркевич, О нар., 43); хх. *Пирятинщина* (на Гадяччині; ПГ, 27, 32); пор.: 1607, пос. *Ператинъ* в кол. Кременецьк. пов., суч. Тр (АЮЗР, VI, I, прилож., 342—344); *Пирятин* (вар.: *Ператин, Пиратин, Пирꞌйатин*) у Радехівськ. р-ні Лв і в Дубнівськ. Рв; с. і р. *Пиратин* у кол. Новоміськ. сотні, суч. Чрг (Новгородсів., 221, 234), сюди ж, очевидно, й с. *Пирятин* кол. Суразьк. пов. (Модз., Гути, 27) та ін.

Як: 1. (нар.-етим.) тут, мовляв, *пиряли* (кидали) через *тин* ворогів (МЕ); 2. У Радехівськ. р-ні Лв від ім. *Перата* «не виясненого значення» (Кордуба, 14); 3. того ж походження, що й *Пирогощаю*; тобто є посесивом на *-j(ь) від д.-р. особового ім. *Пирѧта,* зменш. з **Пирогостъ* (пор.: *Воигостъ, Орогостъ* і под.), що, ймовірно, був видним боярином у Києві XI—XII ст. (Соболевский, Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии.— Сб. ОРЯС. Т. LXXXVIII, 1910, № 3, 256; Ж. Ст., 1893, вып. IV, 460; Фасмер, III, 266; Стрижак, ППНП, 83 та ін.). О. С.

ПЛАВЪ, пос. чи р., в Галицьк. землі; тепер не простежується; можливо, побл. суч. с. Онут Заставнівськ. р-ну Чрв; 1213, проидоша в Оноутъ. и идоша в поле... поидоша вози н. къ *Плавоу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 735); пор.: рр. *Плава* в кол. Рязанськ. землі (НЛСХС, 448); л. Гнилого Тікича л. Тікича п. Синюхи л. Пд. Бугу (Похилевич, 388); Pława в бас. Уборті (SG, XIII, 765) і в кол. Смоленськ. губ. (SG, VIII, 277); *Плав* п. Ствиги п. Прип'яті (Машт., Дн., 145) Жт; потік *Плаве* в бас. Дністра з однойменн. с. на ньому (СГУ, 427) та ін.

Семантичним способом від. д.-р. *плавъ* (із *ploụ- «текти»); пор.: укр. діал. *плав* «низький берег ріки, зарослий очеретом»; «багниста низовина»; «болото», «мул», «повінь», «вир, течія»; «плавучий острів, зарослий очеретом та ін. рослинністю» й под. (Jurkowski, 125); рос. діал. *плав* «болото» (детальніше див.: Толстой, 171—175; Мокиенко, 164—167); польськ. діал. pławula «острів; плавуча лука», в.-луж. «pław, pława» «предмети, що пливуть по воді», словен. plȃvež «острів» та ін. (Jurkowski, 125—126). Л. М.

ПЛѢСЬНЬСКЪ, м., в Галицьк. землі; суч. х. *Пліснесько* в складі с. Підгірці Бродівськ. р-ну Лв (Ратич, 25, 30); як кол. с. *Плоске* побл. Києва (Сл. СОПИ, I, 20; IV, 83); 1188, Романъ же испросисѧ оу... Рюрика на Галичь... Рюрикъ же поусти с нимъ с҃на своего. и Славна Борисовича воеводоу. Романъ же передъ свои. посла ко *Прѣсньскоу* (къ *плѣсньскоу*). да заѣдоуть *Преснескъ (плѣснескь)* переди... Оугре же и Галичане заехаша и оу *Преснескъ* (оу *плѣнска*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 661—662); 1232, Данилъ же поиде со братомъ. и со Ѡлександромъ. *Плѣсньскоу*... и. подъ Аръбоузовичи. и... ѡбратисѧ во Володимѣръ (т. ж., 770); б. д., Всю нощь съ вечера бусови врани възграяху у *Плѣсньска* (в Катерининськ. сп.— *Плѣньска.— Л. М.*) (Сл. СОПИ, I, 20; IV, 83; підстав для ідентифікації з найменуванням м. Галицьк. землі бракує, хоч її спроби й відомі; див.: Барс., 163; Сл. СОПИ, IV, 83—84).

Можливо, релятив на **-ьск-** від д.-р. гідроніма **Плѣсьнъ(jь);* пор.: потік *Плесний* у Сколівськ. р-ні Лв; р. *Плесна* кол. Городецьк. вол., зафіксован. в Путивльськ. «писцовій» кн. 1594 р. (Котков, 67—68); рр. *Плиска:* 1. л. Борзни бас. Десни; 2. в бас. Ірпеня п. Дніпра, на ній с. *Плесецьке* Васильківськ. р-ну Кв; 3. в бас. Турії п. Прип'яті (СГУ, 429); рр. *Плиса* (дві) бас. Березини (ТТ, 202); р., тер. й м. Plisni в Польщі, перші фіксації з X ст.; м. й тер. (сербо-луж.) Pliśnia на р. Plisy (Pleisse; Sł. SS, IV, I, 149), а також *Божьскъ* (від гідроніма *Богъ*), *Кꙋрьскъ* (пор. р. *Кꙋръ*), *Слꙋческъ* (від *Слꙋчь*), *Сновьскъ* (р. *Сновь*), *Ꙋшескъ* (від *Ꙋша*) та ін. Як від апелятива *плѣснь* «пліснява, гниль» (Роспонд, Стр., 67; Sł. SS, IV, 149). Л. М.

ПОБОЖЬЄ, місцевість, понад *Пд. Бугом;* суч. *Надбýжжя, Побýжжя;* 1257, Данилъ... послa Деонисиꙗ Павловича. взѧ *Межибжие*... воевахоуть. людье Данилови же и Василкови Болоховъ. а Лвови *Побожье* и люди Татарьскыꙗ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838).

Похідні: *побожане,* жителі *Побожья:* 1682. господаръ волоскій, зогнавши волости иемеровскіе и усѣхъ *побожанъ,* будовалъ собѣ дворъ у Цекийновцѣ. на семъ боцѣ Днѣстра (Самовидец, 155—156).

Іменник на *-ьj(е) від назви р. *Богъ* (див.) за допомогою преф. **По-** Л. М.

ПОГОРИНА, обл. («волость»), понад р. *Гóринь* п. Прип'яті; охоплювала мм. Бужескъ, Шумскъ, Тихомль, Выгошевъ, Дорогобужъ, Гноиница (Ук. ПСРЛ, II, 73) тощо; тепер це частково: Рв, Тр й Хм (верхів'я бас. *Горині*); 1097, брата ти оубилъ (Ꙗрополка и тебе хоче оубити. и заѧти волость твою. Туровъ и Пинескъ. и Берестиє. и *Поборину (Погорину)* (1377 р.,

ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 263); 1150, ИзАслав же тогда ида заꙗ *Погорину;* и попроси ми оу ѡца *Погорины* (т. ж., 328, 329), *Погорину* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 403); 1139, дошедше *Погорини* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. сп. к. XV в., 35); 1150, *Погорину* (т. ж., 48), а проси ми... *Погорины* (к. XVI ст., ПСРЛ, VIII. Воскр. лет., 49).

Похідні: 1155, но се ти волость даю Дорогобуж и Пересопницю и всѣ *Погориньские* городы (ПСРЛ, XXV, 62); 1156, Дорогобужь, и Пересопницу, и всѣ *Погориньскія* городы (ПСРЛ, VII, 65).

Префіксальне (за допомогою **По-**), фемінізоване (-а внаслідок узгодження із словом «волость») утворення від гідроніма *Го́ринь* (як серб. *Горина, Слатина* й под.) (Роспонд, Стр., 32), змодельоване за балт. (?) зразками; пор. нп: лит. Panargen, Panemune, білор. *Пожижма, Порозово,* укр. *Посвірж* тощо. А. К.

ПОДЄС(Ь)НЬЄ, обл., понад р. *Десною* п. Дніпра; суч. *Наддесе́ння, Подесе́ння;* 1147, выбѣгоша посадничи Володимери. ИзАславли. из ВАтичь... и ѿтоуда иде... заемъ вси ВАтичи и ДобрАнескъ и до Воробиинъ *Подесньє* Домагощь. и Мценескъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 342).

Похідні: 1156, Володимиричь... заꙗ оу него все городы *Подеснескыꙗ* (т. ж., 484); 1155, городы его *Подесньские* (XVI ст., ПСРЛ, XXV, 61); 1156, городы *Подесньскіе* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 64), *Подесенскія* грады (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 304).

Іменник на *-ь(j)е від гідроніма *Дєс(ь)на* (див.) за допомогою преф. **По-;** пор.: *Посємьє, Полѣсьє; Поку́ття;* сюди ж *Заволочье, Межибожьє* (див.), *Прикарпа́ття* й под. А. К.

ПОДОЛЬЄ, р-н («градъ») давн. Києва, в *долині* на п. б. Дніпра, між гирлом р. Почайни й схилами гір Старокиївської, Замкової, Хоревиці й Щекавиці; суч. *Поді́л* (Київ, 483); 945, бѣ бо тогда вода текущи. въздолѣ горы Києвьскиꙗ. и на *подольи* не сѣдАху людьє (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55); 1124, пожаръ великъ Кыєвѣ городѣ. ꙗко погорѣвшю єму мало не всему. по два дни по *Подолью* и по Горѣ (т. ж., 293); 1145, Кыѥвъ погорѣ половину *Подольꙗ* (т. ж., 312); 1147, и возложьше и на кола везоша и на *Подольє* (т. ж., 318); 945, возлѣ горы Кьєвьскыꙗ. и на *Подолѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 14); 1124, бездожгье. то погорѣ *Подолье* все (т. ж., 288); 1147, и на *Подолье* на торговище (т. ж., 353); 1150, а друзии почаша... дружину е перевозити на сю сторону в *Подолье* (т. ж., 402); 1161, нача ИзАславъ полкы рАдити съ братьею. и доспѣвъ иде къ *Подолью* (т. ж., 515); 1171, и грабиша... весь гра *Подолье* и Гору. и манастыри (т. ж., 545); 1069, и погоре *Подолие* (НЛ, I, 17), погорѣ *Подолье* Кыевѣ (т. ж., 20); 1111, погорѣ *Подоліе* Кіева (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 22); 1124, И погорѣ въ Кіевѣ *Подоліе* все (т. ж., 25), и возложиша и на кола и везоша и на *Подоліе* (т. ж., 42); 1160, къ *Подолію* (т. ж., 74); 1170, градъ, *Подоліе* и Гору (т. ж., 84), не токмо бо едино *Подоліе* взяша, но и митрополію святую Софію разграбиша (т. ж., 108); 1651, *Подолное* мѣсто (Грабянка, 106—107); 1689, *Нижній городъ* (УАЗ, I, 1926, 19); 1699, *Подолъ* (т. ж., 24); 1718, *Подолъ-Кіевъ* (Дн. Марк., 7).

Похідні: 1202, и ѡтвориша ѥму Кыꙗне ворота *Подольскаꙗ* в Копыревѣ конци. и въѣха в *Подольє* (ПСРЛ, I, 1962, 417), и отвориша єму Кіяне ворота *Подолская,* въ Копыревѣ концѣ, и въѣхаша вь *Подоліє* (ПСРЛ, VII, 107).

Пор.: с. *Подолъ* (пізн. Фрузинівка, нижче с. Ораного Іванківськ. р-ну Кв) (Похилевич, 120); 1974, ур. *Поді́л* в сс. Біївці й Хохітва Богуславськ. р-ну Кв (Анк.); оз. *Поді́льське* в межиріччі Сули й Хоролу (Швець, ГПУ, 73); 1974, став *Подольський* у с. Кривошиїнці Сквирськ. р-ну Кв (Анк.).

Іменник на *-ьj(е) від д.-р. *подолъ* «нижня частина міста, міський район; місця, розташовані в *долині* річки» (Кочин, 246); пор.: укр. *поді́л, поді́лля* «низовина, *долина*» (Тутк., 160); рос. діал. *подолья* «низьке, низовинне місце, низовина, особливо поблизу річки або мочара» (Машт., Мат., 84), *подол* «низкое болотистое место» (Мельниченко, 151). І. Ж.

ПОДОЛЬСКАꙖ, земля, суч. *Поді́лля,* охоплює тер. між Дністром і Пд. Бугом (див. також *Понизьє);* 1150, приде Изяславу вѣсть, оже Володимиръ перешелъ Болохово, идеть мимо Мунаревъ къ Володареву [В Єрмолаївськ. сп. на полі зазначено: *болоховъ, мунаревъ* в *подолской* земли.— *Л. М.*] (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 50); 1481, Перекопьскый царь Мингирей воевалъ *Подолскую* землю королеву (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1848. Новгородск. 4-я лет., 134); б. д., а Корьядовы дѣти: Александръ, Коньстянтинъ, Өеодоръ, тѣ всѣ бездѣтны, извелися въ *Подольской* землѣ (т. с., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 256); 1241, По плѣненіи Кіевскомъ... пойде безбожный Батій на землю Волынскую и *Подолскую* (XVII ст., т. ж., 1843. Густ. лет., 339); 1375, *подольскои* земли (ССУМ, II, 167); 1386, Князь Василеи Дмитреевичь прибѣже изо Орды в *Подольскую* землю, к Петру Воеводе (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 85); 1351, kniażata Korjatowiczy... z dozwoleniem welikoho kniazia Olgierda... y s pomoczyiu litowskoiu poszli w Podolskuju zemlu. A w tot czas w Podolskoy zemli ne był ni odyn horod ni derewom rublenny, ni kamenem budowany (XVII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Быховца, 139); 1524, Турки и татаре Лвовскую, Сълуцкую (Саноцкую), Белзскую и *Подолскую* землю окрутне звоевали и неоплаканую шкоду по всей Руси Подгорской учинили (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 76); 1672, *Подолскую* землю (Самовидец, 274).

Похідні: на *Подолскихъ* и Украинскихъ границахъ (1730 р., Величко, I, 157), въ воеводствахъ Кіевскомъ, Браславскомъ, Чернѣговскомъ, *Подолскомъ* (т. ж., IV, 97); въ воеводствахъ: Рускомъ, Кіевскомъ, Волинскомъ, *Подольскомъ,* Браславскомъ, Чернѣговскомъ (т. ж., 98); 1454, Жигимонт Кестутовичь... Ли-

товское, Смоленское, Полоцкое, Киевское, *Подолское,* Витебское, Мстиславское князства руские опановал (т. ж., 85); 1399, князь великій Витовтъ Кестутьевичь Литовьскій събра воя многы... и Литва, и Нѣмци, и Ляхи, Жемоть, Татарове, и Волохи, и *Подоляне,* съ ними же бѣ числомъ князей 50 (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1848. Новгородск. 4-я лет., 103); 1489, По многомъ плѣненіи землѣ нашея отъ Татаръ, посла противу ихъ Казимеръ сына своего Іоана Олбрахта, иже совокуписа со Русю и *Подоляны* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 360); 1564, А в обоих полкѣх... было Литовских людеи земян и Волынцов и *Подолян* и Жемоити... с пятдесят тысячь (т. с., ПСРЛ, XXIX. Продолж. Александро-Невск. лет., 340); 1401, городы *Подолские* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 72).

Релятив на **-ьск-** від д.-р. *подольє* «долина; підгір'я; низовина понад берегом річки» (Срезневский, II, 1043); фіксація 1150 р. і 1241 р. як пізн. вставка (Молчановский, 11—12); пор. *Понизьє* (див.). Л. М.

ПОДОЛЬСКЫЄ, ворота. в давн. Києві, в Копиревім кінці; в р-ні перехрестя суч. Вознесенськ. узвозу й вул. Глибочицьк. (Толочко, ДК, 84); 1202, и ѿвориша ѥму Кыꙗне ворота *Подольскаꙗ* в Копыревѣ конци. и въѣха в *Подольє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 417), ворота *Подольская* в Копыревѣ конци (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 100); 1201, врата *Подолская* въ Копыревѣ концѣ (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, X, I. Патриарш. лет., 34); 1202, ворота *Подольская* въ Копыреве концѣ (XVI ст., т. ж., 142), ворота *Подольская,* въ Копыревѣ концѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 107).

Релятив на *__-ьск-__ від хороніма *Подольє* (див.). І. Ж.

ПОДЪГОРЬЄ, обл., ч. Галицьк. землі, прилегла до пн.-зх. схилів Карпат; суч. *Підгір'я;* 1235, Михаилови же стоꙗщоу на *Подъгораи (подгорьи).* хотѧщю снѧтисѧ с Кондратомъ. и ѡжидающю Половець со Изѧславомъ. Половци же придоша в землю Галичькоую... возвратишасѧ. то слышавъ Михаилъ. возвратисѧ в Галичь. а Кондратъ побѣже до Лѧховъ (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 775);1245, Вышата воева *Подъгорье (подгоріе)* (т. ж., 795). Такоже и въ Сармаціи... Поляне, Древляне, Сѣвери, Кривичи и проч., или якоже и нынѣ, Москва, Бѣлая Русь, Волынь, Подоля, Украйна, *Подгоря* и проч. (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 236); 1593, зо всих земль и поветов земли Волынское, с Подоля, с *Подгоря,* з Руси, из Литвы, зе Львова, с Киева, с Премышля, с Пинска (т. с., ПСРЛ, XXXII. Баркулабовск. лет., 180); 1655, А войска коронные уступили за Богъ, а инные в Полщу повернули, и... коло *Подгоря* державлися (Самовидец, 40); 1350, на *Подгорье* всѣ краины полские, межи Саном и Вислою лежачие, вшир и вдолжъ звоевали аж до Тарнова и за Сендомир (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Прил.: О плюндрованю руского панства от литвы и поражцѣ их, 213); 1527, полону... з Руси, Подоля и *Подгоря* 80 000 отгромили (т. с., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 107); 1657, И такъ потягши *Подгорямъ* за Самборъ, и тамъ з'лучилися з войсками венгерскими а напотомъ и з шведскими и пустошили Полщу ажъ по самые Прусы (*Самовидец,* 47), от *Подгуря* орды зайшли (т. ж., 48); 1672, татаре загонами ходили на *Подгор'е* (т. ж., 116); 1759, pojechałem w Podgórze (АЮЗР, III, III, 698); 1682, wwożenia soli z Podgórza (АЮЗР, I, IV, 61); фолькл.: Нема пары ни въ Кордонѣ, ни въ нашêмъ *Пôдгôрью* (Гол., Нар., III, отд. II. Думы и думки, 220), Ой ѣхавъ Козакъ, ой ѣхавъ молодъ, Зъ *Пôдгôрья* на Подôльє (т. ж., II, 580), Турки, Татаре *Пôдгôрья* взяли, В полонъ забрали, доловъ погнали (т. ж., III, отд. II, 130); обл., пор. на Балканах: Podgorie (submontana), біля підніжжя головного пасма Динарських гір; Podgorie, в Хорватії, Podgorie, в Славонії (Sł. SS, IV, 167—168).

Похідні: 1267, Лев Данилович... сам в руских князствах, Подляском, Волынском, Киевском, Звиногородском и *Подгорском,* гдѣ Львов мѣсто з двома замками на свое имя заложил... взявши Галичь широко и велможне пановал (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Прил., 209).

Семантичним способом від д.-р. апелятива *подъгорьє* «місце біля гори, по схилу гори» (*подъгориѥ*) (Срезневский, II, 1054—1055). Л. М.

ПОЛЄ: І. степи («поло», «станы», «страны») вздовж сх. й пд. околиці руської ойкумени, відвідувані кочовими нар.; 968, Придоша Печенѣзи на Руску землю первоє... то слышавъ Стославъ... и приде Києву... и прогна Печенѣги **в** *поли* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 65—67); 1103, и придоша [руські воїни.— *О. С.*]... ниже порогъ. и сташа... въ Хортиче островѣ и всѣдоша на конѣ. и пѣши из людеи выше. идоша въ *поло.* д҃. дни. и придоша на Сутѣнь (т. ж., 278), в *поле* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 253); 1144, и пробѣже [Іван Ростиславич.— *О. С.*] сквозѣ полкъ к Доунаю и ѿтоуда *полемъ* прибѣже ко Всеволодоу. Києвоу (т. ж., 317); 1159, Иванъ же... ѣха в *поле* къ Половцемъ. и шедъ с Половци и ста в городехъ Подунаискы (т. ж., 497); 1161, Стославъ не иде и-Щернигова. и поѣха противу Половцемъ в *поле*... и побѣже Изѧславъ. а Половци бѣжаша в *поле* (т. ж., 514); 1174, Игорь Стославичь. совокупивъ полкы свои и ѣха. в *поле* за Воръсколъ... и срѣте Половьцѣ (т. ж., 568); 1214, ѿтоудоу [кн. Данило Романович.— *О. С.*] проидоша в Оноутъ. и идоша в *поле*...и. къ Плавоу (т. ж., 735); 1226, идеть Мьстиславъ в *поле* (т. ж., 747); 1237, ишедшю же Ростиславоу во *поле* (т. ж., 777); 1259, и не ѹспѣвше ничтоже [татари.— *О. С.*] вратишасѧ во станы (въ страны) своꙗ. рекше в *поле* (т. ж., 842); 1240, Батыеви погнавшу до Дуная. И стоя ту три лета, и воевавши до Володавы, возратишася в *Поле* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 68); 1160, идоша на Половцы въ *поле* за Донъ далече (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 34); 1479, придоша ис

Поля два царя Мердоулат с сыном своим Бердоулатом да брат его Айдар, дети царя Ачи Герня Кримского (т. ж., 124); 1494, приде из Волох... Субата-Плещеев, а ис Крыму Константин Заблоцкий, а шли *Полем*, и грабили их на *Поле* татарове ордынские казаки (т. ж., 128); 1497, князь великий Иван Васильевич послов своих в Крым... с Москвы отпустил *Полем* (т. ж., 132); 1506, [він же.— *О. С.*] *Полем* послал... рать х Казаки (т. ж., 134); 1546, прислаша татарове от черкас челом к великому князю, чтобы... велел им город поставити от Путимля в *Поле* (т. ж., 136); 1554, приде крымский царь на *Поле*... помышляя, как бы извоевати украину и пригородки великого князя (т. ж., 138); 1599, послав царь Борис Федорович на *Поле* ставити города Борисова (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 147).

Семантичним способом від апелятива *поле* (в основі той же корінь, що й у д.-р. *полыи* «пустий»). О. С.

II. ч. Чернігівськ. землі вздовж Десни; (1965 р.) суч. *Степо́к* (МЕ) Менськ. р-н Чрг; 1159, ИзАслав же ...ѿтуписА в *поле*. а Половци идоша домовь (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 350); 1147, и посажа посадникы свои Глѣбъ Гюргевичь. по Посѣмью за *полемъ* (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 356); 1160, ИзАславъ же с Половци. ѿѣхаша в *поле* (т. ж., 606). Див. *Поле* I. А. К.

ПОЛОВЬЦИ, країна («страна»), де кочували *по́ловці*, вона ж *Половьцьскаю* (див.) земля, *Половьцьское* (див.) поле; 1174, бѣгаю... ово в Галечь. ово Оугры ово в РАзань. ово. в *Половцихъ (половцех)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 567); 1185, Игорь же Стославличь... бАшеть в *Половцехъ*... боудоущю же ємоу в *Половцехъ* (т. ж., 649); б. д., Тѣми тресну земля, и многи с т р а н ы [розрядка наша.— *О. С.*] — Хинова, Литва, Ятвязи, Деремела и *Половци* сулици своя повъргоша (Сл. СОПИ, IV, 141). Вар.: земля Половьцьскаю, поле *Половьцьское, Поле; Полове́ччина* (суч. літер.); *Дешт-і-Кипчак* (Кудряшов, 124).

Похідні: валъ *Половьцьскыи* (див.); 1571, *Половецкіе* лески, на р. Сосна бас. Сіверськ. Дінця (Беляев, 10); XVII ст., с. *Половецка* кол. Білоцерківськ. староства над р. Россю (Воссоед., I, 40); 1770, сл-ка *Половетщина* кол. Протовчанськ. паланки над р. Оріллю (Голобуцький, 220).

Семантичним способом від етноніма *Половьци* (пор. 1055, приходи Болуш с *Половци* и сотвори Всеволод миръ с ними; ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 43), що є формою мн. від *Половьць*, утвореного за допомогою суф. **-ьць** від *половыи* «білуватий», рос. «изжелта белый», «половий», «у білих плямах» (Срезневский, II, 1130); «блідий, блідо-жовтий» тощо (Преображенский, 814—815); «жовтий, кольору стиглого жита» (Грінченко, III, 285—286); «сивий», відповідно *Половьци* — за кольором шапок, які начебто вони носили; пор.: *каракалпа́ки* і *чо́рні кло-бу́ки* «чорні шапки»; *карапапа́хи* «чорні папахи» (різновид шапок); *кизилбаші* «червоні голови», тобто шапки (Кримський, Тюрки, II, 158—159); «блідаво-жовтий, солом'яно-жовтий» (етнонім за кольором волосся цього народу) (Сл. СОПИ, IV, 141); «синій» (звідси назва головної *половецької* орди; пор.: нім. Blawen, Blauen «сині, голубуваті», серб. *пла̂в* «синій, голубий; світлий, блідо-жовтий»; укр., інколи щодо волів, «голубуватий»; див. Соболевский, Неск., 175); пор. *кӧк-тӯрки* орх.-єнісей. иаписів; як переклад тюрк. *куман//кубан* «синій» (Сл. СОПИ, IV, 143). Див. *Кꙋманьска(ю)*, країна. О. С.

ПОЛОВЬЦЬСКАЮ, земля (рідше, орда), зайнята *по́ловцями;* в XI—XII ст. причорноморські степи між Волгою й Дунаєм (Кудряшов, 124); 1116, Ѭрополкъ ходи на *Половьчскую* землю. к рѣцѣ зовомѣи Донъ... и ·г҃· городы взАша *Половечскыѣ*. Галинъ. Чешюєвъ. и Сугровъ. и приведе с собою Ѭсы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 291); 1238, Батыи... поиде в земълю *Половетцкоую* (т. ж., 522); 1152, Ѭрославичь Ростиславъ. с браєю и с РАзанци. и с Муромци. поидоша съ Гюргемъ. а не ѿрекоша ему. тако же и *Половци*. и ѿперлюеве. и Токсобици. и всА *Половецьскаю (половецкаа)* землА. что же и межи Волгою и Днѣпромъ и псицоша туда на ВАтичѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 455); 1224, Приде неслыханаю рать. безбожнии МоавитАне. рекомыи Татаръве. придоша на землю *Половецькоую*... и придо [руські війська.— *О. С.*] к рѣцѣ Днѣпроу. ко ѡстровоу ВарАжькомоу. и приѣха тоу к нимъ. всА землА *Половецкаю* (т. ж., 740—741); 1237, Батыеви же. вземшю Козлескъ. и поиде в землю *Пополовецькоую (половецкоую)* (т. ж., 781); 1152, Ростиславъ Ярославичь Рязаньскии... и *Половци* с нім мнози... межы Волги и Днѣпра (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 39); 1224, приидоша языци незнаеміи... Моавитянѣ рѣкомі Татари... ихже тако Урмены зовуть, а друзии Печенѣзи... мнози страны попленіша: Ясы, Обезы и Касоги; приидоша на землю *Половецьскую*... Они же [руські війська.— *О. С.*] отпустиша послы ихъ, ту пріиде к нимъ вся земля *Половецькаа* (т. ж., 69—70); 1237, Батый же... иде в землю *Половецкую* (т. ж., 76); 1380, Мамаи собра... силоу безьбѣжьноу Татарскꙋю и всю землю *Половецьскоую* (1519 р., ПСРЛ, XVII. Супральск. сп., 41); 1116, Ярополкъ ходи на *Половцистскую* землю к рѣцѣ Дону... и городы поима *Половечские* Галинъ, Чешуевъ, Сугровъ (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV ст., 27); 1152, *Половечскаа* земля... межи Волгою и Днѣпромъ (т. ж., 56); 1203, Прииде... Рюрик и Олговичи, и латыни, и со всею *Половеческою* землею, и взя Киев (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 57); 1224, на землю *Половетцкую* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Вологодско-Пермск. лет., 66); 1139, *Половическая* земля (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 106); 1226, *Половецка* земля (XVII ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., Прилож., II, 156); б. д., Почнемъ... повѣсть сію отъ стараго Владимера до нынѣшняго Игоря, иже... наведе-

своя храбрыя плъкы на землю *Половѣцькую* за землю Русьскую. Трещать копіа харалужныя въ полѣ незнаемѣ среди земли *Половецкыи* (Сл. СОПИ, IV, 140). Вар.: страна *Кѹманьскаю, поле Половьцьское, Полє* (див.); *Дешт-і-Кипчак, Половéччина*.

Похідні: 1770, сл-ка *Половетщина* кол. Протовчанськ. паланки над р. Оріллю (Голобуцький, 220); тут у XIII ст. проходив *Половецький* вал (див. *Половьцьскыи*).

Релятив на **-ьск-** від етноніма *Половьци* (див.). О. С.

ПОЛОВЬЦЬСКОЄ, поле; тер., де кочували *пóловці*, які в XI—XII ст. займали причорноморські степи між Волгою й Дунаєм (Кудряшов, 124); 1207, ста ѹ города Проньска... и роставлѧ полкы... Костѧнтину... на горѣ. а Ꙗрославу с Переꙗславци ·в· ꙗ врата. Дв҃ду... третьꙗꙗ врата. а самъ кнѧ великыи. ста за рѣкою с полѧ *Половецьскаго* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 431—432); 1223, приидоша ꙗзыци незнаєми... Моавитѧне. рекомии Татарове... Татары. а иніи гл҃ть Таоурменї. а дроузїи Печенѣзи... И приидоша на землю *Половетьскѹю... Половци* же... побѣгоша. до рѣкы Днѣпра... и в лѫкѹ морѧ ...Бгъ. хстѧ и погѹбити безбожныꙗ сны Измаиловы. *Коуманы*... побѣдиша й Татари... и приидоша всю страноу *Коуманьскѹ*... а Котанъ... прибѣгоша. идѣже зоветсѧ валъ *Половецькыи* (т. ж., 503—504), вси люди и кнѧзи [руські.— *О. С.*] ...поидоша ...в поле *Половецьское* (т. ж., 506—507); 1224, в поле *Половецкое (половецко)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 742), *половецкое* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 57), *Половецькое* (XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 89); б. д., Хощу... копіе приломити конець поля *Половецкаго*. Почнуть наю птнци бити въ полѣ *Половецкомъ* (Сл. СОПИ, IV, 140), Они бо взнялися... со земли Русскыя на поля *половетции;* буря соколи снесет из земли Залѣтъскые в поле *Половецкое* (т. ж., 130). Вар.: землѧ *Половьцьскаю* (див.), *Полє*, страна *Кѹманьскаю* (див.), *Дешт-і-Кипчак* (Кудряшов, 124); XVI ст., поле *Татарское* (Сл. СОПИ, IV, 130); суч. літер. *Половéччина*.

Релятив на **-ьск-** від етноніма *Половьци* (див.). О. С.

ПОЛОВЬЦЬСКЫИ, вал; як суч. *Надорíльськ.* вал уздовж р. *Орелі* та її пр. Берестової, де 1731—1733 рр. створено т. зв. *Українську* оборонну лінію (Ляск., Русск., 79; див. *Ѹкраина*); 1223, ꙗзыци... и зовут ꙗ Татары. а инии глють Таумены. а друзии Печенѣзи... многы страны поплѣниша .Ꙗсы· Ѡбезы· Касогы и *Половець*... множство избиша... проидоша то ти Тауpмению всю страну *Куманьску*. и придоша близь Руси. идеже зоветсѧ валъ *Половечьскыи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 445—446), *Половечьскый* (т. ж., 1846, 189), языци... Моавитянѣ, рѣкомі Татари... их же тако Урмены зовуть, а друзии Почен҃ѣзі... мнози страны попленіша: Ясы, Обезы и Касоги; приидоша на землю *Половецьскую, Половци* же... бѣжаша... по Дону в лукоморіа,... до рѣки Днѣпра. А Кътякъ князь *Половецьки,..* прибѣже, идѣже зовется валъ *Половецьки* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII, 69), Татарове... приидоша... на землю *Половецкую... Половци*... побѣгоша... до рѣкы Днѣпра... по Дону и в луку моря... Богъ же отмщение створи над безбожными *Куманы*... побѣдиша их Татари... приидоша всю страну *Куманьску* и... близь Руси. А Котякъ, *Половецьскыи* князь... прибѣгоша, идѣ же зовется вал *Половецкыи* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 118—119), *Половецкій* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV, 88), вал *Половетцкии* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 67), *Половецкий* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXIV. Пискаревск. л-ц, 83), Татарове... пріидоша на землю *Половецкую... Половци*... бежаша... А Котягъ, князь *Половецкій*... прибежаша, идеже... валъ *Половецкими* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I, 152) тощо.

Релятив на **-ьск-** від етноніма *Половьци* (див.). О. С.

ПОЛОНАꙖ, р., л. Стиру п. Прип'яті (Барс., 164); як п. Чорногузки л. Стиру, побл. суч. нп Угринів і Шклинь Горохівськ. р-ну, Вигуричі й Голишів Луцьк. р-ну Вл (СГУ, 435); 1149, поиде Володимерь из Галича... и пришедъ ста. на *Полонои*. межи Володимеромъ и Луческомъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 391).

Як від: 1. *полонина* «лука, луг» (пор. д.-р. *болоньє;* див. *Полонина*), суч. «гірська рівнина» (Никонов, КТС, 337; Роспонд, Стр., 23); 2. *полонъ* «повний» із д.-р. **пълнъ*, ст.-сл. **ПЛЪНЪ** (Фасмер, III, 312), що пізн. форми заперечують; пор.: Połonka (SG, VII, 529); 1571, *Полона, Полонная* (АЮЗР, VIII, VI, 325); 1609, *Полонка* (АЮЗР, VIII, VI, 395); 1887, *Полонка* (Забелин, 19); с. *Полонка* Луцьк. р-ну Вл й р. *Полонка (Полонный)* у Пл (СГУ, 435).

Семантичним способом від тієї ж основи, що й поширене на Поліссі *полоня* «відкритий простір, який не поріс деревами і кущами» (Толстой, К проблеме, 51). А. К.

ПОЛОНИНА, місцевість, в р-ні Угорських гір (див. *Ѹгорьскыє;* суч. *Карпáти*); 1263, иде Воишелкъ. до Галича. к Данилови. кнѧзоу и Василкови. хотѧ приꙗти мниские чинъ... потомъ иде в *Полониноу*. ко Григорьеви в манастырь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 859).

Семантичним способом від д.-р. *полонина* «долина» (Сташа въ *поло(ни)нѣ* Изли = гр. 'εν τῇ κοιλάδι) (Срезневский, II, 1136); пор.: ц.-сл.-р. *планина* «гора, покрита лісом» (Батыю же ко Угорьскимъ *планинамъ* бѣжащу) (т. ж., 953), ст.- укр. *полонина* «гірське пасовище» (пор. 1395, ... szelo... Kruselniczu... z liszi y s polenipamy [!] y z nyvamy; 1424, а тоє село... имѣють на(м) давати подлу(г) пра(в) волоско(г)... доходы... с *по(л)нинъ* (ССУМ, II, 184); суч. укр. *полони́на* «гірська рівнина, пасовище на вершинах гір», болг. *планинá* «гора», с.-х. *плани̏на* «гора; лісиста гора»; сюди ж, гадають, і топоніми: Planta, зафіксован. Географом Равенським в землі Careneola, суч. Країна в Югославії (Kraina) (Staszewski, 343); м. *Полонне* Хм (пор. д.-р. *болоньє*) (Никонов, КТС, 337) та ін. О. С.

ПОЛ(О)НЫИ, м., бл. лугу Хоморського, в Волинськ. землі (Барс., 164); тепер м. *Полóнне,* райцентр Хм на р. Хоморі; 1169, и ѣхаша за Кыѥвъ воѥватъ. н приѣхаша к *Полному* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 358); 1172, Глѣбъ... приѣхаша къ *Полоному* къ стѣи Бцѣ. къ граду ДесѦтиньному (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 556); 1195, Рюрикъ... да емоу [Роману. — *А. К.*] *Полоны* и полъ търтака Корьсоуньского (т. ж., 688); 1196, Романъ же восла люди свою в *Полоны...* слышавъ же Рюрикъ. аже ис *Полоного*. ехавше воевали волость (т. ж., 697); 1234, Данилъ же оувѣдавъ. изииде на нѣ. из Галича. оугони и во *Полономь.* и юша и в лоузѣ Хоморьскомь (т. ж., 771—772); 1196, да ему *Полоное* и полторка Рускаго (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 104);

Семантичним способом від д.-р. *полонина* «лука, луг» (також *болонье;* суч. *полонина* «гірська рівнина») (Никонов, КТС, 337; Роспонд, Стр., 74); як *полоня* «відкритий простір, який не поріс деревами й кущами» (Толстой, К проблеме, 51). Див. *Полонина.* А. К.

ПОЛѢСЬЄ, обл., ч. суч. Білорусії (Мінська й Брестська обл. БРСР), а також пн. України (Вл, Рв, Жт, Кв); 1274, Мьстиславъ же бѦшеть не притѦглъ. но шелъ... ѿ КопылѦ воюю по *Полѣсью* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 873), пор. сс. (6) *Полесье* в БРСР.

Іменник на *-**ьј(е)** від д.-р. *лѣсъ* за допомогою преф. **По-**. А. К.

ПОНИЗЬЄ, тер. по середн. течії Дністра та ч. пр.: Ушиці, Смотрича, Збруча й Серету; пор. суч. *Поділля;* 1226, Мьстиславъ дасть Галичь королевичю Андрѣеви. а самъ взѦ *Понизье (понизіє).* ѿтоудоу иде к Торьцкомоу (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 750); 1227, ты возми Галичь. а Ѧзъ *Понизье (понизіє)* (т. ж., 752); 1229, прислаша Галичанѣ рекоуще ꙗко Соудиславъ шелъ есть во *Понизье.* а королевичь в Галичи ѡсталъ (т. ж., 758); 1240, Доброслав же вокнѦжилъсѦ бѣ. и Соудьичь поповъ внуокъ. и грабѦше всю землю. и въше во Бакотоу. все *Понизье* приѦ... Григорьи же Васильевичь. собѣ горноую страноу Перемышльскоую мышлѦше ѡдержати (т. ж., 789); пор. пізн. *Подольє* (суч. *По'д'іл'л'а*).

Іменник на *-**ьј(е)** від д.-р. *низъ* «місце, що міститься нижче інших» (Срезневский, II, 448—449) за допомогою преф. **По-**; протиставлення *низовинної* місцевості гірській (Карпатам і Передкарпаттю); пор.: *Понизье* і «горнаю страна Перемышльскаю» у літоп. фіксації під 1240 р. Л. М.

ПОНТ(ЬСКОЄ), море, бас. Атлантичн. океану; суч. *Чóрне;* 1224, до *Поньского* моря (XIII ст., НЛСХС, 215); б. д., полунощьныю страны и западн[ыю]... Воспории. Меѡти (меотии)... Гаръмати (сармати). Тавріани (таврилни; в Георгія Амартола Ταυριανίς)... (скуфиа)... Словѣне... до *Понетьского* морѦ... в Афетовѣ же части сѣдѦть Русь. Чюдь. и вси ꙗзыци... (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3—4), Воспоріи, Меоти... Сармати, Тавріани, Скуѳія... Словѣне... до *Понетьского* моря (т. ж., 1846, 2); 941, Иде Игорь на Грекы... и почаша воевати Вифаньскию страны и воєваху по *Понту* (т. ж., 1962, 43); 1223, ꙗзыци... и зовуть ю Татары... и поплѣнѦть всю землю. ѿ встока до Єфранта. и ѿ Тигръ до *Понетьска* морѦ (т. ж., 445—446), до *Понетьскаго* (т. ж., 1846, 189); б. д., Воспиріи, и Меоти (меотіи)... Сармати (сарматіи), Тавріани (тавріаніа), Скіѳія... Словѣне... до *Понтскаго* (да *почскаго)* моря (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261), море Варяжское, и по тому морю внити до Рима, отъ Рима... ко Царюграду, а отъ Царяграда пріити въ *Понтъ* море... въ *Поньтское (понтиское)* море... се же море словеть *Русское* (т. ж., 265); 1223, до *Понтьского* моря (т. ж., 129); 1242, отъ моря Варяжьскаго и до моря *Понтьского,* и до моря Хупожьского (т. ж., 151); 1223, до *Понтійского* моря (ПСРЛ, I, 1846. Троицк. лет., 216); 941, по *Понту* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 5; ПСРЛ, XXV, 347), до *Понтьского* (т. ж., 69; XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 118 та ін.); б. д., въсточному морю *Понтейскому* (XV ст., ПСРЛ, XVI. Летоп. Авраамки, 21), а отъ Царяграда пріити в *Понто,* в него же течеть река Днепръ (т. ж., 34), Река Днепръ течеть оу море *Понетьскои* [!] (т. с., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет-и, 60); 1243, до моря *Понетцкаго* и... Хупужского (поч. XVI ст., ПСРЛ, XXV, 135); 941, на устьи *Понста* [!] (т. ж., 348), по *Понтоу* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV, 15), *Поньтьскаго* (т. с., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., I), в *Понт* море (т. с., ПСРЛ, XXXIII, 11), *Понту,* усть *Понта* (т. ж., 17), в *Понтъ* море (XVI ст., ПСРЛ, XXV. Эрмитажн. сп., 338), *Понетского* (т. с., ПСРЛ, XXVII, 172), *Понтиского* (т. с., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9), *Понтьское* (т. ж., 10), *Понтиское* море... словеветъ *Русское* (т. ж., 11), *Поньтииского* (т. ж., 66), *Понтеского* (т. ж., 81), *Пондского* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIV, 92); 1242, *Понтииского* (XVI ст., ПСРЛ, XXVII, 46); 1243, в *Понтѣ* (ПСРЛ, XXVII, 168, 304), до *Понетского,* **-аго** (т. ж., 172, 304). Ін. вар.: д.-р. **Поньтьскоє*, море; низьплуше Руси на Константинь градь... они пріидоше и близь Фара быше, сь кь *Евксінскому Понту...* приплу *Русь* на Костянтинь градѣ.. Се наутрія *Евксина Понта,* сирѣчь доброродна *Понта* (ПСРЛ, I, 1846. «Изъ хронографа Георгія Амартола», 245), правнуцы Афетовы Скиф и Зардан отлучишася... от западных стран, и коснушася полуденных стран, и вселишася во *Ексинопонте...* и от сих породишася сынове и внуцы и умножася зело, и прозвашася по имени прадеда своего *Скифа Скифия Великая* (ПСРЛ, XXXIII, Прилож. «Хронологический рассказ о Словене и Русе и городе Словенске», 139). Від Πόντος: 1. Чорне море; 2. Середземне море; 3. країна *Понт* у Малій Азії, на пд. узбережжі Чорного моря, між Пафлагонією й Вірменією (Дворецкий, II, 1355). Щоб відрізнити від Середземного моря, як Πόντος Ἄξεινος (пор.: гр. ἄξεινος, ἄξενος «негостинний»; помилк. від Σκύθες «скіфське»; Семенов-Зусер, 53), «Негостинне море» (на відміну від Середземного,— холодне, туманне, бурхливе, похмуре; небезпечне для плавання; бб. якого на-

селені ворожими пл.— нар.-етимол. з д.-іран. *axšaēna- «темний», авест. axšaēna- (Фасмер, IV, 345); пізн. (з VI ст. до н. е.) Πόντος Εὔξεινος (гр. εὔξεινος «гостинний»), «Гостинне море» (обжите, освоєне; багате, прибуткове — евфемістична заміна, заклинання, реклама). Пізн.: ὁ Πόντος і ἡ Ποντική θάλαττα (Страбон); у римлян (від греків) (Euksinus) Pontus (Білецький, Гідр., 38) і Ponticum mare (Скаржинская, 44); *Аксенопонт, Евксинепонт* (ПСРЛ, XXXI. Лет-цы посл. четв. XVII в., 261); пор.: Ποντικά «*Понтійське* царство»; δένδρεον Ποντικόν (гіпотетично) «черемха» (бот.), Ποντικός μῦς «ласка» (зоол.) (Дворецкий, II, 1355); антропоніми: Ποντικίων, Ποντικός, Ποντικοῦ (КБН, 894); *Понтійський* (рос. *Понтический*) бас. (геол.; Еремеева, 9); Προποντίς, -ίδος = *Пропонтида* (суч. Мармурове море) «Передмор'я» — «Та (те), що перед *Понтом*» (Боднарский, 359), Ἑλλήσποντος (Georgiev, 25) = *Гелеспонт* «Болотяне море» тощо. В араб. (Аль-Массуді, X ст.) *Бунтус* «Чорне море» (Білецький, Гідр., 38); ін.: *Понт Скифский, Хазарське* море (у генуезц. і венеціанц. до 1475 р.); *Рѹсьское,* море (див.); море *Московітів* (Янко, 163); *Румське* море (Гапусенко, 53) від *Рум* «Рим» в значенні «Візантія»; *Турецкое* море (Халанский, ГН, 319); арабско-тур. *Бахр Трабзунд* «Трапезундське море», *Бахр Сардак, Бахр Судак* «Судацьке море» (Білецький, Гідр., 38—39; див. *Сѹрожьское,* море), «Азовське море разом з Чорним» (Сл. СОПИ, V, 254); *Кафинское* море (ПСРЛ, XXXIII, покажчик) від *Кафа* (суч. м. Феодóсія); *Великое,* пор.: 1399, И проидохом устие Азовскаго моря и взыдохомъ на *великое* море; въ шестый день въ суботу миґухомъ *Кафинский* лименъ и *Сурожъ* (суч. *Судáк;* XVI ст., СОПИ, V, 254) — за розміром; *Сине,* напр., у галицьк. колядці: На тихій Дунай, на *Сине* море (Сумцов, 275); пор. ще в «Слові о полку Ігоревім»: Се бо Готьскыя красныя дѣвы въспѣша на брезѣ *синему* морю, звоня Рускымъ златомъ, поють время бусово, лелеють месть Шаруканю (Сл. СОПИ, V, 65) — за кольором; дінськ. *Святóе* (Фасмер, IV, 345). Помилк.: *Чермное* (змішування з *Червоним*) море (ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., Ч. I, вып. III, 69). У скіфів *Тама* «темне» (Никонов, КТС, 468); д.-гр. Πόντος Μέλας, с.-гр. Θάλασσα Σκοτεινή (Фасмер, IV, 345). Суч.: тур. Kara däniz «(Зле) Чорне море» — антитеза до Ak däniz «Біле (Середземне) море»; н.-гр. Μαύρη Θάλασσα, н.-в.-нім. Schwarzes Meer, франц. Mer Noire, італ. Mer Nero «Чорне море» (Фасмер, IV, 345) та (істор.) Mare Majorum «Велике море» (див. вище) (Живописная Россия.— СПб., 1898.— Т. V, ч. II, 114); рум. Marea Neagră, болг. *Черно* море, груз. [*шави згъва*] «т. с.» (Белецкий, 125); осет. Sa(w)denʒyz «Чорне море» (Абаев, Осет., 47); польськ. morze Czarne, рос. *Чёрное* море; істор. *Чорное* море (XVII—XVIII ст., ПСРЛ, XXXIII, 233); укр. *Чóрне* море. Звідси *Азóво-Чорномóрський* край; нп: *Чорномóрівка, Чорномóрка, Чорномóрське, Чорномóрські Криниці* та ін. (АТПУ—1969, II, 179); *Чорномóрія* («Кубань»; суч. Краснодарський край). войско *Черномóрское* (КС, Т. XVIII, 131); *Черномóрье* (Надхин, 159); *Чорномóрська* Русь (наук.), *чорномóрець,* **-ка** тощо. Як назване не за колір води (пор. *Сине*), а: 1) за його сувор. норов чи 2) за розміщенням: «чорний» у багат. мовах Азії означає «північ»; отже,— це «Північне море» (Никонов, КТС, 476—478); пор. «Біле» — Середземне море — далі на пд. *Понтьское* — релятив на **-ьск-** від *Понтъ* (в основі д.-гр. πόντος «море», пор. прасл. *pǫtь, укр. *путь*). О. С.

ПОПА́ШЬ, м. («городъ», «градъ»), в Надсейм'ї; як: 1. де р. Вир вп. в р. Сейм (побл. літоп. м. *Вьѩхань;* див.); пор. тут. мм. *Спаш, Пропашескъ* (Київські; Барс., 166, 168); 2. побл. р. Терну (Андріяшев, Сівер., 106) у суч. Білопільськ. р-ні См; 3. біля вп. р. *Попаді* в Сулу (Насонов, 229); тепер не простежується; 1147, ИзАславъ.. идоша къ ВьАханю... к *Попашю...* взАша *Попашь* и... приде къ ИзАславоу вѣсть. къ Мьстиславичю ѡже Бьѩхань. инии городи ѿбилисА а *Попашь* взАли (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 356); 1148, город *Попаш...* а оттуду идоша к *Пашу...* и взяша град *Попаш* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 43), къ *Попашу...* градъ *Попашь.* Пріиде же вѣсть... оже въ Вьехани городѣ отбилися, а *Попашь* взяли (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 42—43).

Безафіксне утворення від д.-р. *паша* (узгодження зі словом «городъ»?) за допомогою преф. **По-**; пор. с.-х. păša «луки», словен. pâša, чес. paša, болг. paša; укр., рос. *паша* «зелений корм» (Schütz, 56) із *pāsi̯ā (Фасмер, III, 223, 292—293). А. К.

ПОРОГЫ: І. кам'яна гряда, перетинає Дніпро вище о-ва Хортиці; суч. Дн, Зп; 971, Стославъ... поиде... къ *порогомъ.* и рече єму воєвода ѡтень Свѣнделъ. поиди кнАже на коних ѡколо. стоѩть бо Печенѣзи въ порозѣ. и не послуша єго... Печенези. заступиша *пороги.* и приде Стославъ къ *порогомъ.* и не бѣ льзѣ проити *порогъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 73); 988, Володимеръ рекъ. аще кде пристанеть [Перун.— *О. С.*]... то ѿрѣваите ѥго ѿ берега. дондеже *пороги* проидеть... и проиде сквозѣ *порогы.* изверже и вѣтръ на рѣцѣ. и ѿтолѣ прослу ПерунАна Рѣнь (т. ж., 117); 1103, и придоша [руські воїни.— *О. С.*] ниже *порогъ.* и сташа въ протолче. въ Хортичи ѡстровѣ (т. ж., 277—278); 1224, а выгонци ГаличькыА придоша по Днѣпроу... и возведоша *порогы* и сташа оу рѣкы Хорьтицѣ. на бродоу оу Протолчи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 742); 1102, ниже *порогъ* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 34); 988, поидоша.. Днѣпромъ, даже до *пороговъ..* и сташа въ Протолчехъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 286); *Пороги Днѣпровскіе* (XX ст., Ук. ПСРЛ, II, 357).

Похідні: 1516, Козаки... живуть же всегда на *Запорожю* (XVII ст., ПСРЛ, II. Густ. лет., 368); суч. тер. *Запоріжжя,* кол. *Запорóжжя* (рос. *Запорóжье*), звідки укр. істор. *запорóжець* (рос. *запорóжец*) «козак *Запорозької Січі*»; також «відвідувач, що стоїть на весіллі за *порогом* хати»;

діал. *запорóжчик* «*запорізький* (істор. *запорóзький*) козак»; діал. *запорóжецький — запорожський* (Гринченко, 1925, 619—620); *запоріжці*, рідше *запоріжáни*, одна *запоріжáнка*, мешканці суч. м. *Запоріжжя;* прізв.: *Запорóжець, Запорóжченко* і под. Як сюди ж (?) і т. зв. Zabrozi 866—890 рр. Баварського Географа (Шафарик, II, III, 215). О. С.

II. тер., що прилягає до кам'яної гряди, яка перетинає Дніпро вище о-ва Хортиці (див. *Порогы I*); 972, Поиде С҃тославъ в *пороги*. и нападе на нь КурѦ кнѦзь Печенѣжьскии. и оубиша С҃тослава (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 74), поиде Святославъ въ *порогы* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 291); 1154, Посла ИзѦславъ с҃на своѥго... противу мачесѣ своеи. бѣ бо повелъ жену собѣ изъ Ѡбезъ. и оустрете... Мстиславъ въ *порозѣхъ*. и приведе ю г Кыѥву (ПСРЛ, I, 1962, 341); 1167, Половци... шедше въ *порогы* начаша пакостити. Гречникомъ (~1425 р., ПСРЛ, 1962. Ипат. лет., 526). Суч. *Надпоріжжя*, звідки *надпорізький* і под.

Семантичним способом від д.-р. *порогы*. О. С.

ПОРОХЪНА, ур., в Чернігівськ. землі; в 1552 р. с. *Порохомъ (Парахонь)* на р. Знобівці належало Новгород-Сіверськ. Спасопреображенськ. м-рю (Зап. Іст.-філ., XX, 126); суч. с. *Порохонь* Середино-Будськ. р-ну См; 1146, сташа оу Мелтековѣ селѣ. ..въ лѣсѣ. в *Порохни* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 332).

Очевидно, безсуфіксне утворення за допомогою прийменника **По-** від гідроніма *Рохъна (*Рахъна*); 1146, и заграбиша Игорева и Святославля стада, въ лѣсѣ, по *Рахни* (т. ж., 1843, 26); 1300, р. *Рахна* (ИКЧГ, 19) п. Десни л. Дніпра, нижче м. Новгород-Сіверськ. Чрг (СГУ, 457). Див. *Рахъна* А. К.

ПОРЪСЬЄ, обл., бас. р. *Росі* в пд. ч. давн. Полянської землі між Дніпром, *Рóссю* з допливами, Красною й верхів'ями Ірпеня й Тетерева (Андріяшев, 46); суч. *Надрóсся, Порóсся;* було природн. межею Київськ. землі (Добр., ЗМДК, 55); у XII ст. єдина тер. з центром у м. Торчеську (певний час кн. стольне м.) (Тихомиров, 303); 1154, *Поросье* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 345; 1146, ИзѦславъ... переиде Днѣпръ оу Зараба. и тоу прислашасѦ к немоу Чернии Клобоуци. и все *Поросье* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 323); 1150, ИзѦславъ... поиде ѿ Звенигорода къ Тумащю. и ту придоша к нему Чернии Клобуци. жены своѥ и дѣти своѥ... затворивше на *Поросьи* (т. ж., 400); 1155, а Василкови да *Поросье* (т. ж., 479); 1169, Володимиру къ своеи волости Торцьскыи съ всимъ *Поросьем* (т. ж., 533); 1174, С҃тослав же сь братьею и Михалко сь братомъ сь Всеволодомъ. и со сыновци. и Кыѥны совокупивше. и Берендѣичѣ и *Поросье*. и вьсю Рускую землю (т. ж., 575), Володимеру Торцьскый со всѣмъ *Поросьемъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 80); 1155, Андрею сыну своему даде Вышгородъ и Василевъ, Борису Туровъ, Глѣбу Переяславль, Василкови *Поруся*, идѣже Бѣлая Церковъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 303), в *Поросіе* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 40), Юрьи... раздая гради сыномъ своимъ и сыновцемъ: Борису Тоуровъ, Василкови *Порсье* (ПСРЛ, IV, 1915, I, I. Новгородск. 4-я лет., 155), *Порусье, Поросье* (Киевск. синопс., 69).

Похідні: 1289, Мьстиславъ.. посла гонцѣ. по Юрьи кнѦзи Пороском... бо Юрьи. *Пороскии* слоужаше Мьстиславоу (ПСРЛ, II, 1962, 930); 1149, съ *Поршаны* (ПСРЛ, VII, 46).

Іменник на *-ьj(e) від гідроніма *Ръсь* допомогою преф. **По-**. Словотвірний тип, характерний і для інших сл. мов (Пецо — JФ, XXX, I, 517—523). Див. *Ръсь*. I. Ж.

ПОСꙊЛЬЄ, обл., Переяславськ. землі, вздовж р. *Сулий* л. Дніпра; межувала з (Половецьк.) полем; суч. *Надсýлля, Посýлля;* ч. Чрк, Пл, См; 1126, бѣ же вѣсть Ꙗрополку и повелѣ гнати люди. и Торкы в Баручь. и в прочаѥ грады... оувѣдавъ же Ꙗрополка. в Переѥславли. вратишасѦ на *Посулье* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 289—290); б. д., велить послушати земли незнаемѣ, Влъзѣ, и Поморію, и *Посулію*, и Сурожу, и Корсуню, и тебѣ, Тьмутораканьскый блъванъ (Сл. СОПИ, IV, 168); рос. *Посýлье;* укр. *По*ꞌ*с'ул'л'а, Над*ꞌ*с'ул'л'а*.

Похідні: 1138, послаша Ѡлговичи по Половци... по *Сулѣ*... и всхотѣ лишитисѦ Переѥславлѧ. и тако бы пагуба *Посулце*. (ПСРЛ, II, 1962, 305), *Посульцы* (к. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., Ч. I, вып. III, 679).

Іменник на *-ьj(e) від гідроніма *Сꙋла* (див.) за допомогою преф. **По-** О. С.

ПОСЄМЬЄ, земля, понад р. *Сейм* л. Десни л. Дніпра; суч. *Надсéйм'я, Посéйм'я*, ч. Чрг, См УРСР, Курськ. обл. РРФСР; 1147, и посажа посадники свои Глѣбъ Гюргевич. по *Посѣмью* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 356); 1149, С҃тославъ Ѡлговичь поча емоу молвити... и тогда взѦ Курескъ и съ *Посемьемъ* (т. ж., 384); 1146, Иванкови же Дюргеви пришедшю в Новъгородъ С҃тославоу. и да емоу рекъ и с *Посемьемъ* (т. ж., 332); 1185, С҃тославъ посла с҃на своего. Ѡлга и Володимера. в *Посемье*... скорбь и тоуга люта... во всемь. *Посемьи*. и в Новѣгородѣ Сѣверьскомъ (т. ж., 645), Игорь... иде ко братоу Ꙗрославоу к Черниговоу. помощи просѦ на *Посемье* (т. ж., 651).

Похідні: 1185, городи. *Посемьские* (т. ж., 645).

Іменник на *-ьj(e) від гідроніма *Семь* (див.) за допомогою преф. **По-**; пор.: **Подес(ь)нье, Посꙋлье* (див.) і под. А. К.

ПОЧАИНА, р., п. Дніпра; м. Київ; поч. на Оболоні з оз. Йорданського, текла сх. ч. Подолу, вп. в Дніпро нижче ур. Хрещатик (р-н суч. Поштової пл.); нижня ч. *Почáйни* була Київськ. гаванню (КС, 1884, № 9, 253); 955, в *Почаинѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 63); 964, постоиши оу мене в *Почаинѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 51); 988, Владимер посла по всему граду, глаголя: «Поидите на

реку *Почайну* креститися»... Наутрии... Владимир с попы на реку *Почаю* снидеся без числа людеи (т. ж., 28); 958, въ *Почаинѣ* (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 236); 955, в *Почаинѣ* (XVI ст., ПСРЛ, XXVII, 188); 988, поидите на реку *Почаю* креститися... Владимеръ съ попы царициными и съ Корсунскими на реку на *Почаю* сниде (т. с., ПСРЛ, XX, I. Львовськ. лет., 80), вь *Почайне* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 286), в *Почайне* (XVII ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 43); 955, в *Почане* (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 20); 1383, *Почана* (Чт. ИОНЛ, 1888, II, 29), *Почайная* (на рѣцѣ *Почайной*) (Киевск. синопс., 70); XVI—XIX ст., *Почайна* (1539, АЮЗР, I, VI, 29; ИТК, II, 134; Величко, I, 385; 1785, ЦДІАК, ф. 193, оп. 1, од. зб. 2863, арк. 6; Фунд., 316; СНМ Кв., 1; Машт., Дн., 51; Макс., Киев., 24; Гавр.-Речм., 35); 1713, *Пещаная Почайна* («до *Почайны* речки *пещаной*»; ИТК, 145), *Болшая Почайна* (1785, ЦДІАК, ф. 193, оп. 1, од. зб. 2863, арк. 6), *Пачаня* (1848, ПС) *Пичаня* (Нов., 653), *Крещатикъ* (Путеводитель, 39), *Почаина, Ручай* (Бублик, 23), *Почев-река* (Былины, 186), *Пучай, Почай-река* ДРС, 453, 440), 1918, *Почаиня* (КП), *Опічáнь, Пічáнь* (Шарлемань, 2).

Похідні: вул. *Почайнинська* (м. Київ). Пор.: р. *Почайна* п. Волги як перенесена назва з Киева (Тихомиров, 418).

Як первісн. прикметник із формантом **-ина** (Трубачев, 145): 1. Якщо *Поч-аи-на,* то пор. д.-р. *потъ*, укр. *піт*, рос. *пот*, болг. *пот,* с.-х. *пôт,* словен. *pôt* «піт», укр. *пóтак* «прилад для мазання» (Ніковський, 609), рос. *потúна* «сиріcть на стінах, осадок вологи», рос. діал. *поть* «піт; сире гнилля в дереві» (Даль, III, 356); *пóча* «калюжа, болото, старе русло річки» (Кулик., 91), (арханг.) *поця* «калюжа, болото» (Барсов, ПСК, XV), *потча* «річкова або озерна затока, затон, губа річкова або озерна» (Машт., Мат., 89), лат. pōtābilis «придатний для пиття; той, що містить воду для пиття», pōtus «сеча», pōto (поет.) «жити на березі річки» (Дворецкий, ЛРС, 789—790), pōculum «бокал, чаша; водопій; пиття; пиятика» (т. ж., 778—779); з і.-є. *potlom, пор. д.-інд. pātram «посудина для пиття», д.-ірл. ōl «напій, пійло» (Walde, LEW, 595), етруське puto «глечик, кухоль» (<*potto «горщик, глечик, посудина») (Carnoy, 141), за умови прийняття слов. *potъ < і.-є. *pet-: *pot- «бути вологим, текти», сюди ж гр. ποταμός «річка», Ποσειδῶν (Wiedemann, 256). Первісно, очевидно, *Pot-jajь < *pot-jajь «те, що містить воду; вмістище води; водойма», проте не зовсім ясним лишається *-jajь. 2. Якщо *По-чаи-на,* то пор. укр. *спокій, спочивати, кóїти,* рос. *покóй* «спокій», болг. *покóй* «спокій», польськ. pokój «мир, тиша; кімната», с.-х. pȍkoj «спокій, заспокоєння», н.-луж. pokoj «спокій, тиша, відпочинок, мир», д.-р. *чаяти* «чекати, сподіватися» як наслідок аблауту **о : е : ē** (пор. д.-р. *косити* : *чесати : часъ*) з семантикою гідроооснови «тиха, спокійна, з повільною течією»; Пор. рр. *Покійня* бас. Дніпра (СГУ, 434); *Покой* бас.: 1. Дніпра (Машт., Дн., 117); 2. Волги (Смолицкая, Ока, 26). Докладніше див.: Железияк — ОЛА, 1985. І. Ж.

ПРИЛȢКЪ, мм.: **І.** в Київськ. землі; пор. суч. сс. *Старá* й *Новá Прилýка* Липовецьк. р-ну Вн; 1146, Приде Володимеръ и взѧ *Прилукъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 312), взя *Прилукъ* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 32), *Прилукъ (Прилуцкъ)* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 107).

Як пос. біля *луки* «річкової дуги» (Никонов, КТС, 341); пор. рос. *прилýка* «берег на вигині річки», укр. *прилýка* «зелена лука» (Фасмер, III, 365); з прасл. *ląk- // *luk- «волога, низовинна лука» (Роспонд, Стр., 19). А. К.

ІІ. («городъ», «градъ»), ур. (?; пор., 1459, на *Прилуцѣ;* див. нижче) у Переяславськ. землі; суч. м. *Прилýки,* райцентр Чрг; як (непереконливо): 1. *Переволóка* (див.; суч. *Переволóчна* Прилуцьк. р-ну Чрг; Роспонд, Стр., 18); 2. Ȣстьє (див.) біля гирла Сули (?) (Татищев, II, 252); далі з лінгво-історико-географічн. міркувань — приклади не за хронологією дж., а за структурою цитат і послідовністю подій; 1092, рать велика бѧше ѿ Половець и ѿвсюду. взѧша ·г҃· грады Пѣсоченъ. Переволоку. *(Прилукъ)* и многа сєла воєваша (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 248), Посѣченъ *Прилукъ* ї многа села (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 206), три грады, Песоченъ и *Прилукъ* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. сп. к. XV в., 14); 1094, 3 грады: Песоченъ, Переволоку и *Прилукъ* и многы села (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 119), в «Поȣченьи» Володимира Мономаха: посади мѧ ѡ҃ць в Переꙗ- м҃ славли... и ходихо за Супои. и ѣдучи к *Прилуку* городу. и срѣтоша ны внезапу Половечьскыѣ кнѧзи (ПСРЛ, I, 1962, 248); 1138, почаша воєвати Ѡлговичи. и приведоша Половець множьство. и взѧша *Прилукъ* (т. ж., 305), взяша *Прилукъ,* и хотѣ поити къ Кіеву (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 31), *Прилукъ* (ПСРЛ, IX, 162; XV—XVIII ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет. Вып. I, 162); 1139, приведе Всеволодъ. Ѡлговичъ Половцѣ к *Прилоукоу.* и взѧ ины городы. поима. Посоульское (ПСРЛ, II, 1962, т. ж., 302); 1137, 1138, *Прилук* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXV, 34; серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 49); 1136, *Прилуки* (ост. чв. XVII ст.; ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 30); 1137, взѧша Олговицѣ *Прилугъ* (поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1917. Новгородск. 5-я лет. Ч. II, вып. I, 150); 1144, Володимерко, пришедъ, взя *Прилукъ* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 32); 1146, Володимеръ Галичьскы пришедъ взя *Прилукъ* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXV, 14); 1459, писанъ на *Прилуцѣ* за Днепромъ (Розов, 1928, 172); XV ст., *Прилуки* (АЮЗР, VII, I, 59), Pryłuki (Źr. dz., XXII, 704); XVI ст. ~ 1627, А выше Журавки 3 мили, на Удаѣ (Удѣ) городъ *Прилуки.* А выше *Прилукъ* на Удаѣ (Удѣ) 2 мили, городъ Грабовъ (КБЧ, 1838, 96); 1604, городъ и мѣсто князей Вишневецкихъ *Прилуки* (Лаз., ОСМ, III, 79—80); 1617, *Прилуки: Старая* и *Новая* (т. ж., 81), 1638, *Прилука* (Величко, IV, 136); 1640, татаровья были за Днѣпромъ подъ *Прилуками,* въ Вишневетцкого имѣніяхъ (Акты

ЮЗР, II, 32); 1666, *Прилуки* (Сб., 24); XIX ст., Изъязали ногы, рукы Та повезли до *Прилукы,* Одъ *Прылукы* до Полтавы, До вирненькои расправы (КС, 1897, VIII, 90), *Прилуки* (ПГ, 2); пор. епізодичне (1835 р.) «городъ *Прилуцкъ*» (ЦГИАЛ, ф. 1350, оп. 2 [155], спр. 420).

Похідні: 1648, полкъ *Прилуцкий,* сотня *Прилуцкая* (Реестра, 304, 308); 1666, Сахно й Пашко *Прилуцкоі* (МПК, 3—4); 1638, *Прилуцкій* пов. (XVIII ст., Величко, IV, 136); суч. *При'луц'кий* р-н.

Як: 1. тотожне з м. *Пєрєволока* (див.), мовляв, *прилѫка* — це «пристанище», «постоялий двір», необхідні в місцях, «які мали назву *волок, переволока*» (Роспонд, Стр., 18); 2. від *прилѫчатисю* (пор. помилк. *Прилучь* зам. *Прилугъ* з *Прилукъ*) (Ук. ПСРЛ, II, 358); начебто до берега Удаю (де м. *Прилѫкъ*) «зручно було *прилучатися* суднам» (Маценко, 7); 3. від д.-р. *лѫка:* а) «заплавний луг» (Лаз., ОСМ, II, 77) — «за розміщенням міста на *лучному* березі річки» (Арандаренко, 293); б) «вигин, закрут річки» (Города. Прилуки, 3; Никонов, КТС, 341) — на закруті річки; пор. сс. *Лука, Лучка* Пл й под.; 4. від *прилѫгъ;* пор. *Прилугъ* (див. вище) і рос. *прилуг* «невисоке підвищення, що облямовує річку» (Мурзаевы, 182); 5. від *прилѫка* «берег на вигині річки»; пор. укр. *прилýка* «лісовий луг» (Фасмер, III, 365). Найімовірніше, семантичним способом від *прилѫкъ* «край закруту, луки, урвища», «місце, протилежне мисові»; пор. с. *Прилук* на дузі р. Вага пн.-сх. м. Вельська Архангельськ. обл. (Мурзаевы, 182); із спільнослов. *prilęk- // *priluk-; пор. польськ. przylęk, przyłęg «бугристе місце в низовині, на вологій луці»; укр. (гуц.) *прелýка* «полянка в лісі»; в основі *lęk- // *luk- «волога низька *лука,* розміщена в закруті *(луці)* річки» (Роспонд, Стр., 18—19). Отже: *прилѫкъ* > > *Прилѫкъ* > *Прилýка (Старá* й *Новá)* > *Прилýки.* О. С.

ПРИПЄТЬ, р. («рѣка») п. Дніпра; суч. *Прúп'ять;* поч. в Любомльськ. р-ні Вл УРСР, тече тер. Брестськ. та Гомельськ. обл. БРСР, гирло в Чорнобильськ. р-ні Кв. УРСР (СГУ, 446—447); б. д., и прочаю рѣки Десна *Припеть*... а друзии сѣдоша межю *Припетью* и Двиною (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 4, 6); 1108, въ Днѣпрѣ и в Деснѣ. и въ *Припетѣ* (т. ж., 283), во Днѣпрѣ и въ Деснѣ и в *Припетѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 259); 1150, 1151, на оустье *Припети* (т. ж., 419); 1158, и воеваша Берендичи ѡколо Пиньска. и за *Припѣтью* (т. ж., 491); б. д., рѣкы: Десна, *Припѣть*... межю *Препьтію* и Двиною (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261, 262); 1150, и поидоша на усть *Припети* и на Давыдову боженку (т. ж., 50); 1157, а Берендичи воеваша около Пиньска и за *Припетью* (т. ж., 67); б. д., На *Припети* Чрънабыль, Копылъ (т. ж., 240); 1490, *Припетю* (XVII ст., ПСРЛ, II. Густ. лет., 360); 1503, до *Припети* (т. ж., 363).

Як: 1. від прасл. *pri-pętь; в основі дієсл. *pri-pę-ti; пор. *Гнилоп'ять* (Погодин, 95); 2. пізн. форма Pripjatь відбиває білор. акання в 2-ій ч., оскільки д.-р. формою є Pripetь; пор. Perepecz, Perepieca, Perepetus, *Пєрєпєтово* (див.), *Перепетиха* (Rozwadowski, 188—189); 3. «притока», пор.: гр. ποταμός «річка», πέτομαι «летіти», πίπτω «падати», дор. προπετής «той, що падає вперед», д.-інд. prapat- «спішити, падати»; лат. petō, -ere «виходити, шукати», praepes «той, що летить попереду; швидкий», perpetuus «безперервний» і под. (Фасмер, III, 365); 4. «річка з сильною течією», від і.-є. *pet- «швидко рухатися, летіти, спадати»; пор.: гр. προπετής «той, що падає наперед», πίτυλος «сильний рух»; алб. pεr-pjetε «урвнстий, стрімкий», а також Pripet (гора в Чехії), Peregon (2 рр. бас. *Прип'яті*); населення Полісся, звикле до стоячих вод (боліт, озер), рух відносно повільної *Прип'яті* міг вважати швидким; 5. «приплив» води, пор.: рр. *Чернопет, Ікопет* (**-пот**), *Снóпоть, Гнилоп'ять* з доплнвом *П'яток,* які вказують що pet- чи pot- міг бути апелятивом у значенні «річка, потік» або *tekj- «струмінь, потік»; можливо, що назву було дано й не слов'янами, й вони зрозуміли її так по-своєму (Moszyński, PZ, 173—175); 6. іншосл. походження проти пов'язування назви із сх.-балт. *Prei-pait-is «приполуднева» — помилк. з фонетичн. погляду (ТТ, 119, 220); 7. від прасл. *pripętь, що походить від дієсл.: кореня *pьпо- // pęti; пор. ще: ст.-прус. pintis «дорога», лат. pintis «п'ята»; сл. *pęti і *pri-pin-ati, назви рр. Gnilopiat', Piatna, Pina, мог. *Перепет* і *Перепетиха* на *Перепетовому* полі й под. (Kuraszkiewicz, 339—342; Sł. SS, IV, 372; див. ще: Pauls, 189; Никонов, КТС, 342). Найімовірніше, в основі і.-є. *-pet- «швидко рухатися». А. К.

ПРОТЪЛЧИ, водойма, в системі рук. Новúй Дніпрó та о-в Хóртнця (тепер у складі м. Запоріжжя); як: 1. у Дніпровськ. луці, пд. ч. якої (від о-ва Хортиці) прилягла до Великого Лýгу, нижче порогів (Кудряшов, 131); 2. *Протолчий* брід (?) у нижн. течії рук. Новий Дніпро, утворен. о-вом Хортиця (Киценко, 17); 1103, и придоша ниже порогъ. и сташа въ *про-*

x̃ м̃

толче. в Хортиче ѡстровѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 277—278), и сташа въ *протолчехъ.* и в Хортичимъ ѡстровѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 253); 1190, и ѣха... до *Протолчии.* и тоу заюша стада многа Половецкаю. в лоузѣ в Днѣпрескомъ (т. ж., 671); 1224, выидоша вь Днѣпръ, и возведше пороги, и сташа у реки Хортици, на броде у *Протольчей* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 152).

Семантичним способом (форма pluralia tantum) від д.-р. *протълчь* //*протолчь* «стиснуте річкове русло; бистрина» (Срезневский, II, 1599); в основі *протълкнѫти* // *протолкнѫти* «пропітовхнути». Див. *Протълчь.* О. С.

ПРОТЪЛЧЬ, водойма, в р-ні Дніпровськ. порогів (пор. *Протълчи*); 1224, и воидоша во Днѣпръ. и возведоша порогы и сташа оу рѣкы Хорьтицѣ. на бродоу оу *Протолчи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 742); 1223, на *протолчьи* (т. ж., 1846, 217; текст модернізовано), на *протолчи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 130); пор.: 1552, уходъ *Протолчъ* (АЮЗР, VII, I, 84); 1697, р. *Протовчь* (1730 р., Величко, III, 472); 1765, ур. *Протовч* (Голобуцький, 211);

р. *Протовча* (з Чаплинкою) л. Дніпра (Эв., Вольн., 29), оз. на л. б. Орелі (т. ж., 193); р. *Протолчь*, **-і**, *Прото(в)ча л.* (рук.) Орелі (Машт., Дн., 79; СГУ, 450); р. *Протовица* (Арх. Зап., 22); *Старая* и *Новая Проточь* (Ляск., Русск., 70) тощо.

Похідні: 1760, *Протовчанская* паланка на р. *Протовчі (Протовчи)*, вона ж *Терен, Тернівка* та ін. (Скальковский, I, 36).

Семантичним способом від д.-р. *протълчь* // *протолчь* «стиснуте річкове русло; бистрина» (Срезневский, II, 1599); від *протълкнѹти* // *протолкнѹти* «проштовхнути». Див. *Протълчи*. О. С.

ПРѸТЪ, р., л. Дунаю; суч. *Прут*, в І.-Ф., Чрв УРСР; МРСР, СРР; 1229, до рѣкы Оушицѣ и *Проута* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 759), и переиде Днѣстръ. и поиде ко *Проутоу* (т. ж., 761); 1359, съ рѣкы *Прута* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 256); б. д. («Список руських міст»), на *Прутѣ* рѣцѣ Романовъ Торгъ (т. ж., 240); у Геродота (V ст. до н. е.) скіф. Πόρατα, д.-гр. Πυρετός; у Константина Багрянородного (X ст.) с.-гр. Βροῦτος (Карп., 170; СГУ, 451); на Певтінгеровій таб. Agalingus (?) (Sł. SS, I, 7; IV, 371—372); 1409, на *прутѣ* (ССУМ, II, 269); 1499, оу *Проут* (т. ж., 269); 1429, по сію сторону *Прута* (Карп., 171); 1468, от *Прута* (т. ж.); 1573, до рѣки *Пруту* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 115); 1685, у реки *Прута* (Величко, II, 549); 1686, nad rzeką Prutem (т. ж., 599); 1695, чрезъ *Прутъ* (т. ж., III, 336); 1650, у *Прута* (Самовидец, 23); пор. ще р. *Прут* у бас. Дністра (СГУ, 451).

Похідні: потік *Проутєца* у кол. Молдавськ. кн-ві (1459, ССУМ, II, 268); *Прýтчик*, витік *Прутця-Яблунецького* л. *Пруту* л. Дунаю (СГУ, 451): Prutec Jabłonicki пр. *Пруту* (SG, XII, 218); Prutec — два допливи *Пруту* (SG, IX, 109—110).

Як: 1. іран.; пор.: скіф. Πόρατα, авест. pərətu- «брід, перехід», або pərəϑu- «широкий» (Фасмер, III, 390; Карп., 170; Никонов, КТС, 344; Sł. SS, IV, 371), звідки д.-р. *Прѹтъ* під впливом *прѹдъ* «швидка течія» (Георгиев, ИСИЯ, 255); 2. в зв'язку з гіпотетичн. основою *prout- (> prūt-) «швидкий; той, що стрибає»; пор.: рос. *прыть*, укр. *спрúтний* (Карп., 170); 3. сл. запозичення з іран. через посередництво ін. (невідом.) мови (Sł. SS, IV, 371); 4. із д.-гр. πόρος «переправа, перевіз, брід» (Петров, Гідроніми, 139), хоч і важко шукати гр. корінь у назві, про яку грек Геродот пише, що вона скіф. (Карп., 170). Л. М.

ПѸТИВЛЬ, м. («градъ»), в Сіверськ. землі; суч. м. *Путúвль*, райцентр См; 1146, Игорь... рекоста. поиди из Новагорода *Поутивлю;* а сами поидоша къ *Поутивлю* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 329, 333); 1147, Изѧславъ... далъ Новъгородъ и *Поутивль* (т. ж., 347); 1152, Половци же поидоша на *Путивль* (т. ж., 458); 1160, воева Геѡргии. Ꙗрославичь ис Турова къ *Путивлю.* (т. ж., 505); 1183, Володимеръ же Галичькыи. ни тамо ѡбрѣте собѣ покоꙗ. приде к зѧти своєму *Поутивлю* (т. ж., 634); 1185, а дроузии Половцѣ. идоше по ѡнои сторонѣ к *Поутивлю* (т. ж., 649); 1203, а Володимеръ бѣжа во *Поутивль* (т. ж., 720); 1512, до *Путимля* (XV ст., ПСРЛ, VI, 1853. Софийск. лет., 252); 1152, на *Путивль* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 57); 1146, а сами поидоша къ *Путивлю*... Изяславъ же Давыдовичь... иде изъ *Путивля* на Сѣвьско и на Болдыжь (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 36—37), а сами поидоша *Путимлю* (т. с., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 108); 1159, ходи Изяславъ *Путивлю* (ПСРЛ, VII, 71); б. д., *Путивль* (А се грады Кіевъскіе) (т. ж., 240), *Путивль* на Сѣми (А се Киевьскые гради) (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 425); 1605, И *Путимль* ему здался и Комарицкая волость (ПСРЛ, XXXIV, 241); 1630, Putimle; 1632, Putywle (Ляск., ИКА, 5, 10).

Похідні: 1223, Кѹрѧне и Трѹбчане и *Пѹтивлици* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 506); 1146, *Поутивлечи* (ПСРЛ, II, 1962, 333); 1224, *Поутивлици* (т. ж., 742); 1273, ...Андрѣꙗ *Поутивлича* (т. ж., 870); 1146, и не дашася имъ *Путимлеци* (ПСРЛ, XX, I, 108), *Путивльци* (ПСРЛ, VII, 37); 1223, *Путивльцы* (т. ж., 130); 1518, приходили Татарове Крымскіе на украйну на ихъ *Путимскіе* мѣста (ПСРЛ, VI, 1853, 260).

Посесив на ***-j(ь)** від д.-р. антропоніма **Пѹтивъ* або **Пѹтимъ* (**мл** // **вл**); пор.: чес. *Zliv, с.-х. Staniv, мекленбурзьк. *Pǫtim; д.-р. **Пѹтимѣръ, Пѹтимыслъ* (Роспонд, Стр., 84; Никонов, КТС, 345); *Putim, Radim, Chotim (Svoboda, 163); помилк. від гідроніма *Путивлька* (Тихомиров, 346), який сам є похідн. А. К.

ПѸТѦТИНЪ, двір («дворъ») тисяцьк. *Путяти Вишатича*, в давн. Києві, в ин.-зх. ч. «города Ярослава» (Толочко, 127); 1113, Кыꙗни же разъграбиша дворъ *Путѧтинъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 275), дворъ *Путятинъ* тисячьского (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 23), Кіяне же разграбивше дворъ *Путяты*, воеводы Святополча, потом же Жиды, и паки послаша къ Володымеру (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 289).

Посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма *Пѹтѧта;* ототожнюють тисяцьк. *Путяту Вишатича* з билинн. *Путятином Путятовичем, а Забаву Путятишну* вважали його дочкою (Тихомиров, 225—226; Миллер, 28). І. Ж.

ПЪЛЪКЪСТѢНЬ, м., в Переяславськ. землі; як суч. с. *Пóвстин* Пирятинськ. р-ну Пл; 1125, Половци... присунушасѧ... къ Барочю. и ко Бронь кнѧзю. хотѧщю полонити Торкы проклѧтыꙗ. и с теми повоєвати Русску землю... кнѧзь же Ꙗрополкъ. оукрѣпивъся... токмо с Переꙗславьци своими. испостиже ꙗ оу *Полкъстѣнѧ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 295), у *полкъстѣня*, у *полъкостѣня*, ȣ *полокъстѣня* (т. ж., 1846, 129), *Стѣня, стѣня* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 26), *Полкъстѣнь* (Ук. ПСРЛ, II, 345); 1498, городище *Полствинъ* (ДР, II, 900), польськ. Połstwin (Źr. dz., XXII, 704); 1666, *Полстина* (МПК, 48—49); 1687, *Повстинъ* (Стороженки, VI, 36); суч. *'Поўстин, 'Поўстэн'* (МЕ, 1958).

Похідні: оз. *Повстинське* в с. *Повстинь* [!] Пирятинськ. р-ну Пл [за мат. Швеця Г. І.); пор.: XVIII ст. (відоме з XV ст.), с. *Полствинъ* //

Повствинъ у кол. Канівськ. пов. (АЮЗР, VII, III, 294).

Як: 1. того ж походження, що й *Искоростѣнь, Олъстѣнъ, Прастѣнъ, Фрастѣнъ* (останнє, за Томсоном, від сканд. Freysteinn; Соболевский, Лингв., 88); 2. композит від д.-р. *полъкъ (пълкъ)* «полк, військо, битва, похід, стан, город» (Срезневский, II, 1747) + -stěnь, що й у д.-р. *стѣна* «стіна» (пор.: с.-х. *стење* «скелі, стрімчаки»; укр. діал. *стінка* «скеля») — нар.-етимол. в значенні «бойова стіна»; **-лкъст-** > **-лкст-** > **-лст-** > **-вст-**; фінальне **-ин(ь)** за аналогією до *повстина* (Стрижак, ППНП, 63—85). Назва темна. О. С.

ПЬСИИ, о-в («островъ»), на Дніпрі, очевидно, недалеко від давн. Києва; 1172, посла же его Андрѣи к митрополиту Киеву. митрополитъ же КостАнтинъ обини его всими винами. и повелѣ его вести в *Песии.* островъ. и тамо его осѣкоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 552).

Семантичним способом від д.-р. прикм. *пьсии // песии* «собачий, псячий» (Срезневский, I, 1776—1777). Пор. кут *Песій Край* в с. Руське Поле Тячівськ. р-ну Зк (ОКІМ). І. Ж.

ПЬСЬЛЪ, р., л. Дніпра; в Переяславськ. землі; суч. *Псел (Псло́);* 1153, Посла ИзАславъ сна своєго Мстислава иа Половци. к *Песлу.* заие пакостАхуть тогда по Сулѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 340) [в Радзивілівськ. сп. к. XV ст.— къ *переслу;* причому **-ре-** закреслено.— *О. С.*]; 1111, в пАтокъ быша на Сулѣ. в суботу… ча Хоролѣ… а в недѣлю… приидоша на *Пслъ.* и оттуди сташа на рѣцѣ Голтѣ… и… идоша Ворьскла (~ 1425 р. ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 266), на *Пселъ* (т. ж., 1843, 2); 1153, къ *Пслу* (т. ж., 73), въ *песлу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 60); XIV—XV ст., на *Пьслѣ* Ничанъ, Городище, Лошици, Жолважь (т. ж., 240); 1111, собрашеся князи Рускіе на Половцовъ.. и поидоша въ землю ихъ.. презъ Сулу и *Псіоль* и Хоролъ и Голтву, даже и къ Доиу (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 288); (1399?), spod Kijowa przez Perejasław, Czumak, Jabłonow… Sulę… Korol… Psołę pod Hołtwą… skąd… do Worskły (Narbutt, V, 616); 1489, На *Пслѣ* (СИРИО, XLI, 79); 1511, do Pskły rzeki (Стороженко, Баторий, 237); 1557, на Днепре на устьи реки *Пслы* (Кн. пос., I, 135); 1558, во *Пслѣ* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XX, II. Львовск. лет., 588); 1581, Pskła rzeka (Стороженко, Баторий, 294); 1572, *Пселъ* (ДР, II, 902); 1590, уходъ река *Псюлъ* (Астряб, 6); 1638, *Псолъ,* рѣка *Псіолъ,* на рѣцѣ *Псолъ* (XVII ст., Величко, IV, 195, 198, 199); 1664, за *Псол;* 1668, на *Псолъ* (АКПГУ, I, 10, 140); 1665, Psczol (Кордт, I, 2); 1681, *Пселъ* (ОКІМ); 1706, Pzizol (Кордт, I, 19); 1739, Psoll; 1-ша пол. XVIII ст., Psol; 1745, *Псолъ;* 1769, Poszol (т. ж., 22, 23, 25, 26); 1842, *Пселъ* (СД, 523); суч. *Псел, Псло* й *Псьол (Пс'ол).* Як *Пантікапа* Геродота (Παντικάπης; Дворецкий, II, 1231) (?).

Похідні: рр. *Пселе́ць, Псі́льчик, Псі́нка* пр. *Псла (Пселецъ, Псельчикъ, Псинка)* (Машт., Дн., 65, 69); нп: 1559, *Пселский* городъ (Кн. посл., I, 164), сс. *Псі́льське* Великобагачанськ. р-ну і *Запсі́лля* (XIX ст., *Запселье,* ПГ, 115) Кременчуцьк. р-ну Пл, *Псіоловка* (пор. 1740—1767, Григорій Дяченко, «прозываемый *Пселъ*», звідки дворянське прізвище *Псіолъ;* Лаз., ОСМ, II, 158) «при р. Голтва Полтавської губ.» (ПГ, 13) та ін.

Як від того ж кореня, що й дитяче *пі́сяти,* серб. *пѝшати,* лит. pìssa «cunnus»; pisù, pìsti «coire» (Потебня, 68); пор.: *pьs- // *pьd-s- як у гр. πῖδαξ «джерело», πῖσεα «вологе місце, луки» (Moszyński, PZ, 179); 2. сл. песъ < *pьsъ із суф. **-ьл-** (за аналогією до *оре́л* < *орьлъ*), тобто «великий собака» [? — *О. С.*] (Фасмер, III, 397); 3. убих. bzi, bze «вода» (т. ж.); 4. гр. ψελλός «темний» (Ященко, Курск., 16) і под., що заперечують ін. (Трубачев, Происх., 19; Трубачев, 206, 262).

Можливо, *Пьсьлъ // Пслъ > Псел // Псло́;* щодо фінальн. **-лъ > -ло́** пор. суміжні рр. *Сꙋла* (див.), рідко, *Сꙋлъ* л. Дніпра; *Хорълъ* (див.) л. *Псла; Въръсъкълъ* (див.) л. Дніпра; *Мьрлъ* (див.), вона ж *Мерлъ,* л. Ворскли; *Єрель* (див.), або *Ꙋгъла* (див.), суч. *Оріль* л. Дніпра та ін.; про факультативність фінальн. **-ль** тут може свідчити вторинна (із суфіксальн. **-к-**) назва р. *Псі́нка* (замість очікуван. «Песлинка» < **Пьсьлинъка*) пр. верхн. *Псла* (див. вище) із **Псъ* (відповідно *Псинка* із **Псына?*), того ж кореня, що й адиг. (кабард.-черкеське) *пс(ы)* «вода (річка)» (Коков, 13) і *псынэ* «джерело» (т. ж., 12), звідки гідроніми Пн. Кавказу *Псоу* «Довга річка», *Псынэдахэ* «Джерело красиве», *Псыгуэнсу* «Вода швидка» та ін. (т. ж., 13, 121). Про зв'язки бас. *Псла* з адиг. (власне черкеським) мовним ареалом може свідчити ще, напр., назва р. *Грунь-Черкес* л. Грунь-Ташані л. *Псла* (Машт., Дн., 70; В-ко, 3; Мацевич, VII—VIII). Пор. ще ностр. p'isʌ «бризкати»: картвел. pš- «мочитися» ~ урал. piŠa- «крапати, мрячити» ~ дравід. picʌ- «мжичити, дощ» ~ алт. p'isü- / p'üsü- «бризкати» та ін. (Иллич-Свитыч, II, 101—102), а також ностр. суф. **-ел** (т. ж., 20—21). О. С.

ПѢСЪЧЬНЪ, пос. («городъ», «градъ», «градъкъ»), у Переяславськ. землі; побл. Переяславля-Руського, суч. Переяслав-Хмельницький Кв; як: 1. с. *Піща́на* (наімовірніше, суч. *Піща́не* Золотоніськ. р-ну Чрк на Супої) («*Песочен*… местечко *Пещано*… на Супое»; Татищев, II, 252), кол. Золотоніськ. пов. Полтавськ. губ. (Карамзин, II, 59; ЛВП, 33; Мавродин, 20; Андріяшев, Переясл., 10); 2. на Сулі (Аристов, 5); 3. Удаю (Соловьев, II, 699); 4. в кол. Лохвицьк. пов. Полтавськ. губ. (Бод., Пам. кн., 7); далі із-за структурних особливостей літоп. контекстів цитати не скрізь подано за хронолог. порядком; 1092, рать велика бАше от Половець и отвсюду. взАша. ·г· грады *Пѣсоченъ.* Переволоку. (Прилукъ) и многа села воеваша (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 215), 3 грады, *Песоченъ* и Прилукъ, и многа села (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 6); 1092, три грады, *Песоченъ* и Прилукъ, и многа села… (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. сп. к. XV в., 14); 1094, *Песоченъ,* и Переволоку и Прилукъ и многы села (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никаоровск. лет., 119); 1092, і

взѧша ·г҃· городы *Посѣченъ*. Прилукъ. і многа села (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 206); 1169, приде множьство Половець. раздѣлившесѧ на двоє. ѡдини придоша к Переꙗславлю. и сташа у *Пѣсочна* (ПСРЛ, I, 1962, 357), къ Переꙗславлю и сташа оу *Пѣсочна* (ПСРЛ, II, 1962, 555); 1170, у Переяславля, у *Песочна* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 48); 1168, к Переяславлю и сташа у *Пѣсочна* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XX в., 80); 1240, Посла Батыи Менгукака съглядати града Киева. Оному же пришедшу и ста на онои странѣ Днепра у градка *Песочного* (т. ж., 131), оу града *Капасочнаго* (градка песочного) (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типограф. лет., 94), на онои странѣ реки Днепра у града *Песочнаго* (XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 76); XV ст. ~ 1627, а по рѣкѣ по Супою въ верхъ 2 мили городъ *Пещаная (Песчана)* (КБЧ, 1888, 94); 1609, Piaseczne, Pieszczana (Źr. dz., XXI, 161; XXII, 231); 1616, Peszczanę «na gruncie domontowskim» (Źr. dz., XXII, 160); 1635, *Песчаное* (Ник., Вишн., 10); 1638, *Песчаная* (Астряб, 18; 1640, АЮЗР, VI, I, прил., 520); 1646, *Пѣщана* (Лаз., Луб., 131); 1767, *Пещаное* (Ковба, 47); XIX ст., *Пѣщана, Пѣщаное* (ПГ, 47); фолькл.: Куди їдеш, Купріяне? — На ярмарок у *Піщане* (П. П. Критенко); суч. 1970, *П'іш'чана* (МЕ), *П'іш'чане*.

Похідні: 1649, сотия *Пещанская* (Реестра, 59); суч. *Піщанська с/Р* (АТПУ, 1969, I, 475); мешканці *п'іш'чан'ц'і*.

Субстантивований ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *пѣсъкъ, песокъ* (Срезневский, II, 1789) < *pěsъkъ «пісок»; стосовно взаємозв'язку д.-р. *(Пѣсъченъ)* і суч. *(Піщане)*, пор. польськ. (1609 р.) Piaseczne — Pieszczana (див. вище). О. С.

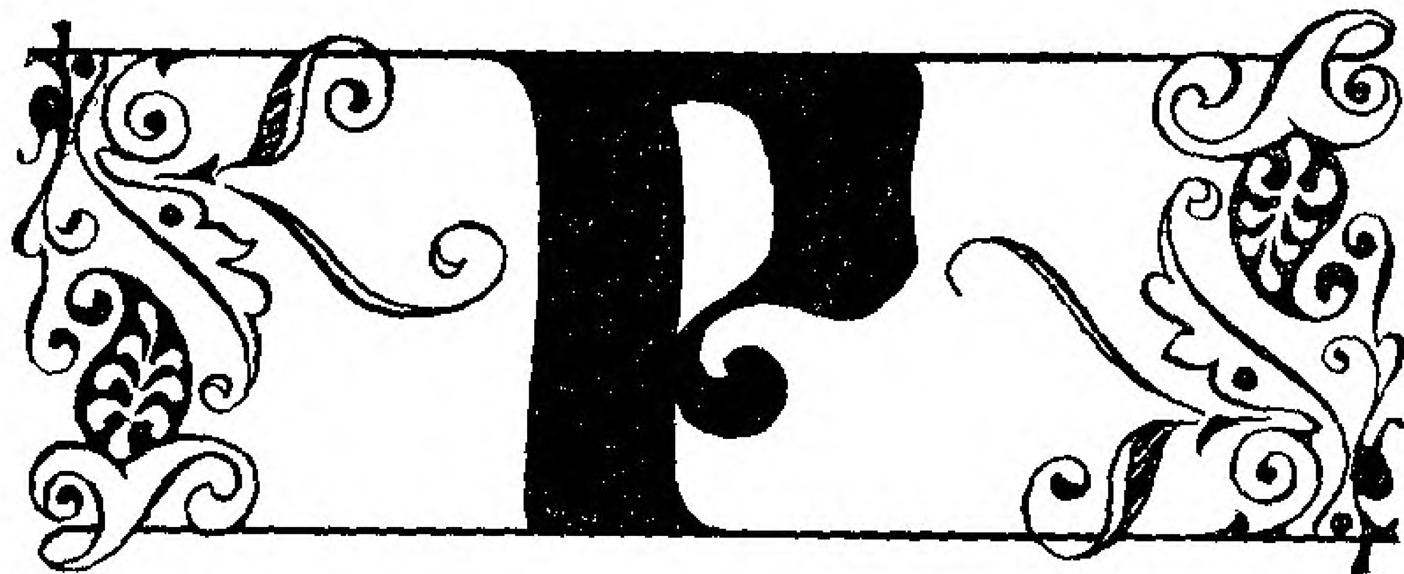

РАДИЛОВЪ, двір («дворъ») тисяцького *Радила*, в давн. Києві «на болоньи ѡ (от) Днѣпра» (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 534); 1169, зажгоша. дворъ тысячкого. Двда *Радиловъ* (т. ж.).

Посесив на **-ов-** від д.-р. антропоніма *Радилъ* (-о). І. Ж.

РАДОСЫНЬ, ур., на л. б. Дніпра, навпроти давн. Києва; як: 1. р. (Барсов, 22); 2. первісна назва р. *Радуні* (Гошкевич, 22); 1146, совокупи Всеволодъ братью свою. на *Радосыни*. и сложи путь с Бориша дни на Володимера (1377 р., ПСРЛ, II, 1962. Лавр. лет., 312—313); 1111, ту бо бѧше Володимерь в *Радосыни* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 268), въ *Радосыни* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 22); пор.: 1766, оз. *Радосинь* біля с. Погреби суч. Броварськ. р-ну Кв (РОКП); 1918, оз. *Радусень* (Київ з передмістями.— К., 1918).

Посесив на ***-j(ь)** від д.-р. антропоніма **Радосынъ;* пор.: (1666 р.) *Олешка Радисиня* в нп Сосниця суч. Чрг (ПК, 410); с.-х. (к. XIII — поч. XIV ст.) *Радосинь* (OAIM), с. Radosin у Сербії (I. m., 365); болг. *Радосинка* (ж. р.), *Радосинович* (Илчев, 417). Про походження антропоніма *Radosinъ див.: Железняк — М-во, 1976, № 5, 65—69. І. Ж.

РАДЬСЛАВЛЬ, двір («дворъ») боярина *Радьслава*, на Подолі, в дави. Києві (Каргер, 282); 1161, Половци. въѣздѧху в городъ. просѣкаюче столпие. и зажгоша дворъ. Лихачевъ поповъ. и *Радьславль* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 515).

Посесив на ***-j(ь)** від д-р. антропоніма *Радьславъ*. І. Ж.

РАИ, княжі: **І. двір** («дворъ») за Дніпром, навпроти Києва; 1158, и престависѧ Києвѣ. Гюрги Володимиричь. кнзь Киевьскыи... положиша оу манастыри стго Спса... розграбиша дворъ его красныи и другыи дворъ его за Днѣпромъ... егоже звашеть самъ *Раемъ*. и Василковъ дворъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 489).

Семант. способом від д.-р. *раи* «сад» (пор.: Сътворихъ вертограды и *раю* и насадихъ в нихъ древеса) (Срезиевский, III, 62), «квітник», «первісний сад, житло прабатьків», «житло праведних у вічному житті», «рай» (т. ж., 62—63); пор. побл. двір *Красьныи* (див.). О. С.

II. пос. у Волинськ. землі; можливо, біля суч. м. Любомля Вл, де був нп *Райовище*, перейменован. наприкінці XVIII ст. в *Яревище* Старовижівськ. р-ну тієї ж обл., де на б. Прип'яті виявлено г-ще XII—XIII ст.; пор.: Володимѣру же люба бы рѣчь та. посем же поѣха ис Каменца. до *Раю*... Мьстислав же приѣха к немоу в *Раи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 901).

Можливо, того ж кореня, що й лит. raĩstas «болото, болотяна місцевість», переосмислен. пізн. в *раи* у бібл. розумінні (Раппопорт, 56); пор.: *Рай* (Тр), *Райгород* (Вн, Чрк), *Райгородка* (Днц, Жт, Од), *Райозеро* (Пл), *Райок* (Чрк), *Раймісто* (Вл). А. К.

РАСТОВЬЦЬ, м., на р. *Ростовиці*, в Київськ. землі; суч. с. *Білилівка* Ружинськ. р-ну Жт (Гончаров, 237), яке ще на поч. XVIII ст. зберігало свою давню назву (Андріяшев, 50—51); 1071, оу *Растовьцѧ*. и оу Нѧтина (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 174), Воеваша Половци. оу *Растовца*. и оу Неꙗтина (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 164); 1169, и снѧсѧ с Берендичи. ниже *Растовцѧ* (т. ж., 536); 1177, Половци же взѧша ·ѕ҃· городовъ Береньдичь. и поидоша к *Растовцю*... и постигоша Половцѣ оу *Ростовьца*. и Половци ѡборотившисѧ. побѣдиша полкы Роуськѣѣ. и много боꙗръ изъимаша. а кнѧзѣ вбѣгоша в *Ростовѣць* (т. ж., 603); 1071, *Рястовечь* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII, 163), у *Рас-*

товца, у Неятина (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 337), *Рястовечь* (т. ж., 240); 1070, у *Растовца* и Неятина (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 272).

Маскулінізована форма гідроніма *Ра́стовиця* (л. Росі п. Дніпра) як узгодження з д.-р. «городъ». І. Ж.

РАТЬМИРѦ, діброва («дѹброва»), в Переяславськ. землі; тепер не простежується; 1127, Всеволодъ посласѧ по Половцѣ. и приде ихъ. ·з· тысѧщь... и сташа оу *Ратьмирѣ* дубровы. за Выремъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 296), у *Ратмѣрѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 26), *Ратьмира, Ратьмѣра* (Ук. ПСРЛ, II, 385).

Посесив на *-j (а) від д.-р. особового ім. *Ратьмиръ;* пор.: 1200, *Ратьмиръ* Нѣжатиничь, новгородець, і 1240, *Ратьмиръ,* він же *Ратмѣръ, Ратмиръ,* учасник Невськ. битви (Ук. ПСРЛ, I, 191; див. ще: Железняк, Типи, 201). О. С.

РАТЬШИНЪ, двір («дворъ») *Ратьші,* тіуна кн. Всеволода, в межах Верхнього Києва (Каргер, 282); 1146, ѡни же оустремишасѧ на *Ратьшинъ* дворъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 322).

Посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма *Ратьша.* І. Ж.

РАХЪНА, р., в Сіверськ. землі; суч. *Рахна* п. Десни л. Дніпра, нижче м. Новгород-Сіверський Чрг (СГУ, 457; Насонов, 229); як рр. *Малотечь, Ревна* чи *Рванець* (Барс., 138); 1146, въ лѣсѣ. в *Порохни* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 331—332); въ лѣсѣ, по *Рахни* (ОАІМ); 1300, р. *Рахна* (ИКЧК, 19).

Назва темна; пор.: звуконаслідувальне курське *рахать, рахнуть* «кидати, шпурляти щось важке»; твер. «гнати» (Фасмер, III, 449); антропонім *Рахна* (ж. р.), *Рахъ* (ч. р.) (Морошкин, 167), звідки назва м. *Ра́хів* Зк; р. *Рахнянка* п. Кіблича л. Собу л. Пд. Бугу, потік *Раховець* у с. Білі Ослави Надвірнянськ. р-ну І.-Ф. (СГУ, 457, 458); с. *Рахни* Гайсинськ. р-ну Вн. Див. **Порохъна.* А. К.

РИМ(ОВ)Ъ, м. («городъ»), на р. Сулі л. Дніпра; в Переяславськ. землі; тепер не простежується; 1096, за *Римовъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 249); 1185, Половци... ѿ Переꙗславѧ. идоущи же мимо пристоупиша к *Римови* [букву в написано поверх у.— *О. С.*]. *Римовичи (римовци)* же затворишасѧ въ городѣ. и возлѣзъше на забороле. и тако бьꙗхоуться соудомъ летѣста. двѣ городници с людми. тако к ратнымъ... да которѣи же гражанѣ... ходѧще по *Римьскомоу (римскому)* болотоу. то тѣи избыша плѣна... Половци же вземше городъ. *Римовъ...* поидоша во своꙗси (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 647—648).

Похідні: *римовичи (римовьци)* й *Римьское,* бол. (див.).

Як: 1. адаптація іншомовн. ім. на (?) Rom- // Rim- // Rem- (Роспонд, Стр., 42); 2. від лит. ramùs «тихий» (Стрижак, НРП, 59—60; Трубачев, 209, 262); 3. того ж походження, що й Armentia, Armenta; лит. Armenà. Формально, посесив на **-ов-** від *Римъ* (?). Пор. ще: сс. *Римки // Рымки* Оршанськ. й Поставськ. р-нів, *Рымоўцы* Бобруйськ. р-ну БРСР. Ймовірно, балт. походження (Нерознак, НДГ, 147). Див. *Ромьнъ.* О. С.

РИМЬСКОЄ, бол.; в дол. р. Сули л. Дніпра біля кол. м. *Рим(ов)ъ* Переяславськ. землі; тепер не простежується; пор.: 1185, Половци... приступиша к *Римови. Римовичи (римовци)* же затворишасѧ в городѣ.. да которѣи же гражаиѣ. выйдоша изъ града и бьꙗхоутьсѧ ходѧще по *Римьскомоу (римскому)* болотоу. то тѣи избыша плѣна... Половци же вземше городъ. *Римовъ...* и ѡполонишасѧ... поидоша во своꙗси (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 647—648).

Релятив на **-ьск-** від топоніма *Римъ.* Див.: *Рим(ов)ъ* і *Ромьнъ.* О. С.

РОГОЖИНА, р. (або пос.?) в Галицьк. землі; тепер не простежується; як с. *Рогожно* кол. Стрийськ. округи (Барс., 175), що не переконливо, можливо, с. *Рогізне* Жидачівськ. р-ну Лв; очевидно, на шляху між мм. Галич і Каменець (суч. Кам'янець-Подільський Хм) (Зубрицький, III, 1855, 73); 1213, Данилъ же затворисѧ в Галичѣ... потом же приде рать подъ городъ. Каломанъ. и Лѧховѣ. и многоу бою бывшю. на Кровавомъ бродоу... не могоша стоꙗти. идоша за *Рогожиноу...* на Мьстислава (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 733—734). Пор. с. *Рогожѣніи* в кол. Молдавськ. кн-ві над р. Серет (ССУМ, II, 294).

Посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма *Рогожа;* пор. *Рогоза* (Ук. ПСРЛ, I, 113; Морошкин, 168) і д.-р. *рогозъ* «очерет, комиш» (Срезневский III, 130). Л. М.

РОДѸНЬ, ур., на л. б. Дніпра побл. Києва (Ук. ПСРЛ, II, 388); як: 1. між колишніми селами Вигурівщиною і Троєщиною (тепер у складі лівобережної частини міста Києва) на р. *Радуньці* (Машт., План, 355); 2. *Радосынь* (?) (див.) і под. (Машт., План, 355); 1151, поиде Гюрги къ Києву и сташа в *Родоунии* и придоша Половци... Дюргеви в помочь. и Изѧславу же блюдоущю въбрести въ Днѣпрь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 423), въ *Родуни; родуніи* (т. ж., 1843, 58), *Радунь* (Ук. ПСРЛ, II, 388).

Похідні: р. *Радунька* (т. ж.), *Родунька* (СГУ, 467); ур. *Радунка* (Новицкий, II, 331).

Посесив на *-j(ь) від антропоніма *Родѹнъ;* див. *Родьнь;* пор. ще: *Радунь, Радунка,* а також р. Radunia, оз. Raduńskie в Кашубії (SG, III, 905) та ін. О. С.

РОДЬНЬ, м., в Київськ. землі, біля гирла р. *Ръсь* (див.) п. Дніпра; тепер тут с. Пекарі Канівськ. р-ну Чрк (Величків., 25; Толочко, ККЗ, 150), на Княжій горі побл. м. Канева Чрк. Визначали ще в Київськ. Поліссі (Ляскоронский — ЖМНП, 1904, VI, 323—334) або в Могильовськ. обл. БРСР на р. *Рось* л. Дніпра (Роспонд, Стр., 30); 980, въ градѣ *Родьни.* на оусть [*Рси*] рѣки... и ѡсѣде Ꙗрополка в *Роднѣ.* и бѣ гладъ великъ в немь. [и] єсть притча и до сего дне. бѣда аки в *Роднѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 77), въ градѣ *Родьнѣ* на

оусьи *Ръси*... и ѡсѣдѦху Ꙗрополка в *Роднѣ*... бѣда аки в *Роднѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 65); б. д., въ градѣ на усть *Росѣ* (НЛ, I, 127), бѣжа в *Родень*, на усть *Урси* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 12), в градѣ *Роднѣ* на устьи у *Рси* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. сп. к. XV в., 357), во граде *Родне* на усте *Рси*... Оседоша Ярополка въ *Роднѣ*... беда аки въ *Родне* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 65), во градѣ *Роднѣ* на усть *Урси*; ...въ *Роднѣ*; ...бѣда яко въ *Роднѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 293), во *Роднѣ*, на усть *Рси*... и посла къ *Родну* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 249). Пор.: *Роднянівка*, передм. м. Сквири Кв (СПБ, 49); с. *Родня* Могильовськ. обл. БРСР; д. *Логъ въ Роднѣ* в кол. Новгородськ. землі (НПК, V, 498); м. *Родня* пд.-зх. м. Калінін РРФСР (Рикман, карта).

Як: 1. **Родна* (Бережков, 82); 2. **Родня* (Тихомиров, 16; Андріяшев, 35; Барсов, 124); 3. **Родень* (Толочко, ККЗ, 150); 4. (найточніше) ****Родьнь***, сл. за походженням (Тихомиров, 16), де апелятивн. формант *-nj- < *-ьnj- перш за все в nomina loci; пор.: польськ. studnia до studzić «місце з холодною водою», stajnia «стайня», rodny «плідний, урожайний», чес. Rodná, с.-х. *Родне, Родно брдо* (Роспонд, Стр., 30). Можливо, субстантивований ад'єктив на **-ьн-** від теоніма *Родъ*, стародавн. верховн. язичницьк. бога слов'ян — сукупності предків по чоловічій лінії (Костомаров — ВЕ, 1873, 3, 13) або бога *родючості* (Рыбаков, ДР, 13; Рыбаков, ГС, 219), попередника Перуна. Детальніше див.: Рибаков, ППР, 743; Рыбаков, СЯ, 79. *І. Ж.*

РОЖЬНЄ(Є), **поле** біля м. Звенигорода в Галицьк. землі; тепер не простежується, можливо, в Пустомитівськ. р-ні Лв. Як с. *Рожня* в Галичині, між верхів'ями Зх. Бугу, «Середа и Стыри» (Барс., 175; Ук. ПСРЛ, II, 389); 1097, и срѣтошасѦ на поли на *Рожни* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 270); 1144, идоша ѡбои подлѣ рѣку. за неделю къ Звенигороду. и иа *Рожни* поли не могоша сѦ бити. зане Володимеръ стоꙗ на Голыхъ гора (т. ж., 311); 1099, на поли на *Рожни* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 16; XVI ст. ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XIV в., 22); 1144, на *Рожьни* полѣ (ПСРЛ, VII, 34), на *Рожнеци* полѣ (ПСРЛ, XXV, 36), на *Лебежіемъ (лебежнемъ)* [помилк.— *Л. М.*] полѣ (XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никон. лет., 167).

Ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. *рогъ*, пор. прасл. *rogъ (Borek, 202, 203; Роспонд, Стр., 53); польськ. Rożno, Rożna; чес. Rožná, словен. Rožno, болг. *Рожен* (Роспонд, Стр., 53). Укр. (можливо) *Рожни* й под. Л. М.

РОМЬНЪ, **м.** («градъ»), у Переяславськ. землі; суч. м. *Ромни (Ромны)* (ПГВ, 1852, № 50, 595) См, біля гирла р. *Ромна* п. Сули л. Дніпра (СГУ, 474); ~ 1096 (в «Поѹченьи» Володимира Мономаха), к Выреви бѦху пришли. Аєпа. и БонѦкъ... ко Ромну... со Ѡлгомь (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 250); XIV—XVI ст., *Роменъ* (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929, Ч. I. Новгор. 4-я лет. Прилож., 622), «на Сулѣ» (XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет. Прилож., I, 163), А се грады Кіевьскіе... на Сулѣ... *Роменъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1590, Romno (Żr. dz., XXII, 585); XVI—XVII ст., А выше Глинска 20 верстъ, пала въ Сулу рѣчка *Ромонъ (Роменъ)*, а на устьѣ городъ *Ромонъ (Роменъ)* (КБЧ, 1838, 95); 1618, Stare i Nowe Rumeńske (Лаз., Луб., 119; Żr. dz., XXI, 315); 1630, Rumne (Ляск., ИПЗ, 151); 1638, зъ *Ромна* (1730 р., Величко, IV, 273); 1644, *Руменъ* (Ник., Вишн., 10); 1648, Ramno (Prz., 44); 1958, въ *Ромнѣ* (Самовидец, 254); 1659, Rumno (Памятники, III, 360); XVIII ст., р. *Раменъ* (ЦГИАЛ, 1350—304—22, арк. 35); XIX ст., Народу... як об Іллі в *Ромні* (Гребінка Є. Байки.— К., 1956, 22), *Ромны* (Курилов, 48); поч. XX ст., Видно *Ромен*, видно *Ромен, роменскиї* хрести (Гнедич, I, 103); суч. *Ромни* (офіц.) і *Ромен* (нар.).

Похідні: 1552, далей от Войновского... ити два дни, а рекою болшъ, уходы *Ромъковъщизна* (АЮЗР, VII, I, 101; помилк., зам. **Ромъновъщизна*); 1638, волость *Руменскую* (1730 р., Величко, IV, 272), *Роменскій* пов. (т. ж., 136), старосты... *Роменскаго* (ДР, II, 892); 1644, держава *Руменъская* (Ник., Вишн., 10); 1649, Гаврыло *Роменець* (Реестра, 317), Макаръ *Роменский* (т. ж., 298), сотня *Ромонская* (т. ж., 271); 1670, уряду *Роменского* (АКПГУ, I, 189), XVIII ст., *Роменщина* (Мак., Гор., 5); XIX ст., х. *Роменчикъ* у Полтавськ. губ. (ПГ, 221); суч. (назви мешканців): *ро'мен'ц'і, ромен''чани* (рідко).

Як: 1. (довільно) відповідник літоп. м. *Рим(ов)ъ* (див.), а також (вторинно) м. *Римові* (!?) на Тібрі — у зв'язку з місц. (бас. Сули) пос. поч. XX ст. *Рим* (можливо, пізня назва кол. трактиру при заїжджому дворі?) та знахідками тут, як і в багатьох ін. місцях Наддніпрянщини, *римських* монет, що пояснюється міграціями (?) з кол. *римських* провінцій (Самоквасов, Мог., 167); 2. із *Rōmīn-; пор. р. *Рома* бас. Десни (Машт., Дн., 204); рум. Român, Romîn «румун» (Стрижак, Сіверяни, 64—76); пор. ще *ромéн* «самоназва циган»; 3. від назви росл. *роменъ, романъ* (Курилов, 5; Виноградський, Назви, 38): пор. укр. *ромéн* (-зілля), *ромáн* — росл. Matricaria Chamomilla і Chrysanthemum inodorum (Гринченко, ДВУ, 1679); рос. діал. *ромéн, рамéн* «т. с.», білор. *рамóн, ромóн*; с.-х. *рàман, рàменак*; словен. r(o)mân «деревій», чес. rmen «римський ромен» тощо (з лат. anthemis rōmāna, chamaemēlum rōmānum); через польськ. посередництво [?], пор. польськ. roman(ek) «молочай» (Фасмер, III, 499—500); 4. у зв'язку з балт. гідронімами *Ормена* // *Армена* (**-яна**) (XVI ст., Жомойтська земля) (Спрогис, 214), пор.: *Тясмин* // *Тесмень* (див.), *Німан* // *Нѣменъ, Румянка* бас. Дону, *Ромонка* пр. Іпуті бас. Десни, *Рамынка* бас. Дону, оз. Romna бас. Вісли (HW, 632); лит. рр. Ramõnas, Ramis, а також ramùs, romùs «тих(ш)ий»», rámioi «тихо», ramiau «тихше» (*Ромьнъ* має повільну течію, лісисто-болот., низовинні бб.; Стрижак, НРП, 59—60) — як (етимологічно) «серйозна спроба»,

пор. *Листъвьнъ* (див.), *Червен* (Никонов, КТС, 355); 5. назва не зовсім ясна; закономірно зіставлювана з лит. *Армена* як відбиття д.-европ. гідронімн. процесів; пор. р. Armeno в обл. Трієнт, Armenta, *Armantia та ін. (Трубачев, 209, 262). Гідронім побутував на фоні етно- й фітографічн. асоціацій. Пор., однак, білор. *ром* «простір, вільне місце, обшир». Як балт. походження (Непознак, НДГ, 149). О. С.

РѸДА, р., в Переяславськ. землі, суч. *Носівка* л. Остра л. Десни л. Дніпра в м. *Носівка* Чрг; 1148, Мстислав же скопивъ дружину. и Переѧславьцѣ... и оугони и у *Носова* на *Рудѣ*... и с҃а иде в Городець. а Мстиславъ воротисѧ Переѧславлю (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 319); 1147, у *Носова* на *Рудѣ*... а самѣ иде въ Городець (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 360) [на *роуде;* в Хлебниковськ. сп. е перероблено в ѣ.— *О. С.*]; 1148, у *Носова* на *Рудѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 42), *Руда* (Ук. ПСРЛ, II, 396); 1859, на р. *Носовкѣ;* 1898, *Носовочка;* 1964, *Носівка* (СГУ, 392); пор. ін. численні (понад 170) гідроніми на **Руд-** в УРСР (СГУ, 476—479).

Як указівка на бол., заболоч. рр., стр., оз. та їхні кольор. особливості (пор. укр. *рудий;* Стрижак, НР, 35—37), а також у зв'язку з назвами на **Рут-** (т. ж., 36); див. *Рѹтъ*. Очевидно, семантичним способом від д.-р. *рѹда*, в якому контаміновано значення «(металева) руда», «рудник» (Срезневский, III, 187) і «водойма»; пор.: И въ *роудахъ*, и в п о т о ч ѣ н и - и х ъ; зъ *рудами*, и зъ р ѣ к а м и (т. ж.); останнє, очевидно, з іран. *rauta- «річка», пор. перс. rūda, пехл. rōt; д.-інд. srav- // sruta- «текти» (Абаев, II, 428). Див. ще *Рѹдицѧ*. О. С.

РѸДИЦѦ, р., л. Дніпра; на л. б. Дніпра навпроти Видубицьк. м-ря; тепер не простежується; 1097, приде Василко въ ·д҃· ноѩмьбрѧ. и перевезесѧ на Выдобычь... а товары своѩ (постави) на *Рудици* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 258), Пріиде же Василко и перевезеся на Выдобичѣ... а товары своя на *Рудицѣ* постави (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 12), *Рудиця* (Ук. ПСРЛ, II, 396).

Іменник на **-ицѧ** від д.-р. *рѹда* «кров» (очевидно, «річка») (Никонов, КТС, 360); пор.: рос. діал. *рудá* «кров»; укр. *рудá* «руда», «кров»; білор. *рудá* «грязь», «кров»; болг. *рудá* «руда» тощо (Фасмер, III, 513), а також: *Рдица* п. Дніпра, вар. *Родица, Ордица,* з ***Ръд-**, сюди ж *Рудая, Руда, Руденка* і под. (ТТ, 220), *Рудá* (46 назв на тер. УРСР), рр. й потоки *Рýдки* (69 назв) (СГУ, 476—479). Із прасл. *ruda «залізна руда», сюди ж *rъdja (д.-р. *rъža) «іржа» (Moszyński, PZ, 176). Див. Рѹда. А. К.

РѸСОТИНА, ур., в Переяславськ. землі; тепер не простежується; як побл. кол. с. Бикова (*Русотина;* Андріяшев, Переясл., 10), у верхів'ї Супою (Мавродин, 20) або ж у с. *Русáнів* кол. Остерськ. пов. Черигівськ. губ. *(Русановъ)* (Барс., 174), тепер Броварськ. р-ну Кв (АТПУ—1969, II, 183), що не переконливо; 1147, иде. же на Лто. и ѿтолѣ иде къ Снѣжатиноу и ѿтъ Нѣжатина. шедъ и ста оу *Роусотины (росотины)*... и ѿтоуда посла Оулѣба Черниговоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 344), у *Русотины,* у *росотины,* у *роситинѣ* (т. ж., 1843, 31), *Росотина* (XX ст., Ук. ПСРЛ, II, 397).

Посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма *Рѹсота;* в основі *Рѹс-* (див. *Рѹсь*); пор. укр. *німóта* (див. *Нѣмьцьскые*) і под. О. С.

РѸСЬ, земля («землѧ»), населена *рýссю* або належна до *Рýської* держави (див. *Рѹсьскаѩ,* волость, земля, країна); з етимологічних міркувань далі хронологію цитат підпорядковано внутрішній логіці викладу; б. д., Полѧномъ... бѣ путь изъ Варѧгъ въ Греки. и изъ Грекъ по Днѣпру... рѣка Днѣпръ бо потече изъ Оковьскаго лѣ[са]... Двина... ис тогоже лѣса потече... Волга на въстокъ... в море Хвалисьское. тѣмже и из *Руси* можеть ити [по Волзѣ] в Болгары и въ Хвалисы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 7), из *Русі* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 6); пор. як етнонім: [*русь*] можеть ити по Волзѣ в Болгары и въ Хвалисы) (XVI—XVII ст., ПСРЛ, IV, 1917, II, I. Новгородск. 5-я лет. Погодинск., Академич., Публичн. Библиот. сп., 4), изъ *Руси* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 3), се бо токмо Словѣнескъ ѩзыкъ в *Руси*. Полѧие. Деревлѧне. Ноугородьци. Полочане. Дреговичи. Сѣверъ Бужане... послѣже... Велынѧне, а се суть инии ѩзыци. иже дань дають *Руси*. Чюдь. Мерѧ. Весь. Мурома. Черемись. Морьдва. Пермь. Печера. Ѩмь. Литва. Зимигола. Корсь. Норова. Либь (ПСРЛ, I, 1962, 11), в *Русі* (ПСРЛ, II, 1962, 8), Сими всѣми обладаху *Русь* [*роусь;* виправлено з *рось.* — *О. С.*], иже отъ Кіева града, и дань емляху на Чюди... Новогородцихъ... Мери... Веси... Муроме... Черимисе ... Мордвѣ... Перми... Печорѣ... Еми... Литвѣ... Зимголе... Корси... Мораве... Ниломи... (Неромѣ)... Либи (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 41), *русиі* (ПСРЛ, IX, 4), *русіи* (XVII ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., Карамзинск. сп., 262), *Русии* (к. XVIII ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в. Эрмитажн. сп., 339), въ *русіи* (ПСРЛ, VII, 263); 898, Словѣни же сѣдѧху по Дунаєви ихже приѩша Оугри и Марава. (и) Чеси и Лѧхове и Полѧне ѩже нынѣ зовомаѩ *Русь*... первоє преложены книги Маравѣ. ѩже прозвасѧ грамота Словѣньскаѩ. ѩже грамота есть в *Руси* и в Болгарѣхъ Дунаискихъ (ПСРЛ, I, 1962, 25—26); б. д., Тая же грамота есть *Роусии* и в Болгарѣхъ Доунайска (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типограф. лет., 8), въ *(русіи)* (ПСРЛ, VII, 270), Словеньскѹ ѩзыкоу оучитель є҃с Павелъ (паоулъ). ѿ негоже ѩзыка и мы єсмо *Ро҃су*... а Словеньскыи (словѣнескъ) ѩзыкъ и *Ро҃суkы:* ѡдно є҃с. ѿ Варѧгъ бо прозваша *Ро҃суью.* а первоє бѣша Словеие. аще и Полѧне звахѹсѧ но Словеньскаа рѣ҃ч бѣ. Полѧми же прозвани быши (прозвани быша полемъ). зане в поли седѧхоу, а ѩзы Слове҃нскі҃к (имъ) е҃нди (ПСРЛ, I, 1962, 28—29), єсме *Русь*... *Руси* оучитель єсть. Павелъ...

Словѣнескъ ꙗзыкъ и *Рускыи* ѡдинъ (ПСРЛ, II, 1962, 20), в *Руси*... отъ Варягъ бо прозвася *Русию* (ПСРЛ, IV, 1917, II, I, 19), Словеньскый языкъ и *Руской* единъ есть (ПСРЛ, XX, I, 46), въ Моравы бо ходилъ и апостолъ Павелъ, и училъ ту, ту бо есть Илирикъ... ту бо бѣша Словенѣ первіе... Тѣмъ же и Словеньску языку училъ есть Павелъ отъ того же языка и мы есмь *Русь*... а Словеньскій языкъ и *Рускій* одинъ есть, отъ Варягъ бо прозвася *Русью* (ПСРЛ, IX, 17), Отъ негоже языка и мы есмь, *Русь*, тѣмже и намъ, *Роуси (русиі)*, оучитель есть Павелъ... отъ Варягъ бо пріидоша, прозвашяся *Русью* (ПСРЛ, XXIV, 9); 907, и заповѣда Ѡле... даꙗти углады иа *Роукыа* град. первоє на Києвъ. та на Чернгго... Переаславль... Полтѣскъ... Росто... Любе... да приходѧчи *Рѹсь* слюбное ємлют єлико хотѧчи ... поидѹчи (домовь в) *Роу* за сѧ. да ємлют оу црѧ ваше (на путь) брашно (ПСРЛ, I, 1962, 31), на *Рускіє* городы... *Русь*... и поиду же *Русь* домови (ПСРЛ, II, 1962, 22), на грады *Русскіа (Рускіе)*... Кіевъ... Смоленескъ... Ростовъ... Любечь (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 4), поидучи же *Руси (Русь)* домовъ (XV—XVII ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 19), въ *Русь* (ПСРЛ, XX, I, 47), и *Русь* (XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Троицк. лет., 12); 912, Посла моужи свои Ѡлегъ. построити мира. и положити рѧд межю *Роу* и Грекы (ПСРЛ, I, 1962, 32), *Русью* (ПСРЛ, II, 1962, 23, 36); 955, рѣша же Деревлѧне. се кнѧзѧ оубихомъ *Рускаго* [Ігоря.— *О. С.*] (т. ж., 55), Ѡльга приде Киеву и присла к неи црь Гречьскии глѧ... ты бо глше ко мнѣ. ѧко аще возъвращюсѧ в *Русь*. многи дары прслю ти (ПСРЛ, I, 1962, 62); 984, Иде Володимеръ на Радимичи... и побѣди Радимичѣ... и платѧть дань *Руси* (т. ж., 83—84), Радимици... и платѧть дань в *Руси* (ПСРЛ, II, 1962, 71); 989, А се в Новгородѣ:... Святополкъ сѣде на столѣ... і абіе позва его братъ Изяславъ в *Русь*, а сына своего присла Ярослава... и выгнаша его Новгородци, и введоша Ростислава Мьстиславлича. И сѣдивши лѣто едино, иде в *Русь* (НЛСХС, 66—67); 1132, ходи Всѣволодъ в *Русь* Переяславлю... а целовавъ крестъ къ Новгородцемъ (т. ж., 126); 1149, Иде архиепископъ Новъгородьскый Нифонтъ въ *Русь*... ставилъ бо его бяше Изяславъ съ епископы *Русскыя (рускыя, рускіа, руския)* области, не славъ Царюграду (т. ж., 138); 1152, поиде Гюргі... с Ростовці. ни с Суждалци. и с Рѧзанци. и со кнѧзи Рѧзаньскыми и в *Русь*. тогды же слышавъ Володимерко идуча в *Русь*. поиде г Кыѥву. Изѧславъ же выиде противу ѥму. Володимерко же воротисѧ в Галичь. Гюргеви же идущю в *Русь*.пришедъ ста оу Глухова (ПСРЛ, I, 1962, 338), Володимиръ же слышавъ ѡже идеть свагъ е Дюрги в *Русь*. поиде из Галича Киеву (ПСРЛ, II, 1962, 455); 1154, поиде Гюрги с Ростовци. и с Суждалци... в *Русь*... вниде в Кыѥвъ... роздаꙗ волости (ПСРЛ, I, 1962, 341—345); 1224, Мьстиславъ Романовичь в Кыевѣ. а Мьстиславъ въ Козельскѣ и в Черниговѣ. а Мьстиславъ Мьстиславичь. в Галичѣ. то бо бѣахоу старѣишины в *Роускои* земли (ПСРЛ, II, 1962, 741), А Татарове гнашася по *Русь* до Новагородка Святополчьскаго (ПСРЛ, XXIII, 71); 1230, приходи пресщныи митрополитъ всеꙗ *Руси* Кирилъ. к великому кнѧзю Гюргю.. ѿ Кіѥвьского кнѧзѧ (ПСРЛ, I, 1962, 455); 1284, ие ѡсталъ ѥси в *Руси* избывъ в Вороножьскы лѣсѣ. того дѣлѧ (т. ж., 432); 1380, и срѣтошасѧ за Дономъ на оусть Непрѧдвы. и бысть сѣча зла... ие бывала в *Рѹси*. (т. ж., 536); 1381, прииде изъ Црѧграда на *Ру*... Киприꙗнъ митрополи иа свою митрополью на Москвѹ (т. ж.); 1389, єдина митропольѧ Кыевъ. и Галичь и всеѧ Рѹси (т. ж., 537); 1410, выиде... митрополитъ Фотѣи, кыєвъскыи и всеꙗ *Руси*. изъ Црѧграда на Кыевъ. и приде иа Москву (т. ж., 539). Пор. ще: *Рьсь* (ПСРЛ, I, 1962, 45), *рось, роуи* (помилк.) (ПСРЛ, XX, I, 41, 43), *Роусия* (ПСРЛ, XXIV, 8), *русия* («въ *русиі*») (ПСРЛ, IX, 4), *русія* (ПСРЛ, VII, 262); *Руссиа, Руссия, Рутения, Россиа, Руциа, Роксания, Роксалания, Россия, Роксолания, Ругия* (Татищев, 493, 129, 218, 286, 288 та ін.); *Русіа* (Карамзин, I, прим. 39); Roschouasko («Рошуаско», держава у верхів'ї Дону, 80—90-ті роки IX ст.) (Мавродин, Обр., 203); *Русь-Тюрк* «Русь на Сіверськ. Дінці» (Березовець, 59—74); *Артанія, Арсанія* (?) (*аорси* — репліка ім. *Рос* — *Русь*), «Руський каганат» (Смірнов, 6); с.-гр. 'Ρῶς (Rōs) «Rus» (Роспонд, Киев, 106, 109), 'Ρωσία; араб. ar-Rūs; лат. Ros, Rus(s)ia (люд — Rutheni); Roxolania (зокрема «*Русь Червона*») (Staszewski, 366, 370), Rusia, Rucia, Ruscia; араб. *Русыйя* (Роспонд, Miscellanea, 45, 47), Rvsia, Ruzzia, Rytzeland, Ryscaland, Rúzaland (OAIM); Ruthenia (Шталь, 23; Первольф, III, II, 2); араб. Rûs (ZMK, 1968, № 4, 541); д.-сканд. (з лат.) Ruscia (Рыдзевская, 146); Ryssaland («Рюссаланд»), Risaland, Rizaland (Смірнов, 63); нім. Russland, англ. Russia, лит. Rùsija, болг. *Ру́сия*, с.-х. *Ру̏сиjа*, чес. Rusko «Росія»; молд. *Рушь* «Русь»; угор. Oroszország «Росія» і под.

Вар.-компоненти: д.-р.: *Пургасова Русь* (1228, Побѣди *Пургаса* Пурешевъ снъ. с Половци. и изби Мордву всю и *Русь Пургасову*) (ПСРЛ, I, 1962, 451) — «останки волзьких *русів*» у Мордовії (Смірнов, 228); *Біла Русь* (1305, *Бѣлая Русь*) (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 227, 236), суч. *Білору́сія;* тат. *Ак-Урусь* (Татищев, I, 355); *Велика Русь* (1542, *Великыа Росья*) (ПСРЛ, XX, II, 460), потім *Великоро́ссия; Волинська Русь* (Софроненко, 14), переважно *Волинь; Га́лицька Русь (Галицкая Русь)* (Шараневич, 8), частіше: *Галичина́*, рос. *Галиция;* пор. *Галицко-Володимірская Русь* (т. ж., 67); *Га́лицько-Воли́нська Русь* та ін.; *За́хідна Русь (За́падная*

Русь) (Ук. ПСРЛ, II, 409); *Карпатська Русь (Карпатская Русь)* (Первольф, III, II, 13, 15); *Мала Русь (Малая Русь)* (Тихомиров, 12) — уперше 1334 р. в титулі Юрія II: Dei gratia natus dux totius Russae Minoris «З божої ласки природжений князь цілої *Малої Русі*» — стосовно *Галицько-Волинського* ки-ва, пізн. щодо всієї *Південної Русі* (~ України); *Мала Росія, Малоросія* і под. (Кримський, Розв., 282—292); сюди ж гр. Μικρ'α 'Ρωσία, лат. Russia Parva й под. (див. *Ѹкраина*); *Південна Русь (Южная Русь)* (Ук. ПСРЛ, II, 410), пор. *Мала Русь; Південно-Західна Русь (Юго-Западная Русь)* (т. ж.); *Південно-Східна Русь (Юго-Восточная Русь)* (т. ж.); *Північна Русь (Сѣверная Русь)* (т. ж.); *Підляська Русь (Подляшская Русь)* (Первольф, III, II, 40); *Пряшівська Русь (Пряшевская Русь)* (Мавродин, Обр., 401); *Східна Русь (Восточная Русь)* (Ук. ПСРЛ, II, 409); *Угорська Русь (Угорская Русь)* (Гол., Нар., I, 637), пізн. *Підкарпатська Русь (Подкарпатская Русь)* (Гумецкий, 21), суч. *Закарпаття; Холмська Русь (Холмская Русь)* (Первольф, III, II, 40); *Червона Русь (Червон(н)ая Русь;* Russia Rubra; кол. *Галицьке* кн-во, а потім *Руське* воєводство) (Гол., Нар., I, 622), 1715 р., *Красная Русь* (Первольф, III, II, 15, 134), *Чермная Русь* (Житецкий, См., 426), Lodomeria (Мавродин, Обр., 298); *Чорна Русь (Черная Русь;* бас. Німану з мм. Гродно, Новгородок, Слонім та ін.) (Первольф, III, II, 168), кол. земля дреговичів; пор. епізодичні: *Литовська Русь, Польська Русь (Червона Русь), Россовлахія, Новоросія* тощо. Науково-термінологічні (авторські), зокрема, хоронімні: *Азовсько-Дніпровська Русь (Азовско-Днѣпровская Русь)* (Иловайский, I, 16); *Азовсько-Чорноморська Русь (Азовско-Черноморская Русь)* (Трубачев, СЯ, 265); рідше, *Азовська (Озівська)* (Смірнов, 48), *Чорноморська Русь* (Березовець, 64), *Черноморская Русь* (Венелин, 42); *Приазовская Русь, Причерноморская Русь* (Греков, КР, 443); *Черноморско-Азовская Русь* (Мавродин, Обр., 222); *Вользька Русь* (Смірнов, 48); *Володимиро-Суздальська Русь (Владимиро-Суздальская Русь)* (Мавродин, Обр., 398); *Дніпровська Русь* (Березовець, 68); *Ільменська Русь (Ильменская Русь)* (Мавродин, Обр., 207); *Київська Русь* (не змішувати з *Київсько-Полянською Руссю); Кримська Русь (Крымская Русь)* (Тихомиров, 40); *Лукоморська Русь* (Новицький, Лукомор'я, I, 35, 51, 52); *Московська Русь (Московская Русь)* (ВЯ, 1975, № 5, 131); *Новгородська Русь (Новгородская Русь)* (Мавродин, Обр., 223); *Острівна Русь, Поморська Русь* (Новицкий, I, 35, 51, 52); *Тмутараканська Русь* (Березовець, 63; див. *Тъмѹторокань); Украйная Русь* (Шараневич, Иссл., 64), рідко, *Українська Русь* та ін. Напр., відойконімні (військово-етнічні): *Амастридська Русь, Сурозька Русь;* відетнонімні: *Болгарська* (слід *Булгарська) Русь* (Смірнов, 221); *Варязька Русь* (т. ж., 70); *Кельтська Русь* (рідко); *Слов'янська Русь; Норманська Русь* (також *Скандінавська Русь); Хозарська Русь; Хорватська Русь* і ряд ін.; відантропонімні: *Аскольдова Русь (Русь Аскольда (й Дира) — Руський* каганат (Мавродін, Обр., 217); *Рюриківська Русь,* *Тала іва* тощо; ін.: зовнішня *Русь* (гр. ''ἔξω 'Ρωσία) (Насонов, 31); метропольна *Русь,* стародавня *Русь* (древняя *Русь*) і под.

Похідні. Семантичні: рос. *русь* «(білий) світ» (Даль, IV, 114); укр. *рус («русъ?»)* «казкове страхіття Дніпрових порогів» (т. ж., 115), словотвірні: 1. суфіксальні: д.-р. ***рѹсьскыи*** «руський, давньоруський»; ***рѹзькыи* (пор. *Роузкаю,* земля; НЛСХС, с. VII); **росьскыи* (напр., *Правда роськая)* (Тихомиров, Русск. пр., 75), пор. ст.-рос. [XVII ст., «Задонщина»] *росский* (Фасмер, III, 505); *Роусинъ* «східний слов'янин» (Первольф, III, II, 2); *русичь (русиць)* «давньоруська людина; **-ий** воїн» (*Русичи* великая поля чрьлеными щиты прегородиша; *Русици,* хощу главу свою приложити, а любо испити шеломомь Дону; Сл. СОПИ, V, 62); ст.-укр. *роуски(и), роускы, роускіи, русьскыи, руски(и), рускіи, русъкии, ру(с)кы, рускии; роускаа; рускоє; Рускіи, рос(с)кии, ро(у)ски, рускыи; русци; русинъ* «українець феодальної доби», *руска* «українка феодальної доби» (ССМ, II, 308—309); укр. *руський* «давньоруський» («прил. к *Русь,* а также относящийся ко времени *Киевской Руси*»; УРС, 1975, 736), рідше (помилк.) «російський», істор. «західноукраїнський» («русинський»); *російський* = рос. «великорусский» («относящийся к *России*»; т. ж., 734); застар. (діал.) *росиян* «росіянин» (Гринченко, 1680); локальн. *русин, руснак, русняк, рус* (рідко), *рутен* (книжн.) «західний українець», «закарпатський українець» (також застар. *карпаторус*); соц. (в зх. обл. України) «кміть» — «мужик» (Первольф, III, II, 197), «бідняк», «слуга» й под.; діал. *рущатися* «ставати *рус(ин)ом*»; пор. ще: *русизм, русист, русифікація, русофіл, русофоб* і под.; рос. розм. *русак* «росіянин», *русачка* «росіянка», *русеть («русѣть»)* «ставати *росіянином*», жарт. *русапет(ъ)* «той, хто особливо *русить,* хоче бути *русаком*» (Даль, IV, 114), *русская* «национальная пляска *русских*» (Ожегов, 634); діал. (брян., трубч.) *руцкой* «російський» (Преображенский, 946); білор. діал. (?) *руцкій* (т. ж.); болг. *русин* «росіянин», *рускиня* «росіянка»; польськ. Rosjanin «росіянин»; с.-х. *Рус* «росіянин» (*рус* «русявий»), *Рушњак* «русин», *руски* «російський»; лит. Rùsijos «росіянин», rùsų, rùsiškas «російський»; нім. Russe «росіянин», Russin «росіянка», russisch «російський», «по-російському»; англ. Russian «росіянин (-ка), російський (-а мова)»; молд. *рус, рушь* «російський», *русеште* «по-російському», *русоайкэ* «росіянка»; перс. Urūs < тюрк. *урус; орус, урыс, рус* (OAIM) «росіянин, російський» (Радлов, I, 1659, 1663); угор. orosz «росіяни(н)», застар. «українець» і т. ін.; 2. композити: *білоруси,* застар. *малороси, малоруси, малоросіяни; південноруси* (рос. застар. *южноруссы*), *слов'яноруси* (книжн.), *яфеторуси* (рідко); прикм. *грекоросійський, давньоруський, святоруський* (1111, *Святоруская,* земля; XVI—XVIII ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 584) та ін. Топоніми: м. *Руса (Старая Руса)* в Новгородськ. землі; *Рускій,* конец («кут») у мм. Вільні (суч. Вільнюс) і в Юр'єві Лівонському, *Рѹсотина* (див.) в Переяславськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 396—397); ст.-

укр. сс. в кол. Молдавськ. кн-ві: 1490, *Роусковъ;* 1448, *Роусещи;* 1466, *Роускани, Роусонѣгъ;* 1458, *Роуси;* 1491, *Роусчарїи* (ССУМ, II, 308—309); *(Старые) Русаки* в кол. Радомишльськ. пов.; *Русановъ* в кол. Остерськ. пов.; *Русивль* (помилк. *Русюль*) в кол. Луцьк. пов.; *Руская,* коса на л. б. Бузьк. лим.; *Рускіе-Фольварки,* передм. Кам'яиця (-Подільського); *Рускій* Гостинець, вул. в Люблині; *Руское,* воєводство (*Русь, Рускія* земли, Russia) з центром у Львові; с. *Бискупичи-Русскія* Володимирськ. пов. та ін. (Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов.— К.: Тип. Данилова, 1882, 697—698); суч. *Русилів, Русин* (Лв); *Русилів, Руська Гута* (Тр); *Русів* (кол.), *Русовичі* (Вл); *Русів* (І.-Ф.); *Русівщина,* кол. *Руське* (См); *Руська* (Чрв); *Руська Долина, Руська Кучава, Руська Мокра, Руське, Руське Поле, Руський Мочар, Руські Геївці, Руські Комарівці* (Зк); *Руська Лозова, Руські Тишки* (Хрк); *Руська Поляна* (Чрк); *Руська Слобідка, Руськоіванівка* (Од); *Руське* (Крм); *Русько-Орлівка* (Диц) та ін.; назви водотоків: *Русанів* (Хрк), *Русина* (Диц), *Руський* — бас. Сіверськ. Дінця; *Русинкова Поточина, Руський, Русківський* (Зк) — водозбір Тиси; 1458, *Роусѧтинка* в Київськ. землі; *Русинова* (Хрс) — сточище Дніпра; *Руська* (Чрв; 2 назви), *Руський* (І.-Ф.) — бас. Дунаю; *Руська* (І.-Ф.) — Дністра; *Руський* (Лв; 2 назви) — система Сяну й под. Катойконіми: *русскополя́нцы, русскополя́нец* (мешканці смт *Русская Поляна* Омськ. обл.); *старору́сцы, старору́сец, старору́ска; старорушане, старорушанин(ъ); старорушанка; старорусяне, старорусянин; рушане, рушанин; староруссы* (застар.); *русяне* (застар.; мешканці м. *Старої Руси,* кол. *Руса,* Новгородськ. обл.) (СНЖ, 197—198, 203). Антропоніми: 1388, *Русанъ;* 1392, *Русинович(ь);* 1473, *Русыловичь;* 1491, *Роусоулъ* (ССМ, II, 307—309); XVI—XVIII ст., *Русановъ, Русановичъ, Русановскій, Русанскій, Русецкій, Русинскій, Русинъ, Русиновичъ, Руссіанъ, Русяновичъ* (Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов... — К.: Тип. К. Н. Милевского, 1878, 615—616); *Русич, Русок* (ОАІМ); 1649, *Русиненко, Русыновичъ* (Реестра, 241, 277); XIX—XX ст., *Русило, Русинек* (Корнилович, 117); *Русиновъ* (Павловский, К ист., V); *Рус, Руснак, Русняк, Русищан* і под.

Семантичним способом від етноніма *Рѹсь* (пор.: б. д., В Афетовѣ же части сѣдѧть *Русь.* Чюдь... Мерѧ. Мурома Весь Морьдва. Заволочьскаю Чюдь. Пермь Печера Ѩмь. Оугра Литва. Зимѣгола Корсь. Сѣтьгола (лѣтьгола) Любь (либь) Лѧхове же и Пруси Чюдь пресѣдѧть к морю Варѧжьскому по сему же морю сѣдѧть Варѧзи сѣмо ко въстоку до предѣла Симова. по т[о]муже морю сѣдѧть къ западу до землѣ Агнѧнски и... Волошьски. Афетово бо и то колѣно Варѧзи Свеи. Оурмане [Готе] *Русь.* Агнѧне Галичане. Волъхва Римлѧне Нѣмци. Корлѧзи Веньдици Фрѧгове и прочии; ПСРЛ, I, 1962, 4), в зв'язку з походженням якого сформувався ряд концепцій, зокрема (назви умовні): 1. Варязька. Скомпонована д.-р. літ-цем; пор. 859, [И]маху дань *Варѧзи* изъ заморью. на Чюди и на Словѣнех. па Мери. и на всѣхъ [очевидно, «на Вьсѣхъ»; пор. *Весь* < *Вьсь.*— *О. С.*] Кривичѣхъ. а Козари... на Полѧнѣ... Сѣверѣ... Вятичѣхъ (т. ж., 19). Ці пл. 862 р. «Изъгнаша *Варѧги* за море... и почаша сами в собѣ володѣти. и не бѣ в нихъ правды.... [и] идаша за море къ *Варѧгомъ* к Руси [написання к без ъ і *Руси* зам. *Руси* — пізн. інтерполяція.— *О. С.*]. сице бо сѧ звахуть и. *варѧзи* суть (*русь, русью*). ꙗко се друзии зъвутсѧ Свое... Оурмане. Анъглѧне... Гъте. тако и си рѣша. *Русь (русь)*. Чюдь [и] Словѣни. и Кривичи... да поидѣте кнѧжить и володѣти нами. и изъбрашасѧ ·г҃· братьꙗ. с роды своими. [и] поꙗша по собѣ всю *Русь.* и придоша старѣишии *Рюрикъ...* [и] ѿ тѣхъ *(Варѧгъ)* прозвасѧ Рускаꙗ землѧ» (т. ж., 19—20). 2. Норманська (різновид «варязької»; прихильники: Г.-З. Байєр, Г.-Ф. Міллер, М. П. Погодін, В. Томсен, Й. Маркварт, Л. Кеттуиен, А. Брюкнер, Р. Екблом, Е. Сетеле, Ф. Браун, Х. Тіктін, Г. Рамстедт, М. Фасмер та ін.); інтерпретує араб. Rûs (ar-Rūs) «руси в Іспанії й Франції», с.-гр. οἱ 'Ρῶς «руси» і 'ρωσιστί «по-руському» як «норманни» й «по-скандінавському», бо, мовляв, майже всі, згадані в гр.-р. договорах 911 й 944 рр. посли («отъ рода *рѹсьска посъли*»), мають сканд. ім., а Rusios Кремонського єпископа Ліудпранда (X ст.) — це «Nordmanos»: відповідно народ «Бертинських анналів» (Франк. літ., складен. Пруденцієм Галіндою, що помер 861 р.,), зафіксован. під 839 р. (Фасмер, III, 522),— це «шведи» і т. ін. *Рѹсь* як нібито з фін. Ruotsi «Швеція»; пор.: Ruotsalainen «швед», ест. Roots, Rootslane «т. с.»; водськ. Rôtsi, лів. Rûọt's «Швеція», Rûọt'sli «швед». Сам же фінно-угор. етноім з д.-ісл. [!? — *О. С.*] Róþsmenn чи Róþskarlar «веслярі, мореплавці», бл. до шв. Roslagen — назви узбережжя Упланду. *Róþsmenn > Ruotsi, як шв. båtsman > фін. puosu «боцман», чи шв. hofman > фін. huovi «солдат» (т. ж.) (å — довге); ігнор.: до 971 р. наймане військо гр. імператорів складалося з *русів* (с.-гр. 'Ρῶς) — корінних сл. жителів *Пд. Русі,* гр. «синонімами» до тодішн. самоназви яких були *тавроскіфи* (Ταυροσκύθαι), яких, за Львом Дияконом, «називають звичайно *Росами*» (СДИ, 82), вони ж *таври* (пор.: «Святослав... начальник *Таврів*», т. ж.) або *скіфи* чи *сармати,* але не *нормани,* хоч окремі з них і вступали в «*руське* відділення» гр. війська (Васильевский, I, 176—177); ще більше *норманів* було в дружині й при дворі київськ. (і не тільки) (Юшков, 140—141) князів-каганів, зокрема на дипломатичній (і розвідувальній) службі, що її представники й виступали від ім. (чи під машкарою, як у посольстві до Людовіка Благочестивого) «руського роду» (нар.). Що ж до араб. та ін. сх. авторів IX—X ст., то вони, нерідко подаючи *русів* і слов'ян поряд і окремо, все ж інколи їх і суміщають; пор., напр., в Ал-Істархі, Ібн-Хаукаля, Ал-Ідрісі та ін.: *Руси.* Їх три групи: ...Куйаба... ас-Славійа й... ал-Арсанійа (СДИ, 49). Саму ж тезу про перехід фін. Ruotsi > *Рѹсь* (повинно бути «Рѹць»; ts ⩾ ц), що нібито через посередництво якогось ін., можливо, гунно-тюрк. нар.,

потрапила в формі 'Ρῶς до ромеїв (і арабів), «не доведено» (Трубачев, ВЯ, 26). 3. Готська. А. Кунік, А. Будилович, В. Брім та ін., відмовившись від норманської концепції, зближали *Рꙋсь* за співзвучністю з д.-ісл. Hreiðgotar (в ін. транскрипції Hreidhgotar), нібито пов'язаним із реконструйован. гот. *Hrôthigutans «славні готи» (БЕ, XXVII, 366—367) або hróðr «слава»; гот. *hrōdh- // *hroth- чи з д.-ісл. drótt «(військовий) загін», що не виправдано ні лінгв. (Фасмер, III, 522), ні літоп.; пор.: варѧзи суть *(русь, русью)*. ꙗко се друзии [«інші».— *О. С.*] зъвуться Своє... Оурмане. Анъглѧне ...*Гъте*» (ПСРЛ, I, 1962, 19), тобто, «*варяги-русь*» — це не готи, не шведи, нормани чи англи, а якийсь ін. нар.; готи, зокрема й кримські, у пам'ятках згадуються завжди окремо від *русі* (ще раніше — від *россомонів;* див. далі), як два різні нар. 4. Кельтська. На основі літоп. тези, що «варяги-русь» сиділи біля *Варязького* моря, під яким літ-ць розумів не тільки суч. Балтійське, але й Німецьке море, Атлантичн. океан, Середземне та Мармурове моря [пор.: Волховъ... втечеть въ ѡзеро... Нево. и того ѡзера внидеть оустьє в море Варѧское. и по тому [!; тут і далі розрядка наша.— *О. С.*] морю внити доже и до Рима [навколо суч. Зх. Європи.— *О. С.*]. а ѿ Рима прити по тому же морю. къ Црюграду (ПСРЛ, II, 1962, 6), виник ряд концепцій іміграції *русі* з тер., що омивалася цим «морем», тобто з Фінляндії, Прибалтики, Пруссії, Полабщини, Німеччини і навіть із Франції. Кельтська концепція пов'язувала *Рꙋсь* із Францією, мовляв: а) д.-р. літ., подаючи, за традицією, розміщення європ. нар., згадують *Рꙋсь* на сх. (поряд із *чуддю, литвою* та ін. фін. й балт. нар.) й на зх.— між германцями й кельтами (пор.: Афетово же колѣно и то Варѧзи. Свеи. Оурмане. Готѣ. *Русь*. Аглѧнѣ. Галичанѣ. Волохове. Римлѧнѣ. Нѣмци. Корлѧзи. Венедици. Фрѧговѣ; т. ж., 4), де Галичанѣ інтерпретуються як галли, кельт. нар. (сюди ж галати, ісп. *Галісія* тощо), асимільован. римлянами (й франками, гр. Θράγγοι), оскільки ж Аглѧнѣ «англи» живуть на Британськ. о-вах, то на материку *Рꙋсь* опиняється поруч із галлами («Галичанами»), б) в пд. ч. стародавн. Галлії була обл. *Рутенія* (лат. Ruthenia), насел. *рутенами* (Rutheni, *Rut(h)i) з мм. *Руссільон* (Russillon), *Русціно* (Ruscino), *Русітон* (?) тощо, а численні латинськомовні, нім. та ін. зх. дж. називають стародавн. *русів* і представників нар., виникл. на д.-р. основі (росіян, українців, білорусів), *рутѐнами*, а їхню землю — *Рутѐнією;* пор. лат. Ruthenia,— поряд із Russi(a),— «Русь» (Первольф, III, II, 2), Rutheni rubri «руські (червоноруси)» в Польщі й Литві, Rutheni albi «росіяни (й білоруси?)» в Моск. державі (т. ж.); 1089, Ruthenorum regis («князя русів»), в XI — на поч. XII ст. хроніст Аннонім Галл знав: Ruthenorum rex («князь русів»), Duces Ruthenorum («вожді русів»), окремих Rutheni («русів») і под.; пор. ще: застар. нім. Ruthene «русин, малорус, українець»; ruthenisch «russinisch, kleinrussisch, ukrainisch» (Желехівський, II, 844); відповідно «Руське село» бас. Дону по-гр. 'Ρωσία, по-лат.— Casale de Ruthenis; в) гр. письменники Кедрин (XII ст.) та Іоанн Фракісійський (XI ст., він же Скіліца) «варягів-русь» називають *кельтами:* Βάραγγοι (γένος δὲ Κελτικόν), лат. Barangi Celtica natio (Васильевский, I, 322—323); г) грек С. Логофет 941 р. зазначав: «*руси* (οἱ 'Ρῶς)... называются также *дромитами* (Δρομῖται), вони є з народу *франків* (Θρ'αγγων)» (Д.-р. лет., 323) та ін. Гр. Βάραγγοι = д.-р. *Варѧзи*, Θρ'αγγοι = літоп. *Фрѧзи;* пор.: При Михаилѣ и Василіи царема и при Фотіи патріарсѣ пріидоша Словене, рекше Новогородци, и Меря, и Кривичи. *Варегомъ* рѣша... преже бо нарицахуся Словене, а ныне *Русь* от тѣхъ *Варягъ* прозвашася (ПСРЛ, IX, 9); 862, *Рюрикъ*... раздая грады... По тѣм градом суть перви насильницы: въ Киеве *Фрязи* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXVII, 18). Загалом, Ruth- (ruθ-) є ближчим до рус- (*Ruthi > *Рꙋсь*, як *сꙋми* > *Сумь*, *сьрьби > літоп. *Сьрпь*, **скꙋѳи* > *Скꙋѳь;* див. *Великаꙗ Скꙋфь*), ніж «германсько-фінське» Ruotsi (> *«Рꙋць»?). Ряд 'Ρῶς — Rutheni(a) (гр. ῶ — довге вузьке ō, бл. до лат. u = укр. у), Δρομῖται, Θράγγοι, Κελτικόν (пор. ще д.-гр. Κελτική «Кельтіка, обл. кельтів; *Галлія*», Дворецкий, I, 933; при д.-гр. δρομάς, δρομάσος «той, що біжить, мчить, блудить, мандрує, кочує, мігрує» й под. від δρόμος «біг, форсований марш; доріжка або площа для змагань із бігу; ристалище; віддаль; шлях» та ін. є досить показовим. Кельти, зокрема *галати* (Γαλ'ατοι) та ін., мігруючи, проходили й тер. майбутн. України і, можливо, нападали на Ольвію (в союзі зі скірами наприкінці III — на поч. II ст. до н. е.; див. РЕІУ, I, 392), а в Києві перед навалою орд Батия був кельт. м-р (Літературна Україна, № 22, 1982). І все ж ця концепція не здобула визнання. Так, за В. М. Татищевим, який (необгрунтовано) виводив *русів* із Фінляндії, «*рутены*, от латин нам данное, но неправое... латинисты... по подобию... *русь* в *рутены* превратили» (Татищев, I, 287); аналогічно: «Rutheni» від слова *русины* в мові книжників, що, наткнувшись у творах лат. авторів (Ю. Цезаря, Плінія, Птолемея та ін.) на відповідний нар. у *Галлії*, «штучно» перенесли його на сх.-сл. грунт (Первольф, III, II, 2); м. *Руссільон* у пд.-зх. Франції фінік. походження (Никонов, КТС, 361), *Русціно* — іберoафриканськ. (Staszewski, 368) і «досить важко припустити» (Васильевский, I, 324), щоб візантійці називали кельтами скандінавів [пор. вираз Скіліци: *Рꙋсь* — «варанги, за походженням,— кельти».— *О. С.*] або «*русів* зараховували до кельтів». 5. Полабсько-поморська. Ті, хто під літоп. Аглѧнами вбачає датчан, бо, мовляв, батьківщиною англів, які разом із саксами в V ст. переселилися в Британію, є пд. ч. датськ. Ютландськ. п-ва (пізн. Ангальт) (Кобычев, 105), шукають *Рꙋсь* поміж англами (нім. Angeln) і *готами* (о-в *Готланд*, навпроти землі *лівів* — літоп. *Ливь* і *курів* — літоп. *Корсь*), тобто в Прибалтиці як окремий пд.-прибалт. нар., що (зважаючи на вказівку Ібн-Хардадбега: «*руси*...

плем'я із с л о в' я н») нібито мешкав серед зх.-сл. пл., між гирлами *Ельби (Лаби,* звідси *полаби), Одера (Одри;* пор. *ободрити), Вісли* (пл. *вісляни*), річищами Німану й Зх. Двіни. Тут *Рѹсь* локалізовували по-різному. Так, за Перш. Софійськ. літ., у IX ст., «при... Михаила царствѣ послаша за море къ *Варягомъ* къ *Русі*... И избраша отъ Н ѣ м е ц ь 3 браты съ роды своими... и отъ тѣхъ *Варягъ* н а х о д н и ц и х ъ прозвашася *Русь* и ... словетъ *Русская* земля» (ПСРЛ, V, 1925, 10—11); за З. Герберштейном (XVI ст.), *Рѹсь* походила із землі пл. вагрів, бл. кордону нім. держави Каролінгів (Бестужев-Рюмин, I, 89). Більшість прихильників сл. походження *русі* з бб. пд. Балтики шукали її на о-ві *Рюген* (нім. Rügen; лат. Rugia; польськ. Rana із д.-сл. Rujana тощо), тер. *ружан*, найсильніш. заодерськ. сл. пл., вони ж *руги, ругіяни, руяни, рани* і — *Рус(с)и*. Ця *рузька* (рос. *Ружская*) або *руська (Русская)* гілка слов'ян поширилась і топонімно відбилась на балт. П о м о р' ї; пор.: Несторові *варяги-русь, руси (Руссы),* або *роси (Россы),* — слов'яни надбалтійські (Максимович, I, 369), «*руни* й *рутени (рутены)* — «*руські*» *(русские)*» (Державин, 32); балт. слов'яни («*руси*») — предки сх., зокрема, київськ.— наслідок відступу перед герм.-католицьк.силами з о-ва *Рюген* і балт. Помор'я в р-ни Ладоги, оз. Ільмень, р. Дніпра та ін., як гадав уже ісландець, абат Гунналауг, XIII ст. (Вяземский, I—II, 28, 37); пор. відбиття в одному з універсалів Б. Хмельницького 1648 р. «валечных *Руссовъ* ѿъ *Ругии* отъ Помория Балтицкого албо Нѣмецкого..., за предводителствомъ кн(я)зя... Одонацера, року... 470,... онихъ... продковъ нашихъ» (Величко, Сказание, 51); палестинськ. топонім XIII ст. (занесений на Близьк. Схід хрестоносцями?) Rugia, він же Russa, Roiia, Rugen, Ruzcia, Rusa (Тихомиров, 36), а також польські назви о-ва *Рюгена:* Rugja, Roja, Ruja й под. (Lęg. i L.-S., 114). Прихильники генетичних зв'язків сх. слов'ян із *рюгенсько*-прибалт. є й серед радянськ. дослідників (Вилинбахов, 85—88). Все це, як і теонімні паралелі та шляхи проникнення (перехід *Rug- > Rus- є сумнівним) на о-в *Рюген* топонімів типу Ruskovici, Rusavin [пор. р. *Русава* бас. Дністра.— *О. С.*] (Skalová, m. 4A9—10 I 84, 4 B9 I 172), а в землю ободричів — назв типу Rusov // Rosov (т. ж., 7C6 BI), вимагає дальшого вивчення. 6. П р у с с ь к о - л и т о в с ь к а. Тононіми на **-рос-** // **-рус-** у сусідн. із *Пруссією* Литві,напр., гідроніми типу Rūsingê, Rusnáitê, Rusota (пор.*Рѹсотинъ* в Переяславськ. землі.—*О. С.*) і под. (Vanagas, 76, 168, 170, 350),а також компонент **-рус-** в етнонімі *Пруссн* (пор.: 1422, *Прусы,* польськ. Prusy, латиськ. Prūšmale, араб., X ст., Brūs; гр. βορούσκοι, нім. книжн. Borussen, пізн. (Ost)preußen; с.-лат., XIII ст., Pruzzia та ін.; сюди ж: 997, Pruzzi; пізн. Pruzi, Prutheni; нім. Pruzzen, Preußen; польськ. Prusowie тощо; Фасмер, III, 389; Brückner, 439, Staszewski, 355) спричинилися до виникнення концепції походження *русі*, зокрема *Рюрика* з його «родом», із Литви (М. І. Костомаров, який згодом зрікся її) чи з *Прусської* (вар. «Руської») землі; пор. випадки текстуального взаємозмішування *Русі* й «Прусі» в літ. (Ук. ПСРЛ, II, 398), а також р. (рук.) *Русь* (вар. *Руса, Росса?*) бас. Німану, вона ж (?) *Россъ*, або *Рось* (*-Русь?*), що витікає з оз. *Россо* бас. Німану (Орлов, 15), сусідн. з ними тер. *Порусье* (?) (хибне **Порѹсье* > *Пруссія?*), кол. назва Куршської зат. *Русна (Руссино?)* (Карамзин, I, прим. 40, 46, 48; Надеждин, 53) тощо; до цього ареалу належать суміжні Prusy й Rusko в сусідн. Польщі (бас. Варти) (Kozierowski, Pierw., 114), а також: вул. *Прусская* в Новгороді (Карамзин, I, прим. 30), оз. *Пруса* й *Вруське (Врусское)*, р. *Прусиня* і под. поряд з ойконімами *Стара* й *Нова Руса* в трикутнику Мста — Ільмень — Волхов «на *Русі*» (Поспелов, 37—38). Однак пов'язування *Пруссії* (< лит.-прус. prausti «мити») (Brückner, 439) з *Руссю* виявилося науково неспроможним (Фасмер, III, 389). 7. Р о с ь с ь к а. Із *прусською Россю* (такі ж назви є й у бас. Нарева, Сіверськ. Дінця, в Чрг УРСР, у ПНР тощо) довільно намагалися пов'язувати назву р. *Рось* п. Дніпра, що певн. час була межею або одним з осередків (див., зокрема, *Родьнь* біля гирла *Росі*; Ук. ПСРЛ, II, 388) стародавньої (власне, «київськ.» у вузьк. розумінні) *Русі*, а, отже, із-за зовнішн. схожості цих назв (пор. суч. місц. вимова род. відм. одн. *Роу'с'і* «Росі»), їхньої синтопічності та змішування в д.-р. літ.: напр., 1095, Половци... не идоша на *Рось;* вар.: за *Русь*, на *Русь* (ПСРЛ, I, 1962, 229), за *Рсь* і за *Русь* (XIV—XVII ст., ПСРЛ, V, 1925, 118 та ін.). Розглядали їх у генетичн. взаємозалежності (мовляв, *Рось* ≷ *Рѹсь*), віддаючи пріоритет то 1-ій з них, то 2-й (напр., у «кельтськ.» побудовах), а інколи приєднуючи сюди (Д. І. Іловайський) ще й *роксоланів* (див. далі), що в такому поєднанні не знайшло визнання в суч. лінгвістиці, бо назва цієї р. подається в д.-р. дж. переважно з коротким голосн. задн. ряду (ъ) або й без нього в коренев. ч. (пор.: 980, на устьи *Ръси;* 1031, за *Рось,* по *Ръси;* 1159, во *Рси;* 1187, по *Рси, Рсіи* тощо, Сл. СОПИ, V, 60—61; мешканці її бас.— *Поршанѣ;* див. *Рѹсь*), натомість етнохоронім *Рѹсь* — із довгим голосн. того ж ряду (пор.: гр. 'Ρῶς; Соловьев, Визант., 135), який зберігається незалежно від позиції, що для д.-сл. діал. (напр., IX ст., відколи надійно фіксується цей вар.) є ознакою генетичн. неспорідненості порівнюван. слів. 8. В о л з ь к а. Пробували (невдало) вивести *Рѹсь* із припущуван. сл. назви р. Волги *Rǫs(a) // Ros(a), реконструйован. із ст.-інд. 'Ρā, Rasā, або авест. Raŋhā «Волга» (?) (Фасмер, III, 522; Смірнов, 7; Ткаченко, 64—66). Проте жодна сусідня із д.-р. мова, зокрема польська, яка добре зберігає носові голосні, не відбила *Rǫs- (із носовим о) (Ткаченко, 65). 9. «Р у с а н с ь к а». Грунтувалася на співзвучності слова *Рѹсь* із гідронімом *Руса*; пор.: И нарекошася *Русь* рѣки ради *Рус(с)ы*, иже впадоша в озеро Ильмень (ПСРЛ, VII, 262; Ук. ПСРЛ, II, 396). Однак від назв річок етноніми утворюються афіксальн. способом; пор.: *Вісла — вісляни, Буг — бужани, Спрева (Шпрее) — спрев'яни* («*шпревани*») й под., а не «вісла», «буг» (чи «бузь»), «спрева»

(Ткаченко, 65). Сумнівн. є й аналогічні побудови ускладнен. типу; пор.: етнонім *Рѹсь* < хоронім *Рѹсь* // *Русъ* < гідронім (ойконім) *Руса* (Роспонд, Miscellanea, 46—47). Сл. хоронімія від-гідронімн. походження є також афіксованою; пор.: *Буг — Надбу́жжя* (істор. *Богъ — Побожьє*), *Дніпро́ — Наддніпря́нщина* (літоп. *Дънѣпрь — *Подънѣпрьє*; істор. *Подніпро́в'я, Придніпро́в'я*), *Сѹла — Надсу́лля* (літоп. *Посѹлье*, див.) й под. 10. Руська. *Рѹсь* від д.-р. *рѹсь* «русий», як *чьрнь* від *чьрныи, зе́лень* від *зеле́ний, синь* від *си́ній, біль* від *бі́лий*, прізв. *Рудь* від *руди́й* і т. ін. Дотичність цієї моделі до проблеми походження *русі* припускають і деякі норманісти (Р. Екблом тощо), які, намагаючись пояснити появу **с** у д.-р. *Рѹсь* замість очікуван. **ц** (пор. фін. Ruotsi), заявляли, що **т** випало [? — *О. С.*] тут під впливом *рѹсый* «русий» (Черных, 100), пор. також літоп. *Рѹсь* «отъ *русыхъ* власовъ, понеже въ сей странѣ изъ сицевими власы мнози обрѣтаются» (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843, 236). 11. Грецька. Розглядає гр. простонародне 'Ρῶς, як виникле на візант. грунті під впливом прикм. 'ρούσιος «червоний, рудий» (пор. у Ліудпранда: «Graeci vocant Russos») або з іменн. 'ρῶσις «здоров'я, сила», зважаючи на фіз. особливості нар., що з'явився з могутн. військов. силою біля бб. Візантії (Завитневич, 19; Соловьев, Визант., 137), кияни-поляни ж перейняли свою майбутню самоназву від греків книжн. шляхом — через гр. літ., договори київськ. князів із константинопольськ. урядом, біблію тощо. Імовірніше, у формуванні гр. «концепції» слова *Рѹсь*, зокрема в «трансформації» 'ρούσ- > 'ρῶς, певну роль відіграло бібл. (з «Апокаліпсиса» пророка Ієзекііля; подається в стилізован. перекладі) «Се аз навожу на тя Гога і Магога, князя *Рос*» (Смірнов, 92), скомпоноване з д.-євр. «рош», тобто «глава» (Мавродин, Обр., 216). Поява *русів* біля Царгорода викликала паніку у Візантії й ототожнення т. зв. бібл. нар. 'Ρῶς (< «Рош») із реальн. *Рѹсь*, псевдоетимол. зближеного з гр. 'ρούσιος «червоний, рудий», лат. russus «русий, рудий, червонявий», сх.-сл. *рѹсъ* «русявий». 12. Латинська. Легенда про «покликання» «*варягів-русі*» на чолі з *Рюриком*, Трувором (?) і Синеусом (?), нібито, за деякими літ., «синами» *Пруса*, що був «братом Августа-кесаря», тобто римськ. (!) імператора, наштовхує на думку про дотичність до неї якихось латинськомовн. дж. Тут, крім типово лат. *Синеуса* (пор. sĭnĕ «без», «позбавлення чогось»), привертає увагу ще й лексико-фонетична симетрія: лат. rūs (наз. відм. одн.) — rūris (род. відм. одн.) «село, хутір, господарство, маєтність, поле, -я, лани, ниви; простакуватість, хуторянство» й под. і *Рѹсь — Рюрикъ* // *Рѹрикъ* (зближення з лат. rūris?). «Виводили» *русь* і прямо від лат. rūs (хоч *ū > ы), й опосередковано — від антропоніма *Рюрикъ (Рѹрикъ)*; пор.: отъ вожа, си есть князя... *Рурика* сіє имя пріятъ *Русь*... якоже *Ляхи* отъ *Леха, Чехи* отъ *Чеха*... Сице и наша *Русь* отъ *Рурика* князя своего, иже из *Рускія* землѣ къ намъ пришедъ (ПСРЛ, II, 1843, 236). 13. Ревксинальсько-роксоланська. Бібл. «рош» > гр. «народ *Рос*» є дуже показ.: не будь десь такого «етноніма», його б не стали вводити до гр. вар. стар. завіту 70 досвідчен. перекладачів. А те, що подано цей «народ» в етнічн. контексті «Гога й Магога» — втілення засобами персько-арабсько-європ. книжн. традиції пн., зокрема сх.-європ., етнічн. конгломерату, гадають, кіммерійців і скіфів, які в VII—VI ст. до н. е. штурмували Передню Азію, є дуже важливим, виходячи з однотериторіальності (Пн. Надчорномор'я) цих етносів. Звідси 'Ρῶς пов'язана з д.-бактр. raokšna — «блискучий, ясний, світлий» (згодом «*русий*»?), спричинилася до виникнення назви як «скіфів»-*ревксіналів*, так і сарматів-*роксоланів* (II ст. н. е.; Смірнов, 92), яких ще деякі літ-ці ототожнювали з *руссю* («*Роксоляны*, акиби *Русь* и *Аляны*»; ПСРЛ, II, 1843, 236), пор.: у XVI (*Росса*, вона ж *Роксолана*, тур. Хуррем «Радісна», — дружина султана Сулеймана I; Эв., Ист., 410), XVII (в одному з універсалів Б. Хмельницького 1648 р.: «в... земляхъ... наших *Руских*... братию нашу *Роксоляновъ*»; Величко, Сказание, 47), XVIII (М. В. Ломоносов: «*Российский* народ имеет свое происхождение и имя от *Роксолан* древних», локалізован. у бас. Балтійськ. моря; Семенов-Зусер, 17), XIX ст. (Д. І. Іловайський: «*Рось* или *Русь* и *Роксоланы*... одно и то же название, один и тот же народ. *Роксоланы* иначе... *Россоланы*... означает *Алан*, живущих на реке *Рокс (Аракс)* или *Рос*»; т. ж., 55; як із гр. 'Ρωξολανοί, лат. Roxolani «світлі *алани*»; осет. roxs «світлий»; Абаев, Осет., 38; сюди ж *ала́норси* [Alanorsoi] й осет. ors «білий», а також *аорси*; гр. 'Αορσοί, яких теж зближували з *русами*; Надеждин, 42—43). Ця концепція не втратила й досі своєї актуальності. Як аргумент на її користь пор. подачу зам. Roxolanorum форми Rosomonorum чи Rossomannorum (?) у Йордана (VI ст. н. е.; т. ж.). *Росомони* Йордана й саг про Германаріха — як із гр., V ст. н. е., 'Ρῶς «Волга» й д.-іран. manu- «людина, чоловік» — «волжани; волзькі люди» (Ткаченко, 66) чи,— того ж походження, що й герм. roso(mo) «руді; червоні; підступні (?)» і manna «людина; чоловік» — переклик. із «руською» й «грецькою» концепціями. *Росомони*, як і «народ *Рос*», жили на Наддніпрянщині між Дніпром і Доном, у IV ст. н. е. вступили до антського союзу проти остготів, лишили після себе антропоніми типу Аммій, Сар, *Сун(х)ільда* й под., з яких останній є герм. калькою сл. *Лыбѣдь* (див.). *Росомони* сприяли занепадові гот. держави. У формі, бл. до етноніма *рос-о-мони* 555 р. (стосовно подій 544 р.) в хр. Захарії Ритора, або псевдо-Захарії, згадується («за Меотійським болотом», тобто знову ж між Дніпром і Доном), назва нар. Hrōs // Hrus, що є вірм. транскрипцією гр. 'Ρῶς (пор.: вірм. Hrōma з гр. 'Ρῶμα «Рим»; Пигулевская, 42—48); інакше: з гр. ἥρως «герой» та ін. (ОАІМ), що сумнівно. Тоді ж нар. із назвою на рос- («росції»; рос. «росции») згадує й сірієць Єфрем Сірін (Кобычев, 102), а самих *русів* знають, за Шагір-ед-Діном (Надеждин, 44), як сусідів хозарів (що породило ще одну, 14-ту, т. зв. «хозарсько-тюркську

концепцію походження *русі*»; див. Березовець, 59—74) і слов'ян-полян (пор.: Словѣнѣ же сѣ[о]дахху по Дунаю. ихъ же приꙗша Оугре. и Мрава. и Чеси. и Лѧховѣ. и Полѧне. ꙗже нн҃ѣ зовемаꙗ *Русь;* ПСРЛ, II, 1962, 18), які жили на тій же чи сусідн. тер. (бас. Дону й Дніпра). Тут здавна фіксуються етнонімно бл. нар.: *аорси* ('Αορσοί, I ст. до н. е.— I ст. н. е.), *роксолани* ('Ρωξολανοί, II ст. до н. е.— IV ст. н. е.), *росомони* (Rosomoni, IV ст. н. е.), рос- ∼ рус- (Hrōs ∼ Hrus, VI ст. н. е.), *рос* (Rhos, 839 р.), *Рѹсь* ('Ρῶς, IX ст.). Підпорядкувавши полян, а потім і всі ін. сх.-сл. пл. союзи, *Рѹсь* деякий час зберігала серед них панівне становище, що й знайшло своє відбиття в 15-й, т. зв. «с о ц і а л ь н і й концепції» *Русі* (Юшков, 137—156). Найбільше заперечень у цьому етнонімн. ряду викликали *роксолани* (й *ревксінали,* гр. 'Ρευξιναλοί, к. II — поч. I ст. до н. е.), скіф. союз пл. із центром у Νέαπολις «Нове місто», пізн., в IX ст. н. е.,— «*рѹсьскыи новыи градъ*», згадан. у розповіді про чудо Стефана Сурозького й у Житії Димитрія Прилуцького та з яким пов'язують «**єѵаггеліє и псалтирь роуськыми письмены писано**», знайдені Кирилом-Костянтином у Тавриді. Пізн. на місці Неаполя Скіфського виникло м. Ак-мечеть «Білий храм», руїни якого зберігаються побл. м. Сімферополя). І все ж розв'язання проблеми походження слова *Рѹсь* суч. наука шукає саме тут, насамперед враховуючи перехід *k̑s > s на досл. грунті, в основі д.-інд. ruk-, roka-, rukṣa- «світлий, блискучий», звідки в кримськ. істор. топонімії та етнонімії: нар. Rocas, Rogas (*rokas «світляй»); с. *Рукуста* (із *ruk-ōsta «світле устя»?); Rosso Tar, Rossotar «світлий берег» (із *rukṣa-tar «білий берег»; пор. у понизів'ях Дніпра гот. Rogastadzans = д.-р. *Бѣлобережье:* див.) та ін. (Трубачев, Indoarica, 11; Трубачев, СЯ, 387, 397). О. С.

РѸЬСКАꙖ: I. волость (також «власть»); тер., населена *рýссю* або належна їй (див. *Рѹсь*); XI ст., И оттолѣ крамола преста въ *Русьскѣ* земли, а Ярославъ прея вьсю волость *Русьскую* (XII ст., Житие Бориса и Глеба; Сл. СОПИ, II, 127), 1078, Всеволодъ же сѣде К ы ѥ в ѣ ... переима в л а с т ь [тут і далі розрядка наша.— *О. С.*] *Русьскую* всю. и посади с҃на своѥго Володимера Ч е р н и г о в ѣ. а Ꙗрополка В о л о д и м е р и. придав ѥму Туровъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 204), всю власть *Рускую* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 195), *Роускую* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 69), *Русскую* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 109); *Рускую* (к. XVI ст., ПСРЛ. VII. Воскр. лет., 2); 971, Азъ, Святославъ, князь *Рускій,* якоже кляхся... Яко николиже помышляю на страну вашу, ни збираю вои, ни языка иного приведу на землю вашу, ни збираю, еликоже есть подъ властію Греческою, ни на власть *Рускую* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 63; замість «Корсѹньскую»; ПСРЛ, I, 1962, 73; див. *Корсѹньскаꙗ,* волость); 1139, Андрѣй же... рече: «...отець мой Курске не сидѣлъ, но въ Переяславли; а язъ хощу на своей отчине смерть пріяти; але ти, брате, не годи *Рускіа* в о л о с т и, а хощещи и сіе, да убівъ мене, возми же в о л о с т ь мою» (ПСРЛ, XX, 1, 106); пор. у Лавр. літ.: ѿц҃ь мои Курьскѣ не сѣдѣлъ. но в Переꙗславли. и хочю на своеи ѡчинѣ смрть приꙗти. ѡже ти брате не досыти всю з е м л ю *Русскую* [*русскои* з е м л и] держаще. а хочешь и сеѥ волости. а оубивъ мене тобѣ то волость (ПСРЛ, I, 1962, 307). О. С.

II. **земля** («зем(л)ѧ», «землꙗ»), тер., населена *рýссю* або належна їй (див. *Рѹсь*); б. д., Се повѣсти времѧньных лѣт. ѿкуду єсть пошла *рускаꙗ* землѧ. кто въ к и є в ѣ [тут і далі розрядка наша.— *О. С.*] нача первѣе кнѧжит и ѿкуду *рускаꙗ* землѧ стала єсть (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 1); пор.: Повѣсть временныхъ л[т]ѣ. черноризца Федосьєва манастырѧ Печерьскаго. ѿкуду єсть пошла *Рускаꙗ* землѧ стала єсть (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 2); Лѣтопись Акима... откуду пошла *Роусскаꙗ* землѧ... ѿкоуду *Роузкаꙗ* [! — *О. С.*] землꙗ пошла єсть и м е н е м (НЛСХС, VII); *Русьская* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 1), откуду пошла *Руская* земля... и почему и м е н у е т с я (XVI ст., ПСРЛ. IV, 1917, II, I. Новгородск. 5-я лет., 1), *Русская* (т. с., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 1), *Рус(с)кая* (XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9), О началѣ *Рускыхъ* князии земля *Рускыя* како и откуда быша... како обороняху *Рускую* землю... отъ н а ч я л а *Руския* земля все по ряду извѣстно скажемъ... (852 р.) наченъшю Михаилу царствовати и н а ч а т с я п р о з ы в а т и *Русская* земля... (854 р.) н а ч а л о [? — *О. С.*] *Руской (руския)* земли (ПСРЛ, IV, 1917, II, I, 11), н а ч а с ѧ п р о з ы в а т и *Рускаꙗ* землѧ. ѡ се[м]ъ бо оувѣдахо. ꙗко пр[и] се ц[с]ри приходиша *Русь.* на Ц[с]рьгр[д]а. ꙗко же писашеть в лѣтописании Грѣц[м]ко (ПСРЛ, II, 1962, 12), н а ч я п р ъ з ы в а т и с я *Русьская* земля (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 2), п р и з ы в а т и *Русская* земля (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 13—14), *Руска* (ПСРЛ, I, 1962, 17), *Рускаа* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 5) і под.; 954, н а ч а л о [?] земли *Рустѣи* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925, 3—4), *Рускои (руския)* (ПСРЛ, IV, 1917, II, I, 11); 859 [И]маху дань *Варѧзи* изъ заморьꙗ. на Чюди... Словѣне[х]... Мери. и на всѣ[х]ъ Кривичѣхъ. а Козари... на Полѧнѣ... Сѣверѣ и на Вятичѣхъ... [862], Изъгнаша *Варѧги* за море... и не бѣ въ нихъ [місц. пл.— *О. С.*] правды... [и] идаша за море к *Варѧгомъ* к *Руси.* сяце бо сѧ звахуть и. *варѧзи* суть *(русь, русью).* ꙗко се друзии зъвутсѧ Свое (свие)... Оурмане (урьмяни). Анъглѧне (агняне, инъгляне)... Гъте (гѣте, иготе). тако и си рѣша. *Русь (руси)* [/]. Чюдь [и] Словѣни. и Криви-

чи... да поидѣте кнѧжитъ и володѣти ними. и изъбрашасѧ ·г· братьꙗ. с роды своими. [и] поꙗша по собѣ всю *Русь.* и придоша старѣишии *Рюрикъ...* [и] ѿ тѣхъ *(Варѧгъ)* прозвасѧ *Рускаю* землѧ (ПСРЛ, I, 1962, 19—20), При ... Михаила царствѣ послаша за море къ Варягомъ к *Руси...* И избраша отъ Н е м ѣ ц ь 3 браты с роды своими... И отъ тѣхъ Варягъ находницихъ прозвашася *Русь* и отъ тѣхъ словеть *Русская* земля... суть первии населници: въ К и е в ѣ В а р я з и [у ПСРЛ, I і II, в цьому контексті К и ї в не згадується.— *О. С.*], в Новгородѣ Словени, въ Полотьсцѣ Кривичи (ПСРЛ, V, 1925, 11), суть перви насилницы: въ К и е в е Ф р я з и [!] (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 18), *Руская (Роусьская)* земля (XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Симеоновск. лет., 7), При Михаиле и Василіи царема н при Фотіи патріарсѣ пріидоша Словене, рекше Новгородци, и Меря, и Кривичи, Верегомъ рѣша: «...поидите владѣти нами» (ПСРЛ, IX, 9; пор. інакше:) 861, новгородци же после начальнаго их князя Гостомысла... воспомянувше наказанье Гостомысла всей *Руской* земли и послы свои послаша в Варяжскую землю. Послы же шедше и обретоша тамо курфистра, или князя великого именем *Рюрика,* рода суща Августа, и умолиша его итти на *Русь* [? — *О. С.*] ... [862], придоша из-за моря *Рюрик* с роды своими в Великий Новград при греческих царех Михаиле [и] Василии Македонянине (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 36); 848 [? — *О. С.*], во царство... царя Греческого Михаила со матерію Ѳеодорою, княжащу тога в Лясѣхъ Пясту... послаша ко Варягомь, иже зовутся *Русь,* со моленіемъ...: «...прідѣте княжити въ землѣ нашой...» Нѣціи же глаголютъ, яко Гостомыслъ, иже бѣ у Словянъ, си есть Новгородцовъ, старѣишина, умирая повелѣ имъ поити въ *Рускую (прускую)* землю во градъ М а л б о р к ъ, поискати себѣ князя; еже и сотвориша, 862, и отъ тѣхъ потомъ Варягъ прозвася *Руская* земля (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 235); 882, И сѣде Олегъ, княжа в Кыевѣ, и рече: «се будеть мати всѣмъ градомъ *Рускымъ».* И обладаша всею землею *Рускою.* И бѣша у него мужи *Варязи,* Словени, и о т ъ т о л ѣ прочии прозвашеся *Русью* (поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1917, II, I, 13); пор.: градом *Рускими (Русьскимъ).* Бѣша у него *Варязи (Варяги)* и Словѣни и прочии п р о з в а ш а с я [! — *О. С.*] *Русью (Русь)* (XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Троицк. лет., 90), И обладаша всею землею *Рускою.* И бѣша у него мужи *Варязи* и Словене, и оттоли прочии прозващася *Русью* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXVII, 19) [Більшість літ. у цьому контексті подає «о т т о л ѣ, -е, -и», напр., ПСРЛ, IX, XV, XVI, XXIII тощо, за винятком найдавніш.: ПСРЛ, I і II. Як літоп. етимологічн. підсумок:] откуду и въ кая лѣта, чесо ради нашъ Славенскій народъ наречеся *Русю...* Едины глаголютъ, яко отъ *Росса (роска),* князя полунощного, его же пророкъ Езекіиль въ главѣ 38 и 39 поминаетъ, иныи отъ рѣки глаголемыя *Рось,* ... отъ *русыхъ* власовъ, понеже въ сей странѣ изъ сицевыми власы мнози обрѣтаются,... отъ града *Руссы,* лежащего недалече Великого Новагорода,... отъ *Русса* сына Лехова, его же глаголютъ нѣкогда здѣ княжити; ... яко отъ *розсѣянія Россія* именуется... паче всѣхъ сихъ достовѣрнѣиши есть... *Русь* отъ *Рурика* князя своего, иже изъ *Рускія* землѣ къ нимъ пришедъ (ПСРЛ, II, 1843, 236). Пор. ще один «руський» бібл.-легенд. мотив: Лета 3099... Словен и *Рус* [нащадок Скіфа, правнука Афета, сина бібл. Ноя.— *О. С.*] с роды своими отлучишася от Ексинопонта [див. *Понт(ьское),* море]... дошедша езера великого, Моиска... последи же Ирмер [суч. Ільмень.— *О. С.*] ... *Рус* вселися... у Соленого Студенца созда град... и нарече его во имя свое *Руса* (ПСРЛ, XXXI. Лет-цы посл. четв. XVII в., 11—12), пізн. «*Руса Старая*» (т. ж., 28), звідки, задовго до т. зв. «покликання варягів» — земля *Руская* (т. ж.). Далі: 1146, Стославъ... ре пославъ къ Юргьви. о у С о у ж д а л ь... а поиди в *Роускоую* землю. К и е в о у (ПСРЛ, II, 1962, 329); 1155, начало кнжению Юрьева в К и е в ѣ... Юрги же посла [із К и є в а.— *О. С.*]... по Ростислава С м о л е н ь с к у. река ему сну мнѣ ...*Рускую* землю оудержати с тобою. а поѣди сѣмо (т. ж., 479); 1178, Прислаша Новгородци моужѣ свои. ко Мьстиславоу. к Ростиславичю. зовоуче и Н о в о у г о р о д о у В е л и к о м о у. ѡн же не хотѧше ити из *Роускои* земли (*роускоя* землѣ) (т. ж., 606—607), ѡн же [Мстислав Ростиславович.— *О. С.*] ... поиде съ боꙗры Н о в г о р о д ь ц к и м и. и се положи на оумѣ своємь. аще Бъ приведеть мѧ сдорового дни сиꙗ то не могоу никакого же. *Роускои* землѣ забыти (т. ж., 607; пор.: 1154, поиде Гюрги с Р о с т о в ц и. и с С у ж д а л ц и. и со всѣмѣ дѣтми в *Русь;* ПСРЛ, I, 1962, 341); 1214, прислаша внуци Ростиславли въ Н о в ъ г о р о д ъ къ Мьстиславу Мьстиславцю: «се не творить намъ Всеволодъ Святославець часті въ *Русьской* землі; а поиди, поищемъ своей отцины». Мъстиславъ же съзва вѣче на Ярослали дворѣ и почя звати Н о в г о р о д ь ч е К ы е в у (н о в г о р о д ц и к ъ к ы е в у, н о в о г о р о д ц и к и е в у) ... И пойде князь Мьстиславъ съ Новгородці... и начаша воевати по Днѣпрю городѣ Ч е р н и г о в ь с к ѣ е... и придоша подъ В ы ш е г о р о д ъ... и вънде... въ Кыевъ (XIII ст., НЛСХС, 195—196); 1327, приде рать Татарьская... и взяша Т ф ѣ р ь і К а ш и н ъ і Н о в о т о р ж ь с к у ю волость, и просто рещи в с ю землю *Русскую* положиша пусту, толко Н о в ъ г о р о д ъ ублюде Богъ (т. ж., 323); 1366, паномъ Пилецкимь старостою *Роускоѣ* земли [р-н м. Перемишля.— *О. С.*], *Русьскоѣ* (Розов, 1928, 12, 16); 1565, zwicaiom Ruskiei ziemie (OAIM; стосовно Галичини), 1226 (у формі мн.), да не боудеть емоу пристанъка. во всихъ землѧхъ в *Роускихъ.* и во Оугорьскыхъ (*роускых* и въ оугорскых) (ПСРЛ, II, 1962, 747). О. С.

III. країна («страна»), тер., населена *рýссю* або належна їй (див. *Рѹсь*); 945, на всѧ лѣта. дондеже съıаєть слнце и весь миръ стоить. и иже помыслить ѿ страны *Рускиıа* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 47), да кленутсѧ ѡ всемь ıаже суть написана на харатьи сеи. хранити го ѿ Ирѧ и ѿ всѣхъ болѧръ. и ѿвсѣх людии. ѿ страны *Рускиıа* (т. ж., 53), *Рускыıа, Рускыıа* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 36, 41), *Руския* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 5-я лет., 27), *Рускіа* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 54), *Руской* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 40); 1224, вси князи *Рустіи*, поидоша за Днѣпръ... Мстиславъ Романовичь с Кіяны, Володимеръ Рюриковичь Смольняны, Черниговскіе князи, Галичане, Волынцы и Куряне, и Трубчани, и Путивлици, и вся страны *Рускія* (ПСРЛ, XX, I, 152); 1565, z Ruskich krayn przez Sanoczką ziemię (OAIM), належну до *Руського* воєводства, створеного після приєднання *Галицької Русі* до Польщі; 1340 р. вел. азерб. поет Нізамі знав сім «*Руських* країн» (Надеждин, 44). О. С.

IV. обл. («ѡбласть»); тер., населена *рýссю* або належна їй (див. *Рѹсь*), 1195, присла Всеволодъ. кнзь Соуждальскы. послы своıа ко сватоу своемоу Рюрикови река емоу тако... сѣдѣлъ еси в Кыевѣ. и мнѣ еси части не оучиниль в *Роускои* землѣ. но раздалъ еси инѣмъ... мне в неи части нѣтъ. да то ты а то Киевъ и *Роускаıа* ѡбласть а комоу еси в неи часть далъ. с тем же еи и блюди и стережи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, 683).

Релятив на -ьск- від етноніма *Рѹсь* (див.). О. С.

РѸСЬСКОЄ, море, бас. Атлантичн. океану; суч.: 1. *Чóрне* море; 2. *Чóрне* та *Азóвське* моря разом (див. *Сѹрожьское*); 3. оз. *Ільмень (Ильмеръ)* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 296); б. д., а ѿ Црѧгорода прити в *Понотъ* морѧ. в неже втечет Днѣпръ... а Днѣпръ втечеть в *Понетьское* море жереломъ. еже море словеть *Рускоє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Ипат. лет., 7), *Понтескоє... Рускоє* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 6), *Поньское... Руское* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925, 3); *Понтское... Русское* (к. XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Сокр. лет. св. 1498 г., 309), *Понтьское... Руское* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Эрмитажн. сп., 338), *Русское* (XVI ст., ПСРЛ, X, I. Патриарш. лет., 3; серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9), *Руское* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 40; ПСРЛ, IV, 1917, II, I. Новгородск. 5-я лет., 4; ПСРЛ, XVIII. Симеоновск. лет., 3; 1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 33), *Понтьского* моря, иже словеть море *Руское,* то же и *Чермное* море именуется (ПСРЛ, XXI, I. Кн. степенная, 72). Ін. вар.: *Понтъ*, -о, *Бунтус* (< гр. πόντος); *Аексенопонт* (пор. гр. Πόντος Ἄξεινος); *Евксинопонт(ъ), Евксінскій Понтъ* (з гр. Πόντος Εὔξεινος), *Понт Скифский;* море *Хазарское, Московитов, Румське (Рума), Турецьке, Сѹрожьское (див.), Кафинское, Синее, Чермное, Великое; Тама; Бахр Трабзунд, Бахр Сардак («Сурдака»), Бахр Судак; Бургара; Найтос (Нейтос), Чорне,* Kare däniz, Μαύρη θάλασσα, Schwarzes Meer, Mer Noire, Mer Nero, Mare Majorum, Sa(w)denžyz (див. **Понтьское); Черкáське, Украïнське* (рідко) тощо. Споріднені назви: о-в *Руський* (Rossa), в р-ні Джарилгацьк. коси (Новицький, Лукомор'я, 2, 23); р. *Руська* (f. Rossa), побл. гирла Дону (т. ж., 16); пос. *Руське* (casale de Rossi), в тому ж бас. (т. ж.); р. *Русія* («Русия») — Керченська прот., між Матрахією (Тмутараканню, або *Тмутараканською Руссю:* див. *Тъмѹторокань*) і м. *Русією* (суч. Керч; див. *Кърчевъ*), а також р. *Русія* (суч. Сіверськ. Донець?, див. *Доньць*) — у бас. *Дону* (Рыбаков, Идриси, 19—20) і гр. ‘η'έσω ‘Ρωσία «ближня Росія» — д.-р. пос. в Тавріді (*Боспор Кіммерíйський;* суч. р-н *Керченської* протоки) на відміну від «дальньої *Росії*» (*Київської Русі*) (Соловьев, Визант., 136) тощо. Пор. ще наук. (*Азóво-*) *Чорномóрська Русь*.

Релятив на -ьск- від *Рѹсь* (див.); пор. IX ст.: *руси* «живяху в Евксинопонте» (тобто в р-ні *Руського,* суч. Чóрного, моря) (Рыбаков, ДС, 23). О. С.

РѸТЪ, р., в Київськ. землі; суч. р. *Протóка* л. Росі п. Дніпра у Васильківськ. (сс. Мар'янівка, Ксаверівка, Пінчуки, Гребінки, Саливінки, Соколівка) та Білоцерківськ. (сс. Храпачі, Скребиші, Піщана, м. Біла Церква) р-нах Кв (Величків., 29); 1151, перешед же Гюрги за *Рутъ* ста (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 333), и бѣжащим имъ чресъ *Рутъ* много дружины потопе въ *Руту* бѣ бо грѧзокъ (т. ж., 334); 1150, перешедъ Гюрги за *Рутъ* ста (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 435), видивше ѡже нѣлзѣ имъ за *Роуть*. переити (т. ж., 436—437), чересъ *Рутъ*... в *Руту* (т. ж., 438); 1162, придоша. Половци мнози къ Гюргеву. и взѧша вежи многи по *Роту* (т. ж., 521); 1150, за *Рату* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 52); 1162, по *Руту* (т. ж., 72); 1150, за Рутъ... чересо Рутъ... истопоша въ *Руту* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 114), через *Рут*... в *Руту* (ПСРЛ, XXXIII, 47); 1151, за *Руту* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 54), по *Руту* (т. ж., 76), *Рюта* (Ук. ПСРЛ, II, 410); 1159, *Рутокъ* болото (Оп. КПЛ, 168), *Рутокъ* (МЮР, I, 187; Юнк, 30; Новицкий, 962; Семенов, I, 402); 1597, *Рутекъ* (Похилевич, 493), Rut (Jabl., 592); 1659, Rudok (na Rudku; Памятники, III, 362), Rutek (т. ж., III, 374), do rz. Rutka (SG, I, 820; X, 42; Rulik., OPK, 15); 1665, Rutecht (Кордт, № 1); 1805, *Ротокъ* (КЭОКГ, карта; ЦДІАК, ф. 127, оп. 1030, од. зб. 43; Карамзин, II, прим., 205; Семенов, I, 402; Похилевич, 489; Мукалов, 60; Андр., ЛЮ, карта; Новицкий, 176), *Рутъ* (Ляск., ИКА, 23); XVII ст., Rutehe (на карті Л. Боплана — Ляск., ИКА, 23), *Протока* (Фунд., 42; СККГ, 1852 р.; Новицкий, 702; Ляск., ИКА, 23; Машт., Дн., 55; Величків., 30; БКМ, 540), Rotok (Grab., 70), nad rz. Rotokiem (SG, I, 641), Rotka (rzeczki Rotki; SG, VIII, 232; X, 42), Rotoka, Rotek, Protoka (SG, IX, 812; X, 42), Przetoka (Jabl., 592; Jabl., Atlas, № 9),

Рутецъ (Ук. ПСРЛ, II, 410), *Ротка* (1922, «*Росі* і ручья *Роткі*»; Пазенко, 3), *Рудка* (Соболевский — ИОРЯС, 1922, XXII, 260), *Роток* (Величків., 30; 1978, Анк.), *Прото́ка* (КРУ, 103; 1974, Анк.), *Стру́га* (БКМ, 9313), 1977, *Ро́то́к* (Анк.).

Похідні: 1508, с. Rut Nowyj та Rut Staryj на р. *Руток* (Daniłowicz, II, 278; Клепатский, 409); 1511, ур. Rutek побл. м. Біла Церква (Rulik., OPW. 16—17); 1594, с. *Ротулка* в р-ні м. Фастова Кв (МЮР, I, 16); 1622, х. Rutek, або Morulino, бл. Білої Церкви (Żr. dz., V, 139); 1913, *Роток,* ч. м. Біла Церква Кв («Ротецкий сельский сход»; БКМ, шифр ПД—11926—210); 1815, ур. *Ротокъ,* або *Липины,* біля с. Ксаверівка Васильківськ. р-ну Кв (ЦДІАК, ф. 127, оп. 1030, од. зб. 28); ур. *Третій Ротокъ* неподалік с. Мар'яіівка Васильківськ. р-ну Кв (Андриевский — КС, 1882, IX, 437, карта); ур. *Рутокъ* побл. м. Біла Церква Кв (Юнк, 30); Rotek, передм. м. Біла Церква Кв (SG, X, 42). Пор.: 1542, рр. *Рута* біля кол. с. Тудоров Луцьк. пов. (АЮЗР, VIII, IV, 68), *Рутецъ* л. Іпуті л. Дніпра (Машт., Дн., 134), *Рута,* вар.: 1) *Руда, Руд, Руть* л. Шанки л. Шані л. Угри л. Оки п. Волги; 2) *Руда, Рутъ, Рудка, Руд, Рудь* п. Протви л. Оки п. Волги (Смолицкая, Ока, 41, 95); Ruta л. Сервеча л. Немана (м. Кореличі Гродненськ. обл. БРСР); Ruty пр. Сяну п. Вісли (HW, 94), Rutupis с. Жидикай Мажейкяйськ. р-ну Лит. РСР (Lietuv. u.-e., 140), д.-прус. Ruthen, Rutiz, латиськ. Rutene (Топоров — Baltistica, 1966, I [2], 108); 1646, прізв. *Рутокъ* (Максимович, II, 314); 1874, ур. *Ратки* між сс. Курилівка й Пищальники Канівськ. р-ну Чрк (АКОБД); р. *Рутка* л. Волги, гирло в м. Козмодем'янка (Семенов, IV, вып. V, 352—353); д. *Рутка* на р. *Рутка* (т. ж., 353); с. *Роутови* («оу *Роутове*», побл. м. Призрен, Югославія; Даничић, III, 65); нп в Югославії: Rut і Ruta (Словенія); Rutavci (Боснія і Герцеговина), Rutevac і Rutoši (Сербія) (I. m., 383), брет. р. Rutuna (суч. Roden), лігур. Rutuba (суч. Roya; Pokorny, 130—131); Rota Can, Rotecas, Routagal (Франція) (Camproux, 245); р. Rutzgraben бас. верхн. Рейну (Bahlow, 407); р. Ruta п. Руру п. Рейну (Schmidt, 66), р. Rutzenmoos неподалік Трауна, Австрія (Bahlow, 407); м. Rutenj, суч. Rodez; Франція (Albenque, 187) та ін.

Як із іран. (ст.-перс.) rautah- «річка» (Vasmer, 61). Імовірніше, від і.-є. *rou-, *reu-, *ru- «*рвати,* копати»; пор. д.-р. *рътъ* «рот», *рѹдити, порѹдити* «скасувати, порушити (грамоту, рукопис)» (Кочин, 307); укр. *ру́тка* «вибоїна, наповнена водою» (Марусенко, 248), діал. «низовина» (Марусенко, Назв. рельєф., 393), *руда́* «невелика річка; ручай, потік» (Білецький-Носенко, 317, 277), *ри́ти, русло́,* рос. діал. (курськ.) *ру́тка* «копань, колодязь» (Даль, IV, 115), с.-х. *ру̏дача* «трава ситна по утринама» (Караџић, 675), польськ. rzuczyć «кинути», rzut «кидок», лит. rausis «вирита яма» (Невская, 358), rucis «ручай» (т. ж., 359), франц. rut «ручайок, потік» (Ганшина, 524), rota, routo «розорювання цілини; корчування; розорана земля, новина» (Camproux, 245). Вар. *Рѹта* є фемінізован. від *Рѹтъ* (внаслідок узгодження із сл. «рѣка»), вар. *Рѹть* відбиває чергування м'якість — твердість кінцев. приголосн., виникл. в процесі балто-сл. взаємодії; *Рата,* з і.-є *rā- «рвати, рити», можливий кельт. вплив, пор.: Ratomagus — Rotomagus (Dottin, 58), Meandhrath, Dùnrath (Watson, 117—118). *Ротъ* міг виникнути в ході вторинн. зближення з генетично спорідне. *рътъ,* яке мало й гідрографічне значення; *Прото́ка* (< *Рото́ка*) могла сформуватися під час етимологічн. адаптації й фемінізації вар. *Ро́то́к* — *Ро́тка* й *Рото́ка.* Докладніше див.: Железняк — ОЛА, 1981, 126—138. І. Ж.

РѸТЬЦЬ, р., п. *Руту* л. *Росі* п. Дніпра; суч. р. *Чорнявка* п. *Протоки* л. *Росі* п. Дніпра; поч. пн.-зх. с. Вінницькі Стави (Андриевский — КС, 1882, IX, 454 і КЭОКГ), гирло побл. с. Пінчуки Васильківськ. р-ну Кв; 1151, Гюргии... заиде... за *Малыи Роутець* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 435), Гюрги... поидоша на верхъ *Рутьтца* (т. ж., 436), ВѦчьславъ же ИзѦславъ. и Ростиславъ тако же поидоша... к верхъ *Рутца* (т. ж., 436), на верхъ *Рутьця* (т. ж., 1843, 63), къ верху *Рутца*... къ *Великому Рутови* (т. ж., 63); *Чернявка* (Фунд., 42; Андр., ЛЮ, карта; Машт., Дн., 55; Макс., Киев, 24; Величків., 30); 1927, *Ротока* (Величків., 30).

Демінутив на *-ьць від назви р. *Рѹтъ* (див.), в яку вона впадає. І. Ж.

РѸЧАИ, р., п. Дніпра, в давн. Києві; витікала з гори на суч. вул. Боричів Тік, вп. побл. Іллінської ц., де ще в XIX ст. протікав невелик. стр. (Похил., МЦ, 38). З логічних міркувань перевагу надано хронології подій: 945, а хеѭную Русь водиша ротѣ. в црькви стго Ильи. юже есть надь *ручаємъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 54): 988, Перуна же повелѣ,.. влещи с горы по Боричеву на *Ручаи* (т. ж., 116), влекому же ѥму по *Ручаю* къ Днѣпру (т. ж., 117); 945, надъ *руцьемъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 42); 988, по Боричеву на *Ручаи*... по *Ручаеви* (т. ж., 102), по Борицеву на *Ручаи*... по *Ручаеви* (НЛ, I, 156); 945, надъ *ручаемъ,* конецъ Пасынча бесѣды и Козары (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 282); 988, по Боричеву, на *Ручаи*... по *Ручаю* (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 257), по Боричеву мосту на *Ручай* (т. ж., 311), по *Ручеву* (XVII ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 55), Велий еси господи, чюдна дела твоя! Вчера чтим от человек, днесь влекому ему по *Ручаю* ко Днепру (т. ж., 55), по Борицеву на *Ручай* (НЛСХС, 61), по *Ручаеви* (т. ж., 61), Боричеву мосту по *Ручаю* (ПСРЛ, XXXIII, 28); 944, над *Роучаем,* конець Пасынчи бѣседы, и Козарѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII, 184); 988, по Биричеву мостоу на *Ручаю*... по *Ручаю* (т. ж., 212—213), по Боричеву на *Ручаи*... по *Ручаю* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., Эрмнтажн. сп., 364), по Боричеву на *ручаи* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермская лет., 30), по Боричеву на *Роучай*... по *Ручаю* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 38), по Биричеву мосту, по *Ручаю* (к. XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 80); також: *Потокъ, Боричевъ* потокъ, *Ручай* (Максимович, II, 148). Пор.:

1974, 1977, яр, стр. і кут *Рýчай* у с. Старі Безрадичі Обухівськ. р-ну Кв (Анк.).

Семантичним способом від д.-р. гідрограф. терміна *рѹчаи* «струмок». І. Ж.

РЪСЬ, р., суч. *Рось* п. Дніпра; Вн, Кв і Чрк; 1031, и многы ЛѦхы приведоста и раздѣливша я. Ꙗрославъ посаді [свою] по *Ръси*. и суть и до сего дне (1377 р., ПСРЛ, 1, 1962. Лавр. лет., 150); 1095, за *Рось* (т. ж., 229, 249); 1150, ИзѦславь... поиде г Кыѥву. сторожем же Володимерковы надъстигшим ѥго на *Рси* (т. ж., 330); 1154, Половци воѥваша по *Роси* (т. ж., 345); 980, на устьи *Ръси* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. 65); 1031, по *Рси* (т. ж., 137); 1032, Ꙗрославъ поча ставити городы. по *Рсі* (т. ж., 1095), за *Рось* (т. ж., 219); 1151. ко *Рси* (т. ж., 426); 1159, Половцѣ же бѣжаша ѿ Бѣлагорода на Гюргевъ. и много ихъ изоимаша Берендичи. и Гюргевци а ѡно ихъ. во *Рси* истопе (т. ж., 502); 1162, Черныи же Клобукъ весь. съвъкупившесѦ ѣхаша по ни. и постигоша ю на *Рси* (т. ж., 521); 1165, Василко Ꙗрополчичь изби Половци на *Руси* (т. ж., 525); 1174, и начаша Половьци пакость творити по *Рьси* (т. ж., 568); 1187, воѥва Кончакъ. по *Рси* с Половци. по семь же почаша. часто воѥвати по *Рси* (т. ж., 653); 1190, и возвратишаѦ к ватагамъ своимъ. и ѿтоудоу же ѣздѦчи... почаша. часто воевати. по *Рси* с Кѹнтоувдѣемь (т. ж., 669), Половци же бѣжачи ѿ города ѡбломишаѦ на *Ръси* (т. ж., 673); 1192, А Коунтоувдѣꙗ, ѡстави оу себе. и да емоу горъ на *Рсц* Дверенъ. *Роускоѣ* землѣ дѣлѦ (т. ж., 674); 1193, ѡнъ же ѣха к немоу... со Здеславомъ с Жирославичемь... и постиже и за *Росью* (т. ж., 677), Половци... постигоша полкы Ростиславли Рюриковача. видивше силоу ихъ. и не смѣꙗша наѥхати. но ѣхаша по ни до *Роуси* (т. ж., 678); 980, во градѣ Роднѣ на усть *Урси* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 293); 1031, и повоеваста Лятцкую землю, и многи Ляхи приведоста... великій князь Ярославъ посади по *Руси*, и суть и до сего дни (т. ж., 330); 1032, Великій князь Ярославъ поча городы ставити и по *Руси* (т. ж.), 1095, за *Рсь* (т. ж., 8); 1150, сторожемъ же Володимерковымъ настигшемъ его на *Рси* (т. ж., 49); 1159, во *Рси* (т. ж., 69); 1162, 1165, на *Рси* (т. ж., 76, 78); 1193, на *Рши* Корсунь (т. ж., 240); 980, бѣжа в Родень, на усть *урси* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXII. Ермолинск. лет., 12); 1031, и многихъ Ляховъ пріведе... и посади своихъ Ярославъ по *Рси*, по нѣиже грады постави (т. ж., 20); 980, въ градѣ *Роднѣ* на оусть *Ръси* (ПСРЛ, IV, 1915, I, I. Новгородск. 4-я лет., 54); 1031, Ляхи... Ярославъ посади по *Рси* (т. ж., 113); 1032, Ярославъ города нача ставити по *Рси* (т. ж.); 1095, Половци поидоша за *Рсь* и Юрьевь зажгоша (т. ж., 137); Дверенъ на *Арши* (ПСРЛ, IV, I, II. Новгородск. 4-я лет., 623); 1031, *Рша* (Барсов, 177); XV—XX ст., *Рось* (Барсов, 177, ССУМ, II, 304; Величко, 9; Самовидець, 105; МЮР, I, 154; Макс., Киев, 49; Величків., 25; 1966, МЕ); 1536, *Рсь* (АЮЗР, VII, I, 71, 295), Ros (Кордт, III; Ляск., ИКА, 17), Rossa (Кордт, XLI), Royss (Кордт, X), *Росса* (Шуберт; Фунд., 40), *Росъ* (Ляск., ИКА, 17; Месяцеслов, 1770, карта), *Рось* (ч. р., Зуев, 222), *Россь* (ВСОРИ КГ, 17; Де-ла-Флиз, 612; КГВ, 1859, № 24, 188; Макс., Прил., 75; Филипченко, 9), *Россъ* (Фунд., 42), *Розань* (Макс., Дн., 187), 1874, *Роса* (ЦДІАК, ф. 486, оп. 1, од. зб. 16522), *Русіта* (Величків., 26), *Росявиця* в с. Ординці (Горбачук — ПУОК, X, 30), річище *Стáра Рось* у с. Бирюки Рокитнянськ. р-ну Кв (1974, Анк.). Пор.: 1309, місцевість Rosz (Франко, 59), с. *Россь* Волковиськ. р-ну Гродненськ. обл. (БРСР, АТДБ, 120).

Як із: 1. гр. в значенні «текуча вода» (Юнк, 29); 2. прасл. *rъd- (відповідно, *rŭd-) < і.-є. *rudh- // roudh-, пор.: прасл. *rъdja, польськ. rdza до rud- «рудий, червоний» (L.-Spł.— RS, 1960, XX, I, 16); 3. сл. *русло́* (Фасмер, III, 506); 4. прасл. *Rъdsь, споріднен. із *рудá, іржá* (Moszyński, PZ, 176). Відхиляється можливість пов'язування з етнонімом *Рѹсь* (див.) (Хабургаев, 218 та ін.). Назва темна (Трубачев, 237). І. Ж.

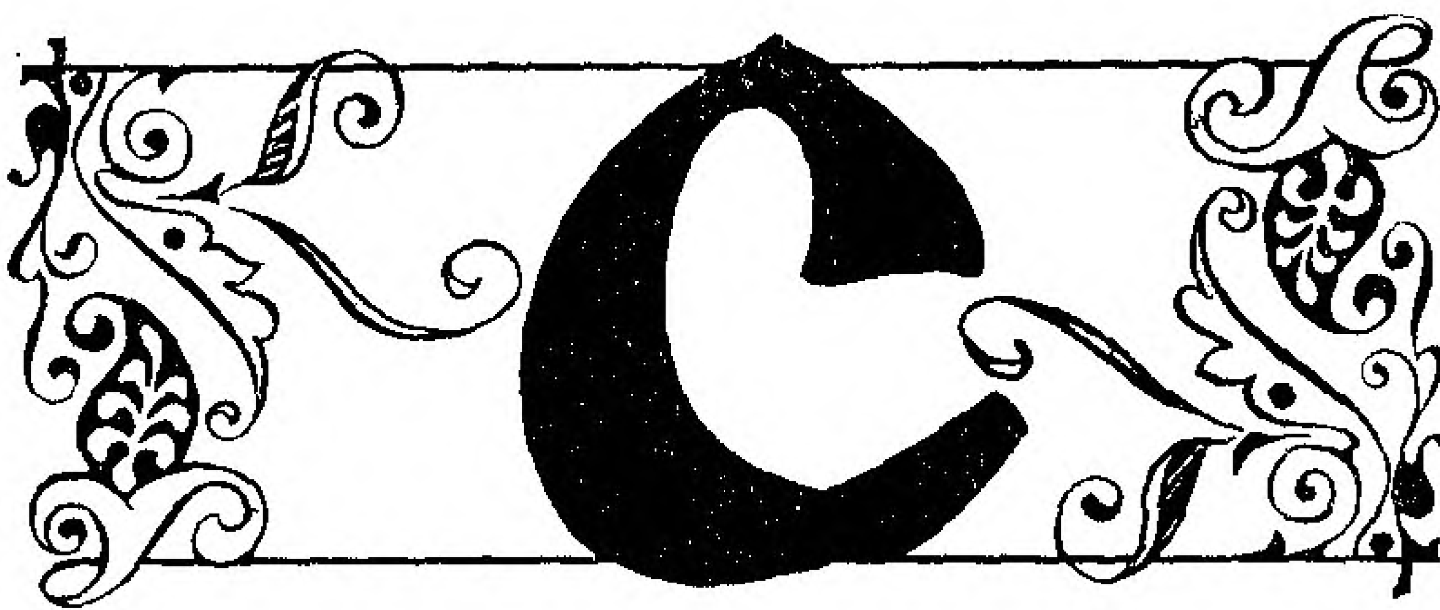

САДОВОЄ, с., у Волинськ. землі; можливо, в суч. Турійськ. р-ні Вл; 1287, а *Садовое* еи Сомино же далъ есмь [кн. Володимир.— *А. К.*] кнѦгинѣ свое (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 904).

Семантичним способом від д.-р. прикм. *садовыи;* узгоджено як ад'єктив-означення з геогр. терміном с е л о; пор.: д.-р. *садъ* «дерево, рослина, гай, сад»; болг. *сад* «насадження», «плантація»; с.-х. *сâд* «посадка», «насадження»; прасл. *sadъ «посадка» від *saditi (Фасмер, III, 544), пор. с. *Садове* (47 назв на тер. УРСР) та ін. споріднені утворення. А. К.

САКОВЪ, м., в Переяславськ. землі; як с. *Сальків* кол. Переяславськ. пов. над Дніпром (*Сальковъ*) (Ук. ПСРЛ, II, 416); 1101, *Сакова* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 275); 1150, Ростислав... гна къ *Сакову*. и згони Турпѣѣ оу Днѣпра. и поимавъ и приведе Переꙗславлю (т. ж., 326), *Сакову* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 398; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 48); 1639, na Sakowe (Борисполье, 28); сюди ж (?): 1455, Salkowo (Źr. dz., XXII, 577); 1756, *Салково* (Сулим. арх., 90); 1900, *Сальково* (КС, LXXI, 1900, ноябрь, 133), суч. *Сал'ік'іў* (?) (ОАІМ).

Похідні: 1095, Стополкъ же повелѣ рубити городъ на Вытечевѣ холму в своє имѦ. нарекъ Стополчь... и повелѣ... съ Юргевци сѣсти ту. и *Засаковцемъ* и прочимъ (ПСРЛ, I, 1962, 229),

Засаковцемъ (ПСРЛ, II, 1962, 219), *за Саквацемъ* (ПСРЛ, VII, 8); 1141, *Саковскій* (Ук. ПСРЛ, I, 226), Лазарь, київськ. воєвода; сюди ж (?) г-ще *Сальковское* (Стороженко, Оч., 114). Як ототожнення *Сакова* із *Сальковим* (Пог., Раз., 81; Барс., 181; Андріяшев, 44; Кудряшов, 135—136 та ін.), так і пов'язування його з половецьк. антропонімом *Сакзь* (Роспонд, 42—43) є досить проблематичними: від *Сакзь* було б **Сакзевъ*, а *Сальковъ*, ймовірно, існував поряд із *Саковымъ;* пор. занесений на пн. із Наддніпрянщини (разом із назвами м. Переяслава, рр. Трубежа, Либеді, Ірпеня та ін.) *Сальковъ* кол. Пере(я)славського пов. Володимирськ. губ., ще перед навалою орд Батия.

Посесив на **-ов-** від д.-р. (відетнонімн.?) антропоніма; пор. 1413, *Сакъ* (АЮЗР, VII, I, 44), мешканець Житомирськ. староства; звідки у XVIII ст. ур. *Саковъ Боръ* (т. ж., III, 545—546), 1622, *Саковичъ* (Закревський, II, 892); 1740, *Сакевичъ* (Модз., 248). Як алт. (?) походження; пор. рос. діал. *сак-са́к* «різновид овечої шкури»; калмицьк. saksog «волохатий; шкура ягняти, молодий баранчик»; монг. sagsag «т. с.» (Нерознак, НДГ, 153).

Від календарн. ім. *Иса(а)къ* (?). О. С.

САЛЬНИЦѦ, р., п. Сіверськ. Дінця п. Дону; вп. між рр. Ізюмом та Ізюмцем у р-ні м. Ізюма Хрк; як рр. *Сал, Сільниця (Сольница), Търъ* (див.), *Солона* й под., що не знайшло свого підтвердження (Кудряшов, 48—81, 113—120, 143, 145); тепер не простежується; 1112, Идоша на Половцѣ... и доидоша града Ѡсенева. и Сугрова. вземше вежѣ Половечскыѣ. и бышасѧ с Половци. на *Салнѣ* рѣцѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 289); 1111, в пѧтокъ быша на Сулѣ. в суботу... на Хоролѣ... а в недѣлю... приидоша на Пслъ. и ѿтуди сташа на рѣцѣ Голтѣ... и... идоша Въръскла... и поидоша к Донови... и ко гра^д Шаруканю... и завътра... поидоша к Сугрову... и падоша... врази... и вои на потоци Дегѣя... въ .кз. днь. избьени быша иноплеменницѣ... на рѣцѣ *Салницѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 266—268), *солници* (т. ж., 268); 1185, перебреде Донѣць и тако приида. ко Ѡсколоу... ѿтоуда поидоша к *Салницѣ (салници)* (т. ж., 638); 1111, ко другому граду Сугробу... начаша битися на потоцѣ Дѣгѣя... и побѣдиша я́ на рѣцѣ *Салницѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 22); XVI—XVII ст., А ниже Изюма пала въ Донець, съ правыя стороны, рѣка *Сальница*. А ниже тое Изюмецъ. А выше (ниже Изюма и) Изюмца на Донцѣ Изюмской перевозъ (КБЧ, 1838, 30).

Іменник на **-ицѦ** від *сальныи;* пор. рос. *са́ло* «шуга», «льодова кашка, що йде річкою перед замерзанням»; *са́льный* «брудний»; *са́льница* «посуд для *сала,* мазі, мастила» (Даль, IV, 130—131), а також: рр. *Сала* в кол. Нижегородськ. і Вятськ. губ.; *Сал* л. Дону в кол. Астраханськ. губ., суч. Ростовськ. обл. РРФСР; остання, ймовірно, з тюрк.; пор.: кирг., алт., казах. salā «притока, рукав річки» або калм. salā «розгалуження, рукав річки, долина, яр» (Фасмер, III, 548). О. С.

САМАРА, р., л. Дніпра, суч. Сама́ра; Днц, Хрк, Дн; 1152, Б҃ъ ...[Мстиславу] помоглъ Половци побѣдити на Оуглѣ и на *Самарѣ*... и възворотишасѧ в Переяславль (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 460); 1502, *Самара* (СИРИО, XLI, 418); т. с., *Самарь* (СГУ, 485); 1508, до *Самара* (ч. р.), *Самару* (ж. р.); 1595, Samara; 1596, Somar; XVII ст., *Самаровка;* 1650, Samar, Summava; 1807, *Самара Днепровская* (очевидно, *Днѣпровская*); XVII—XVIII ст., *Самарь, Сомар* (т. ж.); суч. *Са'мара, Са'марка, Са'мар'ійка* (МЕ); ін. вар. (гіпотетично): 1170, *Снѣпородъ;* 1187, *Снепородъ* (ПСРЛ, II, 1962, 553, 134); 1169, *Снопородъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 82; Ук. ПСРЛ, II, 416); XVII ст., *Святая* рѣка, *Товща* (?) (*Самарская;* СГУ, 485); 1680, *Большая Самарь* (Эв., Ист., II, 583); фолькл.: На усті *Самари-Богу* Семенова козацького рогу усі поля *самарськії* пожарами погоріли (Нар. дума); пор. *Сліпорід,* вона ж *Сънопородъ* (див.) і под., п. Сули л. Дніпра (Стрижак, НРП, 61—63).

Похідні: мм. (семантично) *Сама́ра,* вона ж *Самарь, Самарчукъ;* 1760, *Самарчикъ, Новая Самара* (Новоселица, Новоселовка, потім Новомосковск) (Эв., Ист., I, 343); 1576, *Старая Самара* (Богородицька фортеця; т. ж., 9, 316) або *Старосамарь* (т. ж., 347); 1741, сл. *Усть-Самара* (т. ж., 324); 1602, м-р *Самарско-Николаевскій-Пустынскій* (т. ж., 316), паланка *Самарская,* с. *Песчаная-Самарь* (т. ж., 204), *Самарская Сича* (т. ж., 157); рр.: 1680, *Малая Самарь* (т. ж., II, 583); XVII ст., *Старая Самара* (ОАІМ); 1688, стан *Самарский,* товариство *Самарское* (Модз., Мал. род., III, 154); нп: XVIII ст., *Старая Самарь, -а; Главная Самара; Верхня Самара* та ін. (СГУ, 485), фолькл., у річки *Самарки,* у криниці Салтанки, Там усі поля *самарськії* пожарами погоріли (нар. дума).

Як (нар.-етимол.) від: 1. *сарма́ти (Сарматы* построили... город *Савромару,* в просторечии называемую *Самарою,* при реке того же имени; Эв., Топ., 397); 2. палестинськ. *Самарії* (т. ж.); 3. билинн. *С(а)мородинки* (Ляск., Ист., 33); 4. м. *Самара-кент // Самарка́нд,* «р. достатку, родючості» (Фоменко В. Назви половецького степу.— Молодь України, 1968, 15 листопада); 5. іран. (Погодин, 94); 6. кельт. тощо. Імовірно, тієї ж основи, що й *Сама́ра* бас. Волги (тат., чув. Samar, калм. Samr̦), а також р. в кол. Орловськ. губ., пор.: чагат. samar «мішок», кирг. samar «таз, глечик» (Фасмер, III, 552); д.-тюрк. (за формою) *сәмәр, семер* «мішок, сідло, ярмо» (Отін, 17—26, 43). О. С.

САПОГЫНЬ, м., у Волинськ. землі; як с. *Сапожин* кол. Острозьк. пов. Волинськ. губ., тепер Корецьк. р-ну Рв; 1151, оу *Сапогынѧ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 335), *Сапогыня* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 441; XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 38; XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 54; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 55).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. антропоніма *Сапогынъ (?); пор. ще: рос. *сапожок* «дільниця орної землі чи луки, що заходить у ліс», або «лісовий клин на луках» (Макаров, Заметки, отд. 4); а також нп *Сапогів* (І.-Ф., Тр), *Сапогово* (Вл), *Сапожине* (Пл) УРСР; *Сапожок* на р. *Сапожва* Рязанськ. обл. РРФСР (Никонов, КТС, 369); із прабулг. *saBaG- // *saBuG-, д.-тюрк. *sapaγ- // *sapuγ- «стебло», «взуття з халявою» (Фасмер, III, 559).

Пор. ще рос. *с(а)пог* «пеньок із кореневищем та кореневим суком» (Нерознак, НДГ, 153). А. К.

САРМАТИ, країна («страна») в Євразії, зокрема в Пн. Азово-Надчорномор'ї (Смирнов, Савр., 10); б. д., полунощныю страны и западн[ыѩ] ... *Гаръмати (сармати)* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3), Афетови же юсѧ полунощнаю страна. и западнаю... Воспории. Меѡти Дереви. *Сармати*. Тавриани. Скуфию... Илурикъ. Словене (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 3), Иафету же: Воспорь, Меоть... *Сарматия*, Тавріания, Вастарния, Скиѳна (Въспоріи, Меотіи... *Сармати*, Тавріани, Скуфіа) (ПСРЛ, I, 1846. Хронограф Г. Амартола, 240), Разшедшуся Словенскому народу въ *Сармаціи* и сѣдшу комуждо на своемъ мѣстѣ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 234), Грецы ихъ [слов'яи; далі розрядка наша.— *О. С.*] для тиранства *Савроматы* нарицаху, си есть р о д ъ с о е х и д н ы м и о ч и м а, понеже Σαῦρος значит е х и д н у, а ὄμμα о к а. Također и въ *Сармаціи* сѣдше...: Поляне, Древляне, Сѣвери, Кривичи и проч., или якоже и нынѣ, Москва, Бѣлая Русь, Волынь, Подоля, Украйна, Подгоря (т. ж., 236), старый учитель Римскій Тертуліянъ: бяше въ *Сармации* вѣра христіянская... Первозванный Андрей апостолъ в *Сармаціи* нашей первый проповѣда Христа (т. ж., 251), *Сармати* (ПСРЛ, I, 1846. Лавр. лет., 2; к. XV ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 172; XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 337; серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261; 2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 10).

Похідні: кралевство *Сараматъское*, еже Польскимъ нарицають... межу Бальтійскимъ и Германскимъ и *Сараматъскимъ* окияномъ (ПСРЛ, XXII, I. Русск. хронограф, 327), *Сарматський* хребет «Малі Карпати», а також, за Птолемеєм, рівнини *Сарматські* (Гайдукевич, 35); бол. *Сарматское* (Погодин, К вопр., 13); р. *Сарматська* (?) л. Міусу бас. Азовськ. моря (повідомив Є. С. Отін); 1663 (з лат.), *Азіатська Сарматія* (Шевальє, 55, 185); 1685, кн-во *Сарматійське, Сарматія* (з центром у м. Немирові) (Вінниця, 8); антропонім Σάρμάτα(ς) (КБН, 896). Пор. ще лат. (IV ст. н. е.) гіра Sarmatica (Колосовская, 234).

Семантичним способом від однойменн. етноніма; пор.: д.-гр. Σαρμάται «сармати», а також: Σαρματικός «сарматський»; Σαυρομάται, іон. -έων «савромати» = «сармати»; Σαυρομάτης — одн. до Σαυρομάται; Σαυροματικός «са(в)р(о)-матський»; Σαυροματίς, -ίδος «са(в)р(о)матська» й под. Етнонім як від: 1. д.-гр. σαύρα, також σαύρη // σαῦρος «ящірка» (нар.-етимол. зближення); 2. д.-сл. svariti [? — *О. С.*] «битися» (ДКШ, 365); 3. того ж походження, що й хороетнонім *Сѣверъ* (див.) (т. ж.); 4. тієї ж основи, що й авест. етнонім *сайріма* (т. ж.); 5. осет. Sawœrmatœ «смуглорукі» (*сармат* < *савромат*) (Абаев, Осет., 37), що сумнівно (Білецький, Скіфи, 76); 6. іран. Savromant «підперезаний мечем» (Загоровский, 5) та ін. (ДКШ, 365; Орлов, 179, 194—199). Цікавим є зближення Σαυρομάται, лат. Sarmatae з індоарійськ. *sar-mat- «жіночі, належні жінкам», прикм. із суф. -ma(n)t- від реліктового *sar- «жінка»; пор. античн.: Σαυροματῶν δὲ ἐστὶν ἔθνος γυναικοκρατούμενον = Sauromatae Gynaecocratumenoe (Трубачев, Ст. Скифия, 40). О. С.

СВЄНЪКОВИЧИ, с., в Чернігівськ. землі; як (помилк.) кол. с. *Свень* і *Свенський* м-р Брянськ. обл., тепер у межах м. Брянська (Vasmer, 830); імовірно, десь вище м. Чернігова на р. *Свинь // Свинка*, Замглай і под. п. Десни; пор. с. *Свинь* кол. Білоуськ. сотні Чернігівськ. губ. на р. Мала Домаха (ОРОМ, Чп., 27; Андріяшев, Сівер, 104; Насонов, 230); 1160, и приѣхавъ ИзѦславъ къ Деснѣ. противу *Свѣнковичемъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 507); 1158, 1160, *Свѣнковичемъ* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 68; ПСРЛ, II, 1843, 87; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 72).

Семантичним способом від патроніма на -ичи, в основі д.-р. особове ім'я *Svenъko (від *Svěnъ (?); пор. сканд. Sveinn, Svěn або Sveinki; Vasmer, 830, 831), за аналогією до *Варяжько, Василько;* пор. датськ. ім'я *Свенд*, похідне від д.-сканд. svin «вепр, дикий кабан» (Никонов, КТС, 372); а також ім.: *Свенельдъ, Свентава* тощо (Морошкин, 173). А. К.

***СВИНѸХЫ, с.** («село»), у Волинськ. землі; як с. *Свинухи* кол. Володимирськ. пов. Волинськ. губ. на р. Лузі (Барс., 182); малоймовірно, с. *Свинарин* Турійськ. р-ну Вл; 1157, и снѦстасѦ Гюрги съ Ѩрославомъ Галичьскы ѡу *Свинусехъ* в селѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 486); 1155, въ *Свинусѣх* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 62); 1156, во *Свинусѣхъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 65).

Семантичним способом від д.-р. антропоніма *Свинѹхы* (прізвисько), в основі nomina agentis *свинѹхы* «свинарі» (?); пор.: прасл. *svīnī «свиня» (Фасмер, III, 579), д.-р. *свинѧ* «порося» (Срезневский, III, 273); суф. -ѹх- поширен. переважно на сх.-сл. землях і має зниж. розмовно-експресивн. відтінок (SP, I, 71—75); пор. зх.-сл. мікрогідроніми: Świni, Świniagłowa, Świniarz, Švinica (Dickenmann, 111, 131). А. К.

СВИНЬ, р., («рѣка»), в Чернігівськ. землі; суч. *Свінка* п. Десни; поч. з бол. Замглай біля с. Голубичі Ріпкинськ. р-иу, гирло нижче с. Брусилів Чернігівськ. р-ну Чрг; 1152, Гюрги... поиде къ Березому... и юко ста оу *Свини;* и поидоша от Чернигова... и идоша за *Свинь*. та за Сновъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет.,

456, 458); 1176, *Свини* (т. ж., 600); 1152, за *Свинь* да за Сновъ (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 55); 1157, сташа за *Свиною* (т. ж., 63; XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 41); 1152, Юрьи... яко ста у *Свини* съ Половци... и отступиша отъ Чернигова, идоша за *Свинь* да за Сновъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 58—59); 1157; за *Свинею* рѣкою (т. ж., 66). Ін. вар.: *Свень, Свынка,* -инка, -інка; *Замглай, Самглай; Канин* (СГУ, 489—490).

Назва темна. Посесив на *-j(ь) від **Свинъ* (пор. д.-р. і ст.-сл. **свинъ**, рос. *свин,* укр. *свиний,* латиськ. svîns «забруднений» і под.; від і.-є. *sūs «свиня») (Фасмер, III, 578) чи *Свенъ* (пор.: вар. *Свень,* однойменний топонім у Брянськ. обл. РРФСР, сканд. антропонім Sven тощо) (Vasmer, 830—831)? Див. *Свинѹхы* й *Свенъковичи.* А. К.

СВѦТАꙖ БОГОРОДИЦѦ ДЄСѦТИНЬНАꙖ, ц. («цркви», «црки», «црквь», «церкы»), в давн. Києві; зруйнована ордами Батия 1240 р.; пізн. на її залишках двічі будувалися нові однойменні цц.; суч. садиба Держ. історич. музею УРСР (вул. Володимирська, 2), де кольоров. гранітом викладено контур фундаменту первин. будови; 945, за *стою Бцею* надъ горою дворъ теремны (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), дворъ теремныи. и другыи идеже... дворъ демесниковъ. за *стою Бцею* надъ горою (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44); 983, цркви *стыꙗ Бца.* юже създа Володимиръ (т. ж., 69), црки *стыю Бца* (ПСРЛ, I, 1962, 82); 988, взѧша же идѧ мѣдѧнѣ.в҃. капищи. и.д҃. конѣ мѣдѧны иже и нынѣ стоꙗть за *стою Бцею* (ПСРЛ, II, 1962, 101); 991, По сем же Володимиру живущю... и помысли создати каменую црквь *стыю Бца* (т. ж., 106); 996, и рекъ сице се даю цркви сеи. *стѣи Бцѣ... десѧтую* часть. и положи написавъ. клѧтьву (т. ж., 109), даю *святѣи Богородици* сеи от имѣниа моего и от град моих *десятую* часть (НЛ, I, 165); 1007, Принесени стии вь *стую Бцю* (ПСРЛ, II, 1962, 114); 1015, и поставиша и вь *стѣи Бци* цркви. юже бѣ самъ создалъ (т. ж., 115), 1078, въ црквѣ *стыю Бца* (т. ж., 193); 1039, цркви *стыꙗ Бца.* юже созда Володимерь ѡць Ꙗрославль. митрополитомъ Феѡпеньтомь (т. ж., 141), въ цркви *стыꙗ Бца Десѧтиньныꙗ* (т. ж., 216); къ стои Софьи. и ѿтода... ко *стѣи Бци Десѧтиньнѣи* (т. ж., 403); 1151, поклонившесѧ... *стѣи Бци Десѧтиньнѣи* (т. ж., 433), стѣи Софьѣ и *стѣи Бци Десѧтиньнѣи* (т. ж., 441); 1171, весь гра^д^ Подолье и Гору. и манастыри. и Софью. и *Десѧтиньную Бцю* (т. ж.); 1172, чюдо створи Бъ. и *стаю Бца.* црквь. *Десѧтинаю.* в Кыевѣ юже бѣ создалъ Володимѣръ... и далъ бѣ *десѧтину* цркви тои. по всеи Руськои земли (т. ж., 554—555); 1240, ѡколо *стое Бцѣ* (т. ж., 785); 1015, у *святѣи Богородици* (НЛ, I, 169), *Святаа Богородица десятинная* (т. ж., 273), церкы *святыя Богородиця* (НЛ, I, 16).

Від *десѧтина «десята* частина (державного прибутку)», яка йшла на цю ц. (див. вище), висвячену на честь *св. богородиці.* І. Ж.

Атрибутивне словосп. (наз. відм. одн.) з двома означеннями в: 1. **пре-** (д.-р. *Свѧтаю* з праcл. *svętъ, спорідн. з лит. šveñtas, д.-прус. swenta-, авест. spəṇta- «святий», д.-інд. вед. çvāntás «квітучий», латиськ. svinêt, svinu «святкувати») (Фасмер, III, 585) і 2. постпозиції — ад'єктив на **-ьн-** від *дєсѧтина* (див. вище) до означуваного *Богородицѧ* (калька гр. Θεοτόκος) (т. ж., I, 183). Див. *Свѧтаю Богородицѧ Златоверхаю.* О. С.

СВѦТАꙖ БОГОРОДИЦѦ ЗЛАТОВЕРХАꙖ, ц., у м. Володимирі Волинськ. землі; суч. *Володимир-Волинський,* райцентр Вл; 1183, въ градѣ Вълодимери ... сгорѣ... сборнаꙗ цркви *стаю Бца Златоверхаю.* и всѧ. ѣ. верховъ. *златаю* сгорѣ юже бѣ оукрасилъ блговѣрныи кнзь Андрѣи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 630); 1204, ѡ цркви *стѣи Бци* (т. ж., 720); 1223, Иванъ пискоупъ... ѿ клироса. великое цркви *стои Бци. Володимервскои* (т. ж., 740); 1160, съвръшена бысть церкви *святая Богородица* въ Володимери, благовѣрнымъ княземъ Андрѣемь Юрьевичемъ, и верхъ ея *позлоти* (т. ж., 1846, 75).

Атрибутивне словосп. з двома означеннями: від ім. *святої богородиці,* у християнськ. релігії звичайна назва матері Христа (СУМ, I, 210), **златоверхаꙗ** (старослов'янізм), бо «всѧ .ѣ. верховъ. **златаꙗ**», тобто мала *золоті* куполи. Див. *Свѧтаю Богородицѧ Десѧтиньнаю.* А. К.

СВѦТАꙖ БОГОРОДИЦѦ ПИРОГОЩАꙖ, ц., в давн. Києві, на Подолі; на суч. Червон. пл., ц. називалася також *Успенською;* в реконструйован. вигляді проіснувала до 30-х років XX ст. (Київ, 68); 1131, заложи црквь Мстиславъ *стыꙗ Бца. Пирогощюю* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 301); 1132, цркви камѧна *стаю Бца* рекомаꙗ *Пирогоща* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 294); 1136, цркви *Пирогоща* свѣршена бы^с^ (т. ж., 300); 1155, иде Андрѣи. ѿт ѡца своего из Вышегорода в Суждаль. безъ ѡтнѣ волѣ. и взѧ из Вышегорода. икону *стоѣ Бци* юже принесоша. с *Пирогощею* исъ Црѧграда. въ ѡдиномъ корабли (т. ж., 482); 1131 Мьстиславъ заложи *святую Богородицю Пирогощую* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 29); XII ст., къ *Святѣи Богородици Пирогощей* (СОПИ, 45).

Атрибутивне словосп. з двома означеннями (див. *Свѧтаю Богородицѧ Дєсѧтиньнаю*); озна-

чення в постпозиції як від: 1. назви кол. с. *Пирогово,* тепер пд. околиця Києва (Похилевич, 31); 2. гр. πυρός «пшениця, зерновий хліб» та д.-р. *гость* «купець», мовляв, ц. *Пирогощаꙗ* була храмом купців, які торгували хлібом, інакше «ц. хлібн. Житнього ринку» (Малышевский — Чт. ОНЛ, 1891, V, 113); 3. назви ікони *Богородиці,* привезен. з Константинополя; вона могла бути копією з гр. ікони *Пирготисса* (від πύργος «башта»), звідки д.-р. *Пирогощаꙗ* (т. ж., 113—133); 4. гр. Πυργῶτις «та, що має башту» (до неї зверталися з молитвою про дарування перемоги над ворогом); 5. назви якоїсь константинопольськ. ц., де первісно містилася ця ікона (Завитневич — Тр. КДА, 1891, I, 156—164); 6. назви ч. м. Києва *Пирогощь* (Селищев — Уч. зап. ЛГУ, 1948, вып. 128, кн. 1, 144), яка пізніше стала називатися *Пирогóво* (Arumaa—SS, 1960, VI, 150, 160); 7. назви ікони *Пирогощаꙗ* від «Пирогорѧщаꙗ (з гр. πῦρ «вогонь» та д.-р. *горѧщаꙗ*) кѹпина»; пор. в дж. XVII ст. помилк.: «съ *Пирогорящею*» (Альшиц — ИОИ, 1964, VII, 475—482); 8. фрак. антропоніма Pyrula, Pirula, Purula (Топоров — АБ, 2, 1975, 37) та ін. Насправді ж, *Пирогощаꙗ* — посесив на *-j(a) від д.-р. особового ім. **Пирогостъ*. Як нібито ікону було привезено з Константинополя *Пирогостомъ* (Соболевский — Сб. ОРЯС, 1910, т. 88, № 3, 256; Дригалкин — ЭИРЯ, 1976, VIII, 66—71). Ц. дістала свою назву за назвою ікони. Пор.: Маројевић Р. «Пирогощая» у «Слову о полку Игореве» и староруским летописима.— Зборник за славистику, 1982, 23, с. 211—214. І. Ж.

СВѦТОГО АНДРѢꙖ, цц. («цр(к)вь», «црквь»): **I.** в складі *Андріївського,* Янчиного, м-ря в давн. Києві, побл. пд.-сх. воріт «города Володимира», суч. пл. Калініна (Богусевич, 18); закладена 1086 р.; протягом XII ст. ц. була усипальницею нащадків кн. Всеволода Ярославича (хрещене ім'я — *Андрѣи*); 1138, оу *ста Андрѣꙗ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 306); 1145, в црквь *ста Аньдрѣꙗ* (т. ж., 312); 1170, Престависѧ блгородныи кнѧзь Володимеръ. Андрѣевичь. и положиша и оу *ста Андрѣꙗ* в Кыєвѣ. въ Ꙗнъчинѣ манастыри (т. ж., 362); 1086, Всеволодъ заложи црквь *стго Андрѣꙗ*... створи оу цркви тоꙗ манастырь (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 197); 1111, престависѧ кнѧгини Всеволожаꙗ... и положена бысть оу *стго Андрѣꙗ* в манастыри (т. ж., 273); 1112, оу цркви *стго Андрѣꙗ* (т. ж., 274); 1115, и Сава стго Спса и Григории *стго Андрѣꙗ.* Петрь Кловьскыи и прочии игумени (т. ж., 280); 1128, бѧшѧть бо ты дни игуменъ *стаго Андрѣꙗ.* Григории. любимъ бо бѣ преже Володимеромъ... тотъ бо не вдадѧше Мьстиславу въстати ратью по Ꙗрославѣ (т. ж., 291); 1131, цркви *стго Андрѣꙗ* Ꙗнъчина манастырѧ (т. ж., 294); 1139, вь Ꙗнцинѣ манастыри оу *стго Андрѣꙗ* (т. ж., 302); 1145, перенесе блговѣрнаꙗ кнѧгини Ѡлена. Ꙗска кнзѧ своего Ꙗрополка. из гробницѣ. въ црквь *стго Андрѣꙗ* (т. ж., 319); 1171, посла Глѣбъ кнзь. игумена. стыꙗ Бца Перьскаго манастырѧ. Поликарпа. и Семеѡна игумена *стго Андрѣꙗ.* до Вышегорода (т. ж., 546); 1086, Всеволодъ заложи церковь *святаго Андрѣя* и сотвори в нея монастырь (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 4); 1138, у *святаго Андрѣя* въ Кіевѣ (т. ж., 32); 1170, преставися князь Володимеръ Андрѣевичь... и положиша и въ церкви *святаго Андрѣя* в Кіевѣ (т. ж., 87).

Похідні: 1231, игуменъ... Семенъ *Андрѣевьскыи* (ПСРЛ, I, 1962, 456).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення *Свѧтъ* від прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтаꙗ Богородицѧ Дєсѧтиньнаꙗ*), а означуване — від д.-р. християнськ. особового ім. *Андрѣи,* запозич. з гр. (головну ц. м-ря було висвячено на честь «св. апостола Андрія»). І. Ж.

II. в м. Переяславі (суч. Переяслав-Хмельницький Кв); 1089, сщєна бы... Єфрѣмо митрополитомь... црквь *ста Андрѣꙗ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 208—209); 1090, Многа же и ина зданія сей епископъ постави, заложи и церковъ... и при вратѣхъ *святого апостола Андрея* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 277); *св. Андрея Первозванного* (Ук. ПСРЛ, II, 510).

Ц. названо на честь *апостола Андрія,* за євангельськ. переказами, одного з дванадцяти учнів Христа, яких він послав проповідувати своє вчення (СУМ, I, 55). Див. *Свѧтого Андрѣꙗ* І. А. К.

СВѦТОГО АПОСТОЛА ПЄТРА, ц. Дмитрівськ. м-ря в давн. Києві на Михайлівськ. горі, на тер. пізн. Михайлівськ. м-ря (Каргер, 41); закладена Ярополком, внуком Ярослава Мудрого, збер. її фундамент у дворі буд. № 4-а по вул. Героїв Революції (Толочко, ДК, 76); 1086, проводиша и до ста Дмитреꙗ спрѧтавше тѣло ꙗго. с честью положиша и в рацѣ мраморѧнѣ. в цркви *ста апла Петра.* юже самъ началъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 206); 1087, до манастырѧ стго Дмитриꙗ ...положиша ї в рацѣ. оу цркви *стго апла Петра* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 198), въ церкви *святаго Апостола Петра* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 4).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення *Свѧтъ* з прасл. svętъ «святий» (див. *Свѧтаꙗ Богородицѧ Десѧтиньнаꙗ*), а означуване — іменникове словосп., складене із ст.-сл. апелятива **АПОСТОЛЪ** (< гр. ἀπόστολος «по-

сланець, проповідник») (Фасмер, I, 81) і д.-р. християнськ. особового ім. *Петръ*, -о (запозич. з гр.): ц. висвячено на честь *апостола Петра́*. І. Ж.

СВѦТОГО АРХАНГЄЛА МИХАИЛА ЗОЛОТОВЬРХАЮ, ц. («цркви», «церкы»), в давн. Києві, на тер. суч. Володимирськ. гірки; закладена 1109 р. кн. Святополком; первісно була в складі Дмитрівськ. м-ря, пізн. (не раніше XVI ст.) за ім. цієї *Золотове́рхо-Миха́йлівської* ц. *Дмитрівський* м-р почав називатися *Миха́йлівським Золотове́рхим* (П. Л., 7); тепер не існує; 1108, церкы *ста Михаила. Золотове́рхаю* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 283), цркви. *стго Михаила. Золотоверхаю*. Стополкомъ кнѦземь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 259); 1113, и положиша въ цркви *стго Михаила*. юже... самъ создалъ (т. ж., 275); 1190, во цркви *стго Михаила. Златовѣрхаго* (т. ж., 665—666), игоумена *стго Михаила*. Андрѣюна Выдобычиского (т. ж., 666); 1195, спрѦтавше тѣло его. положиша во цркви *стго Михаила Златовѣрхого* (т. ж., 694), церькви *святаго Архангела Михаила*, въ Кіевѣ, *Златоверхая* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 21); 1113, въ церкви *святаго Михаила* (т. ж., 22—23).

Атрибутивне словосп. з двома означеннями: 1. в формі род. одн. (*СвѦтъ* із прасл. *svętъ «святий»; див. *СвѦтаю Богородицѧ Десятиньнаю*) до іменников. словосп., в якому апелятив **АРХАНГЄЛЪ** (ст.-сл., р.-ц.-сл.) з гр. ἀρχάγγελος «т. с.» (Фасмер, I, 90) + д.-р. християнськ. ім. *Михаилъ* (ц. висвячено на честь *арха́нгела Миха́їла)*; 2. в наз. відм. одн. до номенклатурн. терміна ц(ерква) — композит, котрий указує на те, що баню ц. було *позолочено*. І. Ж.

СВѦТОГО ВАСИЛИЮ: І. м-р, у давн. Києві; під 1231 р. згадується *Афанасии Васильєвьскыи*, ігумен цього м-ря (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 457). І. Ж.

ІІ. ц., в м. Вишгороді, побл. Києва, заснована вел. кн. Володимиром Святославовичем (Макарий, I, 151); 1115, и положиша тѣло... ѡтаи Вышегороду. оу цркве *ста Василью* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 134), и положиша и оу брата своıєго Бориса. оу цркве *ста Василью* (т. ж., 137); 1015, Вышегороду въ цркви *стго ВасильѦ*. (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 121), оу церькви *стго Василью* (т. ж., 124), *святого Василиа* (НЛ, I, 172), въ Вышегородъ... *святаго Василія* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 321). І. Ж.

ІІІ. ц., в давн. Києві на горі, що в XIX ст. звалася Чортово Беремище (Самойлов, 29—30); суч. вул. Десятинна; ц. побудовано вел. кн. Володимиром Святославовичем 988 р. на честь свого патрона *св. Василія* (Фундуклей, ОКГ, 32); 980, на томъ холмѣ нынѣ цркви стоить. *стго Василью* єсть (1377 р. ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 79); 988, и постави црквъ *стаго Василью* на холмѣ. идеже стоıаше кумиръ Перунъ. и прочии (т. ж., 118); 980, цркы... *стго Василью* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 67); 988, црквь *стго Василью* (т. ж., 103); 1183, свщена бы цркы *стго Василью*. юже стоить в Києвѣ на велицѣмь дворѣ (т. ж., 634); 980, церковь... *святаго Василіа* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 294); 988, *святаго Василія* (т. ж., 311); 980, *святого Василья* (XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 247); 988, *Василья* (т. ж., 258).

IV. ц., у давн. Києві на Новому дворі вел. кн. Рюрика; 1198, созда великыи болюбивыи кнзь Рюрикъ. црквь *стго Василью*. во имѦ свое. в Кыевѣ на Новомъ дворѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 707).

Згадані цц., зокрема й головну в київськ. м-рі, було висвячено на честь *св. Васи́лія*. І. Ж.

V. ц. («цркы»), в кол. м. Корсуні (див. *КорсȣНь*); тепер побл. м. Севастополя; 988, Володимеръ... крти ж сѦ в церкви *стго Василью (святое богородици)*. и єсть цркы та стоıащи въ Корсунѣ градѣ. на мѣстѣ... идѣже торгъ дѣють КорсунѦне (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 111), *святое софьи, святыа софіи* (т. ж., 1846, 147), не свѣдуще глаголють, яко крестилъся есть въ Кіевѣ... и ини же рѣша: *Василиви (въ василевѣ)* (т. ж., 48), *святого Василиска* (НЛСХС, 6). Див. *СвѦтои Софьи* II.

Атрибутивні словосп. (род. відм. одн.), в яких означення з прасл. *svętъ, спорідн. з лит. šveñtas, д.-прус. swenta-, авест. spənta- «святий», д.-інд. вед. çvāntás «квітучий», латиськ. svinêt, svinu «святкувати» (Фасмер, III, 585), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я *Василии* (з др.-гр. βασιλεύς «цар, володар, повелитель, вождь») (Дворецкий, I, 291), прийняте вел. кн. Володимиром Святославовичем під час його хрещення. О. С.

СВѦТОГО ВЪЗ(Ъ)НЄСЄНЬЮ, ц. («црковь»), на кн. дворі в м. Путивлі Чернігівськ. землі, тепер райцентр См; 1146, црковь *стго Възнесению* всю ѡблоупиша [Ізяслав з ін. кн.— *А. К.*] (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 334), *святого Вознесенія* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 36).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. svętъ «святий» (див. *СвѦтого Василию*), а означуване — із ц.-сл. *вознєсєниє* (калька гр. ἀνάληψις; Фасмер, I, 344), ц. названо на честь християнськ. свята «свято́го вознесі́ння». А. К.

СВѦТОГО ГЄОРГИЮ: І. м-р у давн. Києві побл. Софійськ. собору в межах «міста Ярослава»; суч. ріг вул. Володимирськ. та Стрілецького пров. У літ. інтерпретується як будова 1037 р.,

однак вважають, що не всі споруди, згадані під цим роком, справді з'явились у той же час (Каргер, 232—233); зруйновано 1240 р.; 1674 р. було збудовано невелику дерев'яну ц. на місці д.-р. руїн; 1744 р. на давн. фундаментах закладено кам'яний храм (Київ, 130), тепер не існує; 1037, Ꙗрославъ... заложи *стаго Геѡргиꙗ* манастырь (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 151); 1063, Судиславъ престависꙗ. Ꙗрославль братъ. и погребоша и въ цркви *ста Геѡргиꙗ* (т. ж., 163); 1037, *стго Геѡргиꙗ* манастырь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 139); 1063, во цркви *стго Геѡргиꙗ* (т. ж., 152), въ церкви *святого Георгия* (XIII ст., НЛ, I, 183; текст модернізовано); 1037, двѣ церкви постави на Златыхъ вратахъ, Благовѣщеніе и *святаго Георгія* (XVI ст., ПСРЛ, III. Новгородск. лет., 210); двѣ церкви постави: на Златыхъ вратѣхъ Благовѣщеніе и *святаго Георгія* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 330); 1062, въ церкви *святаго Георгія* (т. ж., 334); 1034, церковъ *святого Георгія* и монастыръ, недалече Златыхъ вратъ и Софіи (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 267); 1063, *святого Георгія* (т. ж., 269). І. Ж.

II. ц., в Ігоревім сільці Чернігівськ. землі, тепер біля м. Новгорода-Сіверського Чрг; 1146, [Давидовичі.— *А. К.*] идоста на Игорево селче... повелѣста зажечи дворѣ и црковь *стго Геѡргиꙗ* и гоумно его (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 333), *святого Георгія* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 36). А. К.

III. ц. в м. Каневі кол. Київськ. землі, тепер Чрк; 1144, цркы Канѣвьскаꙗ. *стго Геѡргиꙗ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 317). У Воскр. літ. як *Каневьская* (див. *Каневьскаꙗ*). І. Ж.

IV. ц. в давн. Києві; 990, Постави Володимеръ въ Кіевѣ пръвую церковь *святаго Георгія* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 313); 1063, въ церкви *святого Георгиа* (НЛ, I, 183). І. Ж.

V. ц. у м. Любомлі, тепер райцентр Вл; 1288, црквь. *стго и великаго мчнка Хва Геѡрьгиꙗ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 916), церковъ каменну *святого и великого мученика Христова Георгія* (т. ж., 1843, 223). А. К.

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свꙗтого Василиꙗ*), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я *Георгии* (книжне запозич. з гр. Γεώργος; Фасмер, I, 402): головну ц. м-ря було висвячено на честь *св. Георгія*. І. Ж.

СВꙖТОГО ДМИТРИꙖ: I. м-р, у давн. Києві на горі (пізн. Михайлівська), суч. тер. від фунікулера до перших буд. по вул. Героїв Революції; заснован. у 60-ті роки XI ст. сином Ярослава Мудрого Ізяславом (хрещене ім'я *Дмитрій*); належав до «вотчих» кн. м-рів (Толочко, ДК, 75—76); ця назва зникла в 1-й пол. XII ст. після перейменування основн. *Дмитрівської* ц. цього м-ря на ц. св. Петра (П. Л., 5—7); 1051, Изꙗславъ же постави манастырь *стаго Дмитриꙗ.* и выведе Варлама на игуменьство к *стму Дмитрию* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 159); 1086, проводнша и до *ста Дмитреꙗ...* положиша и... в црkви ста апла Петра. юже самъ началъ (т. ж., 206); 1051, манастырь. *стго Дмитрѣꙗ...* кь *стму Дмитрею* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 147), Антонии... глахъ. Варламу же шедшю кь *стму Дмитрѣю* (т. ж., 148). І. Ж.

II. ц. у м. Володимирі Волинськ. землі, суч. Володимирі-Волинському, райцентрі Вл; 1288, у Володимери же списа *Святаго Дмитрea* (ПСРЛ, II, 1843, 222). А. К.

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення із прасл. *svętъ «святий» (див. *Свꙗтого Василиꙗ*), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я **Д(ь)митрии:* цц. (зокрема м-ря) висвячено на честь *св. Димитрія.* І. Ж.

СВꙖТОГО ЄЛЬФЄРЫꙖ, о-в, біля гирла Дніпро-Бузького лим.; суч. о-в Березань; 945, да не имѣють власти Русь. зимовати въ вустьи Днѣпра Бѣлъбережи. ни оу *стго Єльферьꙗ* (1377 р., ПСРЛ, II, 1962. Лавр. лет., 51), у *святаго Елеуѳеріа* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 281). Вар.: *Еферия, Еферія* (помилк.?) (Болтенко, Ст., 40 та ін.), *Елевферия, Елефтерия* (Рыдзевская, Березань, 80—81); він же XIV—XV ст., (з італ.) *Барбарезе, Берберезе* (Болтенко, Ст., 44), пор. літоп. *Бѣлобережье* (див.); тур. Bürüüzen-oba (за Ф. Бруном, «Острів Вовчої ріки»; Рыдзевская, Березань, 82), XIV—XV ст., сх.-сл. *Березань* (т. ж., 81); билин. (гіпотетично) *Буян, (Ко)дольский* (Болтенко, Ст., 39—40; Болтенко, Ист., 44); XIX ст., *Березовский,* Hata (Рыдзевская, Березань, 81) та ін., звідки: р. *Березань,* вп. в *(Сосицько-) Березáнський* лим. зх. гирла Пд. Бугу; 1792, Berezan; 1720, «отъ *Березани* до Очакова»; 1745, *Березанъ;* 1769, *Бѣрезанъ;* 1792, *Березань;* оз. *Березанское* (СГУ, 41) тощо.

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення від прасл. *svętъ «святий» (див. *Свꙗтого Василиꙗ*), а означуване — ім'я померл. тут у IV ст. н. е. на шляху з Царгорода до Херсонеса єпископа (Болтенко, Ист., 44). О. С.

СВꙖТОГО ИЛЬИ, ц., в давн. Києві, на Подолі; нібито побудована ще кн. Аскольдом (IX ст.) (Нелидова, 32); до офіц. прийняття християнства була соборн. ц., що свідчить про існування в м. й ін. цц. (Голубовский — УИ, 1878, IX, 38); пізн. на цьому ж місці побудовано однойменну кам'яну ц., що збереглася й дотепер на вул. Почайнинській, № 2 (Остромыслинский, 29); 945, мы же єлико насъ хртлисꙗ єсмы клꙗхомъсꙗ црквью *стго Ильѣ* въ сборнѣи

црькви (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 52), а хеюную Русь водиша ротѣ. в црькви стго Ильи. юже єсть надъ ручаємъ. конець Пасынъчѣ бесѣды. и Козарѣ (т. ж., 54), црквью стго Ильи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 41), хрстьяную Русь водиша въ црквь стго Ильи (т. ж., 42), церковью *святого Иліи* (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 229), *святого Иліи* (т. ж., 230), *святаго Иліи* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 19), 944, *святаго Иліи* (XVI ст., ПСРЛ, XX, І. Львовск. лет., 55); церкви *святого Илии* (к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Зп.-р. лет., 184); 945, церковію *святаго Иліи*... въ церкви *святаго Иліи* (т. с., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 282), *святаго Ильи* (к. XVIII ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 350).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення із прасл. *svętъ «святий» (див. Святого Василию), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я із ст.-сл. илиіа < гр. Ἠλίας (Фасмер, II, 128); ц. висвячено на честь *св. Іллі*. І. Ж.

СВЯТОГО ИОАННА: І. м-р, у м. Галич, тепер І.-Ф.; 1189, Оугре же оусмотривше его и приложивше зелье смртьное к ранамъ. и с того оумре. и положиша и в манастырѣ. во црькви *стго Іωана* [в ін. сп.— *іоанна*.— *Л. М.*] (XV ст., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 665). Л. М.

II. м-р («манастырь»), у м. Переяславлі Руському; суч. Переяслав-Хмельницький Кв; пор. 1126, Постави князь Ярополкъ игумена Марка *стаго Іωна* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 296), *Іоана*, его же постави Никита митрополитъ епископомъ Переяславлю (т. ж., 1846, 130); 1146, И по 4-хъ днехъ емше Игоря въ болотѣ... и посла и въ манастырь на Выдобычь, оттудѣ Переяславлю; и всадиша и въ порубъ въ манастырѣ у *святаго Іоана*... и тако скончася волость Игорева (т. ж., 136). О. С.

III. ц., в давн. Києві на Копиревім кінці; побудована, гадають, Володимиром Мономахом (Слюсарев, 65); 1121, заложи црькви *стго Ивана*. въ Копыревѣ конци (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 286); 1151, Вячьславъ же Изяславъ и Ростиславъ. повелѣша Володимироу поити с Берендѣи... ко Ѡлговѣ. и сташа мьжи дьбрьми. ѿ Ѡлговы ωли и въ ωгородъ *стго Іωана* а сѣмо ωли по Щковницѣ (т. ж., 428); 1121, церкви *святаго Иоана* в Копыревѣ конци (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 28), *святаго Іоанна* въ Копыревѣ концѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 25).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення від прасл. *svętъ «святий», а означуване — д.-р. християнське особове ім'я *Иоаннъ* (< гр. Ἰωάννης) (Фасмер, II, 113); культові об'єкти висвячено на честь *святого Іоанна*. І. Ж.

СВЯТОГО КИРИЛА, м.-р («манастырь»), біля давн. Києва, в ур. Дорогожич; суч. Вишгородська вул. в м. Києві; заснован. бл. 1140 р. кн. Всеволодом Ольговичем для кн. чернігівськ. династії; був протягом XII ст. їхньою усипальницею; тут розміщувався й двір чернігівськ. кн., пн. храму знайдено залишки житл. будов XII—XIII ст. (Толочко, ДК, 88); зберігся головн. храм м-ря; 1195, преставися князь Кыєвьскыи Стославъ. н положенъ бы в манастыри въ црькви *стаг Кирила*. юже бѣ создалъ ѡць юго (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 412); 1171, сняшася братья Вышегородѣ и пришедше сташа на Дорогожичи. подъ *стымъ Курило* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 544); 1179, преставися княгини Всеволожая... И положена бы. в Києвѣ оу *стго Кюрила* юже бѣ сама создала (т. ж., 612); 1194, Стославъ... прїѣха Кыєвоу... ко стмъ моученикомъ црькви тоу соущоу. оу *стго Кюрила*... и положиша и во *стмь Кюрилѣ*. во ѡтнѣ емоу манастырѣ (т. ж., 680); 1699, *Кириловскій, Кирилловъ* (УАЗ, 1926, І, 27, 28).

Похідні: побл. м-ря протікав руч. *Кирилівський* п. Почайни п. Дніпра; вар.: 1887, *Кириловскій* (Бошно); 1894, *Кирилловский* (ПК); 1530, оз. *Кирилское* на Оболоні в Києві («которое озеро прилегло концемъ ку Почайне речце, гдѣ и другая речка Кривая Почайна зишлась») (Петров, 41).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення від прасл. *svętъ «святий» (див. *Святого Василию*), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я (із ст.-сл. кѵриллъ < гр. Κύριλλος (Фасмер, II, 237); головну ц. м-ря було висвячено на честь *св. Кирила*. І. Ж.

СВЯТОГО МИХАИЛА: І. м-р («манастырь»), він же *Всеволожь* (див.), побл. давн. Києва, в ур. Видобич; ц. *св. Михаила* закладено 1070 р. й освячено 1088 р. (НЛ, І, 17—18); як засновано на поч. XI ст. київськ. митрополитом *Михаїлом* (Закр., Лет., 85); 1072, Софронии же *стго Михаила* игуменъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 171); 1093, Володимеру же пришедшю Києву. и совокупися оу *стго Михаила* (т. ж., 210); 1097, и прииде Василко... и перевезеся на Выдобичь... къ *стому Михаилу*. в манастырь (т. ж., 232); 1115, съ Селивестромъ *стго Михаила* (т. ж., 280); 1149, стоюше Изяславъ. противоу *стмоу Михаилѣ* оу Выдобыча въ ωстровѣ (т. ж., 372), Гюрги... поиде Києву... и пришедъ ста противу *стму Михаилу*. по лугови (т. ж., 383); 1190, игоумена *стго Михаила*. Андрѣюна Выдобычиского (т. ж., 666); 1197,

и созва дхвныи тыи пиръ... игоумена Моисѣѧ. игоумена стго Михаила Выдобычьского (т. ж., 707); 1199, заложи стѣноу каменоу. подъ црквью стго Михаила. оу Днѣпра иже на Выдобычи (т. ж., 709); 1250, в домъ архистратига Михаила. рекомыи Выдобичь (т. ж., 806); 1097, Прииде же Василько и перевезеся на Выдобичѣ и иде поклонитися святому Михаилу в монастырь (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 19); 1564, монастырь святого Михаила Видубицкого (Максимович, II, 300); 1636, сей служебникъ... далъ есть въ храмъ святаго архистратига Михаила чудесе въ монастырь Выдубицкій Кіевскій (т. ж., 251). І. Ж.

II. ц., в Городцѣ Вост(ь)рьскомъ, тепер м. Остéр Козелецьк. р-ну Чрг; 1152, разведоша Городокъ Гюргевъ и пожго [Ізяслав Мстиславич з ін. кн.— *А. К.*] и (и божницю) же стго Михаила (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 446); церковь... святаго Михаила (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 56). А. К.

III. ц., вона ж *Новъгородьскаю*, божниця (див.), в давн. Києві, на Подолі; суч. вул. Волоська № 20 (Толочко, ДК, 84); як біля гостин. двору, його пд.-сх. рогу (Петров, 187); 1147, и повелѣ Лазарь взѧти [тѣло] Игорѧ и понести и в црквь ста Михаила. в Новгородьскую Божницю (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 318), въ црквн стго Михаила (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 354), церковь святаго Михаила (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 42), святаго Михаила (XVI ст., ПСРЛ, XX. I. Львовск. лет., 110; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 42), и взяша... Игоря Олговича... на торжище, и положиша его въ церкви святаго Михаила въ Ноугородцкую божницу (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 176). І. Ж.

IV. ц. («црквь», «црки»), в м. Переяславлі Руському, суч. Переяслав-Хмельницький Кв; 1089, црки ста Михаила [Переѧславьскаю; Переяславьская]... бѣ бо преже в Переѩславли митропольѩ... Єфрѣмъ... тогда многа зданьѩ въздвиже. докончавъ црквь ста Михаила (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 208—209); 1123, падесѧ црки каменнаѩ Переѩславли (в переяславли) ста Михаила. юже бѧше создалъ... преблжныи єпп Переѩславскыи. Єфрѣмъ (т. ж., 293); 1230, в Переѩславлн Руско цркві ста Михаіла каменаѩ (т. ж., 454; як *Арх. Михаила—Ук.* ПСРЛ, II, 534); 1114, во Переѩславлѣ. оу цркви стго Михаила (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, 277); 1124, Землѧ потрѧсесѧ мало. и падесѧ цркви великиѩ стго Михаила. оу Переѩславли (т. ж., 288); 1141, престависѧ. блговѣрный кнзь Андрѣй Володимеричь. оу Переѩславли... оу стго Михаила (т. ж., 309); 1149, Гюрги... внидe в Переѩславль. и поклонивсѧ стму Михаилу (т. ж., 383); 1150, преставися Ростиславъ... и положиша и... въ церкви святаго Михаила (т. ж., 1843, 57). А. К.

V. ц., в м. Чернігові; 1174, Стославъ. Всеволодичь заложи црквь камену. вь Черниговѣ на кнѧжѣ дворѣ стго Михаила (~ 1425 р., ПСРЛ, II. Ипат. лет., 571), Святославъ Всеволодичъ, въ Чернѣговѣ сѣдя, заложи церковъ каменную святого Михаила (т. ж., 1843, 314). А. К.

VI. ц. («божницѧ») в кол. м. Юр'єві на Росі, суч. м. Біла Церква Кв; 1152, разведоша Городокъ Гюргевъ и пожго и [н божницю] же стго Михаила (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 446).

Атрибутивні словосп. (род. відм. одн.), в яких означення від прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василиѩ*), а означуване — др.-р. християнське особове ім'я (із ст.-сл. **МИХАИЛЪ** < гр. Μιχαήλ) (Фасмер, II, 630); цц. висвячено було на честь *св. Михáйла*. І. Ж.

СВѦТОГО МИХАИЛА ВЄЛИКОГО, м-р і ц., в м. Володимирі Волинськ. землі, суч. Володимир-Волинський Вл; 1268, оуби Воишелка... и положиша. во цркви стго Михаила Великаго (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 868).

Ц. й м-р названо на честь *св. Михáйла* (див. *Свѧтого Михаила*). А. К.

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.) з двома озиаченнями: до означуваного д.-р. християнськ. особового ім. *Михаилъ*: 1) в пре- (від прасл. *svętъ «святий»; див. *Свѧтого Василиѩ*) і 2) в постпозиції; пор.: д.-р., ст.-сл. **ВЕЛИКЪ**, рос. *велик(ий)*, укр. *великий*, болг. *велик*, с.-х. *вёлики*, словен. vélik, чес. vel(i)ký, словац. veliký, польськ. wielki тощо; спорідн. тох. A. wäl «князь, государ», тох. B. walo «т. с.», walke «тривалий» і т. ін. (Фасмер, I, 289). В. ред.

СВѦТОГО МѸЧЄНИКА ФЄОДОРА, ц. («црквь»), в м. Переяславлі Руському; суч. Переяслав-Хмельницький Кв; 1089, црквь на воротѣхъ городныхъ. во имѧ стаго мчнка Ѳеωдора (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 209).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василиѩ*), а означуване — іменникове словосп. *мѸченикъ* (апелятив на **-ик(ъ)** від *мѸченыи;* в основі д.-р. *мѸчити* «страчувати, карати, мордувати, мучити») (Срезневский, II, 199) + д.-р. християнське особове ім'я **Феодоръ** (з гр. Θεόδωρος) (Фасмер, IV, 188). Названо на честь *св. мученика Феодора*. Див. *Свѧтого Феодора*. О. С.

СВѦТОГО НИКОЛЫ, божниця або **ц.**, в ур. Угорському, пд. давн. Києва, тепер у ме-

жах м. (парк. Аскольдова Могила); як м-р, заснован. вел. княгинею Ольгою (Саббатовский, прим., 79) після її хрещення в Києві 954—955 р. (Острогорский, 1466), і взагалі перша ц. в Києві (Киевск. синопс., 27); 882, и погребша и на горѣ. єже сѧ ныне зоветь Оугорьскоє. кде ныне Ѡлъминъ дворъ. на тои могилѣ поставилъ црквь свтго Николу (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 23), божницю стго Николы (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 17), постави Олма церковъ святаго Николу (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 270).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення із прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василиꙗ*), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я з гр. Νικόλαος (Фасмер, III, 75): ц. висвячено на честь *св. Миколи*. І. Ж.

СВѦТОГО ПЄТРА, ц., в давн. Києві, в складі Дмитрівськ. м-ря; перейменовано так кол. ц. св. Дмитрія після захоплення її Києво-печерськ. м-рем; право на володіння й перейменування її печеряни могли одержати від дочки вел. кн. Ярополка Ізяславовича, вдови кн. Гліба Всеславича, яка все своє майно віддала Києвопечерськ. м-реві (П. Л., 7); 1128, преꙗша црквь Дмитриꙗ Печерѧне. и нарекоша ю *Петра.* съ грѣхом великим. и неправо (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 299), Печеряне переяша церковъ святаго Дмитрея,.. и нарекоша ю *святаго Петра* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 28).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василиꙗ*), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я; із ст.-сл. **петръ** < гр. Πέτρος (Фасмер, III, 253): ц. висвячено на честь *св. Петра*. І. Ж.

СВѦТОГО ПРЄОБРАЖЄНЬꙖ ГОСПОДЬНѦ, ц., в м. Василеві Київськ. землі; суч. м. Васильків Кв; заснована вел. кн. Володимиром Святославовичем (Макарий, I, 151); 996, ѡбѣщасѧ Володимеръ поставити црковь Василевѣ. *стаго Преѡбраженьꙗ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 125); 996, ѡбѣщасѧ Володимѣръ. поставити црквь въ Василевѣ *стое Преѡбраженић.* бѣ бо празникъ. *преѡбраженію* Гсню (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 109), церковъ Василевѣ. *святое Преображение господне* (НЛ, I, 166), обѣщася Володимеръ поставити церковь въ Василевѣ *святаго Спаса Преображеніе* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 315), Володымеръ... сотвори обѣтъ Богу поставити церковъ *Преображенія Христова* въ Василковѣ, аще его Богъ сохранитъ отъ Печенѣгъ (бѣ бо тогда день *Преображенія Господня*) (XVII ст., ПСРЛ, I, 1843. Густ. лет., 260).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.) з двома означеннями: 1. в пре- (від прасл. *svętъ «святий»; див. *Свѧтого Василиꙗ*) і 2. в постпозиції: ад'єктив на **-ьн-** від д.-р. із ст.-сл. **господь**; пор.: рос., укр. *господь*, болг. *господ*, с.-х. *господ*, словен. gospôd, д.-чес. hospod; лат. hospes «господар» тощо (Фасмер, I, 446). Ц. висвячено на честь «святого преображення» Христа; від ц.-сл. *прѣображение*, що є калькою гр. μεταμόρφωσις; у вар. *Спаса Преображеніе спас* із гр. σωτήρ «спаситель» від дієсл. *спасти* «врятувати» (т. ж., III, 359, 732). І. Ж.

СВѦТОГО СИМЄѠНА, м-р («манастырь»), у давн. Києві, в Копиревому кінці; побудований чернігівськ. кн. Олегом Святославовичем і Святославом Ярославовичем у XII ст.; 1147, и везе и к *стому Симеѡну* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 318), и везе на конець града в манастырь *стмоу Семеѡноу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 354); 1150, Стославъ Ѡлговичь. перенесе мощи брата своего Игорѧ. ѿ *стго Семена* ис Копырева конца. в Черниговъ (т. ж., 408); 1162, Мьстиславъ... посла в манастырь. къ *сто Семену* еже есть. в Копыревѣ конци (т. ж., 518); 1147, *святаго Симиона* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 42), на конець града въ монастырь *святаго Симеона* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 176), *святаго Семіона* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 110), *святого Симиона* (т. с., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1518 г., 184); 1160, въ монастырь ко *святому Семіону* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 75); 1147, въ церкви *святаго Семіона* (т. ж., 42), *святаго Симеона* (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. к. 1497 г., 29).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення із прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василиꙗ*), а означуване — д.-р. християнське особове ім'я (із ст.-сл. **симєѡнъ** гр. Συμεών д.-євр. пох.) (Фасмер, III, 598): головну ц. м-ря було висвячено на честь св. *Симеона*. І. Ж.

СВѦТОГО СЪПАСА: 1. м-р, у кол. с. Берестовому пд. давн. Києва, тепер у межах **м.**; побудован. вел. кн. Володимиром Святославичем (Захарченко, 61); за іншою думкою, візант. зодчими в 1-й пол. XII ст., можливо, за особист. наказом Володимира Мономаха (Лашкарев, Церк.-арх. оч., 113—114). Після кількох вел. руйнувань одну з його ц. 1640 р. було реставровано київськ. митрополитом Петром Могилою (Вольский, 22). З 1679 р. вона міститься всередині Києво-Печерської фортеці (Закревский, II, 736) і частково зберігається дотепер; 1072, Германъ игуменъ. *стаго Спса* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 181); 1138, на Берестовѣмь оу *стго Спса* (т. ж., 305); 1157, преставнсѧ... кнѧзь Гюрьги Володимеричь в Кыєвѣ... и положиша и в цркви оу *Спса стаго* (т. ж., 348); 1172, оу *стаг Спса* (т. ж., 363); 1185, Кнѧзь Всеволодъ посла г Кыєву... хотѧ поставити Луку... игумена

сто Спса (т. ж., 390); 1230, манастырѧ стго Спса Киѥвѣ на Берестовѣмь (т. ж., 455); 1115, 1158, 1173, 1183, стго Спса (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 280, 489, 563—564, 630); 1157, въ монастыри у святаго Спаса (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 66); 1172, у святаго Спаса (т. ж., 87).

Похідні: 1185, Всеволодъ посла... Луку смиреннаго, прося себѣ во епископа Володимерю, игумена Спаского изъ Кіева съ Берестового (т. ж., 97). Пор.: 1720, перевіз Спаскій, очевидно, побл. м-ря (Оп. КПЛ, 274). І. Ж.

II. сільце («сѣлце»), в Чернігівськ. землі, по п. б. р. Десни, вище м. Чернігова (Насонов, 230); 1160, а Половци воюють. и сѣлце стго Спса зажгоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 507); 1159, селцо святаго Спаса (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 72).

Можливо, належало *ц. Святого Спаса* в м. Чернігові. Див. *Свѧтого Съпаса* III. А. К.

III. ц., в м. Чернігові; 1034, Мстиславъ... оумре. и положиша и вь црькви стго Спса. юже создалъ самъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. 138); 1078, въ Чернѣговѣ *за святымъ Спасомъ* (т. ж., 1843, 275); 1148, цѣловаша хрестъ у *святомъ Спасѣ* ворожду про Игоря отложити (т. ж., 39), во *святомъ Спасѣ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII, 44). А. К.

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення із прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василию*), а означуване від ст.-сл. **СЪПАСЪ** «рятівник, *спаситель*, Христос», калька з гр. σωτήρ «спаситель» (Фасмер, III, 732), як характерний ще язичницьк. релігії (Фаминцын, 46); цц. (зокрема в м-рі) присвячено *св. Спасові*, тобто Христові; пор. християнськ. свято *спасів день* («*на спáса*»). І. Ж., А. К.

СВѦТОГО ѲЕОДОРА, м-р, у давн. Києві, на тер. суч. садиб № 9—11 по вул. Володимирській; засноован. 1129 р. вел. кн. київськ. Мстиславом, сином Володимира Мономаха; був фамільн. усипальницею династії Мстиславовичів; згадується до 1259 р. Уперше зруйнован. 1240, остаточно — 1482 р., під час навали Менглі-Гірея; 1638 р. ще стояли його стіни (Голубев, 2, 16); 1128, заложи цркѣвь. Мьстиславъ кнѧзь камену. *ста Ѳеѡдора* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 299); 1147, и юше Игорѧ в цркви. стоюща по ѡбычаю... оу *ста Феѡдора* (т. ж., 317); 1154, положиша и оу *стго Феѡдора*. въ ѡтни ѥму манастыри (т. ж., 342); 1129, заложи Мьстиславъ. цркѣвь камену *стго Федора*. в Киевѣ (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 293); 1133, оу цркви *стго. Федора* (т. ж., 294); 1146, и приведоша Киевоу в манастырь *стго Федора* (т. ж., 337); 1147, въ цркви *стго Феѡдора* (т. ж., 351); 1154, Изѧславъ Мьстиславечь... престависѧ... и тако спрѧтавше тѣло его въ цркви *стго Федора*. въ ѿни ему манастыри (т. ж., 469); 1174, въ *стмь Федорѣ* (т. ж., 567); 1187, во цркви *стго Федора* в Киевѣ в манастырѣ (т. ж., 655); 1195, престависѧ... Изѧславъ Ꙗрославичь меншии... и положиша тѣло его во *стмь Феѡдорѣ* близъ ѡтнѧ гроба (т. ж., 690); 1166, *святого Федора* (НЛ, I, 32); 1147, а се Игорь ворогъ князя нашего и нашь не въ порубѣ, но въ монастыри *святаго Ѳеодора*... и поидоша на Игоря ко *святому Ѳеодору*... и яща Игоря въ церкви... у *святаго Ѳеодора* (т. ж.); 1154, преставися... Изяславъ Мстиславичь... и положиша и у *святаго Ѳеодора* (т. ж., 60), у *святого Ѳеодора* (т. ж., 80); 1128, церковь камену *святаго Ѳеодора* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 28); 1146, въ монастырь *святаго Ѳеодора* (т. ж., 38).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василию*), а означуване — др.-р. християнське особове ім'я з гр. Θεόδωρος (Фасмер, IV, 188); головну ц. м-ря було висвячено на честь *св. Федора*. І. Ж.

СВѦТОИ БОГОРОДИЦИ: І. м-р, на Болдиних горах, м. Чернігів Чрг; 1074, (Антонии же пришед к Черниговꙋ). възлюби Болдины горы. ископавъ печеру ту сѧ всеми. [и] єсть ту манастырь *стоє Бци*. на Болдиных горахъ (~ 1425 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 193); 1069, Антоній абіе иде въ Чернѣговъ. и возлюби тамо гору Болдыню, въ ней же ископа себѣ пещеру и вселися въ ню, и естъ тамо и доселѣ монастыръ *пресвятой Богородици* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 272); 1177, И посла Святославъ ко Всеволоду Пьрфюрія єпископа Черниговьского и Офрема игумена *святоѣ Богородици* (т. ж., 119). А. К.

II. м-р., у пос. Синеволодьско (за А. К., на Волині; імовірніше, Синеводско, суч. Верхнє або Нижнє Синьовидне Сколівськ. р-ну Лв; пор. Барс., 185); 1240, Даннло... воротисѧ. ѿ королѧ. и приѣха въ Синеволодьско [вар. синеводско.— *Л. М.*], во манастырь стьа Бца (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 787). Л. М.

III. ц., в м. Мельниці Волинськ. землі; суч. с. Ковельськ. р-ну Вл; 1260, и помоливсѧ [Василько.— *А. К.*] Боу стмоу Спсоу. избавнникоу юже есть икона... в городѣ Мѣлнинцѣ. во цркви *стоѣ. Бцѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 846—847). А. К.

IV. ц., в м. Переяславлі Руському, на кол. кн. дворі; суч. Переяслав-Хмельницький Кв; 1098, заложи. Володимеръ. цркѣвь камѧну. *стоѣ Бцѣ*... на кнѧжѣ дворѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 248). О. С.

V. ц., в м. Полонному Волинськ. землі; суч. райцентрі Хм; 1172, Глѣбъ... приѣхаша кь

Полоному кь стѣи Бцѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 556). А. К.

VI. ц., в м. Галич; 1187, престависа Галичькии кнАзь Ꙗрославъ снъ Володимерь... положенъ бы во црквн стыю Бца (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 656); 1208, посадиша кнАзА Данила иа столѣ ѡца своего великаго кнАзА Романа. во црькви стѣА Бца придвца Мрьꙗ (т. ж., 726); 1219, в Галичи и созда градъ. на црквн. прчтое влцча нашеА Бца (т. ж., 737); 1235, Данило же вниде во градъ свои. и прииде ко... стѣи Бци. и приА столъ ѡца своего (т. ж., 778); 1205, шедше же Галичане взяша князя своего мертва, и несоша й въ Галичь, и положиша й въ церкви святыя Богородица (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 112). Л. М.

Атрибутивні словосп. (род. відм. одн.), в яких означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свꙗтого Василиꙗ*), а означуван е— калька з гр. θεοτόκος (Фасмер, I, 183): цц. (зокрема м-рів) висвячено на честь *св. Богоро́диці.* А. К., Л. М., О. С.

СВАТОИ БОГОРОДИЦИ ВЛАХѢРНЫ, ц. Кловськ. м-ря, в давн. Києві; тепер садиба середн. школи № 74 на вул. К. Лібкнехта, № 25-а (Толочко, ДК, 92): заснована бл. 1078 р. ігуменом Печерськ. м-ря Стефаном за зразком *Влахернської* ц. в Константинополі (И. М., 47); зруйновано, очевидно, ордами Батия (Толочко, ДК, 92); 1108, кончаша верхъ стыю Бца Влахѣрны на Кловѣ. заложенѣи Стефаномъ епсомъ бывшу ему прѣже игуменомъ Печерьскаго манастырА (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 260); 1112, въ црькви стыю Бца. Влахѣрнѣ на Кловѣ (т. ж. 273); 1204, О ризѣ *Пречистѣй. Въ Лахернѣ* риза *святѣй Богородици* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 112).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свꙗтого Василиꙗ*), а означуване — калька з гр. θεοτόκος (Фасмер, I, 183) + додаткова назва ц., висвяченої на честь «божої матері *Влахернітиссн*» (Лихачев, 477), тобто «*св. Богородиці Влахернської*»; головною іконою ц. був образ *богоро́диці* в ризі на зразок тієї, що зберігалась у *Влахернському* палаці в Константинополі (Костомаров — ВЕ, 1873, II, 570; Мурзакевич — ТТАС, I, 131—135). І. Ж.

СВАТОИ ИРИНЫ, м-р, у давн. Києві, в межах «міста Ярослава»; тепер ріг вул. Володимирської й *Ірининської;* ще в XIX ст. існували руїни цього м-ря (Максимович, II, 119); 882, а Дирова могила за стою Ѡриною (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 23); 1037, заложи... стаго Геѡргиꙗ манастырь. и стыю Ирины (т. ж., 151); 882, а Дирова могила за ст(о)ю Ѡриною (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 17); 1037, кнАзь Ꙗрославъ... створи... стго Геѡргиꙗ манастырь и стыю Ѡрины (т. ж., 139); 1146, Стославъ Всеволодичь вбѣже в Киевъ къ стѣи Ѡрини в манастырь (т. ж., 327); 882, а Дирова могила за *святою Ириною* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 270); 854, *Ириною* (НЛ, I, 107).

Атрибутивне словосп. (род. відм. одн.), в якому означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *Свꙗтого Василиꙗ*), а означуване *(Ирина)* — д.-р. християнське особове ім'я патронеси дружини Ярослава Мудрого *Інгігерди* (Толочко, Дк, 66). І. Ж.

СВАТОИ СОФЬИ, цц. («црькви»): **I.** в давн. Києві; збудован. за кн. Ярослава Мудрого на честь перемоги над печенігами 1036 р.; нині тут *Софійський* музей (Київ, 562—563); цитати подано за внутр. логікою вар.: 1037, заложи же и црквь стыю Софьꙗ. митрополью (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 151), Ꙗрославъ же... любимъ бѣ книгамъ. [и] многы написавъ положи в стѣи Софьи (т. ж., 153), Заложи Ꙗрославъ. городъ великыи Кыєвъ... и црквь. стыю Софьꙗ. премудрость Бию [розрядка наша.— *І. Ж.*] митрополью (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 139), Ꙗрославъ же сь ꙗкоже рекохомъ. любимъ бѣ книгамъ. и многы списавь. положи вь црквi стои Софьи юже созда самъ (т. ж., 141); 1051, Постави Ꙗрославъ. Ларивна митрополитомъ. Руси стѣи Софьи (т. ж., 143), Постави Ꙗрославъ Лариѡна митрополитомь. Русина. въ стѣи Софьи (ПСРЛ, I, 1962, 155), церковъ *святую Софію* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 325); 1037, церковъ *святая Софія* (т. ж., 330), и заложена бысть святая София Кыевѣ (НЛ, I, 15; текст модернізовано), *святыя Софья* (ОАІМ); 1036, И Печенѣзи почаша приступати, и соступишася на мѣстѣ, ндѣже есть нынѣ *святаа Зофія,* митрополія Русскаа *святыя София* (т. ж., 16), *святыя Софья* (НЛ, I, 180); 1045, Съгорѣ *святая София* (т. ж., 16), *святѣй Софіи* (ПСРЛ, VII, 332); 1054, в цркви стое. Софьѣ (ПСРЛ, I, 1962, 162), вь цркви стѣи Софьꙗ (ПСРЛ, II, 1962, 151); 1126, ПрестависА... Володимерь Мономахъ... тѣло его. положиша оу стѣи Софьѣ (ПСРЛ, II, 1962, 289); 1146, и приѣха къ стои Софьи. и поклониса стои Бци (т. ж., 327); 1147, созовите Киꙗны на дворъ къ стѣи Софьи (т. ж., 347—348); 1150, ИзАславъ же поклонивъсА стои Софьи (т. ж., 397); 1151, стѣи Бци ДесАтиньнѣи и стѣи Софьи (т. ж., 433), стѣи Софьѣ и стѣи Бци ДесАтиньнѣи (т. ж., 441), *святыя Софья* (НЛ, I, 182), 1077, во *святѣй Софіи* въ Кіевѣ (ПСРЛ, VII, 2); 1093, в велицѣи црькви. стыꙗ Софьꙗ (ПСРЛ, I, 1962, 216), оу велицѣи цркви стыꙗ Софьꙗ (ПСРЛ, II, 1962,

207), оу стои Софьи (т. ж., 208); 1054, въ церкви *святыя Соѳія* (ПСРЛ, VII, 338); 1093, во *святѣй Софіи* въ Кіевѣ (т. ж., 6); 1122, приде митрополитъ изъ ЦрсАграда въ *стую Соѳью* (ПСРЛ, I, 1962, 292); 1125, в *стѣи Соѳьи* (ПСРЛ, I, 1962, 295); 1147, ѹ *стое Софьи* (т. ж., 316), во *святѣй Софіи* (ПСРЛ, VII, 39); 1150, ко *святѣй Софіи* (т. ж., 49); 1151, Введе Изяславъ дядю своего Вячеслава въ Кіевъ, онъ же иде ко *святѣй Софіи* (т. ж., 50); 1154, оу *стое Софьи* (ПСРЛ, I, 1962, 343); 1203, митрополью *стую Софью* (т. ж., 418); 1224, Поставленъ бы митрополитомь. в *стои Соѳьѣ* Кыєвѣ. блжныи Кирилъ Грьчинъ (т. ж., 447); 1231, в *стѣи Софьи* (т. ж., 457); 1240, ВзАша КыЄвъ Татарове. и *стую Софью* разграбиша (т. ж., 470), оу *стыю Софью* (ПСРЛ, II, 1962, 473), во *святѣй Софѣи* (ПСРЛ, VII, 62); 1159, ѿ *стыю Софью* (ПСРЛ, II, 1962, 503); 1161, и вшедъ въ *Софью* (т. ж., 516); б. д., а *святая Софиа* о 12 версѣх (НЛ, I, 475); 1171, и грабиша... весь град Подолье и Гору. и манастыри. и *Софью*. и ДесАтиньную Бцю (ПСРЛ, II, 1962, 545); 1180, в Києвѣ. погорѣша дворовѣ по Горѣ и црkви зажьжесА великаю митропольи *стаю Софью* (т. ж., 613—614); 1194, во *стоую Софью* (т. ж., 681); 1108, во *святѣй Софьи*, во Акимѣ и Аннѣ (ПСРЛ, VII, 21); 1124, во *святой Софіи* (т. ж., 26); 1159, ко *святѣй Софіи* (т. ж., 71); 1170, всь градъ, Подоліе и Гору, и монастырѣ, и *Софію*, и Десятинную Богородицю (т. ж., 84); 1202, митрополію *святую Софію* разграбиша (т. ж., 108); б. д., а *святаа Соѳіа* о двунатцати връсѣхъ (т. ж., 240); 1699, м-р *Софійский* (УАЗ, 1926, I, 25). І. Ж.

II. в кол. м. Корсуні (див. *Корсѹнь*); тепер побл. м. Севастополя Крм; 988, Володимеръ... крсти же сА въ цркви *стое Софьи*. и єсть цркви та стоюще в Корсуни град на мѣстѣ посредѣ града. идеже торгъ дѣють КорсоунАнѣ. полата ВолодимѣрА воскраи цркви стоить. и до сего дни. а црсчина полата за ѡлътаремь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 97); вона ж: *св. Василія, св. Богородицы, ѥв. Іакова* (Ук. ПСРЛ, II, 522), О. С.

Атрибутивні словосп. (род. відм. одн.), в яких означення з прасл. *svętъ «святий» (див. *СвАтого Василию*), а означуване з гр. Σοφία, (Фасмер, III, 729) «Мудрість». Цц. висвячено на честь *св. Софії*. О. С.

СВАТОПОЛЧЬ: І. **двір** («дворъ») кн. *Святополка* в давн. Києві; тепер не простежується; 1097, И пріѣха въ малѣ дружинѣ на дворъ *Святополчь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 13).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. особового ім. *СвАтополкъ*. І. Ж.

До д.-р. відноситься умовно. В. ред.

II. м. («городъ», «градъ»), на п. б. Дніпра, в Київськ. землі; як 1. давн. м. *Витичевъ* (Барсов, 124); 2. пд. суч. с. *Витачів* Обухівськ. р-ну Кв (Плетнева, Макарова — КСИА, 1965, 104); 3. суч. с. Стайки Кагарлицьк. р-ну Кв (Андриевский — КС, 1883, VII, сент.— окт., 7). Можливо, його засновниками були кочівники, про що свідчить архітектура оборонн. споруд (Плетнева, Макарова — КСИА, 1965, 104, 61) і суч. прізв. в с. Витачів типу *Атаман, Музира* тощо (МЕ, 1975); 1095, Стополкъ же повелѣ рубити городъ на Вытечевѣ холму в свое имА. нарекъ... *Стополчь* городъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 229); 1223. Татаром же побѣдившимь Рѹскыа кнзи... и дошедшимъ... до *Новагорода Стополчьскаго* (т. ж., 509); 1095, на Вытечевьскомь холъмѣ... *Стополчь* градъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 219), А Юрьевци съ епискупомъ Мариномъ, прибѣгше, сѣдоша на Видичевѣ холму въ градѣ *Святополчѣ* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 150), на Витичевѣ холмѣ, во градѣ *Святополчи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 8), повелѣ *Святополкъ* поставити градъ на холмѣ Витическомъ... и нарече его градъ *Святополчъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 280).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. антропоніма *СвАтополкъ*. І. Ж.

СВАТОСЛАВЛЬ: І. **м.** («городъ»), в Київськ. землі, побл. Перепетового поля (Андріяшев, 51); в «Поѹченьи» Володимира Мономаха: и потомь на *Стославль* гонихом по Половцих и потомь на Торческыи городъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 249). І. Ж.

II. **двір** («дворъ») князя *Святослава* Ольговича в м. Путивлі Чернігівськ. землі; суч. райцентр См; 1146, и тоу дворъ *СвАтославль* раздѣли на д. части (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 333), дворъ *Святославль* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 36).

Посесив на -j(ь) від д.-р. антропоніма *СвАтославъ* із l-епентетичним, характерн. для сх.-сл. назв. А. К.

СВАТОСЛАВЛА КРИНИЦА, ур., біля р. Уші п. Прип'яті п. Дніпра, в Київськ. землі; суч. Жт; 1150, ИзАславъ же ѿтолѣ шедъ и ста оу *Стославли Криницѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 412), у *Святославли Криницѣ* (т. ж., 1843, 55).

Посесивне словосп., в якому означення — присвійн. прикметник на -j(ь) від д.-р. особового ім. *СвАтославъ*, а означуване — географ. термін *криницА* «криниця». А. К.

СВАТОЮ МѸЧЕНИКѸ БОРИСѸ И Г(Ъ)ЛѢБѸ, цц. («церковь», «божницА»): **І.** на р. Альті в р-ні м. Переяславля Руського; суч. м. Переяслав-Хмельницький Кв; як у самому Переяславлі (ПСРЛ, III, 124); хибно зам. ц. *СвАтого*

Михаила IV (див.); 1117, Володимеръ Всеволодичь. заложи црковь камену. *стою мученику* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 291); 1125, *стыма мчнкама. Борису и Глѣбу*... церковь прекрасну созда на Лтѣ (алтѣ). во имѧ єю. идеже *ста Бориса* кровь прольюна бы (т. ж., 294); 1154, много зла створиша Половци ѡколо Переюславлѧ. пожгоша бо села всѧ. ии Летьскую божницю. *стою мчнку* зажгоша (т. ж., 344); 1117, Володимеръ и црквь заложи на Льтѣ *мученику* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 285). О. С.

II. в м. Чернігові; суч. Чрг; 1162, Стославъ [кн. Ізяслава.— *А. К.*] положиша... въ ѡтни. ему иркви... оу *стою мчку Бориса и Глѣба.* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 518); 1160, церкви *святою мученику Бориса и Глѣба* (к. XVI ст. ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 75). А. К.

Атрибутивне словосп. (род. відм двоїни), в якому означення від прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василию*), а означуване — тричленне субстантивне словосп. з єднальн. сполучником **и:** *мѹченикъ* (апелятив на **-ик(ъ)** від *мѹченыи;* в основі д.-р. *мѹчити* «страчувати, карати, мордувати, мучити») (Срезневский, II, 199) + імена *Борисъ* (пор.: д.-болг. вождь Βογορις, Βώγωρις, Βορίσης з монг. bogori «маленький» і *Бориславъ,* як *Боримъ* із *Боримиръ*) (Фасмер, I, 194) та *Гълѣбъ* (<д.-сканд. Guðleifr, д.-шв. *Guðlēfr; пор. *Глѣбъ* < д.-сканд. Óleifr; т. ж., 411); *святими мучениками* тут називають убитих під час міжусобної боротьби кн. *Бориса й Гліба,* яких православна ц. причислила до «святих». А. К., О. С.

СВѦТЫХЪ АПОСТОЛЪ, цц.: I. в кол. с. Берестовому, побл. давн. Києва; заснована вел. кн. Володимиром на зразок однойменн. ц. в Константинополі (Лебединцев, 2); 1051, князю Ꙗрославу. любѧщю Берестовоє. и црквь ту сущюю. *Стыхъ Аплъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 155—156). І. Ж.

II. в м. Білгороді, Київськ. землі; суч. с. Білогородка Києво-Святошинськ. р-ну Кв; 1144, цркви оу Бѣлѣгородѣ *стхъ аплъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 314); 1187, вѣнчана оу *стхъ аплъ.* оу деревѧнои цркви (т. ж., 658); 1198, созда црквь каменоу. *стхъ аплъ.* в Бѣлѣгородѣ... кнѧзь Рюрикъ (т. ж., 706).

Атрибутивне словосп. (род. відм. мн.), в якому означення від прасл. *svętъ «святий», а означуване — із ст.-сл. **АПОСТОЛЪ** «посланець, проповідник» < гр. ἀπόστολος «т. с.» (Фасмер, I, 81): цц. було висвячено на честь «святих апостолів». Див. *Апостолы,* м-р. І. Ж.

СВѦТЫѦ БОГОРОДИЦѦ, ц., в Печерському м-рі давн. Києва; тепер Києво-Печерський історико-культурний заповідник; 1060, Заложи Феодосеи в большем монастырѣ в Печерском церковь *святыя Богородица* (УЛС, 42).

Ц. висвячено на честь *св. Богорóдиці,* назву утворено семантичним способом. І. Ж.

Атрибутивне словосп., в якому означення від прасл. *svętъ «святий» (див. *Свѧтого Василию*), а означуване — калька з гр. θεοτόκος (Фасмер, I, 183). Див. *Свѧтаю Богородицѧ Десѧтиньнаю.* До д.-р. віднесено умовно. В. ред.

СЄМЫНЬ, пос. між м. Черніговом і кол. Гуричевом Чернігівськ. землі (Насоиов, 231); тепер Бобровиця: у складі м. Чернігова Чрг; на л. б. р. Стрижень; можливо, тут була й однойменна р. (Багалей, 152; Барс., 184); як «сільце» Свѧтого Спаса в межах суч. м., за р. Стрижень (Андріяшев, Сівер., 104); 1152, Гюрги и Стославъ исполчивша воѣ свои. поидоша к городу. и сташа не дошедше *Семынѧ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 338), *Семынѧ;* Половцемъ же пришедъшимъ... много полона взѧша. и *Семынь* пожгоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 456, 457), *Семынь* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 57), *Семыня* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 59).

Як від гідроніма *Семь* (див.; вона ж *Сѣмь*) пр. Десни (Роспонд, Стр., 75, 78). Можливо, іменник на -уп(ь), пор. рос. *жарынь,* д.-р. назви мм. *Кобрынь, Волынь* і луж. особові ім. Dobгуń, Gołyń, Radyń (SP, 141). А. К.

СЄМЬ, р., л. Десни л. Дніпра; суч. *Сейм;* Курськ. обл. РРФСР; См, Чрг УРСР; б. д., а друзии сѣдоша по Деснѣ. и по *Сѣли (Семи)* по Сулѣ и нарекоша Сѣверъ; 1127, Ꙗрополчи бо бѧхуть посадници. по всеи *Семи* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 6, 296); б. д., по Деснѣ. и по *Семи* и по Сулѣ. и наркошасѧ Сѣверо (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 5); 1185, на *Семь* (т. ж., 646); б. д., по Деснѣ, и по *Семь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 262); 1127, по всей *Семи* (т. ж., 27); 1148, и посажа Глѣбъ посадники своя по *Семи* (т. ж., 42); б. д., Путивль, на *Семь* (т. ж., 240); 1148, отец Глебов... поиде Курску и тамо посади по всей *Семы* наместники своя (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 44).

Як: 1. в основі гідронімів Semka, Semica, Semec бас. Зх. Бугу та ін.; апофонічні форми в: д.-інд. syāva- «темно-коричневий, темний», прасл. *sivъ «світло-сірий»; д.-інд. syāma- «чорно-сірий, чорно-зелений, чорний», лит. šēmas «блакитно-сірий», прасл. sin- «синій», сх.-сл. *sizъ «темний з чорнуватим, фіолетовим чи блакитним відтінком», «сизий»; і.-є.: *k̂er- «сірий»,— пор. польськ. szron (*< sernъ),— *k̂eu- «ясний, світлий»; д.-інд. sóna- «червоний, яскравочервоний» і прасл. *sunica «суниця». Отже, Semь < *k̂emi- (Moszyński, PZ, 186—188), 2. pp. *Семь, Сев* і *Сава* мають спільний корінь із д.-інд. śyāma- «темний»; пор. ще *seu- «текти, бути вологим» або *k̂eu- «сяяти, блищати» (Moszyński, PZ, 180), іран. *sāva-; осет. sau «чорний» і р. *Сава* (Vasmer, Die Iranier, 76); *Сава: Сѣвъ* наближаються до *sav- // *seu- (TT, 226). Суч. вар. *Сейм* фіксується порівняно пізно (польськ.

вплив?); пор. XVII ст., *Семь Колдубанская, Семь Колкуданская, Семь (Семица) Котлубанская, Семь Колдыбанская* (Машт., Дн., 214; СГУ, 493); 1782, *Сеймъ* (Кордт, № 32); сюди ж *Сеймок* л. Клевені п. *Сейму;* с. *Присем'я* Конотопськ. р-ну См та ін. А. К.

СЄРЄБРАНЫИ, пос., в Переяславськ. землі; тепер смт *Срібне Срібнянського* р-ну Чрг; 1174, Игорь... переѣха Върosколъ оу Лтавы кь Переяславлю... и оузьрѣшаса с полкы Половѣцькыми... и темь не оутѣрпѣша стати противу Игореви и тако побѣгоша... бахуть бо воевали оу *Серебраного.* и оу Баруча (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 568, 569); вар.: *Сребной* (Ук. ПСРЛ, II, 422); як в XV (т. ж., с. VIII) і XVI (Семенов, IV, 715) ст.; 30-ті роки XVII ст., Srebne (карта Боплана); 1648, Siebrne (Prz., 43); 1656, город *Сребряный* (Воссоед., III, 535); 1659, *Срѣбное,* до *Срѣбного,* въ городѣ *Срѣбномъ* (XVIII ст., Величко, 372); надъ *Срѣбнымъ* (т. ж., 374); 1666, *Срыбный* (МПК, 16); 1786, *Сребное* (Шафонский, 527); 1852, *Сребряное* (ПГВ, № 52, 411); XIX ст., *Срѣбное* (Лаз, ОСМ, III, I), *Сребное* (Ляск., Снет., 3), *Срибне* (ДЗС, 163—164); XX ст., *Срібне* (Андріяшев, Переясл., II) на р. *Сріблянці (Срибрянка, Среблянка;* Лаз., ОСМ, III, 76); *Срибное* (Оппоков, 145); суч. *'Ср'ібне.*

Похідні: 1638, пов. *Сребрянскій* (XVIII ст., Величко, IV, 136); 1649, сотня *Срибранская* (Реестра, 309); 1672, сотникъ *Сребрянский* (Величко, II, 316); 1786, р. *Серебрянка* (Шафонский, 526), *Сребрянка* (т. ж., 527); XIX ст., *Срибрянка* (Маркевич, 373), прізв. *Серебрянскіе* (СД, 623); суч. р-н *Срібнянський* (АТПУ—1969, I, 517).

Як (гіпотетично) за: 1. суміжністю (*Сєрєбраныи* від назви р. **Сєрєбраная* (*sьrebrьn-, пізн. *Срібля́нка*); 2. кольором води (пор. с. *Серебряные Пруды* в кол. Тульськ. губ.; Семенов, IV, 225); 3. належністю (**Сєрєбраного* > *Сєрєбраныи*), пор. кн. *Серебряный* (Ук. ПСРЛ, II, 270—271). О. С.

СЄРЄТЪ, р., л. Дністра; Галицьк. земля; суч. *Се́ре́т;* поч. у с. *Серетець* Зборівськ. р-ну Тр, тече через нп: Заложці Зборівськ. р-ну, Тернопіль, Теребовля, Чортків тощо; гирло в с. Городок Заліщицьк. р-ну Тр (СГУ, 498); 1144, и не могоша битиса. зане башеть (межи има) рѣка *Серетъ.* идоша ѡбои подлѣ рѣку. за неделю къ Звенигороду (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 311); 1153, Изаслав же перешедъ к ним чересъ рѣку. *Сьртъ (серетъ)* (т. ж., 340). Изаславъ же пусти Володимира Андрѣевича и снаг свое Мьстислава. и Черныи Клобукы битса с нимь. ѡ рѣку. ѡ *Сереть (серет)* а самъ поиде к Теребовлу... переиде рѣку *Серетъ (серет)*... Изаславъ бѣ перешелъ до них рѣку *Серетъ (серет)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 466); 1202, и срѣтоша и боаре Галичкыи. и Володимерьстии. оу Микоулина на рѣцѣ *Серетѣ.* и бившимаса има весь днь ѡ рѣкоу *Сереть* (т. ж., 717); 1206, и срѣтошася съ нимъ у Микулина, на рѣцѣ *Серетъ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 329); 1564, na dol Seretha (OAIM); 1570, na rzecze Szerecze (OAIM); XVIII ст., *Середъ, Сыретъ, Сьреть* (Татищев, II, 1963, 159), *Середа* (Чубинский, VII, 461, 508), Seret, Sered (SG, X, 443); помилк.: 1153, *Осетръ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 60; Ук. ПСРЛ, II, 325), рѣку *Сестрю* (XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 197).

Пор.: 1) *Серет* (рум. Siretul) л. Дунаю, поч. на тер. Чрв УРСР, протікає в СРР, де під м. Галацем вп. до Дунаю; у Птолемея (II ст. н. е.) Ἔρασος; в Амміана Марцелліна (IV — поч. V ст. н. е.) Gerasus (Карп., 182; СГУ, 499); на ньому кол. м. *Сереть* «въ горахъ» (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); сюди ж: *Малий Серет* п. *Серету* л. Дунаю і *Сере́тель* п. *Малого Серету* (СГУ, 499); 2) р. в бас. Горині в с. Висоцьк Дубровицьк. р-ну Рв (*Серет;* СГУ, 499). Похідні: с. *Серетець* Зборівськ. р-ну Тр; рук. *Серету:* Seret markopolski, Seret Nuszczański, Seret Jasinowski (SG, X, 443).

Як: 1. з іран. (?), пор.: д.-інд. sarit «ріка», sarati «тече» (Карп., 182); 2. фрак. походження, пор. г. *Серта* в Македонії (Трубачев, 219, 262); від і.-є. *ser- «текти». *Л. М.*

СЄРХОВИЦА, яр або **ур.** біля давн. Києва, за подільськ. укріпленням («столпієм»); як суч. *Юрковиця* (Новицкий, II, 917) або вул. *Юрківська* (Петров, 44), що з'єднувала Лису гору з Подолом (Толочко, ДК, 37—38); 1171, и стоюша г. дни оу города. и снидоша всихъ кнзии дружина *Серховицею* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 544); 1539, *Юрковъ* ставокъ (АЮЗР, I, VI, 29); 1699, *Юрковъ* прудокъ (УАЗ, I, 29); 1847, *Юрковица* (Фундуклей, ОКГ, 4); пор.: 1502, с. *Сереховичи* суч. с. *Сереховичі* Старовижівськ. р-ну *Вл* (AL, I, 148); 1551, маєток *Серховъ,* суч. с. *Серхів* Маневицьк. р-ну Вл (АЮЗР, VIII, III, 25); с. Serchow кол. Кременецьк. пов. (Żr. dz., XIX, 30); с. Serechowicze кол. Луцьк. пов. (SG, X, 438); р. *Шéрехів* пр. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра (СГУ, 620); поле *Се́рхаво* в Мінськ. обл., БРСР (МБ, 220); с. Sercha кол. Згожелицьк. пов., Польща (SG, X, 437); 1436, с. Srch пн. м. Пардубиць ЧССР (Profous, Svoboda, IV, 153); нп Srhinje в Боснії й Герцеговині (I. m., 405); нп Srh (R.-i KJ, 428), гора *Серта* в Македонії, Югославія (Mladenow — ZONF, 1926/1927, II, 49).

Як транспозиція ороніма *Хоревица* (див.) з д.-р. *«Сє Хоревица», що відрізняється від нього лише перестановкою 2-го й 3-го складів (Толочко, ДК, 38). Імовірніше пов'язувати із: ст.-сл. **СРЪХЪКЪ** «τραχύς, asper» (Miklosich, 877); д.-р. *серехъкыи* «шорсткуватий, нерівний» (Срезневский, III, 340); укр. *шереха́тий, шерхки́й* «шершавий», *ше́рхнути* «покриватися льодом», *ше́рех, ше́решень* «дрібний лід на ріці» (Грінченко, IV, 429), *шере́ш* «крига», *ше́ржень* «іней» (Желехівський, II, 1087), *се́рен* «ожеледь» (Пискунов, 235), діал. *заше́рхла вода́* «тонкий льодок

на поверхні води» (Никончук, 118); рос. діал. *серхнуть* «плюскнути, дерев'яніти, втратити чутливість у якійсь частині тіла» (Герасимов, 81); *серпнет* (про воду) «холодно, морозить; коли вона покривається тонким льодом, говорять, що вона серпнет» (Машт., Мат., 100), *серенъ, серень* «наст, який проломлюється; череп по снігу; відлига, коли сніг викрупився, став різучим і покрився кіркою, черепом, під час морозу» (Даль, IV, 178); серб. *срх* «край, кут, лезо, жах» (Лавровский, 662), с.-х. sȑh «dreszcz, ciarki» (Frančić, II, 876), словен. srh «дріж» (Хостник, 287), д.-чес. sršatý «zuřivý» (Machek, 468), чес. srch «sršeň, sedlský člowěk, nocticorax» (Jungmann, IV, 267), sršlavá (půda) «tuhá, drsná», словац. srchký «neúrodný», польськ. nasierszały «naježený» (Machek, 468), śrzon, рос. «облой», «іней» (Linde, V, 422) та ін., що сягають і. -є. *ser- «Sichel, krummer Haken» (Walde, II, 500). Очевидно, безпосередньо з д.-р. *сєрхъ* — **сєрховьє* — **сєрховицѧ* «нерівна місцевість, крутоярий схил» тощо. Докладніше див. Железняк — ОЛА, 1982, 87—98. І. Ж.

СИНЄВОЛОДЬСКО, пос., в Галицьк. землі; суч. с. *Вéрхнє Синьовидне* (місц. *Вéрхнє Синьовідське*) і с. *Нúжнє Синьовидне* (місц. *Нúжнє Синьовідське*) Сколівськ. р-ну Лв; 1240, преже того ѣхалъ бѣ. Данило кнзь. ко королеви Оугры... и воротисѧ. ѿ королѧ. и приѣха въ *Синеводьско (синеводско)*. во манастырь стѧ Бца (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 787); XIX ст., Synowódzko Niżne і Synowódzko Wyżne (SG, XI, 744—745).

Релятив-композит із суф. **-ьск-** від ад'єктивн. **(син-ии)** і субстантивн. **(-вод-а)** ѕснов. Л. М.

Пор. ще: 1. сс. *Синиха, Синівка, Синівці* на тер. України і д.-р. *володѣти* «володіти»; 2. сс. *Синій Колодязь* у Брянськ. обл.; *Сине Озеро*, р. *Синя* в Псковськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 424) тощо. А. К.

СКѸФИꙖ, країна («страна»), в Пн. Надчорномор'ї; у VIII—VII ст. до н. е.— в Надазов'ї й Передкавказзі *(Скифия)* (Бибиков, 136), перед тим — у межиріччі Амудар'ї й Сирдар'ї («батьківщина *скіфів*»), «найдавніше» (?) — поряд із Гіндукушем, Паміром і Гімалаями; пор. ще в II ст. до н. е. *скіф.* царство *Скілура* й Палака в Криму (ДКШ, 30—31, 65, 210); б. д., (А)фету же юша... страны... Воспории. Меѡти Дереви. Гаръмати (сармати). Тавріани [таврилни; в Г. Амартола Ταυριανίς — *О. С.*] *Сируфьꙗ (скуфиа)*... Словѣне... до Понетьского морѧ... в Афетовѣ же части сѣдѧть Русь. Чюдь. и вси ꙗзыци (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3—4), *Скуѳія* (т. ж., 1846, 34), *Скуфиꙗ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 3), *Скифиа* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 337; 1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 11), *Скуфия* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 9), *Сисифіа* (т. с., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 1); *Скіѳія* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261), *Скифия* (т. с., ПСРЛ, XXVII. Сокр. летоп. св. 1493 г., 172), *Скуфиа* (т. ж., 308); 1420, *Скифия* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет., 11); б. д., *Великаю Скѹфь* (див.), *Великая Скиѳіа* (ПСРЛ, VII, 264), *Скифия Великая* (ПСРЛ, XXXI, 11) і под.

Споріднені: о-ви *Скифос* (Кулаковский, I, 267) і *Скиѳскій* «въ Руси» (Ук. ПСРЛ, II, 425); узбережжя *Скифское* (80-ті рр. н. е.) (Петров, Макаревич, 23); *Понт Скифский* (Гайдукевич, 19), «Чорне море» (див. *Пон(тьскоє)*, море); *Неаполь Скифский; скіфо-сармати, тавроскіфи* тощо. Увічнювальні: пров. *Скіфський* у м. Сімферополі (Шульц, Головкина, 150), курган *'С'к'іф'с'кий* у с. Великі Гаї Тр; мог. *'Ск'іфскайа* в м. Білгород-Дністровський Од та ін.

Д.-р. транскрипція д.-гр. Σκυθία, іон. Σκυθίη = лат. Scythia «Скіфія» (як держава проіснувала з VII ст. до н. е. до поч. III ст. н. е.); пор. ще: Σκύθης «Скіф» (ім'я) ≤ «скіф(ський)», застар. укр. «скит(ський)», Σκύθαι «скіфи», вони ж (част. плем.) Σάκαι, Σκόλοται; Σκυθίς «скіф'янка (скіфська)»; σκυθιστί «поскіфському»; пор.: И в лето... 3099 Словен и Рус с роды своими отлучишася от Ексипонта... и хождаху по странам вселенныя... И от того времени новопришельцы *скифстии* начаху именоватися словяне (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 139—140), лат. Skutai-Skolotai «скіфи-сколоти» (Білецький, Скіфи, 76). Етнонім Σκύθαι як від: 1. д-гр. σκύφος (skuphos) «чаша», еол. σκύθος (skuthos) «т. с.» (Орлов, 199—200); мовляв, Таргітай, син Зевса й дочки р. Борисфена, народив синів Ліпоксайса, Арпоксайса і Колаксайса, в царювання яких із неба впали золоті плуг, ярмо, сокира й ч а ш а (Геродот, 188); отже, скіфи «чашечники» (Орлов, 366): чаші були примітною рисою скіф. побуту; 2. міфічн. Яфетового правнука *Скіфа* (ПСРЛ, XVII, 137; XXXI, 11; XXXIII, 139); пор. античну (скіф.) версію легенди про пох. *скіфів* як дітей *Скіфа*, наймолодш. Гераклового сина (ін. його діти— *Гелон* та *Агафірс* — стали родоначальниками пл. *гелонів* і *агафірсів*), від якого *Скіф* успадкував пояс із золотою ч а ш е ю й лук (Геродот, 189); 3. того ж кореня, що й д.-герм. skiutan, лит. šáuti «стріляти»: *Скіф* став царем, лише натягнувши лук свого батька (ДКШ, 210); 4. гр. σκύζεσθαι «сердитися, гніватися» (Бибиков, 45) — «гнівливі»?; 5. арійського skji «скитатися» (того ж походження, гадають, і Чѹдь: див. Чѹдинь) — «кочівники»? (ДКШ, 210); 6. того ж кореня, що й д.-сл. *študŭ «велетень» (т. ж.); 7. назви р. *Куфись* (в Пн. Надчорномор'ї) внаслідок перестановки (?) кінцевого приголосного (Орлов, 200); 8. запозичення з якоїсь сх. мови; пор. вар. Išku-zai, Ašquzai (ДКШ, 210); 9. зінсован. Σ'ακαι «саки», «скіфи» (Вс. Миллер — ЖМНП, 1886, X, 181—183); 10. іран. *skul-ta: різновид ін. скіф. самоназви Σκόλοται; пор. Σκύλης «скіфський цар», Σκίλουρος «т. с.» і Skolopitus «т. с.», де *skul- // *skol- залишаються темними (Абаев, Осет., 243—244); 11. того ж кореня, що й етнонім *кушани*,— з і.-є. *(s)keu- «стежити (за ки-

мось)», отже, *скіфи* — «сторожі (стад)» (Чеснов, 50)? Назва темна (ДКШ, 210). О. С.

СНЪВЬ: I. р., п. Десни л. Дніпра, суч. *Снов;* Щорськ. и Городнянськ. р-ни Чрг (СГУ, 514); 1068, а друзии [половці.— *А. К.*] потопоша въ *Сньви* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр., лет., 172); 1152, поидоша к Чернигову и перешедше *Сновъ*. и сташа оу Гуричева (т. ж., 338); 1068, въ *Снъви* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 161); 1152, кнзи же видивше Половци идуче прочь. и поидоша ѿ Чернигова. и идоша за Свинь. та за *Сновъ* (т. ж., 458); отъ Чернигова... за Свинь, да за *Сновъ* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 55); 1068, во *Снови* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 356); 1152, *Сновъ* (т. ж., 59).

Як від: скіф. **Съны (Сьны);* род. відм. **Снъвє (*Сьнъвє):* **-сн-** (із *-сьн- // **-сън-**), складов. ч. багатьох гідронімів типу *Дес(ь)на* (?), *Кросна, Шексна, Туросна;* сюди ж рр. *Снепород — Снопород, Снежеть* і под. з початк. **Сно-** // **Сна-** (?) (Соболевский, 262, 264; Фасмер, III, 699); з і.-є. *(s)nāu- // nāu- «пливти, текти»: *snū > sny > Snъve, Snъvь (Роспонд, Стр., 24; Moszyński, PZ, 181; Rozwadowski, 199; Сумцов, 27; Нерознак, НДГ, 160—161); сюди ж д.-інд. snáuti «текти, сочитися, омиватися», дієприкметник snutás; гр. νέω (із *snevō) «пливу» (Фасмер, III, 699); пор. ще snāpáyati «крапати, плавати», авест. snaδa- «лити» (Стрижак, НРП, 62—63). Коренев. **Сно-** // **Сне-** характерн. для багат. гідронімів; пор.: *Сновь* п. Тускорі в Курськ. обл. РРФСР; Snowka (бас. Німану); *Снежать, Снеберь, Снопоть, Сновид, Снагость, Снепород* (бас. Дніпра; ТТ, 208, 220); 1153, и то слышавъ Ꙗрославъ. поиде чере *Сновь* к Теребовлу (ПСРЛ, II, 1962, 466; див: *Снъвь* II). А. К.

II. так в Іпат. літ. під 1153 р. помилк. названо р. *Нѣзду* (див.); суч. *Гнізна* л. Серету л. Дністра. Див. *Снъвь* I. *Л. М.*

СНЪВЬСКАꙖ, тисяча («тисѧча»), військово-адміністративна тер. одиниця із центром у м. *Снъвьскъ* (див.) Чернігівськ. землі (тепер м. *Седнів* Городнянськ. р-ну Чрг; охоплювала бас. р. *Снові*, на пн. з м. Стародубом, по р. Десні з м. Новгород-Сіверськом; як найдавніша ч. Чернігівськ. «волості», давніша, ніж Новгород-Сіверськ. кн-во (Насонов, 58); 1149, Стославъ Ѡлговичь поча емоу молвити держиши ѡчину мою. и тогда взѧ Курескъ и с Посемьемь. и *Сновьскоую* тисѧчю. оу Ислава (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 384).

Релятив ж. р. від *Снъвьскъ* (див.). А. К.

СНЪВЬСКЪ, м., в Чернігівськ. землі, на р. *Снов* п. Десни; як: 1. біля гирла р. *Снов*, побл. суч. с. Брусилів Чернігівськ. р-ну Чрг (Барс., 188); 2. суч. *Седнів* Чернігівськ. р-ну Чрг (Голубовский, ТЧК, 168, в. VII; Андріяшев, Сівер., 104; Насонов, 231), заснован. у VII—VIII ст., із давнім г-щем, залишками фортеці, розміщен. на високому б. (Балика, 4—16); 3. відом. у XVI ст. с. *Сновескъ* на р. *Снов* (Голубовский, История, 108), а в XIX ст.— м. *Сновськ*. суч. м. Щорс Щорськ. р-ну Чрг; 1068, Стославъ же собравъ дружины нѣколико. изиде на нь ко *Сновьску* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 172); 1203, и веде Ростиславъ ко *Сновьскꙋ* (т. ж., 419); 1068, Стославъ... изыиде на нѧ ко *Сновьску* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 161); 1155, тогда же прида ему .г҃. городы. а *Сновескъ* собѣ ѿю. и Корачевъ и Воротинескъ. занеже бѣ его ѿступилъ и поиде Стославъ Ѡлгови *Сновьску* (т. ж., 479); 1234, Мьстиславъ Глѣбовичь... поимаша грады многы по Деснѣ тоу же взѧша и Хороборъ и Сосницю. и *Снѡвеськ* (т. ж., 772); 1068, побѣди Святослав Половце у *Снъвьска*... Святославъ изиде... ко *Сновьску* (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 17, 189), Святославъ же собравъ дружины нѣколико, изыде на нь ко *Сновьску* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 336); 1202, ко *Сновску* (т. ж., 108), *Сновескъ* (А се грады Кіевьскіе) (т. ж., 240).

Похідні: 1149, Стославъ Ѡлговичь... взѧ Курескъ и с Посемьемь. и *Сновьскую* тисѧчю (ПСРЛ, II, 1962, 384).

Релятив на **-ьск-** від гідроніма *Снъвь* (див.); пор.: *Кꙋрьскъ* і р. *Кура; Тꙋриискъ* — від р. *Тꙋрьꙗ* й под. (Роспонд, Стр., 24). А. К.

СОЛИ, пос. (?), в Галицьк. землі (?), суч. Підкарпаття; тепер не простежується; пор. с. *Стара́ Сіль* Старосамбірськ. р-ну Лв; 1255, слышав же Левь. ꙗко Федоръ посланъ ѿ него ко *Солемь* (къ *солем*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 830).

Пор. ще: *Нижні, Дальні* й *Верхні Солі* в Боснії (Головацкий, 294) та *соляні* промисли, якими славилась Галицька земля (Тихомиров, 91).

Pluralia tantum від д-р. *соль*. *Л. М.*

СОЛОНЫИ, шлях («пꙋть»), із Києва Дніпром, Самарою, Вовчими Водами, Кальміусом (пор. пр. *Соляна*) до Перекопа (умовно) й *соляних* озер Криму (Кудряшов, 103—106, 145; Фотинский, 23); 1170, и Гречьскии путь... и *Солоныи* и Залозныи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 538), *солоныи* (т. ж.), Гречьскій... и *Соляный*, и Залозный (*соляный, сольный, солоныи, солоны*) (т. ж., 1843, 97); 1169, Греческыи... и *Солоны*, и Залозы (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 82); помилк. «Смоляныи» (Ук. ПСРЛ, II, 111). Пор. ще: *Сольный* шлях і 1564, баня Solna в м. Дрогобичі Лв (ОАІМ), кол. вул. *Сільна* в м. Перемишлі та гідроніми на **Солон-** (див. СГУ, 517—520).

Ад'єктив із прасл. *solnъ від апелятива *соль*. О. С.

СОМИНО, с., у Волинськ. землі; с. *Сомин* Турійськ. р-ну Вл; 1287, а Садовое еи *Сомино* же далъ есмь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 904); 1499, и проси(л) в на(с) оу воло(ди)мирсько(м) повѣтє сєла на имѧ *сомина* (ССУМ, II, 368).

Посесив на **-ин-** від антропоніма **Сом(а)* (?); пор. особові ім.: *Сомко, Сомовитъ* (Морошкин, 182); *Сомовитовичь* (~ 1425 р., ПСРЛ,

II, 1962. Ипат. лет., 896); 1281, два *Сомовитовича* (т. ж., 882—883). А. К.

СОСЪНИЦА, м., в Чернігівськ. землі; суч. м. *Сосниця* Чрг; 1234, Мьстиславъ Глѣбовичь... поимаша грады многы по Деснѣ тоу же взАша и Хороборъ и *Сосницю* и Снѡвескь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 772).

Іменник на **-ица** від д.-р. *сосъна*, часто вживан. на Поліссі, коли йшлося про дерево з бортю, дуплом (пор. рос. діал. *сосна* «заболонь дерева») (Фасмер, III, 726—727). А. К.

СТАНЪКОВЪ, пос., в Галицьк. землі (?); тепер не простежується, як: 1. на шляху з м. Володимира (-Волинського) до Теребовля (див.: Зубрицкий, II, 90—91; Барс., 189—190); 2. с. *Станин* Радехівськ. чи с. *Станимир* Перемишлянськ. р-ну Лв; 3. с. *Струсів* Теребовлянськ. р-ну Тр; 4. кол. с. *Стоянов* (не локалізоване) тощо; 1153, и тако скупАсА. всѣ оу ВолодимирА поиде къ *Станкову (станко, станковоу)* [*станко* переправлено іншою рукою в *станкову*, а наступне *станковоу* закреслено.— *Л. М.*] (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 466).

Пор.: сс. *Станків* Стрийськ. р-ну, *Станківці* Миколаївськ. р-ну Лв; *Станківці* Долинськ. р-ну; *Станкова* Калуськ. р-ну І.-Ф.

Посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Станъко*, зменшен. від *Станиславъ, Станимиръ* і под.; пор. ст.-укр. *Станко* (ССУМ, II, 379), яке має загальносл. поширення (Морошкин, 185). *Л. М.*

СТАРАЮ БѢЛАВѢЖА, м., в Переяславськ. землі; гіпотетично, бас. Сули; на сх. від суч. м. Прилук (Багалей, 127), Чрг; 1149, Гюрги... поиде... на *Бѣлувежю*. на Старую и стоюша оу *Бѣлывежи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 377), на *Бѣлувежю*. на *Старую* (т. ж., 1842, 42), у *Бѣлывѣжи* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 46). Як *Бѣлая Вѣжа*, «поселена» (звичайно, відновлена) Кочубеєм 1753 р. в Прилуцьк. полку (Лаз., ОСМ, III, 268).

Атрибутивне словосп. (наз. відм. одн.), в якому означення — форма ж. р. від д.-р. *старыи* (вказує на існування ін., *новішого* однойменн. пос.; див. *Бѣлаю Вѣжа*), пор.: ст.-сл. **СТАРЪ**, рос. *стáр(ый)*, укр. *старий*, болг. *стар*, с.-х. *стȃр*, словен. stȃr, чес., словац. starý; польськ., в.-луж., н.-луж. stary тощо (Фасмер, III, 747), а означуване — композит: нечленн. ад'єктив *Бѣлаю* (див. *Бѣлъка*) + *Вѣжа* (< д.-р. *вѣжа* «шатро, кибитка, башта» з прасл. *věža, *vězja «будинок-віз на полозках або колесах», до *vezǫ «везу»), сюди ж укр. й білор. *вéжа* «башта» (Фасмер, I, 285). О. С.

СТЄПАНЬ, м., у Волинськ. землі; суч. смт *Стéпань* Сарненськ. р-ну Рв; б. д., *Степань* (Волыньскый) (XV ст., ПСРЛ, XXII, I. Русск. хронограф, 163), *Степанъ* (А се грады Волыньскіе) (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240).

Похідні: 1292, престависА *Степаньскии* кнАзь. Иванъ с҃нъ Глѣбовъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 938); 1596, Исаакій *Степанскій* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 342).

Посесив на *-j(ь) від д.-р. християнськ. особового ім. *Стєпанъ* (див. *Стефановъ*, м-р.). А. К.

СТЄФАНОВЪ, м-р («манастырь»), побл. давн. Киева, на Кловськ. узгір'ї; 1096, въжгоша *Стеѳановъ* манастырь. и деревнѣ и Герьманы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 232), манастырь *Стефанечь* деревнѣ. и Германечь. ї приидоша на манастырь Печерьскыи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 222), *Стефанъ* монастырь и деревнѣ и Германечь (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 16), *Стефань* монастырь, и Деревлѣ, и Германечь (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 9), и пожгоша монастырь дѣвическій святого *Стефана* и деревнѣ германъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 281).

Посесив на **-ов-** від д.-р. християнськ. особового ім. *Стефанъ;* вар. *Стефанечь* — на *-j(ь) від розмовн. **Стефаньць* // **Стефан(ъ)ко;* див. *Стєпань*. Засновником та ігуменом м-ря був якийсь *Стефанъ* (Петров, 89), Пор.: *Стефан*... иже бысть в него мѣсто игумень, пакы по отшествии изъ манастыря състави на Кловѣ свой манастырь (КПП, 11). І. Ж.

СТОЖЬКЪ, с., у Волинськ. землі; як с. *Стожекъ* кол. Кременецьк. пов. Волинськ. губ.; суч. с. *Стіжóк* Шумськ. р-ну Тр; 1261, Левъ розмета. Даниловъ и *Стожекъ*... Лвовъ розмѣта (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Лавр. лет., 849); 1288, Рачьша же изнаиде Мьстислава. во *Стожьцѣ* (т. ж., 912).

Семантичним способом від *стожькъ* «маленький стіг» (пор. також: 1424, *стожокъ* «межовий знак»; Ако оуѣхана к нему границА о(т) розднова чєрє(с) полє поперє(к) на оустьє воловo(г)... до пасѣки а обчиною поперє(к) на *стожки*) (ССУМ, II, 388); демінутив від д.-р. *стогъ*; пор. ще: ц.-сл. *стогъ*, болг. *стог;* укр. *стіг, стіжóк*, білор. *стог* «стіг сіна» й под. (Фасмер, III, 763). А. К.

СТОНАНИЧИ, с., в Чернігівськ. землі; як **пос. (чн ур.)** десь у р-ні: 1. суч. *Лісковиці* (м. Чернігів); 2. Єлецьк. м-ря (Андріяшев, Сівер., 104); 3. м. Чернігова (Барс., 191) Чрг.; 1160, и поиде ИзАславъ к Чернигову. съ всею силою Половецьскою. на С҃тослава на Ѡлговн и сташа подлѣ Десну. по Крырову. ѡли до оустью. а внизъ до *Стонаничь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 506).

Семантичним способом від патроніма на **-нч(и)**; в основі д.-р., антропонім **Стонанъ;* пор. *Стоянъ* (Морошкин, 187). Як *Гостъничи, Гостоняничи* — «місце (?), де зупинялися гості» (Насонов, 224). А. К.

СТРЬЖЬНЬ, р., суч. *Стрúжень* п. Десни л. Дніпра в м. Чернігові (Насонов, 232); суч. Чрг.; 978, Володимеръ же приступи ко вратомъ всточнымъ. ѿ *Стрежени* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 201). Пор.: рр. *Стрижень:* 1) п. Коропця л. Десни; 2) бас. Тетерева; 3) в Києво-Святошинськ. р-ні Кв; 4) в Ріпкинськ. р-ні Чрг (СГУ, 533).

Семантичним способом від д.-р. *стрьжьнь* «стрижень, середина течії, глибина, бистрина»

(Срезневский, III, 565); «лінія найшвидшої течії в річці» (Мурзаевы, 211; ТТ, 118); пор. рос. *стрежень // стержень;* як *Стрижнь* з ознаками укр. рефлексації trьt (Трубачев, 232). Пор. ще: *Стрѹмьнь,* рук. Прип'яті, з оз. Нобель в Зарічненськ. р-ні Рв, гирло в Пінськ. р-ні Брестськ. обл. БРСР (СГУ, 535); а також: *Воробеескъ* на р. *Струменѣ* (А се грады Волыньскіе; к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240) — від *стрѹмьнь* «ручай»; сюди ж: укр. *стрýмінь,* словен. strúmen, польськ. strumień, прасл. *strumy, лит. діал. straumuo «потік, ручай» (Фасмер, III, 783—784); рр. *Струма* на Балканськ. п-ві (Георгиев, БЕО, 28), *Струмóк* бас. Десни (СГУ, 535) тощо. А. К.

СТРѢКВА, р., пр. Трубежа (Трубайла), (Андріяшев, Переясл., 8) л. Дніпра; побл. м. Переяславля Руського, суч. Переяслав-Хмельницький Кв (Ук. ПСРЛ, II, 410); 1142, Игореви Ѡлговичю. всхотѣ ити в Переѥславль. и пришедъ ста по *Стрѣкви* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 310); 1148, поиде ѿ *Стрѧкве* мимо городъ. и ста межи валома (т. ж., 322), поидемъ к Переѥславлю... и пришедше сташа оу Кудьнова селца. перешедше. *Стрѧковъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 378); 1142, Игорь Олговичь восхотѣ себѣ Переяславля... и пришедъ ста по *Стрѣкви* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 33); 1149, перешедше *Стрѣковъ* (т. ж., 46), *Стрѣковь, Стряковь* (Ук. ПСРЛ, II, 440). Пор.: 1622, с. *Строково* побл. с. Помоклі (Воссоед., I, 37), очевидно, пізн. с. *Строкова,* згадане 1689 р. в Переяславськ. полку (ОАІМ), а в 1765—1769 — у 3-й Переяславськ. сотні (ГО, 63).

Як від **Стрѧкы,* род. відм. *Стрѧкъвє* (Соболевский, Лингв., 69); пор.: укр. *цéрква,* д.-р. *цьркы,* род. відм. *цьркъвє,* ст.-сл. **ЦРЬКЫ, -ЪВЄ.** Що ж до **Стрѣк- // Стрѧк- // Строк-** пор. д.-р. *стрѣкати, стрѣчѹ* «штрикати, колоти, жалити» й под. Сюди ж: д.-р. *стрѣкатель* «штрикач», *стрѣкало* «штрикало», *стрѣкъ* «гедзь» та ін. (Срезневский, III, 567—564); укр. *стрікнýти* «вжалити», «штрикати», «колоти, тикати», «стрибати» (Гринченко, ДВУ, 1831, 2130); білор. *стрікáць* «жалити, колоти»; болг. *стрякам* «тріскаю, стукаю»; с.-х. *стриjèка* «тріщина; смуга»; з ін. вокалізмом рос. *строкá* «строчка; рядок» і «гедзь», первинно «укол»; болг. *щръклица,* діал. štr̥kél «гедзь» з експресивною зміною с > ш (Фасмер, III, 773—774; 780—781). О. С.

СТѹБ(Ь)ЛА, р., у Волинськ. землі; суч. *Стýбла* п. Стиру п. Прип'яті п. Дніпра (Ук. ПСРЛ, II, 440) Рв; пор.: на *Стублѣ* (Барс., 158) с. Пересопниця Ровенськ. р-н Рв, а також рр. *Стубелька* пр. Горині (т. ж., 191); *Стýбелка* п. *Стубли* л. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; *Стýбло* пр. Стиру п. Прип'яті (СГУ, 535); імовірніше, це р. *Стубла* л. Горині, вона ж: *Стубель, Стубáзка,* Stubełka, Stubło, Stubełko, Stubeł, Stubeńka (СГУ, 535); 1150, Глѣбъ стоѩше выше города Пересопници. на *Стоублѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 393).

Як семантичним способом від однойменного апелятива в значенні «криниця»; гідронім зустрічається у всіх сх. слов'ян один раз (Moszyński, PZ, 171); пор.: серб.-ц.-сл. *стублъ* «джерело», болг. *стýбел* «пусте дерево, зруб колодязя», *стýблица* «дерев'яне корито», с.-х. *стýблина* «колода, видовбане дерево», словен. stúblo «труба із стовбура дерева», д.-чес. stbel «джерело, колодязь» (Фасмер, III, 785—786; Schütz, 67); югосл. гн: Stuble, Stublenica, Stublina, Stublica, Stublarica (Dickenmann, II, 123—124); в значенні «джерело», поширене, в основному, в пд. слов'ян (Трубачев, 137, 264). Л. К.

СТѸГЪНА, р., суч. *Стýгна* п. Дніпра, в Київськ. землі; суч. Васильківськ. і Обухівськ. р-ни Кв; 988, нача ставити городы... и по *Стугнѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 121); 1093, и поиде Стополкъ и Володимеръ и Ростиславъ. къ Треполю [и] прїдоша къ *Стужьнѣ*... преидоша Стугну рѣку (т. ж., 219), прибѣгоша к рѣцѣ *Стугнѣ* (т. ж., 220); 1150, ѡ рѣцѣ ѡ *Стугну* (т. ж., 327); 988, Володимеръ... нача ставити городы... по *Стугнѣ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 106); 1093, и поиде Стополкъ и Володимеръ и Ростиславь къ Трьполю. и приидоша ко *Стугнѣ*... и придоша *Сту (стъгноу)* рѣку. бѣ бо тогда наводниласѧ велми (т. ж., 210), и прибѣгоша к рѣцѣ *Стугнѣ* (т. ж., 211); 1150, Изѧславъ. поиде противу Володимиру... и перешедъ *Стугну.* и Ѡлшаницю переиде (т. ж., 400); 1151, поидоша мимо Василевъ чере *Стугну* и пришедше к валови (т. ж., 434); 988, и по *Стругнѣ* (НЛ, I, 159); 1093, ко *Стугнѣ* рѣцѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 6), къ *Стугнѣ* (т. ж., 7); 1150, на *Стугнѣ* Василевъ (т. ж., 240), о рѣку *Стугну* (т. ж., 48; ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 48); 988, И нача ставити городы по Дѣснѣ..: и по *Востоугнѣ* (ПСРЛ, IV, 1915, I, I, 90); 1093, приидоша Половци на Рускоую землю, Свѧтополкъ же и Володимеръ Манамахъ бишася с ними об ону страноу *Стоугны* (т. ж., 136), Василевъ на *Стугнѣ* (т. ж., в. II, 623); 1159, *Стугна* (Оп. КПЛ, 168; 1594, МЮР, I, 155; 1686, ПСЗРИ, II, № 1186; АЮЗР, VII, I, 526; 1785, ЦДІАК, ф. 193, оп. I, од. зб. 2863, арк. 3 зв.; Горшков; ВСОРИ КГ, 16; Фунд., 41; Де-ла-Флиз, 626; Похилевич, 37; Андр., ЛЮ, карта; Макс., Прил., 71; Машт., Дн., 51; Макс., Киев, 24); 1541, *Стугъна* (АЮЗР, I, VI, 31); 1593, Stuchna (т. ж., I, 386), 1607, Stuhna (Źr. dz., XXI, 124; Rulik., ОРК, 50); 1686, (помилк.) *Стульма* (ПСЗРИ, II, № 1186), Stuha (Кордт, № 4, 16; Ляск., ИКА, 23), *Бѣлка* (Фунд., 41), *Стругна* (Орлов, 235); 1977, *Стýгна* (Анк.).

Похідні: сс. *Застýгна* (Васильківськ. й Обухівськ. р-нів Кв), кут. *Стýгна* в с. Копачів Обухівськ. р-ну Кв (Анк.); 1974, став *Стугнянський* у с. Погреби Васильківськ. р-ну Кв (Анк.).

Як від: 1. того ж кореня, що й *стогнáти* (Юнк, 30); 2. прасл. *sъlǫga «стрічка» (сюди ж *Овстуглянка*) або ж укр. *стугнúти* «гриміти» (Moszyński, PZ, 177—178); 3. (найімовірніше) прасл. *stug- // *styg-, пор. д.-р. і рос. діал. *стýгнуть* «стынуть»; польськ. stygnąć «холонути, мерзнути» (Lehr-Spławiński — RS, 1960, XXI, I, 16; Фасмер, III, 786) тощо І. Ж.

СТЫРЬ, р., суч. *Стир* п. Прип'яті п. Дніпра; Волинська земля; поч. в Бродівськ. р-ні Лв, тече через Вл й Рв УРСР, гирло в Брестськ. обл. БРСР (СГУ, 530); 1149, конь же ѥго ꙗзвенъ велми. оунесъ... своѥго и оумре. ѡн же жалуꙗ комоньства ѥго. повелѣ и погрести надъ *Стыремъ* (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 325), кнзь же Андрѣи... повелѣ и погрести надъ *Стыремъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 391); 1259, Коуремьсѣ же не перешедшоу *Стыра.* посла люди к Володимѣроу (т. ж., 840); б. д., Луческъ Велікыи на *Стыри* (Волыньскыи) (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 163), Луческ(ъ) Великый на *Стырѣ* (НЛСХС, прил., 447; XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 623), Луческъ Велікыи на *Стыри* (А се грады Волыньскіе) (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1441, кроль преправился през *Стыр* рѣку (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, 82).

Як від: 1. прасл. *sturo; пор. гр. σταυρός «кілок», «паля»; д.-в.-н. staurr «т. с.», лат. restaurāre «відновлювати; відбудовувати» (Lehr-Spł., 61); 2. прасл. *S-tu-r-i-s; пор.: Τύρης, «Дністер», д.-інд. s-thura- «великий, могутній», що в слові *тур,* рос. *настырный* «настирливий» (Вержбовский, 30); 3. ст.-ісланд. staurr «паля», д.-в.-нім. stiura «руль», латиськ. stūris «кут», stūrs «упертий», рос. *стырить* (Būga, II, 313); 4. комплексу **стр-**, що в гідронімії часів балто-сл. єдності, коли всі (?) рр. звались «стриями» і, поступово архаїзуючись, випадали з живої мови, а значення «річка» дрібніло й переходило в апелятив *струмо́к* («потічок, ручай»); пор.: д.-р. *стрѹмьнь,*стрѹю;* укр. *стру́мінь,* польськ. strumień; чес., укр., рос., в.-луж. struha; лит. straũjas «швидкий»; латиськ. stráuts «струмок», strȃva «течія, потік»; а також: д.-прус. Stradawn, Stromke, Stromyk і под.; укр. рр. *Стру́га, Стрий, Струмінь;* югосл. *Стреме* та ін. (Петров, Етн., 83—87); помилк. із д.-інд. sthūrás «сильний» і «руль, кормило» (Фасмер, III, 790; Moszyński, PZ, 168, 169); 5. двох коренів *stir- і *Styr, оскільки для укр. мови можливе змішування голосн. **і** та **ы** (<ū), бо збереглися пізн. фіксації; аналізована назва в давнину, очевидно, звучала інакше, пор. с. Zastyrnie, а не *Zastyrje, а також Prostyrń, або Prostyrńa, пр. нижн. *Стиру* й відомі на Україні гідроніми Probużka, Protorn, Probojna й под. Отже, *Stirь або *Stirnь чи *Prostirnъ (розлоге озеро, повільна течія), від прасл. *stьrǫ, *sterti «розширятися»; пор.: ст.-болг. pro-strěti, prostranъ; укр. *про-стира́ти;* польськ. przestrzeń, przestronny; ст.-інд. stīrṇah «розлогий», prastaráh «розширяти», а також герм., д.-іран. та д.-інд. континуант. і.-є. *sthūrás «великий, широкий, сильний», що дозволяє виводити гідронім і від зникл. прикметника *styrъ чи *styrnъ; пор. ще гідронім Staŕ від *starъ «старий», як Čerń від *čьrnъ «чорний» (Moszyński, PZ, 168—170); того ж кореня, що й *Простырнь* (Трубачев, 237; Pauls, 190). Пор. ще сс. *Стирово*: 1. в Тверськ. губ.; 2. біля м. Вишній Волочек, а також ст.-дат. антропонім Styr як давнє «немир, боротьба» (Vasmer, Wikingspuren , 826); укр. гідроніми *Стирець, Стирин, Стириця, Стиртиська* (СГУ, 530) тощо. А. К.

СѸЛА, р., л. Дніпра в кол. Переяславськ. землі; суч. *Сула́* в Пл; б. д., а друзии сѣдоша по Деснѣ. и по Сѣли (семи) по *Сулѣ* и нарекоша Сѣверъ (1377 р., ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 6), 989, Володимеръ... нача ставити городы по Деснѣ. и по Востри. и по Трубешеви. и по *Сулѣ.* и по Стугнѣ (т. ж., 121), 1096, бѣжаша на *Сулу* (т. ж., 248), ис Переꙗславлѧ за *Сулу* (т. ж., 250); 1107, бродишсѧ чресъ *Сулу* (т. ж., 282); 1154, бѣ... тогда Глѣбъ на *Сулѣ* (т. ж., 343); 1147, к *Соулѣ*... на *Соулоу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 357); 1182, за *Соулоу* (т. ж., 613); 1183, на *Соулѣ* (т. ж., 631); 1185, возлѣ *Соулоу* (т. ж., 637); 1201, Кончакоу. иже снесе *Соулоу* (т. ж., 716); 988, по Десне. и по Днепрѹ и по ѡстри. и по Трѹбежю. и по *Сѹлѣ* (XV ст., ПСРЛ, XVII. Уваровск. сп., 117), по Деснѣ и по Днепроу и по ѡстри и по Требежю. и по *Соули* (1519 р., ПСРЛ, XVII. Супрасльск. сп., 14); 1157, по Деснѣ... Востри... Трубежи... *Сули* и по въ Стугне (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 365), по *Соулѣ* (т. ж., 75); 988, по Деснѣ и по Сѣмѣ и по *Соулѣ* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 2), по Деснѣ и по Въстри и по Трубежи, по *Сулѣ* и по Въстугнѣ (т. ж., 39); 993, Печенѣзи пріидоша по оной странѣ отъ *Соулы* (т. ж., 40); б. д., по Деснѣи... Сѣли... *Сулѣ* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 580); 993, приде Бонякъ и Шаруканъ старыи и инии князи мнози Половетьни, и сташа около Лубна. Святополкъ же и Володимеръ и Олегъ и Святославъ и Мстиславъ, Ярополкъ и Вячеславъ идоша на них к Лубни и перебродившись черезъ *Силу* [!] (т. ж., 389); б. д., Комони ржуть за *Сулою* — звенить слава въ Кыевѣ... по Росі і по *Сули* гради поделиша... Уже бо *Сула* не течетъ сребреными струями къ граду Переяславлю (Сл. СОПИ, V, 253); 1518, за *Сулою* (XVI ст., ПСРЛ, XXVIII. Уваровск. лет., 354); 1595, в селе Лубни, на речце *Суле* (XVII ст., ПСРЛ, XXXII. Баркулабовск. лет., 183); 1498, наехалъ... тѣхъ Татаръ на полѣ у Белово Озера, и они его... не отпустили..., да и приведчи къ усть *Сулѣ*, да его отпустили (СИРИО, XXXV, 248); 1502, Орда дей кочюетъ на Турпачѣ [Трубежі.— *О. С.*] да и по *Сулѣ*. А крепости хотятъ себѣ чинити на усть *Сулы* (т. ж., XII, 419); 1681, *Сулъ* река (Рус., Тр., 18). Пор. ще: р. *Сула:* 1. п. Німану в кол. Мінськ. і Віленськ. губ.; 2. п. Мезені в кол. Ростовськ. пов. Ярославськ. губ.; 3. побл. р. Казанки в кол. Казанськ. губ. (Фасмер, III, 799); 4. л. Печори (Никонов, КТС, 398); 5. п. Німчі в бас. Сейму; 6. л. Клевені в тому ж водозборі; 7. пр. Попраду та ін. (SG, III, 884).

Похідні: 1226, *Посулье* (ПСРЛ, II, 1962, 290), звідки деривати *Посульци* (ПСРЛ, І, 1962. Лавр. лет., 305), *Посульцы* (ПСРЛ, IV, 1929, 679); 1498, *Сѣверъ Сулская* (ДР, II, 90); 1552, р. *Сулица* (АЮЗР, VII, I, 102); 1669, *Сула Старая* (Астряб, 77); XIX ст., *Сулинка,*

рук. *Сули* (МДП, 81); *Сулка* пр. *Сули* (Машт., ДН, 217); оз. *Сулище* в кол. с. Чигирин-Діброві Кременчуцьк. пов.; сс. *Засýлля* Лубенськ. р-ну Пл і Надригайлівськ. См (ОКІМ); кут *Присýлля* в с. Глинськ. Роменськ. (1908, *Присулье*) (ОАІМ) і с. *Верхосýлка* Білопільськ. р-ну См; прізв.: 1366, *Соульскии* (можливо) на Перемищині (Розов, 1928, 12); 1767, *Сулицкій* — на Лівобережжі (ОКІМ); 1659, *Суличичь* (Акты ЮЗР, IV, 272) та ін.

Як: 1. із тюрк. suluγ, де su (sū в казах. і тат.) «вода» (пор. ще д.-уйг., орх. suv, sub «т. с.»), а афікс -luγ //-lyγ (після втрати кінцев. -γ) чи -laq // -laγ (-la-q, -la-γ) означає наявність або повноту того, на що вказує основа: *Сꙋла* < *sula (< *sūlaγ) «повноводний»; пор. кашг. suvlaγ «водопій, водойма»; тюмен., курдак. sulau «водопій; місце, багате водою»; чагат. sulaq «водопій»; тур. sulaq «водянистий, вологий; місце, багате водою»; мовляв, сх. слов'яни принесли цей тюркізм із пд. (?), як вони занесли назви *Ока, Уда, Біла* та ін., напр., у Сибір; можлива гетерогенна омонімія, пор. *Сула* (Менгес, 131—132) бас. Дніпра, Німану (балт.), Мезені, Печори (фін.), Волги (тюрк.); 2. споконвічно сл., але не від ст.-сл. **соѹлѣи** «ліпше»; пор.: гот. bi-sauljan «бруднити, загрязняти», норв. søyla «мул, трясовина», шв. saula «грязь» (Фасмер, III, 799—800); сюди ж гр. ὕλη «мул», лит. sulà «сік дерева» (Менгес, 132); це припущення, за яким можливий фін. суб- чи адстрат (пор. фін. sula «рідкий, розмерзлий, талий»; sulava «те, що тане; пливкий, талий»; sula vesi «відкрита вода»), є дуже показовим: верхня ч. течії р. *Сули* підходить до бас. р. Сейму л. Десни (де є ще дві рр. *Сули*) — р-ну балто-іран. контактів та фін. субстрату (ТТ, 231, 242); 3. паралель (з більш еволюційован. консонантизмом) до іран. назви р. *Сурá* (п. Дніпра в Дн., власне, *Мóкра Сурá* з пр. *Комишувáтою, Стовповóю* й *Сухóю Сýрами* та *Сýркою* тощо), яку можна поставити в зв'язок із молодоавест. sūra-«loch, lacuna», l // r нагадує відоме явище скіфсько-осет. консонантизму (Трубачев, 138—139). Зберігаючи можливість балто-сл.-іран. походження назви, пор. ще: д.-уйг. söl, sül «соковитість; сік (у дереві, м'ясі)»; тат. (казанськ.) sül «сік (у клітинах, тканині тваринних організмів), сироватка», kanly sül «сукровиця»; сари-югур. søl «кров (барана)» ~ монг. писемне silän «суп», монгор. (!) sulō (< *si̯ul-) ~ манчж. šula «каламутна рідина, плодовий сік», чув. šyv, д.-тюрк. sub, туркмен. suv, якут. ū (<*su̯u), узб. suv, тур. su, уйг. su, башк. hyv «вода» (Иллич-Свитыч, 1, с. XV; збережено авт. систему), що разом (пор. ще: алт. $s_1$ula «волога, сік, танути», урал. sula «талий, танути», і.-є. sulā «сік, напій», картв. $s_1$wel- «мокрий, мочити, мокнути», семіто-хамітськ. šwl «напій»; т. ж., 35) відкриває ностратичні горизонти цієї лексичн. групи. О. С.

СꙋПОИ, р., п. Дніпра; Переяславська земля; суч. *Супíй*, Чрг, Кв, Чрк; 1096, посади мѧ ѡць в Переꙗславли... и ходихо за *Супои* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 248); 1136, начаша воєвати. села и городы по Сулѣ... и Оустьє пожгоша и... сташа на *Супои* (т. ж., 303), приде Всеводъ... к Переꙗславлю... и бишасѧ оу еплихъ воротъ. и въ кнѧжихъ... и почютиша Ꙗрополка... идоуша на верхъ *Соупою* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 297); 1147, стоꙗше Изѧславъ верхъ *Соупою* (т. ж., 354); 1149, придоша к Гюргеви ту на *Супои* (т. ж., 377); 1155, придоша... Половци на миръ. и сташа по Дубницю ѡли до верхъ *Супою* (т. ж., 481); 1145, перебродѧся черезъ Днѣпръ... а самъ поиде на *Супой* (XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Троицк. лет., 19); 1136, Олговичи приведше Половець, и начаша воевати городы и села по Сулѣ, и пришедше к Переяславлю много пакости сътвориша и Устье пожегше отъидоша, и сташа на *Супои* (т. с., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 33); 1147, и перебродися чрес Днѣпръ и ста над Черторыею и оттуду посла... к Чернигову, а самъ... на *Супои* (т. ж., 41); 1552, Повинни... Каневцы-мещане и бояре ездить зъ старостою в ловы на *Супой* (АЮЗР, VII, I, 95); 1665, Sapoy, Supoj; XVII ст., Supoi (СГУ, 540); 1869, за *Супоемъ* (Чубинский, VI, 365); 1898, *Супонь;* Supol (СГУ, 540); суч. *Сўп'íй*. Ін. вар.: Gelmasofka (СГУ, 540); *Стрúжень ('Стрижэн'), Канáва, Рíчка, Мастрáй (< магістрáль), Стрýга* (Пономаренко, 36).

Похідні: 1776—1769, х. *Супойский,* «Хутір коло річки Супій» (ГО, 67); р. *Супоецъ (Малый Супой)* (Маркевич, 432) п. *Супою* (Бод., Пам. кн., 132); на ній с. *Супо'íвка* (СГУ, 540).

Як: 1. від **Сꙋ-** «з поняттям про сусідство» (пор. *сут(оч)ки*) і **-по-** (пор. д.-р. *поити*), мовляв, «суміжний водопій» (?) (Брахнов, 43); 2. «суміжний із полем»; пор. вар. Supol і бол. *Пілля* бл. с. Дівички бас. *Супою* (т. ж.); 3. відповідник гр. 'Ἐξαμπαῖος бас. Пд. Бугу (скіф. «Святі шляхи», пор. іран. yazata- «священний») (Соболевский, РСЭ, 257), що сумнівно (Трубачев, 195); 4. сл. префіксальне *sǫ-pojь (т. ж., 195, 264) (Стрижак, НРП, 93); пор. в бас. Дніпра й Дністра: *Сувид, Суглица, Суземка, Сукíль, Сукичь, Сукремля, Сукромля, Сукромна, Сумарынь, Супорь, Супрута, Суржа, Сурича, Сусеченка, Сутин, Сутопка, Суточка // Сутоцкая, Суболица, Субодь* — позбавлені апелятивн. відповідності, що свідчить про їхню архаїчність; сюди ж (бас. Вісли): Sąpłat, Sąpolna, Sąspówka, Sąstad i Sudoł, Sułomie, Suprásl < *Sǫ-prę̨d-slь; лит. San-drava, San-taka(s), Sųvalka = Sūvalka, іран. *Сънопородъ* (див.) < *san-parata- «стіччя, злиття»; д.-балк. Σύ-βαρις та ін., належні до типової і.-є. гідронімної словотвірної моделі (Трубачев, 264—265). О. С.

СꙋРОЖЬ, м., на пд. б. Криму; тепер смт *Судáк Судáцької* селищної Ради Феодосійськ. міськради Крм.; 758, лета 6266... бывшаго иже во святых... Стефана, архиепископа *сурожскаго,* в царство Льва Исавра... от страны Каппадокийския и от патриарха Германа *Сурожу* поставлен бысть (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 33), мало лѣтъ миноу... изъ Новаграда, князь Бравлинъ [прийшов у *Сꙋрожь.— О. С.*] (Соболевский, «Третье», 57);

б. д., Збися-Дивъ, кличетъ.., велитъ послушати земли незнаемѣ, Влъзѣ, и Поморію, и Посулію, и *Сурожу*, и Корсуню, и тебѣ Тьмутораканьскыи блъвань; 1389, И проидохомъ устие Азовскаго моря, и взыдохомъ на великое море; въ шестый же день.., минухомъ Кафинский лименъ и *Сурожъ* (Сл. СОПИ, V, 254); 212 р. н. е., гр. Σουγδαία (Фасмер, III, 807); а також Σουγδαία, лат. й італ. Soldaia, Soldachia; араб. *Шолта̄тийа* (Ідрісі); тюрк. *Сӯ(г)да̄к*, звідки 1327, *Сурда̄к;* VIII ст. н. е. (Равенський анонім), Sugdabon (Бартольд, 489—490); араб. Sūdāq, Suγdāq (Менгес, 132), Sūdāk (XIII ст., ібн аль Атхір), Surdāk; с.-гр. Σουγδία, звідки ст.-сл. **СОУГЪДИ**; XIV—XV ст., італ. (нар.-етим.) Solda(d)ia (Фасмер, III, 795, 807); 1314, Sardaya (Менгес, 132); 1400, Sodaya (т. ж.); тат. *Су-даг* і Sudak (Ізюмов, 41). Ін. вар.: *Сугдая, Сугдея, Сугдія, Сольдадія, Сольдая, Содая, Сордая, Сідагіос, Сольтак, Судагра, Седак, Сурдак, Сувейда, Суадік, Судаг, Судак* (Білецький, Осн., 14); *Сидагий, Судок* (Суперанская, Крым, 175); *Сугда, Сугдайон* (Маркевич, Крым, 18, 23); *Сугдат* (Гарагуля, 180) та ін.

Похідні: *Сꙋрожьское*, море (див.); 1288, и тако плакашася надъ нимъ всемножество Володимерцевъ... Нѣмци и *Сурожьци* и Новгородци (ПСРЛ, II, 1843, 220); 1375, Прибеже с Москвы въ Тѣрь къ князю Михаилу Иванъ Васильевичь тысячскаго да Некоматъ *Сурожанинъ* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 130); 1356, пріиде на Москву изо Орды Ирынчѣй и съ нимъ гости *Сурожанѣ* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, X. Патриарш. лет., 228); б. д., Поят же с собою князь великий от гостей *сорожан*... аше что случится тайно, оне поведают вборзе на Москве (XV—XVI ст., Сл. СОПИ, V, 255). *Сурожани*, крім *сурозьких*, також московські купці (Ук. ПСРЛ, II, 448), *сурожці* — мешканці *Сурожа* та ін. італ. колоній Криму й, насамперед, Кафи (Котляр, 87); як татари, араб. купці, турки, що проживали в Луцьку, Володимирі (-Волинському), Львові, де була вул., названа їхнім ім., пізн. Заро́венська (Житецкий, См., КС, 415); сюди також: д.-р. *сꙋроскои* рядъ; рос. *суровская* лавка, *суро́вский, суровско́й* товар, ім. билин. героїв: *Суровец* — суздалец, Пленко *Сурожанин;* ойконім *Су́рож* у кол. Вітебськ., Гродненськ. і Чернігівськ. губ. (Фасмер, III, 795, 807), укр. антропонім: 1649, Семенъ *Сурожъ*, козак Хорольськ. сотні на Лівобережжі (Реестра, 267).

Як від осет. suğdœg «священний» із булг. переходом ꝺ > г (Фасмер, III, 807); вар. *Судак* із Suğdak < suğdœg «чистий, священний», звідки й гр. Σαυγδαία (!) (Абаев, Осет., 38); гр. й араб. форми тісно пов'язані з етнонімом *сугді* (в паннонськ. «житії» Кирила), тобто алани з м. Σουγδαία, носії тієї ж іран. пл. назви Soγd (Soγad, Soγat), відомої й у Туркестані (~ *согдійці*) (Менгес, 132); за допомогою суф. *-jo; γd > *γđ > r на основі волзько-булг. ротацизму (т. ж., 133). О. С.

СꙊРОЖЬСКОЄ, море, бас. Атлантичн. океану; суч. Азо́вське (Ук. ПСРЛ, II, 448), також разом із Чо́рним (Сл. СОПИ, V, 254); 1199, Половци... бѣжаша... к *морю*. кнѧзь же великыи ходивъ по зимовищемъ ихъ... възлѣ Донъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 414); 1185, [без означення:] а прочии в *морѣ* истопоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 644); 1199, къ *морю* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 106); 1319, Дошедшу же ему въ орду... на усть рѣки Дону, идѣже течетъ в море *Сурожское* (т. ж., 192), реки Дону, моря *Сурожьскаго* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 99), *Сурожьское* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 162), *Соурожское* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 109); 1317, *Сурожское* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 101; 2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII, Холмогорск. лет., 79 та ін.); 1242, И нача имя слыти великого князя Александра Ярославича... от моря Варяжского и до моря Пондского и до моря *Сухопожского* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXIV. Пискаревск. лет-ц, 92), *Сурожскаго* (XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 66), Михайло Ярославичь Тверскій пріиде во Орду ко царю у моря *Сурожскаго* на усть Донъ рѣки... то убо море зовется *Сурожское* (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, X. Патриарш. лет., 182); 1319, *Сорожское* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет. 58). Ін. вар.: д.-гр. Μαιῶτις, іон. Μαιῆτις «Меотіда»: 1. λίμνη, суч. Азовське море; 3. Χῶρα, обл. Азовського моря, звідки: Μαιωτικός (також Μαιευτικός) «меотійський», тобто «азовський»; Μαιῶται, іон. Μαιῆται «меєти, або меоти» (пл. бас. річок, що вп. в Μαιῶτις λίμνη); пор. ще: Μαιώτης, іон. Μαιήτης = *Меот.* або *Меєт* (р. в Сарматії, інакще Τάναϊς, суч. *Дін*), а також μαιωτιστί «по-меотійському», тобто на скіф. лад. (Дворецкий, 1046); у Плінія (нар. 23 або 24 — помер 79 р. н. е.): лат. palus Maeotis (Семенов, I, 21), очевидно, сюди ж д.-р. *Меть < Меоть?)*, пор.: 1155, вси желающе и хотяще великого княженіа Кіевскаго, и нѣсть никому ни съ кѣмъ мира, и от всѣ княженіа опустѣша, и по Дунаю, и по *Мети* и по Астри чюжін обладаша и населиша, а отъ поля Половци выплениша и пусто сотвориша (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 204).

Як: 1. із адиг. mei «сморід» і jame «болото, калюжа, твань», тобто «Воняче болото» (Погодин, К вопр., 13); 2. з іран. māyavant- (ж. -vaitī) «де відбувається парування» (рос. «случка») (Фасмер, I, 63), що малоймовірно. Переконливіше, від гр. μαῖα «мати годувальниця»; пор. μήτηρ τοῦ Πόντου «мати Понту» (Чорного моря) (Трубачев, Temarundam, 40—41): «Tanaim ipsum Scythae Silim (він же Sinum; т. ж., 38) vocant, Maeotim Temarundam, quo significant matrem maris» «сам Танаїс скіфи називають Silis (Sinu-), а Меотіду — Temarunda, що в них означає мати моря»; також Themarunda, Temarundam, Temerinda (Білецький, Скіфи, 72); від сіндо-меотськ. *tem-arun-da «Годувальниця Чорного моря»; *d(h)a- < і. є. *dhe- «годувати (грудьми)», *tem- «темний», *arun- «море» (Трубачев, Temarundam, 44); в арабів (Аль-Массуді) X ст. море *Руське* («у верхів'ях хазарської ріки є гирло, що сполучається

з рукавом моря *Нейтас,* яке є *Руське* море»; Юшков, 150); рос. *Русское* (Фоменко, 88): «*русь* панувала на *Найтосі,* себто на *Озівському* та *Чорнім* морях... на деяких частинах їх, що межували з територією *Руси*... Тому і назву у Масудія моря *Найтоса* «*Руським* морем» треба розуміти як назву частини цього моря... рівночасно з ним існували ще такі моря: «Рума», «Бургара» та «Сурдака» (Новицький, Лукомор'я, 14), де (?) були ще: *Руський* о-в, нібито пов'язан. із Тмутараканню (т. ж., 2; як бл. дельти Дунаю, Рыбаков, КР, 342—358), гирло *Руської* ріки (Керченської прот.), вона ж f. Rossa (т. ж., 16), і пос. Casale de Rossi (Новицький, Лукомор'я, 2). (Див. ще: *Рѹсь* і *Рѹсьскоє,* море). В Аль-Масуді також *Мāютис.,* в ін. арабів (XVI ст.) — *Бахр Азу;* візант. (с.-гр., XII ст.) Καρμπαλὸκ із тюрк. Ķärbalyq täŋiz «осетринне або білужаче море»; італ. (XV—XVII ст.) Mare delle Zabache; пор.: тат., алт. Čabak «чабак; Cyprinus lacustris L.»; крим.-тат. Azaw däŋizi (Фасмер, I, 63; Білецький, Гідр., 39) «Азовське море» (пор.: 1389, И проидохом устие *Азовскаго* моря, и взыдохомъ на *великое* [*Чорне.— О. С.*] море... минухомъ *Кафинский* лименъ и *Сурожъ;* XVI ст., Сл. СОПИ, V, 254) з крим.-тат. «Азов», укр. застар., XVII ст., *Озовъ* (пор.: По екъспедицѣ Московской в полътора року як козаки на *Озовъ* воевали; АКПГУ, 93) // Озів (звідки *Озівське* море, *Озівські* коси; Арх. Зап., 57, 72, 152, 214, 319) // *Азів* (ОАІМ); у половців (XI ст.) — *Азуп* «Азовське море», пов'язуване з ім. половецьк. кн. Азифа // Asuna, загибл. 1063 р., що мало ймовірно, як і араб. *Бар-ель-Азов* «темно-синє» (Фоменко, 89; Ивановский, 13), у турок — *Барѣялъ Ассакъ, (Бахр-) Ассакъ* і под. (Семенов, I, 21); від сх.-тюрк. azak «низький, низьке місце» (Фасмер, I, 63). У рос. билинах *Синее* море (Фоменко, 88), як із цим же значенням у турків, італійців — *Таны* (Семенов, I, 21); пор. м. *Танаїс* (див. *Доньць*); також *Сарматське* бол. (Погодин, К вопр., 13). *Сарматські* й *Скіфські* ставки (!) (Семенов, I, 21); *Кафинське (Кафинское)* (Ук. ПСРЛ, II, 448) — від м. *Кафа,* тепер *Феодосія* (в Криму) та ін. О. С.

СѸТѢНЬ, р., вп. в оз. *Молóчне* на пн. узбережжі Азовськ. моря (СГУ, 373); 1103, и придоша на *Сутѣнь* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 278), на *Сутинъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 253), на *Сутинь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 19), *Сутинь* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1846. Густ. лет., 286). Вар.: д.-гр. *Герр* (гіпотетично) (Фоменко, 60); V ст. до н. е., Γέρρος (Дворецкий, I, 320); д.-р. (?) *Сутѣнь* (Ук. ПСРЛ, II, 448); 1475, 1560, *Молочные Воды* (*Молошные В.*) (СГУ, 373); XVI ст., Moloscha; 1659, *Молочьи* (на *Молочьих*) (Отин, Каталог, 21); 1692, *Молочные* (на *Молочныя*); 1697, *Токмак(ъ);* 1699, Moloschna, Molotznije wodi; XVII ст., *Сют;* 1748, *Сутьбой;* 1749, *Молочна;* 1751, *Молочная;* 1778, *Молошные воды;* 1786, *Молошная;* XVIII ст., *Сут-Су;* 1739, Toskna wodi (2-га чв. XVIII ст., Tokmak) (як пр. Азовськ. моря); 1760, Tasna Vodi; 1778, *Мокрая Токмачка;* 1792, *Тайман* (назва верхів'я р. *Молочної*) (т. ж., 21—22); 1862, *Безымянная* і *Соленая* (вище с. Терпіння Мелітопольськ. р-ну Зп.; т. ж.); 1936, *Молóшна* (цю назву р. дістає після злиття рр. *Чингулу* й *Токмака*); суч. локальна *Суть-Бой* (Отін, 17, 65, 94) та ін. Похідні: мм. *Молочанськ* (також: 1803—1915, *Гальбштадт* «Півмісто»; Янко, 99); *Токмáк* (до 1962 р. *Великий Токмáк*) (Кругляк, 128); пор.: сс. *Вéрхній* і *Нúжній Токмáк, Вéрхній Токмáк Пéрший* і *Дрýгий,* зал. ст. *Верхньотокмáк,* ур. *Токмáч* та ін. (Отін, 22).

Як: 1. д.-тюрк. назва (т. ж., 17); пор. тур., дуже близьк. до половецької, «süten» (?)... «молочна» (Кудряшов, 92); 2. виходячи з вар. «Сютень» і «Мати-вода» (останній на карті Я. Сандрарта, склад. «за Бопланом у 1651 році»), із половецьк. **Сютана* (пор. тур. sütana «годувальниця, мамка») (Фоменко, 60—61); 3. незважаючи на суфіксальну затемненість *Сутѣнь, Сутень, Сутинъ,* пізн. до тюрк. *Сут-Су* «Молочна річка» і *Суть-Бой* «Молочне узбережжя»; пор.: тюрк. *су* «вода, річка» і *бой* «смуга, берег, узбережжя, відмілина, надріччя, басейн річки, глибина» та ін. (Севортян, 176—177), але, враховуючи її сх.-сл. відповідники (*Молочна, Молочні Води* й под.), в основі тюрк. *сут* «молоко» (Радлов, IV, 834) — «За мутнуватий «молочний» колір води» (Никонов, КТС, 272), яка «від білої глини схожа на молоко» (Кругляк, 88). Стосовно вар. *Токмак, Токмачка* й под. пор.: тюрк. tök-mäk «лити» (Рясянен, 182; Стрижак, НРЗХ, 15), звідки (нар.-етимол.) зближення з тюрк. tokmak «дерев'яний молоток, било (рос. колотушка), ціп» та ін. (Радлов, III, 1156). Як того ж (?) походження, що й *Сѹтѣска* (див.) (Нерознак, НДГ, 167). О. С.

СѸТѢСКА, м., у Галицьк. землі; можливо, суч. с. *Сутиски* Тиврівськ. р-ну Вн; як с. *Сонсядка* Замостськ. пов. ПНР (Исследования по истории славянских и балканских народов.— М., 1972, 80—81); 1096, та идохъ Переѩславлю ѡцю. а по Велицѣ дни... Володимерю. на *Сутеиску* мира творитъ с Лѧхы (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 247); 1097, Ѩрослав же бѣж на Лѧхы. и приде Берестью. а Двдъ заимъ *Сутѣску.* [и] Червенъ (т. ж., 271), *Сутѣиску* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 246); б. д., *Сутескъ* (А се Литовскіи) (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 164; ПСРЛ, VII, 241); 1099, *Сутѣск* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 23); 1098, *Сутескъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 17).

Семантичним способом від географ. терміна *sǫtěska; пор.: чес. soutěska, словен. sotêska «вузька долина» (Schütz, 45); д.-р. *сѹтеска* «convallis; удолъ, ра(з)долїє» (ЛСЛ, 142), «вузька, тісна долина; тісний прохід» (Moszyński, PZ, 159—160); пор. х. *Сутиски* в кол. Глухівськ. пов. Чернігівськ. губ. (тепер с. *Сутиски* См), Soteska, Sutieska (Югославія), *Сътеска* (Болгарія) (Schütz, 45) тощо. Як: літ-ць підігнав первинн. топонім під продуктивн. на той час тип на -ьск- (Роспонд, Стр., 19; Rospond, SNM, 235, 236; Sł. SS, V, 485) (?). А. К.

СѸХАѨ ДОРОГЪВА, ур. чи **пос.,** у Волинськ. землі; суч. Вл., прибл. її центр; 1213,

Лестъко... ѣхаша Лѧховѣ воевать. и воеваша по Боугоу. и посла по нихъ Данилъ. Гаврила Доушиловича... и биша и до *Соухое Дорогве*... на *Соухои Дорогви* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 732).

Атрибутивне словосп. (наз. відм. одн. ж. р.), в якому означення від д.-р. **сѹхъ** (пор. ст.-сл. **соухъ**, рос. *сух(ой)*, укр. *сухий*, болг. *сух*, с.-х. *сух*, словен. sûh, словац., чеш. suchý, польськ. suchy з прасл. *sux- (Фасмер, III, 813), а означуване, можливо, з і.-є. *dorgh- того ж кореня, що й рос. *дергать*, і означає «продраний у лісі простір» (пор. ц.-сл.-р. *продрагъ* «край»; Фасмер, I, 530). *Дорогъва* від **дорогы;* (пор.: **мъркы* — род. *мъркъвє*, **тыкы* — род. *тыкъвє*) «викорчуване сухе місце серед лісу», що й підтверджує означення. Пор. ще: р. *Дорожня* (Курськ. обл.) від д.-р. *дорога* «сухе русло тимчасового водотоку» (Ященко, Язык, 99). А. К.

СѸХАꙖ ЛЫБѢДЬ, р., п. *Либеді* п. Дніпра; побл. давн. Києва; 1146, и тоу быша имъ пророви ѿ ѡзера. а дроузии исъ *Соуховѣ Лыбеди* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 326); 1151, Андрѣи же Гюргевичь и Володимерь Андрѣевичь. с Половци налегоша силою и тако перєѣхаша *Лыбѣдь*. ѡни перєѣхаша кдѣ же есть Сухаꙗ Лыбедь (т. ж., 431).

Атрибутивне словосп. (наз. відм. одн. ж. р.), в якому означення від прасл. *sux- (Фасмер, III, 813) (див. *Сѹхаꙗ Дорогъва*), а означуване *Лыбѣдь* (див.). І. Ж.

***СЪБЫРАЖЬ, м.**, в Галицьк. землі; суч. м. *Збараж* Тр., де виявлено д.-р. пос. (Ратич, 69—70); 1211, Лестько... шедъ воева ѡколо Теребовлѧ. и ѡколо Моклекова. и *Збыража (збаряжа)* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 730); 1474, прійдоша Татаре на Подолю, идѣже около Каменца, Галича, Дунайца, Глинянъ, *Збаража*, Голыхъ горъ (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 359); 1401, Корибутови дал замки... на Подолю и на Волыню, Браслав, Вѣницу, Сокал и Кремянец, а потым Дмитр *Збараж* и Вишневец збудовал (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 71); 1463, *Збараж* (ССУМ, I, 388); 1545, и Zbarazi (Пам., IV, II, 226); 1654, подъ *Сборажемь* (Акты ЮЗР, X, 694); 1734, pod Zbarażem (АЮЗР, III, III, 68); 1735, Zbaraż (т. ж., 132).

Похідні: *збаразскии*, прикм.; антропоніми: *Збаразкаѧ, Збаразскии, Избаразский, Збаразкий, Збаразкыи, Збаражьский, Избаразький* (ССУМ, I, 389); пор. сс. *Збараж* Козятинськ. р-ну і *Збаражівка* Погребищенськ. р-ну Вн УРСР; *Збураж* Малоритськ. р-ну Брестськ. обл. БРСР, зафіксоване під 1566 і 1680 рр. (Купчинський, 125); пос. польськ.: Zbyrog, Zbyroż (Роспонд, Стр., 75); чес. Zberaz (Šmilauer, Atlas, t. 2, карта 112).

Як: 1. *Збараж* від ім. *Збор, Забор* (Stasz., 345; Никонов, КТС, 145), що не відповідає його фонетичн. структурі; 2. д.-р. *Збыражъ (Збаражъ)* — посесив на ***-j(ь)** від особового ім. **Збырадъ, *Збарадъ* (Купчинський, 125; Роспонд, Стр., 75); пор. давні сл. антропоніми з 2-м компонентом **-рад-**: рос. *Сбырад, Урад, Сурад;* чес. Bolerad, Četorad, Lutorad (Svoboda, 83) тощо. Точніше, від **Събырадъ, *Събарадъ*. Л. М.

***СЪДВИЖЬНЬ, м.** («городъ»), на р. *Здвиж*, Київськ. земля (Неволин, 44—45), на торговельн. шляху Київ — Волинь (Андріяшев, 52); суч. с. *Здвижка* (Барсов, 125; Антонович, 44; Ук. ПСРЛ, II, 115); ще як: с. *Містечко* (КГВ, 1847, № 3, 29) Коростишівськ. р-ну Жт; с. *Андріївка* Макарівського р-ну Кв (Похил., 89); смт *Макарів* Кв (Ляск., Родня, 9); с. *Брусилів* Коростишівськ. р-ну Жт (Галайчук, 129—131); 1097, въ *Звиждени* городѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 261); 1150, Изѧславъ перешедъ за Тетеревъ и... поиде къ *Въздвиждени* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 413); 1097, во *Здвижени* городѣ (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 131); 1618, *Звиждчень* (АЮЗР., III, I, 212); 1646, *Здвижджень* (ОКІМ); 1852, *Здвижка* (Фунд., 33).

Субстантивований ад'єктив на **-ьнь** від гідроніма *Съдвижь, а також (пор. **Въз(ъ)движдьнь*) — аглютинат (прийменник *въ* + **Съдвижь* + **-ьнь**), виникл. під впливом ст.-сл. **воздвиженне** (Роспонд, Стр., 28); пор. ще: д.-р. *звиздъ* «свист, шум» (СРЯ, XI—XVII, V, 355), рос. *звизнуть* «дуже вдарити» (Шахматов, Очерк, 106) від звуконаслідувального *gvizd- // zvizd- (Фасмер, II, 87). І. Ж.

В основі **Съдвижь*, очевидно, той же корінь, що й в укр. *здвиг, здвигáти(ся), здвúгнути*, рос. *сдвигáть, сдвúнуть* і под.; пор. укр. *здвиж* «трясовина», *здвижóвина* «т. с.» й под. (Гринченко, ДВУ, 679). В. ред.

***СЪДВИЖЬНЬСКЫИ, міст**, у. м. *Здвижнь* (див. **Съдвижьнь*) Київськ. землі; 1097, перешедше мостъ *Звиженьскыи* на торговищи (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 261), на мосту, на *Въздвиженьскомъ*, на торговищи (ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 153), перешедъ мост *Здвиженскый*, на торговищѣ (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 131).

Релятив на ***-ьск-** від топоніма **Съдвижьнь* (див.) І. Ж.

СЪЖИЦѦ, ур., в Чернігівськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 448); як *Оржиця* пр. Сули (Барс., 193); 1078, Всеволодъ же изиде противу има. на *Съжицѣ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 200), ему на *Сжицу* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 2), Бѣжа Ольгъ Тъмутороканю, и приведе Половчѣ, и побѣди Всеволода на *Съжицяхъ* (XIV ст., ПСРЛ, III. Новгородск. лет., 3), на *Съжицяхъ* (XIII ст., НЛСХС, 117).

Як: 1. *Съжицѧ* > *Жжиця* > *Ржиця* > *Оржиця* (Стрижак, НРП, 96), що непереконливо, хоч, мабуть, ур. *Съжицѧ* було, дійсно, десь у р-ні Оржиці; 2. від того ж кореня, що й д.-прус. *suge «дощ» (можливо, балто-сл. походження): *Sŭgica > Съжицѧ (Стрижак, НРП, 96); див. *Съжь* (Фасмер, III, 706—707); за допомогою сл. суф. **-ицѧ**. А. К.

СЪЖЬ, р., л. Дніпра; суч. *Сож;* Ріпкиськ. р-н Чрг УРСР на кордоні з БРСР (СГУ, 515); б. д., сѣдоста Радимъ на *Съжю*. прозвашасѧ Радимичи (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 12), седеша Радим на *Рсъжу* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 339), и сѣдоша Радимъ

на *Рсьшю* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 264).

Як: 1. Sъža < *Sъdja до Sudka, Sudost; Sudemka, Sudżanka, Sudża і под.; відповідник є в д.-інд. мов.; пор.: sundhati «czyscі» з і.-є. *k̑udh- // *k̑eudh- «т. с.»; Sъža < *sъdja, як *ruda і *rъža < *rъdja (Moszyński, PZ, 189—190); *Съжь* від того ж кореня, що й: д.-прус. suge «дощ», гр. ὕει «іде дощ», д.-в.-нім. sûgan «сосати», лат. sūgō «сосу» (Фасмер, III, 706—707); 3. прикм. ж. р., від фін. susi «вовк»; пор.: ест. suzi «т. с.», звідки гідроніми: латиськ. Suži, Suris, рос. р. *Созь* л. верхн. Волги (Vasmer, Beiträge, 241) — уздовж р. *Сожу* є ряд «вовчих» гідронімів (ТТ, 15, 208, 227; Никонов, КТС, 388). А. К.

СЪЛӦЧЬ, р., п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра, в Волиньськ. землі; суч. *Случ,* тече в Хм; гирло в Дубровицьк. р-ні Рв; пор. нп: *Случ* і *Заслучне* Хм, *Прислуч* і *Заслуччя* Рв (СГУ, 511); 1150, Оутрии же днь въставъ ИзАславъ и переиде *Случь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 411); 1231, Володиславоу же ѣхавшоу во сторожѣ. ѿ Данила ис Кыева. и стрѣте рать во Бѣлобережьи. и бившимсА имъ ѡ рѣкоу. *Солоучь.* и гониша до рѣкы Деревное (т. ж., 766).

Як: 1. від прасл. *slukъ «чистий» або дієсл. *sluti «чистити, змивати», пор. *bičь від *biti (Moszyński, PZ, 171—172); 2. від *slukъ «вологий» (L.-S., 15); 3. від. **сълӧчь;* пор.: укр. діал. (середньозакарпат.) *слу́тий* «незграбний», *слута́к* «каліка», «хворий з ураженими руками чи ногами» (Воронич Г. В.; усно); рос. *слу́кий* «згорблений, скорчений; кривий, вигнутий»; д.-р. с(ъ)лӧкъ «т. с.» (Фасмер, III, 678, 679); 4. балт. походження (ТТ, 208; Трубачев, 238); 5, від прасл. *-lǫk- // *-luk- (Роспонд. Стр., 23). Очевидно, з тією ж основою, що й у слові *сълӧчати* «з'єднувати»; пор. ще: *Случ*: а) п. Сожу (вона ж *Мілча-Случ*); б) п. Прип'яті; рук, Горині п. Прип'яті тощо. А. К.

СЪНОПОРОДЪ, р., бас. Дніпра; як: 1. р. *Самара* (Ук. ПСРЛ, II, 416); 2. п. Сули (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 444; Стрижак, НРП, 61); 1170, и взАша вежѣ ихъ на Оуглѣ рѣцѣ а другыѣ. по *Снопороду (слѣпородоу).* а самѣхъ постигоша в Чернего (оу чериого) лѣса (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 540); 1187, кнАзи Роускиѣ. поидоша по Днѣпроу... и доидоша до *Снепорода (Снопорад)...* и повѣдаша вѣжа и стада Половѣцкаю. оу Голоубога лѣса (т. ж., 653); 1170, и взяша вежи ихъ на Угрѣ (ухлѣ) рѣцѣ, а иніи по *Снопороду,* а самыхъ угониша у Черного лѣсу (к. XV — 1-ша чв. XVI ст., ПСРЛ, XV. Тверск., лет., 239); 1169, на Углѣ рѣцѣ... по *Снопороду*... у Черного лѣса (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 77), на Углѣ рецѣ... по *Снопороду*... у Черного лѣса (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 124), на Оуглѣрецѣ... по *Снопороду*... оу Черного лѣса (т. ж., 192), на Угле реце, а иnии по *Снопоряди* (2-га пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 51) та ін. Пор. *Сліпорід,* м. і р. (вони ж: *Слепородъ, Слѣпо(в)родъ, Снепородъ, Снепородокъ, Снепорожъ, Снѣпорожъ, Снопородъ, Спекородъ, Шпѣкородъ* і под.) (Стрижак, НРП, 13, 42, 50, 52, 60—63, 83, 95, 96, 99) бас. Сули.

Похідні: Кіевьскыи грады... иа Сулѣ: *Снепородъ,* Сѣкнятинъ, Грошинъ (НЛСХС, 447), Року 1322... уѣхал Гедимии през место в замок Киевский, побрал тежь и иншии мѣста: Бѣлъгород, *Слѣповрон,* Канев, Черкасы, добыл теж и Бранска Сѣверскаго и Переяславля, замку столечнаго княжат руских (ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 38); usłyszali to prihorodki kijewskiie, Wyszehorod, Czerkasy, Kanew, Putywly, Slepowrod (т. ж., Хр. Быховца, 137), в(ъ)ѣхал Гедимин... в замок Киевский... Взял... иншии пригородки киевские, або волости: Бѣлгород, *Слѣпород,* Канев, Черкасы... добыл и Бранска Сѣверского и Переяславля... монархию Киевскую, Волынскую и князство Сѣверское ажь до Путивля... и до Литовского панства прилучил (т. ж., прил., 211). Ойконім від назви р.

Як (нар.-етим.): 1. від «снопи родити» й «сліпі родники (дж.)»; 2. «зіпсов». *Слѣпородъ,* або *Самородъ* (?): мовляв, численні дж. давали річці можливість «самій відродитися» (Ляск., ИПЗ, 152); 3. народне кепкування над незначн. р. (Сумцов, Мал. геогр. ном., 25). Ін. етимол.: 1. розрізняє в ній **Сън(о)- // Сьн(о)-** < Sīna и **-пород-** < **-пард-**, де Sīna — кол. скіф. назва *Дону* й означає, як і осет. *дон* «вода, ріка», а **-пард-** «барс», тобто «річка Барс» (?) (Соболевский, РСЭ, 274—276), очевидно, «швидка»; 2. зіставляє з назвами *Снъвь* (див.), *Снопоть, Снежеть* пр. Десни; *Сниводи* бас. Пд. Бугу; *Снига, Сноведь, Лопасна* водозбору Оки; *Шексна, Лужесна, Медесна* кол. Вітебськ. губ. тощо. (пор.: д.-інд. «snā̆uti «текти, литися», snutás «текучий, пливкий», snāpáyati «крапати, плавати»; авест. snaδa- «мити» й под.), й *Артополот* (кілька назв у Пл; пор.: *Артополот Лохвицький, Другий, Удайський* бас. Сули) <*Alūtapord (пор. осет. ford «велика ріка, море»; р. *Прут,* скіф. Πόρατα; див. *Прӧтъ*) — як «велика текуча річка» (Стрижак, НРП, 66); 3. *Сънопородъ* із с.-іран. *sanford- // *san-ford- «стікання, злиття» (Трубачев, 184). О. С.

СЪВЄРА, земля, населена *сівер(ян)ами* («племя славянское и их земля»; Ук. ПСРЛ, II, 449); бас. Десни, Сейму й Сули (див.: *Сѣверо; Сѣверьскаю,* земля; *Сѣверъ;* просторова функція виражена в найдавніш. пам'ятках порівняно слабко й опосередкено); б. д., (По) мнозѣхъ же времАнѣхъ. сѣли суть Словѣни по Дунаєви... ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошасА по землѣ. и прозвашасА имены своими. гдѣ сѣдще на которомъ мѣстѣ... сѣдоша по Деснѣ. и по Сѣли (семи) по Сулѣ и нарекоша *Сѣверъ (сѣвера, сѣверо)* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 5—6), Кривичи... также *Сѣверъ (сѣвера)* ѿ них (т. ж., 10); 881, иде Ѡлегъ. на Греки... пою же множество ВарАгь. и Словенъ и Чюд и Кривичи и Мероу и ПолАны и *Сивероу* и ДревлАны и Радимачи ВАтичи. Хорваты. Доулепы и Тиверци (1519 р., ПСРЛ, XVII. Супрасльськ. сп., 6; хоронімн. аспект посилюється після ординської навали); 1499, Москва поразиша Сапѣгу... Путивль же,

Торопецъ и Дорогобужъ и проч. *Сѣверу* взяша (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 362); 1604, пріиде изъ Литвы воръ Гришка розстрига, назвався царевичемъ Дмитреемъ Углецкимъ. и пріиде на *Сѣверу* (XVI—XVIII ст., ПСРЛ, IV. 1848. Новгородск. и Псковск. лет., 321). Вар.: Severia (Хабургаев, 185); рос. *Сéвера, укр. Сiвера; Сiверiя* (Юшков, 152); суч. рос. *Северская украйна* (Ященко, Укр., 104); пор.: *Сѣверщи(з)на* (див. *Сѣверьскаꙗ,* земля).

Фемінізований вар. назви *Сѣверъ //Сѣверо* (див.), узгоджен. з номенклатурн. терміном «земля». О. С.

СѢВЕРО, земля, населена *сiвер(ян)ами* («племя славянское и их земля») (Ук. ПСРЛ, II, 449); бас. Десни, Сейму й Сули; спочатку просторова функція його, як і ін. назв цієї групи (*Сѣверъ // Сѣвера;* див.), виражена загалом слабко; б. д., сѣли суть Словѣни по Дунаеви... ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошасѧ по землѣ. и прозвашасѧ имены своими. гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ... сѣдоша по Деснѣ. и по Сѣли (семи) по Сулѣ и нарекоша *Сѣверъ* (*сѣвера, сѣверо*) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 5—6), се бо токмо Словѣнескъ ꙗзыкъ в Руси. Полѧне. Деревлѧне. Ноугородьци. Полочане. Дреговичи. *Сѣверъ (сѣверо)* Бужане... (т. ж., 11), иже бѧху в мирѣ Полѧне. и Деревлѧне. (и) *Сѣверъ (сѣверо)* и Радимичь. и Вѧтичи. и Хрвате. Дулѣбы... и Радимичи и Вѧтичи и *Сѣверъ (сѣверо)*. ѡдинъ ѡбычаи имѧху (т. ж., 12—13); 907, Иде Ѡлегъ

г̃

на Грекы... пои (же) множество Варѧ. и Сло-

д

венъ. и Чю. и Словене. и Кривичи. и Мерю. и Деревлѧны. и Радимичи. и Полѧны. и *Сѣверо*

ч̃

(*сѣверъ*). и Вѧти. и Хорваты. и Доулѣбы. и Тиверци (т. ж., 29); 1024, и постави *Сѣверъ (сѣверо)* в чело противу Варѧгомъ... Мьстиславъ...

х̃

видѣвъ лежачиѣ сѣчены. ѿ свои *Сѣверъ (сѣверо)*, и Варѧгы (т. ж., 148—149); пор.: сѣдоша на Деснѣ. и по Семи и по Сулѣ и наркошасѧ *Сѣверо (северо)* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 5), Радимичи и Вѧтичи. и *Северо* (т. ж., 10), Кривичи. таже *Сѣверо* (т. ж., 8), Полѧне и Древлѧне. и *Северо* и Радимичи (т. ж., 9).

Нейтралізований вар. із *Сѣверъ* (див.), як *Псло́ < Пслъ, Дніпро́ < Дънѣпръ // Дънѣпрь* (див.) і под., внаслідок подовження кінцев. редуков. задн. ряду. О. С.

СѢВЕРЪ, земля, населена *сiвер(ян)ами* («племя славянское и их земля») (Ук. ПСРЛ, II, 449); бас. Десни, Сейму й Сули (*Сѣверьскаꙗ,* земля; див.); спочатку просторова функція назви виражена порівняно слабко й опосередковано, пор.: б. д. сѣли суть Словѣни по Дунаеви. гдѣ есть ныне Оугорьска землѧ. и Болгарьска... ѿ тѣхъ Словѣнъ разидошасѧ по землѣ. и прозвашасѧ имены своими. гдѣ сѣдще на которомъ мѣстѣ... а друзии сѣдоша по Деснѣ. и по Сѣли (семи) по Сулѣ (псулѣ) и нарекоша *Сѣверъ (сѣвера, сѣверо)* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 5—6), Кривичи... на верхъ Волги. а на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра... таже *Сѣверъ (сѣвера)* ѿ нихъ (т. ж., 10), се бо токмо Словѣнескъ ꙗзыкъ в Руси. Полѧне. Деревлѧне. Ноугородьци. Полочане. Дреговичи. *Сѣверъ (сѣверо)* Бужане... послѣ же Велынѧне (т. ж., 11), бѧху в мирѣ Полѧне. и Деревлѧне. (и) *Сѣверъ (сѣверо)* и Радимичь. и Вѧтичи. и Хрвате. Дулѣби ... гдѣ ныне Велынѧне... Радимичи и Вѧтичи. и *Сѣверъ (сѣверо)*. ѡдинъ ѡбычаи имѧху (т. ж., 12—13); 907, Иде Ѡлегъ на Грекы... пои [же]

г̃ д

множество Варѧ. и Словенъ. и Чю. и Словене. и Кривичи. и Мерю. и Деревлѧны. и Радимичи.

ч̃

и Полѧны. и *Сѣверо (сѣверъ)*. и Вѧти. и Хорваты. и Доулѣбы. и Тиверци (т. ж., 29); 1024, постави *Сѣверъ (сѣверо)* в чело противоу Варѧгомъ... и сступисѧ... *Сѣверъ* съ Варѧгы (т. ж., 148). Виразніше хоронімна функція слова спостерігається після ординської навали; пор.: 1498, *Сѣверъ-Глинщина, Сѣверъ Сульская, Удай Сѣверъ* (ДР, II, 900); 1500, замки *Сиверские* и всю *Сивер* (XVI ст., ПСРЛ, XVII, 342); 1552, *Скверъ* (!) (АЮЗР, VII, I, 90) — помилк., зам. *Сиверъ;* 1659, городъ Нѣжинъ... со всѣмъ *Сѣверомъ* (див. Модз., Ракушка, 26); рос. *Сéвер,* польськ. Siewierz, укр. *Сiвер.*

Вар. і похідні: *Сѣвера,* -о (див.); *Сѣверьскаꙗ,* земля (див.); XVII ст., *Сѣверщина* (1730 р., Величко, IV, 97), *Сѣверщизна* (Акты ЮЗР, VIII, 400); рос. *Северщина* (Хабургаев, 132), укр. *Сiверщина;* Severia (т. ж., 185); Ducatus Severiensis «Сiверське воєводство» (Русов, I, 19); *Чернiгово-Сiверщина* та ін.; етноніми: 859, дань

х̃ х̃

Козари имаху на Полѧнѣ. и на *Сѣверб* и на Вятичѣхъ (ПСРЛ, I, 1962, 19); 884, Иде [Олегъ] на *Сѣверѧне (Сѣверы)* и побѣди *Сѣверѧны* (т. ж., 24); 885, бѣ обладаꙗ Ѡлегъ. Полѧны. и Деревлѧны. (и) *Сѣверены (сѣверяны)* (т. ж., 24); 859, на *Сѣверехъ (северох)* (∼ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 14); 882, на *Сѣвѧры (сѣвереаны)*. и побѣди *Сѣвери (сѣверяны)* (т. ж., 17); 907, Варѧзи сѣкуще *Сѣверъ (сѣверы)* (т. ж., 136); 1024, се лежить *Сѣверѧнинъ* (т. ж., 316); 859, на Полѧнех. и на *Сивѧрѧнех* и на Вѧтичех (1519 р., ПСРЛ, XVII, 3); б. д., и нарекошася *Сѣвере* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 262), Радимичи и Вятичи и *Сѣверяне* (т. ж., 264); 859, на Полянехъ, и на *Сѣвирянехъ,* и на Вятичахъ (XVI—XVII ст., ПСРЛ, IV, 1848. Новгородск. и Псковск. лет., 173), Радимичи, и Вятичи, и *Сѣверине* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 42); 858, на Поляннхъ, на *Сѣверянихъ,* на Вятичахъ (т. ж., 43); рос. *северяне,* польськ. Siewierzanie, укр. *сiверяни; сiверiї* (Юшков, 152); XV—XVI ст., *сѣврюки, севрюки* (Астряб, 4), *сѣверуки* (одн. *сѣверукъ*) (Стороженко, Баторий, 10), *савруки* (АЮЗР, VI, I, прил., 77), *севруки;* нар.-етимол. *сиворяни* (див. нижче) тощо; антропоніми: *Сiвер* (графіку модернізовано), представник антів (Федоров, 227); XV ст., *Сиверъ* Тимофеевъ (Тупиков, 355); XVI ст., *Сев(ъ)рукъ* на Овруччині, у Києві і в Черкасах (т. ж., 252; АЮЗР, VII, I, 87, 115); 1666, Мишка *Севрюченко* (МПК, 42).

в с. Лукім'я суч. Оржицьк. р-ну Пл; 1772, Кондрать *Сѣверский* у Кодаку на Надпоріжжі (Эв. Ист., I, 298); суч. *Саврук (Саўрук)* у с. Підгайчики Самбірськ. р-ну Лв тощо; ойконіми: 1579, с. *Сѣверы* в кол. Київськ. воєводстві (АЮЗР, VII, III, 26); 1781, х. *Сѣверской* на *Новгород-Сіверщині* (Новгородсів., 8); сс. *Севрюки* Хм (АТПУ — 1947, 838), *Сіврюки* См, *Сівірюки* Хрс (т. ж., 841); станиця *Сіверська* в Красодарськ. краї; мм. *Новъгородъ Сѣверьскыи* (див.), Сєвськ (?) у Брянськ. обл. РРФСР; 1146, Сѣвьскъ на р. Сѣва (Барс., 194), сюди ж *Сѣвер-* (необов'язково із вторинним значенням «північний вітер») (Роспонд, Стр., 67); пор.: словосп. *Сѣверьскіѣ* городы, вживане як *Сіверщина* (вона ж *Сѣверскаю*, земля; див.: *Сѣвера, Сѣверъ* тощо), населена *сівер(ян)ами* в бас. Десни, Сейму, Сули й на суміжн. землях; 1183, Володимерь... иде на *Севѣрьскиѣ* городы (ПСРЛ, II, 1962, 628—629); *сѣверскіа, сѣверскія* городы (т. ж., 629—630); *Сѣверьскіѣ* городы (т. ж.; 1843, 127); пор.: 1542, приходилъ царевичь Крымскый Иминъ Гирѣй... на *Сѣверскые* мѣста, къ Путнвлю, и къ Стародубу, и къ *Новугороду Сѣверскому...* а они повоевавъ *Сѣверу...* пошли (ПСРЛ, XX, II, 460); 1535, Король Литовской великого князя городы воева *Сѣверскія*, Черниговъ и иныя (ПСРЛ, IV, 1848, 299), на Черниговъ и на иные грады *Сѣверскіе* (т. ж.); 1606, изъ *Сѣверскихъ* городовъ (т. ж., 323); 1616, и даша ему 12 городовъ *Сѣверскихъ* и Себежъ Поковской пригородъ (т. ж., 332); 1500, кнзь Московскии зобрал вси замкн *Сиверские* и всю *Сивер* у головах замки Бранескъ Стародубъ *Новгородъ Сиверскии* Трубческъ Черниговъ Пүтивль и иных по *Сиверы* замковъ всихъ шестдесѧт (XVI ст., ПСРЛ, XVII, 342); *Севѣрские* и всѣе *Севѣру... Новъгородокъ Севѣрскии* (т. ж., 402). *Сѣверьскіѣ* за допомогою суф. **-ьск-** від етнохороніма *Сѣверъ* (див.), городы — форма мн. від городъ (*< gord-) «місто» (пор. *Сѣверскые* мѣста); гідроніми: рр. *Сіверський Донець* п. Дону; бол. *Сѣверско* на Овруччині (АЮЗР. VII, III, 588—589); оз. *Севрю́к // Савру́к* у с. Ковалівка Шишацьк. р-ну Пл та ін.; назви уходів: 1552, уходамъ... *Сиверъскимъ* (АЮЗР, VII, I, 103); мікротопоніми: ур. *Севруги* побл. Ружина кол. Ковельськ. пов. на Волині (АЮЗР, VI, I, 325); ін. назви: 1498, *Сѣверные* вотчины (як «сіверські», див. ДР, II, 900); 1731, мельницы *Сивирскихъ* (на р. Орелі) (Опись, 6); 1710, на *Сѣверянскихъ* странахъ въ Стародубщинѣ (Сб., 74); апелятиви: 1571, «siewruki to jest strzelczy» в Київськ. воєводстві (Стороженко, Оч., 197), бо *сѣверѧне*, «живяху въ лѣсѣ», були звіроловами, умілими мисливцями й стрільцями (т. ж.); 1616, «sywiery albo grunty» на р. Ворсклі л. Дніпра (Ник., Вишн., 7).

Як (нар.-етимол.): 1. із тюрк.; пор.: *Саврю́к// савру́к* (у М. В. Гоголя *басаврюк*), рос. *севрю́к* «похмурий, понурий (чоловік)» (Соболевский, Укр., 398), тур. sawrug // sawrag «дикий, дуже імпульсивний» тощо; 2. лат. походження; пор.: sēvērus, мн. sēvēri «суворі, жорстокі, непохитні» (Флоринский, 14); 3. із сл.; пор. д.-р. *сѣверъ* «сторона світу, протилежна півдню», «північ», «північні країни», «північний вітер» тощо (Срезневский, III, 885—886),— мовляв, «країна й народ **північніше** Києва, по Десні» (Ефименко, 22); 4. того ж кореня, що й *сивий;* пор. діал. *сиворяни* (?),— мовляв, «ті, що носили *сиві* свитки» (Чубинский, 462—463); 5. від сіяти-орати (?!); пор. *сѣворяне* (Виноградський, 117), д.-р. *сѣвьць* «сіяч» (Срезневский, III, 886); 6. кельт. перенесення з бас. Дунаю (Кобычев, 100) та ін. Того ж походження, що й назва р. *Сѣв(а) // Сава* (<*sēu-: sāu-); пор.: осет. saw «чорний», д.-інд. śyāva- «темно-брунатний», іран. syāva- (Абаев, III, 43); сюди ж: вар. *Черни́вка*, **-евка**, *Черныш* (ТТ, 226), а також: м. *Чернігів*, найголовн. *сіверянський* центр; місц. Геродотові Μελάγχλαινοι «чорні одяги» (Трубачев О. Н.— ВЯ, 1974, 6, 51); зх. *Сіверське* кн-во в бас. Вісли з центром у м. Siewerz, відомим з XII ст. (Rymut, 21) і пд. *сівери* (Σέβερεις, sēvēres) бас. Дунаю (Стрижак, Сіверяни, 64—76). О. С.

СѢВЄРЬСКАꙖ, земля, населена *сівер(я́н)ами;* бас. рр. Десни, Сейму, Сули й суміжні тер.; як: 1. кол. *Чернігівської*, Полтавськ., Курськ., Могильовськ., Калузьк., Орловськ., Тульськ., Московськ. й Смоленськ. губ. (БЕ, XXXII, 310); 2. мало не вся *Чернігівська* та прилеглі ч. кол. Мінськ., Могильовськ., Смоленськ., Орловськ., Курськ., Харківськ. і Полтавськ. губ. (Андріяшев, Сівер., 199); 1026, Ярославъ... поиде х Кіеву и сотвори миръ з братомъ своимъ Мстиславомъ у Городца. И раздѣлиста си землю по Днѣпръ: единъ Кіевскую землю, а другій *Сѣверскую* землю (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 90); 1500, kniaź Moskowski posyłaiet wojewodu swojeho Jakowa Zacharynicza, z mnohimi ludmi do Branska, y do Sewerskoie zemli (XVI—XVII ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 558).

Похідні: 1658, въ *Сѣверщинѣ* (Величко, III, 97); пор. ще; *Сѣверщизна* (Акты ЮЗР, VIII, 400); суч. *Сіверщина*.

Релятив на **-ьск-** від *Сѣверъ* (див.). О. С.

СѢМИЧЬ, ур., у Волинськ. землі; як біля м. Полонного, суч. райцентру Хм (Барс., 184); 1169, и ѣхаша за Кыѥвъ воѥватъ. и приѣхаша к Полному... и к *Сѣмычю* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 358), за Киевъ воевати, к Полоному... к *Смычю* (ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 48); 1172, кь Полоному кь стѣи Бцѣ. кь граду Десѧтиньному и къ *Сѣмьчю* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 556); 1168, к(ъ) *Семычю* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 80; XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 125; 1170, XVI—XVII ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. своды 1497, 1518 гг., 37, 193).

Як від: 1. д.-р *Сѣме(ѡ)нъ* гр. < Συμεών; пор. ще: прасл. *sēm-; укр. *сім'я*, рос. *сем(ь)я* і р. *Семь* (Роспонд, Стр., 75) (д.-р. *Сѣмь*); 2. *семца* «молодий член сім'ї, слуга», пор. д.-р. *сѣмьца*, від *семья* (Фасмер, III, 599). Імовірніше, посесив на *-j(ь) від антропоніма *Сѣмикъ* («сьомий»). Сумнівно від *семикъ* «четвер на *сьомому* тижні після пасхи... день поминання мертвих» (Фасмер, III, 599). Пор. ще особові ім.:

Семека, Семыкъ, Семикъ (Морошкин, 176). А. К.

СѢМЪЦЬ, м. («городъ»), в бас. верхн. Тетерева й Случі; Волинськ. земля; суч. Полонськ. р-н Хм і Любарськ. р-н Жт; 1258, посла... Шварна на Городокъ. и на *Сѣмоць*. и на вси городы. и взѧ Городокъ. и *Сѣмоць*. и всѣ городы (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838); 1262, на город *Сѣмоць* и на вси мѣста и замки над Тетеревю (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, 208).

Як від (?) *сѣмьца* «молодий член *сім'ї*, слуга» (див. *Сѣмичь*); *сѣмьца* із «*семья*» (Фасмер, III, 599); пор. ще особове ім'я *Семота* (Морошкин, 177). А. К.

СѢТОМЛѦ, р., пр. Почайни п. Дніпра; в давн. Києві, на Оболоні (Новицкий, II, 790); як пізн.: 1. р. Юрковиця п. Почайни п. Дніпра (Закр., Планы, III); 2. один із ставків на Либеді, найімовірніше, той, що в XIX ст. звався Кадетським (побл. суч. Повітрофлотськ. мосту; Лебединцев — Чт. ОНЛ, 1879, I, 26); 1036, (ѡви бежаще) тонѧху въ *Сѣтомли* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 151); 1064, бы дѣтищь вверженъ *в Ыстомль* (т. ж., 164); 1034, и побѣгоша Печенѣзи... и ѡвии бѣгающе топѧху вы *Ситолми*. инѣи же во инѣхъ рѣкахъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 139); 1065, вь *Сѣтомле* (т. ж., 153); 1150, оу *Сѣтомлѧ* иа болоньи (т. ж., 403); 1064, в Киевѣ рыболове выняша из *Сѣтомлѣ* детищь (к. XVI ст., ПСРЛ, XXXVII. Сокр. летоп. св. 1493 г., 231; т. ж. Сокр. летоп. св. 1495 г., 317); 1085, нз *Сѣтомля* (ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 22); 1064, въ *Сѣтомли* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 330); 1065, въ *Сѣтомль* (т. ж., 334; НЛ, I, 184); 1036, И побегоша печенези... истопоша *Сетомли* (XVII ст., ПСРЛ, XXXIV, Пискар. л-ц, 63); 1065, въ *Сетомль* (т. ж., 66), в *Сѣтомль* (НЛСХС, 95), в *Сетомль* (XVI ст., ПСРЛ, XXII. Зп.-р. лет., 188), рыболовѣ выяша изъ *Стимля* в Киевѣ дѣтище (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 22); 1067, в *Сетомль* (ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 36); 1065, из *Сѣтомля* (ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1518 г., 176); 1036, в *Сѣтомли* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типограф. лет., 52); 1065, в *Сѣтомль* (т. ж., 58); 1036, в *Сетомли* (ПСРЛ, XXV, Моск. лет., св., 376); 1065, в *Сѣтомлье* (т. ж., 380); 1033, въ *Ситомли* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 80); 1065, изъ *Сѣтомля* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 92); 1036, в *Ситомле* (ПСРЛ, IV, 1915, I, I. Новгородск. 4-я лет., 114); 1065, в *Сетомъ* (т. ж., 121). Пор. 1434, ур. *Сѣтомлѧ* (на *Сѣтомлѣ*) побл. Новгорода Великого (ААЭ, I, 18).

Як від д.-р. *сѣть* «сіть» («місцевість, де рибалки розвішували сушити сіті»; Сементовский, Киев, 225). Імовірніше, від прасл. *sět- «плести, зв'язувати»; основа гідроніма не має засвідчен. відповідника серед сл. апелятивів, проте, пор. словотвірні аналоги укр. діал. *сухóмл'а* «худа, суха людина», *старóмл'а* «дрантя», *сырóмл'а* «мокре місце» (Никончук, Листвин, 91) тощо. Докладніше див.: Железняк, Мов-во, 1983, 3, 25—30.

СѢЧЬНИЦѦ, р., в Галицьк. землі; можливо, суч. *Січня* л. Вишні п. Сяну п. Вісли, в нп.: Ганьковичі, Нагірне та ін. Мостиськ. р-ну Лв; Sieczna, Czarny potok (SG, I, 768; X, 496; XIV, 168; СГУ, 505); 1245, Ростиславъ же оумоливъ Оугоръ... да выидеть. на Перемышль... и собра ꙗ в Перемышль. Данилъ же и Василко слышавше. посласта Лва млада соуща. и ꙗко ни во бои емоу внити... бившимсѧ имъ на рѣцѣ *Сѣчници*. ѡдолѣ Ростиславъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 797). Пор.: Siecza пр. *Сікониці* п. *Січні* (SG, X, 496); *Сеча* п. Стоходу п. Прип'яті (ОАІМ).

Іменник на **-иц(ѧ)** від *сѣчьнаѭ*, прикметника від *сѣча* «росчисть в лесу, где вырублен лес» (Срезневский, III, 903). Л. М.

СЮЎРЛИИ, р., в Половецьк. полі; між рр. Сальницею й Каялй (Ук. ПСРЛ, II, 449); тепер не простежується; як у бас. р. Міуса; суч. Токмацьк. р-н Зп (Отін, 36); 1185, Игорь... перебреде Донѣць и тако приида. ко Ѡсколоу... ѿтоуда поидоша к Салницѣ (Салници)... и... заоутра же... во ѡбѣднеє веремѧ. оусрѣтоша полкы Половѣцькиѣ... стоꙗхоуть. на ѡнои сторонѣ рѣкы. *Сюоурлию*... и ꙗко быша к рѣцѣ ко *Сюоурлию*. и выѣхаша ис Половѣцькихъ полковъ. стрѣлци... и тако поскочиша. Роусь же бѧхоуть не переѣхалѣ єще рѣкѣ *Сюрлию* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 638—640); м ѣ с т о ж е л ю [розрядка наша.— *О. С.*] на рѣцѣ Каꙗлы (т. ж., 643), *Сюурлія, Сюрлія* (т. ж., 1846, 130), *Сюурлій* (Ук. ПСРЛ, II, 449). Вар.: *Суугли* (Кудряшов, 51, 57).

Похідні: *сюурлийская* (трагедия) (Рыбаков, Русск., 402).

Як: 1. із **Сѹерьли* від тюрк. *су* «вода, річка» + *Єрель* (див.), суч. *Оріль* л. Дніпра (КС, 1886, XIV, 663); 2. місце злиття (ріг, кут, «*вугол*») *Орелі* (кол. *Єрель*) з пр. *Орількою*, тобто преф. **Сѹ-** + **Єрьли* (форма мн.); пор. *Єрель* єго же Русь зоветъ *Ѹголъ* (Кудряшов, 96) і вар. *Суугли* (т. ж., 51, 57), де *сѹ-* означає «з'єднання, зближення» (Срезневский, III, 592), як у словах: *сѹдеревъ* «суміжно», *сѹмежиє* «межа», *сѹтокъ* «злиття» тощо (т. ж., 596, 618, 630); 3. **Сѹ-** + *Орляя* пр. Вовчої бас. Самари (Кудряшов, 53—54); 4. **Сѹ-** + *Угольні* — дві пр. Довжика бас. Сіверськ. Дінця (т. ж., 56—58); 5. від тюрк. **Сѹюрлы* (**сѹюрлы* «повінь», «місце розгалуження річок» і под.) (т. ж., 64—69); 6. «Комарина річка» (?) (див. Отін, 35); 7. із тюрк. **Саурли* (!), того ж походження, що й назва *Са(в)урмогили;* пор. тюрк. *сау(и)р* «згладжений горб округлої форми» (Отін, 36). О. С.

САНЪ, р., п. Вісли; укр.-польськ. порубіжжя, укр. *Сян*, рос. *Сан*, польськ. San (Stieber, 172—174; Стрижак, Сян, 75—78); 1097, и побѣгоша Оугри. и мнози истопоша в Вѧгру. а друзии в *Сану* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 271), и побѣгоша Оугре. и мнози истопоша оу Вѧгру. друзии же въ *Сану* (в *сяноу*). и бѣжаще возлѣ *Санъ (сяна)* оу гору (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 246); 1099, И побѣдиша Угры... а иніи истопоша во Вягру, а друзіи... въ *Сану* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 16); 1152, Изѧславъ же приде на *Санъ (сян)*.

рѣку... подъ Перемышль. и ꙗкоже прибреде рѣку *Санъ (сян)* и ту пригна ему посолъ (ПСРЛ, II, 1962, 447), к рѣци к *Санови* (т. ж., 447), и придоша к рѣцѣ к *Санови* (к *сянови)* (т. ж., 448), надъ рѣкою надъ *Саномъ (сяном)* (т. ж., 449); 1245, п о *Санѹ (посягну)* (т. ж., 796); 1245, до рѣкы Вислы. и *Санѹ* (т. ж., 802); 1283, переидоша. *Санъ (сян)* рѣкоу... тоу же на *Саноу (сяноу)* Володимеръ воротисѧ... назадъ (т. ж. 893); 1287, и доидоша рѣкы. нарѣцаемаго *Сана* [*сяна;* переправлено: въ *Сана.— Л. М.*] (т. ж., 897); 1152, Изяславъ же пріиде на *Санъ* рѣку... и перебредъ рѣку *Санъ*... къ рѣцѣ *Санови* (ПСРЛ, VII, 56); 1152, къ *Санови* (т. ж., 57); 1279, прейдоша *Сянъ* и Вислу (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 346); 1350, пришедши до *Сану* реки на Подгорье всѣ краины полские, межи *Саном* и Вислою лежачие, вшир и вдолжъ звоевали (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, Прил.: О плюндрованю руского панства от литвы и поражцѣ их, 213); 1387, на всѣ краины полские, межи *Саном* и Вислою рѣками (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 62); 1656, надъ рѣкою *Саномъ* (Величко, I, 242); 1657, рѣки *сану* (т. ж., 274), *Сянъ* (Грабянка, 62, 68).

Похідні: *Сянокъ (Санокъ),* м. на р. *Сян* у Галицьк. землі, тепер у складі ПНР; 1150, король же прошедъ Гору. и взѧ *Санокъ (сянок)* городъ (ПСРЛ, II, 1962, 406); 1202, во *Саноцѣ (сяноцѣ;* т. ж., 717); 1231, до *Санока* (т. ж., 764), 1340, пойде на Русь и взятъ... Володымеръ, Премышль, Галичъ, Ловичъ, *Санокъ,* Луковъ, Любачовъ, Трембовлю и проч. (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843, 349); *Сянічок* л. *Сяну* (Кордуба, 175); *сяноцькыи,* прикметник від *Сянок* (ССУМ, II, 412).

Як: 1. із *Sān- з дуже відкрит. **е** чи (палатальн.) **'а** або **ea͡** (Rozwadowski, 190), звідки *Сѧнъ* і *Санъ;* 2. *Санъ* > *Сѧнъ,* точніше **Сан-** < **С'ан-** з заміною **с'** > **с** (Stieber, 172—174); 3. з герм. sen(a) (Rozwadowski, Kilka, 54); 4. того ж походження, що й фрак. гідронім San-danos (Lehr-Spł., 171); 5. з іллір. *sān- // *sēn- (Трубачев, 202—203); 6. з і.-є. *snā // *sēn(a) // *sōn(a), пор.: рр. Sanica, Sanna, Son(i)a бас. Вісли; Sana водозбору Драви (Боснія); Sann у системі Сави (пд. Штірія); San у Курляндії; Sena, вп. в Адріатичне море (Умбрія) та ін. (Rozwadowski, Kilka, 54; Stieber, 172—174; Трубачев, 202; Стрижак, Сян, 75—78; Rieger, 146). Л. М.

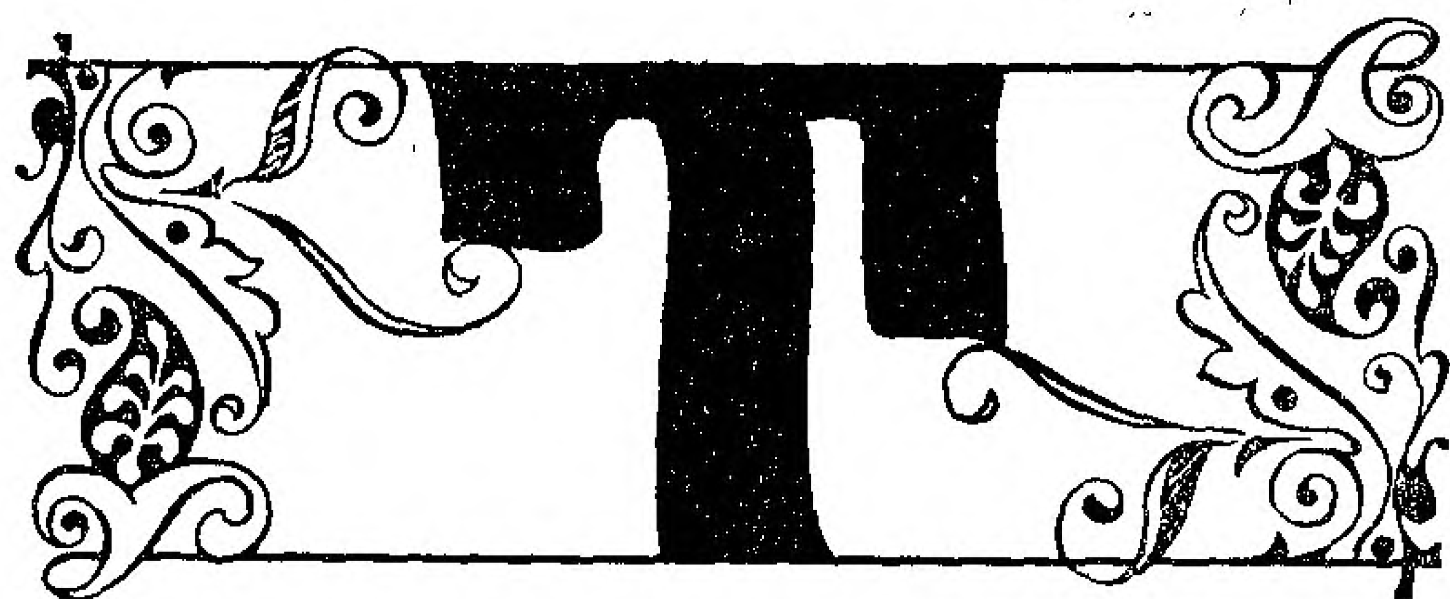

ТАВРИАНИ, країна («страна»); пізн. *Таврида,* суч. *Крим;* б. д., полунощныꙗ страны и западн[ыꙗ]... Воспории. Меѡти Дереви. Гарьмати (сармати) *Тавріани (таврилни)*... Словѣне (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3), *Тавриани* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 3), *Тавріани* (-ія) (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261). У Г. Амартола Ταυριανίς (ПСРЛ, I, 1962, 3), *Тавриани* (XVI ст., ПСРЛ, XXVII. Никаноровск. лет., 172, 308; 1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXXIII. Холмогорск. лет., 11; 1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 1), *Таврияни* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 337); 988, Пріемъ же Володымеръ... градъ Греческій Корсунь (нынѣ же тамо Кримъ), и весь той островъ, глаголемый *Таврику* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1847. Густ. лет., 255); 1482, Махомет, царь турецкий, Кафу, або Феодосию, мѣсто... над морем Понтским в *Таврицѣ* [вар. *Таврице — О. С.*] лежачое, опановал (40-ві роки XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтская, 91).

Споріднені: д.-гр. Ταυρική «Тавріка», суч. Крим; ταυρικός «таврійський»; Ταυρο-πόλα і Ταυροπόλος «поважана в Тавриці» або «та, що полює на биків» (епітет Артеміди) та ін. (Дворецкий, II, 1605), лат. Taurica (terra); *Таврика* (Ук. ПСРЛ, II, 164, 450); ранньосередньовічне *Таврія* (рос. *Таврия); Таврида* (БЕ, 63, 452), звідси гот. *Дорос, Дори; Тавроскіфія* тощо. Вар. лексичні: д.-гр. Χερρόνησος (див. *Корсунь*), Χερσόνησος (Білецький, 38); тур. *Кирим,* крим.-тат. *Хирим,* італ. Crimea (т. ж.); ст.-рос. *Кримъ* і *Крымъ* (Ук. ПСРЛ, II, 164, 450), суч. рос. *Крым,* укр. *Крим;* пор. ще *Перекопська* орда «Крим» (Ук. ПСРЛ, II, 461).

Похідні: м. *Херсонес-Таврійський; Таврійська* (з рос. *Таврическая*) губ.; вул. *Таврическая* в м. Кам'янці-Дніпровській Зп, *тавроскіфи, скіфотаври* тощо.

Семантичним способом від етноніма (катойконіма?) *Тавриани* з д.-гр. Ταυριανίς «мешканці Таврії». Пор.: *Сармати* (див.), *Печенѣгы* (див.), *Половьци* (див.) тощо. В основі д.-гр. Ταυροί, *таври* «найдавніше з відомих племен у Тавриці»; огречений етнонім, тубільн. вар. якого точно не відомий (Лесков, 99); пор.; д.-гр. ταῦρος, лат. taurus, лит. taũras, д.-прус. tauris «тур» і топоніми з тією ж основою, що відбивають особливості бугруватої місцевості або круті береги водойм, напр., ур. *Турьи, Туровье, Турская* (гірка), *Турья* (гора) у Новгородськ. землі, а також на тер. від Дніпра й до Одри (Подольская, 66). Корінь *-tauros- походить із Передн. Азії (Rudnicki, 67), де є гори *Тавр* і *Антитавр* (пор. також *Ліван* і *Антиліван*) (Ильинский А. Конспект географии всеобщей русской... — Воронеж, 1896, 12); від семіт. tûr «гора» (БЕ, 63, 467—468). *Таври* «горяни»? Як «Бики» чи «Ті, що обожнюють Бика» (Абаев В. И.— ВЯ, 1981, 2, 76) (?). О. С.

ТАТИНЬЦЬ, м., на п. б. Дніпра прибл. між рр. Россю й Сулою (Рыбаков, карта); тепер не простежується; як брід на Дніпрі (Максимович, II, 351) шлях тощо: 1187, Сдоумавъ... Стославъ. со... Рюрикомъ. поити на Половцѣ... повѣдахоуть бо имъ Половци. близъ на *Татин-*

ци... на Днѣпрѣискомъ бродѣ... Володимеръ же Глѣбови. приѣха к нимъ. ис Переяславьлѧ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 652), *Тятинци* (т. ж.), *Татинець* (Ук. ПСРЛ, II, 645).

Іменник на **-ьц(ь)** від д.-р. *татиныи* «належний злодієві» (Срезневский, III, 926); пор.: рубль *татин, татиныи* «судове мито» (Кочин, 307). В основі д.-р. *тать* «злодій, грабіжник», звідки *татьба* «злодійство, грабіжництво»; *татьбьныи* «той, що стосується злодійства, грабіжництва» і т. ін. (т. ж., 926—928); як *Татинець*, або *Татинський* брід (?), у бас. Ворскли, пор. *Гатинець* (?), передм. м. Кобиляк (офіц. Кобеляки), що непереконливо. Семантично пор. Злодійський шлях (Злодѣйскій путь) (Ляск., Русск., 51), проходив через Переяслав, уздовж л. б. Дніпра, перетинаючи нижні течії Сули, Псла, Ворскли й Орелі (Кудряшов, 136). О. С.

ТЄРЄБОВЛЬ, м. («городъ»), в Галицьк. землі; суч. м. *Теребовля*, райцентр Тр; 1097, роздаюлъ Всеволодъ городы. Двду Володимерь. Ростиславичема Перемышьль. Володареви *Теребовль* Василкови (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 257), и сѣде Василко *Теребовли* (*теребовли*) (т. ж., 267); 1144, иде к *Теребовлю*. и выиде противу имъ Володимеръ... к *Теребовлю* (т. ж., 311); 1153, к *Теребовлю* (т. ж., 340); 1097, *Теребовлъ* (*теребовль*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 231); 1153, к *Теребовлу* (*теребовлю*) (т. ж., 466); 1206, *Теребовль* (т. ж., 723); 1211, ѡколо *Теребовлѧ* (т. ж., 730); 1226, поиде король ко *Теребовлю*. и взѧ *Теребовль* (т. ж., 749); 1098, въ *Теребовли* (XVI ст., ПСРЛ, VII, Воскр. лет., 15); 1097, *Теребовль* (*теребовь*) (XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 129); 1153, у *Тереболя* (т. ж., 197); 1097, в *Тереблѣвѣ* (*теревлевѣ*) (ПСРЛ, XXX. Владимирск. лет-ц, 54); 1332, *Теребовль* (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 44); 1340, пойде на Русь и взятъ... Володымеръ, Премышлю... *Трембовлю* и проч. (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 349), 1515, ку *Теребовлю* (т. ж., 367); 1496, под *Теребовлим* (XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 290), XVI ст., Trebowla (SG, XII, 460); 1680, *Терембовля* (Самовидец, 151); 1682, под городъ Чертковъ и *Трембовле* (т. ж., 286); 1758—1765, in oppido Trembowla (АЮЗР, I, IV, 546); польськ. Trembowla, Trębowla (SG, XII, 460), укр. (фолькл.) Ой гой, гой-саса! Горѣвочка зъ Бучача, А килишокъ зъ *Требовля*: «Дай намъ, Боже, здоровля!» (Гол., Нар., III, II, 481).

Похідні: *теребовельскии*, прикм.: 1386, *теребовельскии* луннкъ, 1411, старосту *теребовльско(г)* (ССУМ, II, 428); 1440, Швидригайло... Лвовские и *Трембовелкие* волости побурил (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII, Хр. Лит. и Жмойтск., 82); пор. нп *Теребени, Теребино, Требово* кол. Тверськ. губ.; *Теребень* кол. Калузьк. губ.; *Теребынь, Теребуха* кол. Смоленськ. губ. (Смолицкая, Некр., 87—88), *Теребля* Тячівськ. р-ну Зк; кол. *Теребіж* Монастирськ. р-ну Тр; *Теребежі* Бродівськ. і Буськ. р-ну Лв; *Теребище* Корюківськ. р-ну Чрг; *Теребовичі* Ратнівськ. р-ну Вл; Trzebowisko кол. Жешувськ. пов. (SG, XII, 562); Trzeboszowice кол. Бжезінськ. пов. (т. ж.); Trebovle, Trebivlice в Чехії (Никонов, КТС, 415).

Як від: 1. д.-р. *теребити, теребл*ю «розчищати» (Срезневский, III, 950); пор. в пн.-рос. говорах *тéреб* «розчищена від чагарника під ниву земля», *теребá* «сіножать, луки», «болотяне, оточене лісом місце» (Фасмер, IV, 45); 2. менш імовірно від *terebovati «приносити жертву»; пор. д.-р. tereba «жертва» (Skulina, Sł. SS, 152). Л. М.

ТЄРЄМЬНЫИ, двір («дворъ») у давн. Києві, поза «містом Володимира», найімовірніше, на пн.-сх. виступі Старокиївськ. гори (Толочко, 122), суч. садиби по Андріївськ. узвозу № 36—38 (Толочко, ДК, 26); 945, за стою Бцею надъ горою дворъ *теремны* бѣ бо ту *теремъ* каменъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), Ѡльга же повелѣ ископати ѥму велику и глубоку. на дворѣ *теремьстѣмь*. внѣ града (т. ж., 56), дворъ *теремныи*. и другыи идеже є дворъ демесниковъ. за стою Бцею надъ горою. бѣ бо ту *теремъ* камен... Ѡльга же повелѣ ископати ѥму... на дворѣ *теремьскомъ*. внѣ города (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44), за святою Богородицею надъ горою дворъ *теремный*, бѣ бо ту *теремъ* каменъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283); 980, и постави кумиры на холъму. внѣ двора *теремна* (ПСРЛ, II, 1962, 67); Володимеръ... вышедъ въ дворъ *теремныи* ѡтень (ПСРЛ, I, 1962, 78).

Прикметник на **-ьн-** від д.-р. *теремъ*. І. Ж.

ТЄРЄМЬЦЬ, пос., пн. давн. Києва; суч. с. *Тереміі* Чорнобильськ. р-ну Кв; 1150, Володимерко же ста оу Кыєва оу *термца* (~ 1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 327), у Кіева у *теремьца* (к., XVI ст., ПСРЛ, VII, Воскр. лет., 48).

Демінутив на **-ьц-** від д.-р. *теремъ* «терем, палац»; пор.: укр. *тéрем* «т. с.»; серб.-ц.-сл. *трѣмъ*, болг. *трем*. «ганок, світлиця» й под. (Фасмер, IV, 47). А. К.

ТЄСМЄНЬ, р., п. Дніпра; в Київськ. землі, суч. *Тя́смин* Крв й Чрк; 1190, Стославъ. сватомъ своимъ с Рюрикомъ... сдоумавша и идоста на ловы. по Днепрю в лодьюхъ на оустью *Тесмени* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 668); 1498, *Тясмень* (Акты ЗР, I, 178; 1552, АЮЗР, VII, I, 81; Филиппченко, 7; Прив., 166); 1536, *Тесмень* (КБЧ, 109; АЮЗР, VIII, V, 11); 1546, Tiasmeń, (АЮЗР, VII, II, 372); 1565, Tiasmen (Ляск., ИКА, 7); 1589, Taśmin (АЮЗР, V, I, 83); 1674, *Тясминъ* (Самовидец, 122; 1759, АЮЗР, I, II, 1; 1767, т. ж., III, 159; Фунд., 44; Похилевич, 643; 1888, МХГ, III, 1; Машт., Дн., 63; 1916, Дог., Д., 69); 1684, Tyśmina (АЮЗР, III, II, 94), 1686, *Тясмина* (Величко, II, 569;

Полунин, 446; 1778, Нач., 8; Зуев, 226, 232); Tasmin (МИРК, № 1, 9, 43; Ляск., ИКА, 23; 1765, АЮЗР, VII, III, 7); Tasmena, Taszmien, Taszmin, Teszmin, Czyszmien (МИРК, № 10, 11, 15, 36, 39, 42); *Тясма* (Русс., РТ, 128); 1751, *Тасьминъ* (АЮЗР, III, III, 607); 1763, Taśmina (АЮЗР, VI, I, 115; 1785, т. ж., II, 281); 1787, Taśmin Gołyj в с. Медведівка Чигиринськ. р-ну Чрк (АЮЗР, VI, II, 339; 1792, верхів'я, на межі Дикого поля; АЮЗР, V, I, 553); 1792, Taśmin Bliżny в Черкаськ. пов. (т. ж.), *Тисма, Тисмень* (Татищев, III, 303; IV, 313), 1778, *Тасмина* (Нач., 8), *Тясьма* (Ист., Мат., I, 27; СШ, II, 354; Русс., РТ, 148), 1791, *Тасменъ, Тасьмѣнь, Тасмень* (Прив., 164), *Тисменъ* (ИИЗК, 40), *Тясьминь* (Договоры, 10), *Тясмянъ* (КГВ, XXII, 1857, 146), *Тясминка* (СНМ Хрс., 43), *Тясмин* (СШ, II, 354; ОАІМ), 1907, *Тясьменъ* (ВЛД), *Тя́сьмин* (КРУ, 110); *Тя́смин* (ОАІМ). Пор. р. *Тесъ* л. Костерівки п. Прип'яті п. Дніпра (Машт., Дн., 154).

Як: 1. старий тюркізм, споріднен. із гідронімом *Ташлик* (Трубачев, 211); 2. похідн. від і.-є. *tek'- // tok'- (Вержбовский, 29). Точнішим є зв'язок з і.-є. *tek^s- > сл. *teks- > tes- (Machek, 527) з характерн. для сл. мов варіантністю суф. -men'- // -ma- (Откупщиков, Из истории, 267) і спорідненістю з д.-р. *тесати, тесъ* «зарубка на деревах для зазначення межі», укр. діал. *тасьма* «межа між посівами на полі» (Лисенко, 64) тощо. Від зниклого апелятива *тєсмьнь «порубіжжя, межа»; пор.: д.-р. *ѹзмень*, укр. *у́зьмінь*, рос. *сухмень*, а семантично — рр. *Рубіжна, Порубанець, Межівник* тощо. На систему численн. вар. впливало іншомовне середовище, зокрема тюрк. Докладніше див.: Железняк, Гідр. півн. поруб., 90—92. І. Ж.

ТЄТЄРЄВЪ, р., суч. *Те́терів* п. Дніпра; Жт і Кв; 1150, а что ти будешь на *Тетереви*. а ту к тобѣ дружииа твоꙗ. вси приѣдуть (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 412), а сами поидоша черес ночь къ Мичьску. и ту оусрѣтоша и дружина многое множество. иже сѣдѧхуть по *Тетереви*... кнзь Изѧславъ же ѿтолѣ перешедъ за *Тетеревъ* (т. ж., 413); 1257, взѧ Городокъ. и Сѣмоць. и всѣ городы. сѣдѧшиꙗ. за Татары Городеськь. и по *Тетереви* до Жедьчевьева (т. ж., 838), *Тетеревъ* (1159, Оп. КПЛ, 170; реки *Тетерева*, 1629, АЮЗР, I, VI, 604; 1651, АЮЗР, III, IV, 549; 1697, Величко, I, 173, Машт. Дн., 42); 1458, *Тетеревъ* (ССУМ, II, 429), XV ст. Ciecierzew (Długosz, I, 131); 1570, Czecierew (АЮЗР, VII, III, 17); 1584, *Тетеревь* (на[д] рєкою *Тєтєрєвю*; АКЖМУ, 138; Похил., УКР, 171); 1598, Teterow (Żr. dz., XXI, 22; 1765, АЮЗР, VII, III, 166); XVI ст., *Тетеровь* (ж. р.; Похилевич, 138); 1593, Teterka (АЮЗР, VI, I, 226), Teterów (Rulik, OPK, 50); *Те́терів* (КРУ, 88; 1962, МЕ).

Похідні: сс. *Тетерівка*, Житомирськ. р-ну й обл.; *Тетерівське* Іванківськ. р-ну Кв; рр. *Тетерівка* п. *Тетерева* п. Дніпра (сс. Жеребки, Іванопіль, Волосівка Чуднівськ. р-ну Жт); *Тетерівський Старик* пр. *Тетерева* п. Дніпра (побл. с. Сухолуччя Вишгородськ. р-ну Кв).

Як: 1. від назви птаха (пор.: прасл. *tetervь, польськ. cietrzew «tetrao tetrix»; Lehr-Spławiński — RS, 1960, XXI, I, 16); 2. це відхиляється на тій основі, що в сл. мовах топоніми, похідні від назв птахів, тварин, рослин завжди мали суфіговану структуру. Вважається, що *Тєтєрєвъ* тієї ж структури, що й *Танев, Нарев, Пельтев* (Никонов, КТС, 416). І. Ж.

ТИСМѦНИЦѦ, м., в Галицьк. землі; суч. смт *Ти́сменицю* Івано-Франківськ. р-ну й обл., де, над р. Стримбою, д.-р. г-ще (Ратич, Древи., 58); 1144, на тоу же зиму въшедшю Володимироу в *Тисмѧничю (тисмяницю)* на ловы. в то же веремѧ послашасѧ Галичане по Ивана. по Ростиславича въ Звенигородъ и въведоша к собѣ в Галичь (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 316); 1531, Петрило, воевода волоский, вторгнул з великим войском до Полши... Снятин, Коломыю, *Тисменицу*, Отенѣю и иншие мѣстечка и волости аж до Галича звоевал (XVIII ст., ПСРЛ, XXXII. Хр. Лит. и Жмойтск., 107); 1686, *за Тясменицею* (Величко, II, 597); 1758—1765, Dominicanorum Tyśmienicensium, in oppido Tyśmienica (АЮЗР, I, IV, 556—557).

Похідні: можливо, 1404, *Тисьменичаны* (ССУМ, II, 431), суч. с. *Тисменичани* Надвірнянськ. р-ну І.-Ф.; пор. р. *Ти́сьмениця* п. *Бистриці-Ти́сьменицької* п. Дністра, відома з XV ст. (СГУ, 565).

Як: 1. від. і.-є. *teus- «тихий» (Rozwadowski, 300; Трубачев, 266—267; Роспонд, Стр., 74) за допомогою формантів -men- та -ica; 2. нібито споріднена з гідронімом *Тєсмєнь* (див.) бас. Дніпра (Соболевский О. И., рец. на: Маштаков П. Л. «Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного)» — ИОРЯС, XXIV, кн. I, 1919, 306), утвореним за допомогою суф. -men- від д.-р. *тесати, тесъ* «зарубка на деревах для позначення межі» із загальною вихідною семантикою «порубіжжя, межа» (Железняк, Гідр. півн. поруб., 91), що сумнівно; 3. тюркізм: від taš «камінь» (Трубачев, 211, 267). Л. М.

ТИХОМЛЬ, м., у Волинськ. землі; як с. *Тихомель* Острозьк. пов. Волинськ. губ. (Ук. ПСРЛ, II, 474), суч. с. *Тихомль* Білогірськ. р-ну Хм; 1152, Изѧславъ... посла посадники своꙗ въ городы... Володимирь въ Бужескъ. въ Шюмескъ въ *Тихомль*. оу Выгошевъ. оу Гноиницю (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 454) 1153, к *Тихомлю* (т. ж., 465); 1211, *Тихомль* и Перемиль (т. ж., 730); 1227, ѿтсудоу же поиде король... к *Тихомлю* и взѧ *Тихомль* (т. ж., 749).

Посесив на *-j(ь) від ім. **Тихомъ* з l-epentheticum, характерн. для сх.-сл. топонімів. Пор. імена *Радом, Луком* і под. (Роспонд, Стр., 65; Arumaa, 48), Tich (Svoboda, 129), *Тихомир* (Веселовский, 318), р. *Тихомель* у с. Юрійове (офіц. Юр'єве) Путивльськ. р-ну См (СГУ, 565) та ін. А. К.

ТОВАРОВЪ, м., в Київськ. землі, побл. р. Рось (Неволин, 86-87); суч. с. *Межиріч* Канівськ. р-ну Чрк (Баранович, 223); 1190, Половци же слышавше. ажь Стославъ ехалъ в Кыевъ.

и перебравшеса с Коуитоувдѣемь и ѣхаша к с҃ *Товаромоу.* и бы вѣсть Глѣбови. Глѣбъ же заеха и оу *Товарова* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 672—673); 1494, имение *Товарово* (РИБ, XXVII, 527); 1552, *Товарово* (АЮЗР, VII, I, 100).

Вихідна форма поновлювалася як *Товарыи* (Неволин, 86—87), *Товарев* (Татищев, IV, 314), *Товаровъ* (Барс., 198). Від д.-р. *товаръ* «стан, військовий табір, обоз армії»; сюди ж *товарище* «місце стоянки табору, обозу»; *товарное* «товар, майно» (Кочин, 362), *товары* «табір, стан» (Білецький-Носенко, 354); ст.-рос. *тáворы, тóвары* «шатра, палатки, табір, стан» (Даль, IV, 709). Див. ще: Нерознак, НДГ, 171. І. Ж.

ТРѸБЄЖЬ, р., л. Дніпра, в кол. Переяславськ. землі; суч. *Трýбіж;* 988, И нача ставити городы [Володимеръ] по Деснѣ. и по Востри. и по *Трубешеви (трубежеви).* и по Сулѣ. и по Стугнѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 121); 992, Печенѣзи придоша... ѿ Сулы. Володимеръ... срете и на *Трубеши (трубежи)...* где нынѣ Переꙗславль (т. ж., 122); 1096, Половци стоꙗху на онои сторонѣ *Трубежа* (струбеша)... С҃тополкъ... и Володимеръ. вбредоста в *Трубежь (трубешь)* (т. ж., 231), *Трубѣша (троубиша)...* и *Трубѣшь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 221—222); 1149, по *Троубежю* [прим. видавців: «Букву ж написано... по вишкребленому».— *О. С.*]... ѡб оноу стороноу *Троубеша* [«Букву ш переправлено на ж».— *О. С.*] за звѣринцемъ... верхъ города по *Троубешю...* за *Трубешь (троубешь)* [«Букву ш перероблено в ж»] ... за *Трубеше (троубешь;* т. ж., 379—381); 988, по *Трубешевѣ* (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 259), по *Требежю* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 14), по *Трубѣжю* (т. ж., 117); б. д., по *Трубежю;* 1096, к... *Трубѣжу* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 15—16), по *Трубежи* (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 16); 993, на *Трубежи* (т. ж., 366), б. д., по *Трубежеви (трубежевѣ)* (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 30); 990, по *Трубежу* (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. лет., 58), 993, на *Троубежоу* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 40), к *Трубежу* (XVI ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1518 г., 173), на *Трубѣжи* (к. XVI ст., ПСРЛ, XXVII, Сокр. лет. св. 1493 г., 215), на *Троубежь* (т. ж., 314); 988, по *Трубеши* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 258); 993, на *Трубешь* (т. ж., 259); 1096, за *Трубешь* (т. ж., 281); 1502 (можливо), Орда дей кочюєтъ по *Турпачѣ* да и по Сулѣ (СИРИО, XVI, 419); 1619, надъ... *Трубешомъ* (Очерки, 23), XVII—XVIII ст., Trubicz, Trubiecz, Trubiec; 1760, *Трубечь;* б. д. Trubiezs, Trupiec (СГУ, 573); суч. рос. *Трубеж (Трýбеж;* Никонов, КТС, 425); укр. *Труб'іж'* [ш], діал. *'Труб'іж'* [ш]. Ін. вар.: *Деснá* (?), *Трубайло* (СГУ, 573); останній, з XVIII ст., стосовно заболочен. верхів'я р.

Похідні: с. *Трубáйлівка* Переяслав-Хмельницьк. р-ну Кв (т. ж.); вул. *Трубізькá* в м. Києві; можливо, х. *Трубе(ж)щина* в кол. Пирятинськ. пов. Полтавськ. губ. (ПГ, 174); звідси (перенесення) рр. *Трубеж* (з пр. *Либедь*) пр. Оки в р-ни кол. Переяславля-Рязанського, суч. Стара Рязань (пор. у тому ж бас. і р. *Трубежница*) (Смолицкая, Ока, 212) і пр. Плещеєвого оз. побл. м. Переславля-Залеського Ярославської обл. (Семенов, V, 228) РРФСР; пор. ще ін. *Трубежі:* 1. л. Жечі в бас. Сожу; 2. л. Туросни в тому ж бас.; 3. п. Снову п. Десни (ТТ, 180—181); 4. п. Псла з пр. *Рубежъ!* (Машт. Дн., 65) [< **Трѹбежь?*] та ін.

Як: 1. із **Дрѹбежь;* пор. чес. drůbež (помилк. «drúbez») «(домашня) птиця» (Югов, 212—213); 2. від д.-р. *трѹбити, трѹблю,* мовляв, у давнину тут під час полювання *трубили* в мисливські роги (Стороженко, Оч., 202) чи робили «трубіж»— *трубили* під час воєн «на знак перемоги або при відбої» (Янко, 150—151); 3. від *tr-ǫb-, як *голѫбь* від *gol-ǫb- і рос. *отруб* від *o-tr-ǫb- (із тим же коренем, що й у слові *терти, тру*) (Moszyński, PZ, 180—181); 4. від *трѹба* (ТТ, 221) у зв'язку з археологічними слідами кол. будівництва в дол. *Трубежа,* «колосальної» водойми (ЛВП, 32); пор. ще: *Трубáй* (від **Трѹба,* як *Удай* від *Уда?*) пр. *Трубежá* (Арандаренко, III, 360); 5. від *Trǫb-běg- (І. С. Варченко.— Рец.); пор. ще рр. *Труба* л. Дніпра на Могильовщині БРСР і *Біж,* вона ж *Бѣжъ, Бежъ, Бижъ,* Bicz п. Терну в бас. Сули л. Дніпра; Машт., Дн., 34, 58), «той, що біжить трубою», де *трѹба* — «специфічне русло річки або струмка» (Пособ., 13); пор. ще: рр. *Любежъ* у кол. Київськ. губ., *Радубежъ* Курськ. губ., *Шарбешь* пр. Случі в бас. Прип'яті, оз. *Себежъ* Вітебськ. губ., тощо (Соболевский, РСЭ, 268—269). Залишилися поза увагою дослідників структурно-семантичні мотиви ускладнення назви (*Трубежа — Струбежа*) та її усічення (пор. *Рубіж* пр. *Трубежа* в бас. Псла). О. С.

ТРЬПОЛЬ, м., в Київськ. землі, на п. б. Дніпра; суч. с. *Трипілля* Обухівськ. р-ну Кв, побудоване вел. кн. Володимиром Святославичем 996 р. (Киевск. синопс., 69); 1093, и поиде С҃тополкъ и Володимеръ и Ростиславъ. къ *Треполю* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 219), [и] минувше *Треполь* проидоша валъ (т. ж., 220), оу *Трьполѧ* (т. ж., 221—222); 1136, шедши... Ѡлговичи с Половци. взѧша *Треполь* (т. ж., 304); 1205, приєхаша во *Треполь* (т. ж., 420); 1207, и перебродишаса противу городу *Треполю* (т. ж., 429); 1093, и поиде... къ *Трьполю* и придоша ко Стугнѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. 210); 1136, почаша воевати. ѿ *Трьполѧ.* около Красна (т. ж., 299); 1151, поидоша къ *Треполю.* и пришедше ко *Треполю...* поидоша ѿ *Треполѧ* Киевоу (т. ж., 427), Гюрги же перебѣже Днѣпръ оу *Треполѧ* (т. ж., 440); 1161, въ *Треполи* (т. ж., 514); 1162, Ростиславъ же дасть ему *Трьполь* (т. ж., 521); 1163, за *Трьполь* да ему Каневъ (т. ж., 521); 1169, поиде съ *Треполѧ* Вышегороду (т. ж., 533); 1172, Мьстиславъ...

поиде к *Треполю* (т. ж., 548); 1174, выгнаша... ис *Трѣполѧ* (т. ж., 572); 1177, поидоша. к городоу. ко *Трьполю* (т. ж., 604); 1179, вышедшю Стославоу ис Кыєва. ниже *Трьполѧ* стоꙗщю (т. ж., 613); 1180, изо *Трьполѧ* (т. ж., 621); 1185, оу *Треполѧ* (т. ж., 646); 1193, посла въ *Треполь* (т. ж., 677); 1195, Всеволодъ бо просѧше оу него. Торцького *Треполѧ* Корьсоунѧ Богоуславлѧ. Канева (т. ж., 683), и далъ Рюрикъ Всеволодоу .ѣ. городовъ Торцькыи Корсоунь. Бгоуслаль. *Треполь*. Каневъ (т. ж., 685); 1093, побѣдиша Половчи Святопълка и Мьстислава иа *Трьполи* (НЛ, I, 18), минувше *Треполь* проидоша валъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 6), Святополкъ же вбѣже во *Треполь* (т. ж., 7); 1136, Олговичи же посемъ шедше съ Половци взяша *Треполь* (т. ж., 30); 1160, бывшу же ему во *Треполи* (т. ж., 74); 1162, *Треполь*, и иныи 4 городы... ко *Треполю* (т. ж., 76); 1163, Ростиславъ же возврати всѣ городы Мстиславу, Торчьскы н Бѣлъгородъ, а за *Треполь* да ему Каневъ (т. ж., 77); 1169, изъ *Треполя* Вышегороду (т. ж., 80); 1196, просяше у него Тръческаго, *Треполя*, Корсуня, Богуславля, Канева... 5 градовъ, Торцьскый, Корсунь, Богуславль, *Треполь*, Канев (т. ж., 103); 1203, И пріидоша во *Треполь* Рюрикъ и Романъ (т. ж., 108); 1207, и перебродишася *Треполю* (т. ж., 114), *Треполь* (т. ж., 240), б. д., *Треполь* на Днепрѣ (НЛ, I, 475); 1136, Олговици с Половци взяша *Трьполь* и Халѣпъ (ПСРЛ, IV, 1915, I, I. Новгородск. 4-я лет., 148), *Треполь* на Днѣпрѣ (ПСРЛ, IV, 1929, I, II. Новгородск. 4-я лет., 623); *Триполь* («ниже Триполя»; Киевск. синопс., 21); XVII ст., Trypol (Карта Л. Боплана — Ляск., 25); 1686, *Триполье* (АЮЗР, VII, I, 541), 1764, *Триполле* (АКБМ, 61); 1785, *Три полья* (ЦДІАК, ф. 193, оп. 1, од. зб. 2863, арк. 5), 1923—1927, *Комсомо́лля* (1977, Анк.).

Похідні: 1177, *Трьполѣць* (ПСРЛ, II, 1962, 604); 1567, *Трипольский* (гостинецъ) між Києвом і *Трипіллям* (Максимович, II, 244, графіку модернізовано); дорога *Трипільська* в с. Долина Обухівськ. р-ну Кв; 1977, дорога *Ста́ра Трипільська* в смт Обухів Кв; 1974, *Трипільський* шлях побл. с. Піщана Білоцерківськ. р-ну Кв, він з'єднував Білу Церкву з *Трипіллям* (Анк.).

Як: 1. сл. назва (Тихомиров, 301) з числівником *три* в 1-й ч. (пор. словен. Triglav) + *поле* — в 2-й — межова функція; пор. польськ. Sępolno (Роспонд, Стр., 53); 2. в зв'язку з релігійн. віруваннями: пор. давній польськ. язичницьк. бог Trzy, тобто «Трояк» або «Трибог» (Фаминцын, 140) і відом. храм бога *Триглава* в Щетині (Винокур, 142); 3. занесення з Близьк. Сходу; пор. *Тріполі* (ГУУМЗ, 3). І. Ж.

ТѸМАЩЬ, м., в Київськ. землі, на р. Стугні (Древности, 1876, VI, 44); як: 1. побл. кол. с. Ханбикова, прибл., за 5 км від м. Василькова (Андріяшев, 45); 2. на місці суч. с. *Томашівка* Фастівськ. р-ну Кв (Карамзин, II, прим., 198; Неволин, 88—89); 3. суч. с. Барахти Васильківськ. р-ну Кв, де є кут *Тимошівка* (Андриевский — КС, 1882, 9, с. 443); 4. г-ще побл. с. Старі Безрадичі Обухівськ. р-ну Кв (Раппопорт, 173); 1150, Изѧславъ.. поиде ѿ Звенигорода къ *Тумащю* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 400), оу *Тумаща* (т. ж., 418); 1170, в *Тумащи* (т. ж., 539); 1150, оу *Тумаща* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, Лавр. лет., 327), и у *Тумаща* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 48), и срѣте и у *Тумаша*, и сташа о рѣцѣ Стугнѣ (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 37), у *Тумаша*... о рецѣ Стугни (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 113), у *Тумаща* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 48). Пор. с *Тумин(ъ)* (Памятники, IV, II, 183) суч. Локачинськ. р-ну Вл.

Назва темна; пор.: укр. *тум* «домашня тварина поліпшен. породи»: «Се не простий, а *тум*. Це кращої породи» (Білецький-Носенко, 358), *тума́* «людина, що походить від помісі тат. й «руської» крові, а, можливо, лише така, що народилася в Криму»; «помісь птахів і тварин»; «покруч»; «ненадійний, підступний, зрадник» (про людину); «несповна розуму, придуркуватий» (Потебня — РФВ, 1879, II, 243), «похмура, мовчазна людина» (Гринченко, IV, 294), укр. діал. *тума́к* «висохле почорніле яйце» (Лисенко, 217), рос. діал. *тума́* «частина поселення»; «не корінний козак» (СРДГ, III, 164); пор. 1601, Дружинка *Тумакъ* (Тупиков, 460). І. Ж.

ТѸРИИСКЪ, м., у Волинськ. землі; як м-ко Ковельськ. пов. Волинськ. губ. на р. *Ту́р'ї* (Барс., 202); суч. смт *Турійськ*, райцентр Вл; 1097, а Лазарь и Василь воротистасѧ *Туриискꙋ*. и слышаша людьє ꙗко *Туриискѣ* суть. кликнуша людьє (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 268); 1205, Литва же и Ѧтвѧзѣ. воевахоу и повоева же *Тоурискъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 721); 1254, Миндог... воева ѡколо *Тоурьска* (т. ж., 819); 1098, воростяся *Турѣиску* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 22), и слышаша людіе, яко *Турійскѣ* суть, кликнуша на Давыда (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 15).

Релятив на **-ьск-** від контактн. гідроніма *Тѹрию* (Роспонд, Стр., 43). А. К.

ТѸРОВА, божниця, на Подолі, в давн. Києві (Тихомиров, 194), на місці пізн. ц. Бориса і Гліба (Петров, 163), суч. вул. Борисоглібська № 11 (Толочко, 135); як: 1. 1-ша ц., збудована вел. кн. Володимиром Святославичем (Фундуклей, Обозр., 7); 2. побл. гирла р. Почайни й Хрещатицького дж. (Максимович, II, 64—70); 3. на місці пам'ятника хрещення Русі (Сементовский, КД, 54); 1146, и пакы скоупишасѧ. вси Киꙗне. оу *Тоуровы* божьницѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 321), у *Туровы* божници (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 31).

Пор.: руч. *Турівський*, він же: *Турецъ* (ПСУ; Голубин, карта), *Туровский* (Макс., Киев, 24), що витікав (1854 р.) з оз. Чернече і вп. у затоку Дніпра нижче гирла Почайни (ПСУ); 1539, дол. *Турецъ* у кол. Плоскій ч. м. Києва (АЮЗР, I, IV, 29); 1800, оз. *Турецъ* на пн. околиці Києва (АКГ); оз. *Турецъ* (1857, побл. Дніпра й р. Бистриці; Обухівськ. р-н Кв; ЦДІАК, ф. 491, оп. 76, од. зб. 579, арк. 185), яр *Турова* долина (1803, побл. с. Крюківщина Києво-Святошинськ. р-ну Кв; ЦДІАК, ф. 492,

оп. 34, од. зб. 310), як (1980 р.) ур. *Турова Долина* (МЕ).

Пояснювали як: 1. ц. святого мученика *Тѹр(ов)а*, або Федора *Тирона* (Самойлов, 25; Сементовский, КД, 54); 2. від імені першого канонізованого мученика на Русі варяга *Тура* (Шахматов — ИОРЯС, 1907, IX, 261—264); 3. від імені цього ж варяга *Тудор* (у пізніх джерелах він *Федір*) (Марков, 437); 4. ц. побудована на місці якогось *Тѹрового* капища чи якимось *Тоуромъ* (Петров, 177), пор.: 980, антропонім *Тѹръ* (Ук. ПСРЛ, II, 318); 1495, Федко *Туръ* (Тупиков, 461); 5. від особового ім. *Тѹръ*, будівника або власника цієї ц., звідки ур. *Турово* (Тихомиров, 15, 309); 6. від назви тварини (Тихомиров, 15, 306; Шарлемань, 9); 7. пов'язана з діяльністю купців *Туровської* землі, двір яких міг міститися побл. подільськ. *Торговища* (Толочко, ДК, 84). Імовірніше, посесив на **-ов(ъ)**, від Тѹръ, ім. язичницьк. бога сонця й родючості **Тѹ**ра на місці кол. капища (Фаминцын, 148); пор.: *Турова* могила в кол. с. Рижівка Уманськ. пов. Чрк, побл. якої знаходили кості й цілі скелети *тура* (Фундуклей, ОКГ, 107); капище *Турово* на горі над Галицьким оз. (Фаминцын, 236), а також згадки про поклоніння *Турові* як залишок язичницьк. культу (Киевск. синопс., 50). Пор. ще підкладання *турячих* рогів під зруб будинку (Гупало, 27) та ін., що дозволяє зупинитися на цій версії (Иванов, Топоров, Ислед., 170). І. Ж.

ТѸРОВЪ, с., в Курськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 488); можливо, суч. с. *Ту́рове* Семенівськ. р-ну Чрг; 1283, начаша бесурмене вѧзати головы боѧрьскыю... и поидоша отъ Ворогла. и пришедше в село *Туровъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 481); 1160, воева Георгии. Ѩрославичь ис *Турова* къ Путивлю (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 505).

Посесив на **-ов-** від д.-р. особового ім. *Тѹръ*. Див. *Тѹрова*, божниця. А. К.

ТЪЛЪМАЧЬ, м., в Галицьк. землі; суч. м. *Тлу́мач*, райцентр І.-Ф.; 1213; Данилъ же изииде... из града [Галича.— Л. М.]. и быша противоу *Толмачю* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 734); 1398, на своюмъ сєлѣ на *толъмачи* (ССУМ, II, 436); 1758—1765, Tłumacz (АЮЗР, I, IV, 552), польськ. Tłumacz (Гол., 316).

Похідні: р. *Тлу́мач* п. Дністра в м. *Тлу́мач* (СГУ, 566); р. *Тлумач* л. Пруту в с. *Товма́чик* Коломийськ. р-ну І.-Ф. Пор. с *Товма́ч* Кам'янсько-Бузьк. р-ну Лв, Шполянськ. р-ну Чрк; р., п. Великої Висі л. Синюхи л. Пд. Бугу (СГУ, 567); тоня *Товма́чка* на Дністрянськ. лимані й под.

Від д.-р. *тъл(ъ)мачь* «перекладач» (Срезневский, III, 1046), можливо, через антропонімічну стадію. Як від тюрк. етноніма Tolmač реконструйованого на основі Ταλmat, поданого у Константина Багрянородного (Фасмер, IV, 72); однак, пор.: «*толмачи* — це тільки домисел... що грунтується на неймовірних припущеннях» (Попов, О возможностях, 126). Неприйнятним є також Tłumacz із рос. *толмач* «чайка» (Staszewski, 436). Л. М.

ТЪМѸТОРОКАНЬ, м., на *Тама́ньськ*. п-ві й д.-р. **земля** обабіч суч. Керченськ. прот. (кол. Боспор-Кіммерійський) Крм; як: 1. у кол. Чернігівськ. губ.; 2. в р-ні м. Мурома; 3. біля кол. Корокондами; 4. побл. Перекопу; 5. бл. гирла Дону; 6. у бас. Ворскли; 7. бл. м. Фанагорії, суч. *Тама́нь* (!) (Козловский, 58); 8. в р-ні Астрахані; 9. в околиці Скадовська (Новицький, Лукомор'я, 2, 37); 10. кол. (VI ст. до н. е.) Гермонасса (суч. *Тама́нська* станиця) (Гайдукевич, 206); 11. кол. Samkrz, р-н (!) суч. Керчі (Фасмер, IV, 66) та ін.; 988 (штучно; Насонов, 232), Володимеръ... посади Вышеслава в Новѣгородѣ. а Изѧслава Полотьскѣ. а С҃тополка Туровѣ. а Ѩрослава Ростовѣ... старѣишему. Вышеславу Новѣгородѣ. посадиша Ѩрослава Новѣгородѣ. а Бориса Ростовѣ. а Глѣба Муромѣ. С҃тослава Деревѣхъ. Всеволода Володимери. Мьстива *Тмуторокани* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 121), Мстислава *Тмуторокани* (т. ж., 1846, 52); 1022, Мьстиславу сущю *Тмутороканю*. поиде на Касогы... и пришедъ *Тьмутороканю*. заложи ц҃рквь с҃тыю Б҃ца (т. ж., 1962, 146—147), *Тмутороканю* (т. ж., 1846, 63), *Тьмуторокани* (т. ж., 1962, 147), *Тмуторокани* (т. ж., 1846, 63); 1024, приде Мьстиславъ ис *Тъмутороканѧ*. Кыеву (т. ж., 1962, 147), *Тъмутороканѧ* (т. ж., 1846, 63); 1064, Бѣжа Ростиславъ *Тмутороканю*... С҃тославъ же пришедъ *Тмутороканю*... Ростиславъ же сѣде *Тмуторокани* (т. ж., 1962, 163), Ростиславъ... выгна Глѣба изъ *Тмутороканя* (т. ж., 1846, 70); 1077, **СѢДЕ БОРИСЪ ЧЕРНИГОВѢ... БѢЖА ТМѸТОРОКАНЮ К РОМАНОВИ** (т. ж., 199); 1078, Бѣже Ѡлегъ (с҃нъ) С҃тославль. *Тмутороконю*. ѿ Всеволода (т. ж.); *Тмутороканю* (т. ж., 1846, 85); 1079, Всеволодъ же посади посадника Ратибора *Тмуторокани* (т. ж., 1962, 204); 1081, И придоста *Тмутороканю*. и ѩста Ратибора. и сѣдоста *Тмуторокани* (т. ж., 204); 1083, Приде Ѡлегъ изъ Грекъ. *Тмутороконю*... и сѣде *Тмуторокани*. [и] исѣче Козары (т. ж., 205); 1094, Приде Ѡлегъ с Половци ис *Тъмутороконѧ*. [и] приде Чернигову (т. ж., 226), *Тъмутороканя* (т. ж., 1848, 96); 988, 1022, 1065, 1066, въ *Тмутороканѣ*, **-и** (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 106, 134, 154, 155); 1022, 1064, 1065, к(ь) *Т(ь)мутороканю* (т. ж., 134, 152, 153); 1024, 1064, ис (изь) *Т(ь)мутороканa* (т. ж., 134—135, 152); 1077, бѣжа... *Тмутороканю* (т. ж., 190), *Тмютороканю* (т. ж., 193); 1083, сѣде *Тмуторокани* (т. ж.); 1094, їс *Тмутороканѧ* (т. ж., 216); 1063, Бѣжа Ростиславъ во *Тмуторокани*... выгна Глѣба изъ *Тмуторокани* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 334); 1066, Ростиславу сущу *Тмуторокани* (т. ж., 335); 1078, Бѣжа Олегъ... *Тмутораканю* (т. ж., 2); 1079, Всеволодъ... посади... Ратибора *Тмутороканю* (т. ж., 3); 1083, Пріде изъ Грекъ Олегъ *Тмутороканю*... и сѣде *Тмуторакани* (т. ж.); 1094, пріиде Олегъ съ Половци изо *Тмутороканя* къ Чернигову (т. ж., 7); 980, Владымеръ раздѣли Рускую землю на 12 княженій, сыномъ своимъ двенадесятимъ... на великомъ княженіи Новгородскомъ

старѣйшаго сына своего Вышеслава, въ Полоцку Изяслава, Святополка в Туровѣ, умершу же Вышеславу въ Новгородѣ посади тамо Ярослава вмѣсто него, Бориса же въ Ростовѣ, а Глѣба въ Муромѣ, Святослава въ Деревѣхъ, Всеволода въ Володымери Мстислава въ *Тмуторакани,* Станислава въ Смоленску, Судислава въ Плесковѣ си есть въ Псковѣ, Позвизда въ Волыню (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 259); 1022, во *Тмуторокани* (т. ж., 270); 1078, ко *Тмуторокани* (т. ж., 275); 1083, ко *Тмутороканю* (т. ж., 276), къ *Тмутороканю* (т. ж., 282); 1079, въ *Тмуторокани* (т. ж., 276); б. д., в *Турокани* (т. с., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц; 55); 1066, в *Тматорокани* (т. с., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 22). Ін. вар.: черкеськ. Tamatarkanu (Фасмер, IV, 65); адиг. *Тамтаракай* (за переказами, в XI ст. кн. Ідар, зібравши воїнів — представників різних адиг. племен, пішов на *Тамтаракай*) (Козловский, 64), гр. (X ст.) το Ταμ'αταραα (Константин Багрянородний), τα Μ'αταρΧα; італ. Matrica, Materchа (Менгес, 151), тюрк. Taman (т. ж.), *Таматарака* (Никольский, 6); араб. *Матраха* (Аль-Ідрісі), угор. *Матріка* (Юліан); ін.: 1333, *Матрига;* XIV—XV ст., італ. *Матрага, Матрега* (Козловский, 61, 70). Пор. ін.: А се К і е в ь с к ы и гради: ...Вышегородъ, Милославици, *Тмуторокань,* Острѣчьскый на Деснѣ, Черниговъ... (НЛСХС, 447).

Похідні: 1094, Олегь Святославичь Стародубскій и *Тмутороканскій* (ПСРЛ, II, 1843, 279); див... велить послушати земли незнаемѣ, Влъзѣ, и Поморію, и Посулію, и Сурожу, и Корсуню, и тебѣ *Тьмутороканьскыи* блъванъ (Сл. СОПИ, V, 254); 1912, *Тмутараканскій* пов. (Скальковский, Хр., 186), *Тмутороканскій* проливъ, суч. *Ке́рченська* прот. (Смирнов, VI, 173), о-в XI ст. (Козловский, 65); *Тмутараканский* камень 1068 р. (на ньому текст: **ВЪ ЛѢТО. /Ѕ. Ф҃. О҃. Ѕ҃ ІНДІ[КТА]Ѕ҃ ГЛѢБЪ КНѦЗЬ МѢРНѦЪ МО[РЄ] / ПО ЛЄДѸ Ѿ ТЪМѸТОРОКАНѦ ДО КЪРЧЄВА/ І҃. Н҃. Д҃. САЖЄ(НЪ)**; див. Медынцева, 9); *Тмутарака́нська Русь* тощо. Пор. ще: *Тагматархия* — країна від м. Керчі до р. Кури (Козловский, 58); б. д., «А се грады Кіевьскіе... Вышегородъ, Мирославиць, *Тмутороканъ,* Остреческый на Деснѣ, Чръниговъ» (ПСРЛ, VII, 240).

Як від: 1. (нар.-етимол.) д.-р. апелятива *тараканъ* «тарган»; пор. літоп. «Сверчок *тьму таракан* победил»; кн. Ігор Олегович, тісно пов'язаний із *Тмутарака́нню,* називав «сверчком» кн. Ізяслава (Рыбаков, Русск., 325); 2. ім. половецьк. кн. *Темуртархана* (Смирнов, V, 151); 3. **Тъмѫторкань* тюрк. tamantarkan «певний сан»; д.-р. посесив на **-ј̑о-** (Фасмер, IV, 65), 4. д.-тюрк. Tamѹantarkan (менш імовірно; всупереч Маркварту: інакше мав би бути наявним **-г-**; пор. *тамга́ — тамо́жня*); 5. тюрк. *Temirtarkan (ризиковано); 6. араб. maṭraḥ (неймовірно) (Фасмер, IV, 66); 7. тюрк. *Tuman-Tarqan (хибно) (Менгес, 156); 8. назви м. Taman-Tarxan «місто Таман-тархана» (т. ж., 155), виникл. на нар.-етимол. основі із с.-гр. Ταμ'αταρΧα, похідн. від назви певн. сорту риби, котру засолювали ('εταριΧεύειο) там (т. ж.), О. С.

ТЪРЧЬСКАꙖ, волость, у Київськ. землі; 1169, Володимиру къ своеи волости *Торцьскыи.* съ всимъ Поросьемъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 533).

Релятив на **-ьск-** від д.-р. етноніма *Търци.* І. Ж.

ТЪРЧЬСКЫИ, мм.: І. в Київськ. землі на р. Рось, прибл. на р. Горохуватці л. Росі п. Дніпра (Насонов, карта, 64—65), між сс. Шарки й Ольшаниця Рокитнянськ. р-ну Кв (Рыбаков, Торческ, 243; Толочко, ККЗ, 152). Як: 1. побл. Гюргева (Тихомиров, 303); 2. на місці суч. с. *Торчиця* Ставищенськ. р-ну Кв, на р. *Торчі* пр. Росі (Соловьев—ОЗ, 1851, 79, № 11—12, 6; Барсов, 120; Grab., 79—81; Орлов, 192; Роспонд, Miscellanea, 29); 3. бл. смт Стеблів Корсунь-Шевченківського р-ну Чрк (Фундуклей, ОКГ, 120); 4. м. Корсунь або Біла Церква (Татищев, I, 249; II, 349), 5. г-ще *Торч* на Стугні побл. с. Старі Безрадичі Обухівськ. р-ну Кв, де селили *торків* (Андр., ЛЮ, 5; Андріяшев, 51); 6. с. Старі Безрадичі Обухівськ. р-ну Кв (КГВ, 1863, № 33, 34). Первинно заселено *торками* (Киевск. синопс., 71). Вважається, що в літописі з 1093 р. по 1161 р. згадується одне м., а з 1161 до 1234 р.— ін. (Андр., ЛЮ, 8—9, вин. 2; Андріяшев, 51), останнє є суч. м. *Кагарлик* Кв (Андр., ЛЮ, 11); 1093, и придоша Половци мнози. и ѡступиша *Торциискыи* гра^{д} (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, Лавр. лет., 218), к *Торцьскому* (т. ж., 221, 222); 1096, на *Торческыи* городъ (т. ж., 249); 1177, ис *Торцьскаго* (т. ж., 390), 1207, к *Торъцьскому* (т. ж., 429); 1093, *Торъчьскии* градъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 209), к *Торочьскому* (т. ж., 211), Половцемь же осѣдѧще *Торочьскии.* противѧщем же сѧ *Торокомъ*... Половцѣ оузъвратишасѧ к *Торочкому* (т. ж., 212), к *Торъческому* (т. ж., 215), 1161, а Андрѣеви^{ч} ѣха къ *Торческому* и къ Берендѣемъ и к *Торкомъ* (т. ж., 516); 1162, Рюрикъ поиде ис *Торцьского* (т. ж., 517), 1163, Ростиславъ... възвороти всѣ городы Мьстиславу *Торьскыи* и Бѣлъгородъ (т. ж., 521), 1174, Михалько же ис *Торцього* самъ не иде вь Кыевъ (т. ж., 570), ѡнъ... пусти Володимирѧ. кь Михалькови вь *Торьцкыи* ... поидоша Ростиславьчи на Михалька къ *Торчькому*... Михалко бо вохвоти кь *Торцькомоу* Переꙗславль (т. ж., 571), 1177, Половци... приѣхавше к *Торцькомоу* (т. ж., 605); 1188, Рюрикъ же да емоу *Торцькыи* (т. ж., 662); 1190, и слышавше Ростислава Рюриковича в *Торьскомъ*... Рюрикъ... с҃на своего Ростислава ѡставѧ в *Торцькомъ* (т. ж., 669), сдоумаша. лѣпшии моужии. в Черныхъ Клобоучехъ. и приѣхаша в *Торцькыи* к Ростиславоу. Рюриковичю (т. ж., 670), Ростиславъ же прѣеха в *Торцькыи* (т. ж., 672); 1193, ѡт Чернобылѧ в *Торцькыи* (т. ж., 677), в *Торьскии* (т. ж., 678); 1195, Всеволодъ бо просѧше оу него. *Торцького* Трепольѧ Корьсоунѧ. Бг҃оуславлѧ. Канева (т. ж., 683), и далъ Рюрикъ Всеволодоу. є҃. городовъ *Торцькыи* Корсоунь. Бг҃оуслаль. Треполь. Ка-

невъ (т. ж., 685); 1226, Мьстиславъ... взѧ Понизье. ѿтоудоу иде к *Торцькомоу* (т. ж., 750); 1231, Данилъ жь из Роускои землѧ. взѧ собѣ часть. *Торцькии* городъ (т. ж., 766); 1234, воемь. многимь Половецькимь. оу *Торьского*. бы сѣча люта (т. ж., 773); 1160, къ *Торцьскому* къ Берендѣемъ и къ *Торкомъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 74); 1161, Давыдъ же Ростиславичь... иде въ *Торьцскій* (т. ж., 76); 1163, *Торчьскы* и Бѣлгородъ (т. ж., 77); 1169, *Торцьскый* со всѣмъ Поросьемъ (т. ж., 80); 1195, просяше... *Тръческаго,* Треполя, Корсуня, Богуславля, Канева... 5 градовъ, *Торцьскый,* Корсунь, Богуславль, Треполь, Каневъ (т. ж., 103); 1093, *Торческый* градъ (т. ж., 6), къ *Торчьску*... Половцемъ же отступившимъ *Торчьскъ,* противящемъжеся *Торкомъ* (т. ж. 7); 1207, къ *Торцьскому* (т. ж., 114); 1220, иде на Галичь Мстиславъ Романовичь изъ Кіева, и Мстиславъ же Мстиславичь изъ *Торчьскаго* (т. ж., 128); 1093, Половци... взяша *Торческъ* (XV—XVI ст., ПСРЛ, XIII. Патриарш. лет., 25); 1160, к *Торцкому* и Берендиемъ и *Торкомъ* (т. ж., 44); 1163, грады... *Торческъ* и Бѣлъградъ (т. ж., 45—46); 1196, А просяше *Торцьского* (т. ж., 56); 1207, к *Торцкому* (т. ж., 61); 1093, Половці взяша градъ *Торческыи* (ПСРЛ, IV, 1915, I, I, Новгородская 4-я лет., 136), *Торческъ* (Киевск. синопс., 76).

Похідні: 1190, С҃тославъ ю Кондоувдыю *Торцького* кн҃ѧзѧ (ПСРЛ, II, 1962, 668). Пор.: рр. *Торч* — вона ж: *Торчикъ*, Torczak (Ляск., ИКА, 22), Starcica (Кордт, № 3), Torcza (RZ, № 19), *Торчица* (ВСОРИ, КГ, 17; Похилевич, 445, Андр., ЛЮ, карта), *Торчь* (Орлов, 191; Машт. Дн., 54; Макс., Киев., 25), *Торчъ* (Фунд., 43; Похилевич, 450), *Торч* (Величків., 25; КРУ, 102), *Торц* (КО, 1958, 1946), *Торчиця* (Величків., 32; Лисенко — ДБ, 1955, V, 32), Torcz (Grab., 79), *Торець* (Веклич, карта; п. Росі п. Дніпра; сс. Стрижавка, Василиха Ставищенськ. р-ну, смт Володарка Кв); *Торчанка* л. Ужа п. Прип'яті п. Дніпра (с. Запілля Чорнобильськ. р-ну Кв); замчище *Торческое* (Похилевич, 39; Похил., УКР, 112), гора *Торчъ* біля с. Старі Безрадичі Обухівськ. р-ну Кв (Ант., 22); с. *Торчин* Хмільницьк. р-ну Вн (ОКІМ); 1631, с. *Торчинъ* Радомишльськ. пов. Київськ. губ. (АЮЗР, VII, I, 363), м-ко *Торчинъ* на Волині (Забелин, 2); 1539, замок *Торчинъ* (АЮЗР, VIII, IV, 288); 1583, *Торъчинъ* Луцьк. пов. (т. ж., III, 361). І. Ж.

II. у Волинськ. землі; як с. *Старий Тараж* Кременецьк. пов. Волинськ. губ., тепер Кременецьк. р-ну Тр (Батюшков, 12); пор. смт *Торчин* Луцьк. р-ну Вл; 1231, Данилъ жь из Роускои землѧ, взѧ собѣ часть. *Торцькыи*... городъ... переидеть рѣкоу Велью. на Шоумьскъ. и... поиде ко *Торчевоу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 766—767). А. К.

Релятив від етноніма *Търци,* назви кочов. народу, що осів на околиці Київськ. землі (Андріяшев, 48; Тихомиров, 303); як з іншомовн. основою torč- (Роспонд, Стр., 24); **ч/ц** відбиває пн.-д.-р. діал. цокання (Роспонд. Miscellanea, 29). І. Ж.

ТЪРЪ, р., п. Сіверськ. Дінця п. Дону вп. в Азовське море; суч. *Казéнний Торéць* (СГУ, 227); 1185, перееди на ѡноу сторону. *Тора*... и иде пѣшь .аі҃. день. до города Донцѧ... ѿтолѣ иде во свои Новъгородъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 651), *Тора* (т. ж., 1843, 133); **Торъ,* XVI—XVII ст., *Большой Торъ* (СГУ, 227), як пониззя *Казéнного Торця́* (Кудряшов, 68); 1571, *Торъ* (ОАІМ); 1622, *Торецъ,* 1699, Tor; 1739, Thor(etz); 1743, *Казенный Торецъ* як л. *Кривóго Торця́;* 1764, *Торъ Казенный;* 1775, *Тарецъ, Торцы* — як назва всього бас.; 1808, *Тор(ец)ъ;* 1837, *Казенная Торецъ;* 1882, *Соединенный Торецъ;* також: *Казенной; Казанской Торецъ; Красный Торецъ* (середн. течія до гирла р. *Сухий Торéць*); *Вéрхній* (у верхів'ї) і *Півні́чний* (у пониззі) *Торéць.*

Похідні: 1622, ип *Торъ* (пізн. Thor; із 1794 р.— м. Слов'янськ), також *Торецъ* (СГУ, 227); ~ 1783, м. *Тавръ (Торъ)* (над р. *Сухúм Торцéм* (Новицкий, Азов, 1904, 85); ~ 1648, Гришка *Торскій* у бас. р. *Торъ* (Зубковский, 5); 1668, оз. *Торскіе* (Эв., Ист., 400), суч. *Тóрські* (СГУ, 227), *торя́ники* «соляники *Торських* озер» (пор. х. *Торяники,* що злився із с. Крива Руда кол. Полтавськ. губ.; Лазаревский, Очерки, I, 121), звідси *тиря́ники?* (пор. прізв. *Тиря́ник* у сс. Спасівка й Гранітне Зп) тощо.

Як від: 1. (нар.-етимол.) етноніма *Търкы* (Эв., Вольн., 173), звідки р. *Торчь* і м. *Торчьскъ* у бас. Росі (див. Ръсь); 2. апелятива *торъ* «шлях, дорога, слід, колія»; 3. сканд. (?!) теоніма *Торъ;* 4. д.-інд. Tūr- // Tūr- «швидкий» (!), пор. рр. *Торуса, Торопа* й под. (Соболевский, 4; Соболевский, РСЭ, 266; Соболевский, Нов., 19), що, врешті, на думку Т. Лера-Сплавінського, етимологічно пов'язано з гідронімом Τόρας (Lehr-Spł., 60). Із д.-тюрк.? Пор.: *Торкая, Торгай (Тургаілі, Турчаче)* і тюрк. *тор* «джерело» (Отін, 17, 66). О. С.

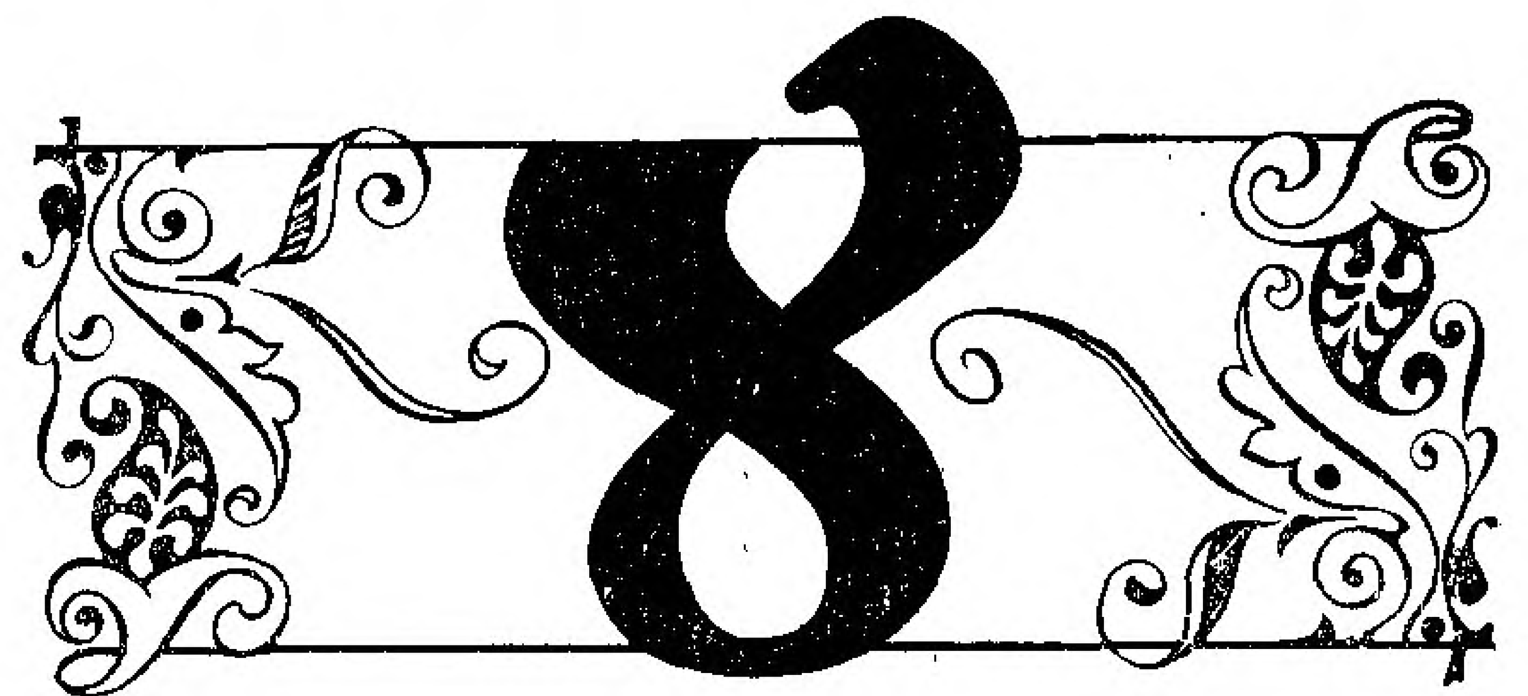

ѸБЕРЄЖЬ, ур. в Київськ. (?) землі; пор. с. *Уберег* Сарненськ. р-ну Рв; 1193, воеваша Половци. по *Оуберегжи* поимаша Торкы... и то слышавъше Половци воеваша. по *Оуберегжі* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 679).

Іменник на *-j(ь) (?) від д.-р. **ѹберегъ;* пор. *берегъ.* А. К.

ѸВЪТИЧИ, пос, на р. *Віта* п. Дніпра (Соловьев — ОЗ, 1851, т. 79, № XI—XII, 27; Барсов, 125), в Київськ. землі, побл. с. Хотянівка

Вишгородськ. р-ну Кв (КС, 1891, V, 259), як: 1. давн. м. *Витичевъ* (Неволин, 88—89; Рыбаков, ПВРИ, 117; Лихачев, I, 181); 2. кол. с. Пирогово під Києвом (Похил., УКР, 106), 3. ур. *Вѣтичи* між Дніпром і Десною (побл. гирла), де засвідчено ще *Ветову Могилу* (Новицкий, II, 243); 1100, створиша міръ межи собою... въ *Оувѣтичи* (1377 р., ПСРЛ, I,1962. Лавр. лет., 273), во *Утѣчехъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 17), въ *Оувѣтецехъ* (к. XV-поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1915, I, 1. Новгородск. 4-я лет., 138).

Як аглютинативне утворення: ѹ-*вѣтичи*, похідне від і.-є. *veni- «мокрий, вологий», прасл. *vęt- (Rospond — RS, 1968, XXIX, I, 24). «Ті, що живуть біля (д.-р. «ѹ») р. *Віта (Вѣта)?*» Див. ще: Нерознак, НДГ, 177—178. І. Ж.

ѹГЪЛА, р., л. Дніпра; суч. *Оріль;* 1185, *Бъ* вложи и въ срце кнѧземъ Русскымъ. ходиша бо кнѧзи Русстии вси на Половци... и перешедше *Оуголъ* рѣку (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 394—395), 1152, ꙗкоже приде Изѧславъ оу Черниговъ. и ту приде ему вѣсть... ѡже *Бъ* ему помоглъ Половци побѣдити на *Оуглѣ* и на Самарѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 460), 1170, И взяша вѣжѣ ихъ на *Углѣ* рѣцѣ, а другыѣ по Снопороду, а самѣхъ постигоша въ Чернего лѣса... гониша по нихъ и за Въсколъ (т. ж., 1843, 98), на *Оуглѣ* (т. ж., 1962, 540), *Угла* (Ук. ПСРЛ, II, 489). Пор.: 1183, возворотишася Русь, и стояша на мѣстѣ нарѣцаемѣмъ *Ерель,* его же Русь зоветь *Уголъ* (ПСРЛ, II, 1843, 128), *Єрель... Оуголъ* (т. ж., 1962, 631).

Похідні: *угличи* «по рекам *Углу,* или *Орели,* и Ворсклу и Самаре»; *углоче* (?) «по реке *Углу,* ныне *Орель»* (Татищев, I, 425—426), чого не поділяють ін. (Трубачев, Уличи, 188).

Як із прасл. *Ǫgъlъ «кут, закрут, ріг»; місце (а від нього й р.), де, зливаючись, *Оріль* (літоп. Єрель; див.) й Дніпро утворюють «досить гострий кут» (Кудряшов, 99). Див. *Богъ* II. О. С.

ѹГЪЛЪ, ур. («мѣсто»), в бас. р. ѹ*гъла,* суч. *Оріль* (біля її гирла) л. Дніпра, суч. Пл; 1185, *Оуголъ* рѣку (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 395), *Уголъ* (т. ж., 1843, 167); 1183, возворотишасѧ Роусь. и стоꙗша на м ѣ с т ѣ. нарѣцаємемь *Єрель* єгоже Роусь зоветь *Оуголъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 631—632), *Ерель,* его же Русь зоветь *Уголъ* (т. ж., 1843, 128), пор. ще: 1152, на *Углѣ* и на Самарѣ (т. ж., 71), на *Оуглѣ* и на Самарѣ (т. ж., 1962, 460), на *Оуглѣ (Углѣ)* рѣцѣ (т. ж., 540; т. ж., 1843, 98).

Як: місце, де зливаються рр. *Оріль* (літоп.* *Єрель;* див.) й Дніпро, створюючи «досить гострий кут» (Кудряшов, 99); пор. ст.-укр. *оуголъ* «ріг, кут, закрут»; 1446, озерце Секриюль... що есть оу *углу* Прута (ССУМ, II, 464); д.-р. ѹ*гълъ* < прасл. *Ǫgъlъ. О. С.

ѹГЪЛЬНИКЫ, пос. або **ур.,** в Галицьк. землі, побл. м. Галич, суч. І.-Ф.; 1229, Данилови же приѣхавшоу. ко Галичю... Данилъ ... не хотѣ стати вь города по иде на иноу страноу Днѣстра... Данилъ стоаше *Оугльницѣхъ* (стояше *оугльницих*). на березѣ Днестра (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 758—759).

Як наслідок помилки переписувача замість «ѹ Гановьцѣхъ» (?), пор. с. *Ганнівці* Галицьк. р-ну І.-Ф. неподалік від Галича (Зубрицкий, III, 110), що бездоказово. Pluralia tantum від д.-р. ѹ*гъльникъ* // ѹ*гольникъ* «церковний сторож, який наглядає за кадилом і місцем у вівтарі, де зберігається вугілля» (Срезневский, III, 1142)? Л. М.

ѹГЪРЬСКОЄ, ур. або **гора,** пд. давн. Києва, між Києвом і Печерським м-рем; р-н, що за літоп. часів був заселен., мав систему укріплень, вічову площу й уходив до Берестівського «урядового центру» (Бронштейн, 46); тепер у межах м. Києва (парк Аскольдова могила); як слобода, насел. *угор.* купцями (Брайчевський, 127), 882, и погребоша и на горѣ. єже сѧ ныне зоветь *Оугорьскоє* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 23); 898, Идоша *Угри* мимо Києвъ *горою.* еже сѧ зоветь ннѣ *Оугорьское* (т. ж., 25), 882, *Оугорьское* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 16), и несоша на *гору.* єже с[ѧ] ннѣ зоветь *Оугорьско[є]* (т. ж., 16—17); 898, Їдоша *Оугре* мимо Києвъ горю. еже сѧ зоветь ннѣ *Оугорьское* (т. ж., 17—18), 1146, иде с ними подъ *Оугорьскии* и съзва Киꙗнѣ (т. ж., 320), 1151, подъ *Оугорьскимъ* (т. ж., 445), 1161, и побѣгоша Берендичѣ къ *Оугорьскому* а друзии к Золотымъ воротомъ (т. ж., 515); 854, и погребоша и Асколда на *горѣ,* еже ся нынѣ *Угорьское* наречеть (НЛ, I, 107); 882, и несше ихъ на *гору,* погребоша ихъ, еже нынѣ ся нарицаеть *Угорьское* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 270); 898, Идоша *Угри* мимо Кіевъ *горою,* еже ся зоветь *Угорьское* (т. ж., 270); 1146, и пондоша... въ Кіевъ... и пришедъ подъ *Угорьскій* созва всѣ Кіяне (т. ж., 35), 1160, къ *Угорьскому* (т. ж., 74); 882, и несоша ихъ на *гору* и погребоша ихъ, еже ся нынѣ нарицаеть *Игорьское* (XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 12), *Игорьское,* идѣ же есть двор Олминъ (серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 16). Пор.: 898, Їдоша *Оугре* мимо Києвъ *горю.* еже сѧ зоветь ннѣ *Оугорьское.* и пришедше къ Днѣпру (ПСРЛ, II, 1962, 17—18. Запис є пізн., уперше цю назву згадано під 854 р., пор.: НЛ, I, 107. Див. ще Толочко, 160).

Як ідентична з горою *Хоревицѧ* (див.) і похідна від одного й того ж кореня (Петров, 52). Імовірніше, релятив на **-ьск-** від д.-р. етноніма ѹ*гърє* «угорці». І. Ж.

ѹГЪРЬСКЫЄ: І. ворота, в пос. на ур. *Угорьскому* побл. давн. Києва; сюди від Дніпра піднімався узвіз, що замикався брамою — компонентом місцевих укріплень (Толочко, ДК, 94—95); 1151, а Кооуевѣ и Торчи. и Печенѣзи. тоуда сташа ѿ Золоты воротъ по тѣмъ ѡгородом. до Лѧдьскихъ воротъ. а ѿтолѣ ѡли и до Клова. и до Берестоваго и до *Оугорьскыхъ* воротъ. и до

Днѣпра (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 428).

Від назви ур. *Ѹгърьское* (див.), у системі укріплень якого вони містилися. І. Ж.

II. гори, суч. *Карпáти;* б. д., на полънощныю страны Дунаи Дьнѣстръ. и *Кавкаисинскиıю (кавкасïискиа, чеканѣския)* горы. рекше *Оугорьски (угорьския, угорскыя)* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 3); 898, Половци. пришедъ ѿ стока (въстока)... чересъ горы великиıю (...*Ѹгорьскиа*) (т. ж., 25); 1015, Стополкъ... оуби Стослава пославъ в горѣ *Оугорьстѣи (угорескои)*. бѣжащю ему въ *Оугры* (т. ж., 139), *Кавькасиискыıю* горы. рекше *Оугорьскыю* (1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 3); 898, чересъ горы великыю, иже прозвашасѧ... *Оугорьскыю* (т. ж., 18); 1015, кь горѣ *Оугорьскои (оугорстѣи)*. бѣжащу ему въ *Оугры* (т. ж., 126); 1226, ѡни же... ѿидоша в землю Перемышлескоую. в горы *Кавокасьскиıю (кавокаскыа)* рекше во *Оугорьскыю*. на рѣкоу Днепръ: послаша послы своıю (т. ж., 747); 1229, вшедъшоу же емоу. во горы *Оугорьскыѣ (оугорскыа)* (т. ж., 760); 898, *Въкакасійскыя* горы, рекше *Угорскыя* (XV ст., ПСРЛ, V, 1851. Софийск. 1-я лет., 82), въ *Какасійскыя* горы, рекше *Угорьскіа* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 261); 898, устремишася чрезъ горы великіа, яже прозвашася горы *Угорьскія* (т. ж., 270), в *Канския* горы, яже суть *Угорския* (т. с., ПСРЛ, XXX. Владимирск. лет-ц, 7). *Угорскія Горы* — кол. рос. транскрипція місц. (галицьк.) назви *Буковинсько-Семиградських Карпатських* гір (Гол., 326); 1649, под *венгерскими* горами (Воссоед., II, 181—182).

Як *Гора* або *Горы* (Барс., 53; Гол., 82); пор.: 1150, Володимеръ... стоıюше оу Белза. и ту оуслышавъ ѡже король оуже вшелъ в *Гору*. и ту поверга возы свои. а самъ гна съ дружиною своею к Перемышлю. король же прошедъ *Гору*. и взѧ Санокъ городъ (ПСРЛ, II, 1962, 406); 1151, прошелъ *Гору* (т. ж., 434); 1188, и слышавъ Романъ. ажь король за *Горою* оуже (т. ж., 661); 1235, [Данило.— *Л. М.*] гнаша по нихъ до *Горы* (т. ж., 778); 1282, Нога(и) поиде. на Брашевъ. а Телебоуга поиде. поперекъ *Горѹ (горъ)* (т. ж., 890); 1206, король... поиде с ними чересъ *горы* (ПСРЛ, I, 1962, 427); 1149, и то речь ему король... хочю поступити подъ *горы* (ПСРЛ, II, 1962, 385); 1211, Галичане приведоша къ собѣ *Угры* отай чрезъ *горы* (ПСРЛ, VII, 117).

Сх. ч. *Карпат,* як: 1. Alpes Bastarnicae Певтінгерівської табл.; 2. Πεύκη Ὄρος у Птолемея (Sl. SS, I, 90); 3. Ruthenorum alpes угор. хр. (Шушарин, 148); 4. K(a)r(a)k(u), тобто «краківські» (гори) в араб. географа XII ст. Аль-Ідрісі — в основі міфонім *Крак* (Иванов, Топоров, 124), 1639, in oras Ungariae post montes Carpati (Воссоед., I, 288); 1648, regnorum Hungariae et Poloniae sub montibus Carpati alias pod Beszkidem (ОАІМ). Суч.: *Карпáти, Карпáтські* гори; лат. montes Carpathici, фракійського або іллір. походження (пор. алб. karpe «скеля»), штучно відновлена за античн. дж. (Карп., Топ., 8; Никонов, КТС, 180; Гол., 138); як назва зовсім невідома народові, що називає частини гір: *Тáтрами, Бескідами, Верхáми* та ін. (Гол., 138). Пор. лат. Montes Sarmatica «сарматські гори» (Никонов, КТС, 180).

Похідні: *Ѹгорьскые,* ворота в *Угорських* горах, за м. Сянок; 1231, гонѧше ї ѡли и до Санока. воротъ *Оугорьскыхъ* (ПСРЛ, II, 1962, 764).

Ототожнюються (помилк.; пор. фіксації під 898 і 1222 рр.) з *Кавказькими* горами, відомими ще з античн. дж. (Шахматов А. А. Повесть временных лет и ее источники.— Тр. ОДРЛ, IV.— Л., 1940, 73—74). Як: літоп. *Кавкасиинские* гори є *Карпатськими* (вони ж *Ѹгърьскые*), бо в «Хроніці» Малали останні також звуться Καυκάσιον ὄρη (Лихачев, II, 210). Вважають, що *Кавказом* (**-зькими** горами) звали будь-які великі гори; пізн. ця назва закріпилася лише за гірськ. кряжем між Каспійськ. і Чорн. морями (Зубрицкий, III, 98). Як (помилк.) д.-р. *Кавкасийскыѣ горы* — це суч. *Кавказ* (Фасмер, II, 153).

Релятиви на **-ьск-** від етноніма *Ѹгърє;* виникли в IX ст., після переходу *угорців* через Сх. Європу й Карпати на тер. суч. *Угорщини;* пор. в Києві ур. *Ѹгърьское* (див.). Л. М.

За Геродотом, кіммерійці після братовбивчої війни в р-ні нижн. Тірасу (суч. Дністер) утікали від скіфів, що наступали зі сходу, вздовж Чорн. моря, «а скіфи переслідували їх, маючи праворуч [?! — *В. ред.*] *Кавказ*» (ДКШ, 105). Якщо це не помилка, то *Кавказом* тут названі ще в V ст. до н. е. *Карпати*. В. ред.

ѸДЕЧЬ, пос., в Галицьк. землі (?); тепер не простежується; 1164, внезапу... поиде вода изъ Днѣстра. велика в болоньє и взиде ѡли до Быковаго болота. и потопи члвкъ боле. т҃. иже бѧху пошли. съ солью из *Удеча* (изъ *иоудеча*) (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 524), до Боковаго болота и потопи человѣкъ боле 300; иже бѣху вошли съ солью из *Удечева* (XVI ст. ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 73).

Як: а) м. *Ужечь* у Карпатах біля витоків одного з допливів р. *Угни* (Барсов, 204); б) с. *Удич* Теплицьк. р-ну Вн (на р. *Удич* л. Пд. Бугу), що сумнівно. За літ., з *Ѹдеча* «пошли съ солью», тобто із зх. р-нів суч. України, де видобувалася сіль; пор.: и не пустиша гостей из Галича, ни лодей зъ Перемыля, и не бысть соли въ всей Руской земли (Патерик, 108), а також рр. *Уда* в бас. Сіверськ. Дінця, *Удава* у водозборі Псла, *Удай* у бас. Сули, *Удиця* у системі пр. Сейму Чрг; потік *Удичева Зворина* в бас. Тиси Зк (СГУ, 578) та ін.

Як: 1. посесив на ***-j(ь)**, пор. д.-р. особові ім. *Ѹда, Ѹдаликъ* (Роспонд, Стр., 75). 2. (доцільніше) однокоренев. з гідронімами на **Ѹд-**, що мають переконливу іран. етимологію; пор.: авест. αοδα «джерело», д.-інд. udan «хвиля, вода», odman «потік, хвилі, приплив» (Rozwadowski, 276, 278; Трубачев, 52, 80, 178; Стрижак, НРП, 66, 67). Л. М.

ѸКРАИНА, тер. «на краю»: **I.** Волинськ. землі (Ук. ПСРЛ, II, 58; Иловайский, II, 22);

1189, И еха и Смоленьска в борзѣ и приѣхавшю же ему ко *Оукраинѣ Галичьскои*. и взѧ два города Галичькыи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 663—664), 1213, Данилоу же возвратившоусѧ к домови. и ѣха с братомъ. и прию Берестии. и Оугровескъ. и Верещинъ. и Столпъ Комовъ. и всю *Оукраиноу* (т. ж., 732); 1282, взялъ бящетъ [Лестко.— *А. К.*] у него село на *Въкраиници*, именемъ Воинь (т. ж., 1843, 211).

Семантичним способом від д.-р. *Ѹкраина* «порубіжна місцевість»; пор.: рос. *окраина* (Никонов, КТС, 435); *украина* за Окою, пд.-зх. *окраїна* Московської держави; *Украйна Терская*, пд. б. Кольськ. п-ва; арх. *украй* «скраю, на березі», *украйной* «крайній» (Фасмер, III, 157). Первинно невелика порубіжна тер. взагалі; пізн. власна назва країни (Sł, SS, VI, 253). А. К.

II. Переяславськ. (Иловайский, II, 68) і Київськ. (Ук. ПСРЛ, II, 497), точніше, пд.-д.-р. земель (Трощинский, 2); 1187, и плакашасѧ по немь вси Переяславци... бѣ бо кнѧзь [Володимир Глібович.— *О. С.*] добръ... ѡ нем же *Оукраина* много постона (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962, Ипат. лет., 653), *Украйна* (т. ж., 1843; 134), *Украйна Киевская* (Ук. ПСРЛ, II, 497); 1399, привели... Витовта къ *Литовской Украинѣ*, къ городу его Хороблю... Макошину... Сохачеву... Верху... Оболоню (Виноградський, Сосниця, 150); 1556, Крымской царь... хотѣхъ ити на царя и великого князя *украйну*.. а пошелъ былъ на Черкасы... на Днепрѣ (XVI ст., ПСРЛ, XX, II. Львовск. лет., 573); 1563, приходил на цареву и великого князя *украину* на Сѣверские мѣста из Канева князь Михаило Вишневецкои с Черкасы Каневскими и з Белогороцкими Татары... многие волости Черниговские и Стародубские и Ноугороцкие и Почапские повоевали и в Радогоще посад пожгли (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIX, Александро-Невск. лет., 321); 1578, он [Байбуза на Лівобережжі.— *О. С.*] будучи на *Украине*, годне и пожиточне... верне служил (ОАІМ); 1585, на *Вкраини*, за Днѣпромъ городище... Переяславъ (АЮЗР, VII, III, 285); 1593, поставиша... городы Белгород, Оскол, Валуйку... а да тех городов поставиша на *украине*... Воронеж, Ливны, Куреск, Кромы (ПСРЛ, XXXI. Лет-цы посл. четв. XVII в., 145); 1604, окаянный Гришка... с литовскими людми и с черкасы, прииде на *Украину*, под град Чернигов (т. ж., 150); 1632, Hlinską i Bielską... wyżej Połtawy... na Ukrainie (Воссоед., I, 121); 1670, отъ басурмановъ... *Украйна* в запустѣніе пришла, гдѣ и монастырь Пивскій (Матченко, 13); 1696, Петрикъ съ ордами выходилъ на *Вкраину* подъ Голтву (Модз., Мал. род., III, 750); 1730, Городъ нашъ Прилука... посередъ *Украины* найдуючийся (Лаз., ОСМ, III, 90), XVIII ст., Черкасы... на правомъ берегу... Днѣпра, ниже Канева, въ *Польской Украинѣ* (Шафонскій, 53); XVII—XVIII ст., тогобочніе *Украино-Малороссійскіе* поля; *Украину Малоросийскую* по обоих сторонахъ Днепра; *Малоросийскую Украйну;* цалей *Козакорускіей Украйни;* на *Украину Козацкую* (Величко, Сказание, 15, 26, 45, 46, 159); XIX—XX ст., Село! і серце одпочине. Село на нашій *Україні*... Я так її, я так люблю Мою *Україну* убогу, Що проклену святого бога, За неї душу погублю (Т. Г. Шевченко); Ньо!... з долини в долину та на свою *Україну* (фолькл.); Дѣвчинонько мила, що будешь робила Въ *Украинѣ* далекій (Сумцов, 291); Ой горе, горе калині при долині Та так сироті на чужій *Україні* (ОАІМ); Як у саду та при лісі Соловейко най орісі, А зозуля на калині Десь мій милий *нау Країні*. Мабуть, жінко, шей торбину, та піду я *Уᵒкраїну*... та коня на ярмарок одведу, та і сам на *Окраїну* піду (Гнедич, 71, 108); Дюжа саскучился, а я весь измучился по своїй я *вкраине* (Миртов, 43). Суч.: *Україна* (*Укра'їна*, рідше: *Ук'раїна*, *Ук'ра'їна*), *Радянська Україна (УРСР);* рос. літературне *Украйна*, розм. *Украина;* польськ. Ukraina, нім. Ukraine, угор. Ukran, болг. *Украйна*, с.-х. *Украјина*, чес. Ukrajina, тур. Ukrajna (Ukranya), вірм.-половецьк. *Ыкраіна* (Документи, 132). Іст.-геогр. вар. компоненти й паралелі: *Брацлавська Україна* (УМШ, 1958, № 1, 66—67); *Волинська Україна (Украйна Волынская;* Ук. ПСРЛ, II, 497); *Галицька Україна* (ко *Оукраинѣ Галичькои;* ПСРЛ, II, 1962, 663); *Закарпатська Україна; Запорізька (Низова,* **-івська**) *Україна* (Арх., Зап., 167), *Мукачівська Україна* («Munkacsiensem Ukrainam»; ББЖСТ, 43); *Наддніпрянська Україна (Украина Поднѣпровская*, Новицкий, II, 835), *Подільська Україна* (УМШ, 1958, № 1, 66—67); *Сіверська Україна, Слобідська Україна; Угорська Україна (Угорска Украина;* Кадлец, 22); *Ханська Україна (Украина Ханская;* Сергиевский, 113) та ін. Пор. ще: *Украйна Терская* (Фасмер, IV, 157) на Кольськ. п-ві; *Тульская Украина* (Никонов, КТС, 435) та ін.

Похідні: апелятиви 1268, *оукраинѧнѣ;* XIV ст., *Ѹкраиникъ;* 1503, *Ѹкраиньникъ*, *Ѹкраиньныи*, 1586, *Ѹкраиныи* (Срезневский, III, 1184—1185); *українний, україн(ь)ство* (Желехівський, II, 1008), *українофіл* (**-філ**), *українофільство, українщина* (Гринченко, ДВУ, 1946); *український*, пор.: 1606, мятеж... в северьских градах и в *украинских* (1-ша пол. XVII ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц. 211), 1636, войску Запорожскому и цалому народу *Украинскому* (Величко, Сказание, 26), 1720, монеты доброй копѣйчаной личбы *украинской* (Лаз., Обозр., 15); *українознавство, українізація; українці:* XIX ст., *Украінці* «жители Киевской губ., которая называется *Украиною*» (Левченко, 264), *Украінець*, «Bewohner der *Україна*, Klein-, Südrusse» (Желехівський, II, 1007), суч. *укра'ї'ін'ці*, діал. *укра'їін'ц'ᶦі*, *уᵒк'райін'ц'і*, *оᵘк'райін'ц'і*, *вуᵒкра'їін'ці*, *вуᵒк'райин'ці*, *укра'йінч'і* й под. Хороніми: *Українське Полісся;* 1657, *Речь Посполитая Украинская* (Величко, Сказание, 289), *Ржечь Посполѣта Украинска* (т. ж.); XIX ст., *Слободская-Украинская* губ. (Павловский, 110); 1918, Іменем *Української Робітничо-Селянської Республіки* — Центральний Виконавчий Комітет *Всеукраїнської Ради* робітничих, селянських та солдатських депутатів та Народний секретаріат *Української Народ-*

ної Республіки... уповноважує надзвичайне повноважне посольство... *Української Совітської Федеративної Республіки* (Михайличенко, 6); 17—19. III. 1918. *Українська Радянська Республіка;* 10. III. 1919, *Українська Соціалістична Радянська Республіка;* 30.I. 1937, *Українська Радянська Соціалістична Республіка* (Барабой, 21—25); також *Українська РСР*. Ороніми: *Українські Карпати*. Ойконіми (назви суч. та істор. пос.): *Андріїв-Український, Високо-Українське* (Жт); *Вільна Україна, Вільна Українка* (Хрс); *Губин-Український* (Вл); *Кірово-Українське* (Крв); *Конче-Українське* (Вл); *Крошня-Українська* (Жт); *Малоукраїнка* (Мк); *Нова Україна* (Хрк); *Нова Українка* (Дн, Хрк, Хрс); *Новоукраїнка* (Вн, Врг, Днп, Од, Чрк, Крв, Лз, Мк); *Новоукраїнський* (Днп, Днц, Зп); *Петраші-Українські* (Хм), *Пилипи-Українські* (Жт); *Радянська Україна* (Днц); *Староукраїнка* (Зп); *Ступниця-Українська* (Лв); *Слободня-Українська* (Од); *Темрюк-Український* (Днц), *Українець* (Мк); *Українка* (Днп, Днц, Зп, Кв, Крм, Мк, Хрк, Хрс); *Українське* (Вн, Хрк), *Український* (Днц, Зп, См, Хрк, Чрг), *Український Робітник* (Хрс); *Червона Україна* (Днп, Днц); *Червона Українка* (Днп, Мк); *Червоний Українець* (Чрг); *Червоноукраїнка* (Днп); *Яськи-Українські* (Од); м. *Українськ* (Днц; навколо шахти «*Україна*»; Янко, 153). Антропоніми: *Українець, Украинцевъ, Украинскіе* (Новицкий, I, 727); суч. *Українець, Український* та ін. (Редько, 222).

Як від: 1. (нар.-етимол.) санск. «укхраіiа» «горб, бугор», мовляв, *Україна* — це «рубіж, що охоронявся сторожовими курганами» (Великанов, 64), 2. того ж кореня, що й хороніми *Уккермарк* (?), земля полаб. *укрів;* австр. *Крайн* (корінь **Край-**) і под. «споконвічні *краї*... венедо-слов'янського світу» (Надеждин, 78); 3. дієсл. *украяти* тощо. Насправді, семантичним способом від д.-р. **ȣкраина** «порубіжна місцевість» (Срезневский, III, 1184); пор. ще: ст.-укр. *оукраина* «окраїна» (ССУМ, II, 474); рос. *украйна* «область *скраю* державы... Латины взяша *украины* нѣколико псковскихъ селъ... Даже до *украины* нашей страны молдавской... На *украйнѣ*, на студеномъ морѣ... *Украйной* зовут Малую Русь» (Даль, IV, 484); сюди ж: *украина* за Окою (Фасмер, IV, 157); як: 1. контамінація хороніма й апелятива *країна;* пор.: «*Україна*... = *Країна*. Прибудь, прибудь, мій миленький, з *україн* далеких... Ой по горах по долинах, по широких *українах*» (Гринченко, ДВУ, 1945); апелятив — за допомогою суф. **-ина** від **ȣ-край-** «окрай, рубіж» (LKH, 276); пор. укр. *окрáєць;* 2. того ж походження, що й *анти* (гр. Ἄνται, лат. Antes): «залишається найбільш імпонуючим... зближення... з д.-інд. anta- «кінець, край», бездоганне фонетично, а також семантично, тому що так звані *анти* справді займали південно-східний *край* слов'янства, відомий згодом під назвою *Україна*» (Трубачев, СЯ, 399—400). О. С.

ȣНЄНѢЖЬ, м. («городъ», «градъ») в Чернігівськ. землі; як: 1. давнє г-ще біля м. Івангород на р. Острі кол. Борзенськ. пов. Чернігівськ. губ. (Голубовский, История, 123—124; Андріяшев, Сівер, 105), суч. с. Івангород Ічнянськ. р-ну Чрг; 2. м. *Ніжин* (Иловайский, II, 65); 3. (ймовірніше) на б. р. Остер на пд. сх. від м. *Ніжин* (Насонов, 232); 1147, города... *Оуненѣжь*. Бѣлавежа. Бохмачь... ИзАславъ же повелѣ зажечи. грады ты слышавъ же Глѣбльци. ѡже *Оуненѣжь*. и Бохмачь и Бѣлоувежю (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. 358), грады, *Унѣжь* и Бохмачь (XV ст., ПСРЛ. XXIII. Ермолинск. лет. 35); 1148, гради, *Унѣжь (Утенъ)*, и Бѣлавѣжь (XVI ст., ПСРЛ, XX, I, Львовск. лет., 110), *Унѣжь*, и Бахмачь, и Бѣлавѣжа не убѣжаша (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 43).

Як (з уваги на вар. **ȣнѣжь**) слід пор. з р. *Унежь* (вона ж *Унечь, Унѣчь* п. Іпуті) з помилк. ***ȣнии(Иуній)градъ**, звідки пізн. *Иванъ-городище* (Голубовский, История, 124), що непереконливо. Імовірніше, посесив на ***-j(ь)** від антропоніма **Унѣнѣгъ;* пор. прасл. unē- (unij-, unēj-) «кращий» і д.-р. *нѣг(а)* «ніга» (Роспонд, Стр., 65); а також: полаб. Unēbud, Unėhost, Unērad; польськ. Uniemir; чес. Mironěha, Ubyněha (Svoboda, 82); д.-р. антропоніми *Нѣжата* (Фасмер, III, 56), *Милонѣгъ, Миронѣгъ, Перенѣгъ* (Тупиков, 307, 357); укр. назви сс. *Нігин, Ніговичі, Ніжин* (УРСР) тощо. А. К.

ȣНОВЬ, р., в Київськ. землі; суч. р. *Унáва* п. Ірпеня п. Дніпра; в Жт і Кв; 1171, съ братомъ же Ꙗрославомъ сп҃ѧ за *Оуновью* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 545); 1168, за *Уновью* и идоша Володимерю (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 79); 1169, за *Уновью* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 84); 1171, за *Увною* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 311); 1159, (?) *Унья* (Оп. КПЛ, 168); 1594, *Унава* (МЮР, I, 155; 1686, АЮЗР, VII, I, 538; 1758, АЮЗР, I, IV, 519; ВСОРИ КГ, 16; Фунд., 41; Похилевич, 214; Андр., ЛЮ, карта; Машт., Дн., 49; Величків., 29; Макс., Киев, 23); 1683, Unawa («nad rzeką... Unawą»; АЮЗР, VII, I, 509; 1765, т. ж., III, 135; Grab., 74; SG, III, 301); 1686, *Унова* (АЮЗР, VII, I, 523); 1812, Anawa (ЦДІАК, ф. 484, оп. 6, од. зб. 151, арк. 83); 1954, *Унáва;* 1964, *Ýнава* (МЕ). Пор.: 1415, с. *Унин* (тепер с. Тетерівське Іванківськ. р-ну Кв; Похил., УКР, 235), р. *Унява* л. Ворони п. Бистриці-Надвірнянської п. Бистриці п. Дністра в смт Тисьмениця Івано-Франківськ. р-ну й обл. (СГУ, 580); р. *Унячка:* 1. л. Лодинки л. Стривігору п. Дністра у Лв; 2. пр. Заварівки л. Любачівки бас. Сяну п. Вісли; с. Завадів Яворівськ. р-ну Лв (т. ж.); с. *Уніж* Городенківськ. р-ну І.-Ф.; 1397, р. *Уна* у Двінськ. землі (ГНП, 145); р. *Уневка:* 1. (вар. *Унивка*, Волчек, Стретня) п. Мочі п. Москви л. Оки п. Волги, 2. п. Теші п. Оки п. Волги (Смолицкая, Ока, 117, 268); р. Una п. Сави п. Дунаю; Югославія (Dickenmann, II, 150); Unawy «pole na Biskupicach Smolanych» (Kozierowski, 435); pp. Aunùpis, Aunuva (Lietuv. u.-e., 10).

Як із: 1. ***ȣны** (род. одн. ***ȣнъве**) (Соболевский, РСЭ, 272); 2. ірл. úane «зелений», англосакс. wan «lividus, pallidus; fuscus, alter», авест. und «Loch, Riss (in der Erde)», гр. εὖνις «pozbawiony», «mający brak czegos», санск. ūná-

«mający brak czegoś, niekompletny» (Rozwadowski, 223); 3. ст.-сл. навь «νεκρός», ст.-чес. náv «hrob, onen svět, peklo», чес. únava «Ermüdung», nýti «schmachten»; рос. ныть, рос. діал. онáва «Müdigkeit», укр. navškyj velykdeń «wielki czwartek», польськ. nyć «schnąć, niszczeć, kapieć», nów «okres czasu gdy księżyc jest niewidzialny» (Rudnicki,— SO, 1962, V, 383) за умови членування як *ѹ-нав-а, літоп. *ѹ-нов-јь І. Ж.

ѸСТИЛОГЪ, м., у Волинськ. землі; як м-ко Володимирськ. пов. Волинськ. губ., при впадінні р. *Луг* у Зх. Буг; суч. м. *Устилуг* Володимир-Волинськ. р-ну Вл; 1150, ИзАславъ послалъ бАше Оугры на покормъ *Оустилогъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 408).

Композит: **ѹст-** (пор. д.-р. **ѹстьѥ** від **ѹста**) (Фасмер, IV, 173) + **-логъ,** об'єднані голосним **-и-,** «пос. біля *устя* (гирла), р. *Луг*»; пор. укр. *луг* «рівне, низьке місце під лісом, гай, кущі» і под. (Фасмер, II, 527); а також на тер. УРСР: сс. *Уставиця, Усть-Кам'янка, Усть-Лип'янка, Усть-Чорна, Усть-Путила, Устя-Зелене.* Можливо, помилк. **-логъ** зам. **-лоугъ:** географ. термін *лог* тепер характерніший для Рязанськ., Калінінськ., Воронезьк. обл., Південного Уралу (Мурзаевы, 138), Ростовськ. обл. та ін. тер. РРФСР. Див. *ѹстье.* А. К.

ѸСТЬЄ, пос. (ур.?), в Переяславськ. землі; як: 1. між Кременчуком (біля г и р л а Псла) й «Чигирим-Дубровою» [Чигирин-Діброва.— *О. С.*] (Татищев, II, 252) побл. вп. Сули в Дніпро; 2. біля г и р л а Трубежа (Пог., Роз., 97) над Дніпром (ЛВП, 176; Грановский, 6) пд.-зх. Переяслава («коло Трубайлового г и р л а»; ОАІМ), його гавань (Мавродин, 20) чи безпосередн. попередник (Тихомиров, 310); тепер не простежується; 1096, воєва КурА с Половци оу ПереѩславлА. и *оустье* пожже (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 231), и *Устье* пожже (т. ж., 1846, 98), *оустье* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 221), воева Куря съ Половци у Переяславля и *Устіе* (XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 9); як: 1092, Песочен, Переволоку и *Устие* (Татищев, II, 98); в ін. сп. тут замість *Оустьѥ* — *Прилѹка* (див.).

Семантичним способом від д.-р. *ѹстье;* пор.: *ѹстиѥ* «отвір», «край», «гирло, місце впадіння річки» тощо (Срезневский, III, 1282), ст.-укр. *оустие, оустїє* «місце впадіння річки, потоку в іншу річку, оз., море», «нижня частина течії річки, потоку» та ін. (ССУМ, II, 488), рр. *Устя* в бас. Волги, Ваги (Семенов, V, 301, 368), Горині, Псла (КРУ, 76, 112 та ін.), сс. *Устя* у Вл, І.-Ф., Лв, Рв, Тр і Хм. О. С.

ѸШИЦА: I. м., в Галицьк. землі; суч. с. *Стара Ушиця* Кам'янець-Подільськ. р-ну Хм на р. *Ушиця (ОушицА II);* 1144, приде же к нему ИзАславъ Дв̃двичь с Половцн. переѥмъ два города. *Оушицю* и Микулинъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет. 311), и оуверни ѥму Всеволодъ *Оушицю.* и Микулинъ (т. ж., 312); 1159, поиде къ Кучелмину... и ѿтуда къ *Оушици* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 497); 1159, ко *Ушици* (т. ж., 68); 1144, *Ушицю* и Мікулинъ (к. XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 32); *Ушицю* и Микулинъ (XVI ст., ПСРЛ, XXX, Владимирск. лет-ц, 62); 1144, *Ушицу* и Микулинъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 34, 35); 1702, z Uszycy (АЮЗР, III, II, 430); 1703, Uszyca z włościami (т. ж., 561).

Похідні: смт *Нова Ушиця,* райцентр Хм.

Семантико-метонімічним способом від назви однойменного контактного гідрооб'єкта (Семенова, 113; Górnowicz, 101). Див. *ѹшицА* II. Л. М.

II. р., л. Дністра, суч. *Ушиця,* в Хм; 1229, и ѡбьеха Данилъ городъ [Галичь.— *Л. М.*]... и собра ѿ Боброкы. доже и до рекы *Оушицѣ* (рекы *оушици*) и Проута (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 759); 1472, на *ушица,* на... *ушицъ* (ССУМ, II, 496); 1-ша пол. XVII ст., Onczica (Ляск., Карти); 1674, Ouczyca (Кордт, № I, 3), 1685, Ouszyka (т. ж., № 6); XIX ст.: *Ушица,* Uszyca, *Ужица,* Uszyca Stara, Uszyca Wielka (СГУ, 582). Пор.: *Уша* п. Прип'яті і м. *Оушьскъ* на ній, зафіксоване під 1150 р. (ПСРЛ, II, 1962, 411), *Ушва* пр. Сейму в См (СГУ, 582), *Ушня* і *Ушківка* в бас. Десни; Чрг (СГУ, 582); с. *Ушиця* і с-ще *Ушиця* Коростенськ. р-ну Жт.

Похідні: м. *Ушиця* біля гирла р. *Ушиці;* дві *Ушки* п. *Ушиці* (СГУ, 582).

Як споріднена з гідронімом *Уша* балт. походження: від лит. uosis, діал. ousis «ясен» (ТТ, 212; Роспонд, Стр., 67); очевидно, іменник на **-ицА;** пор.: д.-р. *ушь* «назва якоїсь рослини, що люди їли під час голоду», зафіксоваиа в Новгородськ. літ. під 1128 і 1230 рр. (Филин, Происх., 556). Л. М.

ѸШЬСКЪ, м., у Волинськ. землі; пор. нп *Ушиця, Ушомир, Рудня-Ушомирська* Коростенськ. р-ну Жт; 1150, ИзАславъ... переиде Случь. и ѿтолѣ поиде... к *Ушеску.* и переиде рѣку *Оушю.* под *Оушескомъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 411), Глѣб поиде... на *Оушескъ* (т. ж., 396).

Релятив на **-ьск-** від назви р. **ѹшА** (див.) (Роспонд, Стр., 67). А. К.

ѸША, р., у Волинськ. землі, суч. р. *Уж* п. Прип'яті п. Дніпра; поч. біля с. Олександрівка Новоград-Волинськ. р-ну Жт; вп. біля м. Чорнобиля Кв; 1150, ИзАславъ... переиде Случь. и ѿтолѣ поиде чересъ Чертовъ лѣсъ к *Ушеску.* и переиде рѣку *Оушю.* подъ *Оушескомъ.* акоже переправиша вси полци ИзАславли. чересъ *Оушю*... надъ рѣку надъ *Оушю*... Володимеръ перешедъ *Оушю* (~ 1425 р., II, 1962. Ипат. лет., 411—412); 1502, był boj z Tatarami... na rece Uszy (XVI—XVII ст., ПСРЛ, XVII. Зп.-р. лет., 565, 570).

Як: 1. із балт. мов, зокрема з лит. uosis, діал. ousis «ясень», демінутив uselis, латиськ. osis; пор.: рр. *Ясень* п. Березини п. Дніпра; *Уса (Усса):* а) п. Березини, б) л. Вороиниці л. Іпуті л. Сожі, в) п. Судості п. Десни (Машт., Дн., 88, 130, 199), а також *Уша:* п. Березини; л. Оли л. Березини; л. Березини (Машт., Дн., 98, 103, 154); пізнє *Уж* — результат переосмислення (ТТ, 211—212); 2. *Уж* (вар.: *Уш, Уша,* Ucza) — неясний гідронім (Трубачев, 187). А. К.

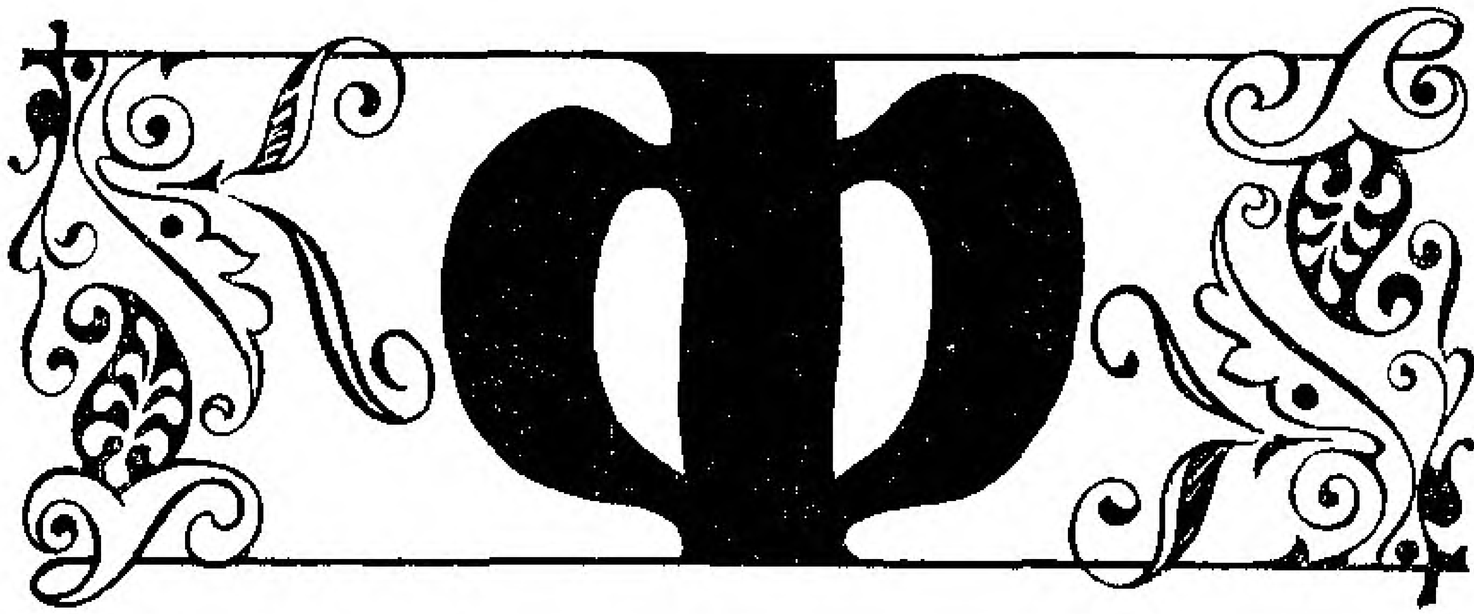

ФЕОДОСЬЄВА, **печера**, в Києво-Печерськ. м-рі побл. давн. Києва; пізн. *Федосієвими* звалися всі т. зв. Дальні печери цього м-ря (Закревский, Лет., 195), 1156, оу Печерьскомъ манастыри. оу *Федосьевѣ* печерѣ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 483), въ *Ѳеодосьевѣ* печерѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 64), Нифонтъ, епископъ Новгородскій... преставися... и положень бысть въ пещерѣ *Ѳеодосієвой* (XVII, ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 303—304).

Посесив на **-єв-** від д.-р. християнськ. антропоніма *Феодосии*. І. Ж.

ФЕОДОСЬЄВЪ, або *Печерьскыи* (див.), **м-р** («манастирь») у давн. Києві; 1089, цркви Печерьскаю стыю Бца. манастырѧ *Федосьева* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 199).

Посесив на **-ов-** від християнськ. антропоніма *Феодосии*. Названо за ім. його засновника. І. Ж.

ХАЛѢПЪ, **м.**, в Київськ. землі, суч. с. *Халеп'я* Обухівськ. р-ну Кв (Барсов, 124); 1096, быхомъ оу *Халѣпа* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962, Лавр. лет., 249); 1136, Ѡлговичи с Половци. взѧша Треполь. и *Халѣпъ* (т. ж., 304), взяша Треполь и *Халѣпъ*... и приидоша къ Киеву (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 33); 1096, Треполь, и *Халѣпь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 30); 1136, Трьполь и *Халѣпъ* (ПСРЛ, IV, Новг. лет., 5); 1508, *Халепля* (АЮЗР, VIII, II, 159); 1508, *Халепйе* (Акты ЮЗР, I, 36—37), 1683, *Халепйе* (АЮЗР, VII, I, 505); 1852, *Халепье* (Фунд., 29), Пор.: р. *Халеп* л. Здвижу п. Тетерева п. Дніпра; с. Шибене Бородянськ. р-ну Кв; вар. *Халепа* (Похилевич, 95).

Похідні: 1576, до устю *Халепю* у Днепра (АКБМ); 1977, дорога *Халепська* в с. Трипілля Обухівськ. р-ну Кв (Анк).

Як пов'язана із стародавн. назвою м. *Халеб* (відома в Європі в італ. формі *Алеппо*) в пн. Сірії, від хеттськ. *Халап* (Никонов, КТС, 450), гр. Χαλεπ «*Халеб, Алеппо*, місто в Сірії» (Соболевский — РФВ, 1911, 65, 406; Фасмер, IV, 217) тощо. Назва темна (Роспонд, Стр., 54; Роспонд, Miscellanea, 33). І. Ж.

ХВАЛИМИЧИ, **с.**, у Волинськ. землі; як с. *Фалемичі* (Ук. ПСРЛ, II, 502) Володимир-Волинськ. р-ну Вл, на р. Лузі л. Стиру п. Прип'яті; 1157, и ѿтуда поидоста к Володимирю. и стаста въ *Хвалимичихъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 486); 1156, во *Хвалимичѣхъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 65).

Семантичним способом від патроніма на **-ич(и)** від особового д.-р. ім. **Хвалимъ;* пор.: Chval(a), Chvalimir (Svoboda, 77, 270); *Хвалимиръ, Хвалъ* (Морошкин, 200). А. К.

ХОМОРА, **р.**, л. Случі л. Горині п. Прип'яті; в Ізяславськ., Шепетівськ., Полонськ. р-нах Хм та Баранівськ. р-ні Жт (СГУ, 593); 1235, Придоша Галичане на Каменець. и вси Болоховьсции кнѧзи с ними. и повоеваша по *Хомороу* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 774). Пор.: селище на имѣ Полѣна, на оустїє *Хомора* (р. в Молдавськ. кн-ві; ССУМ, II, 512).

Похідні: 1234, Данилъ же оувѣдавъ. Изииде на нѣ [Олександра.— *А. К.*] из Галича. оугони и во Полономь. и ѩша и в лоузѣ *Хоморьскомь* (ПСРЛ, II, 1962, 772).

Як: 1. скіф. походження; початк. **Хо-** або ***Хъ-** (див. *Хорълъ;* пор. *Ходоса, Хоперъ* й под.) з іран. *Ко-, ***Къ-** // ***Гъ-** (Соболевский, РСЭ, 271), 2. без пояснення (Трубачев, 159). А. К.

ХОМОРЬСКЫИ, **луг** («лоугъ»), у Волинськ. землі; тепер у р-ні м. Полоиного Хм; 1234, Данилъ же оувѣдавъ. изииде на нѣ [Олександра.— *А. К.*]. из Галича. оугони и во Полономь. и ѩша и в лоузѣ *Хоморьскомь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 771—772).

Релятив на **-ьск-** від гідроніма *Хомора* (див.). А. К.

ХОРЕВИЦѦ, **гора**, в давн. Києві; б. **д.**, (и) быша ·г· братьѩ. единому имѧ Кии. а другому Щекъ. а третьему *Хоривъ* (и) сестра ихъ Лыбедь... сѣдѧще Кии на горѣ гдѣже ныне оувозъ Боричевъ. а Щекь... на горѣ. гдѣже ныне зоветсѧ Щековица. а *Хоривъ* на третьеи... ѿ негоже прозвасѧ *Хоревица* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 9), а *Хоривъ* на третьеи горѣ. ѿнюдѹже прозвасѧ *Хоривіца* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 7), а *Хоривъ* сѣде на третіей горѣ... *Хоривица* (XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 35), *Хоривъ*... *Хоривица* (поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1917, II, I. Новгородск. 5-я лет., 5; серед. XVI ст., ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 11; 1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. лет. св. к. XV в., 339; НЛСХС, 3), *Хоривъ*... *Хоревица* (XVI ст., ПСРЛ, XVIII. Симеоновск. лет., 4), *Горив* же вселися на третьей горе... *Хоривица* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 39); потім під: 430, единому имя Кий, а другому Щок, а третиему *Харив*... а *Хоривъ* живяше на третьей горе... *Хоривица* (т. ж., 28), 854, *Хоривъ*, от него же прозвася *Хоривичи* (поч. XV ст., НЛ, I. Троицк. сп., 512), помилк.: Щекъ... отъ него же прозвася *Хоревица* (т. ж., Воронцовск. сп., 432), Кій, Щокъ (Щекъ), *Хоривъ* *(Хоревъ)*... *Хоривица (Хоревица)* (XVI ст.,

ПСРЛ, XX, I, Львовск. лет., 40—41). Вар. *Хорива* (Фасмер, IV, 263).

Пор. вул. *Хоревá (Хор'әˈвайа)* в м. Києві, між Дніпром і горою *Фрóлівською* (за назвою однойменн. м-ря), вона ж *Киселівка* (тут був *Киселів,*— у серед. XVII ст. належав київськ. воєводі Адамові *Киселю,*— «городок», тобто *замок*) (Новицкий, II, 318; Максимович, II, 12), а перед тим, прибл. з XIV ст.,— *Зáмкова* (Закревский, I, 395—396). Назву (рос. *Хоревáя,* рідше *Хоривáя; Хорóвская*) (Фунд., I, Прил., № 12) дали на поч. XIX ст., в зв'язку з ототожненням *Фролівської* гори й літоп. *Хоревицѧ* (РЕІУ, II, 377), яку ще шукають: 1. у р-ні Вишгорода (райцентра Кв), побл. кол. Межигір'я (Максимович, II, 95), пізн. гора *Білий Спас* (Фунд., I, 482); 2. на Кирилівськ. висотах, пн. Щекавиці, над Іорданськ. ц., бл. Юрківськ. стр. й Богословськ. яру, де проходив Микільськ. узвіз (Толочко, 67); 3. в самому *Вишгороді* (Ляск., Вышгород, 199—235); 4. між Староки-ївськ. горою й Щекавицею, поряд із Кожум'яками (Новицкий, II, 319).

Іменник на **-иц(ѧ)** від основи *Хорив-// Хорєв-;* пор. ще: 859, три братьꙗ, Кии. Щекъ. *Хоривъ*... сдѣлаша го(ро)дъ сии (ПСРЛ, II, 1962, 15), Kij, Szczyg, Korew i czwarta siostra Libed... Korew (Choriw zbudował) Korewicę (Długosz, I—II, 183). Як: 1. за допомогою звукосполуки **-єв-**, що сприймалася як суф. прикметника: «*Хоревиця,* з **е**, хоч назву утворено від *Хоривъ* (з **и**)» (Карп., Становление, 9); 2. від д.-перс. ороніма Haraiva- (Фасмер, IV, 263). *Хоревъ* нібито був: 1. віслянином (ОАІМ); 2. новгородськ. розбійником (Соловьев, I, 307); 3. аваром (Карамзин, I, прим. № 71); 4. сарматом (Татищев, II, 200); 5. *хорватом* (Кузеля, IV, 21); 6. гунном (Карамзин, I, прим. № 71); 7. кельтом; 8. хозаром; 9. кіммерійськ. «тотемом» (Марр, V, 230); 10. вигадкою літ-ця, даниною т. зв. «Dreibrüdersystem» (Роспонд, Киев, 107; Роспонд, Стр., 85); 11. слов'янином (від сл. *горá;* Ляск., Вышгород, 221). Його ім'я пов'язували з гр. Χωρίον «місце, область, площа, укріплений пункт, помістя»; польськ. chorawina «назва свіжих шкір» (?) (Brückner, Nestor, 14); укр. топонімами *Хорів* Дорогиничівськ. с/Р (рос. *Хорев;* поряд із сс. *Старий* і *Новий Загорів*) Локачинськ. р-ну Вл й *Хорівської* с/Р (рос. *Хоров Хоровского* с/С) Острозьк. р-ну Рв (АТДУ, 746); польськ. мікротопонімами: Chorzew; 1301, Chorsewo (від ім. *Chorz)(Kozierowski, Pierw., 194) й оронімом Chorowa góra (від Chor) (SG, I, 629); болг. антропонімами: *Хóров* (м. Пловдів) і *Хóрев* (м. *Нова Загора*) від *Хоро-* як елімінація від *Прохор* і *Хорьо-* — від *Форьо* (Илчев, 521); пор. ще: укр. (1668 р.) сс. *Хоричі* в кол. Сосницьк. вол. Чернігівськ. губ. (рос. *Хоричи*) (КС, 1896, июнь, 377); 1926, *Хоровиця* та *Хоревщина* в кол. Шепетівськ. окрузі на Поділлі (ОКІМ) і под. Досить інтригуючим є дивовижн. «паралелізм» у легендах про *Кия,* Щека й *Хорива* із землі *полян* (наддніпрянськ.) і *Куара* (Kuar), Мелтея та *Хореана* (Xorean) із країни *Палуні* (Paluni) — Велика Вірменія: вірм. *Хореан* «Хорів» (див *Кыєвъ*). Як іран. походження; пор. авест. harā- «гора»; д.-перськ. Haraiva- «обл. Аріани», етнонім *хорвати* тощо (Иванов, Топоров, 121). Однак цей оронім в XI—XII ст. в Києві не побутував (Толочко, 69); «чергування» **е—і** у відкрит. й закрит. складах (*Хоревицѧ — Хоривъ*) характерне лише для пізн. укр. періоду; генетичн. взаємозв'язку між вірм. *Хореан* і д.-р. *Хоривъ* (як і між *Куаром* та *Києвом,* етнонімом *поляни* й хоронімом *Палуні*) поки що не доведено (Іваненко, 79), а в Києві (Великому), крім літоп., існував ще один *Хорив* — у р-ні кол. скиту Феофанія, тепер передм. столиці України, де в XIX ст. було зафіксовано ряд мікротопонімів, утворених місц. ченцями: дол. *Іоасафова,* гора *Єлеонська (Елеонская),* потоки *Кедрський (Кедрскій)* і *Силуамський* (**-скій**), гори *Сінай (Синай), Фавор (Θаворъ)* і... *Хорів (Хоривъ)* (Закревский, II, 549; пор.: аналогічні топоніми бібл. походження в кол. Мгарському м-рі; Бочк., Луб. стар., 1—39), «приделъ» *Входъ во Іерусалимъ* (у кол. київськ. Михайлівськ. Золотоверхому м-рі), оз. *Іорданское,* м-р *Лавра* (Закревский, II, 929—947), панорама *Голгофа* в м. Києві, який нерідко називали сх.-сл. *Ієрусалимом.* Чи не дали ранні християни-кияни одній із центральн. київськ. гір назву, запозич. з біблії (пор.: «божа гора» *Хорів* за р. *Іорданом* у пустині *Сінай;* ст.-рос. *Хоривъ,* рідше, *Хоревъ* і *Горебъ,* відповідно до гр. Χωρή'β і лат. Horeb; Гагарин, III, 525, БЕ, XXX, 2. Фасмер, IV, 263) й дооформлену суф. **-ицѧ** під впливом таких назв давн. Києва, як *Божьницѧ* (див.: *Новгородьскаю* й *Тꙋрова*), *Бýсовиця* (гора), *Глибóчиця* (дол., а потім вул.), *Кúєвиця* (гора, вона ж *Старокиївська*), *Здихáльниця* (гора, вар.: *Здыхальница, Вздыхальница, Уздыхальница;* на ній Андріївська ц.) (Закревский, II, 851—852), Щьковицѧ (див.) та ін. О. С.

ХОРОБОРЬ, м. («градъ»), в Чернігівськ. землі; як: 1. м. *Коропъ (Коробъ)* кол. Чернігівськ. губ. (Багалей, 147), кол. Кролевецьк. пов. на р. *Короп* л. Десни (Барс., 210); 2. г-ще *Хороборь* на л. б. р. Мени п. Десни (Голубовский, История, 125—135; Насонов, 233); 3. м. Мена (Андріяшев, Сівер, 104), тепер райцентр Чрг; 4. на р. Десні, вище м. Сосниці (ИКДР, 30) тощо; 1153, С҃тославъ Ѡлговичь. скупАсА съ ИзАславомъ Дв҃двичемъ. оу *Хоробрѧ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 465); 1159, кнАгини же бѣжа... Переꙗславлю. и ѿтудѣ ѣха на Городокъ. та на Глѣбль. та на *Хороборъ*. та на Ропескъ (т. ж., 502); 1234, Мьстиславъ Глѣбовичь... по Деснѣ тоу же взАща и *Хороборъ* и Сосницю. и Сновескъ (т. ж., 772); 1159, бѣжа ис Киева к Переяславлю... и оттуду ѣха на Городок, да на Глѣбль, да на *Хороборь,* да на Юропескъ (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 66), изъ Кіева къ Переяславлю... и оттуду... на Городокъ, да на Глѣбль, да на *Хороборъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 70). Пор.: *Хороборь* (Волыньскіе) (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 623), *Хороборъ* (Волыньскыи) (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 163).

Посесив на *-j(ь) від двоелементн. антропоніма-композита *Хороборъ;* пор. ім.: Chor (указівка на зовнішність, фізичні особливості людини; Svoboda, 49), Chorus (т. ж., 152) і -bor- від *boroti sę; пор. ім.: Borislav, Bolebor, Chotěbor (т. ж., 79); р. *Хоробор* п. Десни (смт Макошине Меньськ. р-ну Чрг; ОАІМ); с. *Хоробичі* Городняиськ. р-ну Чрг, воно ж у XVII—XIX ст. *Хоробричі* (ОРОМ, ЧП, 78; СНМ Чрг, 50); *Хоробарка (Хороборка)* п. Кости п. Судості п. Десни (Машт., Дн. 200) Брянськ. обл. РРФСР. А. К.

ХОРОЛЪ: І. пос. (?), суч. с. *Хорóл* (?) Пл; 1111, в пАтокъ быша на Сулѣ. в суботу... на *Хоролѣ*. и т у и с а н и п о м е т а ш а. а в недѣлю... приидоша на Пслъ. и ѿтуди сташа на рѣцѣ Голтѣ... ѿтудо идоша Върьскла (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 266) (див. *Хоръль* II). О. С.

II. р., п. Псла л. Дніпра, суч. *Хорóл,* Пл; 1083 (під 1096), по Половьцихъ за *Хоролъ*. иже Горошинъ взАша (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 248); 1107, и гнаша (п)оли до *Хорола* (т. ж., 282), до *хорола* (XVI ст., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет. Хлебниковск. сп., 258); 1184, на *Хоролѣ* (т. ж., 635); 1107, до *Хорола* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 21; XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 287); 1111, и пойдоша ... презъ Сулу и Псіолъ и *Хоролъ* и Голтву... къ Донови... ко граду Шаруканю (т. ж., 288); 1184, на рѣцѣ *Хоролѣ* (т. ж., 319); під 1399, przebyły rzeki Sulę, Korol i Psol... do Worskły (Narbutt, V, 616); 1545, входы на *Хороле* (Кн. пос., I, 30); 1552, отъ Сулы 4 мили, гдѣ *Хоролъ* речка у Пселъ упала (АЮЗР, VII, I, 103); XV—XVI ст., а отъ Днѣпра вверхъ по Пслу 50 верстъ, пала рѣчка *Хороль* отъ Сулы, и на *Хоролѣ*, отъ устья 20 верстъ, городъ *Хоролъ* (КБЧ, 1838, 96); 1620, около... *Хароля* (Стрижак, НРП, 68); 1638, с. *Хорола* (Воссоед., I, 190); 1650, от *Хороля* (т. ж., II, 439); суч. *Хорол*. Ін. вар. (гіпотетично): *Хирию* (див.) (ПВЛ, 1926, ук.); як р. *Хухра — Хирия, Хырия, Хория* (Кудряшов, 133).

Похідні: м. *Хорóл* (перед 1631 р. також *Ярослав;* Źr. dz., XXII, 177; Лаз., Луб., 118), с. *Хорóльці* суч. Пл; нп *Хорольская* (над *Хорольським* ставом), *Хорольскій, Хорольскіе Колодязи* та ін. в кол. Полтавськ. губ. (ПГ, 151, 227, 135), сюди ж с. *Харолки* (воно ж *Босаха*) (Шафонский, 582); 1649, сотня *Хоролская;* прізв. *Хорольский* у кол. Кременчуцьк., Зінківськ. і Полтавськ. сотнях (Реестра, 21, 23, 167, 285) тощо.

Як: 1. споріднен. з назвою р. *Снеролка,* де **-рол-** — «нащадок того ж Jагаг», що й у слові (?) *Оріль* (див.: *Єрель, Ѹгълъ*), з іран. «*ко-роль*» «краснокутний» («красивоугольный»; Соболевский, РСЭ, 282); 2. з осет. «На пасовищах» (Булаховский, II, 102—103, 137), 3. із ст.-перс. Haraiva-, н.-перс. Harē- (похідн. від *ser- «пливти, текти»); 4. із назвою р. *Хоропуть* (бас. Сожу) < *Xarapant «Текуча дорога (стежка)» (Moszyński, PZ, 179); 5. із д.-серб. *хрълъ* «швидкий», с.-х. *хрȍ (хр̑л), хр̏ла, хр̏ло* (Фасмер, IV, 265); 6. з іран. har- «текти» (ТТ, 228); прототип *Harava- (Трубачев, 178); пор. іран. *pansava- > *Пансова* (т. ж.), але «*Хорóл-річка*», (*-va- > -lъ?) й суміжні назви рр.; див.: *Ѹла, Пьсьлъ, Въръскъ-л-ъ, Ѹгълъ, Єрель, Мьрлъ* та ін. Таке згущення гідронімів із **-л-** у фінальн. ч. в порівняно обмежен. ареалі свідчить про дотичність до нього мов з афіксальн. **-lu** // **-li** (пор.: *Sulu, *Airīlī) й лексичн. *Хара- // Харо-, Кара- // Каро-* (пор.: *Хоролъ:* Korol < Karol?). Такими є тюрко-монг. мови, яким властиві похідні від *qara // xara* «чорний»; пор.: численні тюрк. гідроніми типу *Карасу, Карабулак, Карагьол* (де *су* «вода», *булак* «струмок», *гьол* «озеро») та назви оз. *Харанур* і *Хараусу* в Зх. Монголії (*нур* «озеро», *усу* «річка»), рр. *Харамурен* у водозборі Байкалу (бурят. *мурен* «річка»), *Харагол* у бас. Селенги (МНР, *гол.* «озеро»), *Харал* у сточищі Єнісею (Тувинська АРСР) тощо; хакас. *харал* «чорніти» і р. *Хараль* п. *Чорного Черемошу* л. Черемошу п. Пруту (Charal; SG, I, 799), тюрк. (качин.) *карóл* «чорний (хлопчик)», як протиставлення до *агóл* «білий (хлопчик)» (Островских, 322). *Хорóл* із **Харълъ* (?) «Чорний»; пор. *Върьскълъ* «Біла річка», а також археолог. пам'ятки («бронзовий божок» тощо) сибірськ. походження, виявлені в дол. р. *Хорол* (Лохв., 52). О. С.

ХОТРИЮ, р., п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра у Волинськ. землі; тепер не простежується; 1150, и перешедъ Горину и ту ста. на *Хотрии*. ѿтолѣ же поиде ко Коречьску (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 410).

Можливо, метатезно: *Хотрию* ← **Хъртию,* від *хъртъ;* пор.: рос. *хортый* пес, ст.-сл. **ХРЪТЪ** «швидкий», д.-р. *хъртъ,* чес. chrt, польськ. chart, в.-луж. khort; укр. *хорт* «швидкий, проворний» (Горяев, 401; Фасмер, IV, 268) пес. Див. *Хъртичь*. А. К.

ХЪРТИЦѦ, р., п. Дніпра навпроти о-ва *Хóртиці;* пор. тут суч. рр. *Вéрхня, Нúжня* й *Серéдня Хóртиці* п. (Старого) Дніпра; 1224, и воидоша во Днѣпръ. и возведоша порогы и сташа оу рѣкы *Хорьтицѣ*. на бродоу оу Протолчи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 742); 1223, и возведоша пороги, и сташа у рѣки *Хортици* на бродѣ на проточьи (XV ст., ПСРЛ, I, 1846. Троицк. лет., 217), и возведоша пороги, и сташа у рѣки *Хортици* на бродѣ на протолчьи (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 130); 1225, Всѣ князи Рускіе... поидоша за пороги, и... в землю Татарскую, даже и до рѣки *Хортицѣ* (XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 335); 1627, А ниже Суры 40 верстъ пала рѣчка *Хортица,* а ниже *Хортицы* островъ *Хортица,* А ниже *Хортицы (Хортицъ)* 20 верстъ, рѣчка Томаковка (КБЧ, 1838, 102); пор. у XVIII ст.; Противъ оныхъ трехъ рекъ *Сухой, Великой* и *Нижней Хортицъ*... имеется... островъ... *Хортицъ,* на которомъ издревле была Запорожская Сѣчь (Эв., Хортица, 46); *Верхняя* (Эв., Вольн., 29), *Средняя* и *Нижняя Хортица* (Нов., Нар., 8, 10). Очевидно, суч. *Серéдня* (кол. *Велúка) Хóртиця.*

Похідні: нп *Вéрхня* і *Нúжня Хóртиця,* підпорядковані (відповідно) *Верхньохóртицькій* селищній Раді м. Запоріжжя й Розумівськ. с/Р Запорізьк. р-ну і обл. (АТПУ-1969, I, 145, 149); *Хортицкая* бал. п. Дніпра (Эв., Ист., I,

29); с-ща *Хортиця (Хартиця)* й *Хортиць* (Chortitz) — меноніт. пос. в Канаді тощо.

Як: від назви о-ва *Хъртичь* (див.), що мало ймовірно; імовірніше, навпаки; пор.: р. *Птичь* від *птиця, дівич* від *дівиця, кунич(ий)* від *куниця* й под. Отже, це іменник на **-иц(ѧ)** (найпівденніша наддніпрянська точка д.-сл. його ареалу) від *хорт-* < *хъртъ*, звідки й суч. «борзий (пес)», тобто «швидкий, бистрий, *скорий*»; того ж кореня, що й *скóрий* (Brückner, 176; Sławski, I, 61); пор. ще: рос. апелятив *хортúца*, укр., *хорт(úця); хортовúй* «швидкий, проворний»; болг. *хърт(ът)* «борзий», д.-серб. *хрьть*, с.-х. *xр̏т*, словен. hȓt, чес., словац. chrt, польськ. chart, в.-луж. khort, н.-луж. chart (Фасмер, IV, 268) «т. с.». Отже, *Хъртицѧ* (епізодично *Хортúця;* І. Манжура) «Бистриця», яких немало в бас. Дністра, Дніпра та ін. рр. України. Як від *гортань* < прасл. gъrtanь, звідки, мовляв, о-в *Хортичев* (?! — О. С.) (Роспонд, Стр., 53). Пор. ще р. *Хортислава* (вона ж *Сертислава*) у Білорусії. Див. ще *Хотрию* О. С.

ХЪРТИЧЬ, о-в, на Дніпрі, нижче порогів; суч. *Хóртиця* (Ук. ПСРЛ, II, 504); 1103, и поидоша на конихъ. и въ лодьюхъ. и придоша ниже
х̃ м̃
порогъ. и сташа въ протолче. въ *Хортиче* ѡстровѣ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 277—278); въ протолчехъ въ *Хоротичемъ* островѣ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 19). Вар.: X ст. (із с.-гр., за Константином Багрянородним) **Свѧтого Григорию*, або *Свѧтого Георгию* (Эв., Хортица, 41, 43); 1556, *Хордецкой* (Фоменко, *Хортиця*, 49); 1557, *Кортицкий* («на *Кортицкомъ* острову… противъ Конскихъ Водъ»; Эв., Ист., I, 84; очевидно, суч. с. *Малá Хóртиця*); 1558, *Городецкой, Ортинский* (Эв., Хортица, 48—49), на замочку *Хорътицкому* (Кн. пос., I, 143); 1594, *Хортица* (Эв., Ист., I, 84); 1613, Chorcica (Фоменко, Хортиця, 50); 1627, *Хиртица* (Эв., Топ., 193); 1784, *Хитрицкий* (т. ж.), также *Городецкий, Интрский, Хортицъ* (Эв., Ист., I, 82); XIX ст., *Хортúця,* частіше *Хóртиця;* фолькл.: До рѣчки *Хортеци* прибували, Велику переправу соби мали, До стародавной Сѣчи поспѣшали (ж. Советская этнография, 1954, № 3, с. 26); суч. ˡ*Хортиц'а*.

Похідні: 1556, мис *Кортиц(ь)кий* (Фоменко, Хортиця, 49); о-в *Малá Хóртиця (Малая Хортица, Хорчикъ;* 1786, *Вырва;* пізн. *Канцерский;* Эв., Ист., I, 86, 91); *Хóртицька Січ* (пор. *Сѣчь Хортицкая;* Эв., Топ., 193—194); х. *Хóртиця* Варвинськ. р-ну Чрг (АТПУ—1947, 653). *Святого Григорія* (звідки, очевидно, помилк. *Святого Георгія)* як на честь відом. просвітителя Вірменії *Григорія*, що нібито тут бував (Эв., Ист., I, 82), а не у зв'язку із назвою пл. скіфів-хліборобів, як дехто гадав, пор. гр. γεωργία «обробка землі; хліборобство; рілля, поле» та ін. Вар.: *Варяжскій;* як помилк. (Эв., Топ., 193—194); *Хортичь* як у зв'язку з: 1. *хортáми, хортúцями* й *хортецями* (рос. *хортецы* «молоді собаки»; Эв., Хортица, 43); 2. онімами *Хорс* і *Хоршід;* 3. гр. κόρτος «двір; огороджене місце» (пор. лат. hortus «сад»); 4. тюрк. *орт(о), орта* «середній; той, що міститься посередині»; 5. *фортецею* та ін., що не переконливо. Очевидно, від гідроніма *Хъртицѧ* (див.), як р. *Птичь* **від** *птиця, дівич* (пор. *дівич-вечір*) від *дівиця, кунич(ий)* від *куниця* й под. Див. *Варѧжьскыи.* О. С.

ХЫРИЮ, р. («рѣка»), на Дніпровськ. Лівобережжі, в Половецьк. полі (Ук. ПСРЛ, II, 502); тепер не простежується; 1183, Игорь же возвороти Києвьскии полки… а самъ… придоша к рѣцѣ к *Хырии (хиріи)*… а Половцѣ котории оутѧгли переити вежами спсошасѧ. а которѣи не оутѧгли. а тѣхъ взѧша. рекоша же. ако в тоу рать вежѣ и кони скоти мнози потопли соуть. в *Хирии (хоріи)* бѣгаюче передъ Роусью (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 629); *Хирія, Хырія* (Ук. ПСРЛ, II, 502).

Зважаючи на одиничну згадку, не підтверджену ін. літ., а також на мало характерну для місц. гідронімії структуру (моделі на *-ию* властиві переважно назвам вел. тер.; пор.: *Росія, Греція, Болгарія, Румунія* й под.), форму *Хырию* відносять до помилк., ототожнюючи її (ПВЛ, 1910, 22) із р. *Хоролъ* (див.). О. С.

Як відприкметников. іменник; пор.: рос. *хúрый* «хворий, *хирлявий*, кволий»; укр. *хúрий;* **ц.-сл.** *хыра* «дряхливість», н.-луж. chyrny «кволий»; укр. *хиріти;* с.-х. *захирѐт, захи̏рим* «захиріти, занепасти» й под. (Фасмер, IV, 239). Пор. р. *Хúрівська* (від *Хúрів?*) Корсунь-Шевченківськ. р-ну Чрк (СГУ, 589). А. К.

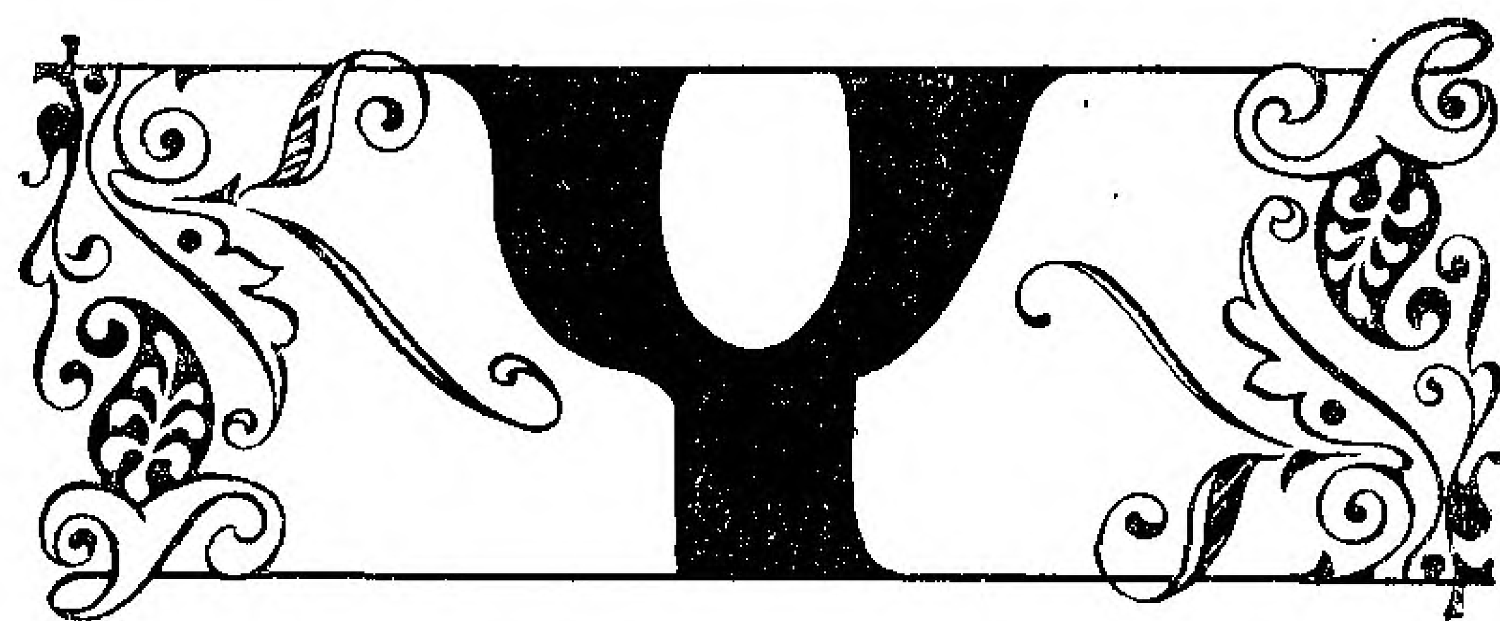

***ЧАРНѦТИНЪ, м.,** в Київськ. землі; можливо, суч. с. *Чернятин* Калинівськ. чи Жмеринськ. р-ну Вн; пор.: 1258, Шварно же приде поимавъ городы всѧ. и по немь придоша Бѣлобережцѣ. и *Чарнѧтинци* и вси Болоховци (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 838).

Посесив на -ии- від антропоніма **Чарнѧта*, реконструйован. за катойконімом *Чарнѧтинци*, з демінутивним суф. **-'ат-**; пор. польськ. Czarniata. А. К.

ЧЄРЄМИНЪ, м., у Волинськ. землі, кол. с. *Черемин* Ківерцівськ. р-ну Вл; 1149, Изѧславъ же… и тако поидоша полкы своими. ѡ Лучьска. и шедше сташа у *Черемина*. на Ѡлычѣ (~1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 387); 1184, И шед в землю Болгарскую, и взя грады их [кн. руських.— *А. К.*] великия *Черемисаны* и Торческ (XVI ст., ПСРЛ, XXXIII, 55); 1149, Изяславу стояше у *Чемерина* съ угры и с ляхы (XVII ст., ПСРЛ, XXXIV. Пискаревск. лет-ц, 74).

Посесив на **-ин-** від антропоніма **Чєрєма.* Як у зв'язку з етнонімом *чєрємис(ин)ъ* — **давн.**

назвою марійців; з чув. *šarmîs*; тат. *čirmiš*, які нібито пройшли через цю тер. (Фасмер, IV, 338, 339). Пізн. (XVII ст.) *Чємєринъ,*— очевидно, зближення з *чємєръ* (?; слід **чємєра*) «головний біль; біль у животі; хвороба коней», що з різними, але бл. значеннями існує в усіх сл. мовах (Фасмер, IV, 331); пор. ще: панъ Ходко *Чємєрь* (ССУМ, II, 534). А. К.

ЧꙊДИНЬ, двір боярина *Чꙋдина* (графічно *Чюдинъ*), в давн. Києві; в межах «міста Володимира», прибл. суч. вул. Десятинна (між Андріївськ. ц. й буд. обл. організацій); 945, дворъ кнѧжь баше в городѣ. идеже єсть (нн҃ѣ дворъ Воротиславль. и *Чюди*) (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 55), Воротиславль и *Чюдинь* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 44), Воротиславль и *Чюдинъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 283), *Чюдинь* (1-ша пол. XVI ст., ПСРЛ, XXIV. Типогр. лет., 20).

Посесив на **-j(ь)** від д.-р. особового ім. *Чꙋдинъ,* яке носив власник двору й одноим. с. Радомишльськ. р-ну Жт, учасник наради 1072 р., присвяченої «Правді» Ярославичів (Каргер, 280; Толочко, 122; Похилевич, 114; Похил., Укр., 204). Пор. д.-р. етнонім *Чꙋдь* (назва одного з фін. народів). І. Ж.

ЧꙊРНАЄВЪ, м., належне торківськ. кн. *Чꙋрнаю* (Ук. ПСРЛ, II, 77) на Росі або Гнилому Тікичі (Андріяшев, 50); можливо, побл. р. Вись (Барсов, 120); 1190, изъѣхаша городъ. *Чюрнаевъ.* и ѡстрогъ взѧша. и дворъ зажгоша (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 669).

Посесив на **-єв-** від д.-р. (за походженням — тюрк.?) антропоніма *Чꙋрнаи* (Роспонд, Стр., 70). І. Ж.

ЧꙊЧИНЪ, м., в Переяславськ. землі (?), суч. с. *Балико-Щучинка* Кагарлицьк. р-ну Кв (Довженок — СА, 1967, № 4); 1110, взѧша Половьци оу *Чина* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 260), пріидоша Половци и поплѣниша около Переяславля по селамъ, и взяша полонъ отъ *Чючина* (XVII ст., ПСРЛ, 1843. Густ. лет., 288).

Похідні: р. *Чучинка* (Похилевич, 47; Андр., ЛЮ, карта; Похил., УКР, 152), вона ж *Щучинка* (Похил., УКР, 152), 1974, *Щучинка* (Анк.), 1975, *Чучинка, Велике джерело* (Анк.); п. Дніпра в с. *Балико-Щучинка* Кагарлицьк. р-ну Кв.

Як від д.-р. ім. власника пос., боярина *Чꙋдина* (Довженок, Стор. гор., 44—45). Імовірніше, посесив на **-ин-** від д.-р. антропоніма *Чꙋча;* пор.: ст.-рос. (1539 р.) *Чуча* у м. Новгороді (Веселовский, 358); укр. прізв. *Чучка;* болг. (fem.) *Чуча* (Илчев, 549). І. Ж.

ЧЬРНАꙗ, мог. десь на рубежі між *Чернігівськ.* й Переяславськ. землями, тепер — між См й *Чрг* (можливо, в Конотопськ. См або Бахмацьк. р-ні *Чрг*); 1147, и ста Изѧславъ идеже єсть *Чернаꙗ Могила* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 357); 1148, Дошедшимъ же имъ *Черные Могилы* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 110), и ста Изяславъ у *Черныя* могилы, и ту пріиде къ нему Ростиславъ со Смолняны (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 43).

Семантичним способом від прикм. *чьрныи.* Можливо, мог. в розумінні поховання язичників, пор. в кол. м. *Чьрниговъ* (див.) *Чорна* мог. на місці дохристиянськ. кладовища (Верзилов, 68). А. К.

ЧЬРНИГОВЪ, м., в Сіверськ. землі на р. Десні; суч. м. *Чернігів,* обл. центр УРСР; 907, на Києвъ... на *Черниго* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 31); 945, возьмуть мѣсѧчноє своє съли слебноє. а гостьє мѣсѧчноє. первоє ѿ города Києва. паки изъ *Чернигова* (т. ж., 48—49); 1024, приде Мьстиславъ ис Тъмутороканѧ. Кыєву. и и не приꙗша ꙗго Кыꙗне. ѡнъ же шедъ сѣде на столѣ *Черниговѣ* (т. ж., 147); 1077, Ѡлегь... бѣ оу Всеволода *Черниговѣ* (т. ж., 199); 1096, а и-*Щерьнигова* до Кыєва (т. ж., 250), в *Черниговѣ...* и-*Щернигова* (т. ж., 251); 1147, *Чернигову* (т. ж., 315); 1202, и пусти Рюрика въ Вручии. а Ѡлговичи за Днѣпръ *Чернигову* (т. ж., 418); 1209, Иде кнѧзь Костѧнтинъ Всеволожичь с Новгороци на *Чернѣговъ* (т. ж., 490); 907, пѣрвоє ѿ города Києва. и пакы ис *Чернигова* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 22); 1055, Пришедъ Изѧславъ сѣде в Кыєвѣ. а Ст҃ославъ в *Черниговѣ* (т. ж., 151); 1068, Изѧславу... Кыеву пришедшю а Ст҃ославу *Чернигову* (т. ж., 160); 1069, а Ст҃ославу же сущю в *Черниговѣ*. а Половцемь воющимъ ѡколо *Чернигова* (т. ж., 161); 1026, и сяде Ярославъ въ Кіевѣ, а Мстиславъ въ *Чернѣговѣ* (к. XVII ст., ПСРЛ, II, 1843. Густ. лет., 266); 1054, *Чернѣговъ* (т. ж., 268); 1094, прійде Олегъ Святославичь Стародубскій... на Володымера Мономаха къ *Чернѣгову...* Володымеръ же... пусти ему *Чернѣговъ...* Олгъ же вніиде въ *Чернѣговъ,* а Половци поплѣниша около *Чернѣгова* (т. ж., 279); 907, на Русскія грады... Кіевъ... *Черниговъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 272); 945, отъ града Кіева, и отъ *Чрънигова* (т. ж., 280); 1068, къ *Чернигову...* около *Чрънигова* (т. ж., 336); 1152, въ *Черниговъ...* посла Половци *Чернигову* воевати (т. ж., 59); 1196, и нача слатися... *Чрънигову* (т. ж., 104); 1223, тогда бѣ... въ *Чрънговѣ* Мстиславъ Святославичь Козельскій (т. ж., 130); 1331, подъ *Чрънговъ* (т. ж., 203); 1520, О совръшеніи градовъ... на Осетрѣ каменъ, а *Черниговъ* градъ древянъ (т. ж., 230), на Деснѣ *Чрънговъ* (А се грады Кіевськіє; т. ж., 240); 1023, в *Черніговѣ...* и поиде с нимъ г *Чернигову* (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 20); 1151, к *Чернігову...* в *Черніговѣ* (т. ж., 38); 1227, Князь Михаило *Черніговьски* сѣде в Новѣградѣ. Того ж лѣта иде к *Черьнигову* (т. ж., 72); 1239, посла на *Чрьниговъ...* и прииде... исъ *Чернигова* (т. ж., 77); 1331, у *Чрьнигова* (т. ж., 104); 1390, емуже дасть патреяхъ архиепископью, на Суздаль Єфросимъ архиепископъ, на *Чрьниговъ* (т. ж., 132); 1068, Пакы же Изяславу со Всеволодомъ Кыеву прибѣгщю, а Святославу *Черьнигову* (XIII ст., НЛСХС, 100); 1078, у *Чьрнигова* (т. ж., 117); 1106, пострижеся Святоша князь... *Цьрніговѣ* (т. ж., 119); 1111, погорѣ Подолье

Кыевѣ, и *Цьрниговъ* и Смолньскъ (т. ж., 120); 1136, приде Новугороду князь Святославъ Олговиць ис *Цернигова* (т. ж., 129); 1197, Приде князь ис *Церьнигова* (т. ж., 174).

Похідні: 1078, *Черниговци, Черниговцемъ* (ПСРЛ, I, 1962, 201); 1147, и доиде Стославъ Чернигову. и згадавше кнѧзи *Черниговьстии* (т. ж., 315); 1175, *Черниговскому* кнѧзю немирну съ Ѡлгомъ Стославичемъ. воєваше Ѡлегъ Стославичь *Черниговьскую* волость (т. ж., 367); 1089, Иваномь *Черниговьскымь* (ПСРЛ, II, 1962, 199); 1070, Святославъ бо *Чернѣговскій*... поусти Всеволода Переяславского на Изяслава (ПСРЛ, II, 1843, 273); 1224, Мстіславъ Романовичь с Кіаны, Володимеръ Рюриковичь с Смолняны, и *Черниговьсті* князи (ПСРЛ, XXIII, 70); 1231, ходи Ярославъ ратию на *Цьрниговьскую* волость (НЛСХС, 239); 1152, *Черниговъцемъ* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 116).

Як від особового ім. *Чьрнига // Чьрнѣга;* суф. **-ов-**, а не -ии-, як вимагає основа на **-а**, виник під впливом численн. сл. топонімів на **-ов-** (Никонов, КТС, 467); пор.: польськ. łodyga, dziadyga, ostryga, *čeгnуga «тип чорнозему», гідроніми *Ствига, Ковжига* й под. (Роспонд, Стр., 13—14, 43—44); антропоніми *Малыга, Ярыга, Коротыга* (Svoboda, 174), **Чьр-нѣгъ* (пор. *Милонѣгъ* і под.; Купчинський, 123). Імовірніше, від **Чьрнигъ* (пор. **чьрнъ* «чорний»; Соболевский, Укр., 399; Виноградський, 14; Фасмер, IV, 345); пор. прізв. *Черніг* (< *Чьрнѣгъ?*) (Стрижак, Місто, 83—84). А. К.

ЧЬРНИГОВЬСКАꙖ: I. волость, тер., належна до *Чернігівськ.* кн-ва; суч. Чрг і суміжн. обл.; 1175, *Черниговскому* кнѧзю немирну съ Ѡлгомъ Стославичемъ. воєваше Ѡлегъ Стославичь *Черниговьскую* волость (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 367); 1231, ходи Ярославъ ратию на *Цьрниговьскую* волость (XIII ст., НЛСХС, 239). О. С.

II. єпископія («епискупія», «епископіа»); тер., підлегла місц. єпіскопові; 989, А се число... епискупій в Русѣ (в руси): первая Киевьская (кыевъскаа, кыевская) митрополия, потомъ Новгородская (новгочкаа, новгочкая) архиепискупья, такоже *Черниговьская,* Переяславска, Бѣлогородчьская, Володимирьская, Юргевьская, Ростовьская, Полочьская (полочкаа, полочкая), Смоленьская, Тферьская, Рязаньская (XVIII ст., НЛСХС, 70).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Чьрниговъ* (див.). До д.-р. віднесено умовно. О. С.

ЧЬРНИГОВЬСКЫЄ, ворота («врата»), в м. Новгороді-Сіверському, райцентрі Чрг; 1146, и поидоша (Мьстиславъ) Новоугородоу. и пришедше сташа переспы. ѾтоуДа идоша стрѣлци ис товаръ къ градоу. къ вратомъ *Черниговьскимъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 331).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Чьрниговъ* (див.). А. К.

ЧЬРНОБЫЛЬ, м., на р. Прип'ять, у Київськ. землі; суч. м. *Чорнóбиль* Кв; 1193, Ростиславъ Рюриковичь... ѣха с лововъ Ѿ *Чернобылѧ* в Торцькыи (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962 Ипат. лет., 677), на Припетѣ *Чернобыль* (НЛ, I, 476), на Припети *Чрънабыль* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 240); 1493, *Чорнобыль* («къ *Чорнобылю*») (АЮЗР, VIII, II, 112); 1545, *Чернобыль* («и з Чернобылья») (АЮЗР, I, VI, 43); 1568, 1631, Czarnobyl (АЮЗР, VII, I, 223, 403).

Похідні: 1536, замокъ *Чарнобыльский* (АЮЗР, VIII, V, 13); пристань *Чернобыльская* (Фунд., 405); *Чорнóбильський острів* у с. Ладижичі *Чорнобильськ.* р-ну Кв (ОКІМ).

Посесив на ***-j(ь)** від сл. антропоніма **Чьрнобылъ;* пор. антропоніми: Radobyl, Drahobyl (Роспонд, Стр., 65); як із назвою рослини *чьрнобыль* > *чорнóбиль;* рос. *чернобыльник* — Artemisie vulgaris L. (Никонов, КТС, 467). І. Ж.

ЧЬРТОВЪ, ур. («лѣсъ»), **в Київськ. землі;** біля с. Ушиця Коростенськ. р-ну Жт; як між Києвом і Дорогожичами, тобто на тер. суч. Києва (Барс., 214); 1150, и гониша... до *Чертова* лѣса (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 328), Изѧславъ... переиде Случь. и Ѿтолѣ поиде чересъ *Чертовъ* лѣсъ к Ушеску (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 411; ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 48); 1231, Володиславоу же ѣхавшоу. во сторожѣ. Ѿ Данила ис Кыева. и срѣте рать во Бѣлобережьи. и бившимсѧ имъ ѡ рѣкоу. Солоучь. и гониша до рѣкы Деревное. из лѣса *Чертова.* приде вѣсть Кыевоу (ПСРЛ, II, 1962, 766); 1150, до *Чертова* лѣса (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 48).

Д.-р. посесив на **-ов-** від «теоніма» (?) того ж кореня, що й прасл. *čьrtъ «чорт, диявол»; пор.: укр., білор. *чорт,* словен. čŕt «*чорт*; ненависть, ворожнеча»; чес. і словац. čert, польськ. czart (Фасмер, IV, 347). А. К.

ЧЬРТОРЫИСКЪ, м., у Волинськ. землі; як м-ко *Черторыжскъ* Луцьк. пов. Волинськ. губ., на р. Стир (Барсов, 214); 1100, сѧди в Бужьскѣмь. въ Ѡстромѣ. а Дубенъ. и *Черторыєскъ.* то ти даєть Стополкъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 274); 1101, в Божескомъ во Ѡстрозѣ Дубенъ и *Черторыєскъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 249); 1142, Игоръ даеть ны по городоу Берестии. и Дорогычинъ. *Черторыескъ.* и Кльчьскъ (т. ж., 310); 1292, в *Черторыискы.* в городѣ (т. ж., 338); б. д., *Черторыескы* (Волыньскыи) (XV ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 163); 1100, въ Божьскѣ, во Острозѣ; а Дубенъ и *Черторыескъ* даетъ ти Святополкъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 18), *Чрълорыескъ* (А се грады Волыньскіе; т. ж., 240).

Похідні: 1265, а третей сынъ Олгеродовъ Костянтинъ *Черторискій* (т. ж., 255).

Релятив на **-ьск-** від гідроніма *Чьрторыꙗ* (див.). А. К.

ЧЬРТОРЫꙖ, р. й ур., навпроти м. Києва; тепер *Чорторий,* рук. Дніпра й місцевість навколо нього; 1147, Изѧслав же совокупѧ всѣ перебродисѧ чересъ Днѣпръ. и ста на *Черторыєю* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 315); 1150, Гюрги... приде г Кыєву... и ста у *Черторыѣ* (т. ж., 327—328); 1180, Половци же бѣгаюче

передъ (полкомъ) Роусью потопоша мнозѣ. въ *Черторыи* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 623); 1147, и перебъродися черезъ Днѣпръ, и ста на *Черторе* (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 109); 1150, а Юрьи... ста у *Черторые* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 48).

Композит: д.-р. **чьрт-* (пор. прасл. *čьrtъ) «чорт, диявол» (пор.: укр. *чорт* «т. с.», словен. čȓt «чорт; ненависть, ворожнеча», чес. і словац. čert, польськ. czart; Фасмер, IV, 347) + -ryja від *ryti. Як *čьrtoryja з *krъto-ryja (д.-р. *кръторыꙗ* «кріт»), тобто «злий дух, що риється в землі, ніби кріт»; пор. лит. kertùkas «землерийка» (семантика «чорт, диявол» є пізн.; Трубачев, Этим., 154). Отже, *Чьрторыꙗ* — «Ручай, що риє землю»; пор. оз. Czartoryja (HW, 135); руч. *Черторой*, р. *Черторый* у бас. Оки (Смолицкая, Ока, 80, 108; Трубачев, 12—13); *Черторья (Черторія)* в давн. Москві (Ук. ПСРЛ, II, 560). А. К.

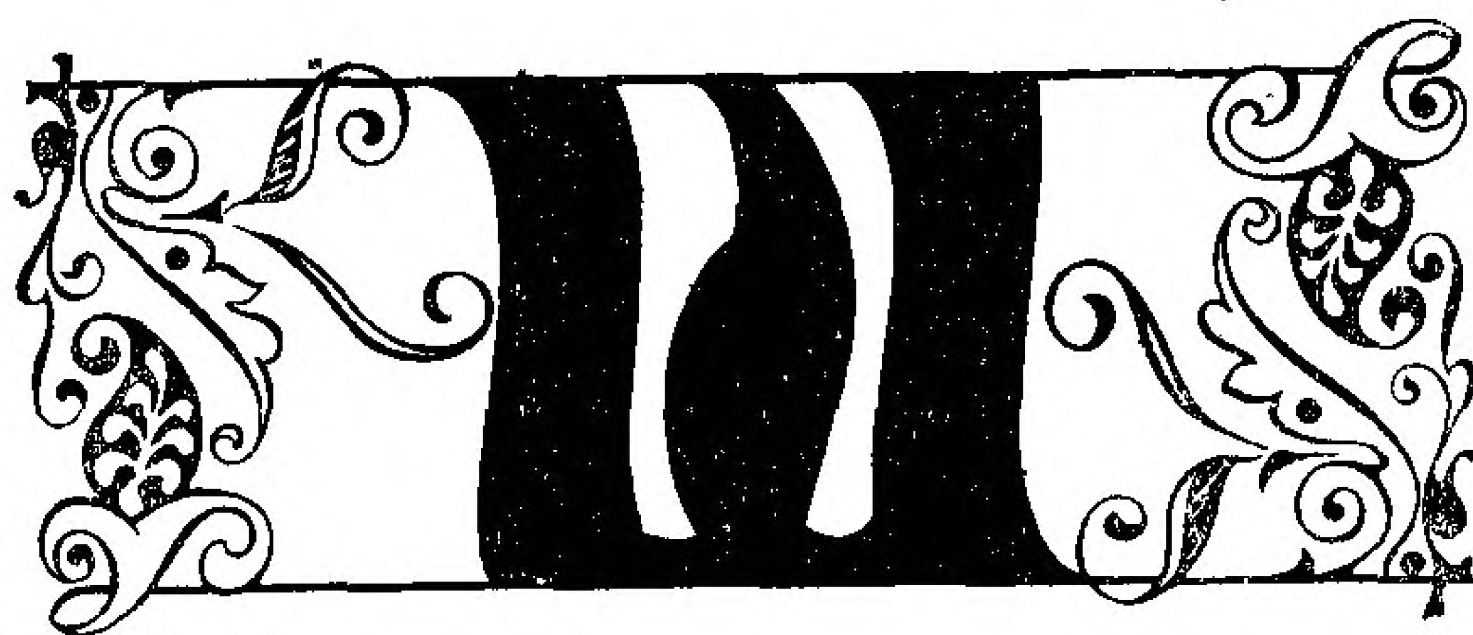

ШЄЛВОВО, сільце («сѣлце»), на р. Сухій Либеді, побл. давн. Києва; укріплен. пункт, що прикривав зх. підступи до Києва; у XVII—XVIII ст. тут було подвір'я, належне Софійськ. собору (Толочко, ДК, 91—92); як *Шулявка*, пізн. передм. Києва (КГВ, 1859, VI, 43); 1161, Ростиславъ же повелѣ ему Ѡлговы стати самъ бо стоꙗше оу *Шелвовѣ* сѣлца. подъ боркомъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 512); 1160, у Олговы стати, а самъ стояша у *Шелвова* селца (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 73). Пор.: сс. *Шельвів* Локачинськ. р-ну Вл та Білогірськ. р-ну Хм.

Посесив на **-ов-** від антропоніма; пор. 1227, галицьк. воєвода *Шєлвъ* (ПСРЛ, II, 1962, 751; Соболевский — РФВ, 1913, LXIX, II, 393—394). І. Ж.

ШЄЛВОВЪ, ліс («боръкъ»), біля с. *Шелвово* (див.), побл. давн. Києва; як *Шулявка* — пізн. передм. Києва (Сементовский, Киев, 199); 1146, и прииде ИзѧСлавъ ко валови идеже есть Надово ѡзеро. оу *Шелвова* боркоу (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 325).

Посесив на **-ов-** від антропоніма; пор. 1227, галицьк. воєвода *Шєлвъ* (т. ж., 751; Соболевский — РФВ, 1913, LXIX, II, 393—394). І. Ж.

ШЄЛОМЬНИЦѦ, с., побл. давн. м. Котельниці (суч. с. *Стара́ Коте́льня* Андрушівськ. р-ну Жт); 1159, тогда же о Котельницѣ воеваша и *Шоломницу* взяша, Мстиславлеѣ княгини (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 71). Пор.: 1622, с. *Шоломки* Овруцьк. р-ну Жт (Žr. dz., V, 120); 1386, *Шеломыньское* полє у Львівськ. землі (ССУМ, II, 555).

Іменник на **-ицѦ** від *шєломьнъ;* пор.: д.-р. *шеломъ, шоломѧ*, «гора, бугор, пасмо бугрів» (Срезневский, III, 1587); ст.-рос. (1625 р.) *шеломя* «вал» (Хожд. Котова, 90 і наст.); рос. томськ., тоб. *шелом* «бугор, гора» (ЖСт, 1903, IV, 498; 1899, IV, 516); олонецьк. *шо́ломя, шо́лымя* «невідома місцевість» (Подв., 193); 1553, в'ятчанин *Шеломъ Есиповъ* сынъ; 1603, *Шелома* в Дорогобузьк. пов. (Тупиков, 495). І. Ж.

До д.-р. віднесено умовно. В. ред.

ШЄПОЛЬ, м., у Волинськ. землі; як м-ко Луцьк. пов. Волинськ. губ. на р. Став пр. Стиру біля м. Луцька (Барс., 216; Лихачев; II, 463); суч. *Шепель* Луцьк. р-ну Вл; 1097, которои ти го-родъ любъ. любо Всеволожь. любо *Ш^еполь*. любо Перемиль (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 265); 1098, любо Всеволож, или *Ополь*, или Перемиль (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 21), любо Всеволож, или *Ополь* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 15).

Як: 1. початк. **Ше-** від *шєсть;* пор. *Треполь, Триполь(е)* (Роспонд, Стр. 54; Трубачев, 5); 2. із *vъšepol- (пор. чес. антропоніми Všebor > Šebor, Všeslav > Šeslav; Svoboda, 84); займ. vъše- (vъse) + іменн. -pol- (від *полє?*); пор. ще укр. прізвище *Ше́піль*. Пізн. *Ополь* — помилк. (за аналогією до польськ. Opole). А. К.

ШѸМЬСКЪ, м., у Волинськ. землі; як м. *Шумськ* Кременецьк. пов. Волинськ. губ. на р. Вілії (*Шумскъ;* Барсов, 217); суч. смт *Шу́мське*, райцентр Тр; 1149, Володимерко приступилъ бѦше... к *Шюмьску* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 323); 1152, ИзѦславъ. Володимирю посла посадники своꙗ въ городы... Володимиръ въ Бужескъ. въ *Шюмескъ* въ Тихомль. оу Выгошевъ. оу Гноиницю (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 454); 1171, Мьстиславу же городы. прѣдаꙗхусѦ. и възведе городъ *Шюмескъ* (т. ж., 546); 1232, переидеть рѣкоу Велью. на *Шоумьскъ* (т. ж., 767); 1208, Інъгваръ же посла сна своего из Лоучька. из Дорогобоужа... и *Шюмьска* (т. ж., 725); 1149, к *Шумъску* (ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 46); б. д., *Шюмескъ* (А се Литовьскыи) (XVI ст., ПСРЛ, IV, 1929. Новгородск. 4-я лет., 476); 1149, къ *Шумьску* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 47); 1170, городъ *Шумескъ* (т. ж., 87).

Похідні: 1223, князя Святослава Каневьского, Изяслава Инговорьского, Святослава *Шумьскаго* (т. ж., 132).

Як релятив на **-ьск-** від спільносл. *šuma «ліс»; пор. болг. *шу́ма* «листва, ліс», с.-х. *шу̏ма* «ліс, сухе дерево», словен. šúma «листя, хмиз»; д.-чес. šuma «ліс», а також топоніми Šumadija, Šumet, Šumava (Schütz, 60; Фасмер, IV, 487). А. К.

Можливо, також відгідронімн. пох.; пор.: рр. *Шума, Шумок, Шумки, Шумейка* й под. бас. Дніпра (Машт., Дн.; 290), зокрема *Шумящій Ровъ* п. рук. р. Случ п. Горині (т. ж., 169), у бас. якої міститься й *Шумьскъ* (пор. *Тѹриискъ* від *Тѹрья*, *Курськ* від **Кур-** і под. В основі д.-р. *шѹмъ* «шум, гуркіт, тріск; буря, хвилювання» тощо (Срезневский, III, 1599). В. ред.

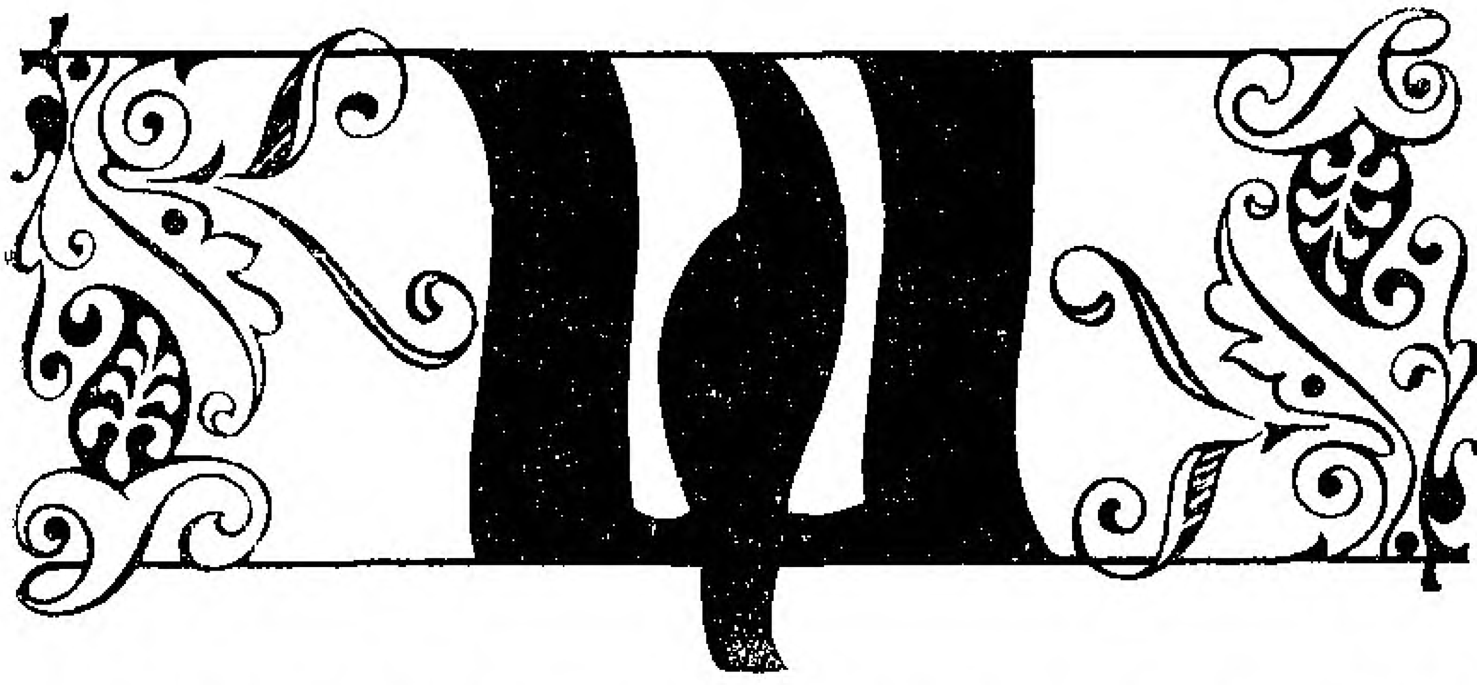

ЩЕКЪТОВЪ, м., в Галицьк. землі; 1241, Ростислав... выбѣже из Галича. до *Щекотова* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 793).

Посесив на **-ов-** від антропоніма *щекътъ;* пор.: с. *Щокоть* Щорськ. р-ну Чрг (АТПУ—1947, 676); *Щекатовъ* Мишка, попович новгородськ. (Ук. ПСРЛ, I, 350), а також д.-р. *щекътъ* «солов'їний спів» (Срезневский, III, 1609). Л. М.

ЩИРЬЦЬ, р., в Галицьк. землі; суч. *Щирéць* л. Дністра; в Пустомитівськ. р-ні Лв; 1213, Михалка же Скоулоу оубиша согонивше на *Щирѣцѣ (щирци)* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 733); 1368, на *щирку* (Розов, 1928, 15, 72); 1564—1570, na rzecze Szczerku; Sczirku, Sczirczku (ОАІМ); 1649, Sczyrzec (т. ж.); 1900, *Щирець;* 1903, *Щирок* (т. ж.); *Щерекъ*, Szczerka, Szerzec (Машт., ДБ, 7); у місц. вимові *'Шчирок, Шчи'рок, 'Шчерэк* (СГУ, 630). Пор. р. *Щира* в кол. Петербурзьк. губ. (Фасмер, IV, 507—508).

Похідні: смт *Щирець* Пустомитівськ. р-ну Лв.

Іменник на **-ьц(ь)** від прасл. *ščirъ(jъ); **пор.**: укр. *щирий* «справжній, без домішок, чистий», *щúрий* пісóк і под. (Гринченко, IV, 526), *щирéць* «незаймане підгрунтя, взагалі щоиебудь незаймане», «чистий пісок» (т. ж.). Л. М.

ЩЬКОВИЦА, гора, в давн. Києві; як побл. Видубицьк. м-ря (Семенов, V, 837); насправді ж, бл. Житн. ринку на Подолі, пн. Старокиївськ. (вона ж Києвиця), між Киселівкою (ототожнюван. з горою Хоревица; див.), Юрковицею, Кожум'яками, Гончарями, Глибочицею, Копиревим (див.) кінцем тощо; б. д., (и) быша ·г· братья. єдиному имѧ Кии. а другому *Щекъ*. а третьєму Хоривъ (и) сестра ихъ Лыбедь. сѣдѧще Кии на горѣ гдѣже ныне оувозъ Боричевъ. а *Щекъ* сѣдѧше на горѣ. гдѣже ныне зоветсѧ *Щековица*. а Хоривъ на третьєи ѿ негоже прозвасѧ Хоревица. и створиша градъ... Києвъ (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 9), *Щекъ*... *Щековица* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 8; XV — поч. XVI ст., ПСРЛ, XVI. Лет. Авраамки, 34—35; XV ст., ПСРЛ, V, 1925. Софийск. 1-я лет., 4; ПСРЛ, XVIII. Симеоновск. лет., 4; серед. XVI ст.; ПСРЛ, XXVI. Вологодско-Пермск. лет., 11; XVIII ст., НЛСХС, 3); *Щокъ* живяше друзѣи горѣ гдѣ нынѣ зовется *Щоковица* (поч. XVI ст., ПСРЛ, IV, 1917, II, I. Новгородск. 5-я лет., 5), *Щок*... *Щоковица* (ост. чв. XVII ст., ПСРЛ, XXXI. Мазуринск. лет-ц, 28), *Щокъ* живяше на другой стране горе, и гдѣ ныне зовется *Щековица* (к. XVIII ст., ПСРЛ, XXV. Эрмитажн. сп., 338), *Щокъ*... от него прозвашася *Щековича* (НЛ, I, 512); 912, и погребоша и. на горѣ иже глтьсѧ *Щековица*. єсть же могила єго до сего дни. словєть могила Ѡлгова (ПСРЛ, II, 1962, 29); 911, *Щековица*... Ольгова (XVI ст., ПСРЛ, XX, I. Львовск. лет., 50); 1151, ѿ Ѡлговы ѡли и въ ѡгородъ стго Іѡана а сѣмо ѡли до *Щковицѣ* (ПСРЛ, II, 1962, 428); 1182, послемсѧ к Васильєви попови. на *Щьковицю (щековицю;* т. ж., 627); 1545, Отъ полуночное стороны за бранною воеводиною прилегла гора, на имя *Щиковица*... гора замъковая стоє стороны похила на долъ... отъ горы оное *Щиковицы* (ОАІМ); 1581, на... *Щековицы* (Закревский, I, 366); 1602, отъ... *Шковики;* черезъ... *Шковицу* (Петров, 29); 1658, *Шкавица* (Пенкевич, 28); 1682, в томъ нижнемъ городе Кожемяцкие ворота в *Шкавицкой* горѣ (ОАІМ); 1844, *Щекавика* (Іст. К., I, 371); XVIII—XIX ст., *Скавика* (Закревский, I, 386; II, табл. IV), *Скавица* (Сементовский, Киев, 1864, 230) із *Шкавица* < **Щьковицѧ**. Ін. вар.: *Щкавица, Щекавецъ* (Новицкий, II, 340); суч. *Щекавúця (Шчэка'виц'а)*.

Похідні: вул. *Щекавúцька* (рос. *Щекавúцкая*), ц. *Скавицька (Скавицкая;* Закревский, II, 581) тощо.

Іменник на **-иц(ѧ)-** від **Щьков- // Щькав-.** Як: 1. того ж кореня, що й польськ. szczekanie «гавкіт» (Brückner, Nestor, 14); 2. антропоніма на **Щек- // Щок- + -ов-** (Морошкин, 23); пор.: три братья Кии. *Щекъ* Хоривъ. иже сдѣлаша г(ор)од сии (ПСРЛ, II, 1962, 15); Кии, *Щок*, Хорив (XVI ст., ПСРЛ, XXVIII. Летоп. св. 1497 г., 13); *Счек* (Татищев, II, 30); польськ. Scieg (Ляск., Вышгород, 209), Szczyg (Długosz, I—II, 183), котрий нібито був: 1. чорноморцем (?) (ОАІМ); 2. новгородськ. розбійником (Соловьев, I, 307); 3. аваром (Карамзин, I, прим. № 71); 4. сарматом (Татищев, II, 200); 5. гунном (Карамзин, I, прим. № 71); 6. кельтом; 7. хозаром; 8. *чехом* (Кузеля, IV, 21), пор.: *Стешесовице* (?) р-н чес. Праги (Кобычев, 99); 9. ін. слов'янином; пор.: Szczekowa (оз. в Польщі; Brückner, Nestor, 14), Szczykowa (Szczykawa, бас. Варти; Kozierowski, Pierw., 194), болг. антропонім *Щеков* (зіпсоване від *Цеков*?; Илчев, 521); 10. вигадкою літ-ця чи витвором із топографічн. назв чч. Києва (Роспонд, Киев, 107). Як «неясно» (Фасмер, IV, 499). Від **щькавыи?* Пор.: рос. *щека* «крутий берег річки...; берегова круча. Река в *щеках* течет» (Даль, IV, 652); ущелина *Щеки* на р. Ангарі, стрімчаки *Щеки* на р. Лені (Семенов, V, 837); укр. прізв. *Щикатий* (Редько, Суч., 67). **Щькавицѧ** має стрімкі схили (Толочко, 69) з трьох боків — кол. неприступн. природн. об'єкт, мимо якого протікав *Глибóчицький* стр. у *«глубоком* удолии» (Закревский, I, 270). О. С.

ЮРГЄВЬСКАꙖ, єпископія («епискупія», «епископіа»); тер., підлегла місц. єпископові; 989, А се число... епискупій в Русѣ (в руси): первая Киевьская (кыевъскаа, киевская) митрополия, потомъ Новгородская (новгочкаа, новгочкая) архиепискупья, такоже Черниговьская, Переяславска, Бѣлогородчьская, Володимирьская, *Юргевьская,* Ростовьская, Полочьская (полочкаа, полочкая), Смоленьская, Тферьская, Рязаньская (XVIII ст., НЛСХС, 70).

Релятив на **-ьск-** від ойконіма *Юргєвъ* (див. *Гюргєвъ*). До д.-р. віднесено умовно. О. С.

ꙖЗИНА, ур., в давн. Києві; як брід через р. Либідь навпроти Золотих воріт (Закревский, I, 10); 1151, ИзАславъ. не ходАща в городъ. стаста товары перед Золотыми вороты. оу *Ꙗзины* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 427). Пор.: рр. *Язу́ча* л. Грузької п. Конотопу п. *Єзусу* л. Сейму л. Десни л. Дніпра в Конотопськ. р-ні См; *Язовéць,* або Jazowica, п. Пд. Бугу в с. Гриненки Немирівськ. р-ну Вн; *Язеницький Рів,* або Jazienica, п. Зх. Бугу п. Вісли в Кам'янсько-Бузьк. р-ні Лв (СГУ, 634); яр *Язинський* у м. Тараща Кв (ОКІМ); 1680, маєток *Язинці* (ОКІМ); оз. та с. *Язно* у Мирськ. р-ні Витебськ. обл. БРСР (Жучкевич, КТСБ, 417); д. *Язина* в кол. Хотовецьк. вол. Череповецьк. пов. (Герасимов, 39).

Семантичним способом від д.-р. **ꙗзина* «місце з багатьма загатами для риболовлі»; утворення на **-ина,** як *я́звина* «яр, урвище; печера; долина, вимита водою» (Марусенко, 254), *доли́на, рівни́на* і т. ін.; пор.: ст.-укр. *язъ* «гребля» (ССУМ, II, 579); укр. *яз, язок, ї́з* «загата, гребля», *заї́з* «загата, шлюз»; ст.-рос. *ѣзъ, язъ* «спорудження на річці для риболовлі» (СРЯ, XI—XVII, IV, 37); рос. *яз,* діал. *ез* «загата, гард, ставна сітка», *язови́ще* «місце для язу»; білор. *яз, язові́шча, язо́бує, язы́* «місце в річці, перегороджене частоколом або переплотом упоперек, щоб не дати рибі ходу вгору; сам перепліт» (Яшкін, 209), болг. *яз* «загата, шлюз» (Младенов, 702), с.-х. ја̑з «відвідний канал поряд із млиновою загатою», д.-чес. jéz, чес. jez «загата», словац. jaz, jez, польськ. jaz, полаб. jaz «канал». І. Ж.

ꙖНЪЧИНО, сільце («селце»), в Переяславськ. землі; як с. *Янéнки,* воно ж х. *Янéнський* (Ук. ПСРЛ, II, 572), *Малі Янéнки* (Максимович, II, 341, 348) побл. суч. с. *Поло́ги-Янéнки,* кол. *Янéнки-Поло́говскіе,* Переяслав-Хмельницьк. р-ну Кв (т. ж., 348); 1149 р., Гюрги... поиде ѿ СтрАкве мимо городъ. и ста межи валома. ИзАславъ же выправисА весь из города... и поиде противу ѥму. Гюргеви стоꙗщю за *Ꙗнъчиномъ* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 322), ИзАславъ же и Ростиславъ пришедша к Переꙗславлю. и перѣхавше Лтицю... стаста по Троубежю. а Гюрги стоꙗ... оу СтрАкве. а четвертыи днь поиде ѿ СтрАкве. мимо городъ... и ста межи валома... ѡб оноу стороноу Троубеша... и поиде противоу Дюргеви. Дюрги же стоꙗше за *Ꙗнциномъ* селцемъ (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 379—380), ИзАславъ... пріиде же к Переаславлю... и пріиде х *Кіачину* [! — *О. С.*] сельцу (XV—XVI ст., ПСРЛ, XXIII. Ермолинск. лет., 36), Юрьи же стояше за *Янъчинымъ* селцемъ (1-ша трет. XVI ст., ПСРЛ, XXV. Моск. летоп. св. к. XV в., 46), Юрьи... пришедше сташа у Кудинова селца, и перешедше Стрѣковъ сташа... за *Янчимъ* селцемъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 46), Онъ же поиде противу князя Юрья Владимерича Маномаша къ *Янкину* селцу (2-га пол. XVI ст., ПСРЛ, IX. Патриарш. или Никоновск. лет., 180).

Посесив на **-ин-** від д.-р. ж. особового ім. *Ꙗнъка,* як звалася, напр., княжна-черниця *Анна Всеволодівна* (згадується 1086—1113 р.), дочка вел. кн. Всеволода І Ярославича (Ук. ПСРЛ, I, 34), що їй, гадають, і належало це пос. (Максимович, II, 348). Див. *Ꙗнъчинъ,* м-р О. С.

ꙖНЪЧИНЪ, м-р («манастырь»), він же *СвАтого Андрѣꙗ* (див.), в давн. Києві, в пд.-сх. ч. «города Володимира», недалеко від його пд.-сх. воріт у р-ні суч. пл. Калініна (Богусевич, 1957, 18); закладен. 1086 р., протягом XII ст., був фамільн. усипальницею нащадків Всеволода Ярославовича (хрещене ім'я *Андрій*); у цьому м-рі була пострижена дочка Всеволода Ярославовича — *Ꙗнъка;* 1145, Принесе... кнАгыны Єлена. кнАзА Ꙗрополка из гробници в црквь ста Аньдрѣꙗ. и положи оу *Ꙗнъкы* (1377 р., ПСРЛ, I, 1962. Лавр. лет., 312); 1170, ПрестависА... кнАзь Володимеръ. Андрѣевичь. и положиша и оу ста Андрѣꙗ в Кыевѣ. въ *Ꙗнъчинѣ* манастыри (т. ж., 362); 1131, цркви стго Андрѣꙗ *Ꙗнъчина* манастырА (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 294); 1139, въ *Ꙗнцинѣ* манастыри оу стго Андрѣю (т. ж., 302); 1145, перенесе... кнАгини Ѡлена. Ꙗска кнзА своего Ꙗрополка. из гробницѣ. въ црквь стго Андрѣꙗ. и положи его оу *Ꙗнкы* (т. ж., 319); 1170, въ церкви святаго Андрѣя въ Кіевѣ во *Янчинѣ* монастыри (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 87). Пор.:

ур. *Янча* в с. Гребені Кагарлицьк. р-ну Кв (Похилевич, УКР, 135).

Посесив на **-ин-** від д.-р. ж. особового **ім.** *Ѭнъка,* похідного від *Анна* (Саббатовский, 25). Див. *Ѭнъчино,* с. І. Ж.

ѬРОПОЛЧЬ, м., в Київськ. землі, суч. с. *Ярóповичі* Андрушівськ. р-ну Жт (Барсов, 119; Похилевич, 225); 1160, избиша Половци. межи Мунаревомъ и *Ѭрополчемъ* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 505); 1159, межи Мунарева и *Ярополчемъ* (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 71).

Посесив на ***-j(ь)** від д.-р. особового ім. *Ѭрополкъ* (Роспонд, Стр., 65). І. Ж.

ѬРОСЛАВЛЬ, або **Великыи (див.), двір,** у давн. Києві, в межах «города Володимира», суч. вул. Десятинна (між Андріївськ. ц. й буд. обл. організацій); виник на основі **кол.** *Теремьного* (див.) двору княгині Ольги й Володимира Святославича (Богусевич, 14); як міська ратуша (Тихомиров, 231); 1150, ИзѦславъ же поклонивъсѦ стои Софьи и възъѣха на дворъ. да *Ѭрославль* (~ 1425 р., ПСРЛ, II, 1962. Ипат. лет., 397); ВѦчеславъ же бѦше переже вшелъ в Киевъ... и съсѣде на *Ѭрославли* дворѣ (т. ж., 396); на *Ѭрославли* дворѣ (т. ж., 402), на *Ѭрославль* дворъ... Оугре на фарехъ и на скокохъ играхуть. на *Ѭрославли* дворѣ (т. ж., 416); 1146, и созва вся Кіяны на *Ярославль* дворъ (к. XVI ст., ПСРЛ, VII. Воскр. лет., 35); на *Ярославль* дворъ (т. ж., 49), на велицѣмъ дворѣ на *Ярославли* (т. ж., 50).

Посесив на ***-j(ь)** від д.-р. особового **ім.** *Ѭрославъ.* І. Ж.

Ѥ див. **Є**

Ѳ див. **Ф**

Ѡ див. **О**

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ СКОРОЧЕНЬ

ААЭ — *Акты,* собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею императорской Академии наук.— Спб., 1836.— Т. I. 545 с.; Т. II. 392, 3, 14 с.; Т. III. 496, 24 с.; Т. IV. 500, 2, 19 с.

АБ — *Античная* балканистика.

Абаев — *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка.— М.; Л., 1958—1979.— Т. I. Изд-во АН СССР, 1959. 655 с.; Т. II. Наука, 1973. 448 с.; Т. III. Наука, 1979. 358 с.

Абаев, Керчь — *Абаев В. И.* Из истории слов: Древнерус. кърчии «кузнец» и топоним Керчь.— ВЯ, 1959, № 1, с. 96—99.

Абаев, Неск.— *Абаев В. И.* Несколько замечаний к славянским этимологиям.— В кн.: Проблемы истории и диалектологии славянских языков. М. : Наука, 1971, с. 11—15.

Абаев, Осет.— *Абаев В. И.* Осетинский язык и фольклор.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1949.— 603 с.

АВАК — *Акты,* издаваемые комиссиею, высочайше утвержденною для разбора древних актов в Вильне.— Вильна, 1865—1878.— Т. I. 1865, XXIV, 377 с.; Т. II. 1867. X, 361 с.; Т. III. 1870. XX, 416 с.; Т. IV. 1870. LXIV, 615 с.; Т. V. 1871. XLI, 450 с.; Т. VI. 1872. LXIX, 593, 77 с.; Т. VII. 1874. XVI, 614, 80 с.; Т. VIII. 1875. XXV, 652, 83 с.; Т. IX. 1878. XXI, 591, 57 с.; Т. X. 1879, XXXVIII, 592, 48 с.; Т. XI. 1880. XLI, 545, 69 с.; Т. XII. 1883. XL, 651, 67 с.

Азарх — *Азарх Ю. С.* Существительное женского рода с суффиксом **-ядь** в русском языке.— В кн.: Материалы и исследования по русской диалектологии. М. : Изд-во АН СССР, 1961, вып. 2, с. 150—159.

АКБМ — *Акты* Киевобратского училищного монастыря и Академии, собраннные В. Аскоченским. Ч. II, 1758—1761.— ЦНБ АН УРСР; Відділ рукописів; шифр ДА Л. 221, спр. № 33.

АКГ — *Атлас* Киевской губернии, состоящий из генеральной карты, двенадцати городовых планов и двенадцати поветовых карт.— Б. м., 1800, 13 карт.

АКЖМУ — *Актова* книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582—1588 рр.) — К. : Наук. думка, 1965.— 191 с.

АКОБД — *Диаконенко Г.* Археологическая карта обоих берегов Диепра 1874 года.— Б. м., б. г. 1 карта.

АКПГУ — *Актовые* книги Полтавского городового уряда XVII в. — Чернигов: Полт. губ. учен. арх. комис., 1912—1914.— Вып. I. 1912. 216, 19, 2 с.; Вып. II, 1913. 115, 15 с.; Вып. III. 1914. 124 м.

Акты Арх. ком.— *Акты* исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею.— Спб., 1841—1842.— Т. I. 1841. VIII, 551, 43 с.; Т. II. 1841. IV, 438, 29 с.; Т. III. 1841. III, 501, 18 с.; Т. IV. 1842. III, 565, 15 с.; Т. V. 1842. III, 539, 19 с.

Акты ЗР — *Акты,* относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею.— Спб., 1846—1853.— Т. I. 1846. 419 с.; Т. II. 1848. 437 с.; Т. III. 1848. 356 с.; Т. IV. 1851. 582 с.; Т. V. 1853. 323 с.

Акты ЮЗР — *Акты,* относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею.— Спб., 1861—1884.— Т. I. 1863. 301, 15 с.; Т. II. 1865. 8, 207 с.; Т. III. 1861. 604, 134, 22 с.; Т. IV. 1863. 7, 276 с.; Т. V. 1863. VIII, 335 с.; Т. VI. 1869. IV, 6, 279 с.; Т. VII. 1872. VI, 9, 398 с.; Т. VIII. 1884. 10, 400, 23 с.; Т. IX. 1877. 26, 987 стб., 24 с.; Т. X. 1878. 8с., 837 стб., 24 с.; Т. XI. 1879. 24, 820 стб., 18 с.

Александрович — *Александрович М. Н.* Остерский уезд. Вып. I. Историческое описание.— Киев, 1881.— Ч. I. 109 с., 1 табл.

АМГ — *Акты* Московского государства, изданные императорской Академией наук / Под ред. Н. А. Попова.— Спб., 1890—1901.— Т. I. 1890. XLIV, 767 с.; Т. II. 1894. XLV, 773 с.; Т. III. 1901. XXX, 674 с.

Андриевский. Реляции — *Андриевский А.* Реляции Киевского генерал-губернатора за 1768 и 1769 годы.— Киев, 1893, с. 73—87.

Андрияшев — *Андрияшев А.* Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия.— Киев, 1887.— 2. 11, 232 с., 1 карта.

Андріяшев — *Андріяшев О.* Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку.— В кн.: Київ та його околиця в історії і пам'ятках. К. : ДВУ, 1926, с. 33—79, 3 карти.

Андріяшев, Переясл.— *Андріяшев О.* Нарис історії колонізації Переяславської землі до початку XVI віку.— Зап. Іст.-філ. відділу ВУАН, 1931, кн. 26, с. 1—29, 2 карти.

Андріяшев, Сівер.— *Андріяшев О.* Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI ст.— Зап. іст.-філ. відділу ВУАН, 1928, кн. 20, с. 34—46.

Андр., ЛЮ — *Андриевский М.* Летописный Юрьев на Роси.— КС, 1883, VII, сент.-окт., с. 1—38, 1 карта.

Аик.— *Анкета* Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР для збирання ономастичних матеріалів (1949—1980 рр.).

Аит.— *Антонович В. Б.* Археологическая карта Киевской губернии.— М., 1895.— 139, 20 с., 1 карта.

Ант.— Іл.— *Антонович В., Іловайський Д.* Історія Великого князівства литовського.— Тернопіль; Павловський, 1887.— 207 с.

АОКІМ — *Архів* ономастичної картотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

Арандаренко — *Записки* о Полтавской губернии Николая Арандаренка, составленные в 1846 году: В 3-х ч.— Полтава, 1852.— Ч. III. 5, 434, 48, 1с.

Аристов — *Аристов Н.* О земле Половецкой — Киев, 1877.— 2,26 с.

Арх. Зап.— *Архів* Запорізької Січі: Опис матеріалів.— К., 1931.— XX, 168 с.

Астр., Луб.— *Астряб М. Г.* Лубенский Мгарский святопреображенский монастырь.— Полтава, 1915.— 52 с.

Астряб — *Астряб М. Г.* Старая Полтавщина и столетняя тяжба Марковичей со Свечками и Пасютами (1720—1827).— Полтава, 1912.— 147 с.

АТДБ— *Белорусская ССР:* Административно-территориальное деление на 1-е июня 1955 г.— Минск : Государственное издательство БССР, 1955.— 285 с.

АТДУ— *Украинская ССР:* Административно-территориальное деление на 1 января 1979 г.— Киев : Главная редакция УСЭ, 1979. — 512 с.

АТПУ —1947 — Українська РСР : Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.— К.: Укрполітвидав, 1947.— 1064 с.

АТПУ—1969 — *Українська РСР:* Адміністративно-територіальний поділ.— К. : Політвидав України, 1969.— Т. І. 541 с.; Т. II. 632 с.

Ауліх — *Ауліх В. В.* Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI—VII ст. н. е. в Західній Волині.— К. : Наук. думка, 1972.— 124 с.

АЮЗР — *Архив* Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.— Киев, 1859—1914.— Ч. І. Т. І. 1859. LXXXVII, 554 с.; Т. II. 1864. (5 ненум. с.), CCXXIII, 683 с.; Т. III. 1864. (4), 907 с.; Т. IV. 1871. 99, 746 с.; Т. V. 1872. XI, 172, 488 с.;Т. VI. 1883. 182, 938 с.; Т. VII. 1887, XVI, 800. II с.; Т. VIII. Вып. 1. 1914, II, 798 с.; Т. IX. 1893. (4 ненум. с.), 147, 445 с.; Ч. II. Т. I. 1861. LXIV, 530 с.; Т. II. 1888. XLIX, 633, XXXVI с.; Ч. III. Т. I. 1863. CXX, 433 с.; Т. II. 1868. IV, 197, 846 с.; Т. III. 1876. 128, 897 с.; Ч. IV. Т. I. 1867. LV, 62, 460 с.; Ч. V. Т. I. 1869. 94, 636 с.; Т. II. Вып. I. 1890. 239, 382 с.; Вып. II. 1890. 383—1045, IV с.; Ч. VI. Т. I. 1876. 161, 614 с. Прилож. 626, 146, 21 с.; Т. II. 1870. 64, 556 с.; Ч. VII. Т. I. 1886. II, 85, 647, XII с.; Т. II. 1890. II, 210, 644 с.; Ч. VIII. Т. I. 1893. II, 126, 372 с., 1 табл.

Бабкин — *Бабкин Д. С.* «Слово о полку Игореве» / Пер. В. В. Капниста.— В кн.: Слово о полку Игореве. М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1950, с. 320—399.

Багалей — *Багалей Д.* История Северской земли до половины XIV ст.— Киев, 1881.— II, 310, II с., 1 карта, 3 табл. ил.

Балика — *Балика А.* Город Сновеск, ныне м. Седнев : Ист. очерк.— Чернигов, 1902.— 121, 40 с.

БАН — *Българска* Академия на науките.

Барабой — *Барабой А.* До історії назв Радянських Республік.— Арх. України, 1971, № 5, с. 21—25.

Баран — *Баран В. Д.* Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю.— К. : Наук. думка, 1972.— 244 с.

Баранович — *Баранович А. И.* Население предстепной Украины в XVI в.— Ист. зап. АН СССР, 1950. 32, с. 225—240.

Барс.— Материал для историко-географического словаря России.— Ч. I. Географический словарь русской земли (IX—XIV ст.) / Сост. и изд. Н. Барсов.— Вильна, 1865.— VIII, 220 с.

Барсов — *Очерки* русской исторической географии: География Начальной (Нестеровой) летописи / Исслед. Н. П. Барсова.— Варшава, 1874.— 10, 179, XXV с.

Барсов, Прич.— *Барсов Е. В.* Причитанья Северного края.— М., 1872.— Ч. I. 328, XXXIII, 13 с.

Бартольд — *Бартольд В. В.* Сочинения.— М. : Наука, 1965.— Т. III. 711 с.

Батюшков — *Батюшков П. Н., Петров Н. И.* Волынь : Исторические судьбы Юго-западного края.— Спб., 1888. — XV, 288, 128 с.

ББЖСТ — *Безпалько О. П.* та ін. Історична граматика української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко.— К. : Рад. школа, 1962.— 510 с.

БЕ — *Энциклопедический* словарь / Издатели Брокгауз и Ефрон.— Спб., 1890—1904.— Т. I—XLI a.

Безвенглінський — *Безвенглінський Б. П.* Географічні назви : Посібник для вчителів географії. — Київ; Харків : Рад. школа, 1938.— 183 с.

Бейліс — *Бейліс В. М.* Про назву Києва в арабських географів X ст. та спроби її тлумачення в історичній літературі.— УІЖ, 1960, № 1, с. 81—86.

Белецкий — *Белецкий А. А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика).— Киев : Издательство Киевского университета, 1972.— 209 с.

Беляев — *Беляев И.* О сторожевой, станичной и полевой службе на Польской украйне Московского государства до царя Алексея Михайловича.— Чтения ОИДР, 1846, № 4. Отд. I, с. 5—6; Источники, 1—86.

Бережков — *Бережков М. Н.* Святой Владимир— строитель городов.— В кн.: Сборник в память 900-летия крещения Руси. Киев : Ист. о-во Нестора Летописца, 1888, с. 75—92.

Бережков, Хрон.— *Бережков Н. Г.* Хронология русского летописания.— М. : Изд-во АН СССР, 1963.— 376 с.

Березовець — *Березовець Д. Т.* Про ім'я носіїв салтівської культури.— Археологія, 1970, 24, с. 59—74.

Бернштейн — *Бернштейн С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков.— М. : Изд-во АН СССР, 1961.— 350 с.

Бестужев-Рюмин — *Бестужев-Рюмин К.* Русская история.— Спб.: Кожанчиков, 1872.— Т. I. 482 с.

Бибиков — *Бибиков М. В.* Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII—

XIII вв.).— В кн.: Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1980 год.— М. : Наука, 1981, с. 5—146.
Білецький — *Білецький А. О.* Борістенес — Данапріс — Дніпро.— В кн.: Питання топоніміки та ономастики. К. : Вид-во АН УРСР, 1962, с. 54—61.
Білецький, Гідр.— *Білецький А. О.* Гідронімія Кримського півострова : (Гр. шар.) — В кн.: Питання гідроніміки. К. : Наук. думка, 1971, с. 38—46.
Білецький-Носенко — *Білецький-Носенко П.* Словник української мови.— К. : Наук. думка, 1966.— 423 с.
Білецький, Осн.— *Білецький А. О.* Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу.— В кн.: Ономастика.— К. : Наук. думка, 1966, с. 3—15.
Білецький, Скіфи — *Білецький А. О.* Проблема мови скіфів.— М-во, 1953, т. XI, с. 71—86.
Бірыла — *Бірыла М. В.* Беларуская антрапанімія.— Мінск : Навука і тэхніка, 1966.— 325 с.
Бірыла, 1969 — *Бірыла М. В.* Беларуская антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі.— Мінск : Навука і тэхніка, 1969.— Т. II. 505 с.
Бірыла, З лексікі — *Бірыла М. В.* З лексікі вескі Скварцы Дзяржынскага раёна.— В кн.: Народнае слова. Мінск : Навука і тэхніка, 1976, с. 23—49.
БКМ — *Білоцерківський* краєзнавчий музей.
Богдан — *Богдан Д.* Связь между ономастикой молдавских и украинских актов.— Слов. мовознавство, 1961, т. III, с. 253—284.
Богд., Сб.— *Сборник* сведений о Полтавской губернии / Сост. А. В. Богданович. С картою губернии и планом города Полтавы.— Полтава : Губерн. земство, 1877.— (6), 283 с., 1 карта.
Богусевич — *Богусевич В. А.* Про феодальні двори Києва XI—XIII ст.— Археологія, 1957, 11, с. 14—20.
Бод., Пам. кн.— *Памятная* книжка Полтавской губернии за 1865 год / Сост. П. Бодянским.— Полтава : Полт. губерн. стат. ком., 1865.— 58, 9 с., 1 вкл.
Боднарский — *Боднарский М. С.* Античная география.— М. : География, 1953.— 374 с., 2 карты.
Болсуновский — *Болсуновский К. В.* Памятники славянской мифологии.— Киев, 1914.— Вып. II. 17 с.
Болтенко — *Болтенко М. Ф.* Про назву острова Березань.— Вісті Одес. ун-ту, 1949, т. II, вип. 3, с. 35—38.
Болтенко, Ист.— *Болтенко М. Ф.* Исторические судьбы острова Березани.— Зап. Одес. археогр. о-ва, 1960, т. I, с. 38—46.
Болтенко, Ст.— *Болтенко М.* Стародавня руська Березань.— Археологія, 1947, т. I, с. 39—51.
Борек — *Борек Г.* Восточнославянские топонимы с формантом -ьн-.— В кн.: Восточнославянская ономастика. М. : Наука, 1972, с. 90—143.
Борисполье — *Местечко* Борисполе в XVII-м веке : Акты мейского уряда 1612—1699 гг. / С предисл. А. В. Стороженко.— Киев, 1892.— XVII, 112 с.
Боровський — *Боровський Я. Є.* Походження Києва : Історіогр. нарис.— К. : Наук. думка, 1981.— 151 с.
Бочк., Луб.— *Бочкарев К. П.* Очерки лубенской старины / Луб. музей Е. Н. Скаржинской.— М. : 1901.— Вып. I. 39 с., 2 л. ил. и планов.
Бошно — *Бошно В.* План г. Киева с предместиями.— Киев, 1887.— 1 л.
Брайчевський — *Брайчевський М. Ю.* Коли і як виник Київ.— К. : Вид-во АН УРСР, 1963.— 163 с.
Браун — *Браун Ф.* Разыскання в области гото-славянских отношений.— Спб., 1899.— Ч. I. Готы и их соседи до V века. XX, 392 с.
Бронштейн — *Бронштейн И. П.* Городская территория древнего Киева по данным летописи.— Сб. сообщ. Гос. ин-та по проектированию.— Киев, 1958, вып. 1/2, (13/14), с. 44—50.
Брун, Черноморье — *Брун Ф.* Черноморье.— Одесса, 1879—1880.— Т. I. 1879. 121, IV, 277 с.; Т. II. 1880. 141, II, 2, 408, 111 с.
Бублик — *Бублик В. Д.* Путеводитель по Киеву и его окрестностям с планом и фототипическими видами Киева.— Киев, 1890.— 159 с.
Букатевич — *Букатевич Н. И., Савицкая С. А., Усачева Л. Я.* Историческая грамматика русского языка.— Киев : Вища школа, 1974.— 308 с.
Булаховский — *Булаховский Л. А.* Введение в языкознание.— М. : Учпедгиз, 1953.— Ч. II. 178 с.
Булаховский, Потебня — *Булаховский Л. А.* Александр Афанасьевич Потебня (к 60-летию со дня смерти).— Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1952.— 46 с.
Бунин — *Бунин А. И.* Где находились ворота, упоминаемые в летописи под 1268 г.— В кн.: Изв. XI археол. съезда в Киеве, 1—20 авг. 1899 г. Киев, б. г., с. 177—178.
Буслаев — *Буслаев Ф. И.* Исторические очерки русской народной словесности и искусства.— Спб., 1861.— Т. I. III, 643 с.; Т. II. 429 с.
Бялькевіч — *Бялькевіч І. К.* Краёвы слоўнік ўсходняй Магілеўшчыны.— Мінск : Навука і тэхніка, 1970.— 512 с.
Варбот, Морф.— *Варбот Ж. Ж.* Морфологический анализ древнерусских корневых имен существительных, соотносительных с глаголами.— В кн.: Этимология, 1965. М. : Наука, 1967, с. 123—139.
Варченко — *Варченко І. О.* До вивчення говіркових і топонімічних даних Східного Поділля.— ДБ, 1962, вип. IX, с. 31—44.
Васильевский — Труды *В. Г. Васильевского.*— Спб.: ИАН, 1908—1909.— Т. I. 1908. 401 с.; Т. II. Вып. I. 1909. 295 с.
ВЕ — *Вестник* Европы.
Веклич — *Веклич М. Ф.* Про воднольодовикові долини басейну р. Росі.— Доп. АН УРСР, 1955, № 5, с. 494—499.

Великанов — *Великанов А. С.* Зарницы Руси за скифским горизонтом разысканий о ее начале : Древн. рус. и слав. имена Днепр. порогов.— Одесса, 1877.— IV, 85, VII с.
Величків.— *Величківський М.* Річки Білоцерківщини та їх значення в народному господарстві округи.— В кн.: Білоцерківщина (Територія. Підсоння. Річки). Біла Церква, 1927, с. 20—35.
Величко — *Летопись* событий в Юго-Западной России в XVII-м веке / Составил Самуил Величко, бывший канцелярист канцелярии войска Запорожского. 1720. Издана Времеиною комиссиею для разбора древних актов.— Киев, 1848—1851.— Т. I. 1848. 545 с.; Т. II. 1851. 612, XVII, III с.
Величко, Сказание — *Величко С.* Сказание о войне козацкой с поляками.— Киев, 1926.— XVI, 270 с.
Венелин — *Венелин Ю.* О древних жилищах русского народа.— Чтения ОИДР, 1847, № 9, с. 41—58.
Вержбовский — *Вержбовский А. А.* Белорусско-литовские лексические взаимосвязи : Автореф. дис... канд. филол. наук.— Вильнюс, 1961.— 31 с.
Верзилів — *Верзилів А.* Найдавніший побут Чернігівської околиці.— В кн.: Чернігів і Північне Лівобережжя : Огляди, розвідки, матеріали. К. : Державидав України, 1928, с. 62—79.
Веселовский — *Веселовский С. В.* Ономастикон.— М. : Наука, 1974.— 382 с.
ВИ — *Вопросы* истории.
Вилинбахов — *Вилинбахов В. Б.* Топонимика и некоторые вопросы Древней Руси.— В кн.: Всесоюз. конф. по топонимике СССР, 28 янв.— 2 февр. 1965 г. : Тез. докл. и сообщ. Л. : Геогр. о-во СССР, 1965, с. 80—88.
Виноградський — *Виноградський Ю.* До історії колонізації середньої Чернігівщини : Залюднення, колонізаційні рухи та культурні впливи за часів найдавніших.— Іст.-геогр. зб. ВУАН, 1931, т. IV, с. 109—143.
Виноградський — *Виноградський Ю. С.* Назви міст, сіл та річок Чернігівщини.— М-во, 1957, т. XIV, с. 29—39.
Виноградський, Сосниця — *Виноградський Ю.* Сосниця та її околиці : Топогр. й археол. матеріали, перекази та іст. відомості.— В кн.: Чернігів і північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. К. : Державидав України, 1928, с. 147—168.
Винокур — *Винокур И. С.* Языческие изваяния Среднего Поднестровья.— В кн.: История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры. М. : Наука, 1967, с. 136—143.
Висоцький — *Висоцький С. О.* Про що розповіли давні стіни.— К. : Наук. думка, 1973.— 143 с.
Вінниця — *Вінниця:* Іст. нарис.— Вінниця : Кн.-газ. вид-во, 1964.— 354 с.
В-ко — *В-ко Н.* К вопросу о происхождении названия Полтавы.— КС, 1903, Т. IV. с. 2—3.
ВЛД — *Вопросные* листы археолога С. Л. Дроздова.— Б. м., 1907. Рукопис.— БКМ, фонди.
ВМБ — *Брахнов В. М.* Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині.— М-во, 1957, т. XIV, с. 40—50.
Воен. Черн.— *Военно-статистическое* обозрение Российской империи, издаваемое по высочайшему повелению при 1-м Департаменте Генерального штаба.— Спб., 1851.— Т. XII. Малороссийские губернии. Ч. II. Черниговская губерния. 161, 183 с.
Вольский — *Вольский Н.* Спасская церковь в Киеве на Берестове: История и описание храма.—1916.— (ЦНБ АН УРСР. Від. рукописів, шифр: Дис. 2375).
Воронин — *Воронин Н. Н.* Древнерусские города.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1954.— 105 с., 64 рис.
Воссоед.— *Воссоединение* Украины с Россией: Документы и материалы: В 3-х т.— М. : Изд-во АН СССР, 1953.— Т. I. 587 с.; Т. II. 560 с.; Т. III. 646 с.
ВСОРИ КГ — *Меньков П. К.* Военно-статистическое обозрение Киевской губернии.— СПб., 1848.— Т. X. Ч. I. 6, 333 с., 12 табл.
ВЯ — *Вопросы* языкознания.
Вяземский — *Вяземский П.* Ходили ли скандинавские пилигримы на поклонение к святым местам через Россию.— Филол. зап., Воронеж, 1877, вып. 1/2, с. 1—64.
Гавр., Речм.— *Гаврилюк В. С., Речмедін І. О.* Природа Києва та його околиць.— К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966.— 70 с.
Гагарин — *Всеобщий* географический и статистический словарь / Сост. С. П. Гагарин.— М., 1843.— Ч. I. 558 с.; Ч. II. 596 с.; Ч. III. 645 с.
Гагкаев — *Гагкаев К. Е.* Неславянская топонимия Поднестровья и ее историко-лингвистическое значение.— В кн.: Питання ономастики Південної України. К. : Наук. думка, 1974, с. 34—40.
Гайдукевич — *Гайдукевич В. Ф.* Боспорское царство.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1949.— 622 с.
Галас — *Галас К. Й.* Із топоніміки Закарпаття.— Доп. та повідомл. Ужгород. ун-ту. Сер. іст.-філол., 1957, т. I, с. 81—83.
Гальковский — *Гальковский К. М.* Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси.— Харьков, 1916.— 125 с.
Ганшина — *Ганшина К. А.* Французско-русский словарь. М. : ГИИНС, 1946.— 685 с.
Гапусенко — *Гапусенко І. М.* Київська Русь і Північне Причорномор'я.— УІЖ, 1961, № 6, с. 51—60.
Гарагуля — *Гарагуля В. К.* Топонимия Крыма как исторический источник.— В кн.: Всесоюз. конф. по топономике СССР, 28 янв.— 2 февр. 1965 г. Тез. докл. и сообщ. Л. : Геогр. о-во СССР, 1965, с. 177—181.
Геогр. о-во — *Географическое* общество.
Георгиев — *Георгиев В.* Въпроси на българската етимология.— София : Изд-во БАН, 1958.— 158 с., 1 карта.

Георгиев, БЕО — *Георгиев В.* Българска етимология и ономастика.— София : Изд-во БАН, 1960.— 180 с., 2 карты.

Георгиев, ИСИЯ — *Георгиев В.* Исследоваиия по сравнительио-историческому языкознанию : Родств. отношения индоевроп. яз.— М. : Изд-во иностр. лит., 1958.— 317 с.

Герасимов — *Герасимов М. К.* Словарь уездного череповецкого говора.— Сб. ОРЯС, 1910, т. LXXXVII, № 3, с. 40—68.

Геродот — *Геродот.* История в девяти книгах.— Л. : Наука, 1972.— 600 с.

Гетманец — Гетманец М. Ф. Тайиа реки Каялы («Слово о полку Игореве»).— Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. уи-те, 1982.— 144 с.

ГИИНС — *Государственное* издательство иностранных и национальиых словарей.

Гинкен — *Гинкен Г. Г.* Древнейшие русские двуосновные имеиа и их уменьшительные.— ЖСт. Спб., 1893, вып. IV, с. 440—461.

Гідр. НП — *Гідроніми* Нижнього Подиістров'я / За ред. Ю. О. Карпенка.— К.; Одесса : Вища школа, 1981.— 112 с.

Глииський — *Глинський І.* Твоє ім'я — твій друг. К. : Веселка, 1978.— 237 с.

ГМ — *Географический* месяцеслов на 1770 г.— Спб., Б. г.— 220 с.

Гнатюк — *Гнатюк В.* Русини Пряшівської округи і їх говори.— ЗНТШ, 1900, т. XXXV—XXXVI, с. 1—40.

Гнедич — *Гнедич П. А.* Материалы по народной словесности Полтавской губернии : Ром. уезд.— Полтава : Полт. учен. арх. комис., 1915—1916.— Вып. I. IX, 151 с.; Вып. II. 1915. 224, IV с.; Вып. IV. 1916. 128 с.

ГНП — *Грамоты* Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Н. Валка.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1949.— 407 с.

ГО — *Генеральний* опис Лівобережної України, 1765—1769 рр.: Покажч. насел. пунктів.— К. : ЦДІАК, 1959.— 185 с.

ГОГК — *Географическое* описание города Киева.— ЦНБ АН УРСР. Від. рукописів, шифр: VIII, 184.

Гол.— *Географический* словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран: С прил. геогр. карты / Сост. Я. Головацким.— Вильна, 1884.— XXXII, 322 с., 1 карта.

Гол. Нар.— *Головацкий Я. Ф.* Народиые песни Галицкой и Угорской Руси.— М. : Императ. о-во истории и дрeвностей российских при Моск. ун-те, 1878.— Ч. I. Думы и думки. 390 с.; Ч. II. Обрядовые песни. 842 с.; Ч. III. Разночтеиия и дополиения.— Отд. I. Думы и думки. 523, III с.; Отд. II. Обрядные песни. 556, XXX, II с.

Голобуцкий — *Голобуцкий В. А.* Запорожское казачество.— Киев : Госполитиздат УССР, 1957.— 462 с.

Голобуцький — *Голобуцький В. О.* Запорізька Січ в останні часи свого існування, 1734—1775.— К. : Вид-во АН УРСР, 1961.— 415 с.

Голуб.— *Голубовский П.* Где находились существовавшие в домонгольский период города: Воргол, Глебль, Зартый, Оргощь, Сновск, Уненеж и Хоробор? — ЖМНП, 1903, № 5 (май — июнь), с. 111—135.

Голубев, Спори.— *Голубев С. Т.* Спориые вопросы о древней топографии Киева.— Киев, 1910.— 32 с.

Голубин — *Голубин Ю.* Река Днепр у г. Киева.— Киев : Правление Киев. округа путей сообщ., 1917.— IV, 120 с.

Голубовский, История — *Голубовский П.* История Северской земли до половины XIV ст.— Киев, 1881.— 202 с.

Гор.— *Городские* поселения в Российской империи.— Спб., 1864.— Т. IV. VIII, 805, 8 с.

Города, Прилуки — *Города* Полтавской губернии по оценочному описаиию: Город Прилуки: Материалы для оценки иедвижимых имуществ по закону 1893 г. — Полтава: Стат. бюро Полт. губерн. земства, 1908— 42 с., 1 карта.

Горшков — *Горшков С.* Геометрический план Киевской губернии и повета Киевского казенной Трипольской волости м. Триполья с селами Халепьем, Жуковцем, Долиной и Красным и деревнями Козиевки, Деревяной, Щербаневкой и Злодеевкой. 1798 р. — ЦНБ АН УРСР. Зал картографії, шифр: 19667.

Горяев — *Горяев Н. В.* Сравнительный этимологический словарь русского языка.— Тифлис, 1896.— 526 с.

Гоцкий — *Гоцкий И.* Бойковский словарец, собранный в селе Ясеие в окрестности Перегинска.— В кн.: Временник Ставропигийского Института. Львов, 1898, с. 120—145.

Гошкевич — *Гошкевич В. И.* Замок князя Симеона Олельковича и летописный Городец под Киевом.— Киев, 1890.— 2,27 с.

Гр. XIV — *Грамоти XIV ст.* / Упорядкуваиия, вступ. стаття, комент. і словники-покажч. М. М. Пещак.— К. : Наук. думка, 1974.— 255 с.

Грабянка — *Действия* предельной и от начала поляков Крвавщой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмаиа запорожского с поляки, за найяснейших королей полских Владислава, потом и Каземира; в року 1648 отправоватися начатой и за лет десять по смерти Хмелницкого неоконченной, з разных летописцов и из диариуша, в той войне писанного в граде Гадячу трудом Григория Грабянки собранная и самобитных старожилов сведетельстви утвержденная. Року 1710.— Киев : Врем. комис. для разбора древн. актов, 1854.— 423 с.

Грановский — *Грановский А. А.* Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем : (Ист.-стат. опыт.).— Полтава, 1901.— Вып. I. X, 418 с.

Греков, КР — *Греков В. Д.* Киевская Русь.— М. : Госполитиздат, 1953.— 568 с.

Гриченко — *Словарь* української мови / Зібр. ред. журн. «Киев. старина». Упорядкував з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. (На-

друк. з вид. 1907—1909 рр. фотомех. способом).— К. : Вид-во АН УРСР, 1958—1959.— Т. I. 1958. XLIV, 494 с.; Т. II. 1958. 573 с.; Т. III. 1959. 506 с.; Т. IV. 1959. 563 с.

Гринченко, ДВУ — *Гринченко Б. Д.* Словарь украинского языка.— Б. м.: ДВУ, 1925.— 2178 с.

Грицак — *Грицак М. А.* Назви гідрорельєфу в говірці с. Ясіня Закарпатської області.— В кн.: Питання гідроніміки. К. : Наук. думка, 1971, с. 74—80.

Грот — *Труды* Я. К. Грота.— Спб., 1899.— Т. II. XV, 2, 939 с.

Гулиева, Кубань — *Гулиева Л. Г.* Некоторые топонимы с этнонимическими основами на Кубани.— В кн.: Этнонимы. М. : Наука, 1970, с. 164—167.

Гумецкий — *Гумецкий И. И.* Значение Прикарпатья для России.— Спб., 1904.— 112 с.

Гумецька — *Гумецька Л. Л.* Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст.— К. : Вид-во АН УРСР, 1958.— 298 с.

Гумилев — *Гумилев Л. Н.* Древние тюрки.— М. : Наука, 1967.— 504 с.

ГУММЗ — *Гідронімія* України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках.— К. : Наук. думка, 1981.— 264 с.

Гутшмидт — *Гутшмидт К.* Ареалы некоторых болгарских соответствий карпато-украинским лексемам.— В кн.: Общекарпатский диалектологический атлас. Кишинев : Штиинца, 1976, с. 70—77.

Гупало — *Гупало К. Н.* Подол в древнем Киеве. К. : Наук. думка, 1982.— 115 с.

Даль — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка.— М., 1863—1866.— Ч. I. 1863. IV, 680 с.; Ч. II. 1865. 681—1351 с., 6 приб.; Ч. III. 1865. 508 с.; ;Ч. IV. 1866. 4, 625 с., 7—15 приб.

Даничић — *Даничић Ђ.* Рјечник из книжевних старина српских.— Београд : Државна штампарија, 1863—1864.— Д. I. 1863. 521 с.; Д. II. 1863. 519 с.; Д. III. 1864. 656 с.

Дарств. Обуховичевой — *Дарственная* пани Анны Григорьевой Обуховичевой Печерскому монастырю: Рукопис (копія).— ЦНБ АН УРСР. Від. рукописів, шифр: II. 1516.

Дашкевич — *Дашкевич Н. П.* Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям.— Киев, 1873.— 156 с.

Дашкевич, БЗ — *Дашкевич Н. П.* Болоховская земля и ее значение в русской истории.— В кн.: Тр. III археол. съезда в Киеве, 1874. К., 1876, т. II, с. 69—139.

ДБ — *Діалектологічний* бюлетень.

Дворецкий — *Дворецкий К. И.* Древнегреческо-русский словарь.— М. : ГИИНС, 1958.— Т. I. 1043 с.; Т. II. с. 1044—1901.

Дворецкий, Лат.— *Дворецкий И. Х.* Латинорусский словарь.— М. : Рус. яз., 1976.— 1096 с.

ДГЮ — *Довженок В. Й., Гончаров В. К., Юра Р. О.* Древньоруське місто Воїнь.— К. : Наук. думка, 1966.— 148 с.

Де-ла-Флиз — *Де-ла-Флиз.* Медико-топографическое описание государственных имуществ Киевского округа, с изображениями некоторых произведений из царств растительного и животного, с приложением статистики всякого селения, с видами, снятыми с натуры и изображением крестьянских костюмов и географической карты Киевского округа.— Киев, 1854.— ЦНБ АН УРСР, шифр VIII, 187 (Лаз. 15).

Державин — *Державин Н. С.* Славяне в древности : Культ.-ист. очерк.— М. : Изд-во АН СССР, 1945.— 215 с.

Державин, Из — *Державин Н. С.* Из истории древнеславянского города.— ВДИ, 1940, № 3/4, с. 146—159.

Держ., Сб.— *Державин Н. С.* Сборник статей и исследований в области славянской филологии.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1941.— 232 с.

Дзендзелівський — *Дзендзелівський Й. О.* Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі.— К. : Наук. думка, 1969.— 211 с.

ДЗС — *Древние* земельные сооружения в пределах Полтавской губернии.— ТПУАК, 1905, Вып. 1, с. 155—209.

ДКШ — *Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А.* Народы нашей страны в «Истории» Геродота: Тексты, перевод, комментарий.— М. : Наука, 1982.— 455 с.

Дн. Марк.— *Дневник* генерального подскарбия Якова Марковича.— КС, 1891, № 5, прил., с. 1—97.

Добр.— *Добровольский П. М.* Село Рогоща Черниговского уезда.— Чернигов, 1904.— 2, 12 с.

Добр., ЗВ — *Добровольский Л.* Змиевы валы вблизи Киева.— Киев, 1908.— 30 с., 1 карта.

Добр., ЗМДК — *Добровольський Л.* Забуті межі давньої Київщини.— Зап. Укр. наук. т-ва в Києві, 1909, кн. III, с. 54—78.

Довженок, Стор. гор.— *Довженок В. И.* Сторожевые города на юге Киевской Руси.— В кн.: Славяне и Русь. М. : Наука, 1968, с. 37—45.

Довнар-Запольский — *Довнар-Запольский М. В.* Старый Киев.— В кн.: В Киев! Что делали, видели и слышали в Киеве подписчицы и подписчики «Вестника знания», съехавшиеся на праздник своего единения (11—12 июня 1911 г.).— Спб.: Вестн. знания, 1911.— с. 41—65.

Дог. Д.— *Договоры* между помещиками Давыдовыми на покупку и продажу имений, участков земли и урожая.— (Рукопис Черкас. обл. арх., ф. 315, од. зб. 65).

Договоры — *Договоры* об отводе участков земли для строительства мукомольных мельниц. (Черкас. обл. арх., ф. 315, од. зб. 60).

Документы — *Документы* на половецком языке XVI в.: Судеб. акты Каменец-Подол. арм. общины / Под. ред. Э. В. Севортяна.— М. : Наука, 1967.— 430 с., 1 вкл.

ДР — *Дворцовые* разряды, по высочайшему повелению изданные II-м Отделением собст-

венной его императорского величества канцелярии.— Спб., 1850—1851.— Т. I. 1850. XXXVI с., 1224 стб.; Т. II. 1851. IV с., 976 стб.

Древности — *Древности*.— Тр. Моск. археол. о-ва, 1865—1894, т. I—XV.

Д-р. лет.— *Древнерусские* летописи / Пер. и коммент. В. Панова.— М.; Л. : Academia, 1936.— 391 с.

ДРС — *Древние* российские стихотворения, собранные Киршею Даниловым / Изд. подгот. А. П. Евгеньева, Б. Н. Путилов; Отв. ред. Д. С. Лихачев.— М. : Изд-во АН СССР, 1958.— 668 с.— 2-е изд., доп. 1977.

ДТС — *Древнетюркский* словарь.— Л. : Наука, 1969.— 676 с.

Думи — *Думи* / Упоряд. Г. А. Нудьга.— К.: Рад. письменник, 1969.— 354 с.

Дуриданов, Развой — *Дуриданов И.* Развой на българската ономастика.— Onomastica, Wrocław, 1957, r. III, z. 1, s. 227—251.

Дювернуа — *Дювернуа А.* Материалы для словаря древнерусского языка.— М. : Унив. тип., 1894.— 234 с.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови.— К. : Наук. думка, 1983.— Т. I, 631 с.

Елезовић — *Елезовић Гл.* Речник косовско-метохиског дијалекта.— Београд : Планета, 1932.— Св. I—II. 477 с.

Еремеев — *Еремеев Д. Е.* К семантике тюркской этнонимии.— В кн.: Этнонимы. М. : Наука, 1970, с. 133—142.

Еремеева — *Еремеева Е.* Черное море.— Симферополь : Крым, 1965.— 108 с.

Еремян — *Еремян С. Т.* О некоторых историко-географических параллелях в «Повести временных лет» и «Истории Тарона» Иоанна Мамиконяна.— В кн.: Науч. сессия, посвящ. ист. связям и брат. дружбе укр. и арм. народов: Тез. докл. Киев : Изд-во АН УССР, 1962.

Есипов — *Есипов Т. В.* Путешествие императрицы Екатерины II в Южную Россию в 1787 году.— КС, 1891, № 4, с. 68—81.

Ефименко — *Ефименко А. Я.* История украинского народа.— Спб., 1906.— Вып. I. 192 с.; Вып. II, с. 193—391.

Железняк — *Железняк И. М.* Об одном случае бинаризма в гидронимии Украины.— В кн.: Общеславянский лингвистический атлас : Материалы и исслед., 1977. М.: Наука, 1979, с. 250—261.

Желехівський — *Желеховский Є., Недільский С.* Малоруско-німецкий словар.— Львів, 1886.— Т. I. VIII, 590 с.+ 8 с. пронумеровано від руки; Т. II, с. 595—1117 + 5 с. не пронумеровано.

Железняк, Гідр. півн. поруб.— *Железняк І. М.* Гідроніміка північного порубіжжя Степової України.— В кн.: Питання ономастики Південної України. К. : Наук. думка, 1973, с. 89—96.

Железняк, Типи — *Железняк І. М.* Типи сербохорватських антропонімічних композитів XII—XV ст.— В кн.: Славістичний збірник. К. : Вид-во АН УРСР, 1963, с. 198—213.

Житецкий — *Житецкий П.* Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века.— Киев, 1888.— 104 с.

Житецкий, См.— *Житецкий Ир.* Смена народностей в Южной России.— КС, 1883, V, с. 1—29.

ЖМНП — *Журнал* Министерства народного просвещения.

ЖСт.— *Живая* старина.

Жучкевич — *Жучкевич В. А.* Местные географические термины в топонимии Белоруссии.— Вопр. географии, 1970, т. 81, с. 138—145.

Жучкевич, КТСБ — *Жучкевич В. А.* Краткий топонимический словарь Белоруссии.— Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1974.— 447 с.

Забелин — *Забелин А.* Военно-статистическое описание Волынской губернии.— Киев, 1887.— Ч. I. 6, IV, XXXV, 765, 1 с., 8 табл., 2 карты.

Завитиевич — *Завитневич В. З.* К вопросу об имени «Русь».— Чтения ОНЛ, 1892, кн. VI, с. 18—23.

Загоровский — *Загоровский Е. А.* Очерк истории Северного Причерноморья.— Одесса, 1922.— XII, 100 с.

Закревский — *Закревский Н.* Описание Киева.— М. : Моск. археол. о-во, 1868.— Т. I/II, 950 с., 13 чертеж. и рис.

Закревский, Лет.— *Закревский Н.* Летопись и описание города Киева.— М. : Унив. тип., 1858.— Ч. I/II. IV, 3, 266, 15 с.

Закр., Планы — *Закревский Н.* Планы г. Киева в разное время с X в. до 1864 г.— Киев, 1868.— 4 пл.

Зап. Геогр.— *Записки* Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества.— Киев — Т. I, II, 1874, 1875.

Зап. Іст.-філ.— *Записки* Історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук.

Захарченко — *Захарченко М. М.* Киев теперь и прежде.— Киев, 1888.— 290, XVI с.

Зеленин — *Зеленин Д.* Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1937.— 79 с.

Зеленский — *Зеленский И.* Минская губерния: Материалы для географии и статистики России, собр. офицерами ген. штаба.— Спб., 1864.— Т. II. 761 с.

ЗНТШ — *Записки* Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1892—1937.— Т. I—CLV.

ЗООИД — *Записки* Одесского общества истории и древностей.— Одесса, 1844—1919.— Т. I—XXIII.

Зубковский — *Зубковский И.* Краткая историческая заметка о Миргороде.— Миргород, 1912.— 19 с.

Зубрицкий — *Зубрицкий Д. И.* История древнего Галичско-Русского княжества.— Львов, 1852—1855.— Ч. I. 1852. 6, 200 с., 1 табл.; Ч. II. 1852. 140 с.; Ч. III. 1855. 314 с.

Зуев — *Путешественные* записки Василия Зуева (от Санкт Петербурга до Херсона) в 1781 и 1782 году.— Спб., 1787.— 237 с.

Иванов — *Иванов П.* Обозрение писцовых книг по Новугороду и Пскову.— Псков; 1841.— 250 с.
Ивановский — *Ивановский А. А.* Географические имена: Пособие для учащих и учащихся.— М. : Т-во Светина, 1914.— 118 с.
Иванов, Топоров — *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Мифологические географические названия как источник для реконструкции этногенеза и древнейшей истории славян.— В кн.: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М. : Наука, 1976, с. 109—128.
Иванов, Топоров, Исслед.— *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Исследования в области славянских древностей: лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов.— М. : Наука, 1974.— 342 с.
Иванов, Топоров, Этимолог. исслед.— *Иванов В. В., Топоров В. Н.* Этимологическое исследование семантически ограниченных групп лексики в связи с проблемой реконструкции праславянских текстов.— В кн.: Славянское языкознание: VII Междунар. съезд славистов. Докл. сов. делегации. М. : Наука, 1973, с. 153—169.
Изв. виз. пис.— *Известия* византийских писателей о Северном Причерноморье.— М.; Л.: ОГИЗ, 1934.— 73 с.
Изв. ГАИМК — *Известия* Государственного Института материальной культуры.
Извори — *Извори* за българската история.— София : Изд-во БАН, 1958—1959.— Т. II. Латински извори за българската история. 1958. Ч. I. 454 с.; Т. III. Гръцки извори за българската история. 1959. Ч. I. 379 с.; Т. IV. Турски извори за българската история. 1959. Ч. I. 156 с.
ИИЗК — *Эварницкий Д. И.* Источники для истории запорожских казаков.— Владимир-Губернский, 1903.— Т. I/II. 2107 с.
ИКДР — *История* культуры Древней Руси / Под. ред. Б. Д. Грекова, М. И. Артомонова.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948.— Т. I. 483 с.
ИКЧГ — *Голубовский П. В.* Историческая карта Черниговской губернии до 1300 г.— М., 1908.— 50 с.
Иловайский — *Иловайский Д.* История России.— М., 1876—1880.— Ч. I. Киевский период. 1876. VIII, 333 с.; ч. II. Владимирский период. 1880. 578 с.
Иллич-Свитыч — *Иллич-Свитыч В. М.* Опыт сравнения ностратических языков.— М. : Наука, 1971—1976.— [Т. I]. 1971. 370 с., 1 вкл.; [Т. II.]. 1976. 156 с.
Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у Българите.— София : Изд-во БАН, 1969.— 627 с.
Ильинский — *Ильинский Г.* Река Буг.— В кн.: Сборник Харьковского историко-филологического общества в память проф. Е. К. Редина. Харьков, 1911, с. 3—5.
Ильинский, XXV — *Ильинский Г. А.* Проблема праславянской прародины в научном освещении.— ИОРЯС, 1922, т. XXV.
Ильницкий — *Ильницкій В.* Стародавный Звенигородъ.— Львов, 1861.— 23 с.
И. М.— *И. М.* Паломник киевский или путеводитель по монастырям и церквам Киевским для богомольцев, посещающих святыню Киева.— Киев, 1854.— 140 с.
Иордан — *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов.— М. : Изд-во вост. лит., 1960.— 436 с.
ИОРЯС — *Известия* Отделения русского языка и словесности.
Исаевич — *Исаевич Я. Д.* Древнейшая топонимика Прикарпатья и Верхнего Побужья (X—XI вв.).— В кн.: Всесоюз. конф. по топонимике СССР: Тез. докл. и сообщ. Л. : ГО СССР, 1965, с. 114—119.
Ист. мат.— *Исторические* материалы: Из Архива Киевского губернского управления / Изд. Андриевский А. А. Вып. I. Киев, 1882.— 102 с.
ИТК — *Сборник* материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.— Киев : Врем. комис. для разбора древ. актов, 1874.— II, 48, 179, 176, X с.
Іваненко — *Іваненко Д.* Нове дослідження про початки Києва.— Наук.-інформ. бюл. Арх. упр. УРСР, 1964, № 3, с. 78—81.
ІГЗ ВУАН — *Історично-географічні* записки Всеукраїнської Академії наук.
Ізюмов — *Ізюмов О.* Іменникові суфікси -ак (-як), -ар (-яр), -ач (-яч) в українській мові.— М-во, 1937, т. XI, с. 37—54.
ІМСУ Вл — *Історія* міст і сіл Української РСР. Волинська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1970.— 746 с.
ІМСУ Вн — *Історія* міст і сіл Української РСР. Вінницька область.— К.; Голов. ред. УРЕ, 1972.— 778 с.
ІМСУ Дн — *Історія* міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1969.— 958 с.
ІМСУ Днц — *Історія* міст і сіл Української РСР. Донецька область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1970.— 992 с.
ІМСУ Жт — *Історія* міст і сіл Української РСР. Житомирська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1973.— 726 с.
ІМСУ Зк — *Історія* міст і сіл Української РСР. Закарпатська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1979.— 786 с.
ІМСУ Зп — *Історія* міст і сіл Української РСР. Запорізька область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1970.— 764 с.
ІМСУ І.-Ф — *Історія* міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область.— К. : Голов ред. УРЕ, 1971.— 639 с.
ІМСУ К — *Історія* міст і сіл Української РСР. Київ.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1968.— 586 с.
ІМСУ Кв — *Історія* міст і сіл Української РСР. Київська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1971.— 791 с.
ІМСУ Крг — *Історія* міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1972.— 816 с.

ІМСУ Крм — *Історія* міст і сіл Української РСР. Кримська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1974.— 802 с.
ІМСУ Лв — *Історія* міст і сіл Української РСР. Львівська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1968.— 979 с.
ІМСУ Лг — *Історія* міст і сіл Української РСР. Луганська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1968.— 939 с.
ІМСУ Мк — *Історія* міст і сіл Української РСР. Миколаївська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1971.— 771 с.
ІМСУ Од — *Історія* міст і сіл Української РСР. Одеська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1969.— 910 с.
ІМСУ Пл — *Історія* міст і сіл Української РСР. Полтавська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1967.— 1028 с.
ІМСУ Рв — *Історія* міст і сіл Української РСР. Ровенська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1973.— 655 с.
ІМСУ См — *Історія* міст і сіл Української РСР. Сумська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1973.— 694 с.
ІМСУ Тр — *Історія* міст і сіл Української РСР. Тернопільська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1973.— 640 с.
ІМСУ Хм — *Історія* міст і сіл Української РСР. Хмельницька область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1971.— 706 с.
ІМСУ Хрк — *Історія* міст і сіл Української РСР. Харківська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1967.— 1002 с.
ІМСУ Хрс — *Історія* міст і сіл Української РСР. Херсонська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1972.— 687 с.
ІМСУ Чрв — *Історія* міст і сіл Української РСР. Чернівецька область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1969.— 704 с.
ІМСУ Чрг — *Історія* міст і сіл Української РСР. Чернігівська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1972.— 780 с.
ІМСУ Чрк — *Історія* міст і сіл Української РСР. Черкаська область.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1972.— 788 с.
Іст. дж.— *Історичні* джерела та їх використання. Вип. II.— К. : Наук. думка, 1966.— 288 с.
Іст. К.— *Історія* Києва: В 2-х т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1959.— Т. І. 802 с.
ІУМЛФ — Історія української мови. Лексика і фразеологія.— К. : Наук. думка, 1983.— 743 с.
Јиречек — *Јиречек К.* Историја Срба.— Београд : Науч. кн., 1952.— Т. І. 512 с.
ЈФ — *Јужнословенски* филолог.
Кадлец — *Кадлец К.* Подкарпатська Русь / Пер. І. Долинський.— Ужгород : Накл. перекладача. 1922.— 2, 35 с.
Калинина — *Калинина Л. И.* О некоторых вопросах топонимики Левобережья средней Оби.— Учен. зап. Томск. пед. ин-та, 1959. Вып. 18, с. 112—125.
Капанцян — *Капанцян Г. А.* Историко-лингвистические работы.— Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1975.— Т. II. 541 с.
Караџић — *Караџић В. С.* Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима.— Биоград : Штампарија Кралевине Србије, 1898.— 880 с.
Карамзин — *Карамзин Н. М.* История государства Российского.— Спб., 1816. Т. I. 155 с.; Т. II. 191 с.; Т. III. 174 с.; Т. IV. 186 с.
Каргер — *Каргер М. К.* Древний Киев : Очерки по истории материальной культуры древнерусского города.— М. : Изд-во АН СССР, 1958—1961.— Т. I. 1958. 580 с.; Т. II. 1961. 661 с.
Карпенко — *Карпенко Ю. О.* Топонімія Буковини.— К. : Наук. думка, 1973.— 238 с.
Карп., Акт.— *Карпенко Ю. О.* Актуальні проблеми вивчення топонімії Північного Причорномор'я.— В кн.: Питання ономастики Південної України. К. : Наук. думка, 1974, с. 9—15.
Карп., Давн.— *Карпенко Ю. О.* Давньоруська основа словотвору української топоніміки.— В кн.: Питання історичного розвитку української мови. Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1962, с. 290—297.
Карп., Становление — *Карпенко Ю. А.* Становление восточнославянской топонимии (закономерности словообразования).— Вопр. географии, 1966, т. 70. Изучение географических названий, с. 7—18.
Карп., Топ.— *Карпенко Ю. А.* Топонимия Буковины : Автореф. дис. ... д-ра филол. наук.— Киев, 1967.— 29 с.
Карп., ТЦЧО — *Карпенко Ю. О.* Топонімія центральних районів Чернівецької області: Конспект лекцій.— Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1965.— 76 с.
КБН — *Корпус* боспорских надписей.— М.; Л. : Наука, 1965.— 951 с.
КБЧ — *Книга* Большому чертежу.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1950.— 229 с.
КБЧ, 1838 — *Книга* Большому чертежу или Древняя карта Российского государства, поновленная в разряде и списанная в книгу 1627 года.— 2-е изд.— Спб., 1838.— 261 с.
КГВ — *Киевские* губернские ведомости.
Кекавмен — *Советы* и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI века / Подгот. текста, введ., пер. и коммент. Г. Г. Литаврина.— М. : Наука, 1972.— 743 с.
Киевск. синопс.— *Киевский* синопсис или краткое собрание от различных летописцев о начале славенороссийского народа и первоначальных князей богоспасаемого града Киева.— Киев, 1836.— 233, 150 с.
Київ — *Київ*: Енциклопед. довідник / За ред. А. В. Кудрицького.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1981.— 735 с.
Кириллов — *Кириллов И. А.* Удивительный полуостров.— Симферополь : Крымиздат, 1963.— 93 с.
Киценко — *Киценко М.* Хортиця в героїці і легендах.— Дніпропетровськ : Промінь, 1967.— 79 с.

ККГ — *Карта* Киевской губернии 1784 г.— ЦНБ АН УРСР, Зал картографії. — 1 арк.
Клепатский — *Клепатский П. Г.* Очерки по истории Киевской земли.— Одесса, 1912.— Т. I. Литовский период. XLIII, 599 с.
Кльонович — *Кльонович С. Ф.* Роксоланія.— Питання клас. філології, 1961, вип. II, с. 119—156.
Ключевский — *Ключевский В. О.* Сочинения: В 8-ми т.— М. : Госполитиздат, 1956—1959.— Т. I. Курс русской истории. 1956. Ч. I. 427 с.; Т. II. Курс русской истории. 1957. Ч. II. 468 с.; Т. III. Курс русской истории. 1958. Ч. III. 424, 3 с.; Т. IV. Курс русской истории. Ч. IV. 1958, 422 с.; Т. V. Курс русской истории. 1959. Ч. V. 503 с.; Т. VI. Специальные курсы. 1959. 516 с.; Т. VII. Исследования, рецензии, речи (1866—1890). 1959. 487 с.; Т. VIII. Исследования, рецензии, речи (1890—1905). 490 с.
Кн. пос.— *Книга* посольская Метрики княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда-Августа (с 1545 по 1572 год) / Изд. по поручению императ. Моск. о-ва истории князем М. Оболенским и проф. И. Даниловичем.— М., 1843.— Т. I. XX, 480 с.; Т. II. II, 285, V с.
КО 1946 — *Карта* «Київська область».— К., 1946.— 1 арк.
КО 1958 — *Карта* «Киевская область».— К., 1958.— 1 л.
Кобычев — *Кобычев В. П.* В поисках прародины славян.— М. : Наука, 1973.— 167 с.
Ковалев — *Ковалев Г. Ф.* История русских этнических названий.— Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1982.— 160 с.
Коваленко — *Коваленко С. Л.* Богуслав чи Буслав? — УІЖ, 1971, № 4, с. 78—79.
Ковба — *Ковба Н. Ф.* Хозяйственное положение посполитых и подсоседков Песчанской сотни Переяславского полка по данным Румянцевской описи (1767 г.).— ТПУАК, 1915, вып. 12, с. 41—77.
Козловский — *Козловский И. П.* Тмуторокань и Таматарха — Матарха — Тамань.— Изв. Тавр. о-ва истории, археологии и этнографии, 1928, т. II, с. 58—72.
Койчубаев — *Койчубаев Е.* Основные типы топонимов Семиречья : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Алма-Ата, 1967.— 24 с.
Коков — *Коков Дж.* Кабардинские географические названия: Крат. словарь.— Нальчик : Кабард.-балк. кн. изд-во, 1966.— 182 с.
Колосовская — *Колосовская Ю. К.* Паннония в I—III веках.— М. : Наука, 1979.— 254 с.
Кордт — *Кордт В.* Матеріали до історії картографії України.— К. : ВУАН, 1931.— Ч. I. XXXIX с.
Кордуба — *Кордуба М.* Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело.— Львів: НТШ, 1924.—14 с.
Кордуба — *Кордуба М.* Що кажуть нам назви осель? — Львів : Наша батьківщина, 1938.— 22 с.
Кордуба, Зх.— *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долішним Сяном.— ЗНТШ, 1925, т. 138/140, с. 238—243.
Корзонюк — *Корзонюк М. М.* Словник говірок Волинського Прибужжя.— 1980.— Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.
Корнилович — *Корнилович М.* Огляд народних родових прізвищ на Холмщині і Підляшші.— Етногр. вісн. ВУАН, 1926, кн. II, с. 113—123.
Корол.— *Королевство* Польское и Великое герцегство Литовское с присоединенными к оному землями из Бишиновой географии: Пер. с нем.— Спб., 1775.— 275 с.
Костомаров — *Костомаров Н.* Предания первоначальной русской летописи.— ВЕ, 1873, т. 8, кн. 3, с. 7—60.
Котков — *Котков С. И.* Из старых южновеликорусских параллелей к лексике «Слова о полку Игореве».— Тр. Отд. древнерус. литературы Ин-та рус. лит. АН СССР, 1961, т. XVII, с. 65—74.
Котляр — *Котляр М.* Цікава праця з історії Давньої Русі.— Арх. України, 1968, № 6, с. 85—88.
Котляр, З іст.— *Котляр М. Ф.* З історії переростання племінних союзів у територіальні об'єднання в Східній Європі (VII—X ст.).— УІЖ, 1978, № 1, с. 58—70.
Кох — *Кох И. И.* Объяснение некоторых географических названий, особенно славянских, из языка финикийского.— Чтения ОИДР, 1847, № 9, отд. 4, с. 1—4.
Кочин — *Кочин Г. Е.* Материалы для терминологического словаря древней России / Под ред. Б. Г. Грекова.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1937. — 487 с.
Кочин, СХнР — *Кочин Г. Е.* Сельское хозяйство на Руси конца XIII — начала XVI в.— М.; Л. : Наука, 1965.— 462 с.
Кочубинский — *Кочубинский А.* Территория доисторической Литвы.— ЖМНП, 1897, янв., с. 60—64.
КПОДА — *Кам'янець-Подільський* обласний державний архів.
КПП — *Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик : Вступ. Текст. Примітки.— К., 1931.— XXVI, 235 с.
Кримський — *Кримський Аг.* Розвідки, статті та замітки.— К. : Друк. УАН, 1928.— I—XXVII. 2, 408 с.
Кримський, Тюрки — *Кримський А. Є.* Тюрки, їх мови та літератури.— К., 1930.— Т. I. Тюркські мови. Вип. II, с. 113—214.
КРУ — *Каталог* річок України.— К. : Вид-во АН УРСР, 1957.— 192 с., 1 карта.
Кругляк — *Кругляк Ю. М.* Ім'я вашого міста : Походження назв міст і селищ міськ. типу Укр. РСР.— К. : Наук. думка, 1978.— 151 с.
Крывіцкі — *Крывіцкі А. А.* У слоўнік Мсціслаўшчыны.— В кн.: З народнага слоўніка. Мінск : Навука і тэхніка, 1975, с. 119—134.
КС — *Киевская* старина.
КСИА — *Краткие* сообщения Института археологии АН СССР.

КСИИМК — *Краткие* сообщения Института истории материальной культуры.
Кудрявцев — *Кудрявцев О. В.* Исследования по истории Балкано-Дунайских областей в период Римской империи и статьи по общим проблемам древней истории.— М. : Изд-во АН СССР, 1957.— 411 с.
Кудряшов — *Кудряшов К. В.* Половецкая степь.— М. : Огиз : Географгиз, 1948.— 162 с.
Кулаковский — *Кулаковский Ю.* История Византии.— Киев, 1910—1912.— Т. І. 1910, XVI, 596 с.; Т. II. 1912. 2, 513 с.
Кулаковский, Керчь — *Кулаковский Ю. А.* К вопросу об имени Керчи «Χαριετηρία».— М., 1896. (Окр. відбиток, с. 186—201).
Кулик.— *Куликовский Г.* Словарь областного оленецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении.— Спб., 1898.—151 с.
Купчинський — *Купчинський О. А.* Двочленні географічні назви України на *-jь: Матеріали до українського топонімічного словника.— В кн.: Питання історії української мови. К. : Наук. думка, 1970, с. 101—129.
Купчинський, Давн.— *Купчинський О. А.* Давні східнослов'янські композитні імена, мотивовані ойконімами на *-itji.— В кн.: З історії української лексикології. К. : Наук. думка, 1980, с. 213—248.
Курилов — *Курилов И. А.* Роменская старина: Ист., стат. и бытовые записки о городе Ромне и его обывателях, от начала города до нашего времени: В 4-х ч. Г. Ромен, 1897.— Ромны: 1897.— 336 с.
Куркина — *Куркина Л. В.* Названия болот в славянских языках.— В кн.: Этимология, 1967. М. : Наука, 1969, с. 129—145.
Куш.-Мар.— *Кушнір-Марченко К.* Ілля Новицький : Охочекомонний компанійський полковник останньої чверті XVII-го та початку XVIII-го ст.— Наук. зб. ВУАН, Іст. секція, 1929, т. XXXII.
КЭОКГ — *Краткое* экономическое описание Киевской губернии.— ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, шифр І. 808.
Лавровский — *Лавровский П.* Сербско-русский словарь.— Спб.: ОРЯС, 1870.— V, 806 с.
Лазаревский, Очерки — *Лазаревский Ал.* Очерки, заметки и документы по истории Малороссии.— Киев, 1892—1899.— Вып. І. 130 с.; Вып. II. 146 с.; Вып. III. 158 с.; Вып. IV. 122 с.; Вып. V. 148 с.
Лаз., Луб.— *Лубенщина* и князья Вишневецкие / Очерки, заметки и док. по истории Малороссии Ал. Лазаревского.— КС, 1896, № 1, с. 115—127; № 2, с. 209—229; № 3, с. 334—357.
Лаз., Луб. полк — *Лазаревский Ал.* Лубенский полк.— Б. г., Б. м.
Лаз., Люди — *Лазаревский А. М.* Люди старой Малороссии: Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские и Свечки.— Киев, 1882.— 62 с.
Лаз., Обозр.— *Обозрение* Румянцевской описи Малороссии Ал. Лазаревского.— Чернигов : Черниг. губерн. стат. ком., 1866.— Вып. I—III. 2, 857, 58 с.
Лаз., ОСМ, II — *Лазаревский Ал.* Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и упр.— Киев : 1893.— Т. II. Полк Нежинский. 4, IV, 521, XXV, 4 с.
Лаз., ОСМ, III — *Лазаревский Ал.* Описание Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и упр. Полк. Прилуцкий.— Киев, 1902.— Т. III. 3, XIV, 426, XXIII, 3 с.
Лаз., Села — *Лазаревский А. М.* Села Конотопского уезда: Опыт истории южнорус. сел.— Зап. Черниг. губерн. стат. ком., 1869, кн. 2, вып. 3/4, с. 149—340.
Лашкарев — *Лашкарев П.* Развалины церкви св. Симеона и Копырев конец древнего Киева. С планом Киева XVIII столетия и церкви на Кудрявце.— Киев, 1879.— 26 с., 1 план.
ЛВП — *Падалка Л. В.* Прошлое полтавской территории и ее заселение : Исслед. и материалы с картами.— Полтава : Полт. учен. арх. комис., 1914.— X, 236, 2 с., 1 карта.
Левашов — *Левашов Е. А.* «Москвичи и иных мест люди...» — Л. : Наука, 1968.— 103 с.
Лебединцев — *Лебединцев П.* Церковь Спаса на Берестове в Киеве, бывшая придворная святого великого князя Владимира, древнейшая всех ныне существующих в России церквей.— Киев, 1862.— 14 с.
Левицкий, Беневский — *Левицкий и Беневский.* Военное обозрение Киевского военного округа / Сост. при Штабе округа под ред. генерал-майора Краснокутского... — Киев, 1869.— 325, 2, IV, 171, V с.
Левченко — *Левченко М.* Место жительства и местные названия русинов в настоящее время.— Основа, 1861, янв., с. 263—266.
Лер-Спл.— *Лер-Сплавинский Т.* Еще раз о названии города Киева.— В кн.: Проблемы современной филологии. М., 1965, с. 197—198.
Лер-Сплавинский — *Лер-Сплавинский Т.* Польский язык.— М. : Изд-во иностр. лит., 1954.— 367 с.
Лет. Лиз.— *Летописец* или описание краткое знатнейших действ и случаев, что в котором году деялося в Украини малороссийской обеих сторон Днепра и кто именно когда гетманом был козацким.— В кн.: Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.— Киев, 1888, с. 1—71. [Ймовірно, написано полковником Я. Лизогубом.— *І. Ж.*]
ЛПС — *Летописец* Переяславля Суздальского / Предисл., описание рукописи и подгот. к печати К. М. Оболенского.— Б. м., Б. г.— 112, III с.
Лесков — *Лесков О. М.* Таври в Криму (друга половина IX—III ст. до н. е.).— УІЖ, 1959, № 2, с. 99—106.
Лисенко — *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів.— К. : Наук. думка, 1974.— 260 с.
Лихачев — *Повесть* временных лет / Ст. и коммент. Д. С. Лихачева.— М. ; Изд-во АН СССР, 1950.— Ч. І. 406 с.; Ч. II. 556 с.

Лихачев, Вел.— *Лихачев Д. С.* Великое наследие.— М. : Современник, 1975.— 366 с.
Лонгвинов — *Лонгвинов А. В.* «Слово о полку Игореве».— Одесса, 1911.— 74 с.
Лохв.— *Лохвицкий* исторический сборник.— Киев : Лохвиц. уезд. земство, 1906.— 2, 409 с.
ЛСЛ — *Лексикон* словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського.— К. : Наук. думка, 1973.— 541 с.
Лысенко — *Лысенко П. Ф.* Города Туровской земли: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— М., 1971.— 24 с.
Ляск.— *Ляскоронский В. Г.* Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России: Описание Украины. II. Карты Украины.— Киев, 1901.— I, VII, 37 с., 5 карт.
Ляск, Вышгород — *Ляскоронский В.* Киевский Вышгород в удельно-вечевое время.— ЖМНП, 1913, ч. XLIX, с. 199—235.
Ляск., Городища — *Ляскоронский В. Г.* Городища, курганы и длинные (Змиевы) валы по течению рек Псла и Ворсклы.— М., 1907.— 53, 16 с.
Ляск., ИКА — *Ляскоронский В.* Иностранные карты и атласы XIV и XVII вв., относящиеся к Южной России.— Киев, 1897.— 41 с.
Ляск., ИПЗ — *История* Переяславской земли с древнейших времени до половины XIII столетия / Монография В. Ляскоронского.— Киев, 1903.— 4, VII, 422, III с., 1 карта.
Ляск., Русск.— *Ляскоронский В. Г.* Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар в 1399 году.— Спб., 1907.— 122 с.
Ляск., Снет.— *Ляскоронский В.* Остатки древнего городища в местечке Снетине Лубенского уезда Полтавской губернии.— Киев, 1896.— 2, 10 с.
Ляск., Торки — *Ляскоронский В. Г.* К вопросу о переяславских торках.— ЖМНП, 1905, № 4, с. 278—302.
Мавродин — *Мавродин В. В.* Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XVI века).— Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1940.— 320 с., 1 карта.
Мавродин, Обр.— *Мавродин В. В.* Образование древнерусского государства.— Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1945.— 432 с.
Мак., Гор.— *Макаренко Н.* Городища и курганы Полтавской губернии: Сб. топогр. сведений.— Полтава : Полт. учен. арх. комис., 1917.— VIII, 105, XIX с.
Макс., Дн.— *Максимович Н. И.* Днепр и его бассейн.— Киев, 1901.— 370 с.
Максимович — *Максимович М.* Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровицах.— Киевлянин, 1840, кн. 1. Отд. отт.
Максимович, II — *Максимович М. А.* Собрание сочинений.— Киев, 1877.— Т. II. Отд. : ист.-топогр., археол. и этногр. 524, VII, II с.
Макс., Киев — *Максимович Н. И.* Гидрологический и гидрографический очерк Киевской губернии.— Киев, 1920.— 32 с., 2 карты.
Макс., Прил.— *Максимович Н. И.* Приложение к сочинению «Днепр и его бассейн».— Киев, 1901.— 112, 91, 15 с.
Малама — *Малама П. Н.* К истории села Малые Крынки.— ТПУАК, 1912, вып. VIII, с. 1—35.
Малороссия — *Россия* : Полное геогр. описание нашего о-ва / Под ред. В. П. Семенова.— Спб., 1903.— Т. VII. Малороссия. IX, 318 с., 100 ил., 40 диагр. и картограмм.
Маркевич — *Маркевич Н.* Реки Полтавской губернии.— Зап. императ. Рус. геогр. о-ва.— Спб. 1856, кн. XI, с. 335—461.
Маркевич, Крым — *Маркевич А. И.* Географическая номенклатура Крыма, как исторический материал : Топоним. данные крым. арх.— Изв. Тавр. о-ва истории, археологии и этнографии, 1928, т. II, с. 17—32.
Маркевич, О нар.— *Маркевич Н.* О народонаселении Полтавской губернии.— Киев, 1855.— 52 с.
Марков — *Марков А.* Как звали первых святых мучеников на Руси? — Сб. Харьк. ист.-филолог. о-ва, 1909, т. XVIII, с. 435—440.
Марков, О достопамятностях — *Марков М.* О достопамятностях Чернигова.— Чернигов, 1916.— 2, 56, 1 с.
Марр — *Марр Н. Я.* Избранные работы.— М.; Л. : Соцэкгиз, 1939.— Т. V. 668 с.
Марусенко — *Марусенко Т. А.* Материалы к Словарю украинских географических апеллятивов.— В кн.: Полесье: (Лингвистика. Археология. Топонимика). М. : Наука, 1968, с. 206—255.
Марусенко, Назв. рельеф.— *Марусенко Т. А.* Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР.— В кн.: Карпатская диалектология и ономастика. М. : Наука, 1972, с. 277—299.
Матченко — *Историко-археологический* очерк бывшего Пивогородского монастыря, нынешней Николаевской кладбищенской церкви в г. Градижске Полтавской губернии / Сост. священник А. Матченко.— Кременчуг, 1891.— 32 с.
Махновець, Рук.— *Махновець Л. Є.* Літопис руський за Іпатським списком (рукопис, 1492 с.).
Маценко — *Маценко В. А.* Прилукщина: Ист. и стат. описание территории Прилук. уезда Полт. губ.: В 2-х ч.— Ромны : Куюта, 1888.— 238 с., 1 карта, 1 план.
Мациевич — *Мациевич Л.* По вопросам о происхождении названия «Полтава».— КС, 1896, VII/VIII, с. 25—26.
Машт., ДБ — *Маштаков П. Л.* Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного).— Пг., 1917.— 57 с.
Машт., Дн.— *Маштаков П. Л.* Список рек Днепровского бассейна.— Спб., 1913.— 292 с., 1 карта.
Машт., Дон — *Маштаков П. Л.* Список рек Донского бассейна.— Л. : Гос. гидрол. ин-т, 1934.— 93 с., 1 карта.
Машт., Мат.— *Маштаков П. Л.* Материалы для областного водного словаря.— Л. : Гидро-

метеорол. ком. при Совете Нар. Комиссаров СССР, 1931.— IV, 117 с.
Машт., План — *Маштаков П. Л.* План левого берега реки Днепра от устья реки Десны до устья реки Черторыи, составленный землемером Сноевским.— ИОРЯС ИАН, 1911, т. XVI, кн. I.
МБ — *Мікратапанімія* Беларусі: Матэрыялы.— Мінск : Навука і тэхніка, 1974.— 326 с.
МВ — *Московские* ведомости.
М-во — *Мовознавство.*
МЕ — *Матеріали* експедиції.
Медынцева — *Медынцева А. А.* Тмутараканский камень.— М. : Наука, 1979.— 55 с.
Мельниченко — *Мельниченко Г. Г.* Краткий ярославский областной словарь.— Ярославль, 1961.— Т. I. 223 с.
Менгес — *Менгес К. Г.* Восточные элементы в «Слове о полку Игореве».— Л. : Наука, 1979.— 266 с.
Месяцеслов 1770 — *Географический* месяцеслов на 1770 г.— Спб., Б. р.
Миллер — *Миллер Вс.* Очерки русской народной словесности.— М., 1910.— Т. II. VI, 416 с.
Миллер, Разн.— *Миллер Г. Ф.* Разные материалы до истории запорожской касающиеся.— М., 1847.— 3, 45—76 с.
Миллер, Тихонравов — *Русские* былины старой и новой записи / Под ред. Н. С. Тихонравова, В. О. Миллера.— М., 1894.— Отд. II. Былины новой записи / Под ред. В. О. Миллера. 2, VIII, 2, 88, 2, 304, 1 с.
Миллер, Эп.— *Миллер Вс.* Эпиграфические следы иранства на юге России.— ЖМНП, 1886, окт., с. 232—283.
Милорадович, Снет.— *Милорадович В.* Снетинская старина.— КС, 1897, № 9, с. 319—335; № 10, с. 6—26.
Милорадович, Ср.— *Милорадович В.* Средняя Лубенщина.— КС, 1903, № 9, с. 245—296; № 10, с. 1—36; № 11, с. 209—240; № 12, с. 518—539.
МИРК — *Кордт В.* Материалы по истории русской картографии.— Киев : Комис. для разбора древ. актов, состоящая при киев., подол. и волын. генерал-губернаторе, 1899.— Вып. I, 15 с., XXXII, карты; Вып. II. 30 с., XLV карт.
Миртов — *Миртов А. В.* Донской словарь: Материалы к изуч. лексики дон. казаков.— Ростов н/Д: Ин-т изуч. мест. экономики и культуры при Сев.-Кавказ. ун-те, 1929.— XVII, 415 с.
Михайличенко — *Михайличенко Г.* Воєнно-політичний союз радянських республік.— Арх. України, 1972, № 4, с. 3—15.
Младенов — *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език.— София, 1941.— XX, 704 с.
Мовчан — *Мовчан І. І.* Археологічні дослідження на Видубичах.— В кн.: Стародавній Київ. К. : Наук. думка, 1975, с. 80—107.
Модз., Гути — *Модзалевський В.* Гути на Чернігівщині / За ред. та з передмовою М. Біляшівського.— К. : Вид-во УАН, 1926.— 6, 194 с., 1 портр., 1 карта.
Модз., Мал. род.— *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник.— Киев, 1908—1914.— Т. I. 1908, 519 с.; Т. II. 1910, VI, 7201, 20 с.; Т. III. 1912. 4, 824, 24 с.; Т. IV. 1914. IV, 832, 26 с.
Модз., Оч.— *Модзалевский В.* Очерки по истории Лохвицкой, Сенчанской, Чернуской, Куренской и Варвинской сотен, вошедших в состав Лохвицкого уезда.— В кн.: Лохвицкий исторический сборник. Киев, 1906, с. 219—402.
Модз., Ракушка — *Модзалевський В.* Перший військовий підскарбій (1663—1669) Роман Ракушка.— Зап. Іст.-філол. відділу УАН, 1919, кн. 1, с. 26.
Мокиенко — *Мокиенко В. М.* Русское диалектное *плав* «болото» и литературное *плавни* «заболоченная пойма реки».— В кн.: Славянская филология. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1969, с. 164—167.
Молчановский — *Молчановский Н.* Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (преимущественно по летописям).— Киев, 1885.— 2, 388, II, II, XXXII с., 1 карта.
Морошкин — *Славянский* именослов или Собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / Составлен священником М. Морошкиным.— Спб., 1867.— 108, 213 с.
МПК — *Малороссийские* переписные книги 1666 года / Сообщил А. М. Лазаревский.— Чтения ОНЛ, 1899, кн. XIII, прил., с. 35—144.
Мукалов — *Мукалов Н.* География Киевской губернии: Учебн. пособие по родиноведению.— Киев, 1883.— 146 с.
Мурзаевы — *Мурзаевы Э. и В.* Словарь местных географических терминов.— М. : Географгиз, 1959.— 303 с.
МХГ — *Материалы* для оценки земель Херсонской губернии.— Херсон, 1888.— Т. III. Александрийский уезд : Стат.-экон. описание уезда. 385, 152 с.
МЮР — *Мемуары,* относящиеся к истории Южной России.— Киев, 1890—1896.— Вып. I. 1890. 190 с.; Вып. II. 1896. 439 с.
Надеждин — *Надеждин Н.* Опыт исторической географии русского мира.— Б-ка для чтения, 1837, т. XXII, ч. II, отд. III, с. 27—79.
Надеждин, Пересечен — *Надеждин Н. И.* О положении города Пересечна, принадлежащего народу угличам.— ЗООИД, 1844, т. I, отд-ние I, с. 243—256.
Надхин — *Надхин Г. П.* Память о Запорожье.— М. : Императ. о-во истории и древностей рос., 1877.— 69 с.
Назарова — *Назарова Т. В.* Деякі фонетичні гіперизми в українських говірках Нижньої Прип'яті.— Діалектол. бюл., 1961, вип. VIII, с. 18—31.
Нападій — *Нападій Є.* Українські антропоніми і відантропонімічні топоніми з суфіксом *-ę-.— М-во, 1973, № 3, с. 72—80.
Насонов — *Насонов А. Н.* «Русская земля» и образование территории древнерусского государства: Ист.-геогр. исслед.— М. : Изд-во АН СССР, 1951.— 262 с.

Нач.— *Начертание* общего топографического и физического описания Российской империи, предпринятого императорскою Санкт-Петербургскою Академиею Наук.— Спб., 1773.— 250 с.

Неволин — *Неволин К. А.* Полное собрание сочинений.— Спб., 1857—1859.— Т. I. 1857. XXVI, 501 с.; Т. II. 1857. X, 513 с.; Т. III. 1858. XVI, 444 с.; Т. IV. 1857. XIII, 446 с.; Т. V. 1858. XII, 524 с.; Т. VI. 1859. 643 с.

Невская — *Невская Л. Г.* Словарь балтийских географических апеллятивов.— В кн.: Балто-славянский сборник.— М. : Наука, 1972, с. 315—376.

Нелидова — *Нелидова Е.* Русь в ее столицах: Ист. очерки.— Пг., 1915; Киев. Т. III. 218 с.

Непокупный — *Непокупный А. П.* Балто-северославянские языковые связи.— Киев : Наук. думка, 1976.— 227 с.

Нерознак, НДГ — *Нерознак В. П.* Названия древнерусских городов.— М. : Наука, 1983. 207 с.

Ник., Вишн.— *Николайчик Ф. Д.* Начало и рост полтавских владений князей Вишневецких по данным Литовской метрики.— М., 1907.— 38 с.

Никольский — *Никольский Д.* Происхождение слова «Днепр».— Филол. зап., Воронеж, 1892, Вып. I, с. 1—21.

Никонов, КТС — *Никонов В. А.* Краткий топонимический словарь.— М. : Мысль, 1966.— 509 с.

Никончук — *Никончук М. В.* Матеріали до лексичного атласу української мови: (Правобереж. Полісся).— К. : Наук. думка, 1979.— 313 с.

Никончук, Листвин — *Никончук Н. В.* Из лексики полесского села Листвин.— В кн.: Лексика Полесья: Материалы для полес. диалектол. словаря. М. : Наука, 1968, с. 79—130.

Ніковський — *Ніковський А.* Словник українсько-російський. Вид. фототипічне.— Б. м.; Книгоспілка, Б. р.

НЛ, I — *Новгородская* первая летопись старшего и младшего изводов.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1950.— 640 с., 10 табл., 1 с.

НЛСХС — *Новгородская* летопись по Синодальному харатейному списку.— Спб.: Археогр. комис.— 1888.— XCVIII, 1 с., 2 табл.

Новгородсів.— *Опис* Новгородсіверського намісництва (1779—1781).— К. : ВУАН, 1931.— 522, 131 с.

Нов., Ист.— *Новик Е. О., Пермяков В. В., Коваленко Е. Е.* История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700—1917).— Киев : Изд-во АН УССР, 1960.— 531 с.

Новицкий — *Указатель* к изданиям временной комиссии для разбора древних актов, утвержденной при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе: Имена геогр./Сост. И. П. Новицкий.— Киев, 1878.— Т. I. 978 с.; Т. II. 832 с.

Новицкий, Азов.— *Новицкий Я.* Описание границ и городов бывшей Азовской губернии.— Летопись Екатериносл. учен. арх. комис., 1904, вып. I, с. 61—93.

Новицький, Лукомор'я — *Новицький В.* Давнє Лукомор'я.— Зап. Іст.-філол. відділу УАН, 1929, кн. XXVI, с. 1—53.

Нов., Нар.— *Новицкий Я. П.* Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья: Предания и рассказы, собр. в Екатеринославщине, 1875—1905.— Александровск, 1909.— 54 с.

Новороссия — *Россия:* Полн. геогр. описание нашего отечества / Под. ред. В. П. Семенова.— Спб., 1910.— Т. XIV. Новороссия и Крым. VIII, 983 с., 150 ил., 46 диагр. и картограмм, 11 карт.

Носович — *Носович И. И.* Словарь белорусского наречия.— Спб. : ОРЯС, 1870.— 4, 756 с.

НПК — *Новгородские* писцовые книги, изданные Археографическою комиссиею.— Спб., 1859—1910.— Т. I. 1859. 906 с., 2 л. ил.; Т. II. 1862. 890 с.; Т. III. 1868. 4,959 с.; Т. IV. 1886. 966 с.; Т. V. 1905. 921 с.; Т. VI. 1910. 846 с.

ОАІМ — *Ономастичний* архів Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

Ожегов — *Ожегов С. И.* Словарь русского языка.— М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1953.— 848 с.

ОЗ — *Отечественные* записки.

ОКІМ — *Ономастична* картотека Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

ОЛА — *Общеславянский* лингвистический атлас: Материалы и исследования.

ОМГ — *Общее* и каждого города с его поветом топографическое описание Минской губернии.— ЦНБ АН УРСР, шифр : I, 1667.

Опись — *Опись* Полтавского полку рѣкъ Орелъ (1731 г.).— М., 1909.— 26 с.

Оп. КПЛ — *Описание* Киевопечерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, а также планов лавры и обеих пещер.— Киев, 1831.— 366 с.

Оппоков — *Речные* долины Полтавской губернии / Сост. Е. В. Оппоков.— Спб., 1905.— Ч. II. Частно описание речных долин Полтавской губернии, с указанием главнейших необходимых в них мелиораций. II, 475 с.

ОР — *Описание* рек Черниговского наместничества (1785 г.).— Зап. Черниг. губерн. стат. ком., 1868, кн. II, вып. 1/2, с. 50—92.

Орлов — *Орлов А.* Происхождение названий русских и некоторых западноевропейских рек, городов, племен и местностей.— Вельск, 1907.— 430 с.

ОРОМ, ЧП — *Лазаревский А.* Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Черниговский полк.— Чернигов, 1866.— 138 с.

Островских — *Островских П.* Этнографические заметки о тюрках Минусинского края (отчет о поездке 1894 г.).— ЖСт., 1895, вып. III/IV, с. 297—348.

Острогорский — *Острогорский Г.* Византия и киевская княгиня Ольга.— In: To honor Roman Jakobson. Mouton, 1967, vol. 2, p. 1458—1473.

Остромыслинский — *Остромыслинский Е. А.* Исследование о древнейшей киевской церкви святого Ильи.— Киев, 1830.— 31 с.

Отин, Каталог — *Отин Е. С.* Каталог рек Северного Приазовья.— ПУОК, 1975, вып. XI, с. 16—72.

Отін — *Отін Є. С.* Гідроніми Східної України.— Київ; Донецьк : Вища школа, 1977.— 156 с.

Откупщиков, Из истории — *Откупщиков Ю. В.* Из истории индоевропейского словообразования.— Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967.— 323 с.

Павловский — *Павловский Ал.* Грамматика Малороссийского наречия или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями.— Спб., 1818.— 115 с.

Павловский, К ист.— *Павловский И. Ф.* К истории Полтавского дворянства (1802—1902).— Полтава, 1906—1907.— Вып. I. 1906. 4 неп., IV, 278, XVII с.; Вып. II, 1907. 2, IV, 304, XVII с.

Падалка, Полтава — *Падалка Л.* По вопросу о времени основания города Полтавы.— Киев, 1896.— 21 с.

Падалка, Что сказ.— *Падалка Л. В.* Что сказало население Полтавской губернии о своем старом быте.— Полтава, 1905. 163, 2 с.— (ТПУАК; Вып. II. Прил.).

Пазенко — *Пазенко І.* Історично-географічні і інші відомості об містах, містечках і селах Київщини, Волині та Поділля. 1922.— ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, шифр: X. 11721.

Пам.— *Памятники,* изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе.— Спб., 1845—1859.— Т. І. 1845. 768 с., 7 л. ил.; Т. II. 1846. 774 с., 6 л. ил.; Т. III. 1852. 763 с., 1 л. ил.; Т. IV. 1859. 763 с.

Памятники — *Памятники,* изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов.— Киев, 1897—1898.— Т. І. 1897. II, 616 с.; Т. III. 1898. XVII, 600 с.

Патерик — *Патерик* Киево-Печерского монастыря.— Спб.: Императ. Археогр. комис., 1911.— II, 274 с.

Пашуто — *Пашуто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси.— М. : Изд-во АН СССР, 1950.— 330 с., 1 карта.

ПВЛ, 1910 — *Повесть* временных лет по Лаврентиевскому списку.— Спб.: Императ. Археогр. комис., 1910.— XVI, 274, 24 с.

ПВЛ, 1926 — *Повесть* временных лет по Лаврентьевскому списку.— Л. : Постоян. ист.-археогр. комис. АН СССР, 1926.— XV, 296 с.

ПГ — *Списки* населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. XXXIII. Полтавская губерния / Обработана Н. Штиглицом.— Спб.: Центр. стат. ком., 1862.— XXXIII, 262 с., 1 карта.

ПГВ — *Полтавские* губернские ведомости.

Пенкевич — *Пенкевич С.* Топография нынешней Киевской епархии в XVII веке по Андрею Целларию. С картою Киевской епархии.— Киев, 1877.— 2, 136 с., 1 карта.

Первольф, II — *Первольф И.* Славяне : Их взаим. отношения и связи.— Варшава, 1888.— Т. II. X, 616 с.

Первольф, III, II — *Первольф И.* Славяне. Их взаимные отношения и связи.— Варшава, 1893.— Т. III. Ч. II. 278, XXXIII с.

Петров — *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки древнего Киева.— Киев, 1897.— 2, IV, 268 с.

Петров, Гідронім — *Петров В. П.* Гідроніми України за античними джерелами.— В кн.: Українська діалектологія і ономастика. К. : Наук. думка, 1964, с. 134—146.

Петров, Етн.— *Петров В. П.* Етногенез слов'ян.— К. : Наук. думка, 1972.— 214 с.

Петров, Макаревич — *Петров В. П., Макаревич М. Л.* Скифская генеалогическая легенда.— СА, 1963, № 1, с. 20—31.

Петровский — *Петровский Н. А.* Словарь русских личных имен.— М. : Сов. энциклопедия, 1966.— 384 с.

Петрученко — *Петрученко О.* Латинско-русский словарь.— М., 1904.— 810 с.

ПЗВ — *План* Змиевых валов: Рукописна карта 1837 р.— 1 л.— ЦНБ АН УРСР. Зал картографії.

Пигулевская — *Пигулевская Н. В.* Имя «Рус» в сирийском источнике VI в. н. э.— В кн.: Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия: Сб. ст. М. : Изд-во АН СССР, 1952, с. 42—48.

Пирский — *Пирский Н.* Исторический очерк поселений Кобелякского уезда вообще и исторический и церковно-статистический очерк населения Кобелякского уезда, расположенных по реке Ворскле в частности.— Кобеляки, 1908.— 252 с.

Пискунов — *Пискунов Ф.* Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи.— Киев, 1882.— 304 с.

Письм.— *Письменники* Західної України 30—50-х років XIX ст. / М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та ін.— К. : Дніпро, 1965.— 652 с.

ПК — *План* Киева. 1695 г.— Б. м., Б. г.— ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів.

ПК, 1894 — *План* г. Киева с предместьями.— Киев, 1894.— 1 л.

ПКОП — *Писцовые* книги Обонежской пятины, 1496 и 1563 гг.— Л. : Изд-во АН СССР, 1930.— IV, 268 с., 1 карта.

П. Л.— *П. Л.* Киево-Михайловский Златоверхий монастырь в его прошлом и настоящем.— Киев, 1885.— 35 с.

Плано Карпини — *Иоанн де Плано Карпини:* История монголов.— Спб., 1911.— XVI, 2, 224.

Погодин — *Погодин А. Д.* Из истории славянских передвижений.— Спб.: Археол. ин-т, 1901.— 167 с.

Погодин, К вопр.— *Погодин А. Л.* К вопросу о варварских именах на южнорусских греческих надписях.— Спб., 1901.— 41 с.

Пог., Пути — *Погодин М.* Пути сообщения в древней России.— М., 1837.— 50 с.

Пог., Раз.— *Погодин М. П.* Разыскания о городах и пределах древних русских княжеств с 1054 по 1240 год.— КГВ, 1894, № 3, с. 40—146.

Подв.— *Подвысоцкий А.* Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении.— Спб., 1885.— 197 с.

Подольская — *Подольская Н. В.* Топонимика Новгородской земли по данным Новгородских памятников XI—XV в. Ч. I. : Дис. ... канд. филол. иаук.— М. 1956.— 287 с.

Полунин — *Полунин Ф.* Географический лексикон Российского государства.— М., 1773.— 215 с.

Пономаренко — *Пономаренко М. Ф.* Гідронімікон Золотоніщини.— ПУОК, 1967, вип. II, с. 28—39.

Попов — *Попов А. И.* Географические названия: Введ. в топонимику.— М.; Л. : Наука, 1965.— 181 с.

Попов, К изучению — *Попов А. И.* К изучению гидронимики Украины.— В кн.: Питання гідроніміки. К. : Наук. думка, 1971, с. 32—38.

Попов, О возможностях — *Попов А. И.* О возможностях совершенствования приемов этимологического исследования.— В кн.: Этимология, 1967. М. : Наука, 1969, с. 119—128.

Пособ.— *Пособие-инструкция* для подготовки и составления региональных словарей русского языка.— М. : Изд-во АН СССР, 1960.— 240 с.

Поспелов — *Поспелов Е. М.* О балтийской гипотезе в севернорусской топонимике.— ВЯ, 1965, № 2, с. 29—38.

Потебня — *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка.— Варшава, 1876—1883.— [Ч.] I. Воронеж, 1876, VI, 243 с.; [Ч.] II. Варшава, 1880. 128 с.; [Ч.] III. 1881. 142, 2с.; [Ч.] IV. 1883. 86, IX, 1 с.

Потебня, СОПИ — *Потебня А. А.* Слово о полку Игореве.— Харьков, 1914.— 233 с.

Похилевич — *Сказания* о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собр. Л. И. Похилевич.— Киев, 1864.— 2, 763 с., 1 табл. ил.

Похил., МЦ — *Похилевич Л.* Монастыри и церкви г. Киева : Прежнее и нынешнее состояние их и средства содержания причтов. А также иноверческие молитвенные дома.— Киев, 1865.— 1, 134 с.

Похил., УКР — *Уезды* Киевский и Радомысльский: Стат. и ист. заметки о всех насел. местностях в этих уездах и с подроб. картами их / Собр. Л. И. Похилевич.— Киев : Оглоблин, 1887.— 2, IX, 305 с., 2 карты.

ППА — *Путешествие* антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века.— М. : императ. О-во истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1897.— Вып. II. VI. 202 с.

Преобр.— *Преображенский А.* Этимологический словарь русского языка. М. : Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1959.— Т. I, 717 с.; Т. II, 718—1284 с.

Преображенский — *Преображенский А.* Этимологический словарь русского языка.— М. : ГИИНС, 1959.— Т. I/II, 1284 с.

Прив.— *Привилегия* или жалованная грамота Речи Посполитой вольному городу Черкассам 1791 г.— КГВ, 1857, № 24.

ПС — *План* сенокосам, состоящим в границах города Киева по правую сторону реки Днепра / Сост. в 1848 г. Рукопис.— ЦНБ АН УРСР. Зал картографії, шифр 22260.

ПСЗРИ — *Полное* собрание законов Российской империи.— Спб., 1882.— Т. II. 493 с.

ПСРЛ, I, 1846 — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1846.— Т. I. Лаврентиевская и Троицкая летописи. X, 269 с., 2 табл.

ПСРЛ, I, 1962 — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Изд-во вост. лит., 1962.— Т. I. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. Фототипическое воспроизведение 2-го изд. 1926/1928 — 540 стб., 541—580 с.

ПСРЛ, I, 1926.— *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Постоянною историко-археографической комиссиею АН СССР.— Л., Изд-во АН СССР, 1926.— Т. I. Вып. I. Повесть временных лет. 2-е изд. XII, 286 с.

ПСРЛ, I, 1927 — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Постоянною историко-археографической комиссиею АН СССР.— Л. : Изд-во АН СССР, 1927.— Т. I. Вып. II. Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку. 2-е изд., с. 287—487.

ПСРЛ, II, 1843.— *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1843.— Т. II. III. Ипатиевская летопись. IX, II, 381 с.

ПСРЛ, II, 1923 — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Государственною Археографическою комиссиею Российской Академии Наук.— Пг., 1923.— Т. II. Ипатьевская летопись. Вып. I. 2-е изд. II, 319 с.

ПСРЛ, II, 1962 — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Изд-во вост. лит., 1962.— Т. II. Ипатьевская летопись. Фототипическое воспроизведение издания 1908 г. XVI с., 938 стб., 87, IV с.

ПСРЛ, III — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1841.— Т. III. Новгородские летописи. IX, 309 с.

ПСРЛ, IV, 1848 — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1848.— Т. IV. Новгородские и Псковские летописи. VIII, 363 с., 1 табл.

ПСРЛ, IV, 1915. I, I — *Полное* собрание русских летописей.— Пг., 1915.— Т. IV. Ч. I. Новгородская четвертая летопись. Вып. I. IX, 320 с.

ПСРЛ, IV, 1917, II, I — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Археографическою комиссиею Мин. нар. просвещения.— Пг., 1917.— Т. IV. Ч. II. Новгородская пятая летопись. Вып. I. VI, 264 с.

ПСРЛ, IV, 1925, I — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Государственною Археографическою комиссиею Российской Академии Наук.— Л., 1925.— Т. IV. Ч. I. Вып. II. Новгородская четвертая летопись. 4, с. 321—536.

ПСРЛ, IV, 1929, I, II — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Государственною Археографическою комиссиею АН СССР.— Л., 1929.— Т. IV. Ч. I. Вып. II. Новгородская четвертая летопись.— II с., с. 321—536.

ПСРЛ, IV, 1929 — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Археографической комиссиею АН СССР.— Л. : Изд-во АН СССР, 1929.— Т. IV. Ч. I. Вып. III. Новгородская четвертая летопись. IV, с. 537—688.

ПСРЛ, V, 1851 — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1851.— Т. V. Софийская первая летопись. VI, 275 с.

ПСРЛ, V, 1925 — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Государственною Археографическою комиссиею Российской Академии Наук.— 2-е изд.— Л. : 1925.— Т. V. Вып. I. Софийская первая летопись. IV, 240 с.

ПСРЛ, VI — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1853.— Т. VI. Софийские летописи. III, 360 с.

ПСРЛ, VII — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1856.— Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку. X, I, 347 с.

ПСРЛ, VIII — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1859.— Т. VIII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. VIII, 303 с., 2 табл.

ПСРЛ, IX — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1862.— Т. IX. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. XXIII, 256 с., 2 табл.

ПСРЛ, IX—X — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1965.— Т. IX—X. Патриаршая или Никоновская летопись. XXIII, 256, 244 с.

ПСРЛ, XIII — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1965.— Т. XIII. [Ч.I]. Патриаршая или Никоновская летопись. V, 533 с.

ПСРЛ, XIV — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1965.— Т. XIV. «Повесть о честном житии царя и великого князя Федора Ивановича всея Руси». «Новый летописец». «Указатели к Никоновской летописи» (IX—XIV тт). 5, 154, 286 с.

ПСРЛ, XV — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1965.— Т. XV. Вып. I. Рогожский летописец. Тверской сборник. VIII, 186, VII, 504 с.

ПСРЛ, XVI — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографическою комиссиею.— Спб., 1889.— Т. XVI. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. 3 с., 2 табл., 319, 70 с.

ПСРЛ, XVII — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою комиссиею.— Спб., 1907.— Т. XVII. Западнорусские летописи. XIV, 650 с.

ПСРЛ, XVIII — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою комиссиею.— Спб., 1913.— Т. XVIII. Симеоновская летопись. III, 316 с.

ПСРЛ, XIX — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою комиссиею.— Спб., 1903. Т. XIX. История о Казанском царстве (Казанский летописец). VIII, 530 с., 2 нл. + 4 табл.

ПСРЛ, XX — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою комиссиею.— Спб., 1910—1914.— Т. XX. Ч. I—II. Львовская летопись. IV, 686 с.

ПСРЛ, XXI — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою комиссиею.— Спб., 1908—1913.— Т. XXI. Книга степенная царского родословия. Ч. I. 1908. VII, 342 с.; Ч. II. 1913. III, 343—708.

ПСРЛ, XXII — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою комиссиею.— Спб., 1911—1914.— Т. XXII. Русский хронограф. Ч. I. 1911. Хронограф редакции 1512 года. VII, 570 с.; Ч. II. 1914. Хронограф Западнорусской редакции. IX, 293 с.

ПСРЛ, XXIII — *Полное* собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорскою Археографическою

комиссиею.— Спб., 1910.— Т. XXIII. Ермолинская летопись. V, 242 с.
ПСРЛ, XXIV — *Полное* собрание русских летописей, издаваемое Археографическою комиссиею.— Пг., 1921.— Т. XXIV. Типографская летопись. III, 272 с.
ПСРЛ, XXV — *Полное* собрание русских летописей.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1949.— Т. XXV. Московский летописный свод конца XV века. 464 с., 2 табл.
ПСРЛ, XXVI — *Полное* собрание русских летописей.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1959.— Т. XXVI. Вологодско-Пермская летопись. 417 с.
ПСРЛ, XXVII — *Полное* собрание русских летописей.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1962.— Т. XXVII. Никаноровская летопись. Сокращенные летописные своды конца XV в. 420 с.
ПСРЛ, XXVIII — *Полное* собрание русских летописей.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1963.— Т. XXVIII. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись). 411 с.
ПСРЛ, XXIX — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1965.— Т. XXIX. Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича. Александро-Невская летопись. Лебедевская летопись. 390 с.
ПСРЛ, XXX — Полное собрание русских летописей.— М. : Наука, 1965.— Т. XXX. Владимирский летописец. Новгородская вторая (Архивская) летопись. 240 с.
ПСРЛ, XXXI — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1968.— Т. XXXI. Летописцы последней четверти XVII в. 263 с.
ПСРЛ, XXXII — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1975.— Т. XXXII. Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. 234 с.
ПСРЛ, XXXIII — *Полное* собрание русских летописей.— Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1977.— Т. XXXIII. Холмогорская летопись. Двинской летописец. 250 с.
ПСРЛ, XXXIV — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1978.— Т. XXXIV. Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы. 304 с.
ПСРЛ, XXXV — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1980.— Т. XXXV. Летописи Белорусско-Литовские. 307 с.
ПСРЛ, XXXVI — *Полное* собрание русских летописей.— М. : Наука, 1980.— Т. XXXVI. Сокр. летоп. св. 1493 г. Сокр. летоп. св. к. 1495 г. 483 с.
ПСРЛ, XXXVII — *Полное* собрание русских летописей.— Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1982.— Т. XXXVII. Устюжские н Вологодские летописи XVI—XVIII вв. 228 с.
ПСУ — *План* сенокосным участкам, лежащим по правую и левую сторонам реки Днепра, выделенным из сенокосов и выгона, принадлежащие городу Киеву для отдачи в оброчное содержание, 1854. г.— (ЦНБ АН УРСР. Відділ картографії).
ПУОК — *Повідомлення* Української ономастичної комісії.— К. : Наук. думка, 1966—1976.— Вип. 1—15.
Пура, Мікротопоніми — *Пура Я. О.* Мікротопоніми Ровенщини від гідротермінів.— У кн.: Питання сучасної ономастики. К. : Наук. думка, 1976, с. 113—120.
Путеводитель — *Путеводитель* по Киеву и его святым местам.— Киев, 1896.— 2,79 с., 1 план.
Радлов — *Радлов В. В.* Опыт словаря тюркских наречий.— Спб. : ИАН, 1893—1911.— Т. I. 1893. 1915 стб., 66 с.; Т. II. 1899. 1814 стб., 64 с.; Т. III. 1905.— 2204 стб., 98 с; Т. IV, 1911, 2230 стб., 107 с.
РАН — *Русская* Академия Наук.
Раппопорт — *Раппопорт А. А.* Очерки истории русского военного зодчества X—XIII вв.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1956. 184 с.
Раппопорт, Нов.— *Раппопорт П. А.* Новые данные по исторической географии Волыни.— Крат. сообщ. о докл. и полевых исслед. Ин-та археологии АН СССР, 1964, **99**, с. 54—58.
Раппопорт, Плеснеск — *Раппопорт П. А.* К вопросу о Плеснеске.— СА, 1965, № 4, с. 92—103.
Ратич — *Ратич О. О.* Місцезнаходження і топографія літописного Звенигорода.— У кн.: Матеріали другої Поділ. іст.-краєзнавчої конф. Львів : Каменяр, 1968, с. 137—138.
Ратич, Др.— *Ратич А. А.* Древнерусские городища в Судовой Вишне (Львовская обл. Украинской ССР).— В кн.: Тез. докл. сов. делегации на I Междунар. коигр. слав. археологии в Варшаве (сент. 1965). М., 1965, с. 49—52.
Ратич Древн.— *Ратич О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР.— Львів : Вид-во АН УРСР, 1957.— 96 с., 1 карта.
Редько — *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ.— К. : Рад. школа, 1969.— 255 с.
Редько, Суч.— *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища.— К. : Наук. думка, 1966.— 216 с., 1 карта, 1 табл.
Реестра — *Реестра* всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, 1649 года октября 16 дня, составленные и изданные по подлиннику с предисловием О. М. Бодянского и двумя литографированными снимками.— Чтения ОИДР, 1874, кн. II, апр.— июнь, отд. II, с. 1—214; кн. III, июль — сент., с. 215—337.
РЕІУ — *Радянська* Енциклопедія Історії України.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1969—1972. Т. I. 1969. 550 с.; Т. II. 1970. 582 с.; Т. III. 1971. 575 с.; Т. IV. 1972. 575 с.
Речник — *Речник* српскохрватского књижевног језика.— Нови Сад : Матица српска; Загреб: Матица хрватска, 1967—1973.— Књ. I. 1967. 966 с.; књ. II, 1967. 862 с.; Књ. 'III.

1969. 910 с.; Књ. IV. 1971. 1006 с.; Књ. V. 1973. 1038 с.

РИБ — *Русская* историческая библиотека.

Рикман — *Рикман Э. А.* Города Тверского княжества и сухопутные дороги.— В кн.: Культура древней Руси. М. : Наука, 1966, с. 122—134.

Рогович — *Рогович А. С.* Опыт словаря народных названий растений Юго-западной России, с некоторыми поверьями и рассказами о них.— Зап. Юго-зап. Отд. императ. Геогр. о-ва, 1874, т. I, с. 109—178.

Родаченко — *Родаченко І.* У назві Києва — ім'я Кий.— Робітн. газ., 1972, 21 трав., с. 4.

Рожаиецкий — *Рожанецкий С.* Из истории Киева и Днепра в былевом эпосе.— ИОРЯС, 1901. Т. XVI. Кн. I.

Розов — *Южнорусские* грамоты, собранные В. Розовым.— Киев, 1917.— 176, 75 с.

Розов, 1928 — *Розов В.* Українські грамоти XIV і першої половини XV ст.— К., 1928.— Т. I. 176, 75, IX с.

РОПК — *Румянцевская* опись Киевского полка. ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, шифр: X. 10897.

Роспонд, Киев — *Роспонд С.* Значение древнерусской ономастики для истории : К этимологии топонима Киев.— ВЯ, 1968, № 1, с. 103—111.

Роспонд, Miscellanea — *Роспонд С.* Miscellanea onomastica rossica.— В кн.: Восточнославянская ономастика. М. : Наука, 1979, с. 5—47.

Роспонд, Стр.— *Роспонд С.* Структура и стратиграфия древнерусских топонимов.— В кн.: Восточнославянская ономастика. М. : Наука, 1972, с. 9—89.

РП — *Текст* «Русской Правды» на основании четырех списков разных редакций / Издал Н. Калачов.— 2-е изд. М., 1847.— VI, 52 с., 3 л. ил.

Рум., Коз. Полт. полка — *Козаки* Полтавского полка по материалам Румянцевской описи.— Полтава, 1913.— Ч. I. XII, 301 с.

РУС — *Русско-украинский* словарь.— Киев : Наук. думка, 1968.— Т. I. 700 с.; Т. II. 756 с.; Т. III. 727 с.

Рус. РТ — *Руссов А. А.* Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия. Киев, 1876.— 150 с., 2 карты.

Русанівський — *Українські* грамоти XV ст. / Підгот. тексту В. М. Русанівського.— К. : Наук. думка, 1965.— 163 с.

Русанова, Тимощук — *Русанова И. Т., Тимощук Б. А.* Древнерусское Поднестровье. Ист.-краеведч. очерки.— Ужгород : Карпати, 1981.— 140 с.

Русов — *Русов А. А.* Описание Черниговской губернии: Научное исследование.— Чернигов, 1898—1899.— Т. I. 1898. XI, 654 с.; Т. II. 1899. XI, 704 с.

Русс., Тр.— *Русские* тракты в конце XVII и начале XVIII вв. и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия / Реф. А. А. Руссова.— Киев, 1876. 150 с., 2 карты.

РФВ — *Русский* филологический вестник.

Рыбаков — *Рыбаков Б. А.* Дон и Донец в «Слове о полку Игореве».— Науч. докл. высшей школы. Ист. науки, 1958, № 1, с. 5—11.

Рыбаков, ГС — *Рыбаков Б. А.* Геродотова Скифия.— М. : Наука, 1979.— 247 с.

Рыбаков, ДР — *Рыбаков Б. А.* Древняя Русь: Сказания, былины, летописи.— М. : Из-во АН СССР, 1963.— 361 с.

Рыбаков, ДС — *Рыбаков Б.* Древние славяне в Причерноморье.— Славяне, 1954, № 2, с. 22—26.

Рыбаков, ЗБ — *Рыбаков Б. А.* «Застава богатырская» на Стугне.—В кн.: Города феодальной России. М., 1966.

Рыбаков, Идриси — *Рыбаков Б. А.* Русские земли на карте Идриси 1154 года.— КСИИМК, 1952, вып. 43, с. 3—44.

Рыбаков, карта — *Рыбаков Б. А.* Схематическая карта населенных пунктов домонгольской Руси.— В кн.: История культуры древней Руси: Домонгол. период. I. Материальная культура. М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948, с. 31.

Рыбаков, ПВРИ — *Рыбаков Б. А.* Первые века русской истории.— М. : Наука, 1964.— 240 с.

Рыбаков, Политич.— *Рыбаков Б. А.* Политическое и военное значение южной «Русской земли» в эпоху «Слова о полку Игореве».— В кн.: Историческая география России. М. : Мысль, 1970, с.

Рыбаков, ППР — *Рыбаков Б. А.* Проблема происхождения Руси.— В кн.: Очерки истории СССР. VIII—IX ст. М. : Изд-во АН СССР, 1958.

Рыбаков, РДН — *Рыбаков Б. А.* Русские датированные надписи XI—XIV веков.— М. : Наука, 1964.— 48 с.

Рыбаков, Русск.— *Рыбаков Б. А.* Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве».— М. : Наука, 1972.— 520 с.

Рыбаков, СОПИ — *Рыбаков Б. А.* «Слово о полку Игореве» и его современники.— М. : Наука, 1971.— 295 с.

Рыбаков, СЯ — *Рыбаков Б. А.* Основные проблемы изучения славянского язычества.— М. : Наука, 1964.— 9 с.

Рыбаков, Торческ — *Рыбаков Б. А.* Торческ — город черных клобуков.— В кн.: Археологические открытия 1966 года. М. : Наука, 1967, с. 243—245.

Рыбаков, Уличи — *Рыбаков Б. А.* Уличи.— КСИИМК, 1950, вып. 35, с. 3—17.

Рыдзевская — *Рыдзевская Е. А.* Древняя Русь и Скандинавия в IX—XIV в.: Материалы и исслед.— М. : Наука, 1978.— 240 с.

Рыдзевская, Березань — *Рыдзевская Е. А.* О названии острова Березань.— СА, 1947, т. IX, с. 79—88.

Рясянен — *Рясянен М.* Материалы по исторической фонетике тюркских языков.— М. : Изд-во иностр. лит., 1955.— 221 с.

СА — *Советская* археология
Саббатовский — *Саббатовский А.* Очерк истории женских монастырей в г. Киеве, Середина 2-й пол. XIX в.— ЦНБ АН УРСР. Відділ рукоп.; шифр: Дис. 805.
Самовидец — *Летопись* Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник: Хмельницкой, «Короткого описания Малороссии» и «Собрания исторического». Издана Киевскою временною комиссиею для разбора древних актов.— Киев, 1878.— 570 с.
Самойлов — *Самойлов Н.* Киев в начале своего существования, блеске, славе и величии, разрушений и возобновлений с историческим описанием двух первых церквей, сооруженных равноапостольным князем Владимиром, по восприятии святого крещения в 989 г. и существующих поныне в Киеве с планом и видами оных церквей.— М., 1834.— 72 с., 1 план.
Самойловський — *Самойловський І. М.* Переяславські змійові вали.— УІЖ, 1971, № 3, с. 101—102.
Самоквасов — *Самоквасов Д. Я.* Древние города России: Историко-юридическое исследование.— Спб., 1873.— I, 165, 25, I с., 1 ил.
Самоквасов, Мог.— *Самоквасов Д.* Могилы русской земли.— М., 1908.— 135 с.
Сб.— *Сборник* летописей, относящихся к истории Южной и Западной России / Изданный Комис. для разбора древних актов, состоящей при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.— Киев, 1888.— II, LXI, 332 с.
СБГ — *Слоўнік* беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: В 5-ці т.— Мінск : Навука і тэхніка, 1980.— Т. II. 728 с.
Сб. ОРЯС — *Сборник* Отделения русского языка и словесности.
Свенцицький — *Свєнцицький І.* Нариси з історії української мови.— Львів : Діло, 1920.— 100 с.
СВМ — *Список* водяных мельниц Черниговского полку.— Чернигов, 1742.— 63 с.
СГУ — *Словник* гідронімів України. К. : Наук. думка, 1979.— 781, 1 карта.
СД — *Список* дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии.— Полтава, 1898.— 4, 792, 2 с.
СДИ — *Сборник* документов по истории СССР / Под. ред. В. В. Мавродина.— М. : Высш. школа, 1970.— Ч. I. IX—XIII вв. 252 с.
Севортян, Б.— *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков : Общетюрк. и межтюрк. основы на букву «Б».— М. : Наука, 1978.— 349 с.
Севортян, Общ.— *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков: Общетюрк. и межтюрк. основы на гласные.— М. : Наука, 1974.— 767 с.
Селищев, Сл.— *Селищев А. М.* Славянское языкознание: Зап.-слав. языки.— М. : Учпедгиз, 1941.— Т. I, 467 с.
Семенов — *Семенов (Тян-Шанский) П. П.* Географическо-статистический словарь Российской империи / Сост. по поручению императ. Рус. геогр. о-ва действ. чл. о-ва П. Семенов при содействии чл.: В. Зверянского, Р. Манка, Л. Майкова и Н. Филиппова.— Спб., 1863—1885.— Т. I. 1863. VIII, 716 с.; Т. II. 1865. 898 с.; Т. III. 1867. 743 с.; Т. IV, 1873. 867 с.; Т. V. 1885. 1000 с.
Семенова — *Семенова М. Ф.* Восточнославянско-латышские языковые связи по данным топонимики.— В кн.: Изучение географических названий : Вопр. географии. М. : Мысль, 1966, с. 111—114.
Семенов-Зусер — *Семенов-Зусер С. А.* Скифская проблема в отечественной науке, 1692—1947.— Харьков : Мистецтво, 1947.— 192 с.
Сементовский — *Сказание* о ловах князей киевских / Соч. чл.-сотрудника Рус. геогр. и чл.-кор. С.-Петерб. археол.-нумизмат. о-ва Н. Сементовского.— Спб., 1857.— 18 с.
Сементовский, КД — *Сементовский Н.* Киев и его достопамятности.— Киев, 1852.— 254 с.
Сементовский, Киев, 1864 — *Сементовский Н.* Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников.— Киев, 1864.— 242 с.
Сементовский, Киев — *Сементовский Н.* Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников.— Киев, 1871.— 238 с.
Сербина — *Сербина К. Н.* Источники Книги Большего чертежа.— Ист. зап., 1947, т. 23, с. 290—324.
Сенчук — *Сенчук І. В.* Словник лівобережно-поліських говірок.— Чернігів, 1979. Рукопис.
Серг., Бесс — *Сергиевский М. В.* Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории.— Изв. АН СССР, 1946, № 4, с. 333—350.
Сергеев — *Сергеев А. Н.* Опыт объяснения названий русских городов и селений.— Древ. и новая Россия, 1876, **2**, № 8, с. 344—361.
Сергиевский — *Сергиевский М. В.* Молдаво-славянские этюды.— М. : Изд-во АН СССР, 1959.— 212 с.
Середонин — *Историческая* география: Лекции проф. С. М. Середонина. Пг. : Петрогр. археол. ин-т, 1916.— 129 с.
СИ — *Слово* Иллариона.— Русская хрестоматия / Сост. Ф. Буслаев.— М., 1901.
СИРИО — *Сборник* императорского русского исторического общества.— Спб., 1882—1887.— Т. XXXV. 1882; 6. XLI. 1884; LIX, 1887.
Скальковский — *Скальковский А.* История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского.— Одесса, 1885—1886.— Ч. I. 1885. 302 с.; Ч. II. 1886, 358 с.; Ч. III. 330 с.
Скальковский, Хр.— *Хронологическое* обозрение истории Новороссийского края 1730—1823 / Сост. А. Скальковским.— Одесса, 1836.— Ч. I. (с 1731 по 1796 г.). 6, XI, 3, 288, 1. с.; Ч. II. 1838. IV, 4 неп., 342 с.

СККГ — *Специальная* карта Киевской губернии, 1852 г.— Б. м., б. г.— 1 с.
Скржинская — *Скржинская Е. И.* О склове-нах и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуне.—Визант. временник, 1957, т. XII, с. 3—30.
Слово — *Орлов А. С.* Слово о полку Игореве.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1938.— 176 с.
Сл. СОПИ — *Словарь-справочник* «Слова о полку Игореве».— М; Л. : Наука, 1965—1978.— Вып. I. 1965. 199 с.; Вып. II. 1967. 214 с.; Вып. III. 1969. 182 с.; Вып. IV. 1973. 234 с.; Вып. V. 1978. 264 с.
Случанко-Поплавский — *Случанко-Поплавский В.* Керчь.— Симферополь : Крым, 1967.— 84 с.
Сл. Шевченка — *Словник* мови Шевченка: В 2-х т.— К. : Наук. думка, 1964.— Т. I. 484 с.; Т. II. 566 с.
Слюсарев — *Слюсарев Д.* Церкви и монастыри, построенные в Киеве князьями, начиная с сыновей Ярослава до прекращения киевского великокняжения.— Киев, 1892.— 103 с.
Смірнов — *Смірнов П.* Волзький шлях і стародавні руси: Нариси з руської історії. VI—IX вв.— К., 1928.— 229 с.
Смирнов — *Смирнов А.* О «Слове о полку Игореве».— Филол. зап., Воронеж, 1875, вып. VI, с. 1—36; 1876, вып. I, с. 37—58; вып. II, с. 59—94; вып. III, с. 95—122; вып. V, с. 123—154; вып. VI, с. 155—189; 1887, вып. III, с. 1—18; вып. V/VI, с. 19—49; 1878, вып. II, с. 49—73; вып. III, с. 73—103; вып. IV, с. 105—131; вып. V, с. 131—209; вып. VI, с. 211—247.
Смирнов, Савр.— *Смирнов К. Ф.* Савроматы. Ранняя история и культура сарматов.— М. : Наука, 1964.— 379 с.
Смолицкая — *Смолицкая Г. П.* Корь (корек) как географический термин.— В кн.: Местные географические термины в топонимии. М. : Изд-во АН СССР, 1966, с. 23—24.
Смолицкая, Некр.— *Смолицкая Г. П.* Некоторые аспекты топонимии как источника исторической географии населения.— В кн.: Топонимика на службе географии. М. : Мысль, 1979, с. 77—89 (Вопр. географии; Т. 110).
Смолицкая, Ока — *Смолицкая Г. П.* Гидронимия бассейна Оки.— М. : Наука, 1976.— 403 с.
СНЖ — *Словарь* названий жителей СССР.— М. : Рус. яз., 1975.— 616 с.
СНМ Кв — *Списки* населенных мест Российской империи : Список насел. мест Киев. губернии.— Киев : Киев. губерн. стат. ком., 1900.— LXXXIII, 1806 с., 1 карта.
СНМ Хрс — *Списки* населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. Вып. XLVII. Херсонская губерния.— Спб. : Центр. стат. ком., 1868.— LXXX, 189 с., 1 карта.
СНМ Чрг — *Списки населенных* мест Российской империи по сведениям 1859 года. Вып. XLVIII. Черниговская губерния / Обраб. Н. Штиглицем.— Спб.: Центр. стат. ком., 1866.— LX, 229 с., 1 карта.
Соболевский — *Соболевский А. И.* Русско-скифские этюды.— I—XII.— ИОРЯС РАН, 1921/1923, т. XXVI, с. 1—44.
Соболевский, Лекции — *Соболевский А. И.* Лекции по истории русского языка.— М., 1903.— 4, 303 с.
Соболевский, Лингв.— *Соболевский А. И.* Лингвистические и археологические наблюдения.— Рус. филол. вестн., Варшава, 1910, № 3/4.
Соболевский, Неск.— *Соболевский А.* Несколько этнографических названий.— РФВ, 1910, № 2.
Соболевский, Нов.— *Соболевский А.* Новые русско-скифские этюды.— ИОРЯС АН СССР, 1926, т. XXXI, с. 10—30.
Соболевский, РСЭ — *Соболевский А. И.* Русско-скифские этюды. XIII—XX.— ИОРЯС РАН, 1922, 1924, т. XXVII, с. 252—310.
Соболевский, «Третье» — *Соболевский А. И.* «Третье» русское племя.— Докл. АН СССР, 1929, № 4, с. 55—58.
Соболевский, Укр.— *Соболевский А. И.* Население Украины в XVI веке.— ЖСт.,1893, № 3, с. 396—399.
Соловьев, I — *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен: В 15-ти т.— М. : Соцэкгиз, 1959.— Кн. I, Т. I/II. 811 с.
Соловьев, Визант.— *Соловьев А. В.* Византийское имя России.—Визант. временник, 1957, т. XII, с. 134—155.
СОПИ — «Слово о плъку Игоревѣ» та його поетичні переклади і переспіви.— К. : Наук. думка, 1967.— 523 с.
Софронеико — *Софроненко К. А.* Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI—XIII вв.— М., 1955.— 180 с.
СПБ — *Список* поселень Білоцерківщини.— Біла Церква : Білоцерк. Окр. стат. бюро ЦСУ, 1926.— 2, VII, 94 с.
Спрогис — *Спрогис И. Я.* Географический словарь древней Жомойтской земли XVI ст., составленный по 40 актовым книгам Российского земского суда.— Вильна, 1888.— XX, 364 с.
СРДГ — *Словарь* русских донских говоров : В 3-х т.— [Ростов н/Д] : Изд-во Рост. ун-та., 1975—1976.— Т. I. 1975. 172 с.; Т. II. 1976. 224 с.; Т. III, 1976. 208 с.
Срезневский — *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.— Спб.: ОРЯС императ. Академии Наук, 1893—1909.— Т. I. 1893. 1419, 49 с.; Т. II. 1895. 1802 с.; Т. III. 1903. 1683. 271, 13 с.
Срезневский, Свят.— *Срезневский И. И.* Святилища и обряды языческого богослужения древних славян, по свидетельствам современным и преданиям.— Харьков, 1846.— 4, 107 с.
СРНГ — *Словарь* русских народных говоров.— М.; Л. : Наука, 1965—1982.— Вып. I—XIX.
СРЯ XI—XVII — *Словарь* русского языка XI—XVII вв.— М. : Наука, 1975—1980.— Вып. I. 1975. 371 с., 1 вкл.; Вып. II. 1975. 319 с.,

1 вкл.; Вип. III. 1976. 288 с. 1 вкл.; Вип. IV. 1977. 403 с., 1 вкл.; Вип. V, 1978. 392 с., 1 вкл.; Вип. VI. 1979. 359 с., 1 вкл.; Вип. VII. 1980, 493 с.; Вип. VIII, 1981. 351 с.; Вип. IX. 1982, 357 с.

СС — *Синоніма* славенороссская.— В кн.: Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. К. : Наук. думка, 1964, с. 98—172.

ССРЛЯ — *Словарь* современного русского литературного языка : В 17-ти т.— М.; Л. : Наука, 1948—1979.

ССУМ — *Словник* староукраїнської мови.— К. : Наук. думка, 1977.— Т. І. 630 с.; 1978. Т. II. 591 с.

Станівський — *Станівський М. Ф.* Старослов'янська мова.— Львів : Вид-во Льв. ун-ту, 1964.— 470 с.

Стороженко, IV — *Стороженки:* Фамил. арх.— Киев, 1908.— Т. VI. XVIII, 798 с.

Стороженко, Баторий — *Стороженко А. В.* Стефан Баторий и днепровские казаки: Исслед., памятники, документы.— К., 1904.— 327 с.

Стороженко, Борисполь — *Стороженко А.* К истории местечка Борисполя Полтавской губернии.— КС, 1897, т. III, с. 507—518.

Стороженко, Ист.— *Стороженко Н.* История составления «Топографического описания Черниговского наместничества» Шафонского.— Б. м., Б. г.— 34 с.

Стороженко, Оч.— *Стороженко А. Н.* Очерки Переяславской старины : Изв., док. и заметки.— Киев, 1900.— 3, 236 с., 1 ил.

Стороженко, Торки — *Стороженко А.* Где жили переяславские торки? — КС, 1899, т. LXIV, № 2, с. 283—290.

Стрижак, Ет.— *Стрижак О. С.* Етимологічні етюди: Звідки назва міста.— УМЛШ, 1967, № 8, с. 83—84.

Стрижак, Етим.— *Стрижак О. С.* Етимологічні етюди : Звідки назва міста.— УМЛШ, 1967, № 7, с. 84—88.

Стрижак, Зв.— *Стрижак О. С.* Етимологічні етюди: Звідки назва краю.— УМЛШ, 1968, № 10, с. 83—86.

Стрижак, Місто — *Стрижак О. С.* Етимологічні етюди: Звідки назва міста.— УМЛШ, 1968, № 3, с. 83—84.

Стрижак, Назви уходів — *Стрижак О. С.* Назви уходів на території Полтавщини XVI ст.— В кн.: Дослідження з мовознавства. К. : Вид-во АН УРСР, 1962, с. 49—56.

Стрижак, НР — *Стрижак О. С.* Назви розповідають.— К. Т-во «Знання» УРСР, 1967.— 40 с.

Стрижак, НРЗХ — *Стрижак О. С.* Назви річок Запоріжжя і Херсонщини (Нижньонаддніпрянське Лівобережжя).— К. : Наук. думка, 1967.— 124 с.

Стрижак, НРП — *Стрижак О. С.* Назви річок Полтавщини.— К. : Вид-во АН УРСР, 1963.— 112 с.

Стрижак, ПГН — *Стрижак О. С.* Про що розповідають географічні назви.— К. : Наук. думка, 1967.— 128 с.

Стрижак, ППНП — *Стрижак О. С.* Про походження назв населених пунктів Полтавщини, XIV—XVI ст. — В кн.: Питання топоніміки та ономастики. К. : Вид-во АН УРСР, 1962, с. 80—95.

Стрижак, ПСГ — *Стрижак О. С.* Полтавсько-слобожанські Груні.— В кн.: Територіальні діалекти і власні назви. К. : Наук. думка, 1965, с. 178—192.

Стрижак, Сіверяни — *Стрижак О. С.* Сіверяни.— М-во, 1973, № 1, с. 64—76.

Стрижак, Сіверськодонецьк — *Стрижак О. С.* Сіверськодонецьк чи «Северодонецьк».— М-во, 1968, № 1, с. 55—56.

Стрижак, Сян — *Стрижак О. С.* Сян чи «Сан»? — М-во, 1969, № 2, с. 74—78.

Сулейменов — *Сулейменов О.* Аз и Я. Книга благонамеренного читателя.— Алма-Ата: Жазушы, 1975.— 303 с.

Сулим. арх.— *Сулимовский* архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей. XVII—XVIII вв.— Киев, 1884.— 316 с., 5 портр.

СУМ — *Словник* української мови.— К. : Наук. думка, 1970—1980. Т. І. 1970. 699 с.; Т. II. 1971. 550 с.; Т. III. 1972. 744 с.; Т. IV. 1973. 840 с.; Т. V. 1974. 840 с.; Т. VI. 1975. 832 с.; Т. VII. 1976. 723 с.; Т. VIII. 1977. 927 с.; Т. IX. 1978. 916 с.; Т. X. 1979. 658 с.; Т. XI. 1980. 699 с.

Сумцов — *Сумцов Н. Ф.* Местные названия в украинской народной словесности.— КС, 1886, № 10, с. 265—298.

Сумцов, Мал. геогр. ном.— *Сумцов Н. Ф.* Малорусская географическая номенклатура.— КС, 1886, № 7, с. 456—489.

Суперанская — *Суперанская А. В.* Топонимический словарь Крыма.— В кн.: Питання сучасної ономастики. К. : Наук. думка, 1976, с. 175—179.

СЭ — *Советская* этнография.

Татищев — *Татищев В. Н.* История российская : В 7-ми т.— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1962—1963.— Т. І. 1962. 500 с.; Т. II. 1963. 352 с.

Теодорович — *Теодорович Н. И.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии.— Почаев, 1888—1903.— Т. І. 1888. 431, IV с.; Т. II. 1899. 2, 435—1120, VII с.; Т. III. 1893. 2, 687, IX с.; Т. IV. 1899. 2, 926, VI с.; Т. V. 1903. 4,559, 9, V, 2 с.

Тепляшина — *Тепляшина Т. И.* Этноним бесермяне.— М. : Наука, 1970, с. 177—188.

Тершаковець — *Тершаковець М.* Переказ про Кия, Щека і Хорива та їх сестру Либідь: [Епізод із укр.-герм. взаємин дав. доби].— Зб. іст.-філ. відділу ВУАН, 1928, кн. IV, № 76, с. 399—425.

Тимощук — *Тимощук Б. А.* Исчезнувшие города Буковины.— ВИ, 1964, № 5, с. 213—217.

Тимощук, ЛМБ — *Тимощук Б. О.* Літописні міста Буковини за археологічними даними.— УІЖ, 1960, № 6, с. 164—166.

Тимченко — *Історичний* словник українського язика / Ред. Є. Тимченко.— X.; К. : ДВУ, 1930.— Т. І. Зошит І. XXIV, 528 с.
Тихомиров — *Тихомиров М. Н.* Древнерусские города.— 2-е изд.— М. : Госполитиздат, 1956.— 478 с., 6 схем.
Тихомиров, РЛ — *Тихомиров М. Н.* Русское летописание.— М. : Наука, 1979.— 384 с.
Тихомиров, Русск. пр.— *Тихомиров М. Н.* Пособие для изучения Русской правды.— [М.] : Изд-во Моск. ун-та, 1953.— 192 с.
Тихомиров, Сп.— *Тихомиров М. Н.* Список русских городов дальних и ближних.— Ист. зап., 1952, т. XL, с. 214—259.
Ткаченко — *Ткаченко О.* Про походження назви Русь.— УМШ, 1959, № 6, с. 64—66.
Ткаченко, Кременчуччина — *Ткаченко М.* Нарис історії Кременчуччини до початку XVIII ст.— Зап. іст.-філ. відділу ВУАН, 1929, кн. XXIV, с. 55—78.
ТК ЦНБ — *Топонімічна* картотека Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (м. Київ).
ТОДРЛ — *Труды* Отдела древнерусской литературы.
Толкачев — *Толкачев А. И.* О названии Днепровских порогов в сочинении Константина Багрянородного «De administrando imperio».— В кн.: Историческая грамматика и лексикология русского языка. М. : Изд-во АН СССР, 1962, с. 29—60.
Толочко — *Толочко П. П.* Історична топографія стародавнього Києва.— К. : Наук. думка, 1970.— 219 с.— 2-ге вид. 1972.
Толочко, ДК — *Толочко П. П.* Древний Киев.— Киев. : Наук. думка, 1976.— 207 с.
Толочко, КК — *Толочко П. П.* Копирів кінець древнього Києва.— УІЖ, 1963, № 5, с. 116—117.
Толочко, ККЗ — *Толочко П. П.* Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII—XIII веков.— Киев : Наук. думка, 1980.— 222 с.
Толочко, ТКП — *Толочко П. П.* Тайны киевских подземелий.— Киев : Наук. думка, 1971.— 84 с.
Толстой — *Толстой И. И.* Сербско-хорватско-русский словарь : Около 50 000 слов.— М. : Изд-во иностр. и нац. словарей, 1957.— 1168 с.
Толстой — *Толстой Н. И.* К проблеме изучения славянских местных географических терминов.— Вопр. географии, 1970, 81, с. 46—53.
Топоров, ПЯ — *Топоров В. Н.* Прусский язык : Словарь.: В 3-х т.— М. : Наука, 1975—1980.— Т. І. 1975. 399 с.; Т. II. 1979, 352 с.; Т. III. 1980. 384 с.
ТПУАК — *Труды* Полтавской ученой архивной комиссии.
Тр. КДА — *Труды* Киевской духовной академии.
Трощинский — *Трощинский Д. А.* Памятная книжка и адрес-календарь Полтавской губернии.— Полтава, 1887.
Тр. Под., VI — *Труды* Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. Н. И. Яворского, Е И. Семинского.— Каменец-Подольск, 1893.— Вып. VI.
Тр. Под., IX — *Труды* Подольского епархиального историко-статистического комитета.— Каменец-Подольск, 1901.— XIII, 1064, 175 с.
ТРС — *Турецко-русский* словарь.— М. : Рус. яз., 1977.— 966 с.
Трубачев, Indoarica — *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. Источники. Интерпретация. Реконструкция.— ВЯ, 1981, № 2, с. 3—21.
Трубачев — *Трубачев О. Н.* Названия рек правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этн. интерпретация.— М. : Наука, 1968.— 290 с.
Трубачев, ВЯ — *Трубачев О. Н.* Лингвистическая периферия древнейшего славянства : Индоарийцы в Сев. Причерноморье.— ВЯ, 1977, № 6, с. 13—29.
Трубачев, Происх.— *Трубачев О. Н.* Происхождение названий домашних животных в славянских языках.— М. : Изд-во АН СССР, 1960.— 115 с.
Трубачев, Ранн.— *Трубачев О. Н.* Ранние славянские этнонимы — свидетели миграции славян.— ВЯ, 1974, № 6, с. 48—67.
Трубачев, Ст. Скифия — *Трубачев О. Н.* «Старая Скифия» (Ἀρχαίη Σκυθίη) Геродота (IV, 99) и славяне. Лингвистический аспект.— ВЯ, 1979, № 4, с. 29—45.
Трубачев, СЯ — *Трубачев О. Н.* Лингвистическая периферия древнейшего славянства : Индоарийцы в Северном Причерноморье.— В кн.: Слав. языкознание : VIII Междунар. съезд славистов. Докл. сов. делегации. М. : Наука, 1978, с. 386—405.
Трубачев, Temarundam — *Трубачев О. Н.* Temarundam «Matrem maris». К вопросу о языке индоевропейского населения Приазовья.— В кн.: Античная балканистика. 2. Предварительные материалы. М. : Наука, 1975, с. 38—47.
Трубачев, Уличи — *Трубачев О. Н.* О племенном названии уличи.— Вопр. слав. языкознания, 1961, вып. 5, с. 186—190.
Трубачев, Этим.— *Трубачев О. Н.* Этимологические исследования и лексическая семантика.— В кн.: Принципы и методы семантических исследоваиий. М. : Наука, 1976, с. 147—179.
Труды ПАС — *Труды* Первого археологического съезда в Москве.— М., 1869.— Т. І. 1871.— CXL, 318 с.; Т. II. с. 319—852, IV с.
ТТ — *Топоров В. Н., Трубачев О. Н.* Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья.— М. : Изд-во АН СССР, 1962.— 270 с., 13 карт.
ТТАС — *Труды* Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1844 г.— Киев, 1878.— Т. І. LXXXV, 352 с.; Т. II. III, 361 с.
Тупиков — *Тупиков Н. М.* Словарь древнерусских личных собственных имен.— Зап. Отд-ния рус. и слав. археологии императ. Рус. археол. о-ва, 1903, т. VI.

Тутк.— *Тутковський П. А.* Словник геологічної термінології : (Проект.).— К. : Держвидав України, 1923.— 201 с.
УАЗ — *Український* археографічний збірник.
УГ — *Українські* грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступ. стаття і комент. В. М. Русанівського.— К. : Наук. думка, 1965.— 163 с.
УИ — *Университетские* известия.
УІЖ — *Український* історичний журнал.
Ук. ПСРЛ, I—II — *Указатель* к первым осьми томам Полного собрания русских летописей.— Спб., 1898—1907.— Отд. I. 1898. Указатель именной. 459, 397, XXVII с.; Отд. II. 1907. Указатель географический. 576, XIII с.
Укр. Арх.— *Український* архів. Видає Археографічна комісія Всеукраїнської Академії наук.— Т. IV. Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку.— К., 1931.— VII, 185 с.
УЛС — *Устюжский* летописный свод (Архангелогородской летописец).— М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1950.— 128 с.
УМШ — *Українська* мова в школі.
УМЛШ — *Українська* мова і література в школі.
УРЕ — *Українська* Радянська Енциклопедія : В 17-ти т.— К. : Голов. ред. УРЕ, 1959—1965.
УРС — *Українсько-російський* словннк : В 6-ти т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1953—1963.
УРС, 1975 — *Українсько-російський* словник.— К. : Наук. думка, 1975.— 944 с.
Уч. зап.— *Ученые* записки.
Фаминцын — *Фаминцын А. С.* Божества древних славян : Исслед.— Спб., 1884.— 2, 331, 2 с.
Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка.— М. : Прогресс, 1964—1973.— Т. I. 1964. 562 с.; Т. II. 1967. 671 с.; Т. III. 1971. 827 с.; Т. IV. 1973. 855 с.
Федоров — *Федоров Г. Б.* Население Прутско-Днестровского междуречья в первом тысячелетии н. э.— М. : Изд-во АН СССР, 1960.— 280 с.
Федорова — *Федорова Э. В.* Архаическая лексика в печорских пословицах и поговорках.— В кн.: Северорусские говоры. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1970, вып. 1, с. 128—139.
Филин — *Филин Ф. П.* О лексико-семантических группах слов.— В кн.: Езиковедски изследования в чест иа академик Стефан Младенов. София : Изд-во БАН, 1957, с. 523—538.
Филин, Лекс.— *Филин Ф. П.* Лексика русского языка древнекиевской эпохи.— Л., 1949.— 286 с.
Филин, Происх.— *Филин Ф. П.* Происхождение русского, украинского и белорусского языков.— Л. : Наука, 1972.— 655 с.
Филиппченко — *Филиппченко М. Е.* Мошногородищеиское имеиие Е. А. Балашевой, Киевской губернии, Черкасского уезда, при местечках Мошны и Городище.— Киев. 1896.— X, 574, 2 с.
Флоринский — *Флоринский В. М.* Заметка о происхождении слова «Сибирь».— Томск, 1889.
Фоменко — *Фоменко В.* К топонимике Приазовья.— Донбасс, 1964, № 6, с. 88—90.
Фоменко, Зв.— *Фоменко В.* Звідки ця назва? — Дніпропетровськ : Промінь, 1969.— 103 с.
Фоменко — *Фоменко В. Г.* Тюркские элементы в топонимике Запорожья.— Изв. Всесоюз. геогр. о-ва, 1964, т. XCVI, вып. 1, с. 70—73.
Фоменко, Хортиця — *Фоменко В.* Острів Хортиця на перших картах Нижнього Дніпра.— Арх. України, 1969, № 4, с. 49—52.
Фотинский — *Фотинский О. А.* О происхождении южнорусского казачества.— Житомир, 1903.— 94 с.
Франко — *Франко І.* Назвознавчі праці.— Вінніпег, 1957.— 80 с.
Фролова — *Фролова С. В.* Древнерусские топонимы-посессивы с суффиксом -ов.— В кн.: Ономастика Поволжья. 2. (Материалы II Поволж. конф.). Горький, 1971, с. 112—117.
Фунд.— *Фундуклей И.* Статистическое описание Киевской губернии.— Спб., 1852.— Ч. I. 549, 16 с.
Фундуклей, ОКГ — *Фундуклей И.* Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии.— Киев; Глинсберг, 1848.— 124, 4 с.
Хабургаев — *Хабургаев Г. А.* Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза.— М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979.— 230 с.
Халанский — *Халанский М.* Великорусские былины Киевского цикла.— РФВ, 1895, т. XIII.
Халанский, ГН — *Халанский М.* О некоторых географических названиях в русском и южнославянском героическом эпосе.— РФВ, 1901, т. XV, с. 318—338.
ХВЕВ — *Холмско-Варшавский* епархиальный вестник.
Хожд. Котова — *Котов Ф. А.* Хождение иа Восток (1-я четверть XVII в.).— ИОРЯС, 1907, XII, 1, с. 67—125.
Хостник — *Хостник М.* Словинско-русский словарь.— Горица, 1901.— XVI, 391 с.
Хребтов — *Хребтов А. К.* Спутник по Днепру и его притокам.— Киев, 1903.— 125 с.
Худаш — *Худаш М. А.* З історії української антропонімії.— К. : Наук. думка, 1977.— 236 с.
ЦГИАЛ — *Центральный* государственный исторический архив в г. Ленинграде.
ЦДІАК — *Центральний* державний історичний архів УРСР у м. Києві.
Черных — *Черных П. Я.* Очерк русской исторической лексикологии.— М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956.— 243 с.
Черныщев — *Чернышев Н.* Путеводитель по Печерску и старому Киеву.— Киев, 1860.
Чеснов — *Чеснов Я. В.* О социальной мотивированности древних этнонимов.— В кн.: Этнонимы.— М. : Наука, 1970, с. 46—50.
Чичуров — *Чичуров И. С.* Об одиой конъектуре к «Хронографии» Феофаиа.— В кн.: Ле-

тописи и хроники, 1976 г. *М.* : Наука, 1976, с. 12—16.
Чрг. лет.— *Черниговская* летопись по новому списку (1587—1723) : Коломацкие челобитные.— Киев, 1890.— 43 с.
Чт. ОИДР — *Чтения* в Обществе истории и древностей российских.
Чт. ОНЛ — *Чтения* в Историческом обществе Нестора-Летописца.
Чубинский — *Труды* Этиографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Русским географическим обществом : Ю.-З. отд. (Материалы и исслед.) / Собр. П. П. Чубинским.— Спб., 1872.— Т. VII. VI, 610 с., 3 карты.
Шараневич — *Шараневич И. И.* История Галицко-Володимерской Руси.— Львов, 1863.— VI, 462 с., 1 карта.
Шараневич, Иссл.— *Шараневич И.* Исследования на поле отечественной географии и истории.— Львов, 1869.— 94 с., 1 карта.
Шарлемань — *Шарлемань Н. В.* К вопросу о топонимике р. Почайны и попытка реалистического толкования былины «Добрыня и Змей». 1965. Рукопис.— ЦНБ АН УРСР, ф. 49, № 4.
Шафарик — *Славянские* древности / Соч. П. И. Шафарика; Пер. с чеш. О. Бодянского. Ч. ист.— М., 1837—1848.— Т. I. Кн. I, 1837. VIII, 318 с.; Кн. II. 1837. 331 с.; Кн. III. 302 с.; Т. II. Кн. I. 1848. 454 с.; Кн. II. 1848. VI, 361 с.; Кн. III. 1848. 276, 151, VI с.
Шафоиский — *Черниговского* наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя Россия, из частей коей оное наместничество составлено, сочинеиное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шафонским с 4 географическими картами в Чернигове, 1786 года.— Киев : Судиенко, 1851.— XXII, 697 с., 4 карты.
Шахматов — *Шахматов А. А.* Очерк древнейшего периода истории русского языка. Пг., 1915.— 368 с.
Швець — *Швець Г. І.* Голубі перлиии України.— К. : Рад. школа, 1969.— 176 с.
Шевальє — *Шевальє П.* Історія війни козаків проти Польщі.— К. : Вид-во АН УРСР, 1960.— 199 с.
Шелудько — *Шелудько Д.* Німецькі елементи в українській мові.— В кн.: Збірник Комісії для дослідження історії української мови. К., 1931, т. I, с. 1—60.
Шило — *Шило Г. Ф.* Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра.— Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1957.— 252 с.
Шмидт — *Шмидт А.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генеральиого штаба : Херсонская губерния.— Спб., 1863.— Ч. II. 2, V, 874, 4, IX с., XXXV табл., 5 карт.
Шталь — *Шталь И. В.* Русь в компиляции Гервазия Тильберийского.— В кн.: Летописи и хроники, 1976 г. М. : Наука, 1976, с. 23—25.
Шуберт — *Шуберт.* Специальная карта западной части Европейской России / Сост. при Воен.-топогр. депо под руководством генерал-лейтенанта Шуберта.— Спб., 1832.— 1 карта.
Шульц, Голов.— *Шульц П. Н., Головкина В. А.* Неаполь Скифский.— В кн.: По следам древних культур. М. : Госкультпросветиздат, 1955, с. 143—168.
Шушарин — *Шушарин В. П.* Русско-венгерские отношения в IX в.— В ки.: Международные связи России до XVII в.: Сб. ст. М. : Изд-во АН СССР, 1961, с. 131—180.
Щекатов — *Щекатов А. М.* Словарь географический Российского государства... — М., 1804—1809.— Ч. II. 1804. 874., 1808 стб.; Ч. III. 1804. 1238 стб.; Ч. IV, 1807. 1366 стб.; Ч. V. 1807. 1296 стб.; Ч. VI.— 1808. 1296 стб.; Ч. VII. 1809. 434 стб.
Щепотьєв — *Щепотьєв В.* Географічиий термін «Україиа» в народних піснях.— Зап. Укр. наук. т-ва досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, 1919, вип. 1, с. 1—16.
Щербина, Док.— *Щербина В.* Документи до історії Києва 1494—1835 рр.— К., 1926.— VIII, 356 с.— (Укр. археогр. зб. ВУАН; Т. I).
Эв., Вольн.— *Эварницкий Д. И.* Вольности запорожских казаков.— 2-е изд.— Спб., 1898.— 405 с.
Эв., Ист.— *Эварницкий Д. И.* История запорожских казаков.— Спб., 1892.— Т. I. 542 с.; Т. II. 1895. 624 с.; Т. III. 1897. 846 с.
Эв., Топ.— *Эварницкий Д.* Топографический очерк Запорожья.— КС, 1884, т. VI, с. 32—53; т. VII, с. 392—422.
Эв., Хортица — *Эварницкий Д. И.* Остров Хортица на реке Днепре (из поездки по запорожским урочищам).— КС, 1886, т. I, с. 49—50.
ЭИРЯ — *Этимологические* исследования по русскому языку / Под ред. П. С. Кузнецова.— М. : Изд-во Моск. ун-та, 1960.— 89 с.
ЭСБМ — *Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы.— Мінск : Навука і тэхніка, 1978—1980.— Т. I. 1978. 440 с.; Т. II. 1980. 344 с.
ЭССЯ — *Этимологический* словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева.— М. : Наука, 1974—1981.— Вып. I. 1974. 214 с.; Вып. II. 1975. 238 с.; Вып. III, 1976. 199 с.; Вып. IV. 1977. IV, 235 с.; Вып. V. 1978. 232 с.; Вып. VI, 1979. 222 с.; Вып. VII. 1980. 224 с.; Вып. VIII. 1981. 253 с.; Вып. IX. 1983. 197 с.
Югов — *Югов А. К.* Думы о русском слове.— М. : Современник, 1975.— 214 с.
Южн. лет.— *Южнорусские* летописи, открытые и изданные Н. Белозёрским.— Киев, 1856.— Т. I. IX, 162 с.
Юнк — *Фон-Юнк А.* Воды в Васильковском уезде Киевской губернии.— КГВ, 1856, № 7, с. 29—30.
Юрченко — *Юрченко П. О.* О происхождении названия Лядских ворот в Киеве.— В кн.:

Труды III Археол. съезда в Киеве. Киев, 1878, т. II, с. 59—61.
Юшков — *Юшков С. Ю.* До питання про походження Русі.— Наук. зап. / Ін-т мовознавства УРСР, 1941, т. I, с. 137—156.
Яворницький — *Яворницький Д. І.* [Эварницкий Д. И.] Словник української мови.— Катеринослав : Слово, 1920.— Т. I. 412 с.
Янко — *Янко М. Т.* Топонімічний словник-довідник Української РСР.— К. : Рад. школа, 1978.— 179 с.
Яшкін — *Яшкін І. Я.* Беларускія геаграфічныя назвы : Тапаграфія. Гідралогія.— Мінск : Навука і тэхніка, 1971.— 256 с.
Яшкін, ПБТ — *Яшкін І. Я.* Ландшафтная тэрміналогія ў тапанімії і мікратапанімії Слаўгарадчыны.— В кн.: Пытанні беларускай тапаніміκі. Мінск : Навука і тэхніка, 1970, с. 109—116.
Ященко — *Ященко А.* Топонимика как источник изучения истории языка.— Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та, 1962, т. 370, с. 99—112.
Ященко, Курск.— *Ященко А. И.* Топонимика Курской области.— Курск : Ин-т усовершенствования учителей, 1958.— 75 с.
Ященко, Укр.— *Ященко А. И.* Об украинских элементах в гидронимии Курщины.— В кн.: Питання гідроніміки. К. : Наук. думка, 1971, с. 104—109.
Ященко, Язык.— *Ященко А. И.* Языковая принадлежность топонимии и микротопонимии Курской обл.— Вопр. географии, 1974, № 94, с. 95—103.
AL — *Archiwum* książąt Lubartowiczów Sanguszków] w Sławucie / Wyd. nakł. właściciela pod kierownictwem Z. L. Radzimińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego, B. Gorczaka.— Lwów, 1887.— T. I. XXIX, 204 s., 1 tabl.
Albenque — *Albenque A.* Les rutenes : Études d'histoire, d'archeologie et de toponymie Gallo-Romaines.— Rodez, 1948.— 220 p.
Archiv — *Archiv* český čili staré písemné památky české i moravské.— Praha, 1840.— T. I. 418 s.
Arumaa — *Arumaa P.* Die ostslavischen Gewässernamen mit l-epentheticum.— Wiesbaden : Vasmer, 1956.— 520 S.
Bahlow — *Bahlow H.* Deutschlands geographische Namenwelt. Etymologisches Lexikon der Fluß und Ortsnamen alteuropäischer Herkunft.— Frankfurt am Main : Klostermann, 1965.— 230 S.
Bezlaj — *Bezlaj F.* Slovenska vodna imena.— Ljubljana : Slov. Akad. Znanosti in Umjetn., 1956.— D. II. 354 s.
Borek — *Borek H.* Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -ъп-.— Wrocław : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.— 482 s.
Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa : Wiedza Powczechna, 1957.— 806 s.
Brückner. «Nestor» — *Brückner A.* Rozdział z «Nestora».— ЗНТШ, 1925, t. CXLI—CXLIII, s. 1—15.
Būga — *Būga K.* Rinktiniai raštai.— Vilnius : Valst. Polit. ir moksl. literat. leidykla, 1958—1961.— T. I, 1958. 655 c.; T. II., 1959. 730 c.; T. III, 1961. 1008 s.
BzN — *Beiträge* zur Namenforschung.
Camproux — *Camproux C.* A propos de Structure toponymique.— Rev. langes romanes, 1970, 79, N 1, p. 237—252.
Daniłowicz — *Daniłowicz I.* Skarbiec diplomatów papieżskich, cesarskich, króleskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów.— Wilno : Sidorowicz, 1860.— T. II. 375 s.
Dickenmann — *Dickenmann E.* Studien zur Hydronymie des Savesystems.— Heidelberg : Carl Winter-Universitätsverlag, 1966. — Bd. I. 207 S.; Bd. II. 245 S.
Długosz — *Długosz J.* Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego.— Warszawa, 1962.— T. I/II. 256 s.
Domański — *Domański J.* Staropolskie nazwy rzeczne Bystrzycy i jej dopływów.— Onomastica, 1972, r. 17, z. 1/2, s. 83—108.
Dottin — *Dottin G.* La langue gauloise.— Paris : Libr. Klincksieck, 1918.— 364 p.
Duridanov — *Duridanov I.* Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle.— Köln; Wien : Böhlau-Verlag, 1975.— 417 S., 1 Karte.
Frančić — *Frančić V.* Srpskohrvatsko-poljski rječnik.— Warszawa : Wiedza Powszechna, 1956—1959.— T. I, 1956. XXI, 828 c.; T. II, 1959. VII, 1312 s.
Georgiev — *Georgiev V.* Hellespontos und Bosporos.— Балк. езикознание, 1961, III, № 2, S. 25—27.
Górnowicz — *Górnowicz H.* Ze studiów nad toponomastyką Pomorza Gdańskiego.— Onomastica, 1976, r. 21, s. 75—106.
Grab.— *Grabowski M.* Ukraina dawna i teraźniejsza.— Kijów : Glücksberg, 1850.— T. I. 4, 172, 4s. 18 tabl.
Gudelis — *Gudelis V.* Žodžio ir vietovardzio «gala(s)» etimologijos ir priesistorines geografikos klausimy.— Lietuvos TSR geografine draugija, geografines metrastis, 1960, t. III, s. 98.
Hrabec —*Hrabec S.* Nazwy geograficzne Huculszczyzny.— Kraków; Pol. Akad. Umiejętn., 1950.— XI, 261 s.
HW — *Hydronimia* Wisły : Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego.— Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1965.— Cz. I. 466 s.
I. m.— *Imenik* mesta : Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji.— Beograd : Izdanje «Službenog lista FNRJ», 1956.— 499 s.
Jabł.— *Jabłonowski A.* Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym : Ziemie ruskie : Ukraina (Kijów — Bracław). — Warszawa, 1897. T. XI, D. 3. 736. LIX s.
Jabł. Atlas — *Jabłonowski A.* Atlas historyczny

Rzeczypospolitej Polskiej. D. I. Warszawa; Wiedeń, 1899—1904.
Jadič — *Jadič V.* Dunav — Dunaj in der slavischen Volkspoesie.— Archiv für slav. Philol., 1876. Bd. I.
Jakobson — *Jakobson R.* Selected writings.— 'S-Gravenhage, 1962, T. I. X, 678 p.
JP — *Język* polski.
Jungmann — *Jungmann J.* Slownik česko-německý.— Praha : W knjžnej arcibiskupské knihtiskárne, 1835—1839.— D. I. 1835. IX, 852 s.; D. II. 1836. 1032 s.; D. III. 1837. 974 s.; D. IV. 1838. 844 s.; D. V. 1839. 988 s.
Jurkowski — *Jurkowski M.* Ukraińska terminologia hydrograficzna.— Wrocław etc. : Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wyd-wo PAN, 1971.— 240 s.
Kozierowski, Gopło — *Kozierowski S.* Pierwotne osiedlenie pojezierza Gopła.— SO, 1922, t. II, s. 3—54.
Kozierowski, Pierw.— *Kozierowski S.* Pierwotnie osiedlenie dorzecza Warty od Koła do ujscia w świetle nazw geograficznych.— SO, 1926, t. V, s. 112—246.
Krahe, SI — *Krahe H.* Die Sprache der Illyrier.— Wiesbaden, 1955.— T. I. Die Quellen. 226 S.
Kukuljević-Sakcinski — *Kukuljević-Sakcinski I.* Povjestni spomenici južnih Slavenah.— Zagreb, 1963.— Sv. I. 216 s.
Kuraszkiewicz — *Kuraszkiewicz W.* Nazwa rzeki Prypec'.— Slavia orient., 1968, N 3, s. 339—342.
Lehr-Spł.— *Lehr-Spławiński T.* O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian.— Poznań, 1946.— 237 s., 6 map.
Łęg. i L.-S.— *Łęgowski I.* i *Lehr-Spławiński T.* Szczątki języka dawnych słowiańskich mieszkańców wyspy Rugii.— SO, 1922, t. II, s. 114—136.
Lietuv. u.-e.— *Lietuvos* TSR upių ir ežerų vardynas.— Vilnius : Valstybinė polit. ir mokslin. literat. leidykla, 1963.— 226 psl.
Linde — *Linde S. R.* Słownik języka polksiego.— Lwów : Nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1854—1860.— T. I. 1854. 668 s.; T. II, 1855, s. 669—1322; T. III. 1856. 602 s.; T. IV. 1858, s. 603—1286; T. V. 1859. 704 s.; T. VI. 1860. 108 s.
LKH — *Lutterer I., Kropáček L., Huňáček V.* Původ zeměpisných jmen.— Prahá : Mladá fronta, 1976.— 101 s.
LKŽ — *Lietuvių* kalbos žodynas.— Vilnius : Mintis. T. I.
Lorentz — *Lorentz F.* Slovinzisches Wörterbuch.— St. Petersburg : Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1912.— IV, 740, 1554 S.
Loewenthal — *Loewenthal J.* Etymologische Miszellen.— ZONF, 1930, Bd. VI.
L.-S.— *Lehr-Spławiński T.* Rozmieszczenie geograficne prasłowiańskich nazw wodnych.— RS, 1960, t. XXI, cz. I, s. 5—22.
M.— *Miklosich Fr.* Monumenta serbica.— Viennae, 1858.— 385 s.
Machek — *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského.— Praha : Nakl. ČSAV, 1957.— 627, 1 s.
Makowiecki — *Makowiecki S.* Słownik botaniczny łacińsko-małoruski.— Kraków : Nakl. Pol. Akad. Umiejęth., 1936.— XV, 408 s.
Miklosich — *Miklosich Fr.* Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum et auctum.— Vindobonae : Braumueller, 1862—1865.— XXII, 1171 p.
Moszyński, PZ — *Moszyński K.* Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego.— Wrocław; Kraków : Wyd-wo PAN, 1957.— 332 s., 1 mapa.
Narbutt — *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego.— Wilno, 1839—1840.— T. V—VI, 1839; T. VII—VIII. 1840. T. IX. 1841.
Natanson-Leski — *Natanson-Leski J.* Nazwy plemienne w Polsce.— Onomastica, 1959, r. 5, z. 2, s. 413—449.
Naumann — *Naumann H.* Zu einigen Problemen der Flurnamenforschung in Nordwestsachsen.— Beitrage, zur Namenforschung, 1961, N 2, S. 113—151.
NPIO — *Taszycki W.* Najdawniejsze polskie imiona osobowe.— Kraków, 1926.— 124 s.
OJ — *Onomastica* jugoslavica.
Ossowski — *Ossowski L.* Gwarowe białoruskoukraińskie nazwy miejscowe na -ica.— Onomastica : Ossolineum, 1955, r. 1, s. 117—120.
Otrębski — *Otrębski S.* Gramatyka języka litewskiego.— Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1958.— XIV, 239, V s., 1 mapa.
Pauls — *Pauls J. P.* River Names in the Pripet Basin.— Names, 1964, N 3/4.
Pokorny — *Pokorny J.* Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrien.— Halle (Saale) : Niemeger Verlag, 1938.— 184 S.
Pokorny IEW — *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.— Bern; München, 1959.— Bd. I.
Profous — *Profous A.* Mistní jména v Čechách : Jejich vznik, původní význam a změny.— Praha : Nakl. ČSAV, 1947—1957.— D. I. 1947. 624 s.; D. II. 1949. 706 s.; D. III. 1951. 631 s.; D. IV. 1957. 867 s.
Profous, Svoboda — *Profous A., Svoboda J.* Místní jména v Čechách. *Jejich* vznik, původní význam a změny.— Praha : Nakl. ČSAV, 1957.— Dil V. 864 s.
Prz.— *Podole,* Wołyń, Ukraina / Obrazy miejsc i czasów przez Alexandra Przezdzieckiego.— Wilno, 1841.— T. I.
Reginnea — *Reginnea* Cracovia — Przemysł — Lemberg — Brody — Tarnopol — Camienietz Podolski — Cernouţi — Carpatii — Nord Orientali Serviciu Geografie al Armotei.— S. l., S. a.— 1 mapa.
Rieger — *Rieger J.* Nazwy dorzecza Sanu.— Wrocław etc. : Wyd-wo PAN, 1969.— 248 s.
R.-i. KJ — *Rečnik-imenik* mesta Kraljevine Jugoslavije/Izredio V. Marinković. — Beograd, 1930.
Rječnik — *Rječnik* hrvatskoga ili srpskoga jezi-

ka. Zagreb : Jugoslav. Akad. Znanosti i Umjetn., 1880—1882.— D. I. 960 s.
Rospond, Gniezno — *Rospond S.* Ze studiów nad polską toponomastyką. IX.— Gniezno.— JP, 1961, t. XLI, N 5, c. 331—342.
Rospond, SNM — *Rospond S.* Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ьsk-.— Wrocław: Wyd-wo. PAN, 1969.— 432 s.
Rozwadowski — *Rozwadowski J.* Studia nad nazwami wód słowiánskich.— Kraków : Nakł. Pol. Akad. Umiejętn., 1948.— 344 s., 1 mapa.
Rozwadowski, Kilka — *Rozwadowski J.* Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków Wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód.— RS, 1930, t. VI.
RS — *Rocznik* slawistyczny.
Rudnicki — *Rudnicki M.* Prasłowiańszczyzna — Lechia — Polska.— Pornań : Poznańskie T-wo Przyjaciół Nauk, 1950.— T. I. 281 s.
Rulik., OPK — *Rulikowski E.* Opis powiatu Kijowskiego.— Kijów; Warszawa, 1913.— VII, 213 c.
Rymut — *Rymut K.* Nazwy miejscowe dawnego księstwa Siewierskiego.— Onomastica, 1970, r. 15, z. 1/2, s. 5—37.
RZ — *Rizzi Zannoni.* Carta de la Pologne.— Paris, 1772.
Schmidt — *Schmidt D.* Die rechten Nebenflüβe der Rheins von der Wupper bis zur Lippe.— Wiesbaden : Steiner Verlag GMEH, 1968.— 210 S.
Schütz — *Schütz J.* Die geographische Terminologie des Serbokroatischen.— Berlin : Akademie-Verlag, 1957.— 113 c.
SG — *Słownik* geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.— Warszawa : Nakładem F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1880—1902.— T. I—XV.
Sielicki — *Sielicki E.* Powieść minionych lat.— Wrocław, 1968.
Skalová — *Skalová N.* Topografická mapa území Obodriců a Veletů-Luticů ve světle místních jmen.— Praha : Nakl. ČSAV, 1965.— 95 s., 32 mapy.
Skulina — *Skulina T.* Staroruskie imiennictwo osobowe.— Wrocław etc. : Wyd-wo PAN, 1974.— Cz. II. 240 s.
Sławski — *Sławski F.* Słovnik etymologiczny języka polskiego.— Kraków : Nakladem T-wa Miłośników Języka Pol. 1952.— T. I. 599 s.
Sławski, Zarys — *Sławski F.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego.— In: Słownik prasłowiański.— Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1974.— T. I. 487 s.
SŁ. SPNO — *Słownik* staropolskich nazw osobowych.— Wrocław : Wyd-wo PAN, 1965—1978.— T. I. 1965. 160 s.; z. 2, 1966. 368 s.; T. II. z. 1. 1968. 192 s.; T. II. z. 2, s. 193—380; z. 3, 1970, s. 381—597; T. III. z. 1. 1971. 200 s.; T. III. z. 2, 1972, s. 201—408; T. III. z. 3. 1973, s. 409—593; T. IV. z. 1. 1974. 240 s.; T. IV. z. 2. 1975, s. 205—388; T. IV. z. 3, 1976, s. 389—547; T. V. z. 1. 1977. 192 s.; T. V. z. 2. 1978, s. 193—368.
Sł. SS — *Słownik* starożytności słowiańskich.— Wrocław etc.: Ossolineum,— T. IV, 1970. 427 s.; T. V, 1975. 605 s.; T. VI, 1977. 285 s.
SO — *Slavia* Occidentalis.
Sobolewskij — *Sobolewskij A.* Einige Hypotesen über die Sprache der Skythen und Sarmaten.— Arch. für slavische Philol., 1905, Bd. XXVII, H. 2, S. 240—244.
SP — *Słownik* prasłowiański.— Wrocław etc. : Wyd-wo PAN, 1974—1976.— T. I., 1974.— 487 s.; T. II, 1976. 376 s.
SS — *Scando-Slavica.*
Stasz.— *Staszewski J.* Słownik geograficzny : Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych.— Warszawa : Wiedza Powszechna, 1959.— 351 s.
Staszewski — *Staszewski J.* Mały słownik : Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych.— 3 wyd. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1968.— 504 s.
Stieber — *Stieber Z.* Polska i ruska nazwa Sanu.— JP, N 21, 1963. s. 172—174.
Stryjkowski — *Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmudska i wszystkiej Rusi.— Warszawa, 1846.— T. I. 105 s.
Svoboda — *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a našé příjmení.— Praha : Nakl. ČSAV, 1964.— 317 s.
Šmilauer — *Šmilauer V.* Příručka slovanské toponomastiky.— Praha, 1963—1964.— D. I—II. 538 s.
Šmilauer, Atlas — *Šmilauer V.* Atlas místních imen v Čechách.— Praha : Místopisná komise ČSAV, 1969.— I. Úvod. 13 s.; II. Mapy. 200 map.
Šmilauer, 1932 — *Šmilauer V.* Vodopis starého Slovenska.— Praha; Bratislava, 1932.— 563 s.
Šrámek — *Šrámek R.* Moravskoslezká místní jmena s Ne- : Onomastické práce.— Praha, 1966.
Tasz.— *Taszycki W.* Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka.— Wrocław; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wyd-wo PAN, 1958.— 345 s.
Thomsen — *Thomsen W.* Der Ursprung des Russischen Staates. Drei Vorlesungen / Vom Verfasser durchgesehene deutsche Bearbeitung von L. Bornumann.— Gotha, 1879.— IV, 2, 156 S.
Trautmann — *Trautmann R.* Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen.— Berlin : Akademie-Verlag, 1948.— T. I. 187 S.
Vanagas — *Vanagas A.* Lietuvos TSR hydronimų daryba.— Vilnius : Mintis, 1970.— 428 psl.
Vasmer — *Vasmer M.* Beiträge zur slavischen Altertumskunde.— In: Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde. Berlin : Kommission Harrassowitz, 1971, Bd. II, S. 548—551.
Vasmer, Beiträge — *Vasmer M.* Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas.— In: Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde. Berlin : Kommission Harrassowitz, 1971, Bd. I, S. 215—241.
Vasmer, Die Iranier — *Vasmer M. I.* Die Iranier in Südruβland.— In : Schriften zur slavischen

Altertumskunde und Namenkunde. Berlin, 1971, Bd. I, S. 101—201.
Vasmer, Wikingspuren — *Vasmer M.* Wikingspuren in Russischen.—In: Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde. Berlin, 1971, Bd. II,— 838 S.
Vries — *Vries J.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch.— Leiden : Brill, 1963.— LII, 689 S.
WAD — *Buchholz O., Fiedler W.,* Uhlisch G. Wörterbuch Albanisch — Deutsch.— Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1977.— 789 S.
Walach., Schmid — *Karte* fon der Walachei, Moldau und Bessarabien nach geometrischen Messungen und astronomiscnen Beobachtungen verfasst von I. F. Schmid neu geraus-gegeben von F. A. Schraembe.— Wien, 1983.— 1 M.
Walde — *Walde A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen.— Berlin; Leipzig, 1927—1930.— Bd. I—II, 716 S.
Wanstrat — *Wanstrat L.* Beiträge zur Charakteristik des russischen Wortschatzes.— Berlin : Schulze, 1933.— XVIII, 114 S.
Watson — *Watson W.* The history of the celtic place-names of Scotland.— Shannon, 1973.— 132 p.
Widajewicz — *Widajewicz J.* Południowo-wschodnie kresy Polski w X—XI wieku.— Poznań, 1937.— Z. 2. Prace komisji historycznej, 80 s, 1 mapa.
ZMK — *Spravodaj* Místopisné Komise ČSAV.
ZONF — *Zeitschrift* für Ortsnamenforschung.
Źr. dz.— *Źródła* dziejowe.— Warszawa, 1894—1897.— T. XX/XXII.

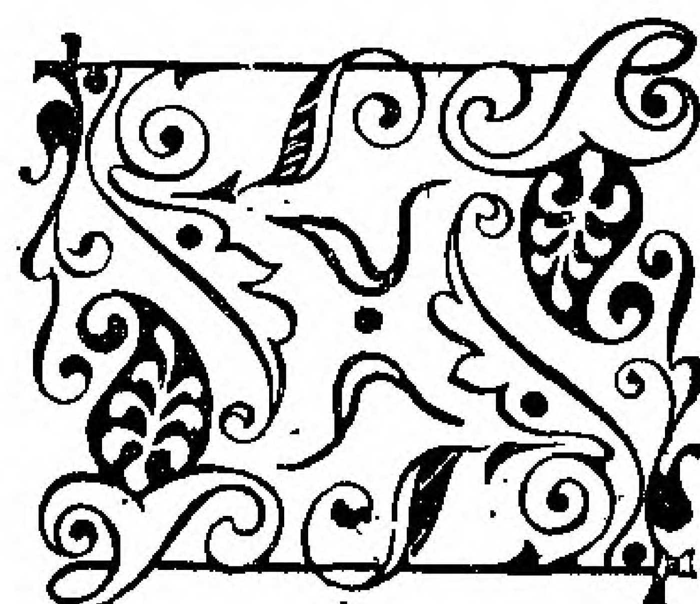

ЗМІСТ

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ЛЕТОПИСНЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ ЮЖНОЙ РУСИ

(На украинском языке)

ИРИНА МИХАЙЛОВНА ЖЕЛЕЗНЯК
АЛЛА ПАНТЕЛЕЙМОНОВНА КОРЕПАНОВА
ЛАРИСА ТЕРЕНТЬЕВНА МАСЕНКО
АЛЕКСЕЙ СИЛЬВЕСТРОВИЧ СТРЫЖАК

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку
вченою радою Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Редактори
Н. С. Редичук, Л. В. Туник

Оформлення художника
Р. К. Пахолюка

Художній редактор
О. Я. Вишневський

Технічні редактори
І. А. Ратнер, О. М. Капустіна

Коректори
*Н. О. Луцька, В. М. Семенюк,
Л. І. Семенюк, З. П. Школьник*

Інформ. бланк 5610.

Здано до набору 29.02.83. Підп. до друку 28.02.85. Формат 70x100/16. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 20,8. Ум. фарбо-відб. 22,1. Обл.-вид. арк. 34,12. Тираж 1800 прим. Зам. 3—3392. Ціна 2 крб. 40 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, Репіна, 3.

Віддруковано з матриць Головного підприємства республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига». 252057 Київ 57, вул. Довженка, 3, в Нестеровській міській друкарні. 292310, Нестеров, Львівської обл., вул. Горького, 8. Зам. № 2167.